

तैत्तिरीय
ब्राह्मणम्

Colophon

This document was typeset using X_YTEX, and uses the Sidhanta font extensively. It also uses several L^AT_EX macros designed by H. L. Prasād. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

अष्टकम् १	1
प्रथमः प्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	23
तृतीयः प्रश्नः	37
चतुर्थः प्रश्नः	55
पञ्चमः प्रश्नः	74
षष्ठमः प्रश्नः	92
सप्तमः प्रश्नः	113
अष्टमः प्रश्नः	132
 अष्टकम् २	 143
प्रथमः प्रश्नः	143
द्वितीयः प्रश्नः	159
तृतीयः प्रश्नः	179
चतुर्थः प्रश्नः	194
पञ्चमः प्रश्नः	216
षष्ठमः प्रश्नः	230
सप्तमः प्रश्नः	259
अष्टमः प्रश्नः	278
 अष्टकम् ३	 302
प्रथमः प्रश्नः	302

द्वितीयः प्रश्नः	322
तृतीयः प्रश्नः	346
चतुर्थः प्रश्नः	368
पञ्चमः प्रश्नः	373
षष्ठमः प्रश्नः	383
सप्तमः प्रश्नः	397
अष्टमः प्रश्नः	433
नवमः प्रश्नः	461

तैत्तिरीय आरण्यकम् 487

प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	487
द्वितीयः प्रश्नः	523
तृतीयः प्रश्नः	538
चतुर्थः प्रश्नः	553
पञ्चमः प्रश्नः	580
षष्ठः प्रश्नः	610
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	624
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	630
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	636
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	641

कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् 679

प्रथमः प्रश्नः	679
द्वितीयः प्रश्नः	692

तृतीयः प्रश्नः	708
--------------------------	-----

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्।
 इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मे
 जिन्वतम्। रयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां
 मे जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं
 तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा शुक्रपाः
 प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशोचिषा।
 स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः
 प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशोचिषा। सङ्गमानौ
 दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं
 तं मे जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे
 जिन्वतम्। श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं
 तन्मे जिन्वतम्। वाचं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः स्थ
 आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्।
 प्राणः स्थः प्राणं मे धत्तम्। प्राणं यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय

धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं
यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ।
कल्पयन्तं दैवीर्विशः। कल्पयन्तं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च यजमाने
चा। निरस्तः शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुत्तौ शण्डामर्कौ
सहामुना। शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः समिदसि। स प्रथमः
सङ्कृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः। स प्रथमो
बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

नयन्त्वपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तं मानुषीरग्निद्वे च॥ (ब्रह्म क्षत्रं तदिषमूर्जं
रयिं पुष्टिं प्रजां तां पशून्तान्सन्धत्तं तत्प्राणमपानं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं ताम्।
इषादिपञ्चके वाचं तां मे पशून्सन्धत्तं तान्मे प्राणादित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मे)॥—[१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः।
स्वायामैवैनं देवतायामाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा
एतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते। मुख्यं
एव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपंचायन्ति। गृहान् ह दाहुको भवति।
प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत।
ततो वै ते सर्वान्रोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो
रोहिण्यामग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। सर्वान्रोहान्रोहति। देवा वै
भद्राः सन्तोऽग्निमाधित्सन्त॥७॥

तेषा॒मना॑हितोऽ॒ग्निरासी॑त्। अथै॒भ्यो वा॒मं व॒स्वपा॑क्रामत्।
 ते पुन॑र्व॒स्वोरा॑दधत्। ततो॒ वै तान् वा॒मं व॒सूपा॑वर्तत्। यः
 पु॒राऽभ॒द्रः स॒न्पापी॑या॒न्त्स्यात्। स पुन॑र्व॒स्वोर॒ग्निमा॑दधीत्।
 पुन॑रे॒वैनं॑ वा॒मं व॒सूपा॑वर्तते। भ॒द्रो भ॑वति। यः
 का॒मये॑त् दानका॑मा मे प्र॒जाः स्यु॒रिति॑। स पू॒र्वयोः॑
 फल्गु॑न्यो॒र॒ग्निमा॑दधीत्॥८॥

अ॒र्य॒म्णो वा ए॒तन्न॑क्ष॒त्रम्। यत्पूर्वे॑ फल्गु॑नी। अ॒र्यमे॒ति तमा॑हुर्यो
 ददा॑ति। दान॑कामा अ॒स्मै प्र॒जा भ॑वन्ति। यः का॒मये॑त् भ॒गी
 स्या॒मिति॑। स उत्त॑रयोः फल्गु॑न्यो॒र॒ग्निमा॑दधीत्। भग॑स्य॒ वा
 ए॒तन्न॑क्ष॒त्रम्। यदुत्त॑रे॒ फल्गु॑नी। भ॒ग्येव॑ भ॑वति। का॒ल॒क॒ञ्जा वै
 नामा॑सुरा आसन्॥९॥

ते सु॒व॒र्गाय॑ लो॒काया॒ग्निम॑चिन्वत्। पुरु॑ष इष्ट॑का॒मुपा॑दधात्-
 पुरु॑ष इष्ट॑काम्। स इन्द्रो॑ ब्राह्म॒णो ब्रुवा॑ण॒ इष्ट॑का॒मुपा॑धत्त।
 ए॒षा मे॑ चि॒त्रा ना॑मेति। ते सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑ प्रा॒रोह॑न्। स
 इन्द्र॑ इष्ट॑का॒मावृ॑हत्। तेऽवा॑कीर्यन्त। येऽवा॑कीर्यन्त। त
 ऊ॒र्णाव॑भयोऽभवन्। द्वावु॑द॒पत॑ताम्॥१०॥

तौ दि॒व्यौ श्वा॑ना॒वभव॑ताम्। यो भ्रातृ॑व्यवा॒न्त्स्यात्। स
 चि॒त्राया॑म॒ग्निमा॑दधीत्। अ॒व॒कीर्ये॑व भ्रातृ॑व्यान्। ओजो॑
 बल॑मिन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मा॒त्मन्ध॑त्ते। व॒सन्तो॑ ब्राह्म॒णोऽ॒ग्निमा॑दधीत्।
 व॒सन्तो॑ वै ब्रा॒ह्म॒णस्य॑तुः। स्व ए॒वैन॑मृतावा॒धाय॑। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सी

भवति। मुखं वा एतद्वतूनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्ताऽग्निमाधत्ते। मुख्यं एव भवति। अथो योनिमन्तमेवेनं प्रजातमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्यं आदधीत। ग्रीष्मो वै राजन्यस्यर्तुः। स्व एवेनमृतावाधाय। इन्द्रियावी भवति। शरदि वैश्यं आदधीत। शरद्वै वैश्यस्यर्तुः॥१२॥

स्व एवेनमृतावाधाय। पशुमान्भवति। न पूर्वयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत। एषा वै जघन्या रात्रिः संवत्सरस्य। यत्पूर्वं फल्गुनी। पृष्टित एव संवत्सरस्याग्निमाधाय। पापीयान्भवति। उत्तरयोरा दधीत। एषा वै प्रथमा रात्रिः संवत्सरस्य। यदुत्तरे फल्गुनी। मुखत एव संवत्सरस्याग्निमाधाय। वसीयान्भवति। अथो खलु। यदैवेनं यज्ञ उपनमेत्। अथादधीत। सैवास्यर्द्धिः॥१३॥

खल्वाधित्सन्त फल्गुन्योरग्निमादधीतासन्नपततामृतूनां वैश्यस्यर्तुरुत्तरे फल्गुनी षट्॥—[२]

उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति शान्त्यै। सिकता निवपति। एतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपम्। रूपेणैव वैश्वानरमवरुन्धे। ऊषां निवपति। पुष्टिर्वा एषा प्रजननम्। यदूषाः॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञानं एव। संज्ञानं ह्येतत्पशूनाम्। यदूषाः। द्यावापृथिवी सहास्ताम्। ते वियती अभ्रूताम्। अस्त्वेव नौ सह यज्ञियमिति। यदमुष्या

य॒ज्ञिय॒मासी॑त्। तद॒स्याम॑दधात्। त ऊ॒षा॑ अभवन्॥१५॥

यद॒स्या य॒ज्ञिय॒मासी॑त्। तद॒मुष्या॑मदधात्। तद॒दश्च॒न्द्रम॑सि
कृ॒ष्णम्। ऊ॒षा॑न्नि॒वप॑न्नदो ध्या॑येत्। द्यावा॑पृथि॒व्योरे॒व
य॒ज्ञिये॒ऽग्नि॑माधत्ते। अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। आ॒खू रू॒पं
कृ॒त्वा। स पृ॑थि॒वीं प्रा॑विशत्। स ऊ॒तीः कु॑र्वाणः पृथि॒वीमनु॑
सम॑चरत्। तदा॑खुकरी॒षम॑भवत्॥१६॥

यदा॑खुकरी॒षः सं॑म्भारो भव॑ति। यदे॒वास्य॑ तत्र॒ न्य॑क्तम्।
तदे॒वावरु॑न्धे। ऊ॒र्जं वा ए॒तः र॑सं पृथि॒व्या उ॑प॒दीका॑
उद्दि॑हन्ति। यद्व॒ल्मीक॑म्। यद्व॒ल्मीक॑व॒पा सं॑म्भारो भव॑ति।
ऊ॒र्जमे॒व र॑सं पृथि॒व्या अ॑वरुन्धे। अथो॒ श्रोत्र॑मे॒व। श्रोत्र॑ः
ह्ये॒तत्पृ॑थि॒व्याः। यद्व॒ल्मीकः॑॥१७॥

अव॑धिरो भवति। य ए॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत।
तासा॑म॒न्नमु॑पा॒क्षीय॑त। ताभ्यः॑ सू॒दमु॑प॒प्राभि॑नत्। ततो॒ वै
तासा॑म॒न्नं ना॑क्षीयत। यस्य॑ सू॒दः सं॑म्भारो भव॑ति। नास्य॑
गृहे॑ऽन्नं क्षीयते। आपो॒ वा इ॒दम॑ग्रे॒ सलि॑लमा॑सीत्। तेन॑
प्र॒जाप॑तिरश्राम्यत्॥१८॥

क॒थमि॒दः स्या॒दिति॑। सो॑ऽपश्यत्पुष्कर॒पुर्णं तिष्ठ॑त्।
सो॑ऽमन्यत। अस्ति॒ वै तत्। यस्मि॑न्नि॒दम॑धि॒ तिष्ठ॑तीति॑। स
व॑रा॒हो रू॒पं कृ॒त्वोप॑ न्य॒मञ्ज॑त्। स पृथि॒वीम॑ध आ॑र्च्छत्। तस्या॑
उप॑हत्योद॑मञ्जत्। तत्पु॑ष्कर॒पुर्णेऽप्र॑थयत्। यदप्र॑थयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्धूम्यै भूमित्वम्।
तां दिशोऽनु वातः समंवहत्। तां शर्कराभिरदृहत्। शं
वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं
सम्भारो भवति। अस्यामेवाच्छम्बद्धारमग्निमाधत्ते। शर्करा
भवन्ति धृत्यै॥ २०॥

अथो शन्त्वायं। सरैता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो वरुणस्य
पत्न्य आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः समभवत्। तस्य
रेतः पराऽपतत्। तद्विरण्यमभवत्। यद्विरण्यमुपास्यति।
सरैतसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्ध्रै स्वाद्रेतसो बीभत्सत
इत्याहुः॥ २१॥

उत्तरत उपास्यत्यबीभत्सायै। अति प्रयच्छति। आर्तिमेवाति
प्रयच्छति। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं कृत्वा।
सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्।
तदेवावरुन्धे॥ २२॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्। ऊर्वा
उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवावरुन्धे।
तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्। तं गायत्र्याऽहरत्। तस्य
पूर्णमच्छिद्यत। तत्पूर्णोऽभवत्। तत्पूर्णस्य पर्णत्वम्॥ २३॥
यस्य पर्णमयः सम्भारो भवति। सोमपीथमेवावरुन्धे।

दे॒वा वै ब्रह्म॑न्नवदन्त। तत्प॒र्ण उपा॑शृणोत्। सु॒श्रवा॒ वै
नाम॑। यत्प॒र्णमयः॑ सम्भा॒रो भव॑ति। ब्रह्म॑व॒र्चसमे॒वाव॑ रुन्धे।
प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत। सोऽ॒बिभे॒त्प्र मा॑ धक्ष्य॒तीति॑। त॒
श॒म्याऽश॑मयत्॥ २४॥

तच्छ॒म्यै श॑मित्वम्। यच्छ॒मीम॑यः सम्भा॒रो भव॑ति।
शान्त्या॒ अप्र॑दाहाय। अ॒ग्नेः सृष्ट॑स्य॒ यतः॑। विक॑ङ्क॒तं भा॑
आ॒र्च्छत्। यद्वैक॑ङ्क॒तः सम्भा॒रो भव॑ति। भा॒ एवा॑व॒ रुन्धे।
सह॑दयोऽ॒ग्निरा॒धेय॒ इत्या॑हुः। म॒रुतोऽ॒द्विर॒ग्निम॑तमयन्। तस्य॑
ता॒न्तस्य॒ हृद॑यमाच्छि॒न्दन्। साऽश॑नि॒रभव॑त्। यद॑श॒निह॑तस्य
वृ॒क्षस्य॑ सम्भा॒रो भव॑ति। सह॑दयमे॒वाग्नि॑मा ध॒त्ते॥ २५॥

ऊपां अभवन्नभवद्वल्मीकोऽश्राम्यदप्रंथयद्धृत्यै बीभत्सत् इत्याह रुन्धे पर्णत्वमशमयदच्छिन्दुः स्त्रीणि

च॥ _____ [३]

द्वा॒दश॑सु॒ विक्रा॑मेष्वा॒ग्निमा॑ द॒धीत॑। द्वा॒दश॑ मा॒साः संव॑त्सरः।
सं॒वत्स॑रादे॒वेन॑मव॒रुद्धा॑ ध॒त्ते। यद्वा॑द॒शसु॑ विक्रा॑मेष्वा॒ दधी॑त।
परि॑मित॒मव॑ रुन्धीत। चक्षु॑र्निमित्त॒ आद॑धीत। इय॒द्वा॒दश॑
विक्रा॑मा (३) इति॑। परि॑मितं चै॒वापरि॑मितं चा॒व॑ रुन्धे।
अनृ॑तं वै वा॒चा व॑दति। अनृ॑तं मन॑सा ध्यायति॥ २६॥

चक्षु॑र्वै स॒त्यम्। अ॒द्रा(३)गि॒त्याह॑। अद॑र्श॒मिति॑।
तत्स॒त्यम्। यश्चक्षु॑र्निमित्तेऽ॒ग्निमा॑ध॒त्ते। स॒त्य ए॒वैन॑मा ध॒त्ते।
तस्मा॑दाहि॒ताग्नि॑र्नानृ॑तं वदेत्। नास्य॑ ब्राह्म॒णोऽना॑श्वान्गृ॒हे
व॑सेत्। स॒त्ये ह्य॑स्या॒ग्निरा॑हितः। आ॒ग्नेयी॑ वै रा॒त्रिः॥ २७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गार्हपत्यमा दधाति।
 पशून्नेवाव रुन्धे। दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
 अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै लोके
 प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते।
 अथो भूतं चैव भविष्यच्चाव रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकाशिन्यासीत्। साऽशृणोत्। असुरा
 अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत्।
 अथ गार्हपत्यम्। अथान्वाहार्यपचनम्। साऽब्रवीत्।
 प्रतीच्येषां श्रीरगात्। भद्रा भूत्वा परा भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरेति। भद्रो भूत्वा
 पराभवति। साऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्।
 तैऽन्वाहार्यपचनमग्र आदधत्। अथ गार्हपत्यम्।
 अथाऽऽहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषां श्रीरगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गं लोकमेष्यन्ति।
 प्रजां तु न वैत्स्यन्त इति। यस्यैवमग्निराधीयते। प्राच्यस्य
 श्रीरेति। भद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमैति। प्रजां तु न विन्दते।
 साऽब्रवीदिडा मनुम्। तथा वा अहं तवाग्निमाधास्यामि।
 यथा प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे॥३१॥

प्रत्यस्मिँल्लोके स्थास्यसि। अभि सुवर्गं लोकं जेष्यसीति।
 गार्हपत्यमग्र आदधात्। गार्हपत्यं वा अनु प्रजाः
 पशवः प्रजायन्ते। गार्हपत्येनैवास्मै प्रजां पशून्प्राजनयत्।

अथा॑न्वाहार्य॑पच॑नम्। तिर्यङ्ङि॑व वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मिन्ने॒व तेन॑ लो॒के प्रत्य॑तिष्ठत्। अथा॑ऽऽहव॑नीयम्। तेनै॒व सु॒वर्गं लो॒कम॒भ्यज॑यत्॥ ३२॥

यस्यै॒वम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जा॒यते। प्रत्य॑स्मि॒ल्लो॒के ति॑ष्ठति। अ॒भि सु॒वर्गं लो॒कं ज॑यति। यस्य वा अ॒यथा॑दे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। आ दे॒वता॑भ्यो वृ॒श्च्यते। पापी॑यान्भवति। यस्य यथा॑दे॒वतम्। न दे॒वता॑भ्य आवृ॒श्च्यते। वसी॑यान्भवति॥ ३३॥

भृगू॑णां त्वाऽङ्गि॑रसां व्रतपते व्र॒तेनाद॑धा॒मीति॑ भृग्वङ्गि॑रसा॒माद॑ध्यात्। आ॒दित्या॑नां त्वा दे॒वानां॑ व्रतपते व्र॒तेनाद॑धा॒मीत्य॒न्यासां॑ ब्राह्म॑णीनां प्र॒जाना॑म्। वरु॑णस्य त्वा रा॒ज्ञो व्रत॑पते व्र॒तेनाद॑धा॒मीति॑ रा॒ज्ञः। इन्द्र॑स्य त्वेन्द्रि॒येण॑ व्रतपते व्र॒तेनाद॑धा॒मीति॑ रा॒ज॒न्यस्य॑। मनो॑स्त्वा ग्राम॒ण्यो व्रत॑पते व्र॒तेनाद॑धामि॒ति वै॒श्यस्य॑। ऋभू॑णां त्वा दे॒वानां॑ व्रतपते व्र॒तेनाद॑धा॒मीति॑ रथका॒रस्य॑। यथा॑दे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते। न दे॒वता॑भ्य आवृ॒श्च्यते। वसी॑यान्भवति॥ ३४॥

ध्या॒यति॒ वै रा॒त्रिश्चाव॑रुन्धे भविष्यन्तीत्य॑ब्रवी॒ज्जनि॑ष्यसे॒ऽजय॑द्वसी॒यान्भव॑ति नव॑ च॥ — [४]

प्र॒जाप॑तिर्वा॒चः स॒त्यम॑पश्यत्। तेना॒ग्निमा॑धत्त। तेन॒ वै स आ॑र्धोत्। भूर्भुवः॑ सु॒वरि॑त्याह। ए॒तद्वै वा॒चः स॒त्यम्। य ए॒तेना॒ग्निमा॑धत्ते। ऋ॒ध्नोत्ये॒व। अथो॑ स॒त्यप्रा॑शूरे॒व भ॑वति। अथो॒ य ए॒वं वि॒द्वान॑भिच॒रति॑। स्तृणु॑त ए॒वैनम्॑॥ ३५॥

भूरित्याह। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। भुव इत्याह।
अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। सुवरित्याह। सुवर्ग एव
लोके प्रतितिष्ठति। त्रिभिरक्षरैर्गार्हपत्यमा दधाति। त्रयं
इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमाधत्ते। सर्वैः
पञ्चभिराहवनीयम्॥३६॥

सुवर्गाय वा एष लोकायाधीयते। यदाहवनीयः। सुवर्ग
एवास्मै लोके वाचः सत्यं सर्वमाप्नोति। त्रिभिर्गार्हपत्यमा
दधाति। पञ्चभिराहवनीयम्। अष्टौ सम्पद्यन्ते। अष्टाक्षरा
गायत्री। गायत्रौऽग्निः। यावानेवाग्निः। तमाधत्ते॥३७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्।
ताभ्यो ज्योतिरुदङ्गृह्णात्। तं ज्योतिः पश्यन्तीः प्रजा अभि
समावर्तन्त। उपरीवाग्निमुद्गृह्णीयादुद्धरन्। ज्योतिरेव पश्यन्तीः
प्रजा यजमानमभि समावर्तन्ते। प्रजापतेरक्षयश्चयत्।
तत्पराऽपतत्। तदश्वोऽभवत्। तदश्वस्याश्वत्वम्॥३८॥

एष वै प्रजापतिः। यदग्निः। प्राजापत्योऽश्वः। यदश्वं
पुरस्तान्नयति। स्वमेव चक्षुः पश्यन्प्रजापतिरनूदेति।
वज्री वा एषः। यदश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। जातानेव
भ्रातृव्यान्प्रणुदते। पुनरा वर्तयति॥३९॥

जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। न्याहवनीयो गार्हपत्य-
मकामयत। निगार्हपत्य आहवनीयम्। तौ विभाजं

नाशक्रोत्। सोऽश्वः पूर्ववाङ्मत्वा। प्राञ्चं पूर्वमुदवहत्।
तत्पूर्ववाहः पूर्ववाङ्मत्। यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्ति-
रेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ कुरुते॥४०॥

यदुपर्युपरि शिरो हरेत्। प्राणान् विच्छिन्द्यात्। अधोऽधः
शिरो हरति। प्राणानां गोपीथाय। इयत्यग्रे हरति।
अथेयत्यथेयति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत। सोऽबिभेत्प्र मां
धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय।
यत्रेधाऽग्निराधीयते। महिमानमेवास्य तद्व्यूहति। शान्त्या
अप्रदाहाय। पुनरा वर्तयति। महिमानमेवास्य सन्दधाति।
पशुर्वा एषः। यदश्वः। एष रुद्रः॥४२॥

यदग्निः। यदश्वस्य पदेऽग्निमादध्यात्। रुद्राय पशूनपिदध्यात्।
अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नाक्रमयेत्। अनवरुद्धा अस्य
पशवः स्युः। पार्श्वत आक्रमयेत्। यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गारा
अभ्यववर्तेरन्। अवरुद्धा अस्य पशवो भवन्ति। न
रुद्रायापिदधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराजं एव विक्रान्तं यजमानोऽनु
विक्रमते। अग्नये पवमानाय। अग्नये पावकाय। अग्नये
शुचये। यदग्नये पवमानाय निर्वपति। पुनात्येवैनम्। यदग्नये

पाव॒काय॑। पू॒त ए॒वास्मिन्नु॒न्नाद्यं॑ दधाति। यद॒ग्नये॒ शुच॑ये।
ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वास्मिन्नु॒परि॑ष्टाद॒धाति॥४४॥

ए॒न॒मा॒ह॒व॒नीयं॑ धत्तेऽश्व॒त्वं वर्त॑यति कुरु॒त् इति॑ रु॒द्रो द॑धाति यद॒ग्नये॒ शुच॑य॒ एकं॑ च॥—[५]

दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑। अ॒ग्नौ
वा॒मं व॒सु सं न्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो भविष्यति। यदि॑ नो
जे॒ष्यन्तीति॑। तद॒ग्निर्नो॑त्सह॒मश॑क्रोत्। तत् त्रे॒धा वि॒न्यद॑धात्।
प॒शुषु॒ तृती॑यम्। अ॒प्सु तृती॑यम्। आ॒दि॒त्ये तृती॑यम्॥४५॥

तद्दे॒वा वि॒जित्य॑। पुन॒रवा॑रु॒रुत्सन्त॑। तेऽ॒ग्नये॒ पव॑मानाय
पु॒रो॒डाश॑म॒ष्टाकं॑पा॒लं नि॑र॒वपन्। प॒शवो॑ वा अ॒ग्निः पव॑मानः।
यदे॒व प॒शुष्वासी॑त्। तत्ते॒नाव॑रुन्धत। तेऽ॒ग्नये॒ पाव॑काय॑। आपो॑
वा अ॒ग्निः पा॑व॒कः। यदे॒वाप्स्वासी॑त्। तत्ते॒नाव॑रुन्धत॥४६॥

तेऽ॒ग्नये॒ शुच॑ये। असौ॑ वा आ॒दि॒त्योऽ॒ग्निः शुचिः॑। यदे॒वादि॒त्य
आसी॑त्। तत्ते॒नाव॑रुन्धत। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। त॒नुवो॑ वावै॒ता
अ॒ग्न्याधे॑यस्य। आ॒ग्ने॒यो वा अ॒ष्टाकं॑पा॒लोऽ॒ग्न्याधे॑य॒मिति॑। यत्तं
निर्व॑पेत्। नै॒तानि॑। यथा॒ऽऽत्मा॑ स्यात्॥४७॥

नाङ्गा॑नि। ता॒दृगे॒व तत्। यदे॒तानि॑ निर्व॑पेत्। न तम्।
यथा॒ऽङ्गा॑नि॒ स्युः। ना॒त्मा। ता॒दृगे॒व तत्। उ॒भया॑नि स॒ह
नि॒रुप्या॑णि। य॒ज्ञस्य॑ सा॒त्मत्वा॑य॑। उ॒भयं॑ वा ए॒तस्येन्द्रि॑यं
वी॒र्य॑माप्यते॥४८॥

योऽ॒ग्निमा॑ध॒त्ते। ऐ॒न्द्रा॒ग्नमे॑का॒दश॑कपा॒लम॒नु निर्व॑पेत्। आ॒दि॒त्यं

चरुम्। इन्द्राग्नी वै देवानामयातमायामानौ। ये एव देवते
अयातयाग्नी। ताभ्यामेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमव रुन्धे।
आदित्यो भवति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।
धेन्वै वा एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनडुहस्तण्डुलाः। मिथुनमेवावरुन्धे। घृते भवति।
यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वारं आर्षेयाः प्राश्नन्ति। दिशामेव
ज्योतिषि जुहोति। पशवो वा एतानि हवींषि। एष रुद्रः।
यदग्निः॥५०॥

यत्सद्य एतानि हवींषि निर्वपेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्।
अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनवरुद्धा अस्य
पशवः स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्। संवत्सरप्रतिमा
वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरेणैवास्मै रुद्रं शमयित्वा।
पशूनवरुन्धे। यदेकमेकमेतानि हवींषि निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत्। तादृक्तत्। न प्रजनन-
मुच्छिंषेत्। एकं निरुप्य। उत्तरे समस्येत्। तृतीयमेवास्मै
लोकमुच्छिंषति प्रजननाय। तं प्रजया पशुभिरनु
प्रजायते। अथो यज्ञस्यैवैषाऽभिक्रान्तिः। रथचक्रं प्रवर्तयति।
मनुष्यरथेनैव देवरथं प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्राँ(३) न होतव्या(३)
मिति। यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्।

यन्न जुहुयात्। अग्निः परा भवेत्। तूष्णीमेव होतव्यम्।
यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। अग्नीधे
ददाति॥५३॥

अग्निमुखानेवर्तून्प्रीणाति। उपबर्हणं ददाति। रूपाणामव-
रुद्धै। अश्वं ब्रह्मणे। इन्द्रियमेवावरुन्धे। धेनुं होत्रे।
आशिषं एवावरुन्धे। अनङ्गाहमध्वर्यवे। वह्निर्वा अनङ्गान्।
वह्निरध्वर्युः॥५४॥

वह्निनैव वह्निं यज्ञस्यावरुन्धे। मिथुनौ गावौ ददाति।
मिथुनस्यावरुद्धै। वासो ददाति। सर्वदेवत्यं वै वासः। सर्वा
एव देवताः प्रीणाति। आ द्वादशभ्यो ददाति। द्वादश मासाः
संवत्सरः। संवत्सर एव प्रतितिष्ठति। काममूर्ध्वं देयम्।
अपरिमितस्यावरुद्धै॥५५॥

आदित्ये तृतीयमप्स्वासीत्ततेनावारुन्धत् स्यादाप्यते रेतोऽग्निरकमेकमेतानि हवींषि
निर्वपेत्प्रत्यवरोहति ददात्यध्वर्युर्देयमेकं च॥ [६]

घर्मः शिरस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्। छुर्दिस्तोकाय
तनयाय यच्छ। वातः प्राणस्तदयमग्निः। सम्प्रियः
पशुभिर्भुवत्। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पंच। प्राचीमनु
प्रदिशं प्रेहि विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा आशा
दीद्यानो विभाहि। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे॥५६॥

अर्कश्चक्षुस्तदसौ सूर्यस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्।

यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्रम्।
तेन मे दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने ब्रह्मणा। आनशे
व्यानशे सर्वमायुर्व्यानशे। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विराट्
स्वराट्। ते माविंशतां ते मा जिन्वताम्॥५७॥

ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। सम्राट्वाभिभूश्च। ते माविंशतां ते मा
जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विभूश्च परिभूश्च। ते मा
विंशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। प्रभ्वी
च प्रभूतिश्च। ते मा विंशतां ते मा जिन्वताम्। यास्ते अग्ने
शिवास्तनुवः। ताभिस्त्वाऽऽदधे। यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः।
ताभिर्मुं गच्छ॥५८॥

चतुष्पदे जिन्वतां तनुवस्त्रीणि च॥ [७]

इमे वा एते लोका अग्रयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्।
शोचयेयुर्यजमानम्। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमा दधाति।
वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्।
तेनैवैनान्व्यावर्तयति। तथा न शोचयन्ति यजमानम्।
रथन्तरमभिगायते गार्हपत्य आधीयमाने। रथन्तरो वा
अयं लोकः॥५९॥

अस्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते। वामदेव्यमभिगायत
उद्ध्रियमाणे। अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्ष
एवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम्।
शान्तमेवैनं पशव्यमुद्धरते। बृहदभिगायत आहवनीय

आधीयमाने। बार्हतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नेवैनं लोके
प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराडैत्। तं वारवन्तीयेनावारयत।
तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेन श्येती अंकुरुत।
तच्छैतस्य श्यैतत्वम्। यद्वारवन्तीयमभि गायते।
वारयित्वैवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेन श्येती कुरुते।
घर्मः शिर इति गार्हपत्यमादधाति। सशीर्षाणमेवैनमा
धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः। स
आधीयमान ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः।
सम्प्रियः पशुभिर्भुवदित्याह। पशुभिरेवैनं सम्प्रियं
करोति। पशूनामहिंसायै। छुर्दिस्तोकाय तनयाय
यच्छेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। वातः प्राण
इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पचेत्याह।
अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहिं विद्वानित्याह।
विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ कुरुते। ऊर्ज
नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।
अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। अर्को वै देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवाव रुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्।
आनशे व्यानश इति त्रिरुदिङ्गयति। त्रय इमे लोकाः।

ए॒ष्वै॒वेनं॑ लो॒केषु॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒त॒मा ध॑त्ते। तत्तथा॒ न का॒र्यम्।
 वी॒ङ्गि॒त॒मप्र॑ति॒ष्ठि॒त॒मा द॑धीत। उ॒द्धृत्यै॒वाधा॑याभि॒मन्त्रि॑यः।
 अ॒वी॒ङ्गि॒तमे॒वेनं॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒त॒माध॑त्ते। वि॒राट् स्वर॑ाट् यास्ते
 अ॒ग्ने शि॒वास्त॒नुव॑स्ताभि॒स्त्वाऽऽद॑ध इत्या॒ह। ए॒ता वा
 अ॒ग्नेः शि॒वास्त॒नुवः॑। ताभि॑रे॒वैन॑ꣳ स॒म॒र्ध॒यति॑। यास्ते॑ अ॒ग्ने
 घो॒रास्त॒नुव॑स्ताभि॒र॒मुं ग॒च्छेति॑ ब्रूया॒द्यं द्वि॒ष्यात्। ताभि॑रे॒वैनं॑
 परा॑भावयति॥६४॥

लो॒कोऽसृ॑जतैन॒माध॑त्तेऽन्वाहार्य॒पच॑नं दे॒वाना॒मन्न॑मेनं॒ प्र॒ति॒ष्ठि॒त॒माध॑त्ते पञ्चं च॥—————[८]

श॒मी॒ग॒र्भाद॑ग्निं म॑न्थति। ए॒षा वा अ॒ग्नैर्य॑ज्ञि॒यां त॒नूः।
 ता॒मे॒वास्मै॑ ज॒नय॑ति। अ॒दि॒तिः पु॒त्रका॑मा। सा॒ध्येभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑
 ब्र॒ह्मो॒दन॑म॒पच॑त्। तस्या॑ उ॒च्छे॒ष॒णम॑ददुः। तत्प्रा॒श्नात्।
 सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्यै॑ धा॒ता चा॑र्य॒मा चा॑जायेताम्। सा
 द्वि॒तीय॑म॒पच॑त्॥६५॥

तस्या॑ उ॒च्छे॒ष॒णम॑ददुः। तत्प्रा॒श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्यै॑
 मि॒त्रश्च॒ वरु॑णश्चाजायेताम्। सा तृ॒तीय॑म॒पच॑त्। तस्या॑
 उ॒च्छे॒ष॒णम॑ददुः। तत्प्रा॒श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्या॑ अ॒शंश्च॒
 भग॑श्चाजायेताम्। सा च॑तु॒र्थम॑पचत्॥६६॥

तस्या॑ उ॒च्छे॒ष॒णम॑ददुः। तत्प्रा॒श्नात्। सा रे॒तोऽध॑त्त। तस्या॑
 इन्द्र॑श्च॒ वि॒व॒स्वाश्चा॑जायेताम्। ब्र॒ह्मो॒दनं॑ प॒चति॑। रे॒तं ए॒व
 तद॑धाति। प्रा॒श्न॑न्ति ब्रा॒ह्म॒णा ओ॒दन॑म्। यदाज्य॑मु॒च्छि॒ष्य॑ते।
 तेन॑ स॒मिधो॑ऽभ्यज्या द॑धाति। उ॒च्छे॒ष॒णा॒द्वा अ॒दि॒ती

रेतोऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः।
एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन समिधोऽभ्यज्यादधाति।
अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय।
इयतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयतीर्भवन्ति। एतावद्वे
पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मिताः। आर्द्रा भवन्ति। आर्द्रमिव हि
रेतः सिच्यते। चित्रियस्याश्वत्थस्यादधाति। चित्रमेव भवति।
घृतवतीभिरा दधाति॥६९॥

एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम्। यद्धृतम्। प्रियेणैवेन धाम्ना
समर्धयति। अथो तेजसा। गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यादध्यात्।
गायत्रच्छन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय।
त्रिष्टुभी राजन्यस्य। त्रिष्टुच्छन्दा वै राजन्यः। स्वस्य
छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय॥७०॥

जगतीभिर्वैश्यस्य। जगतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वाय। त९ संवत्सरं गोपायेत्। संवत्सर९
हि रेतो हितं वर्धते। यद्येन९ संवत्सरे नोपनमेत्।
समिधः पुनरादध्यात्। रेत एव तद्धितं वर्धमानमेति। न
मा९ समश्जीयात्। न स्त्रियमुपेयात्॥७१॥

यन्मा९ समश्जीयात्। यत्स्त्रियमुपेयात्। निर्वीर्यः स्यात्।

नैनंम॒ग्निरु॒प॒नमे॒त्। श्व आ॒धा॒स्यमा॑नो ब्रह्मो॒द॒नं प॑चति।
आ॒दि॒त्या वा इ॒त उ॑त्त॒माः सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। ते वा इ॒तो
यन्तं॑ प्र॒ति॒नुद॑न्ते। ए॒ते खलु॑ वा॒वादि॒त्याः। यद्वा॑ह्म॒णाः। तैरे॒व
स॒न्त्वं ग॑च्छति॥ ७२॥

नैनं॑ प्र॒ति॒नुद॑न्ते। ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो वद॑न्ति। क्वा॑ सः।
अ॒ग्निः का॒र्यः। यो॑ऽस्मै प्र॒जां पु॒शून्प्र॑ज॒नय॑तीति।
शल्कै॑स्ता॒ऽरात्रि॑म॒ग्निमि॑न्धीत। तस्मि॑न्नुप॒व्युष॑म॒रणी॑ निष्ट॑पेत्।
यथ॑र्ष॒भाय॑ वा॒शि॒ता न्या॑विच्छा॒यति॑। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒पो॒दूह्य॑
भस्मा॒ग्निं म॑न्थति॥ ७३॥

सैव सा॒ऽग्नेः स॑न्त॒तिः। तं म॑थि॒त्वा प्राश्च॑मुद्ध॑रति। सं॒व॒त्स॒रमे॒व
तद्रेतो॑ हि॒तं प्र॑ज॒नय॑ति। अना॑हि॒त॒स्तस्या॒ग्निरि॒त्याहुः।
यः स॒मिधो॑ऽना॒धाया॒ग्निमा॑ध॒त्त इति॑। ताः सं॒व॒त्स॒रे
पु॒रस्ता॑दाद॒ध्यात्। सं॒व॒त्स॒रादे॒वैन॑मव॒रुध्या॑धत्ते। यदि॑
सं॒व॒त्स॒रेऽना॑द॒ध्यात्। द्वा॒द॒श्यां पु॒रस्ता॑दाद॒ध्यात्।
सं॒व॒त्स॒रप्र॑ति॒मा वै द्वा॑द॒श रा॒त्रयः॑। सं॒व॒त्स॒रमे॒वास्या॑हि॒ता
भव॑न्ति। यदि॑ द्वा॒द॒श्यां ना॑द॒ध्यात्। त्र्य॒हे पु॒रस्ता॑दाद॒ध्यात्।
आ॑हि॒ता ए॒वास्य॑ भव॑न्ति॥ ७४॥

द्वितीयमपचच्चतुर्थमपचददितौ रेतोऽधत्त सम्मिता घृतवतीभिरादधाति राजन्यः स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वार्येयाद्रच्छति मन्थति रात्रयश्चत्वारि च॥

[९]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। स रि॑रि॒चानो॑ऽमन्यत।

स तपोऽतप्यत। स आत्मन्वीर्यमपश्यत्। तदवर्धत।
तदस्मात्सहसोर्ध्वमसृज्यत। सा विराडभवत्। तां देवासुरा
व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा एषा॥७५॥

दोहा एव युष्माकमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्।
तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथर्व पितुं मे गोपायेति। सा
द्वितीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्य प्रजां मे
गोपायेति। सा तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
शङ्स्य पशून्मे गोपायेति॥७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथ सभां
मे गोपायेति। सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेति। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमत।
तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथो पङ्क्तिमेव। पङ्क्तिर्वा एषा ब्राह्मणे
प्रविष्टा॥७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तो-
ऽग्नय आधीयन्ते। पाङ्क्तं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तैव पाङ्क्तं
स्पृणोति। अथर्व पितुं मे गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन स्पृणोति।
नर्य प्रजां मे गोपायेत्याह। प्रजामेवैतेन स्पृणोति। शङ्स्य
पशून्मे गोपायेत्याह॥७८॥

पशून्मेवैतेन स्पृणोति। सप्रथ सभां मे गोपायेत्याह।

स॒भामे॒वैतेनैन्द्रि॒यः॑ स्फु॒णोति॑। अहे॑ बु॒ध्रिय॒ मन्त्रं॑
मे गोपा॒येत्या॑ह। मन्त्र॑मे॒वैतेन॒ श्रियः॑ स्फु॒णोति॑।
यदा॑न्वाहा॒र्यप॑चनेऽन्वाहा॒र्यं प॑चन्ति। तेन॒ सौऽस्या॒भीष्टः॑
प्रीतः॑। यद्गार्ह॑पत्य॒ आज्य॑मधि॒श्रय॑न्ति॒ सम्पत्नी॑र्याजय॑न्ति।
तेन॒ सौऽस्या॒भीष्टः॑ प्रीतः॑। यदा॑हव॒नीये॒ जुह्व॑ति॥७९॥

तेन॒ सौऽस्या॒भीष्टः॑ प्रीतः॑। यत्स॒भायां॑ वि॒जय॑न्ते। तेन॒
सौऽस्या॒भीष्टः॑ प्रीतः॑। यदा॑वस॒थेऽन्नः॑ हर॑न्ति। तेन॒
सौऽस्या॒भीष्टः॑ प्रीतः॑। तथा॑ऽस्य॒ सर्वे॑ प्री॒ता अ॒भीष्टा॒
आधी॑यन्ते। प्र॒वस॒थमे॒ष्यन्ने॒वमु॑प॒तिष्ठे॑तैकमेकम्। यथा॑
ब्राह्म॒णाय॑ गृहे॒वासि॑ने॒ परि॒दाय॑ गृ॒हाने॑ति। ता॒दृगे॒व तत्।
पुन॑रा॒गत्यो॑प॒तिष्ठ॑ते। सा भा॑गेयमे॒वैषां॑ तत्। सा तत्
ऊ॒र्ध्वारो॑हत्। सा रो॑हि॒ण्य॑भवत्। तद्रो॑हि॒ण्यै रो॑हि॒णित्व॑म्।
रो॒हि॒ण्याम॒ग्निमा॑दधी॒त। स्व ए॒वैनं॒ योनौ॒ प्र॒ति॒ष्ठित॑माध॑त्ते।
ऋ॒ध्नोत्ये॑नेन॥८०॥

एषा प॒शून्मे गोपा॑येति॒ प्रवि॑ष्टा प॒शून्मे गोपा॑येत्या॒ह जुह्व॑ति तिष्ठते सप्त च॥—[१०]

ब्रह्म सन्ध॑त्तं कृ॒त्तिक॑सू॒र्द्धन्ति॑ द्वा॒दश॑सु॒ प्र॒जाप॑तिर्वा॒चो दे॒वासुरा॑स्तद॒ग्निर्नो॒द्धर्मः॑ शिरं॒ इमे वै
शमी॑ग॒र्भात्प्र॒जाप॑तिः स रि॑रि॒चानः॑ स तपः॑ स आ॒त्मन्वी॑र्यं दश॥१०॥

ब्रह्म सन्ध॑त्तं तौ दि॒व्याव॑थो॒ शन्त्वा॒य प्राच्ये॑षां॒ यदु॑पर्यु॒परि॒ यत्स॒द्यः सोऽश्वो॑ऽवा॒रो भू॒त्वा
जग॑तीभि॒रशी॑तिः॥८०॥

ब्रह्म सन्ध॑त्तमृ॒ध्नोत्ये॑नेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अप पाप्मानं यजमानस्य हन्तु।
शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी लोकसाता।
शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु
नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्रसा। स्योनमा विशन्तु
नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। सञ्जज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः।
ऊषान्कृष्णमवतु कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञियमागमिष्ठाः।
ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्य।
तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जं
पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः पुरुचीः॥२॥

वप्त्रीभिरनुवित्तं गुहासु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः।
प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपहृत्यै सुवितं नो अस्तु।
उप प्रभिन्नमिषमूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो रसमाभरामि।
यस्य रूपं बिभ्रदिमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टाः सरिरस्य
मध्ये। तस्येदं विहतमाभरन्तः। अछम्बद्वारमस्यां विधेम॥३॥

यत्पर्यपश्यत्सरिरस्य मध्ये। उर्वीमपश्यञ्जगतः प्रतिष्ठाम्।
तत्पुष्करस्यायतनाद्धि जातम्। पूर्णं पृथिव्याः प्रथनं हरामि।
याभिरदृष्टञ्जगतः प्रतिष्ठाम्। उर्वीमिमां विश्वजनस्य भर्त्रीम्।

ता नः शिवाः शर्कराः सन्तु सर्वाः। अग्ने रेतश्चन्द्रः हिरण्यम्।
अद्ध्यः सम्भूतममृतं प्रजासु। तत्सम्भरन्नुत्तरतो निधाय॥४॥

अतिप्रयच्छं दुरितिं तरेयम्। अश्वो रूपं कृत्वा
यदश्वत्थेऽतिष्ठः। संवत्सरं देवेभ्यो निधाय। तत्ते न्यक्तमिह
सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जः पृथिव्या
अध्युत्थितोऽसि। वनस्पते शतबलशो विरोह। त्वया
वयमिषमूर्जं मदन्तः। रायस्पोषेण समिषा मदेम। गायत्रिया
हियमाणस्य यत्ते॥५॥

पूर्णमपंतृतीयस्यै दिवोऽधि। सोऽयं पूर्णः सोमपर्णाद्धि
जातः। ततो हरामि सोमपीथस्यावरुद्धौ। देवानां ब्रह्मवादं
वदेतां यत्। उपाशृणोः सुश्रवा वै श्रुतोऽसि। ततो मामाविशतु
ब्रह्मवर्चसम्। तत्सम्भरन्नुस्तदवरुन्धीय साक्षात्। यया ते
सृष्टस्याग्नेः। हेतिमशमयत्प्रजापतिः। तामिमामप्रदाहाय॥६॥

शमीः शान्त्यै हराम्यहम्। यत्ते सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं
भा आर्च्छजातवेदः। तया भासा सम्मितः। उरुं नो
लोकमनु प्रभाहि। यत्ते तान्तस्य हृदयमाच्छिन्दजातवेदः।
मरुतोऽद्विस्तमयित्वा। एतत्ते तदशनेः सम्भरामि। सात्मा
अग्ने सहृदयो भवेह। चित्रियादश्वत्थात्सम्भृता बृहत्यः॥७॥

शरीरमभि सङ्स्कृताः स्थ। प्रजापतिना यज्ञमुखेन
सम्मिताः। तिस्रस्त्रिवृद्धिर्मिथुनाः प्रजात्यै। अश्वत्थाद्धव्य-

वा॒हा॒द्धि जा॒ताम्। अ॒ग्ने॒स्त॒नूं य॒ज्ञिया॒ꣳ स॒म्भ॒रामि।
शा॒न्तयो॑निꣳ श॒मीग॒र्भम्। अ॒ग्नये॒ प्रज॑नयितवै। यो अ॑श्व॒त्थः
श॒मीग॒र्भः। आ॒रु॒रोह॒ त्वे स॒चा। तं ते॑ ह॒रामि॒ ब्रह्म॑णा॥८॥

य॒ज्ञियैः॑ के॒तुभिः॑ स॒ह। यं त्वा॑ स॒मभ॑रञ्जातवेदः। य॒थाश॒रीरं॑
भू॒तेषु॑ न्य॒क्तम्। स स॒म्भृतः॑ सीद॒ शिवः॑ प्र॒जाभ्यः॑। उ॒रुं नो॑
लो॒कम॑नु॒नेषि वि॒द्वान्। प्रवे॒धसे॑ क॒वये॒ मेध्या॑य। वचो॑ व॒न्दारुं
वृष॒भाय॒ वृष्णो॑। यतो॑ भ॒यम॑भयं॒ तन्नो॑ अस्तु। अ॒व दे॒वान्
य॒जेहे॒ड्यान्। स॒मिधा॒ऽग्निं दु॑वस्यत॥९॥

घृ॒तैर्बो॑धय॒ताति॑थिम्। आ॒ऽस्मिन् ह॒व्या जु॑होतन। उप॑
त्वा॒ऽग्ने ह॒विष्म॑तीः। घृ॒ताची॑र्यन्तु ह॒र्यत। जुष॒स्व स॒मिधो॑
मम॑। तं त्वा॑ स॒मिद्धि॑रङ्गिरः। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि। बृ॒हच्छो॑चा
यवि॑ष्ठा। स॒मिध्य॑मानः प्रथ॒मो नु धर्मः॑। स॒म॒क्तुभि॑रज्यते
वि॒श्ववा॑रः॥१०॥

शो॒चिष्के॑शो घृ॒तनि॑र्णिक्पाव॒कः। सु॒य॒ज्ञो अ॒ग्निर्य॑जथाय दे॒वान्।
घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑नि॒रग्निः॑। घृ॒तैः स॒मिद्धो॑ घृ॒तम॑स्यान्नम्।
घृ॒तप्रुष॑स्त्वा स॒रितो॑ वहन्ति। घृ॒तं पिब॑न्त्सुयजा॑ यक्षि दे॒वान्।
आ॒युर्दा अ॑ग्ने ह॒विषो॑ जुषा॒णः। घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरेधि। घृ॒तं
पी॒त्वा मधु॑ चा॒रु ग॒व्यम्। पि॒तेव॑ पु॒त्रम॑भि॒रक्ष॑तादिमम्॥११॥

त्वाम॑ग्ने स॒मिधा॒नं य॑विष्ठा। दे॒वा दू॒तं च॑क्रिरे ह॒व्यवा॑हम्।
उ॒रु॒ज्रय॑सं घृ॒तयो॑नि॒माहु॑तम्। त्वे॒षं चक्षु॑र्दधिरे चोद॒यन्वा॑ति।

त्वामंग्रे प्रदिव आहुतं घृतेन। सुम्नायवः सुषमिधा समीधिरे।
स वावृधान ओषधीभिरुक्षितः। उरु जयांसि पार्थिवा
वितिष्ठसे। घृतप्रतीकं व ऋतस्य धूरुषदम्। अग्निं मित्रं न
समिधान ऋञ्जते॥१२॥

इन्धानो अक्रो विदथेषु दीद्यत्। शुक्रवर्णामुदु नो यंसते
धियम्। प्रजा अंग्रे संवासय। आशाश्च पशुभिः सह।
राष्ट्राण्यस्मा आधेहि। यान्यासन्त्सवितुः सवे। मही विशपत्नी
सदने ऋतस्य। अर्वाची एतं धरुणे रयीणाम्। अन्तर्वत्नी
जन्यं जातवेदसम्। अध्वराणां जनयथः पुरोगाम्॥१३॥

आरोहतं दशतुं शक्नोमीमम्। ऋतेनाग्र आयुषा वर्चसा सह।
ज्योग्जीवन्त उत्तरामुत्तरां समांम्। दर्शमहं पूर्णमासं यज्ञं
यथा यजै। ऋत्विगवती स्थो अग्निरेतसौ। गर्भं दधाथां ते
वामहं ददे। तत्सत्यं यद्वीरं बिभृथः। वीरं जनयिष्यथः। ते
मत्प्रातः प्रजनिष्येथे। ते मा प्रजाते प्रजनयिष्यथः॥१४॥

प्रजयां पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन सुवर्गे लोके। अनृतात्सत्यमुपैमि।
मानुषाद्वैष्यमुपैमि। दैवीं वाचं यच्छामि। शल्कैरग्निमिन्धानः।
उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयौलोकयोर् ऋध्वा। अति मृत्युं
तराम्यहम्। जातवेदो भुवनस्य रेतः। इह सिञ्च तपसो
यज्ञनिष्यते॥१५॥

अग्निमश्वत्थादधि हव्यवाहम्। शमीगर्भाञ्जनयन् यो मयोभूः।

अ॒यं ते॒ योनि॑र्ऋ॒त्वियः॑। यतो॑ जा॒तो अरो॑चथाः। तं जा॒नन्न॑ग्र
आरो॑ह। अथा॑ नो वर्ध॒या र॒यिम्। अपै॑त॒ वीत॒ वि च॑ सर्प॒तातः॑।
येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॒ नूत॑नाः। अदा॑दि॒दं य॒मोऽव॑सानं
पृथि॒व्याः। अक्र॑न्नि॒मं पि॒तरो॑ लो॒कम॑स्मै॥१६॥

अ॒ग्नेर्भस्मा॑स्य॒ग्नेः पु॑री॒षम॑सि। सं॒ज्ञान॑म॒सि का॒मध॑रणम्। मयि॑
ते का॒मध॑रणं भूयात्। सं॒वः सृ॒जामि॑ हृद॒यानि॑। स॒सृष्टं॑
मनो॑ अस्तु वः। स॒सृष्टः प्रा॒णो अस्तु॑ वः। सं या वः
प्रि॒यास्त॑नुवः। सं प्रि॒या हृद॑यानि वः। आ॒त्मा वो॑ अस्तु
सम्प्रि॑यः। सम्प्रि॑यास्त॒नुवो॒ मम॑॥१७॥

कल्पे॑तां द्यावा॑पृथि॒वी। कल्प॑न्ता॒माप॒ ओष॑धीः।
कल्प॑न्ता॒मग्न॑यः पृथ॑क्। मम॒ ज्यैष्ठा॑य॒ सव्र॑ताः। येऽग्न॑यः
सम॑नसः। अ॒न्तरा॑ द्यावा॑पृथि॒वी। वास॑न्तिकावृ॒तू अ॒भि
कल्प॑मानाः। इन्द्र॑मिव दे॒वा अ॒भि सं वि॑शन्तु। दि॒वस्त्वा॑
वीर्ये॑ण। पृथि॒व्यै म॑हिम्ना॥१८॥

अ॒न्तरि॑क्षस्य॒ पोषे॑ण। स॒र्वप॑शुमा॒दधे॑। अजी॑जनन्न॒मृतं॑
मर्त्या॑सः। अ॒स्त्रेमा॑णं त॒रणिं॑ वी॒डुज॑म्भम्। दश॒ स्वसा॑रो
अ॒श्रुवः॑ समी॒चीः। पु॒मांसं॑ जा॒तम॑भि स॒रभ॑न्ताम्।
प्र॒जाप॑तेस्त्वा प्रा॒णेना॑भि प्राणि॑मि। पू॒ष्णः पोषे॑ण॒ मह्य॑म्।
दी॒र्घायु॑त्वाय॒ शत॑शा॒रदा॑य। श॒तं श॒रद्भ्य॑ आयु॑षे॒ वर्च॑से॥१९॥
जी॒वात्वै॑ पुण्या॑य। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॒तत्। ममा॑सि॒

योनिस्तव॑ योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्वहं॑ ह॒व्यान्य॑ग्रे। पु॒त्रः पि॒त्रे
लो॒क॒कृ॒ज्जा॒तवे॑दः। प्रा॒णे त्वा॒ऽमृ॒त॒माद॑धामि। अ॒न्नाद॑म॒न्नाद्या॑य।
गो॒सारं॑ गु॒प्त्यै। सु॒गा॒र॒ह॒प॒त्यो वि॒दह॑न्नरा॒तीः। उ॒षसः॑ श्रेय॑सीः
श्रेय॑सी॒र्दध॑त्॥ २०॥

अ॒ग्रे स॒प॒त्नाः॑ अप॒ बाध॑मानः। रा॒य॒स्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑
धेहि। इ॒मा उ॒ मामु॑प॒तिष्ठ॑न्तु रा॒यः। आ॒भिः प्र॒जाभि॑रि॒ह
सं॒व॒से॒य। इ॒हो इ॒डां तिष्ठ॑तु वि॒श्वरू॑पी। म॒ध्ये वसो॑र्दी॒दिहि॑
जा॒तवे॑दः। ओज॑से॒ बला॑य॒ त्वोद्य॑च्छे। वृष॑णे शुष्मा॒यायु॑षे
वर्च॑से। स॒प॒त्न॒तूर॑सि वृ॒त्रतूः। यस्ते॑ दे॒वेषु॑ म॒हिमा सु॑व॒र्गः॥ २१॥

यस्ते॑ आ॒त्मा प॒शुषु॑ प्रवि॑ष्टः। पु॒ष्टि॒र्या ते॑ म॒नुष्ये॑षु पप्र॒थे।
तया॑ नो अ॒ग्रे जुष॑माण एहि॑। दि॒वः पृ॒थि॒व्याः पर्य॑न्तरि॒क्षात्।
वा॒तात्प॑शु॒भ्यो अ॒ध्योष॑धी॒भ्यः। यत्र॑ यत्र जा॒तवे॑दः सम्ब॒भूथ॑।
ततो॑ नो अ॒ग्रे जुष॑माण एहि॑। प्रा॒चीम॑नु॒ प्रदि॑शं प्रेहि॑
वि॒द्वान्। अ॒ग्रेर॑ग्रे पु॒रो अ॑ग्नि॒र्भवे॑ह। वि॒श्वा आ॒शा दी॒द्यानो॑ वि
भा॑हि॥ २२॥

ऊ॒र्जं नो॑ धेहि द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे। अ॒न्व॒ग्निरु॑षसा॒मग्र॑म॒ख्यत्।
अ॒न्वहा॑नि प्रथ॒मो जा॒तवे॑दाः। अ॒नु सूर्य॑स्य पु॒रुत्रा॑ च
र॒श्मीन्। अ॒नु द्या॒वापृ॑थि॒वी आ॒त॒तान॑। वि॒क्रम॑स्व म॒हाः
अ॑सि। वे॒दिष॑न्मानु॒षेभ्यः॑। त्रि॒षु लो॒केषु॑ जागृ॒हि। यदि॑दं
दि॒वो यद॑दः पृ॒थि॒व्याः। सं॒वि॒दा॒ने रोद॑सी सं बभू॒वतुः॥ २३॥

तयोः पृष्ठे सीदतु जातवेदाः। शम्भूः प्रजाभ्यस्तनुवै स्योनः।
 प्राणं त्वाऽमृतं आ दधामि। अन्नादमन्नाद्याय। गोप्तरं गुप्त्यै।
 यत्ते शुक्रं शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्रम्। तेन मे
 दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने ब्रह्मणा। आनशे व्यानशे
 सर्वमायुर्व्यानशे॥ २४॥

नर्यं प्रजां मे गोपाय। अमृतत्वाय जीवसे। जातां
 जनिष्यमाणां च। अमृते सत्ये प्रतिष्ठिताम्। अथर्वं
 पितुं मे गोपाय। रसमन्नमिहायुषे। अदब्धायोऽशीततनो।
 अविषन्नः पितुं कृणु। शङ्स्यं पशून्मे गोपाय। द्विपादो ये
 चतुष्पदः॥ २५॥

अष्टाशंफाश्च य इहाग्रे। ये चैकशंफा आशुगाः। सप्रथं
 सभां मे गोपाय। ये च सभ्याः सभासदः। तानिन्द्रियावतः
 कुरु। सर्वमायुरुपासताम्। अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपाय।
 यमृषयस्त्रैविदा विदुः। ऋचः सामानि यजूंषि। सा हि
 श्रीरमृता सताम्॥ २६॥

चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये।
 मर्मज्यमाना महते सौभगाय। मह्यं धुक्ष्व यजमानाय
 कामान्। इहैव सन्तत्रं सतो वो अग्नयः। प्राणेन वाचा
 मनसा बिभर्मि। तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत्।
 ज्योतिषा वो वैश्वानरेणोपतिष्ठे। पञ्चधाऽग्नीन्व्यक्रामत्।

वि॒राद्भृ॒ष्टा प्र॒जाप॑तेः। ऊ॒र्ध्वाऽऽरो॑ह॒द्रोहि॑णी। योनि॑र॒ग्नेः
प्रति॑ष्ठि॒तिः॥२७॥

वि॒शन्तु॒ नः पु॒रू॒चीर्वि॑धेम नि॒धाय॒ यत्तेऽप्र॑दाहाय बृ॒ह॒त्यो॑ ब्रह्म॑णा दु॒वस्य॑त वि॒श्ववा॑र इ॒ममृ॑ञ्जते
पु॒रो॒गां प्र॑ज॒नयि॑ष्यथो॑ जनि॒ष्यते॑ऽस्मै॒ मम॑ महि॒म्ना वर्च॑से दध॑त्सुव॒र्गो भा॑हि सम्ब॒भूव॑तुरायु॒र्व्यान॑शे
चतु॑ष्पदः स॒तां प्र॒जाप॑तेर्द्वे च॑॥ [१]

नवै॒तान्य॑हा॒नि भ॑वन्ति। न॒व॒ वै सु॑व॒र्गा लो॒काः।
यदे॒तान्य॑हा॒न्युप॑यन्ति। न॒वस्वे॒व तत्सु॑व॒र्गेषु॑ लो॒केषु॑
स॒त्रिणः॑ प्र॒ति॒तिष्ठ॑न्तो यन्ति। अ॒ग्नि॒ष्टो॒माः परः॑ सा॒मानः॑
का॒र्या इ॒त्याहुः॑। अ॒ग्नि॒ष्टो॒मसं॑मितः सु॒वर्गो॑ लो॒क इति॑।
द्वा॒द॒शाग्नि॑ष्टो॒मस्य॑ स्तो॒त्राणि॑। द्वा॒द॒श मा॑साः सं॒वत्स॑रः। तत्तन्न
सू॒क्ष्मम्। उ॒क्थ्या॑ ए॒व सप्त॑द॒शाः परः॑ सा॒मानः॑ का॒र्याः॥२८॥

प॒शवो॑ वा उ॒क्थानि॑। प॒शूना॑मव॒रुद्धौ॑। वि॒श्वजि॑द॒भिजि॑ता॒-
व॒ग्नि॒ष्टो॒मौ। उ॒क्थ्याः॑ सप्त॑द॒शाः परः॑ सा॒मानः॑। ते स॒ंस्तु॑ता
वि॒राज॑म॒भि सम्प॑द्यन्ते। द्वे च॒र्चाव॑तिरिच्येते। ए॒क॒या
गौ॒रति॑रि॒क्तः। ए॒क॒याऽऽयु॑रू॒नः। सु॒वर्गो॑ वै लो॒को ज्योतिः॑।
ऊ॒र्ग्विरा॑ट्॥२९॥

सु॒वर्गमे॒व तेन॑ लो॒कम॒भि ज॑यन्ति। यत्प॒रं रा॑थ॒न्तर॑म्।
तत्प्र॑थ॒मेऽहं॑कार्य॒म्। बृ॒हद्वि॑तीयै॒। वैरू॑पं तृ॒तीयै॒। वैरा॑जं च॒तुर्थे॑।
शा॒क्रं प॑ञ्च॒मे। रै॒वत॑ ष॒ष्ठे। तदु॑ पृ॒ष्ठेभ्यो॑ नय॑न्ति। स॒न्तन॑य
ए॒ते ग्र॑हा गृह्यन्ते॥३०॥

अति॒ग्रा॒ह्याः परः साम॑सु। इ॒माने॒वैतैर्लो॒कान्त॑सन्त॒न्वन्ति॑।
मि॒थुना ए॒ते ग्रहा॑ गृह्यन्ते। अति॒ग्रा॒ह्याः परः साम॑सु।
मि॒थुनमे॒व तैर्य॑ज॒माना अव॑रुन्धते। बृ॒हत्पृ॑ष्ठं भ॒वति॑। बृ॒हद्वै
सु॒व॒र्गो लो॒कः। बृ॒हतै॒व सु॒व॒र्गं लो॒कं य॑न्ति। त्र॒य॒स्त्रिं॒शि
नाम॑ साम॑। मा॒ध्यं दि॒ने प॑वं॒माने भ॑वति॥३१॥

त्र॒य॒स्त्रिं॒शद्वै दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव॑रुन्धते। ये वा इ॒तः परा॑श्च॒
संव॑त्सरमु॒पय॑न्ति। न है॒नं ते स्व॑स्ति सम॑श्नुवते। अथ॒
येऽमु॒तोऽर्वा॑श्चमु॒पय॑न्ति। ते है॒नं स्व॑स्ति सम॑श्नुवते। ए॒तद्वा
अ॒मुतोऽर्वा॑श्चमु॒पय॑न्ति। यदे॒वम्। यो ह॒ खलु॑ वाव प्र॒जाप॑तिः।
स उ॒वेवे॒न्द्रः। तदु॑ दे॒वेभ्यो॑ नय॑न्ति॥३२॥

कार्या वि॒राङ्म॑ह्यन्ते प॑वं॒माने भ॑वतीन्द्र॒ एकं॑ च॥ ————— [२]

सन्त॑ति॒र्वा ए॒ते ग्रहाः॑। यत्परः सामा॑नः। वि॒षूवा॒न्दि॒वाकी॒र्त्यम्॑।
यथा॒ शाला॑यै पक्ष॑सी। ए॒व सं॑वत्सरस्य पक्ष॑सी। यदे॒तेन॑
गृ॒ह्येरन्। वि॒षूची॑ संवत्सरस्य पक्ष॑सी व्य॒वस्र॑सेयाताम्।
आ॒र्ति॒मा॒र्च्छेयुः॑। यदे॒ते गृ॒ह्यन्ते॑। यथा॒ शाला॑यै पक्ष॑सी मध्य॒मं
व॒श॒म॒भि सं॑मायच्छ॑ति॥३३॥

ए॒व सं॑वत्सरस्य पक्ष॑सी दि॒वाकी॒र्त्यम॑भि सं त॑न्वन्ति।
ना॒र्ति॒मा॒र्च्छन्ति॑। ए॒क॒विं॒शम॑हर्भवति। शु॒क्रा॒ग्रा ग्रहा॑
गृह्यन्ते। प्रत्यु॒त्त॑ब्ध्यै स॒य॒त्वाय॑। सौ॒र्य ए॒तद॑हः प॒शुरा॑ल॒भ्यते॑।
सौ॒र्योऽति॑ग्रा॒ह्यो गृ॒ह्यते॑। अ॒हरे॒व रू॒पेण॑ सम॑र्धयन्ति। अथो

अहं ए॒वैष ब॒लिर्हि॑यते। स॒प्तैतद॑हरतिग्रा॒ह्यां गृ॑ह्यन्ते॥३४॥

स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। अ॒सावा॑दि॒त्यः शिरः॑
प्र॒जाना॑म्। शी॒र्षन्ने॒व प्र॒जानां॑ प्रा॒णान्द॑धाति। तस्मा॑त्स॒प्त
शी॒र्षन्प्रा॒णाः। इन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा। अ॒सुरा॑न्परा॒भाव्य॑। स
इ॒माँल्लो॒कान॒भ्य॑जयत्। तस्या॒सौ लो॒कोऽन॑भिजित आसीत्।
तं वि॒श्वक॑र्मा भू॒त्वाऽभ्य॑जयत्। यद्वै॑श्वक॒र्मणो॑ गृ॒ह्यते॑॥३५॥

सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते।
ये वै॑श्वक॒र्मणं॑ गृ॒ह्यते॑। आ॒दि॒त्यः श्वो॑ गृ॒ह्यते। इ॒यं वा
अ॒दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति। अ॒न्यो॑न्यो गृ॒ह्येते।
वि॒श्वान्ये॑वान्येन॒ कर्मा॑णि कु॒र्वाणा॑ यन्ति। अ॒स्याम॒न्येन॒ प्र॒ति
ति॑ष्ठन्ति। तावाऽप॑रा॒र्धात्सं॑वत्स॒रस्या॒न्यो॑न्यो गृ॒ह्येते। तावु॑भौ
स॒ह म॑हाव्र॒ते गृ॒ह्येते। य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ ग॒त्वा। उ॒भयो॑र्लो॒कयोः॑
प्र॒ति॒ति॑ष्ठन्ति। अ॒र्क्य॑मु॒क्थं भ॑वति। अ॒न्नाद्य॑स्याव॒रुद्धै॑॥३६॥

स॒माय॑च्छत्यतिग्रा॒ह्यां गृ॑ह्यन्ते गृ॒ह्यते॑ संवत्स॒रस्या॒न्यो॑न्यो गृ॒ह्येते॑ पञ्च च॥—————[३]

ए॒कवि॑ं॒श ए॒ष भ॑वति। ए॒तेन॒ वै दे॒वा ए॑कवि॒ंशेन॑।
आ॒दि॒त्यमि॒त उ॑त्त॒मं सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑रोहयन्। स वा ए॒ष
इ॒त ए॑कवि॒ंशः। तस्य॑ द॒शाव॑स्ता॒दहा॑नि। द॒श प॑र॒स्तात्।
स वा ए॒ष वि॒राज्यु॑भ॒यतः॑ प्र॒ति॑ष्ठितः। वि॒राजि॑ हि वा ए॒ष
उ॑भ॒यतः॑ प्र॒ति॑ष्ठितः। तस्मा॑दन्त॒रेमौ लो॒कौ यन्। सर्वेषु॑
सु॒व॒र्गेषु॑ लो॒केष्व॑भि॒तप॑न्नेति॥३७॥

दे॒वा वा आ॑दि॒त्यस्य॑ सु॒वर्ग॑स्य॒ लोक॑स्य॒। परा॑चोऽतिपा॒दा-
द॑बिभयुः। तं छन्दो॑भिरदृ॒हन्मृ॑त्यै॑। दे॒वा वा आ॑दि॒त्यस्य॑
सु॒वर्ग॑स्य॒ लोक॑स्य॒। अवा॑चोऽवपा॒दाद॑बिभयुः। तं प॒ञ्चभी॑
र॒श्मिभि॑रुद॒वयन्। तस्मा॑देकवि॒ंशेऽह॑न्पञ्च दि॒वाकी॑र्त्यानि
क्रियन्ते। र॒श्मयो॒ वै दि॑वाकी॒र्त्यानि॑। ये गा॑य॒त्रे। ते
गा॑य॒त्रीषू॑त्तरयोः प॒र्वमा॑नयोः॥३८॥

म॒हादि॑वाकी॒र्त्यः॒ होतुः॑ पृ॒ष्ठम्। वि॒कर्णं॑ ब्र॒ह्मसा॑मम्।
भा॒सोऽग्नि॑ष्टोमः। अथै॒तानि॑ परा॑णि। परै॒र्वै दे॒वा आ॑दि॒त्यः
सु॒वर्गं॑ लो॒कम॑पा॒रयन्। यदपा॑रयन्। तत्परा॑णां पर॒त्वम्।
पा॒रय॑न्त्येनं परा॑णि। य ए॒वं वेद॑। अथै॒तानि॑ स्पर्श॑णि। स्पर्शै॒र्वै
दे॒वा आ॑दि॒त्यः सु॒वर्गं॑ लो॒कम॑स्पा॒रयन्। यदस्पा॑रयन्।
तत्स्पर्श॑णां स्पर्श॒त्वम्। स्पा॒रय॑न्त्यैन॒च् स्पर्श॑णि। य ए॒वं
वेद॑॥३९॥

ए॒ति प॒र्वमा॑नयोः स्पर्श॑णि पञ्च च॥ [४]

अप्र॑तिष्ठां वा ए॒ते ग॑च्छन्ति। येषां॑ संवत्स॒रेऽना॑प्तेऽथ॑।
एका॒दशि॑न्याप्यते॑। वैष्ण॒वं वा॑म॒नमा॑ल॒भन्ते। य॒ज्ञो वै वि॑ष्णुः।
य॒ज्ञमे॒वा॑ल॒भन्ते॑ प्र॒ति॑ष्ठित्यै। ऐ॒न्द्रा॒ग्नमा॑ल॒भन्ते। इ॒न्द्रा॒ग्नी
वै दे॒वाना॑मया॒तया॑मानौ। ये ए॒व दे॒वते॒ अया॑तयाम्नी। ते
ए॒वा॑ल॒भन्ते॑॥४०॥

वैश्व॑दे॒वमा॑ल॒भन्ते। दे॒वता॑ ए॒वाव॑रुन्धते। द्या॒वा॒पृथि॑व्या॑
धे॒नुमा॑ल॒भन्ते। द्या॒वा॒पृथि॑व्यो॒रेव॒ प्रति॑ तिष्ठन्ति। वा॒य॒व्यं

वृत्समालम्बन्ते। वायुरेवैभ्यो यथाऽऽयतनाद्देवता अवरुन्धे।
आदित्यामविं वशामालम्बन्ते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव
प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालम्बन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्।
प्राजापत्यं तूपरं महाव्रत आलम्बन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो
गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष
बलिर्हियते। आग्नेयमा लम्बन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान्
वा एते पूर्वैर्मासैरव रुन्धते। यदेते गव्याः पशव आलभ्यन्ते।
उभयेषां पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालम्बेरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यति-
रिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू समस्येयुः। कनीय आयुः
कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशव आलभ्यन्ते। नाप्रियं
भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालम्बन्ते मैत्रावरुणीमालम्बन्तेऽवरुद्धौ सप्त च॥—————[५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां
रसं तेजः सम्भृत्य। तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति।
तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य
महाव्रतत्वम्। महतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्।
पञ्चविंशः स्तोमौ भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधि

प्राजायत। तदन्नं पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते। मध्यतो
ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव प्रजानामूर्ध्वीयते।
अथ यद्वा इदमन्ततः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समेधन्ते।
अन्ततः क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितः हि शिरः। लोमं छवीरस्थिं। परांचा स्तुवन्ति।
तस्मात्तत्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न कृश्यतोऽनु
कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशोऽन्यः।
तस्माद्वयाऽस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि
तद्वरीयः क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः।
एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण
सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सहोत्पतन्ति।
एकैकामुच्छिषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन
सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः क्रियन्ते।
तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति।
ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
यस्य तल्पसद्यमनंभिजितुः स्यात्। स देवानां
साम्यक्षे। तल्पसद्यमंभिजयानीति तल्पमारुह्योद्गायेत्।
तल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमभिजित्॑ स्यात्। स देवानां॑ साम्यक्षे।
तल्पसद्यं मा पराजे॑षीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। न तल्पसद्यं
पराजयते। प्लेङ्गे शंसति। महो वै प्लेङ्गः। महंस
एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। देवासुराः संयत्ता आसन्। त आदित्ये
व्यायच्छन्त। तं देवाः समजयन्॥४९॥

ब्राह्मणश्च शूद्रश्च चर्मकर्ते व्यायच्छेते। दैव्यो वै वर्णो ब्राह्मणः।
असुर्यः शूद्रः। इमेऽरात्सुरिमे सुभूतमक्रन्नित्यन्यतरो ब्रूयात्।
इम उद्वासीकारिण इमे दुर्भूतमक्रन्नित्यन्यतरः। यदेवेषां॑
सुकृतं या राद्धिः। तदन्यतरोऽभि श्रीणाति। यदेवेषां॑ दुष्कृतं
याऽराद्धिः। तदन्यतरोऽप हन्ति। ब्राह्मणः सं जयति।
अमुमेवादित्यं भ्रातृव्यस्य संविन्दन्ते॥५०॥

भवति भवति क्रियते पुरुषो जयत्यजयञ्जयत्येकं च॥—————[६]

उद्धन्यमानं नवैतानि सन्ततिरेकविंश एषोऽप्रतिष्ठां प्रजापतिर्वृत्तष्वट्॥६॥

उद्धन्यमानं शोचिष्केशोऽग्ने सपत्नानतिग्राह्या वैश्वदेवमालभन्ते पञ्चाशत्॥५०॥

उद्धन्यमानं संविन्दन्ते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः स॒न्त्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो
भवि॑ष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।
ते दे॒वा वि॑जित्य। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तेऽ॒ग्नि॒मन्व॑-
विन्द॑न्तुषू॒त्सन्न॑म्। तस्य॑ विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॒विन्द॑न्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा अभ॑वन्। तद्ग्र॒हाणां॑ ग्र॒हृत्व॑म्। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। तस्य॑ त्वै॒व गृ॑ही॒ताः। नाना॑ऽऽग्ने॒यं
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्ने॒यं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृ॒द्धमे॒व
तत्॥२॥

अना॑ग्ने॒यं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यत्स॒मिध॒स्त॒नून॑पा॒तमि॒डो
ब॒र्हिर्य॑जति। उ॒भावा॑ग्ने॒यावा॒ज्य॑भागौ स्याताम्। अना॑ज्य॒भागौ
भव॑त् इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्ने॒याव॒न्वश्चा॒विति॑। अ॒ग्नये॑
पव॑माना॒योत्तरः॑ स्यात्। यत्प॒वमा॑नाय। तेना॒ज्य॑भागः।
तेन॑ सौ॒म्यः। बुध॑न्वत्याग्ने॒यस्या॒ज्य॑भागस्य पुरोऽनु॒वाक्या॑
भव॑ति॥३॥

यथा॑ सु॒प्तं बो॒धय॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्नि॒न्य॑क्ताः

पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाग्नेयं सर्वं भवति।
 एकधा तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह
 इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति।
 कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु।
 सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ।
 तेनोपांशु प्रचरति। एष्यं इव वा एषः। यत्पुनराधेयः।
 यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं
 वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तेजस्विनीं
 देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति।
 प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ
 स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्।
 अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं
 विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनाग्नेयम्।
 तेन समृद्धं क्रियत इति॥७॥

अरुन्धतेव तद्वदिति सम्भृतसम्भार इत्याहुर्छिति पत्नीसंयाजा नव च॥—————[१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य
 उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वे वाजुपेयमपश्यन्। ते।

अ॒न्योऽन्य॑स्मै॒ नाति॑ष्ठन्त। अ॒हम॒नेन॑ य॒जा इति॑। तेऽब्रु॑वन्।
आ॒जिम॒स्य धा॑वा॒मेति॑॥८॥

तस्मि॑न्ना॒जिम॑धावन्। तं बृ॒हस्प॑तिरुद॑जयत्। तेना॑यजत।
स स्वा॒राज्य॑मगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्र॑वीत्। माम॒नेन॑
या॒जये॑ति। तेनेन्द्र॑मयाजयत्। सोऽग्रं॑ दे॒वता॑नां प॒र्येत्।
अग॑च्छ॒त्स्वा॒राज्य॑म्। अति॑ष्ठन्तास्मै॒ ज्यैष्ठा॑य॥९॥

य ए॒वं वि॒द्वान् वा॑ज॒पेये॑न् यज॑ते। गच्छ॑ति॒ स्वा॒राज्य॑म्।
अग्र॑ः समा॒नानां॑ प॒र्येति॑। तिष्ठ॑न्तेऽस्मै॒ ज्यैष्ठा॑य। स वा ए॒ष
ब्रा॑ह्म॒णस्य॑ चै॒व रा॑ज॒न्यस्य॑ च य॒ज्ञः। तं वा ए॒तं वा॑ज॒पेय॑
इत्या॑हुः। वा॒जाप्यो॑ वा ए॒षः। वाज॑ः ह्ये॒तेन॑ दे॒वा ऐ॒प्सन्।
सोमो॑ वै वा॑ज॒पेयः॑। यो वै सोमं॑ वाज॒पेयं॑ वेद॥१०॥

वा॒ज्यैवैनं॑ पी॒त्वा भ॑वति। आऽस्य॑ वा॒जी जा॑यते। अन्नं॑ वै
वा॑ज॒पेयः॑। य ए॒वं वेद॑। अत्य॑न्नम्। आऽस्या॑न्नादो जा॑यते।
ब्रह्म॑ वै वा॑ज॒पेयः॑। य ए॒वं वेद॑। अत्ति॑ ब्रह्म॒णाऽन्नम्॑। आऽस्य॑
ब्रह्मा॑ जा॑यते ॥११॥

वा॒ग्वै वा॑ज॒स्य प्र॑स॒वः। य ए॒वं वेद॑। क॒रोति॑ वा॒चा वी॒र्यम्॑।
ऐनं॑ वा॒चा ग॑च्छति। अपि॑वर्ती वाचं॑ वदति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑
य॒ज्ञान्वादि॑शत्। स आ॒त्मन्वा॑ज॒पेय॑मधत्त। तं दे॒वा अब्रु॑वन्।
ए॒ष वा॒व य॒ज्ञः। यद्वा॑ज॒पेयः॑॥१२॥

अप्ये॒व नोऽत्रा॑स्त्विति॑। तेभ्य॑ ए॒ता उ॒ज्जितीः॑ प्राय॑च्छत्। ता

वा ए॒ता उ॒ज्जित॑यो॒ व्याख्या॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑ सर्व॒त्वाय॑।
 दे॒वता॑ना॒मनि॑र्भागाय। दे॒वा वै ब्र॑ह्म॒णश्चा॒न्नस्य॑ च
 श॒मल॑मपा॒घ्नन्। यद्व॑ह्म॒णः श॒मल॑मासीत्। सा गा॒था
 ना॒राश॑स्य॒भवत्। यद॑न्नस्य। सा सुरा॑॥१३॥

तस्मा॑द्वा॒यत॑श्च म॒त्तस्य॑ च न प्र॑तिगृह्यम्। यत्प्र॑तिगृह्णीयात्।
 श॒मलं॑ प्र॑तिगृह्णीयात्। सर्वा॑ वा ए॒तस्य॑ वा॒चोऽव॑रुद्धाः।
 यो वा॑ज॒पेय॑या॒जी। या पृ॑थि॒व्यां याऽग्नौ॑ या र॑थन्तरे।
 याऽन्तरि॑क्षे॒ या वा॒यौ या॑ वा॒मदे॒व्ये। या दि॒वि
 याऽऽदि॒त्ये या बृ॑ह॒ति। याऽप्सु॑ यौष॑धीषु॒ या वन॑स्पतिषु।
 तस्मा॑द्वा॒जपे॑यया॒ज्यात्वि॑जीनः। सर्वा॑ ह्य॒स्य वा॒चोऽव॑रुद्धाः॥१४॥

धा॒वा॒मेति॑ ज्यैष्ठा॒य वेदं॑ ब्र॒ह्मा जा॑यते वा॒ज॒पेयः॑ सुराऽऽत्वि॑जीन॒ एकं॑ च॥—————[२]

दे॒वा वै यद॑न्यैर्ग्रहैर्य॒ज्ञस्य॑ नावा॒रुन्ध॑त। तद॑ति॒ग्राह्यै॑रति॒गृह्या॑-
 वा॒रुन्ध॑त। तद॑ति॒ग्राह्या॑णामति॒ग्राह्य॑त्वम्। यद॑ति॒ग्राह्या॑ गृह्यन्ते।
 यदे॒वान्यै॑र्ग्रहैर्य॒ज्ञस्य॑ नाव॑रुन्धे। तदे॒व तैर॑ति॒गृह्या॑व॑रुन्धे। पञ्च
 गृह्य॑न्ते। पा॒ङ्क्तौ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तमा॑त्वाऽव॑रुन्धे॥१५॥

सर्व॑ ऐ॒न्द्रा भ॑वन्ति। ए॒क॒धैव॑ यज॑मान इन्द्रि॒यं द॑धति।
 स॒प्तद॑श प्राजाप॒त्या ग्र॑हा गृह्यन्ते। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः।
 प्र॒जाप॑तेरा॒स्यै। ए॒क॒य॒र्चा गृ॑ह्णाति। ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑
 दधा॑ति। सोम॒ग्रहा॑श्च॒ सुरा॑ग्रहा॑श्च गृह्णाति। ए॒तद्वै दे॒वानां॑
 पर॑ममन्नम्। यत्सोमः॑॥१६॥

ए॒तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। यत्सुरा॑। प॒र॒मे॒णै॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्ये॒नाव॑र॒-
 म॒न्नाद्य॑मव॑रुन्धे। सोम॑ग्र॒हान्गृ॑ह्णाति। ब्रह्म॑णो वा ए॒तत्तेजः॑।
 यत्सोमः॑। ब्रह्म॑ण ए॒व तेज॑सा॒ तेजो॑ यज॑माने दधाति।
 सुरा॑ग्र॒हान्गृ॑ह्णाति। अन्न॑स्य वा ए॒तच्छ॑र्मलम्। यत्सुरा॑॥१७॥
 अन्न॑स्यै॒व श॑र्मले॒न श॑र्मलं॒ यज॑मानाद॑प॒हन्ति॑। सोम॑ग्र॒हाऽश्च॑
 सुरा॑ग्र॒हाऽश्च॑ गृह्णाति। पु॒मान् वै सोमः॑। स्त्री सुरा॑।
 तन्मि॑थुनम्। मि॒थुनमे॒वास्य॑ तद्य॒ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय।
 आ॒त्मान॑मे॒व सोम॑ग्र॒हैः स्पृ॑णोति। जा॒याः सुरा॑ग्र॒हैः।
 तस्मा॑द्वाज॑पेयया॒ज्यमु॑ष्मि॒ल्लोके॑ स्त्रियः॑ स॒म्भ॑वति।
 वा॒ज॒पेया॑भिजि॒तः ह्य॑स्य॥१८॥

पूर्वे॑ सोम॑ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। अप॑रे सुरा॑ग्र॒हाः। पुरो॑ऽक्षः॑
 सोम॑ग्र॒हान्त्सा॑दयति। प॒श्चाद॑क्षः॑ सुरा॑ग्र॒हान्। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑
 वि॒धृत्यै॑। ए॒ष वै यज॑मानः। यत्सोमः॑। अन्नः॑ सुरा॑।
 सोम॑ग्र॒हाऽश्च॑ सुरा॑ग्र॒हाऽश्च॑ व्यति॑षजति। अ॒न्नाद्ये॒नैवैनं॑
 व्यति॑षजति॥१९॥

स॒म्पृचः॑ स्थ॒ सं मा॑ भ॒द्रेण॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह। अन्नं॑ वै भ॒द्रम्।
 अ॒न्नाद्ये॒नैवैनः॑ सः॑ सृजति। अन्न॑स्य वा ए॒तच्छ॑र्मलम्।
 यत्सुरा॑। पा॒प्मेव॑ खलु॒ वै श॑र्मलम्। पा॒प्मना॑ वा
 ए॒नमे॒तच्छ॑र्मले॒न व्यति॑षजति। यत्सोम॑ग्र॒हाऽश्च॑ सुरा॑ग्र॒हाऽश्च॑
 व्यति॑षजति। वि॒पृचः॑ स्थ॒ वि मा॑ पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह।
 पा॒प्मनै॒वैनः॑ श॑र्मले॒न व्या॑वर्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राडुद्ववति
 सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्मुखसुराग्रहैः।
 इममेव तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव
 सत्यम्। तेन सूयते। वाजसृद्धः सुराग्रहान् हरन्ति।
 अनृतेनैव विशः सः सृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं
 ददाति। मध्व्योऽसानीति। एकधा ब्रह्मण उप हरति।
 एकधैव यजमान आयुस्तेजो दधाति॥ २१॥

आत्वाऽवरुन्धे सोमः शमलं यत्सुरा ह्यस्यैनं व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारि च॥ [३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी
 नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वं यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त
 इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव
 तेनावरुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्।
 सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥ २२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।
 तान्पशुभिरेवावरुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन।
 प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यं षोडशिनः स्तोत्रेण।
 वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव
 लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन। अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥ २३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ
 आरोहत्यतिरात्रेण। नाकं रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेज
 एवात्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।

इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचः॑ सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं
च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश
प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेरात्थै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव हि
प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो
यज्ञमजिघांसन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।
तथैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्संज्ञपयेत्। मरुत
एव शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वपा जुहोति।
एकदेवत्या हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
नैवारेण सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुरोडाशा
ह्येते। अथो पशूनामेव छिद्रमपि दधाति। सारस्वत्योत्तमया
प्रचरति। वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो
प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिर्हि वाक्।
अपन्नदती भवति। तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुक्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥—————[४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।
यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं
कर्माणि करोति। सवनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव
तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।

वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां
पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्।
यच्चास्यामधि। तदेवावरुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभि-
षिच्यते। अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्पल्पूलयति।
अप्सु वा अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववप्लवते।
यदप्सु पल्पूलयति॥२८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवावरुन्धे। बहु वा अश्वोऽमेध्यमुपगच्छति।
यदप्सु पल्पूलयति। मेध्यानेवैनान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा
त्वेत्याह। एता वा एतं देवता अग्रे अश्वमयुञ्जन्। ताभिरेवैनान्
युनक्ति। सवस्योज्जित्यै। यजुषा युनक्ति व्यावृत्त्यै॥२९॥

अपात्रपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति।
अथो स्तौत्येवैनानाजिः संरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः।
अङ्गौ न्यङ्गावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता
रथे प्रविष्टाः। ताभ्य एव नमस्करोति। आत्मनोऽनात्यै।
अशमरथम्भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं वेद॥३०॥

स्वदयति पल्पूलयति व्यावृत्त्या अनार्यै द्वे च॥ [५]

देवस्याहः संवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वाजं

जेष॒मित्या॑ह। स॒वि॒तृ॒प्र॒सू॒त ए॒व ब्र॒ह्म॒णा वा॒ज॒मु॒ञ्ज॑यति।
 दे॒वस्या॑ह॒ꣳ स॒वि॒तुः प्र॒स॒वे बृ॒ह॒स्प॒ति॒ना वा॒ज॒जि॒ता व॒र्षि॑ष्ठं
 नाक॑ꣳ रु॒हेय॑मित्या॑ह। स॒वि॒तृ॒प्र॒सू॒त ए॒व ब्र॒ह्म॒णा व॒र्षि॑ष्ठं
 नाक॑ꣳ रो॒हति॑। चा॒त्वा॒ले रथ॑च॒क्रं नि॒र्मि॒तꣳ रो॒हति॑। अतो॒ वा
 अङ्गि॑रस॒ उत्त॑माः सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। सा॒क्षादे॒व यज॑मानः
 सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒वे॒ष्टय॑ति। वज्रो॒ वै रथः॑। वज्रे॑णै॒व
 दि॒शोऽभि॑ज॒यति॑॥ ३१॥

वा॒जि॒नाꣳ सा॒मं गा॑यते। अ॒न्नं वै वा॒जः। अ॒न्नमे॒वाव॑रुन्धे।
 वा॒चो व॒र्ष्म दे॒वेभ्यो॑ऽपा॒क्राम॑त्। तद्व॒न॒स्प॒तीन्प्रा॑वि॒शत्। सैषा
 वा॒ग्व॒न॒स्प॒तिषु॑ व॒दति॑। या दु॒न्दु॒भौ। तस्मा॑दु॒न्दु॒भिः सर्वा॑
 वा॒चोऽति॑व॒दति॑। दु॒न्दु॒भीन्त्स॒माघ्न॑न्ति। प॒र॒मा वा ए॒षा
 वाक्॑॥ ३२॥

या दु॒न्दु॒भौ। प॒र॒मयै॒व वा॒चाऽव॑रां वा॒चम॑वरुन्धे। अथो॑ वा॒च
 ए॒व व॒र्ष्म यज॑मानोऽव॑रुन्धे। इन्द्रा॑य॒ वाचं॑ व॒द॒तेन्द्रं॑ वा॒जं
 जा॒पय॑तेन्द्रो॒ वाज॑म॒जयि॑दित्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर्हीन्द्रः॑। यो
 यज॑ते। यज॑मान ए॒व वा॒ज॒मु॒ञ्ज॑यति। स॒प्तद॑श प्र॒व्या॒धाना॑जिं
 धा॑वन्ति। स॒प्तद॑शꣳ स्तो॒त्रं भ॑वति। स॒प्तद॑शस॒प्तद॑श
 दी॒यन्ते॑॥ ३३॥

स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तेरा॒प्त्यै। अ॒र्वाऽसि॑ स॒प्तिर॑सि
 वा॒ज्यंसी॑त्या॑ह। अ॒ग्नि॒र्वा अ॒र्वा। वा॒युः स॒प्तिः। आ॒दि॒त्यो
 वा॒जी। ए॒ताभि॑रे॒वास्मै॑ दे॒वता॑भिर्दे॒वर॒थं यु॑नक्ति। प्र॒ष्टि॒वा॒हि॒नं

युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति॥ ३४॥

वाजिनो वाजं धावतु काष्ठां गच्छतेत्याह। सुवर्गो वै लोकः काष्ठां। सुवर्गमेव लोकं यन्ति। सुवर्गं वा एते लोकं यन्ति। य आजिं धावन्ति। प्राश्नो धावन्ति। प्राडिंव हि सुवर्गो लोकः। चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि। छन्दाभिरेवेनान्तसुवर्गं लोकं गमयति॥ ३५॥

प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते। य आजिं धावन्ति। उदं च आवर्तन्ते। अस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादित्याह। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुन्धे। यथालोकं वा एत उञ्जयन्ति। य आजिं धावन्ति॥ ३६॥

कृष्णलं कृष्णलं वाजसृष्ट्यः प्रयच्छति। यमेव ते वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तं परिक्रीयावरुन्धे। एकधा ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। देवा वा ओषधीष्वाजिमयुः। ता बृहस्पतिरुदजयत्। स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां नीवारत्वम्। नैवारश्चरुर्भवति॥ ३७॥

एतद्वै देवानां परममन्नम्। यन्नीवाराः। परमेणैवास्मा अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमवरुन्धे। सप्तदशशरावो भवति। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। क्षीरे भवति। रुचमेवास्मिन्दधाति। सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय।

बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यो वा ए॒ष दे॒वत॑या॥३८॥

यो वा॑ज॒पे॒येन॑ यज॑ते। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्य ए॒ष च॒रुः।
अश्वान्त्सरिष्य॑तः स॒सुष॑श्चाव॑ घ्रापयति। यमे॒व ते वाजं॑
लो॒कमु॒ञ्जय॑न्ति। तमे॒वाव॑रुन्धे। अजी॑जिपत वनस्पतय॒ इन्द्रं॑
वाजं॑ विमु॑च्यध्वमिति॑ दुन्दु॒भीन् विमु॑ञ्चति। यमे॒व ते वाजं॑
लो॒कमिन्द्रि॑यं दु॒न्दुभ॑यं उ॒ञ्जय॑न्ति। तमे॒वाव॑रुन्धे॥३९॥

अभिजयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति भवति देवतयाऽष्टौ च॥

[६]

ता॒र्प्यं यज॑मानं॒ परि॑धापयति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्।
य॒ज्ञेनै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयति। द॒र्भ॒मयं॑ परि॑धापयति। प॒वित्रं॑
वै द॒र्भाः। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। वाजं॑ वा ए॒षोऽव॑रुरुत्सते। यो
वा॑ज॒पे॒येन॑ यज॑ते। ओष॑धयः खलु॒ वै वाजः॑। यद्व॑र्भ॒मयं॑
परि॑धापयति॥४०॥

वाज॒स्याव॑रुद्धौ। जाय॑ एहि॒ सुवो॑ रोहा॒वेत्या॑ह। प॒त्न्या ए॒वैष
य॒ज्ञस्या॑न्वार॒म्भोऽन॑वच्छि॒त्यै। स॒प्तद॑शार॒त्रिर्यूपो॑ भवति।
स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। तू॒पर॑श्चतु॒रश्रि॑र्भवति।
गौ॒धूमं॑ च॒षाल॑म्। न वा ए॒ते ब्री॒हयो॑ न यवाः॑। यद्गौ॒धूमाः॑॥४१॥

ए॒वमि॑व हि प्र॒जाप॑तिः॒ समृ॑द्धौ। अथो॑ अ॒मुमे॒वास्मै॑
लो॒कम॑न्न॒वन्तं॑ करोति। वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः।
यद्यूपः॑। स॒र्वदे॒वत्य॑ वासः॑। सर्वा॑भिरे॒वैन॑ दे॒वता॑भिः सम॑र्धयति।

अथो आक्रमणमेव तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समंष्ट्रै। द्वादश वाजप्रसवीयानि जुहोति॥४२॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेव प्रीणाति। अथो संवत्सरमेवास्मा उपदधाति। सुवर्गस्य लोकस्य समंष्ट्रै। दशभिः कल्पै रोहति। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणानेव यथास्थानं कल्पयित्वा। सुवर्गं लोकमेति। एतावद्वै पुरुषस्य स्वम्॥४३॥

यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति। तेन सह सुवर्गं लोकमेति। सुवर्देवाः अगन्मेत्याह। सुवर्गमेव लोकमेति। अमृता अभूमेत्याह। अमृतमिव हि सुवर्गो लोकः। प्रजापतेः प्रजा अभूमेत्याह। प्राजापत्यो वा अयं लोकः। अस्मादेव तेन लोकात्रैति॥४४॥

समहं प्रजया सं मया प्रजेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। आसपुटैर्घ्नन्ति। अन्नं वा इयम्। अन्नाद्यैर्नैवैनः समर्धयन्ति। ऊषैर्घ्नन्ति। एते हि साक्षादन्नम्। यदूषाः। साक्षादेवैनमन्नाद्यैर्न समर्धयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यञ्चं घ्नन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यतै। शीरूषतो घ्नन्ति। शीरूषतो ह्यन्नमद्यतै। दिग्भ्यो घ्नन्ति। दिग्भ्य एवास्मा अन्नाद्यमवरुन्धते। ईश्वरो वा एष पराङ्मुदघः। यो यूपः रोहति। हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतः

सुव॒र्गो लो॒कः॥४६॥

अ॒मृतं॑ ए॒व सु॒व॒र्गे लो॒के प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑। श॒त॒मा॒नं भ॒वति॑।
श॒ता॒युः पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॑वेन्द्रि॒ये प्र॒ति॒ ति॒ष्ठति॑।
पु॒ष्ट्यै वा ए॒तद्रू॒पम्। यद॒जा। त्रिः स॑व॒त्स॒रस्या॒न्यान्प॒शून्परि॑
प्रजा॑यते। ब॒स्ता॒जिन॑म॒ध्यव॑ रोहति। पु॒ष्ट्यामे॒व प्र॒जन॑ने
प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑॥४७॥

परिधापयन्ति गोधूमां जुहोति स्वं नैति प्रत्यञ्चं घ्नन्ति लोको नवं च॥—————[७]

स॒प्तान्न॑होमाञ्जु॒होति॑। स॒प्त वा अ॒न्नानि॑। याव॑न्त्ये॒वान्नानि॑।
ता॒न्येवाव॑रुन्धे। स॒प्त ग्रा॒म्या ओष॑धयः। स॒प्तार॒ण्याः।
उ॒भयी॑षाम॒वरु॑द्धौ। अ॒न्नस्या॒न्नस्य॑ जुहोति। अ॒न्नस्या॒न्नस्या॒
वरु॑द्धौ। यद्वा॑ज॒पेय॒याज्य॑न॒वरु॑द्धस्या॒श्रीया॑त्॥४८॥

अ॒वरु॑द्धेन॒ व्यु॑द्धेत। स॒र्वस्य॑ स॒मव॑दाय॒ जुहोति॑।
अ॒न॒वरु॑द्धस्या॒वरु॑द्धौ। औदु॑म्बरेण सु॒वेण॑ जुहोति।
ऊ॒र्वा अ॒न्नमु॑दु॒म्बरः॑। ऊ॒र्ज ए॒वान्नाद्य॑स्या॒वरु॑द्धौ।
दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इत्या॑ह। स॒वितृ॑प्र॒सूत॑ ए॒वैनं॑
ब्र॒ह्म॑णा दे॒वता॑भि॒रभिषि॑ञ्चति। अ॒न्नस्या॒न्नस्या॑भिषि॑ञ्चति।
अ॒न्नस्या॒न्नस्या॒वरु॑द्धौ॥४९॥

पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यञ्च॑म॒भिषि॑ञ्चति। पु॒रस्ता॑द्धि प्र॒तीची॑न॒मन्न॑म॒द्यते॑।
शी॒र॒ष॒तोऽभिषि॑ञ्चति। शी॒र॒ष॒तो ह्यन्न॑म॒द्यते॑। आ मु॒खाद॑न्व॒व॑स्त्रावयति।
मु॒खत॑ ए॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्यं॑ दधाति। अ॒ग्नेस्त्वा॒ साम्रा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामीत्या॑ह।
ए॒ष वा अ॒ग्नेः स॒वः। तेनै॒वैन॑म॒भिषि॑ञ्चति। इन्द्र॑स्य त्वा

साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमभिषिञ्चति। सोमग्रहाश्चावदानीयानि चत्विग्भ्य उपहरन्ति। अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाश्चानवदानीयानि च वाजसृद्धैः। इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो उभयीष्वेवाभिषिच्यते। विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्धौ। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवने स्तुवते। अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। वाजवतीभिर्माध्यं दिने। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुद्धे। शिपिविष्टवतीभिस्तृतीयसवने। यज्ञो वै विष्णुः। पशवः शिपिः। यज्ञ एव पशुषु प्रति तिष्ठति। बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवैनं श्रियै गमयति॥५२॥

अश्रीयादन्नस्यान्नस्यावरुद्धा इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह वाजसृतः शिपिस्त्रीणि च॥

[८]

नृषदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृन्। प्रजानामेवैतेन सूयते। द्रुषदमित्याह। वनस्पतयो वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते। भुवनसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। भुवनमगन्निति वै तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य सूयते। व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति।

व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमैवैतेन गच्छति। पृथिविषदं
त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते।
तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन प्रत्यवरोहति। अपीव हि
देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै
तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह।
पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह।
अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभृतमित्याह
सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नव च॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां
प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञोऽगच्छत्।
तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं
वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वद्युः
क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः
पूर्वद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यजमानः
प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवाधि
सोमपीथमवरुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहृष सोमपीथ
इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमवरुन्धे।

तेनैन्द्रियेण द्वितीयां जायामभ्यश्रुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते
द्वेद्वै जाये अभ्याक्षता। य एवं वेद। अभि द्वितीयां
जायामश्रुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह।
य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति।
त्रिर्निदधाति। षट्त्वम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति।
अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः
पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति।
षट्त्वम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवान्पितृन्प्रीणाति।
तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं
बर्हिर्भवति। सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा
इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपोस्ते। ऊष्मभागा हि
पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३)
मिति। यत्प्राश्रीयात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुकः स्यात्। यन्न
प्राश्रीयात्। अहविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्येत। अवघ्रेयमेव। तन्नेव प्राशितं नेवाप्राशितम्।
वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं वा ददति। दशां

छिनत्ति। हरणभागा हि पितरः। पितृनेव निरवन्दयते। उत्तरं
आयुषि लोमं छिन्दीत। पितृणां ह्येतर्हि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितृणाम्। नमो वः पितरो
रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय।
नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः
पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थः॥६३॥

युष्मांस्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके
स्थः। यूयं तेषां वसिष्ठा भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां
वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं
विद्वान्पितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति।
यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा
पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति।
न प्रमायुको भवति। पितृलोके वा एतद्यजमानश्चरति।
यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावेनं
तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः। यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति।
प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमार्च्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंश्रुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति
यत्पितृभ्यः करोति पञ्च च॥

[१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न सावित्रं

देवस्याहं तार्प्यं सप्तान्नहोमानृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हत्वा दशं॥१०॥

देवासुरा वाज्यैवेनं तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावरुद्धा इन्द्रियमेवास्मिन् ह्रीका
हि पितरः पञ्चषष्टिः॥६५॥

देवासुरा यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यंसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान्२ शूनकरोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्पुरस्तात्पवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुष एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याहुतिः। यदुपा२ शुः। सोमेन देवाः स्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपा२ शुं जुहोति। सोमेनैव तद्देवाः स्तर्पयति। यद्ग्रहा जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्गच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्रं आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्रं आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः

स्था॒लीर्वा॑य॒व्याः॑ सोम॒ग्रह॑णी॒रिति॑। दे॒वा वै पृ॒श्निं॑मदुहन्॥४॥
 तस्या॑ ए॒ते स्तना॑ आसन्। इ॒यं वै पृ॒श्निः॑। तामा॑दि॒त्या
 आ॑दि॒त्यस्था॒ल्या च॑तु॒ष्पदः॑ प॒शून्॑दुहन्। यदा॑दि॒त्यस्था॒ली
 भव॑ति। च॒तु॒ष्पद॑ ए॒व तया॑ प॒शून् यज॑मान इ॒मां दु॑हे।
 तामिन्द्र॑ उक्थ्यस्था॒ल्येन्द्रि॒यम॑दुहत्। यदु॑क्थ्यस्था॒ली भव॑ति।
 इन्द्रि॒यमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां वि॒श्वे दे॒वा
 आ॑ग्रयणस्था॒ल्योर्ज॑मदुहन्। यदा॑ग्रयणस्था॒ली भव॑ति॥५॥

ऊ॒र्जमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां म॑नु॒ष्या
 ध्रु॒वस्था॒ल्याऽऽयु॑रदुहन्। यद्ध्रु॑वस्था॒ली भव॑ति। आ॒युरे॒व तया॑
 यज॑मान इ॒मां दु॑हे। स्था॒ल्या गृ॒ह्णाति॑। वा॒य॒व्येन॑ जुहोति।
 तस्मा॑दन्येन॒ पात्रे॑ण प॒शून्॑दुहन्ति। अ॒न्येन॒ प्रति॑गृह्णन्ति। अथो॑
 व्या॒वृ॒तमे॒व तद्यज॑मानो गच्छति॥६॥

ग्रहत्वं ग्रहां जुहोत्यर्कुर्यतादुहन्नाग्रयणस्थाली भवति नवं च॥—————[१]

यु॒वꣳ सु॒राम॑म॒श्विना॑। नमु॑चा॒वासुरे॑ स॒ची। वि॒पि॒पा॒ना
 शु॒भस्प॑ती। इन्द्रं॑ कर्म॒ स्वाव॑तम्। पु॒त्रमि॑व पि॒तरा॑व॒श्विनो॑भा।
 इन्द्रा॑व॒तं कर्म॑णा दꣳसना॑भिः। यत्सु॒रामं॑ व्य॒पिबुः॑ श॒चीभिः॑।
 सर॑स्वती त्वा मघ॒वन्नभी॑ष्णात्। अहा॑व्यग्रे ह॒विरा॒स्येते॑।
 सु॒चीव॑ घृ॒तं च॒मू इ॒व सोमः॑॥७॥

वा॒ज॒सनिꣳ र॒यिम॑स्मे सु॒वीरम्॑। प्र॒श॒स्तं धे॑हि य॒शसं॑
 बृ॒हन्तम्॑। यस्मि॒न्नश्वा॑स ऋष॒भास॑ उ॒क्षणः॑। व॒शा मे॒षा

अवसृष्टासु आहुताः। कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे। हृदा
मतिं जनय चारुमग्नयै। नाना हि वा देवहितं सदो मितम्।
मा सःसृक्षाथां परमे व्योमन्। सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम
एषः। मा मां हिंसीः स्वां योनिमाविशन्॥८॥

यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबुच्छचीभिः। अहं
तदस्य मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि। द्वे स्मृती
अशृणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्। ताभ्यामिदं
विश्वं भुवनं समेति। अन्तरा पूर्वमपरं च केतुम्। यस्ते देव
वरुण गायत्रच्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे॥९॥

यस्ते देव वरुण त्रिष्टुच्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे। यस्ते
देव वरुण जगतीच्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे। सोमो वा
एतस्य राज्यमादत्ते। यो राजा सत्राज्यो वा सोमैन् यजते।
देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां
सुवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं पुनः सुवन्ते
राज्याय। देवसू राजा भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥ [२]

उदस्थाद्देव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्यज्ञपतावधात्। इन्द्राय
कृण्वती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा
अग्निहोत्री। इयं वा एतस्य निषीदति। यस्याग्निहोत्री
निषीदति। तामुत्थापयेत्। उदस्थाद्देव्यदितिरिति। इयं वै
देव्यदितिः॥११॥

इ॒मामे॒वास्मा॒ उत्था॑पयति। आयु॑र्य॒ज्ञप॑तावधा॒दित्या॑ह।
 आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। इन्द्रा॑य कृ॒ण्वती॑ भा॒गं मि॒त्राय॑
 वरु॑णाय चेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। अव॑र्ति॒ वा ए॒षैतस्य॑
 पा॒प्मानं॑ प्रति॒ख्याय॑ निषी॑दति। यस्या॑ग्नि॒होत्र्युप॑सृष्टा
 नि॒षीद॑ति। तां दु॒ग्ध्वा ब्रा॑ह्म॒णाय॑ दद्यात्। यस्यान्नं॑ नाद्यात्।
 अव॑र्तिमे॒वास्मि॑न्पा॒प्मानं॑ प्रतिमु॒ञ्चति॥१२॥

दु॒ग्ध्वा द॑दाति। न ह्यदृ॑ष्टा दक्षि॑णा दी॒यते॑। पृ॒थि॒वीं वा ए॒तस्य॑
 पयः॑ प्रवि॑शति। यस्या॑ग्नि॒होत्रं॑ दु॒ह्यमा॑न॒ः॒ स्कन्द॑ति। यद॒द्य
 दु॒ग्धं पृ॑थि॒वीमस॑क्त। यदोष॑धीर॒प्यस॑र॒द्यदापः॑। पयो॑ गृ॒हेषु॑
 पयो॑ अ॒घ्निया॑सु। पयो॑ व॒त्सेषु॑ पयो॑ अस्तु॒ तन्मयी॑त्या॑ह।
 पयं॑ ए॒वात्म॑नृ॒हेषु॑ प॒शुषु॑ धत्ते। अ॒प उप॑सृजति॥१३॥

अ॒द्भिरे॒वैन॑दाप्रोति। यो वै य॒ज्ञस्यार्ते॑ नाना॑र्त॒ः स॒ सृज॑ति।
 उ॒भे वै ते तर्ह्या॑र्च्छ॒तः। आ॑र्च्छ॒ति खलु॑ वा ए॒तद॑ग्नि॒होत्रम्।
 यदु॒ह्यमा॑न॒ः॒ स्कन्द॑ति। यद॑भिदु॒ह्यात्। आ॒र्ते नाना॑र्तं य॒ज्ञस्य॑
 स॒सृजे॑त्। तदे॒व या॒दृक्की॒दृक्क॑ होत॒व्यम्। अथा॒न्यां दु॒ग्ध्वा
 पुन॑र्होत॒व्यम्। अना॑र्तेनै॒वार्तं॑ य॒ज्ञस्य॑ निष्क॑रोति॥१४॥

यद्यु॒द्धुत॑स्य॒ स्कन्दे॑त्। यत्ततोऽहु॑त्वा पुन॑रे॒यात्। य॒ज्ञं
 वि॒च्छि॑न्ध्यात्। यत्र॒ स्कन्दे॑त्। तन्नि॒षद्य॑ पुन॑र्गृ॒ह्णीयात्।
 यत्रै॒व स्कन्द॑ति। तत॑ ए॒वैन॑त्पुन॑र्गृ॒ह्णाति॑। तदे॒व या॒दृक्की॒दृक्क॑
 होत॒व्यम्। अथा॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। अना॑र्तेनै॒वार्तं॑

यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञश्छिद्य॑ते। यस्या॑ग्नि॒होत्रे॑ऽधि॒श्रिते॑ श्वाऽन्त॒रा
धाव॑ति। रु॒द्रः खलु॑ वा ए॒षः। यद॒ग्निः। यद्गाम॑न्वत्या
व॒र्तये॑त्। रु॒द्राय॑ प॒शूनपि॑ दध्यात्। अ॒प॒शुर्यज॑मानः स्यात्।
यद॒पोऽन्व॑तिषि॒ञ्चेत्। अ॒ना॒द्यम॒ग्नेरापः॑। अ॒ना॒द्यमा॑भ्यामपि
दध्यात्। गा॒र्ह॒पत्या॑द्भस्मा॒दाय॑। इ॒दं विष्णु॑र्विचक्रम॒ इति॑
वैष्ण॒व्यर्चा॑ऽऽह॒वनीया॑द्ध॒स्यनु॑द्रवेत्। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑।
य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञः सन्त॑नोति। भस्म॑ना प॒दमपि॑ वपति
शान्त्यै॑॥१६॥

वै देव्यदितिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥—————[३]

नि वा ए॒तस्या॑ह॒वनीयो॑ गा॒र्ह॒पत्यं॑ कामयते। निगा॒र्ह॒पत्य
आह॒वनीयम्॑। यस्या॑ग्निमनु॑द्ध॒तः॒ सूर्यो॑ऽभि नि॒म्रोच॑ति। द॒र्भेण॑
हि॒रण्यं॑ प्र॒बद्धं॑ पु॒रस्ता॑द्धरेत्। अथा॒ग्निम्। अथा॑ग्नि॒होत्रम्॑।
यद्धि॒रण्यं॑ पु॒रस्ता॑द्धरति। ज्योति॒र्वै हि॒रण्यम्॑। ज्योति॒रे॒वैनं॑
पश्य॒नुद्ध॑रति। यद॒ग्निं पूर्वं॑ ह॒रत्य॑था॒ग्निहोत्रम्॑॥१७॥

भा॒ग॒धेये॑नै॒वैनं॑ प्रणयति। ब्रा॒ह्म॒ण आ॑र्षे॒य उद्ध॑रेत्।
ब्रा॒ह्म॒णो वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिरुद्धरति।
अ॒ग्नि॒होत्र॑मु॒पसा॑द्यातमि॒तोरा॑सीत। व्र॒तमे॒व ह॒तमनु॑
म्रियते। अन्तं॑ वा ए॒ष आ॒त्मनो॑ गच्छति। यस्ताम्य॑ति।
अन्त॑मेष य॒ज्ञस्य॑ गच्छति। यस्या॑ग्निमनु॑द्ध॒तः॒ सूर्यो॑ऽभि
नि॒म्रोच॑ति॥१८॥

पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति।
वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभि निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं
निष्क्रीणीते। नि वा एतस्याहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि
गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति।
चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा
अग्नेः प्रियं धाम। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति।
यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति।
ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। परांची वा एतस्मै व्युच्छन्ती
व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः केतुना
जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम् स्वाहेति
प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै विवासयति।
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हतमनु म्रियते।
अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य
निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।

यस्याहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेत् ॥२२॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गार्हपत्यं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु
रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत।
रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यं
मन्थेत्॥२३॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः।
स गायत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु
प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनं स्वाद्योनेः प्रजनयति।
गार्हपत्यं मन्थति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप
तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे
रय्यै रमस्व॥२४॥

सहसे द्युम्रायं। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।
पशूनेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धातामित्याह।
ऋक्सामे वै सारस्वतावुत्सौ। ऋक्सामाभ्यामेवैनं
समिन्धे। सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्।
बृहद्विराट्॥२५॥

ताभ्यामेवैनं समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य
यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानौ वा रथौ वाऽन्तराऽग्नी याति।
आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं

हि ते। सूर्यस्य रश्मीनन्वाततानं। तत्र रयिष्ठामनु सं भरेतम्।
सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥२६॥

पूर्वेणैवास्यं यज्ञेन यज्ञमनु सन्तनोति। त्वमग्रे सप्रथा
असीत्याह। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञः
सन्तनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
अग्निमेव पथिकृतं स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैनं
यज्ञियं पन्थामपि नयति। अनङ्गान्दक्षिणा। वही ह्येष
समृद्धौ॥२७॥

हरत्यथाग्निहोत्रं निम्रोचति हरेदेवतां गच्छत्युद्वार्यन्मन्थेद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै
पूर्वं त्रीणि निम्रोचति दुर्भेण यद्विरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति
चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं पराच्युषाः पुनर्मित्रो मैत्रं यस्याहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वे
मन्थेदुद्धरेत्॥)॥

[४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं दिनं सवनं
कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्धयति मरुतामिति धयद्वतीषु
कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव खलु वा
एतत्। यत्सवनस्यातिरिच्यते। यद्वयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः
शान्त्यै। गायत्र्यं सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः
सवनान्नयन्ति॥२८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनात्सवनान्नयन्ति।
होतुश्चमसमनूत्रयन्ते। होताऽनु शंसति। मध्यत एव यज्ञः

स॒माद॑धाति। यस्य॒ मा॒ध्यं दिने॒ स॒र्वने॒ सोमो॑ऽति॒रिच्य॑ते।
आ॒दि॒त्यं तृ॒तीयस॑र्व॒नं का॒मय॑मानोऽभ्यति॒रिच्य॑ते। गौ॒रि॒वी॒त॑
सा॒मं भ॑वति। अति॒रिक्तं॒ वै गौ॒रि॒वी॒तम्। अति॒रिक्तं॒
यत्स॑र्व॒नस्या॑ति॒रिच्य॑ते॥ २९॥

अति॒रिक्त॑स्य॒ शान्त्यै॑। ब॒ण्म॒हा॑ꣳ अ॒सि सूर्ये॑ति॒ कुर्व॑न्ति।
यस्यै॒वादि॒त्यस्य॒ स॒र्वन॑स्य॒ कामे॑नाति॒रिच्य॑ते। तेनै॒वैनं॑
का॒मेन॑ सम॒र्धय॑न्ति। गौ॒रि॒वी॒त॑ꣳ सा॒मं भ॑वति। तेनै॒व
मा॒ध्यं दि॒नात्स॑र्व॒नान्न॑यन्ति। स॒प्त॒द॒शः स्तो॒मः। तेनै॒व
तृ॒तीयस॑र्व॒नान्न॑यन्ति। होतु॑श्च॒म॒सम॑नून्नयन्ते। होताऽनु॑
शꣳसति॥ ३०॥

म॒ध्य॒त ए॒व य॒ज्ञꣳ स॒माद॑धाति। यस्य॒ तृ॒तीयस॑र्व॒ने
सोमो॑ऽति॒रिच्ये॑त। उ॒क्थ्यं॑ कुर्वीत। यस्यो॒क्थ्येऽति॒रिच्ये॑त।
अ॒ति॒रा॒त्रं कुर्वी॑त। यस्या॑ति॒रा॒त्रेऽति॒रिच्य॑ते। तत्त्वै॑ दु॒ष्प्र॒ज्ञान॑म्।
यज॑मानं॒ वा ए॒तत्प॒शवं॑ आ॒साह्य॑यन्ति। बृ॒हत्सा॑मं भवति।
बृ॒हद्वा इ॒माँल्लो॒का॒न्दा॑धार। बा॒र्ह॒ताः प॒शवः॑। बृ॒ह॒तै॒वास्मै॑
प॒शून्दा॑धार। शि॒पि॒वि॒ष्ट॒व॒तीषु॑ कुर्वन्ति। शि॒पि॒वि॒ष्टो वै
दे॒वानां॑ पु॒ष्टम्। पु॒ष्ट्यै॒वैन॑ꣳ सम॒र्धय॑न्ति। होतु॑श्च॒म॒सम॑नून्नयन्ते।
होताऽनु॑शꣳसति। म॒ध्य॒त ए॒व य॒ज्ञꣳ स॒माद॑धाति॥ ३१॥

यन्ति॒ स॒र्व॒नस्या॑ति॒रिच्य॑ते शꣳसति॒ दा॒धारा॑ष्टौ च॥ [५]

ए॒कै॒को वै ज॒न॒ता॒या॒मि॒न्द्रः॑। ए॒कं वा ए॒ता॒वि॒न्द्र॑म॒भि
सꣳसु॑नुतः। यौ द्वौ सꣳ सु॒नुतः॑। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒ष

वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं
वा एते सः सुन्वतोर्निर्बप्सति। पूर्वणोपसृत्या देवता
इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य वै श्रेयांभवति। एतिवन्त्याज्यानि
भवन्त्यभिजित्यै॥ ३२॥

मरुत्वतीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्।
देवानामेवापराजित आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।
इयं वाव रथन्तरम्। असौ बृहत्। आभ्यामेवैनमन्तरैति।
वाचश्च मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च पृथिव्याश्च॥ ३३॥

सर्वस्माद्वित्ताद्वेद्यात्। अभिवर्तो ब्रह्मसामं भवति।
सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्यै। अभिजिद्ववति। सुवर्गस्य
लोकस्याभिजित्यै। विश्वजिद्ववति। विश्वस्य जित्यै। यस्य
भूयांसो यज्ञक्रतव इत्याहुः। स देवता वृद्ध इति।
यद्यग्निष्टोमः सोमः परस्तात्स्यात्॥ ३४॥

उक्थ्यं कुर्वीत। यद्युक्थः स्यात्। अतिरात्रं कुर्वीत।
यज्ञक्रतुभिरेवास्य देवता वृद्धे। यो वै छन्दोभिरभिभवति। स
सः सुन्वतोर्भिभवति। संवेशाय त्वोपवेशाय त्वेत्याह।
छन्दांसि वै संवेश उपवेशः। छन्दोभिरेवास्य
छन्दांस्यभिभवति। इष्टर्गो वा ऋत्विजामध्वर्युः॥ ३५॥

इष्टर्गः खलु वै पूर्वोऽर्ष्टुः क्षीयते। प्राणापानौ मृत्योर्मा
पातमित्याह। प्राणापानयोरेव श्रयते। प्राणापानौ मा

माहासिष्टमित्याह। नैनं पुराऽऽयुषः प्राणापानौ जहितः।
आर्तिं वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानां प्रमीयन्ते। तं
यदववर्जयुः। क्रूरकृतामिवैषां लोकः स्यात्। आहर दहेति
ब्रूयात्॥ ३६॥

तं दक्षिणतो वेद्यै निधाय। सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुयुः। इयं
वै सर्पतो राज्ञी। अस्या एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः।
यत्स्तुतमननुशस्तमिति। होता प्रथमः प्राचीनावीती
मार्जालीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्।
उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥ ३७॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हवते। त्रिः परियन्ति। त्रयं
इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः परियन्ति।
षट्क्षम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं धुवते। अग्र आयूँषि
पवस इति प्रतिपदं कुर्वीरन्। रथन्तरसामैषाँ सोमः स्यात्।
आयुरेवात्मन्दधते। अथो पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥ ३८॥

अभिर्जित्यै पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिददति कुर्वीरुस्त्रीणि च॥—————[६]

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं कामन्ति।
यस्य यूपो विरोहति। त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै
रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे। सोऽस्मिन्पशून् वीर्यं
यच्छति। नास्मात्पशवो वीर्यमपं कामन्ति। आर्तिं वा एते

नियन्ति। येषां दीक्षितानामग्निरुद्धायति॥३९॥

यदाहवनीयं उद्धायैत्। यत्तं मन्थैत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्धायैत्। आग्नीध्रादुद्धरेत्।
यदाग्नीध्र उद्धायैत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य उद्धायैत्।
अत एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति।
तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्दारोरुद्धायैत्। तस्यारणीं कुर्यात्।
क्रुमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यत्क्रुमुकः।
प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्नैर्योनिः। स्वादेवैनं योनेर्जनयति।
नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। यस्य सोमं उपदस्यैत्।
सुवर्णं हिरण्यं द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्।
जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य
वा अभिषूयमाणस्य प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तत्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यत्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति।
प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरेयुः।
क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरेयुः।
आदाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यं
सोममाहरत्। तस्य योऽंशुः पराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः

परां॑ऽपतत्। तानि॑ फाल्गुनान्य॑भवन्। प॒शवो॑ वै फाल्गुनानि॑।
प॒शवः॑ सोमो॑ राजा॑। यदा॑दारा॑श्च॑ फाल्गुनानि॑ चाभिषु॑णोति।
सोम॑मे॒व राजा॑नम॒भिषु॑णोति। श्रुते॑न॒ प्रातः॑ स॒वने॑ श्रीणीयात्।
द॒ध्ना म॒ध्यं दि॒ने॥४४॥

नी॒तमि॒श्रेण॑ तृतीयस॒वने॑। अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमः॑ स्याद्रथन्त॒रसा॑मा।
य ए॒व॒र्त्विजो॑ वृ॒ताः स्युः॑। त ए॑नं याजयेयुः। एकां॑ गां
दक्षि॑णां दद्या॒त्तेभ्य॑ ए॒व। पुनः॑ सोमं॑ क्रीणीयात्। य॒ज्ञेनै॒व
तद्य॒ज्ञमि॑च्छति। सै॒व ततः॑ प्रायश्चित्तिः। सर्वा॑भ्यो॒ वा ए॒ष
दे॒वता॑भ्यः॒ सर्वे॑भ्यः पृ॒ष्ठेभ्य॑ आ॒त्मान॑मागुरते। यः स॒त्राया॑गुरते॑।
ए॒तावा॑न्खलु॒ वै पु॑रुषः। याव॑दस्य वि॒त्तम्। स॒र्ववे॑द॒सेन॑ यजेत।
सर्व॑पृष्ठोऽस्य॒ सोमः॑ स्यात्। सर्वा॑भ्य ए॒व दे॒वता॑भ्यः॒ सर्वे॑भ्यः
पृ॒ष्ठेभ्य॑ आ॒त्मानं॑ निष्क्रीणीते॥४५॥

उ॒द्वाय॑ति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पराऽपंतन्मध्यद्धिन आगुरते पञ्च च॥—————[७]

प॒व॒मानः॑ सुव॒र्जनः॑। प॒वित्रे॑ण विच॑र्षणिः। यः पो॒ता स पु॑नातु
मा। पु॒नन्तु॑ मा दे॒वज॑नाः। पु॒नन्तु॑ मन॑वो धि॒या। पु॒नन्तु॑ विश्वं
आ॒यवः॑। जा॒तवे॑दः प॒वित्र॑वत्। प॒वित्रे॑ण पु॒नाहि॑ मा। शु॒क्रेण॑
दे॒व दी॑द्यत्। अ॒ग्ने क्र॑त्वा॒ क्रतू॑ रनु॥४६॥

यत्ते॑ प॒वित्र॑म॒र्चिषि॑। अ॒ग्ने वि॑त॒तम॑न्तरा। ब्रह्म॒ तेन॑ पुनीमहे।
उ॒भाभ्या॑ दे॒व स॑वितः। प॒वित्रे॑ण स॒वेन॑ च। इ॒दं ब्रह्म॑ पुनीमहे।
वैश्व॑दे॒वी पु॑न॒ती दे॒व्यागा॑त्। यस्यै॑ ब॒ह्वीस्त॑नुवो वी॒तपृ॑ष्ठाः। तया॑

मदन्तः सध॒माद्येषु॑। व॒यं॑ स्या॒म॒ पत॑यो रयी॒णाम्॥४७॥

वै॒श्वान॒रो र॒श्मिभि॑र्मा पुनातु। वातः प्रा॒णेनै॑षि॒रो म॑यो॒भूः।
द्यावा॑पृथि॒वी प॑यसा॒ पयो॑भिः। ऋ॒ताव॑री य॒ज्ञिये॑ मा पुनीताम्।
बृ॒हद्भिः॑ स॒वित॒स्तृभिः॑। व॒र्षिष्ठै॑र्दे॒व म॑न्म॒भिः। अ॒ग्ने दक्षैः॑ पुनाहि
मा। येन॑ दे॒वा अपु॑नत। येनाऽऽपो॑ दि॒व्यं क॑शः। तेन॑ दि॒व्येन॒
ब्रह्म॑णा॥४८॥

इ॒दं ब्र॒ह्म पु॑नीमहे। यः पा॑वमा॒नीर॒ध्येति॑। ऋषि॑भिः सम्भृ॒तं॑
रस॑म्। स॒र्वं॑ स पू॒तम॑श्जाति। स्व॒दितं॑ मा॒तरि॑श्व॒ना।
पा॑वमा॒नीर्यो अ॒ध्येति॑। ऋषि॑भिः सम्भृ॒तं॑ रस॑म्। तस्मै
सर॑स्वती दु॒हे। क्षी॒रं स॒र्पिर्मधू॑दकम्। पा॑वमा॒नीः
स्व॒स्त्यय॑नीः॥४९॥

सु॒दुघा॑ हि प॑यस्वतीः। ऋषि॑भिः सम्भृ॒तो र॑सः। ब्रा॒ह्मणे॑ष्व॒मृतं॑
हि॒तम्। पा॑वमा॒नीर्दि॑शन्तु नः। इ॒मं लो॒कम॑थो अ॒मुम्।
का॒मा॒न्त्सम॑र्धयन्तु नः। दे॒वीर्दे॒वैः स॒माभृ॑ताः। पा॑वमा॒नीः
स्व॒स्त्यय॑नीः। सु॒दुघा॑ हि घृ॒तश्चु॑तः। ऋषि॑भिः सम्भृ॒तो
र॑सः॥५०॥

ब्रा॒ह्मणे॑ष्व॒मृतं॑ हि॒तम्। येन॑ दे॒वाः प॒वित्रे॑ण। आ॒त्मानं॑ पु॒नते॑
सदा॑। तेन॑ स॒हस्र॑धा॒रेण॑। पा॑वमा॒न्यः पु॑नन्तु मा। प्रा॒जाप॑त्यं
प॒वित्र॑म्। श॒तोद्या॑मं॒ हिर॑ण्मयम्। तेन॑ ब्रह्म॒विदो॑ व॒यम्। पू॒तं
ब्रह्म॑ पुनीमहे। इन्द्रः सु॒नीती॑ स॒ह मा॑ पुनातु। सोमः स्व॒स्त्या
वरु॑णः स॒मीच्या॑। य॒मो राजा॑ प्रमृ॒णाभिः॑ पुनातु मा। जा॒तवे॑दा

मोर्जयन्त्या पुनातु॥५१॥

अनु रयीणां ब्रह्मणा स्वस्त्ययनीः सुदुघा हि घृतश्चतु ऋषिभिः सम्भृतो रसः पुनातु त्रीणि च॥

[८]

प्रजा वै सत्रमासत तपस्तप्यमाना अजुह्वतीः। देवा अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेनार्धमास ऊर्जमवारुन्धत। तस्मार्धमासे देवा इज्यन्ते। पितरौऽपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन मास्यूर्जमवारुन्धत। तस्मान्मासि पितृभ्यः क्रियते। मनुष्या अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन द्वयीमूर्जमवारुन्धत। तस्माद्विरहो मनुष्येभ्य उपह्रियते। प्रातश्च सायं च। पशवोऽपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धत। तस्मात्रिरहः पशवः प्रेरते। प्रातः सङ्गवे सायम्। असुरा अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५३॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन संवत्सर ऊर्जमवारुन्धत। ते देवा अमन्यन्त। अमी वा इदमभूवन्। यद्वयं स्म इति। त एतानि चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि निरवपन्। तैरेवैषान्तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥५४॥ यद्यजते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे।

यत्पितृभ्यः क॒रोति। यामे॒व पि॒तर ऊ॒र्जम॒वारु॑न्धत।
तान्तेना॒वरु॑न्धे। यदा॑वस॒थेऽन्न॑ ह॒रन्ति। यामे॒व म॑नु॒ष्या
ऊ॒र्जम॒वारु॑न्धत। तान्तेना॒वरु॑न्धे। यद्वक्षि॑णां ददा॑ति॥५५॥

यामे॒व प॒शव॒ ऊ॒र्जम॒वारु॑न्धत। तान्तेना॒वरु॑न्धे। यच्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑ज॒ते।
यामे॒वासु॑रा ऊ॒र्जम॒वारु॑न्धत। तान्तेना॒वरु॑न्धे। भव॑त्या॒त्मना॑।
परा॑स्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति। वि॒राजो॒ वा ए॒षा वि॒क्रान्तिः॑।
यच्चा॑तुर्मा॒स्यानि॑। वै॒श्वदे॒वेना॒स्मिँल्लो॒के प्र॒त्यति॑ष्ठत्।
व॒रुण॒प्रघा॒सैरन्त॑रिक्षे। सा॒कमे॒धैर॒मुष्मिँल्लो॒के। ए॒ष ह
त्वावै॑तत्सर्वं भवति। य ए॒वं वि॒द्वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑ज॒ते॥५६॥

मनु॒ष्या अप॑श्यश्चम॒सं घृत॑स्य॒ पूर्णं॑ स्व॒धामसु॑रा अप॑श्यश्चम॒सं घृत॑स्य॒ पूर्णं॑ स्व॒धामसु॑रा
ददा॑त्यतिष्ठत्त्वारि॑ च॥ [९]

अ॒ग्निर्वा॒व सं॑वत्स॒रः। आ॒दि॒त्यः प॑रिवत्स॒रः। च॒न्द्रमा॑
इ॒दाव॑त्स॒रः। वा॒युर॑नुवत्स॒रः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑ते। अ॒ग्निमे॒व
तत्सं॑वत्स॒रमा॑प्नोति। तस्मा॑द्वैश्वदे॒वेन॒ यज॑मानः। सं॒वत्स॒रीणां॑
स्व॒स्तिमा॑शा॒स्त इ॒त्याशा॑सीत। यद्वै॑रुणप्रघा॒सैर्य॑ज॒ते।
आ॒दि॒त्यमे॒व तत्प॑रिवत्स॒रमा॑प्नोति॥५७॥

तस्मा॑द्वैरुणप्रघा॒सैर्य॑ज॒मानः। प॑रि॒वत्स॒रीणां॑ स्व॒स्तिमा॑शा॒स्त
इ॒त्याशा॑सीत। यत्सा॑कमे॒धैर्य॑ज॒ते। च॒न्द्रम॑समे॒व तदि॑दावत्स॒र-
मा॑प्नोति। तस्मा॑त्सा॒कमे॒धैर्य॑ज॒मानः। इ॒दाव॑त्स॒रीणां॑
स्व॒स्तिमा॑शा॒स्त इ॒त्याशा॑सीत। यत्पि॑तृय॒ज्ञेन॒ यज॑ते। दे॒वाने॒व

तदन्ववस्यति। अथवा अस्य वायुश्चानुवत्सरश्चाप्रीता-
वुच्छिष्येते। यच्छुनासीरीयेण यजते॥५८॥

वायुमेव तदनुवत्सरमाप्नोति। तस्माच्छुनासीरीयेण
यजमानः। अनुवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्त इत्याशासीत।
संवत्सरं वा एष ईप्सतीत्याहुः। यश्चातुर्मास्यैर्यजत इति।
एष ह त्वै संवत्सरमाप्नोति। य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते।
विश्वे देवाः समयजन्त। तेऽग्निमेवायजन्त। त एतं
लोकमजयन्॥५९॥

यस्मिन्नग्निः। यद्वैश्वदेवेन यजते। एतमेव लोकं जयति।
यस्मिन्नग्निः। अग्नेरेव सायुज्यमुपैति। यदा वैश्वदेवेन
यजते। अथ संवत्सरस्य गृहपतिमाप्नोति। यदा संवत्सरस्य
गृहपतिमाप्नोति। अथ सहस्रयाजिनमाप्नोति। यदा
सहस्रयाजिनमाप्नोति॥६०॥

अथ गृहमेधिनमाप्नोति। यदा गृहमेधिनमाप्नोति।
अथाग्निर्भवति। यदाग्निर्भवति। अथ गौर्भवति। एषा
वै वैश्वदेवस्य मात्रा। एतद्वा एतेषामवमम्। अतोतो वा
उत्तराणि श्रेयांसि भवन्ति। यद्विश्वे देवाः समयजन्त।
तद्वैश्वदेवस्य वैश्वदेवत्वम्॥६१॥

अथादित्यो वरुणश्च राजानं वरुणप्रघासैर्यजत। स
एतं लोकमजयत्। यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रघासैर्यजते।
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नादित्यः। आदित्यस्यैव

सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासै-
रयजत। तद्वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासत्वम्। अथ सोमो
राजा छन्दांसि साकमेधैरयजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति।
यत्साकमेधैरयजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा
विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो वै
चन्द्रमाः। एष ह त्वै साक्षात्सोमं भक्षयति। य एवं
विद्वान्साकमेधैरयजते। यत्सोमंश्च राजा छन्दांसि च
समैधन्त॥६३॥

तत्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः प्रजापतिं
पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्। यस्मिन्नृतवः।
यत्पितृयज्ञेन यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नृतवः।
ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदृतवः पितरः प्रजापतिं पितरं
पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवं त्र्यम्बकैरयजन्त प्रथेमहीति। ततो वै
ता अप्रथन्त। य एवं विद्वांस्यम्बकैरयजते। प्रथते प्रजयां
पशुभिः। अथ वायुः परमेष्ठिनं शुनासीरीयेणायजत। स
एतं लोकमजयत्। यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजते।
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र
चातुर्मास्ययाजी मीयता (३) न प्रमीयता (३) इति।

जीवन्वा एष ऋतूनप्येति। यदि वसन्ता॑ प्रमीयते। वसन्तो
भवति। यदि ग्रीष्मे ग्रीष्मः। यदि वरुणासु॑ वरुणाः। यदि शरदि॑
शरत्। यदि हेमन् हेमन्तः। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमप्येति।
संवत्सरः प्रजापतिः। प्रजापतिर्वैषः॥६६॥

परिवत्सरमाप्नोति शुनासीरीयेण यजतेऽजयन्त्सहस्रयाजिनमाप्नोति वैश्वदेवत्व५ सांकमेधैरयजत
समेधन्त पितृयज्ञत्वं जयति यस्मिन्वायुर्हेमन्तस्त्रीणि च॥—————[१०]

उभये युव५ सुराममुदस्थान्नि वै यस्य प्रातः सवन एकैकोऽसुर्यं पवमानः प्रजा वै
सत्रमांसताग्निर्वाव संवत्सरो दश॥१०॥

उभये वा उदस्थात्सर्वाभिर्मध्यतोऽत्र वाव ब्राह्मणेष्वथ गृहमेधिन५ षट्षष्टिः॥६६॥

उभये वा वैषः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

अग्नेः कृत्तिकाः। शुक्रं परस्ताज्ज्योतिरवस्तात्। प्रजापते रोहिणी। आपः परस्तादोषधयोऽवस्तात्। सोमस्येन्वका विततानि। परस्ताद्वयन्तोऽवस्तात्। रुद्रस्य बाहू। मृगयवः परस्ताद्विक्षारोऽवस्तात्। अदित्यै पुनर्वसू। वार्तः परस्तादार्द्रमवस्तात्॥ १ ॥

बृहस्पतेस्तिष्यः। जुह्वतः परस्ताद्यजमाना अवस्तात्। सर्पाणामाश्रेषाः। अभ्यागच्छन्तः परस्तादभ्यानृत्यन्तोऽवस्तात्। पितृणां मघाः। रुदन्तः परस्तादपभ्रंशोऽवस्तात्। अर्यम्णः पूर्वे फल्गुनी। जाया परस्तादृषभोऽवस्तात्। भगस्योत्तरे। बृहत्तवः परस्ताद्वहमाना अवस्तात्॥ २ ॥

देवस्य सवितुर्हस्तः। प्रसवः परस्तात्सनिर्वास्तात्। इन्द्रस्य चित्रा। ऋतं परस्तात्सत्यमवस्तात्। वायोर्निष्ठा व्रततिः। परस्तादसिद्धिरवस्तात्। इन्द्राग्नियोर्विशाखे। युगानि परस्तात्कृषमाणा अवस्तात्। मित्रस्यानूराधाः। अभ्यारोहत्परस्तादभ्यारूढमवस्तात्॥ ३ ॥

इन्द्रस्य रोहिणी। शृणत्परस्तात्प्रतिशृणदवस्तात्। निर्ऋत्यै मूलवर्हणी। प्रतिभञ्जन्तः परस्तात्प्रतिशृणन्तोऽवस्तात्। अपां पूर्वा अषाढा। वर्चः परस्तात्समितिरवस्तात्। विश्वेषां देवानामुत्तराः। अभिजयत्परस्तादभिजितमवस्तात्। विष्णोः

श्रो॒णा पृ॒च्छमा॑नाः। प॒रस्ता॒त्पन्था॑ अवस्ता॑त्॥४॥

वसू॑नाः॒ श्रवि॑ष्ठाः। भू॒तं प॒रस्ता॒द्भूति॑रवस्ता॑त्। इन्द्र॑स्य
श॒तभि॑षक्। वि॒श्वव्य॑चाः प॒रस्ता॑द्वि॒श्वक्षि॑तिरवस्ता॑त्।
अ॒जस्यै॑कपदः पूर्वे॑ प्रोष्ठप॒दाः। वैश्वान॑रं प॒रस्ता॑द्वैश्व॒वस॑वम॒-
वस्ता॑त्। अहे॑र्बुध्निय॒स्योत्त॑रे। अ॒भिषि॑ञ्चन्तः प॒रस्ता॑दभि॒-
षु॒ण्वन्तो॑ऽवस्ता॑त्। पू॒ष्णो रे॒वती॑। गा॒वंः प॒रस्ता॑द्वत्सा
अ॒वस्ता॑त्। अ॒श्विनो॑रश्व॒युजौ॑। ग्रामः॑ प॒रस्ता॑त्सेनाऽवस्ता॑त्।
य॒मस्या॑प॒भर॑णीः। अ॒प॒कर्ष॑न्तः प॒रस्ता॑दप॒वह॑न्तोऽवस्ता॑त्।
पूर्णा॑ प॒श्चाद्य॑त्ते दे॒वा अ॒दधुः॑॥५॥

आर्द्रमवस्ताद्वहमाना अवस्तादभ्यारूढमवस्तात्पन्था अवस्ताद्वत्सा अवस्तात्पञ्च च॥—[१]

यत्पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम्। तद्वद्वु॑र्वीतोपव्युषम्। य॒दा वै सूर्य॑ उ॒देति॑।
अथ॑ नक्ष॑त्रं नैति॑। याव॑ति तत्र॒ सूर्यो॑ गच्छे॑त्। यत्र॑ जघ॒न्यं
पश्ये॑त्। ताव॑ति कुर्वीत यत्का॒री स्या॑त्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कु॑रुते।
ए॒व५ ह॒ वै य॒ज्ञेषु॑ च श॒तद्यु॑म्नं च मा॒त्स्यो नि॑रवसाय॒यां
च॑कार॥६॥

यो वै नक्ष॑त्रियं प्र॒जाप॑तिं वेद॑। उ॒भयो॑रेनं लो॒कयोर्वि॑दुः। हस्त॑
ए॒वास्य॑ हस्तः॑। चि॒त्रा शि॑रः॑। नि॒ष्ट्या हृ॑दयम्। ऊ॒रू वि॑शा॒खे।
प्र॒तिष्ठा॑ऽनू॒रा॒धाः। ए॒ष वै नक्ष॑त्रियः प्र॒जाप॑तिः। य ए॒वं वेद॑।
उ॒भयो॑रेनं लो॒कयोर्वि॑दुः॥७॥

अ॒स्मि॒श्चामु॒ष्मि॒श्च। यां का॒मये॑त दु॒हित॑रं प्रि॒या

स्यादिति। तां निष्प्रायां दद्यात्। प्रियैव भवति। नेव तु पुनरागच्छति। अभिजिन्नाम् नक्षत्रम्। उपरिष्ठादषाढानाम्। अवस्ताच्छ्रोणायै। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवास्तस्मिन्नक्षत्रेऽभ्यजयन्॥८॥

यदभ्यजयन्। तदभिजितोऽभिजित्वम्। यं कामयेतानप-
ज्यं जयेदिति। तमेतस्मिन्नक्षत्रे यातयेत्। अनपज्यमेव
जयति। पापपराजितमिव तु। प्रजापतिः पशूनसृजत।
ते नक्षत्रं नक्षत्रमुपातिष्ठन्त। ते समावन्त एवाभवन्। ते
रेवतीमुपातिष्ठन्त॥९॥

ते रेवत्यां प्राभवन्। तस्माद्देवत्यां पशूनां कुर्वीत।
यत्किं चार्वाचीन्५ सोमात्। प्रैव भवन्ति। सलिलं वा
इदमन्तरासीत्। यदतरन्। तत्तारकाणां तारकत्वम्। यो
वा इह यजते। अमुं स लोकं नक्षते। तन्नक्षत्राणां
नक्षत्रत्वम्॥१०॥

देवगृहा वै नक्षत्राणि। य एवं वेद। गृह्यैव भवति।
यानि वा इमानि पृथिव्याश्चित्राणि। तानि नक्षत्राणि।
तस्मादक्षीलनामंश्चित्रे। नावस्येन्न यजेत। यथा पापाहे
कुरुते। तादृगेव तत्। देवनक्षत्राणि वा अन्यानि॥११॥

यमनक्षत्राण्यन्यानि। कृत्तिकाः प्रथमम्। विशाखे उत्तमम्।
तानि देवनक्षत्राणि। अनूराधाः प्रथमम्। अपभरणीरुत्तमम्।
तानि यमनक्षत्राणि। यानि देवनक्षत्राणि। तानि दक्षिणेन

परि॑यन्ति। यानि॑ यमनक्ष॒त्राणि॑॥१२॥

तान्युत्त॑रेण। अन्वे॑षामरा॒त्स्मेति॑। तद॑नूरा॒धाः। ज्येष्ठ॑मेषाम॒वधि॑ष्मेति॑। तज्ये॑ष्ठ॒घ्नी। मूल॑मेषामवृक्षा॒मेति॑। तन्मूल॑व॒र्हणी। यत्रा॑स॒हन्त। तद॑षा॒ढाः। यद॑श्लो॒णत्॥१३॥

तच्छ्रो॑णा। यद॑शृ॒णोत्। तच्छ्र॑वि॒ष्ठाः। यच्छ्र॑तमभिषज्यन्। तच्छ्र॑तभिषक्। प्रोष्ठ॑प॒देषू॑दयच्छन्त। रे॒वत्या॑मरवन्त। अ॒श्वयु॑जोरयु॒ञ्जत। अ॒प॒भर॑णीष्वपा॒वहन्। तानि॑ वा ए॒तानि॑ यमनक्ष॒त्राणि॑। यान्ये॒व दे॑वनक्ष॒त्राणि॑। तेषु॑ कुर्वीत यत्का॒री स्यात्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कुरु॑ते॥१४॥

च॒का॒रे॒व वेदो॑भयो॒रेन॑ लो॒कयो॑र्विदुरजयत्रे॒वती॑मुपा॒तिष्ठन्त॑ नक्षत्रत्वम॒न्यानि॑ यानि॑ यमनक्ष॒त्राण्यश्लो॑णद्यम॒नक्ष॒त्राणि॑ त्रीणि॑ च॥

[२]

दे॒वस्य॑ सवि॒तुः प्रा॒तः प्र॑स॒वः प्रा॒णः। वरु॑णस्य सा॒यमा॑स॒वोऽपानः॑। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ प्रा॒तस्त॑नात्। प्रा॒चीनं॑ सङ्ग॒वात्। ततो॑ दे॒वा अ॑ग्निष्टो॒मं निर॑मिमत। तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः। मि॒त्रस्य॑ सङ्ग॒वः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्त॒र्हि प॒शवः॑ स॒माय॑न्ति। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ सङ्ग॒वात्॥१५॥

प्रा॒चीनं॑ म॒ध्यं दि॑नात्। ततो॑ दे॒वा उ॒क्थ्यं॑ निर॑मिमत। तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः। बृह॒स्पते॑र्म॒ध्यं दि॑नः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑त्त॒र्हि ते॒क्षिण॑ष्ठं तपति। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ म॒ध्यं दि॑नात्। प्रा॒चीनं॑मपरा॒ह्णात्। ततो॑ दे॒वाः षोड॑शि॒नं निर॑मिमत।

तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः॥१६॥

भगस्यापराहः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मादपराह्णे कुमार्यो
भगमिच्छमानाश्चरन्ति। यत्प्रतीचीनमपराह्णात्। प्राचीनं
सायात्। ततो देवा अतिरात्रं निरमिमत्। तत्तदात्तवीर्यं
निर्मार्गः। वरुणस्य सायम्। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तरहि
नानृतं वदेत्॥१७॥

ब्राह्मणो वा अष्टाविंशो नक्षत्राणाम्। समानस्याहः पञ्च
पुण्यानि नक्षत्राणि। चत्वार्यंश्वीलानि। तानि नव। यच्च
परस्तान्नक्षत्राणां यच्चावस्तात्। तान्येकादश। ब्राह्मणो
द्वादशः। य एवं विद्वान्संवत्सरं व्रतं चरति। संवत्सरेणैवास्य
व्रतं गुप्तं भवति। समानस्याहः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि।
चत्वार्यंश्वीलानि। तानि नव। आग्नेयी रात्रिः। ऐन्द्रमहः।
तान्येकादश। आदित्यो द्वादशः। य एवं विद्वान्संवत्सरं व्रतं
चरति। संवत्सरेणैवास्य व्रतं गुप्तं भवति॥१८॥

सङ्गवाथोऽंशिनं निरमिमत् तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गो वदेद्ववति समानस्याहः पञ्च पुण्यानि
नक्षत्राण्यष्टौ च॥

[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कति पात्राणि यज्ञं वहन्तीति।
त्रयोदशेति ब्रूयात्। स यद्वूयात्। कस्तानि निरमिमीतेति।
प्रजापतिरिति ब्रूयात्। स यद्वूयात्। कुतस्तानि
निरमिमीतेति। आत्मन् इति। प्राणापानाभ्यामेवोपा-

श्वन्तर्यामौ निरमिमीत॥१९॥

व्यानादुपा५शुसवनम्। वाच ऐन्द्रवायवम्। दक्षऋतुभ्यां
मैत्रावरुणम्। श्रोत्रादाश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मन
आग्रयणम्। अङ्गेभ्य उक्थ्यम्। आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठायां
ऋतुपात्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निरमिमीत। स निर्मितो
नाद्धियत् समं व्रीयत। स एतान्प्रजापतिरपिवापानपश्यत्।
तां निरवपत्। तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति।
यज्ञस्य धृत्या असंख्याय॥२०॥

उपा५श्वन्तर्यामौ निरमिमीतामिमीत पद्व॥ [४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चना। ऋते समुद्र
आहितः। ऋते भूमिरियञ्श्रिता। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि
वर्तये। तदृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छ्रुकेयम्। तेन शकेयं तेन
राध्यासम्॥२१॥

यद्धर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तान्पृथिव्या दिवः। अग्निरीशान्
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।

शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्।
तद्वृतं तच्छंकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि। निर्वर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान्
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।
शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्।
तद्वृतं तच्छंकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२३॥

एकं मासमुदसृजत्। परमेष्ठी प्रजाभ्यः। तेनाभ्यो मह
आवहत्। अमृतं मर्त्याभ्यः। प्रजामनु प्र जायसे। तदु ते
मर्त्यामृतम्। येन मासा अर्धमासाः। ऋतवः परिवत्सराः।
येन ते ते प्रजापते। ईजानस्य न्यवर्तयन्। तेनाहमस्य
ब्रह्मणा। निर्वर्तयामि जीवसे। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योपं वर्तये। शग्मेनास्याभि
वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छंकेयम्। तेन शकेयं तेन
राध्यासम्॥२४॥

परिवर्तये सहाभिवर्तये उष्णिहा राध्यासं न्यवर्तयन्नुपवर्तये चत्वारिं च। (ऋतमेव षोडश। यद्वर्मो
यो अस्याः सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः)॥

दे॒वा वै यद्य॒ज्ञेऽकुर्व॑त। तदसु॑रा अकुर्व॑त। तेऽसु॑रा ऊ॒र्ध्वं
पृ॒ष्ठेभ्यो॑ नाप॑श्यन्। ते केशा॒नग्रेऽव॑पन्त। अथ॒ श्मश्रू॑णि।
अथो॑पप॒क्षौ। तत॑स्तेऽवा॑श्च आ॒यन्। परा॑ऽभवन्। यस्यै॒वं
वप॑न्ति। अवा॑डेति॥२५॥

अथो॑ परै॒व भ॑वति। अथ॑ दे॒वा ऊ॒र्ध्वं पृ॒ष्ठेभ्यो॑ऽपश्यन्।
त उ॑पप॒क्षाव॑ग्रेऽव॑पन्त। अथ॒ श्मश्रू॑णि। अथ॒ केशा॑न्।
तत॑स्तेऽभवन्। सु॒वर्गं॑ लो॒कमा॑यन्। यस्यै॒वं वप॑न्ति।
भव॑त्या॒त्मना॑। अथो॑ सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति॥२६॥

अथै॒तन्मनु॑र्व॒त्रे मि॑थुनम॑पश्यत्। स श्मश्रू॑ण्यग्रेऽव॑पत।
अथो॑पप॒क्षौ। अथ॒ केशा॑न्। ततो॒ वै स प्राजा॑यत प्र॒जया॑
प॒शुभिः॑। यस्यै॒वं वप॑न्ति। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जा॑यते।
दे॒वासु॑राः संय॑त्ता आ॒सन्। ते सं॑वत्स॒रे व्याय॑च्छन्त।
तान्दे॒वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैरे॒वाभि प्रायु॑ञ्जत॥२७॥

वैश्व॑दे॒वेन॑ च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जतेन्द्रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑ नि
चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। व॒रुण॑प्र॒घासै॑श्चतुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒
वरु॑णरा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑ नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च।
सा॒कमे॒धैश्च॑तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒ सोम॑रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑
नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। या सं॑वत्स॒र उ॑पजी॒वाऽऽसी॑त्।
तामे॑षामवृ॑ञ्जत। ततो॑ दे॒वा अ॑भवन्। परा॑ऽसु॒राः॥२८॥

य ए॒वं वि॒द्वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑जते। भ्रातृ॑व्यस्यै॒व मा॒सो वृ॑क्ता।

शी॒र्षं नि च॑ वर्त॒यते॒ परि॑ च। यैषा सं॒वत्स॒र उ॑पजी॒वा।
 वृ॒द्धे तां॑ भ्रातृ॒व्यस्य॑। क्षु॒धाऽस्य॑ भ्रातृ॒व्यः परा॑ भवति।
 लो॒हिता॒यसेन॑ नि वर्त॒यते। यद्वा इ॒माम॒ग्निर्ऋ॒तावा॑गते
 निव॒र्तय॑ति। ए॒तदे॒वैना॑रू॒पं कृ॒त्वा निव॑र्तयति। सा ततः
 श्व॒श्वो भू॒यसी॑ भव॑न्त्येति॥ २९॥

प्र जा॑यते। य एवं वि॒द्वाल्लो॑हिता॒यसेन॑ निव॒र्तय॑ते। ए॒तदे॒व रू॒पं
 कृ॒त्वा नि वर्त॑यते। स ततः श्व॒श्वो भू॒यान्भ॑वन्नेति। प्रैव जा॑यते।
 त्रे॒ण्या श॑ल॒ल्या नि वर्त॑येत। त्रीणि॑ त्रीणि॑ वै दे॒वाना॑मृ॒द्धानि॑।
 त्रीणि॑ छ॒न्दा॑र॒सि। त्रीणि॑ स॒र्वना॑नि। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः॥ ३०॥

ऋ॒ध्यामे॒व तद्दी॑र्य ए॒षु लो॒केषु॑ प्रति॑ तिष्ठति। यच्चा॑तुर्मा॒स्यया॒ज्या॑त्मनो॒
 नाव॑द्येत्। दे॒वेभ्य॑ आवृ॑श्येत्। च॒तृषु॑ च॒तृषु॑ मा॒सेषु॑ नि वर्त॑येत्।
 प॒रोक्ष॑मे॒व तद्दे॒वेभ्य॑ आ॒त्मनो॑ऽव॒द्यत्य॑ना॒व्रस्का॑य। दे॒वानां॑ वा
 ए॒ष आनी॑तः। यश्चा॑तुर्मा॒स्यया॒जी। य एवं वि॒द्वान्नि च॑ वर्त॒यते॒
 परि॑ च। दे॒वता॑ ए॒वाप्ये॑ति। नास्य॑ रु॒द्रः प्र॒जां प॒शून्भि॑
 म॑न्यते॥ ३१॥

ए॒त्येत्य॑यु॒क्तासु॑रा एति॑ लो॒का म॑न्यते॥ [६]

आयु॑षः प्रा॒णर॑ सन्त॑नु। प्रा॒णाद॑पा॒नर॑ सन्त॑नु। अ॒पा॒नाद्वा॒नर॑
 सन्त॑नु। व्या॒नाच्चक्षुः॑ सन्त॑नु। चक्षु॑षः श्रोत्र॑र॒ सन्त॑नु।
 श्रोत्रा॑न्मनः सन्त॑नु। मन॑सो वाच॑र॒ सन्त॑नु। वाच॑ आ॒त्मान॑र॒
 सन्त॑नु। आ॒त्मनः॑ पृथि॒वीर॑ सन्त॑नु। पृथि॒व्या अ॒न्तरि॑क्ष॒र॑
 सन्त॑नु। अ॒न्तरि॑क्षा॒दिव॑र॒ सन्त॑नु। दि॒वः सु॒वः सन्त॑नु॥ ३२॥

अन्तरिक्षं सन्तनु द्वे च॥ ————— [७]

इन्द्रो दधीचो अस्थभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जघान
नवतीर्नवा। इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्।
तद्विदच्छर्यणावति। अत्राह गोरमन्वत। नाम त्वष्टुरपीच्यम्।
इत्था चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिद्राथिनो बृहत्॥ ३३॥

इन्द्रमर्केभिरर्किणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्धर्योः सचा।
सम्मिश्र आवचो युजा। इन्द्रो वज्री हिरण्ययः। इन्द्रो दीर्घाय
चक्षसे। आ सूर्यं रोहयद्विवि। वि गोभिरद्विमैरयत्। इन्द्र
वाजेषु नो अवा। सहस्रप्रधनेषु च॥ ३४॥

उग्र उग्रभिरूतिभिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। इन्द्रः स दामने कृतः।
ओजिष्ठः स बलं हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्यः। गिरा वज्रो
न सम्भृतः। सबलो अनपच्युतः। ववक्षुरुग्रो अस्तृतः॥ ३५॥

बृहच्चास्तृतः॥ ————— [८]

देवासुराः संयन्ता आसन्। स प्रजापतिरिन्द्रं ज्येष्ठं पुत्रमप
न्यधत्त। नेदेनमसुरा बलीयांसोऽहनन्निति। प्रह्लादो ह वै
कायाधुवः। विरोचनं स्वं पुत्रमप न्यधत्त। नेदेनं देवा
अहनन्निति। ते देवाः प्रजापतिमुपसमेत्योचुः। नाराजकस्य
युद्धमस्ति। इन्द्रमन्विच्छामेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छन्॥ ३६॥

तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दन्। तमिष्टिभिरन्वैच्छन्। तमिष्टिभिरन्वविन्दन्।

तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो ह वै नाम। ता इष्टयु
इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तस्मा
एतमाग्नावैष्णवमेकादशकपालं दीक्षणीयं निरवपन्।
तदपद्रुत्यातन्वत। तान्पत्नीसंयाजान्तु उपानयन्॥३७॥

ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। ते प्रायणीयमभि समारोहन्।
तदपद्रुत्यातन्वत। ताञ्छुय्वन्तु उपानयन्। ते तदन्तमेव
कृत्वोदद्रवन्। त आतिथ्यमभि समारोहन्। तदपद्रुत्यातन्वत।
तानिडांतु उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। तस्मादेता
एतदन्ता इष्टयः सन्तिष्ठन्ते॥३८॥

एव२ हि देवा अकुर्वत। इति देवा अकुर्वत। इत्यु वै मनुष्याः
कुर्वते। ते देवा ऊचुः। यद्वा इदमुच्चैर्यज्ञेन चराम। तन्नोऽसुराः
पाप्माऽनुविन्दन्ति। उपा२शूपसदा चराम। तथा नोऽसुराः
पाप्मा नानुवेत्स्यन्तीति। त उपा२शूपसदमतन्वत। तिस्र एव
सामिधेनीरनूच्य॥३९॥

स्रुवेणाधारमाधार्य। तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा। स्रुवेणोपसदं
जुह्वां चक्रुः। उग्रं वचो अपावधीन्त्वेषं वचो अपावधी३
स्वाहेति। अशनयापिपासे ह वा उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं
च त्वेषं वचः। एत२ ह वाव तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं
देवा अपजघ्निरे। तथो एवैतदेवंविद्यजमानः। तिस्र एव
सामिधेनीरनूच्य। स्रुवेणाधारमाधार्य॥४०॥

ति॒स्रः परा॑ची॒राहु॑तीर॒हुत्वा। सु॒वेणो॑प॒सदं॑ जुहोति। उ॒ग्रं वचो॑
 अपा॑वधीन्त्वे॒षं वचो॑ अपा॑वधी॒ऽस्व॒हेति॑। अ॒श॒न॒यापि॒पा॒से
 ह॒ वा उ॒ग्रं वचः॑। ए॒नश्च॒ वैर॑ह॒त्यं च॒ त्वेषं॑ वचः। ए॒तमे॒व
 तच्च॑तु॒र्धावि॒हितं पा॒प्मानं॑ यज॑मा॒नोऽपं॑ हते। ते॒ऽभि॒नीये॒वाहः॑
 प॒शुमा॑ऽल॒भन्त। अहं॑ ए॒व तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑
 मृ॒त्युमप॑जघ्निरे। तेना॑भि॒नीये॒व रात्रेः॑ प्राच॑रन्। रात्रि॑या ए॒व
 तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युमप॑जघ्निरे॥४१॥

तस्मा॑दभि॒नीये॒वाहः॑ प॒शुमा॑ ल॒भेत। अहं॑ ए॒व तद्यज॑मा॒नोऽव॑र्ति
 पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्या॒नपं॑ नुदते। तेना॑भि॒नीये॒व रात्रेः॑ प्रच॑रेत्।
 रात्रि॑या ए॒व तद्यज॑मा॒नोऽव॑र्ति पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्या॒नपं॑ नुदते।
 स ए॒ष उ॒पव॑स॒थीये॑ऽहं॒द्विदे॒वत्यः॑ प॒शुरा॑ ल॒भ्यते। द्वयं॑ वा
 अ॒स्मिँल्लो॒के यज॑मानः। अ॒स्थिं च॒ मा॒ऽसं च॑। अ॒स्थिं चै॒व
 तेन॑ मा॒ऽसं च॒ यज॑मानः स॒ऽस्कु॑रुते। ता वा ए॒ताः पञ्च॑
 दे॒वताः॑। अ॒ग्नीषो॑मा॒वग्नि॑र्मि॒त्रावरु॑णौ॥४२॥

प॒ञ्चप॒ञ्ची वै यज॑मानः। त्वङ्गा॒ऽस॒ऽस्ना॒वाऽस्थिं॑ म॒ज्जा।
 ए॒तमे॒व तत्प॑ञ्चधावि॒हितमा॒त्मानं॑ वरु॑णपा॒शान्मु॑ञ्चति।
 भे॒षज॑ता॒यै निर्व॑रुण॒त्वाय॑। त॒ऽस॒प्तभि॑श्छन्दा॒भिः प्रा॒तर॑ह॒यन्।
 तस्मा॑त्स॒प्त च॑तु॒रुत्तरा॑णि छन्दा॒ऽसि प्रा॒तर॑नुवा॒केऽनू॑च्यन्ते।
 तमे॒तयो॑प॒समे॒त्योपा॑सीदन्। उपा॑स्मै गाय॒ता नर॑ इति॑।
 तस्मा॑दे॒तया॑ बहि॒ष्पव॑मान उ॒पस॑द्यः॥४३॥

ऐ॒च्छन्न॒नय॑ऽस्तिष्ठन्तेऽनू॒च्यानू॒च्यं सु॒वेणो॑धार॒माधार्य॑ रात्रि॑या ए॒व तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑

मृत्युमपञ्जघ्निरे मित्रावरुणौ नवं च (देवा यजमानो देवा देवा यजमानो यजमानः प्राचरं
प्रचरेदालंभन्तालंभेत मृत्युमपञ्जघ्निरे भ्रातृव्यान्॥)॥ [९]

स संमुद्र उत्तरतः प्राज्वलद्भूम्यन्तेन। एष वाव स संमुद्रः।
यच्चात्वालः। एष उवेव स भूम्यन्तः। यद्वेद्यन्तः। तदेतत्रिशलं
त्रिपूरुषम्। तस्मात्तं त्रिवितस्तं खनन्ति। स सुवर्णरजताभ्यां
कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या अध्यजनयन्।
तस्मादादित्यः॥४४॥

अथ यत्सुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्।
साऽस्य कौशिकता। तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवत। तं
त्रिवृताऽददत। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो मात्रा।
तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवत। तं पञ्चदशेनाददत। तं
पञ्चदशेनाहरन्। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

त९ सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त९ सप्तदशेनाददत।
त९ सप्तदशेनाहरन्। यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य
सप्तदशेन ह्रियमाणस्य तेजो हरौऽपतत्। तमेकविंशेनाभि
प्रास्तुवत। तमेकविंशेनाददत। तमेकविंशेनाहरन्।
यावत्येकविंशस्य मात्रा। ते यत्रिवृता स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती
त्रिवृतो मात्रा। अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम
उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा। अग्नेरेवैनं तत्।
मात्रा९ सायुज्य९ सलोकता गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन

स्तुवते॑। पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते॥ ४७ ॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॑। चन्द्रमा
वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते॑। पञ्चदश्यामापूर्यते॑।
चन्द्रमस एवैनं तत्। मात्रा॑ सायुज्यं सलोकतां गमयन्ति।
अथ यत्सप्तदशेन स्तुवते॑। सप्तदशेनैव तद्यजमानमाददते।
तं सप्तदशेनैव हरन्ति॥ ४८ ॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा॑। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतेरेवैनं
तत्। मात्रा॑ सायुज्यं सलोकतां गमयन्ति। अथ
यदेकविंशेन स्तुवते॑। एकविंशेनैव तद्यजमानमाददते।
तमेकविंशेनैव हरन्ति। यावत्येकविंशस्य मात्रा॑। असौ
वा आदित्य एकविंशः। आदित्यस्यैवैनं तत्॥ ४९ ॥

मात्रा॑ सायुज्यं सलोकतां गमयन्ति। ते कुश्या॑।
व्यघ्नन्। ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाऽभवत्।
रज्जुता रात्रिः। स यदादित्य उदेति। एतामेव तत्सुवर्णां
कुशीमनु समेति। अथ यदस्तमेति। एतामेव तद्रज्जुतां
कुशीमनुसंविशति। प्रह्लादो ह वै कायाध्रुवः। विरोचनं
स्वं पुत्रमुदास्यत्। स प्रदरोऽभवत्। तस्मात्प्रदरादुदकं
नाचामेत्॥ ५० ॥

आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रा॑ स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते सप्तदशेनैव हरन्त्यादित्यस्यैवैनं
तद्विंशति चत्वारि च॥

ये वै चत्वारः स्तोमाः। कृतं तत्। अथ ये पञ्च। कलिः
सः। तस्माच्चतुष्टोमः। तच्चतुष्टोमस्य चतुष्टोमत्वम्। तदाहुः।
कृतमानि तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमा इति।
त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंशः॥५१॥

एतानि वाव तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमाः।
सोऽब्रवीत्। सप्तदशेन हियमाणो व्यलेशिषि। भिषज्यन्ते
मेति। तमश्विनौ धानाभिरभिषज्यताम्। पूषा कर्मभेण।
भारती परिवापेण। मित्रावरुणौ पयस्यया। तदाहुः॥५२॥

यदश्विभ्यां धानाः। पूष्णः कर्मभः। भारत्यै परिवापः।
मित्रावरुणयोः पयस्याऽथ। कस्मादेतेषां हविषामिन्द्रमेव
यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्। एतैर्हविर्भि-
रभिषज्यंस्तस्मादिति। तं वसवोऽष्टाकपालेन प्रातः
सवनेऽभिषज्यन्। रुद्रा एकादशकपालेन माध्यं दिने सवने।
विश्वे देवा द्वादशकपालेन तृतीयसवने॥५३॥

स यदष्टाकपालान्प्रातः सवने कुर्यात्। एकादशकपालान्माध्यं
दिने सवने। द्वादशकपालांस्तृतीयसवने। विलोमं
तद्यज्ञस्य क्रियेत। एकादशकपालानेव प्रातः सवने कुर्यात्।
एकादशकपालान्माध्यं दिने सवने। एकादशकपालां-
स्तृतीयसवने। यज्ञस्य सलोमत्वाय। तदाहुः। यद्वसूनां
प्रातः सवनम्। रुद्राणां माध्यं दिनं सवनम्। विश्वेषां

देवानां॑ तृतीयसवनम्। अथ॒ कस्मा॑देतेषां॑ ह॒विषा॒मिन्द्र॑मेव
य॑ज॒न्तीति॑। ए॒ता ह्ये॑नं दे॒वता॒ इति॑ ब्रूयात्। ए॒तैर्ह॒विर्भि॒रभि॒-
ष॑ज्य॒ऽस्तस्मा॑दिति॑॥५४॥

एक॒विं॒श आ॑हुस्तृतीयसवने प्रातः सवनं पञ्च च॥—————[११]

तस्यावा॑चोऽवपा॒दाद॑बिभयुः। तमे॒तेषु॑ स॒प्तसु॑ छन्दः
स्वश्र॑यन्। यदश्र॑यन्। तच्छ्रा॑य॒न्तीय॑स्य श्राय॒न्तीय॑त्वम्।
यदवा॑रयन्। तद्वा॑रव॒न्तीय॑स्य वा॒रव॑न्तीय॒त्वम्। तस्यावा॑च
ए॒वाव॑पा॒दाद॑बिभयुः। तस्मा॑ ए॒तानि॑ स॒प्त च॑तु॒रुत्तरा॑णि
छन्दा॑ऽस्युपा॒दधुः। तेषा॑मति॒ त्रीण्य॑रिच्यन्त। न त्रीण्यु॒दभव॑न्॥५५॥

स बृ॑ह॒तीमे॒वास्पृ॑शत्। द्वाभ्या॑म॒क्षरा॑भ्याम्। अ॒होरा॑त्राभ्या॑मे॒वा
तदा॑हुः। क॒त॒मा सा॑ दे॒वाक्ष॑रा बृह॒ती। यस्या॑न्त॒त्प्रत्य॑तिष्ठत्।
द्वाद॑श पौ॒र्णमा॑स्यः। द्वाद॑शाष्ट॒काः। द्वाद॑शमा॒वास्याः॑। ए॒षा
वा॒व सा॑ दे॒वाक्ष॑रा बृह॒ती॥५६॥

यस्या॑न्त॒त्प्रत्य॑तिष्ठ॒दिति॑। यानि॑ च॒ छन्दा॑ऽस्य॒त्यरि॑च्यन्त।
यानि॑ च॒ नोद॑भवन्। तानि॒ निर्वी॑र्याणि ही॒नान्य॑मन्यन्त।
साऽब्र॑वीद्बृह॒ती। मामे॒व भू॒त्वा। मामुप॑ स॒ऽश्रय॑तेति॑।
च॒तुर्भि॑र॒क्षरै॑रनुष्टु॒ग्बृह॑तीं नोद॑भवत्। च॒तुर्भि॑र॒क्षरैः॑ प॒ङ्क्तिर्बृ॑ह॒ती-
म॒त्यरि॑च्यत। तस्या॑मे॒तानि॑ च॒त्वार्य॑क्षरा॑ण्यप॒च्छिद्या॑-
दधात्॥५७॥

ते बृ॑ह॒ती ए॒व भू॒त्वा। बृह॑तीमुप॒ सम॑श्रयताम्। अ॒ष्टाभि॑-

रक्षरैरुष्णिग्बृहतीं नोदभवत्। अष्टाभिरक्षरैस्त्रिष्टुग्बृहतीमत्य-
रिच्यत। तस्यामेतान्यष्टावक्षराण्यपच्छिद्यादधात्। ते बृहती
एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्। द्वादशभिरक्षरैर्गायत्री
बृहतीं नोदभवत्। द्वादशभिरक्षरैर्जगती बृहतीमत्यरिच्यत।
तस्यामेतानि द्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्।
सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। छन्दांसि रथो मे भवत।
युष्माभिरहमेतमध्वानमनु सञ्चराणीति। तस्य गायत्री
च जगती च पक्षावभवताम्। उष्णिक् त्रिष्टुप् प्रष्ट्यौ।
अनुष्टुप् पङ्क्तिश्च धुर्यौ। बृहत्येवोद्धिरभवत्। स एतं
छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु समचरत्। एतं ह
वै छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु सञ्चरति। येनैष
एतत्सञ्चरति। य एवं विद्वान्सोमेन यजते। य उ चैनमेवं
वेद॥५९॥

अभवन्वाव सा देवाक्षरा बृहत्यदधाद्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधादास्थाय षट्॥—————[१२]

अग्नेः कृत्तिका यत्पुण्यं देवस्यं सवितुर्ब्रह्मवादिनः कृत्युतमेव देवा वा आयुषः प्राणमिन्द्रो
दधीचो देवासुराः स प्रजापतिः स समुद्रो ये वै चत्वारस्तस्यावांचो द्वादश॥१२॥

अग्नेः कृत्तिका देवगृहा ऋतमेवर्ध्यामेव तिस्रः पराचीर्ये वै चत्वारो नवपञ्चाशत्॥५९॥

अग्नेः कृत्तिका य उ चैनमेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अनु॑मत्यै पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर्व॑पति। ये प्र॒त्यश्चः श॒म्या॑या
अव॒शीय॑न्ते। तन्नैर्ऋ॒तमे॑क॒कपाल॑म्। इ॒यं वा अनु॑मतिः। इ॒यं
निर्ऋ॑तिः। नैर्ऋ॒तेन॒ पूर्वे॑ण प्रच॑रति। पा॒प्मान॑मे॒व निर्ऋ॑तिं
पूर्वा॑ नि॒रव॑दयते। एक॑कपालो भवति। एक॒धैव॑ निर्ऋ॑तिं
नि॒रव॑दयते। यद॒हु॒त्वा गा॒र्ह॒पत्य॑ ई॒युः॥१॥

रु॒द्रो भू॒त्वाऽग्नि॑र॒नू॒त्थाय॑। अ॒ध्व॒र्युं च॒ यज॑मानं च ह॒न्यात्।
वी॒हि स्वा॒हाऽऽहु॑तिं जुषा॒ण इ॒त्या॒ह। आ॒हु॒त्यै॒वैन॑ श॒मय॑ति।
ना॒र्ति॒मा॒र्च्छ॑त्य॒ध्व॒र्युर्न॑ यज॑मानः। ए॒को॒ल्मु॒केन॑ यन्ति। तद्धि
निर्ऋ॑त्यै भा॒ग॒धेय॑म्। इ॒मा॒न्दि॒शं य॑न्ति। ए॒षा वै निर्ऋ॑त्यै
दिक्। स्वा॒या॑मे॒व दि॒शि निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते॥२॥

स्व॒कृ॒त इ॒रि॒णे जु॒होति॑ प्र॒दरे॑ वा। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्या आ॒य॒त॑नम्।
स्व ए॒वाय॑त॑ने॒ निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। ए॒ष ते॑ निर्ऋ॑ते भा॒ग
इ॒त्या॒ह। नि॒दि॒श॒त्यै॒वैन॑म्। भू॒ते ह॒विष्म॑त्य॒सीत्या॑ह।
भू॒ति॑मे॒वोपा॑वर्तते। मु॒ञ्चे॒मम॑हंस॒ इत्या॑ह। अ॑हंस ए॒वैन॑
मु॒ञ्चति॑। अ॒ङ्गु॒ष्ठाभ्यां॑ जु॒होति॑॥३॥

अ॒न्त॒त ए॒व निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। कृ॒ष्णं वा॑सः कृ॒ष्णातू॑षं
दक्षि॑णा। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्यै रू॒पम्। रू॒पेणै॒व निर्ऋ॑तिं

नि॒रव॑दयते। अ॒प्र॒तीक्ष॑माय॑न्ति। नि॒र॒ऋ॒त्या अ॒न्त॒र्हि॒त्यै।
स्वाहा॑ नमो॑ य इ॒दं च॒कारेति॑ पु॒न॒रेत्य॑ गा॒र्ह॒पत्ये॑ जुहोति।
आहु॑त्यै॒व न॑म॒स्यन्तो॑ गा॒र्ह॒पत्यमु॑पाव॑र्तन्ते। आ॒नु॒म॒तेन॑
प्रच॑रति। इ॒यं वा अ॒नु॒म॒तिः॥४॥

इ॒यमे॒वास्मै॑ रा॒ज्यम॑नु॒ मन्य॑ते। धे॒नु॒र्दक्षि॑णा। इ॒मामे॒व
धे॒नुं कु॑रुते। आ॒दि॒त्यं च॒रुं नि॒र्व॒पति॑। उ॒भयी॑ष्वे॒व
प्र॒जास्व॒भिषि॑च्यते। दै॒वीषु॑ च॒ मानु॑षीषु च। व॒रो दक्षि॑णा।
व॒रो हि॑ रा॒ज्यं॑ स॒मृ॒द्धौ। आ॒ग्ना॒वैष्ण॒वमे॒का॒दश॑क॒पालं॑
नि॒र्व॒पति॑। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॥५॥

विष्णु॑र्य॒ज्ञः। दे॒वता॑श्चै॒व य॒ज्ञं चा॒व रु॒न्धे। वा॒म॒नो व॒ही
दक्षि॑णा। यद्व॒ही। तेना॑ग्ने॒यः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वैष्ण॒वः स॒मृ॒द्धौ।
अ॒ग्नी॒षोमी॒यमे॒का॒दश॑क॒पालं॑ नि॒र्व॒पति॑। अ॒ग्नी॒षोम॑भ्यां
वा इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑ह॒न्ति॑। यद॑ग्नी॒षोमी॒यमे॒का॒दश॑क॒पालं॑
नि॒र्व॒पति॥६॥

वा॒त्र॒घ्नमे॒व विजि॑त्यै। हि॒र॒ण्यं दक्षि॑णा स॒मृ॒द्धौ। इन्द्रो॑
वृ॒त्रं ह॒त्वा। दे॒वता॑भिश्चेन्द्रि॒येण॑ च॒ व्यार्ध्य॑त। स
ए॒तमै॑न्द्रा॒ग्नमे॒का॒दश॑क॒पालम॑पश्यत्। तन्नि॑र॒व॒पत्। तेन॑ वै स
दे॒वता॑श्चेन्द्रि॒यं चा॒वारु॑न्ध। यदै॑न्द्रा॒ग्नमे॒का॒दश॑क॒पालं॑ नि॒र्व॒पति॑।
दे॒वता॑श्चै॒व तेनै॑न्द्रि॒यं च॒ यज॑मा॒नोऽव॑रुन्धे। ऋ॒षभो॑ व॒ही
दक्षि॑णा॥७॥

यद्वही। तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। आग्नेयमृष्टाकपालं
निर्वपति। ऐन्द्रं दधि। यदाग्नेयो भवति। अग्निर्वै यज्ञमुखम्।
यज्ञमुखमेवर्द्धिं पुरस्ताद्धत्ते। यदैन्द्रं दधि॥८॥

इन्द्रियमेवावरुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा। यद्वही।
तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। यावतीर्वै प्रजा
ओषधीनामहुतानामाश्नन्। ताः पराऽभवन्। आग्रयणं
भवति हुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय॥९॥

देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता इन्द्राग्नी उदजयताम्।
तावेतमैन्द्राग्रं द्वादशकपालं निर्वृणाताम्। यदैन्द्राग्नौ
भवत्युज्जित्यै। द्वादशकपालो भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः।
संवत्सरेणैवास्मा अन्नमवरुन्धे। वैश्वदेवश्चरुर्भवति। वैश्वदेवं
वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै स्वदयति॥१०॥

प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ। सौम्यः श्यामाकं चरुं
निर्वपति। सोमो वा अकृष्टपच्यस्य राजा। अकृष्टपच्यमेवास्मै
स्वदयति। वासो दक्षिणा। सौम्यः हि देवतया वासः
समृद्धौ। सरस्वत्यै चरुं निर्वपति। सरस्वते चरुम्।
मिथुनमेवावरुन्धे। मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धौ। एति
वा एष यज्ञमुखादध्याः। योऽग्नेर्देवताया एति। अष्टावेतानि
हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रोऽग्निः। तेनैव
यज्ञमुखादध्या अग्नेर्देवतायै नैति॥११॥

ईयुर्निरवदयतेऽङ्गुष्ठाभ्यां जुहोत्यनुमतिर्देवतां निर्वपति वही दक्षिणा यदेन्द्रं दध्यपराभावाय
स्वदयति गावो दक्षिणा समृद्धे पद्वं॥—————[१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न
प्राजायन्त। सौऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति।
स प्रजापतये शुचमदधात्। सौऽशोचत्प्रजामिच्छमानः।
तस्माद्यं च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः
प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥
सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती
वाचमदधात्। पूषाऽपोषयत्। ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य
प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः।
संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा जाता
मरुतोऽघ्नन्। अस्मानपि न प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मरुतं सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्।
ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरुप्यते।
यज्ञस्य क्लृप्त्यै। प्रजानामघाताय। सप्तकपालो भवति।
सप्तगणा वै मरुतः। गणश एवास्मै विशं कल्पयति। स
प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः
सृजेयेति। तस्य शुष्मं आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्व्यदहरत्।
तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्।
यदामिक्षा। यद्व्यद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षां भवति।
वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजनयति।
वाजिनमानयति। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति।
द्यावापृथिव्यं एकंकपालो भवति। प्रजा एव प्रजाता
द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि गृह्णाति। देवासुराः संयत्ता
आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजत। मया मुखेनासुराञ्जेष्यथेति। मां द्वितीयमिति
सोमोऽब्रवीत्। मया राजा जेष्यथेति। मां तृतीयमिति
सविता। मया प्रसूता जेष्यथेति। मां चतुर्थीमिति सरस्वती।
इन्द्रियं वोऽहं धास्यामीति। मां पञ्चममिति पूषा। मया
प्रतिष्ठया जेष्यथेति॥१७॥

तैऽग्निना मुखेनासुरानजयन्। सोमेन राजा। सवित्रा
प्रसूताः। सरस्वतीन्द्रियमदधात्। पूषा प्रतिष्ठाऽऽसीत्। ततो
वै देवा व्यजयन्त। यदेतानि हवींषि निरुप्यन्ते विजित्यै।
नोत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। अजाता इव
ह्येतरर्हि पशवः॥१८॥

ऐदित्यशोचद्भुद्धरत्यब्रवीत्प्रतिष्ठया जेष्यथेत्येतरर्हि पशवः॥ [२]

त्रिवृद्धरर्हिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्। उल्बं
गर्भो जरायुः। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बर्हिः सन्नद्धं भवति।
त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति। एकधा पुनः
सन्नद्धं भवति। एकं इव ह्ययं लोकः॥१९॥

अ॒स्मिन्ने॒व तेन॑ लो॒के प्र॒ति॑तिष्ठति। प्र॒सुवो॑ भवन्ति।
 प्र॒थ॒म॒जा॒मे॒व पु॒ष्टि॒मव॑रुन्धे। प्र॒थ॒म॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ।
 पृ॒षदा॒ज्यं गृ॑ह्णाति। प॒शवो॑ वै पृ॒षदा॒ज्यम्। प॒शून्वाव॑ रुन्धे।
 प॒ञ्चगृ॑हीतं भ॑वति। पा॒ङ्क्तु॒ हि प॒शवः॑। ब॒हुरू॒पं भ॑वति॥२०॥

ब॒हुरू॒पा हि प॒शवः॑ समृ॑द्धौ। अ॒ग्निं म॑न्थन्ति। अ॒ग्निमु॑खा॒
 वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। यद् अ॒ग्निं म॑न्थन्ति।
 अ॒ग्निमु॑खा ए॒व तत्प्र॒जा यज॑मानः सृजते। न॒वं प्र॒याजा॑
 इ॒ज्यन्ते॑। न॒वानू॒याजाः॑। अ॒ष्टौ ह॒वी॒ऽषि॑। द्वा॒वा॒घा॒रौ।
 द्वा॒वा॒ज्य॑भागौ॥२१॥

त्रि॒॒श॒त्सम्प॑द्यन्ते। त्रि॒॒श॒दक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्।
 वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मवरुन्धे। यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पालः॑। तेज॒
 आ॒ज्यम्॑। यदे॒क॒क॒पाल॑ आ॒ज्य॑मानयति। यज॑मानमे॒व
 तेज॑सा॒ सम॑र्धयति। यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पालः॑। प॒शव॑
 आ॒ज्यम्॑॥२२॥

यदे॒क॒क॒पाल॑ आ॒ज्य॑मानयति। यज॑मानमे॒व प॒शुभिः॑
 सम॑र्धयति। यद॒ल्प॑मानयेत्। अ॒ल्पा ए॒नं प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑
 उ॒प॒तिष्ठ॑रन्। यद्व॒ह्वा॒नये॑त्। ब॒हव॑ ए॒नं प॒शवो॑ऽभु॒ञ्जन्त॑
 उ॒प॒तिष्ठ॑रन्। ब॒ह्वा॒नीया॒विः पृ॑ष्ठं कुर्यात्। ब॒हव॑ ए॒वैनं॑
 प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑ उ॒प॒तिष्ठ॑न्ते। यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पालः॑।
 यदे॒क॒क॒पाल॑स्याव॒द्येत्॥२३॥

यज॑मान॒स्याव॑द्येत्। उ॒द्वा मा॑द्येद्यज॑मानः। प्र वा मी॒येत॑।

स॒कृदे॒व हो॑त॒व्यः। स॒कृदि॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। हु॒त्वाऽभि॑
जु॒होति॑। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं ग॑मयित्वा। तेज॑सा
सम॑र्धयति। यज॑मानो वा ए॒कं क॑पालः। सु॒व॒र्गो लो॒क
आ॑हवनीयः॥ २४॥

यदे॒कं क॑पालमाहवनीये जु॒होति॑। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं
ग॑मयति। यद्ध॑स्तेन जुहुयात्। सु॒व॒र्गाल्लो॒काद्यज॑मानमव॒-
वि॒ध्येत्। स्रु॒चा जु॒होति॑। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
यत्प्राङ्घ्र॑येत। दे॒वलो॒कम॒भिज॑येत्। यदक्षि॑णा पि॒तृलो॒कम्।
यत्प्र॒त्यक्॥ २५॥

रक्षा॑सि य॒ज्ञः ह॑न्युः। यदु॒दङ्घ्रिः॑। म॒नुष्य॑लो॒कम॒भिज॑येत्।
प्रति॑ष्ठितो हो॒त॒व्यः। ए॒कं क॑पालं वै प्र॑ति॒तिष्ठ॑न्तं द्यावा॑पृथि॒वी
अनु॑ प्रति॒तिष्ठ॑तः। द्यावा॑पृथि॒वी ऋ॒तवः॑। ऋ॒तून् य॒ज्ञः। य॒ज्ञं
यज॑मानः। यज॑मानं प्र॒जाः। तस्मा॑त्प्रति॒ष्ठितो हो॒त॒व्यः॥ २६॥

वा॒जिनो॑ यजति। अ॒ग्निर्वा॒युः सूर्यः॑। ते वै वा॒जिनः॑। ताने॒व
तद्य॑जति। अथो॒ खल्वा॑हुः। छ॒न्दा॑सि॒ वै वा॒जिन॒ इति॑।
तान्ये॒व तद्य॑जति। ऋ॒क्सामे॑ वा इन्द्र॑स्य ह॒री सोम॑पानौ।
तयोः॑ परि॒धय॑ आ॒धानम्। वाजि॑नं भा॒गधे॒यम्॥ २७॥

यदप्र॑हृत्य परि॒धीं जु॒हुयात्। अ॒न्तरा॑धानाभ्यां घा॒सं प्र॑यच्छेत्।
प्र॒हृत्य॑ परि॒धीं जु॒होति॑। निरा॑धानाभ्यामे॒व घा॒सं प्र॑यच्छति।
ब॒र्हिषि॑ वि॒षिश्च॒न्वाजि॑नमा नयति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। रेतो॑

वाजिनम्। प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपहूय भक्षयन्ति।
एतत्सोमपीथा ह्येते। अथो आत्मन्नेव रेतो दधते। यजमान
उत्तमो भक्षयति। पशवो वै वाजिनम्। यजमान एव
पशून्प्रतिष्ठापयन्ति॥२८॥

लोको बहुरूपं भवत्याज्यभागौ पशव आज्यमवद्येदाहवनीयः प्रत्यक्तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यो
भागधेयमेते चत्वारि च॥ [३]

प्रजापतिः सविता भूत्वा प्रजा असृजत। ता एनमत्यमन्यन्त।
ता अस्मादपाक्रामन्। ता वरुणो भूत्वा प्रजा
वरुणेनाग्राहयत्। ताः प्रजा वरुणगृहीताः। प्रजापतिं
पुनरुपाधावन्नाथमिच्छमानाः। स एतान्प्रजापतिर्वरुण-
प्रघासानपश्यत्। तां निरवपत्। तैर्वै स प्रजा
वरुणपाशादमुञ्चत्। यद्वरुणप्रघासा निरूप्यन्ते॥२९॥

प्रजानामवरुणग्राहाय। तासां दक्षिणो बाहुर्न्यक्र आसीत्।
सव्यः प्रसृतः। स एतां द्वितीयान्दक्षिणतो वेदिमुदहन्। ततो
वै स प्रजानां दक्षिणं बाहुं प्रासारयत्। यद्वितीयान्दक्षिणतो
वेदिमुद्धन्ति। प्रजानामेव तद्यजमानो दक्षिणं बाहुं प्रासारयति।
तस्माच्चातुर्मास्ययाज्यमुष्मिल्लोक उभयाबाहुः। यज्ञाभिजित्
ह्यस्य। पृथमात्राद्वेदी असम्भिन्ने भवतः॥३०॥

तस्मात्पृथमात्रं व्यसौ। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुप
वपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। पशून्नेवावरुन्धे। अथो
यज्ञपरुषोऽनन्तरित्यै। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च हवींषि। अथैष

ऐन्द्रा॒ग्नो भ॑वति। प्रा॒णापा॒नौ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यदिन्द्रा॒ग्नी।
यदैन्द्रा॒ग्नो भ॑वति॥ ३१॥

प्रा॒णापा॒नावे॒वाव॑ रुन्धे। ओजो॒ बलं॑ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्।
यदिन्द्रा॒ग्नी। यदैन्द्रा॒ग्नो भ॑वति। ओजो॒ बलमे॒वाव॑ रुन्धे।
मा॒रुत्या॑मिक्षा॒ भवति॑। वा॒रुण्या॑मिक्षा॒। मे॒षी च॑ मे॒षश्च॑
भवतः। मि॒थुना ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। लो॒मशौ
भ॑वतो मे॒ध्यत्वाय॑॥ ३२॥

श॒मीप॒र्णान्यु॑प॒ वप॑ति। घा॒समे॒वाभ्या॑मपि॒ यच्छ॑ति।
प्र॒जाप॑तिम॒न्नाद्यं॑ नोपा॒नम॑त्। स ए॒तेन॑ श॒तेध्मे॑न
ह॒विषा॑ऽन्नाद्यमवा॑रुन्धे। यत्प॑रः श॒तानि॑ श॒मीप॒र्णानि॑
भ॑वन्ति। अ॒न्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ। सौ॒म्यानि॑ वै क॒रीरा॑णि। सौ॒म्या
ख॒लु वा आ॑हु॒तिर्दिवो॑ वृष्टि॑ च्यावयति। यत्क॒रीरा॑णि भ॑वन्ति।
सौ॒म्ययै॒वाहु॑त्या दि॒वो वृष्टि॑मवरुन्धे। का॒य एक॑कपालो
भवति। प्र॒जाना॑ क॒न्त्वाय॑। प्र॒तिपू॑रुषं क॑रम्भपा॒त्राणि॑ भवन्ति।
जा॒ता ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। एक॑मति॒रिक्त॑म्।
ज॒निष्य॑मा॒णा ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति॥ ३३॥

निरु॒प्यन्त॑ भवतो भ॑वति मे॒ध्यत्वाय॑ रुन्धे षट्॥ ————— [४]

उत्त॑रस्यां वेद्याम॒न्यानि॑ ह॒वीर॑षि॒ साद॑यति। दक्षि॑णायां
मा॒रुती॑म्। अ॒प॒धुर॑मे॒वैना॑ युनक्ति। अथो॒ ओजं॑ ए॒वासा॑मव॒
हर॑ति। तस्मा॒द्वह्म॑णश्च क्ष॒त्राच्च॑ वि॒शोऽन्य॑तोऽप॒क्रुमि॑णीः।
मा॒रुत्या॑ पूर्॒वया॑ प्रच॑रति। अ॒नृत॑मे॒वाव॑ यजते। वा॒रुण्यो॑त्तरया।

अ॒न्त॒त ए॒व वरु॑ण॒मव॑ यज॒ते। यदे॒वाध्व॑र्युः क॒रोति॑॥३४॥

तत्प्र॑तिप्रस्था॒ता क॑रोति। तस्मा॑द्यच्छे॒यां॑ क॒रोति॑।
तत्पापी॑या॒न्क॑रोति। पत्नी॑ वाचयति। मे॒ध्या॑मे॒वैना॑ क॒रोति॑।
अथो॒ तप॑ ए॒वैना॑मुप॑ नयति। य॒ज्ञार॑ꣳ सन्त॒न्न प्र॑ब्रूयात्।
प्रि॒यं ज्ञा॒तिꣳ रु॑न्ध्यात्। अ॒सौ मे॑ जा॒र इति॑ निर्दि॒शेत्।
नि॒र्दिश्यै॒वैनं॑ वरुणपा॒शेन॑ ग्राहयति॥३५॥

प्र॒घा॒स्यान् ह॒वाम॑ह॒ इति॑ पत्नी॑मु॒दानं॑यति। अ॒ह्व॑तै॒वैना॑म्।
यत्पत्नी॑ पुरो॒नुवा॒क्या॑मनुब्रूयात्। निर्वी॑र्यो॒ यज॑मानः स्यात्।
यज॑मानोऽन्वा॒ह। आ॒त्म॒न्ने॒व वी॒र्यं॑ धत्ते। उ॒भौ या॒ज्याꣳ
स॒वीर्य॑त्वाय॑। य॒द्वा॒मे य॒दर॑ण्य॒ इत्या॑ह। य॒थो॒दि॒तमे॒व वरु॑ण॒मव॑
यज॒ते। य॒ज॒मा॒नदे॒वत्यो॑ वा आ॒हव॑नीयः॥३६॥

भ्रा॒तृ॒व्यदे॒वत्यो॑ दक्षि॑णः। यदा॑हव॒नीये॑ जुहुयात्। यज॑मानं
वरुणपा॒शेन॑ ग्राहयेत्। दक्षि॑णेऽग्नौ जु॒होति॑। भ्रा॒तृ॒व्यमे॒व
वरु॑णपा॒शेन॑ ग्राहयति। शूर्पे॑ण जुहोति। अ॒न्यमे॒व वरु॑ण॒मव॑
यज॒ते। शी॒र्ष॒न्नधि॑ नि॒धाय॑ जुहोति। शी॒र्ष॒त ए॒व वरु॑ण॒मव॑
यज॒ते। प्र॒त्यङ्घ्रि॑ष्ठं जुहोति॥३७॥

प्र॒त्यङ्घ्रे॒व वरु॑णपा॒शान्नि॑र्मुच्यते। अ॒क्र॒न्क॒र्म क॒र्मकृ॑त॒ इत्या॑ह।
दे॒वाऽनु॑णं निर॒वदा॑य॑। अ॒नु॒णा गृ॒हानु॑प॒ प्रेते॑ति॒ वावै॑तदा॒ह।
वरु॑णगृही॒तं वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यद्य॒जुषा॑ गृही॒तस्या॑ति॒रिच्य॑ते।
तुषा॑श्च निष्का॒सश्च॑। तुषै॑श्च निष्का॒सेन॑ चावभृथमवैति॑।

वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपोऽवभृथमवैति॥३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रतियुतो वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते। अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽस्येधिषीमहीत्याह। समिधैवाग्निन्नमस्यन्त उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो मयि धेहीत्याह। तेज एवात्मन्धत्ते॥३९॥

करोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीकवती तनूः। तां प्रीणीत। अथासुरानभि भविष्यथेति। ते देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्। सोऽग्निरनीकवान्त्स्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्यजनयत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥४०॥

यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति। अग्निमेवानीकवन्तुः स्वेन भागधेयेन प्रीणाति। सोऽग्निरनीकवान्त्स्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकानि जनयते। असौ वा आदित्योऽग्निरनीकवान्। तस्य रश्मयोऽनीकानि। साकं सूर्येणोद्यता निर्वपति। साक्षादेवास्मा अनीकानि जनयति। तेऽसुराः पराजिता यन्तः। द्यावापृथिवी उपाश्रयन्॥४१॥

ते देवा मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निरवपन्। यन्मरुद्भ्यः

सान्तप॒नेभ्य॑श्च॒रुं नि॒र्वप॑ति। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒व तदु॑भ॒यतो॑
यज॑मानो॒ भ्रातृ॑व्यान्त्सन्त॑पति। म॒ध्यन्दि॑ने नि॒र्वप॑ति। तर्हि
हि तेक्षि॑ण॒ष्टं तप॑ति। च॒रुर्भव॑ति। स॒र्वत॑ ए॒वैना॑न्त्सन्त॑पति।
ते दे॒वाः श्वा॑विज॒यिन्ः सन्तः॑। सर्वा॑सान्दु॒ग्धे गृ॑हमे॒धीय॑ च॒रुं
नि॒र्वप॑न्॥४२॥

आशि॑ता ए॒वाद्यो॑प॒वसाम्। कस्य॑ वाऽहे॒दम्। कस्य॑ वा
श्वो भ॑वितेति॑। स श्रु॒तोऽभव॑त्। तस्याहु॑तस्य॒ नाश्न॑न्।
न हि दे॒वा अहु॑तस्याश्न॑न्ति। तेऽब्रु॑वन्। कस्मा॑ इ॒मं
हो॑ष्याम॒ इति॑। म॒रुद्भ्यो॑ गृ॒हमे॒धिभ्य॑ इत्य॑ब्रुवन्। तं म॒रुद्भ्यो॑
गृ॒हमे॒धिभ्यो॑ऽजुह॑वुः॥४३॥

ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। पराऽसु॑राः। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ म॒रुद्भ्यो॑
गृ॒हमे॒धिभ्यो॑ गृ॒हे जु॑ह्वति। भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो
भव॑ति। यद्वे य॒ज्ञस्य॑ पा॒क॒त्रा क्रि॑यते। प॒श॒व्यं तत्। पा॒क॒त्रा वा
ए॒तत्क्रि॑यते। यन्ने॒ध्माब॑र्हिर्भव॑ति। न सा॑मि॒धेनी॑र॒न्वाह॑॥४४॥

न प्र॑या॒जा इ॒ज्यन्ते॑। नानू॑या॒जाः। य ए॒वं वेद॑। प॒शुमा॑न्भवति।
आज्य॑भागौ यज॑ति। य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्तरै॑ति।
म॒रुतो॑ गृ॒हमे॒धिना॑ यज॑ति। भा॒ग॒धेये॑नै॒वैना॑न्त्सम॑र्धयति।
अ॒ग्नि॒ऽस्वि॑ष्ट॒कृतं॑ यज॑ति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। इडा॑न्तो भवति। प॒शवो॑
वा इडा॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्ठात्प्रति॑तिष्ठति॥४५॥

असु॑रा अश्रयन्गृहमेधीयं च॒रुं नि॒र्वप॑न्पञ्चजुहवुरन्वाहेडा॑न्तो भवति द्वे च॥ [६]

यत्पत्नीं गृहमेधीयस्याश्जीयात्। गृहमेध्येव स्यात्। वि त्वंस्य
यज्ञं ऋध्येत। यन्नाश्जीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्यं यज्ञो
व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्याश्जीयात्। गृहमेध्येव भवति।
नास्यं यज्ञो व्यृद्धते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिंता अभवन्। आञ्जंताभ्यञ्जता।
अनु वत्सान् वासयन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु
लोकमवित्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिंता
भवन्ति। आञ्जंतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु वत्सान् वासयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजमानः क्षुधं
प्राहिणोति। ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं
न्यदधुः। अस्मानेव श्व इन्द्रो निहितभाग उपावर्तितेति।
तानिन्द्रो निहितभाग उपावर्तत। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय
निष्कासं निदध्यात्। इन्द्र एवैनं निहितभाग उपावर्तते।
गार्हपत्ये जुहोति॥४८॥

भागधेयेनैवैनं समर्धयति। ऋषभमाह्वयति। वषट्कार एवास्य
सः। अथो इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धे।
इन्द्रो वृत्रं हृत्वा। परां परावतमगच्छत्। अपाराधमिति
मन्यमानः। सोऽब्रवीत्। क इदं वैदिष्यतीति। तैऽब्रुवन्मरुतो
वरं वृणामहे॥४९॥

अथ वयं वेदाम। अस्मभ्यमेव प्रथमं हविर्निरुप्यात्।

इति। त ए॒न॒म॒ध्य॒क्रीड॑न्। तत्क्री॒डिना॑ क्रीडि॒त्वम्।
 यन्म॒रुद्भ्यः॑ क्री॒डिभ्यः॑ प्रथ॒म॑ ५ ह॒विर्नि॑रु॒प्यते॒ विजि॑त्यै।
 सा॒क॑ ५ सू॒र्येणो॑द्य॒ता निर्व॑पति। ए॒तस्मि॒न्वै लो॒क इन्द्रो॑
 वृ॒त्रम॑ह॒न्त्समृ॑द्ध्यै। ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व पञ्च॑ ह॒वी ५ षि॑। ए॒तद्वा॑ह्म॒ण
 ऐ॒न्द्रा॒ग्रः। अथै॒ष ऐ॒न्द्रश्च॒रुर्भव॑ति॥५०॥

उ॒द्धा॒रं वा ए॒तमिन्द्र॑ उद॑हरत। वृ॒त्र ५ ह॒त्वा। अ॒न्यासु॑
 दे॒वता॒स्वधि॑। य॒देष॑ ऐ॒न्द्रश्च॒रुर्भव॑ति। उ॒द्धा॒रमे॒व तं यज॑मान॒
 उद्ध॑रते। अ॒न्यासु॑ प्र॒जास्वधि॑। वै॒श्वक॑र्म॒ण ए॒कं क॑पालो
 भ॒वति। वि॒श्वान्ये॒व तेन॑ क॒र्माणि॑ यज॑मानोऽव॑रुन्धे॥५१॥

ऋ॒द्ध्यते॒ऽन्य॑ञ्जते जुहोति वृणामहै भवत्यष्टौ च॥ [७]

वै॒श्वदे॒वेन॒ वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता व॑रुण॒
 प्र॒घा॒सैर्व॑रुणपा॒शाद॑मु॒ञ्चत्। सा॒क॒मेधैः॑ प्रत्य॑स्थापयत्। त्र्य॑म्ब॒कै
 रु॒द्रं नि॒रवा॑दयत। पि॒तृ॒य॒ज्ञेन॑ सुव॒र्गं लो॒कम॑गमयत्।
 यद्वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑ते। प्र॒जा ए॒व तद्यज॑मानः सृजते। ता
 व॑रुणप्र॒घा॒सैर्व॑रुणपा॒शान्मु॒ञ्चति। सा॒क॒मेधैः॑ प्रति॑ष्ठापयति।
 त्र्य॑म्ब॒कै रु॒द्रं नि॒रवा॑दयते॥५२॥

पि॒तृ॒य॒ज्ञेन॑ सुव॒र्गं लो॒कं ग॑मयति। द॒क्षिण॑तः प्रा॑ची॒नावी॑ती
 निर्व॑पति। द॒क्षिणा॑वृद्धि॒ पि॒तृणा॑म्। अना॑दृत्य॒ तत्। उ॒त्तर॑त
 ए॒वोप॑वीय॒ निर्व॑पेत्। उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तरं॑श्चे॒ज्यन्ते॑। अथो॑
 यदे॒व द॑क्षिणा॒र्धेऽधि॑ श्रय॑ति। तेन॑ दक्षि॒णावृ॑त्। सोमा॑य

पितृमते॑ पुरोडाश॒ ः षट्कपालं॑ निर्वपति। संवत्सरो॑ वै सोमः॑
पितृमान्॥ ५३ ॥

संवत्स॒रमे॒व प्री॑णाति। पि॒तृभ्यो॑ ब॒र्हिष॒द्भ्यो॑ धा॒नाः। मासा॒
वै पि॒तरो॑ ब॒र्हिष॒दः। मासा॑ने॒व प्री॑णाति। यस्मि॒न्वा ऋ॒तौ
पुरु॑षः प्र॒मीय॑ते। सोऽस्या॒मुष्मि॑ल्लो॒के भ॑वति। ब॒हुरू॒पा धा॒ना
भ॑वन्ति। अ॒होरा॒त्राणा॑म॒भिजि॑त्यै। पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒ष्वात्ते॒भ्यो
म॒न्थम्। अ॒र्धमा॒सा वै पि॒तरो॑ऽग्नि॒ष्वात्ताः॥ ५४ ॥

अ॒र्धमा॒साने॒व प्री॑णाति। अ॒भिवा॒न्या॒यै दु॒ग्धे भ॑वति। सा हि
पि॒तृदे॒वत्य॑ दु॒हे। यत्पू॑र्णम्। तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। उ॒पर्य॑र्धो दे॒वाना॑म्।
अ॒र्धः पि॑तृणाम्। अ॒र्ध उ॒पम॑न्थति। अ॒र्धो हि पि॑तृणाम्।
ए॒कयो॒पम॑न्थति॥ ५५ ॥

एका॒ हि पि॑तृणाम्। द॒क्षि॒णोप॑मन्थति। द॒क्षि॒णावृ॑द्धि
पि॑तृणाम्। अ॒ना॒र॒भ्योप॑मन्थति। तद्धि॑ पि॒तृन्गच्छ॑ति।
इ॒मान्दि॒शं वेदि॑मुद्ध॒न्ति। उ॒भये॒ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चे॒ज्यन्ते॑।
चतुः॑ स्र॒क्तिर्भ॑वति। सर्वा॒ ह्यनु॑ दि॒शः पि॒तरः॑। अ॒खा॒ता
भ॑वति॥ ५६ ॥

खा॒ता हि दे॒वाना॑म्। म॒ध्य॒तोऽग्नि॑राधीयते। अ॒न्त॒तो
हि दे॒वाना॑माधीयते॑। व॒र्षी॒यानि॑ध्म इ॒ध्माद्भव॑ति
व्यावृ॑त्त्यै। परि॑श्रयति। अ॒न्तर्हि॑तो हि पि॒तृलो॒को
म॑नु॒ष्यलो॒कात्। यत्प॑रुषि दि॒नम्। तद्दे॒वाना॑म्। यद॑न्तरा।

तन्मनुष्याणाम्॥५७॥

यत्समूलम्। तत्पितृणाम्। समूलं बर्हिर्भवति व्यावृत्त्यै।
दक्षिणा स्तृणाति। दक्षिणावृद्धिं पितृणाम्। त्रिः पर्येति।
तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः
पर्येति। षट्स्वप्नद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा गृहीयात्।
प्रमायुको यजमानः स्यात्। यन्न गृहीयात्। अनायतनः
स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति। नानायतनः।
यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥५९॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यन्न परिदध्यात्।
रक्षांसि यज्ञं हन्युः। द्वौ परिधीं परिदधाति।
रक्षसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति।
यत्रीणि त्रीणि हवींष्युदाहरैयुः। त्रयस्त्रय एषां साकं
प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवैषामन्वञ्चः
प्रमीयते। कशिपुं कशिपव्याय। उपबर्हणमुपबर्हण्याय।
आञ्जनमाञ्जन्याय। अभ्यञ्जनमभ्यञ्जन्याय। यथाभागमे-
वैनान्प्रीणाति॥६०॥

निरवदयते पितृमानं शिष्वन्ता एकयोपं मन्यत्यखाता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदध्यान्मीयते

पञ्च च॥

[८]

अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानु ब्रूहीत्याह।

उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। एकामन्वाह। एका हि
पितृणाम्। त्रिरन्वाह। त्रिर्हि देवानाम्। आघारावाघारयति।
यज्ञपरुषोरनन्तरित्यै। नार्षेयं वृणीते। न होतांरम्॥६१॥

यदार्षेयं वृणीत। यद्धोतांरम्। प्रमायुको यजमानः स्यात्।
प्रमायुको होता। तस्मान्न वृणीते। यजमानस्य होतुर्गोपीथाय।
अपं बर्हिषः प्रयाजान् यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा एव
मृत्योरुत्सृजति। आज्यभागौ यजति॥६२॥

यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरेति। प्राचीनावीती सोमं यजति।
पितृदेवत्यां हि। एषाऽऽहुतिः। पञ्चकृत्वोऽव द्यति। पञ्च ह्येता
देवताः। द्वे पुरोऽनुवाक्ये। याज्या देवता वषट्कारः। ता एव
प्रीणाति। सन्ततमव द्यति॥६३॥

ऋतूनां सन्तत्यै। प्रैवैभ्यः पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽऽह।
प्रणयति द्वितीयया। गमयति याज्यया। तृतीये वा
इतो लोके पितरः। अहं एवैनान्पूर्वया पुरोऽनुवाक्यया-
ऽत्यानयति। रात्रियै द्वितीयया। ऐवनान् याज्यया गमयति।
दक्षिणतोऽवदाय। उदङ्हुतिं क्रामति व्यावृत्त्यै॥६४॥

आ स्वधेत्याश्रावयति। अस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति। स्वधा
नम् इति वषट्करोति। स्वधाकारो हि पितृणाम्। सोममग्ने
यजति। सोमप्रयाजा हि पितरः। सोमं पितृमन्तं यजति।
संवत्सरो वै सोमः पितृमान्। संवत्सरमेव तद्यजति।

पितृन्बर्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरो बर्हिषदः। तानेव तद्यजति।
पितृन्ग्निष्वात्तान् यजति। ये वा अयज्वानो गृहमेधिनः।
ते पितरोऽग्निष्वात्ताः। तानेव तद्यजति। अग्निं कव्यवाहनं
यजति। य एव पितृणामग्निः। तमेव तद्यजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्ते
तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा
तृतीयात्पुरुषान्नाम् न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र
पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्रीका हि पितरः। उदश्चो
निष्क्रामन्ति। एषा वै मनुष्याणां दिक्। स्वामेव तद्विशमनु
निष्क्रामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्धवते। यत्सत्याहवनीये।
अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं
कृत्वा। पितृन्निरवदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति।
य आतमितोरुपतिष्ठन्ते। सुसन्दृशं त्वा वयमित्याह॥६८॥
प्राणो वै सुसन्दृक्। प्राणमेवात्मन्दधते। योजा न्विन्द्र ते
हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षन्नमीमदन्त हीति
गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति
वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते।
अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह।
अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो॑ त॒र्पय॑त्ये॒व। तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। य ए॒वं वेद॑।
 अप॑ ब॒र्हिषा॑वनू॒याजो॑ य॒जति॑। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जा ए॒व
 मृ॒त्यो॒रुत्सृ॑जति। च॒तुरः॑ प्रया॒जान् य॑जति। द्वा॒र्वनू॒याजो॑।
 ष॒द्वम्प॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। न प॒त्यन्वा॑स्ते।
 न संया॑जयन्ति। यत्प॒त्यन्वा॑सी॒त। यत्सं॑या॒जये॑युः।
 प्र॒मायु॑का स्यात्। तस्मा॒न्नान्वा॑स्ते। न संया॑जयन्ति। प॒त्न्यै
 गोपी॑थाय॥ ७०॥

होता॑र॒माज्य॑भागौ यजति॑ सन्त॑तमव॑द्यति॒ व्यावृ॑त्यै ब॒र्हिषदो॑ यजति॑ तमे॒व तद्य॑ज॒त्यनु॑
 निष्क्रा॑मन्त्याहैनानृ॒तवो॑ न॒व च॑॥ ————— [९]

प्र॒तिपू॑रु॒षमेक॑क॒पालां॑ निर्व॑पति। जा॒ता ए॒व प्र॒जा
 रु॒द्रान्नि॑रव॑दयते। ए॒कम॑तिरि॒क्तम्। ज॒निष्य॑मा॒णा ए॒व
 प्र॒जा रु॒द्रान्नि॑रव॑दयते। ए॒कक॑पाला भवन्ति। ए॒कधै॒व रु॒द्रं
 नि॒रव॑दयते। नाभिघा॑रयति। यद॑भिघा॒रये॑त्। अ॒न्त॒र॒व॒चा॒रिण॑
 रु॒द्रं कु॑र्यात्। ए॒कोल्मु॑केन॑ यन्ति॥ ७१॥

तद्धि॑ रु॒द्रस्य॑ भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं यन्ति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑
 दिक्। स्वाया॑मे॒व दि॒शि रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। रु॒द्रो वा अ॑प॒शुका॑या
 आहु॑त्यै नाति॑ष्ठत। अ॒सौ ते॑ प॒शुरि॑ति॒ निर्दि॑शेद्यं द्वि॒ष्यात्।
 यमे॒व द्वेष्टि॑। तम॑स्मै प॒शुं निर्दि॑शति। यदि॑ न द्वि॒ष्यात्।
 आ॒खुस्ते॑ प॒शुरि॑तिं ब्रूयात्॥ ७२॥

न ग्रा॒म्यान्प॒शून् हि॑नस्ति। ना॒र॒ण्यान्। च॒तुष्प॒थे जु॑होति। ए॒ष

वा अ॒ग्नीनां प॒ङ्क्ति॑शो॒ नाम॑। अ॒ग्नि॒वत्ये॒व जु॑होति। म॒ध्यमे॑न
प॒र्णेन॑ जुहोति। सु॒ग॒र्घ्ये॑षा। अथो॒ खलु॑। अ॒न्तमे॒नैव॑ होत॒व्यम्॑।
अ॒न्त॒त ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते॥ ७३॥

ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒गः सु॒ह स्व॒स्राऽम्बि॑क॒येत्या॑ह। श॒र॒द्वा
अ॒स्याम्बि॑का॒ स्वसा॑। तया॒ वा ए॒ष हि॑नस्ति। य॒ः हि॑नस्ति।
तयै॒वैन॑ः सु॒ह श॑मयति। भे॒ष॒जङ्ग॒व इत्या॑ह। याव॑न्त
ए॒व ग्रा॒म्याः प॒शवः॑। तेभ्यो॑ भे॒ष॒जं क॑रोति। अवा॑म्ब
रु॒द्रम॑दिम॒हीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते॥ ७४॥

त्र्य॑म्बकं यजाम॒ह इत्या॑ह। मृ॒त्योर्मु॑क्षीय॒ माऽमृ॑ता॒दिति॑
वावै॒तदा॑ह। उ॒त्कि॑रन्ति। भग॑स्य लीप्सन्ते। मू॒तैकृ॑त्वा-
ऽऽस॑जन्ति। यथा॒ जनं॑ य॒तेऽव॑सं क॒रोति॑। ता॒दृगे॒व तत्।
ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒ग इत्या॑ह नि॒रव॑त्यै। अ॒प्र॒तीक्ष॒मा य॑न्ति। अ॒पः
परि॑षिञ्चति। रु॒द्रस्या॒न्तर्हि॑त्यै। प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते।
ये त्र्य॑म्बकैश्चर॑न्ति। आ॒दि॒त्यं च॒रुं पुन॑रेत्य॒ निर्व॑पति। इ॒यं
वा अ॒दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति॥ ७५॥

य॒न्ति ब्रू॒या॒न्निर॑वदयते शास्ते सिञ्चति प॒द्व॥ [१०]

अनु॑मत्यै वैश्वदेवे॒न ताः सृ॑ष्टि॒स्त्रिवृ॑त्प॒ञ्चाप॑तिः स॒वितो॑त्तर॒स्यान्दे॒वासुराः सौ॑ऽग्निर्य॒त्पत्नी॑ वैश्वदेवे॒न
ता व॑रुणप्रघा॒सैर॒ग्नये॑ दे॒वेभ्यः॑ प्र॒तिपू॑रुषं दश॥ १०॥

अनु॑मत्यै प्रथम॒जो व॑त्सो ब॒हुरू॒पा हि प॒शव॑स्तस्मात्पृथ॒मात्रं॑ यद॒ग्नये॑ऽनी॒कव॑त उ॒द्धारं॑ वा
अ॒ग्नये॑ दे॒वेभ्यः॑ प्र॒तिपू॑रुषं पञ्च॑सप्ततिः॥ ७५॥

अनु॑मत्यै प्र॒ति॒ति॒ष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

एतद्ब्राह्मणान्येव पञ्च हवींषि। अथेन्द्राय शुनासीराय
पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वा
इन्द्राशुनासीरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। वायव्यं
पयो भवति। वायुर्वै वृष्ट्यै प्रदापयिता। स एवास्मै
वृष्टिं प्रदापयति। सौर्य एककपालो भवति। सूर्येण वा
अमुष्मिल्लोके वृष्टिर्धृता। स एवास्मै वृष्टिं नियच्छति॥१॥

द्वादशगवः सीरं दक्षिणा समृद्धौ। देवासुराः संयत्ता आसन्।
ते देवा अग्निमब्रुवन्। त्वया वीरेणासुरानभिभवामेति।
सोऽब्रवीत्। त्रेधाऽहमात्मानं विकरिष्ये इति। स त्रेधाऽऽत्मानं
व्यंकुरुत। अग्निं तृतीयम्। रुद्रं तृतीयम्। वरुणं तृतीयम्॥२॥

सोऽब्रवीत्। क इदं तुरीयमिति। अहमितीन्द्रोऽब्रवीत्। सन्तु
सृजावहा इति। तौ समसृजेताम्। स इन्द्रस्तुरीयमभवत्।
यदिन्द्रस्तुरीयमभवत्। तदिन्द्रस्तुरीयस्येन्द्रस्तुरीयत्वम्। ततो वै
देवा व्यजयन्त। यदिन्द्रस्तुरीयं निरूप्यते विजित्यै॥३॥

वहिनीं धेनुर्दक्षिणा। यद्वहिनीं। तेनाग्नेयी। यद्वौः। तेन रौद्री।
यद्धेनुः। तेनैन्द्री। यत्स्त्री सती दान्ता। तेन वारुणी समृद्धौ।
प्रजापतिर्यज्ञमसृजत॥४॥

तं सृष्टं रक्षांस्यजिघांसन्। स एताः प्रजापतिरात्मनो

देवता॒ निर॑मिमीत। ताभि॒र्वै स दि॒ग्भ्यो रक्षा॑ँसि प्राणु॑दत।
 यत्प॑ञ्चाव॒त्तीयं॑ जुहोति॑। दि॒ग्भ्य ए॒व तद्यज॑मानो रक्षा॑ँसि
 प्रणु॑दते। समू॒ढः रक्षः॑ सन्द॑ग्धः रक्ष॑ इत्या॑ह। रक्षा॑ँस्ये॒व
 सन्द॑हति। अ॒ग्नये॑ रक्षो॒घ्ने स्वा॑हेत्या॑ह। दे॒वता॑भ्य ए॒व
 वि॑जिग्या॒नाभ्यो॑ भा॒गधे॑यं करोति। प्र॒ष्टिवा॒ही रथो॑ दक्षि॑णा
 समृ॑द्ध्यै॥५॥

इन्द्रो॑ वृ॒त्रः ह॒त्वा। अ॒सुरा॑न्परा॒भाव्यं। नमु॑चिमासुरं नाल॑भत।
 तः श॒च्याऽगृ॑ह्णात्। तौ सम॑लभेताम्। सोऽस्मा॑द॒भि॒शु॒न॒तरो॒-
 ऽभवत्। सोऽब्र॑वीत्। स॒न्धाः सन्द॑धावहै। अथ॒ त्वाऽव॑
 स्रक्ष्यामि। न मा॒ शुष्के॑ण॒ नार्द्रे॑ण॒ हनः॑॥६॥

न दि॒वा न नक्त॑मिति॑। स ए॒तमु॑पां फेन॑मसिञ्चत्। न वा ए॒ष
 शुष्को॑ नार्द्रो॑ व्यु॒ष्टाऽऽसीत्। अनु॑दितः सूर्यः॑। न वा ए॒तद्वि॒वा
 न नक्त॑म्। तस्यै॒तस्मिँ॑लोके। अ॒पां फेने॑न॒ शिर॒ उद॑वर्तयत्।
 तदे॑न॒मन्व॑वर्तत। मि॒त्रद्रु॑गिति॑ ॥७॥

स ए॒तान॑पामा॒र्गान॑जनयत्। तान॑जुहोत्। तै॒र्वै स
 रक्षा॑ँस्यपा॑हत। यद॑पामार्ग॒होमो॑ भव॑ति। रक्ष॑साम॒प॑हत्यै।
 ए॒कोल्मु॒केन॑ यन्ति। तद्धि रक्ष॑सां भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं
 यन्ति। ए॒षा वै रक्ष॑सां दिक्। स्वाया॑मे॒व दि॒शि रक्षा॑ँसि
 हन्ति॥८॥

स्व॒कृ॒त इरि॑णे जुहोति प्र॒दरे॒ वा। ए॒तद्वै रक्ष॑सामा॒य॒तन॑म्।

स्व ए॒वाय॑त॒ने र॒क्षांसि॑ ह॒न्ति। पु॒र्ण॒मये॑न सु॒वेण॑ जुहोति।
 ब्र॒ह्म वै पु॒र्णः। ब्र॒ह्मणै॒व र॒क्षांसि॑ ह॒न्ति। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑
 प्र॒स॒व इत्या॑ह। स॒वि॒तु॒प्र॒सू॒त ए॒व र॒क्षांसि॑ ह॒न्ति। ह॒त॒
 र॒क्षोऽव॑धिष्म॒ रक्ष॑ इत्या॑ह। र॒क्ष॑सा॒ऽस्तृ॒त्यै। यद्व॑स्ते॒ तद॑क्षि॒णा
 नि॒र॒व॒त्यै। अ॒प्र॒तीक्ष॑माय॒न्ति। र॒क्ष॑सा॒मन्त॑र्हि॒त्यै॥१॥

यच्छति वरुणं तृतीयं विजित्या असृजत् समृद्धौ हनो मित्रद्रुगिति हन्ति स्तृत्यै त्रीणि च॥[१]

धा॒त्रे पु॒रो॒डाशं॑ द्वा॒द॒श॒क॒पा॒लं निर्व॑पति। स॒व॒त्स॒रो वै
 धा॒ता। स॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मै॑ प्र॒जाः प्र॒ज॒न॒यति॑। अ॒न्वे॒वास्मा॑
 अनु॑मति॒र्मन्य॑ते। रा॒ते रा॒का। प्र॒ सि॒नी॒वा॒ली ज॑नयति।
 प्र॒जा॒स्वे॒व प्र॒जा॑ता॒सु कु॒ह्वा वाचं॑ दधाति। मि॒थु॒नौ गा॒वौ
 दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। आ॒ग्ना॒वैष्ण॒वमे॒का॒द॒श॒क॒पा॒लं निर्व॑पति।
 ऐ॒न्द्रा॒वैष्ण॒वमे॒का॒द॒श॒क॒पा॒लम्॥१०॥

वैष्ण॒वं त्रि॑क॒पा॒लम्। वी॒र्यं॑ वा अ॒ग्निः। वी॒र्यं॑मिन्द्रः। वी॒र्यं॑ विष्णुः।
 प्र॒जा ए॒व प्र॒जा॑ता वी॒र्यं॑ प्र॒ति॒ष्ठा॒प॒यति॑। तस्मा॑त्प्र॒जा वी॒र्या॑वतीः।
 वा॒म॒न ऋ॒ष॒भो व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॑ही। तेना॑ग्ने॒यः। यदृ॑ष॒भः॥११॥
 तेनै॒न्द्रः। यद्वाम॑नः। तेन॑ वैष्ण॒वः समृ॑द्धौ। अ॒ग्नी॒षो॒मी॒यमे॒का॒-
 द॒श॒क॒पा॒लं निर्व॑पति। इ॒न्द्रा॒सो॒मी॒यमे॒का॒द॒श॒क॒पा॒लम्। सौ॒म्यं
 च॒रुम्। सोमो॑ वै रे॒तो॒धाः। अ॒ग्निः प्र॒जानां॑ प्र॒ज॒न॒यि॒ता।
 वृ॒द्धा॒नामिन्द्रः॑ प्र॒दा॒प॒यि॒ता। सोमं॑ ए॒वास्मै॑ रे॒तो दधा॑ति॥१२॥
 अ॒ग्निः प्र॒जां प्र॒ज॑नयति। वृ॒द्धा॒मिन्द्रः॑ प्र॒यच्छ॑ति। ब॒भ्रु॒र्दक्षि॑णा॒

समृद्धौ। सोमापौष्णं चरुं निर्वपति। ऐन्द्रापौष्णं चरुम्। सोमो वै रेतोधाः। पूषा पशूनां प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोम एवास्मै रेतो दधाति। पूषा पशून्प्रजनयति॥१३॥

वृद्धानिन्द्रः प्रयच्छति। पौष्णश्चरुर्भवति। इयं वै पूषा। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। बहु वै पुरुषो मेध्यमुपगच्छति। वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः। संवत्सरेणैवैनं स्वदयति। हिरण्यं दक्षिणा॥१४॥

पवित्रं वै हिरण्यम्। पुनात्येवैनम्। बहु वै राज्ञ्योऽनृतं करोति। उपं जाम्यै हरते। जिनाति ब्राह्मणम्। वदत्यनृतम्। अनृते खलु वै क्रियमाणे वरुणो गृह्णाति। वारुणं यवमयं चरुं निर्वपति। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। अश्वो दक्षिणा। वारुणो हि देवतयाऽश्वः समृद्धौ॥१५॥

ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालं यदृषभो दधाति पूषा पशून्प्रजनयति हिरण्यं दक्षिणा दक्षिणैकं

च॥

[२]

रत्निनामेतानि हवींषि भवन्ति। एते वै राष्ट्रस्य प्रदातारः। एतेऽपादातारः। य एव राष्ट्रस्य प्रदातारः। येऽपादातारः। त एवास्मै राष्ट्रं प्रयच्छन्ति। राष्ट्रमेव भवति। यत्समाहृत्य निर्वपेत्। अरत्निनः स्युः। यथायथं निर्वपति रत्नित्वाय॥१६॥

यत्सद्यो निर्वपेत्। यावतीमेकेन हविषाऽऽशिषमव रुन्धे।
तावतीमवरुन्धीत। अन्वहन्निर्वपति। भूयसीमेवाशिषमव
रुन्धे। भूयसो यज्ञक्रतूनुपैति। बारुहस्पत्यं चरुं निर्वपति
ब्रह्मणो गृहे। मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव
क्षत्रमन्वारम्भयति। शितिपृष्ठो दक्षिणा समृद्धौ॥१७॥

ऐन्द्रमेकादशकपालः राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
ऋषभो दक्षिणा समृद्धौ। आदित्यं चरुं महिष्यै गृहे। इयं वा
अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। धेनुर्दक्षिणा समृद्धौ। भगाय
चरुं वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति। विचित्तगर्भा पष्ठौही
दक्षिणा समृद्धौ॥१८॥

नैऋतं चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां व्रीहीणां नखनिर्भिन्नम्।
पाप्मानमेव निऋतिं निरवदयते। कृष्णा कूटा दक्षिणा
समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालः सेनान्यो गृहे। सेनामेवास्य
सङ्श्यति। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। वारुणं दशकपालः
सूतस्य गृहे। वरुणसवमेवाव रुन्धे। महानिरष्टो दक्षिणा
समृद्धौ। मारुतः सप्तकपालं ग्रामण्यो गृहे॥१९॥

अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्धौ।
सावित्रं द्वादशकपालं क्षत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा
समृद्धौ। आश्विनं द्विकपालः सङ्गहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै
देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सवात्यौ

दक्षिणा॑ समृ॒द्धौ। पौ॒ष्णं च॒रुं भा॑गदु॒घस्य॑ गृ॒हे॥२०॥

अन्नं॑ वै पू॒षा। अन्नमे॒वाव॑ रुन्धे। श्या॒मो दक्षि॑णा॒ समृ॒द्धौ।
रौ॒द्रं गा॑वीधु॒कं च॒रुम॑क्षावा॒पस्य॑ गृ॒हे। अ॒न्त॒त ए॒व रु॒द्रं
नि॒रव॑दयते। श॒बल॒ उद्वा॑रो दक्षि॑णा॒ समृ॒द्धौ। द्वा॒द॒शै॒तानि॑
ह॒वीः॑ षि॒ भव॑न्ति। द्वा॒द॒श मा॑साः॒ संव॑त्स॒रः। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मै॑
रा॒ष्ट्रम॑व॒रुन्धे। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति॥२१॥

यन्न॑ प्र॒ति नि॒र्वपे॑त्। र॒त्नि॒नं आ॒शिषो॑ऽव॒रुन्धी॑रन्।
प्र॒तिनि॒र्वप॑ति। इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑ पुरो॒डाश॑मेका॒दश॑कपालम्।
इन्द्रा॑या॒ऽहोमु॑चै। आ॒शिष॑ ए॒वाव॑रुन्धे। अ॒यं नो॒ राजा॑ वृ॒त्रहा॑
राजा॑ भू॒त्वा वृ॒त्रं वे॒ध्यादि॒त्याह॑। आ॒शिष॑मे॒वेता॑मा शा॒स्ते।
मै॒त्रा॒बा॒र॒ह॒स्प॒त्यं भ॑वति। श्वे॒तायै॑ श्वे॒तव॑त्सायै दु॒ग्धे॥२२॥

बा॒र॒ह॒स्प॒त्ये मै॒त्रम॑पि दधाति। ब्रह्म॑ चै॒वास्मै॑ क्ष॒त्रं च॑ स॒मीची॑
दधाति। अथो॒ ब्रह्म॑न्ने॒व क्ष॒त्रं प्र॑तिष्ठापयति। बा॒र॒ह॒स्प॒त्येन॑
पूर्वे॑ण प्रच॑रति। मुख॑त ए॒वास्मै॑ ब्रह्म॑ स॒ऽश्य॑ति। अथो॒
ब्रह्म॑न्ने॒व क्ष॒त्रम॑न्वार॒म्भय॑ति। स्व॒यं कृ॑ता वेदि॑र्भवति। स्व॒यं
दि॒नं ब॒रु॒हिः। स्व॒यं कृ॑त इ॒ध्मः। अ॒न॒भि॒जित॑स्या॒भि॒जित्यै॑।
तस्मा॑द्रा॒ज्ञा॒मर॑ण्यम॒भि॒जित॑म्। सै॒व श्वे॒ता श्वे॒तव॑त्सा॒ दक्षि॑णा॒
समृ॒द्धौ॥२३॥

रत्नि॒त्वाय॑ समृ॒द्धौ प॒ष्ठौही॑ दक्षि॑णा॒ समृ॒द्धौ ग्रा॒म॒ण्यो गृ॒हे भा॑गदु॒घस्य॑ गृ॒हे भ॑वति दु॒ग्धेऽभि॒जित्यै॑

द्वे च॥

[३]

दे॒व॒सु॒वा॒मे॒ता॒नि॒ ह॒वी॒ऽर्षि॑ भवन्ति। ए॒ता॒व॒न्तो॒ वै दे॒वा॒ना॒ऽ
सु॒वाः। त ए॒वा॒स्मै॑ सु॒वा॒न्प्रय॑च्छन्ति। त ए॒न॒ऽ सु॒व॒न्ते।
अ॒ग्नि॒रे॒वैनं॑ गृ॒ह॒प॒ती॒ना॒ऽ सु॒व॒ते। सो॒मो व॒न॒स्प॒ती॒ना॒म्।
रु॒द्रः प॑शूनाम्। बृ॒ह॒स्प॒ति॒र्वा॒चा॒म्। इन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठाना॑म्। मि॒त्रः
स॒त्याना॑म्॥ २४॥

वरु॑णो धर्म॑पतीनाम्। ए॒त॒दे॒व सर्वं॑ भवति। स॒वि॒ता त्वा॑
प्रस॒वा॒ना॒ऽ सु॒व॒ता॒मि॒ति॒ ह॒स्तं गृ॒ह्णा॒ति॒ प्र॒सू॒त्यै। ये दे॒वा
दे॒वः सु॒वः स्थे॒त्या॒ह। य॒था॒य॒जु॒रे॒वै॒तत्। म॒ह॒ते क्ष॒त्राय॑ म॒ह॒त
आधि॑पत्याय म॒ह॒ते जा॒न॑राज्या॒ये॒त्या॒ह। आ॒शि॒ष॑मे॒वै॒ता॒मा
शा॑स्ते। ए॒ष वो॑ भर॒ता॒ राजा॒ सो॒मोऽस्मा॑कं ब्रा॒ह्म॒णा॒ना॒ऽ
राजे॒त्या॒ह। तस्मा॑त्सोम॑राजानो ब्रा॒ह्म॒णाः। प्र॒ति॒ त्य॒न्ना॑म
रा॒ज्य॑म॒धा॒यी॒त्या॒ह॥ २५॥

रा॒ज्य॑मे॒वा॒स्मि॒न्प्र॒ति॒द॒धा॒ति। स्वां त॒नु॒वं वरु॑णो अ॒शि॒श्रे॒दि॒
त्या॑ह। व॒रु॒ण॒स॒व॒मे॒वा॒व॒रु॒न्धे। शु॒चै॒र्मि॒त्र॒स्य॒ व्र॒त्या॑
अ॒भू॒मे॒त्या॑ह। शु॒चि॑मे॒वैनं॑ व्र॒त्यं करो॑ति। अ॒म॑न्महि
म॒ह॒त ऋ॒त॒स्य॒ ना॒मे॒त्या॑ह। म॒नु॒त ए॒वैन॑म्। सर्वे॒ व्रा॒ता॒
वरु॑णस्याभू॒व॒न्नि॒त्या॑ह। सर्व॑व्रा॒तमे॒वैनं॑ करोति। वि मि॒त्र
ए॒वै॒ररा॑ति॒म॒ता॒री॒दि॒त्या॑ह॥ २६॥

अ॒रा॑ति॒मै॒वैनं॑ ता॒रय॑ति। अ॒सू॒षु॒द॒न्त॒ य॒ज्ञि॒यां ऋ॒ते॒ने॒त्या॑ह।
स्व॒द॒य॑त्ये॒वैन॑म्। व्यु॑ त्रि॒तो ज॑रि॒माणं॑ न आ॒न॒डि॒त्या॑ह।

आयुरे॒वास्मि॑न्दधाति। द्वाभ्यां॑ विमृ॑ष्टे। द्वि॒पाद्यज॑मानः
प्रति॑ष्ठित्यै। अ॒ग्नीषो॑मीय॑स्य॒ चैका॑दशकपालस्य॒ देवसु॑वां च
ह॒विषा॑म॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स॒मव॑द्यति। दे॒वता॑भिरे॒वैन॑मु॒भयतः॑
परि॑गृह्णाति। वि॒ष्णुक्र॒मान्क्रम॑ते। विष्णु॑रे॒व भू॒त्वेमाँ॑ल्लो॒कान॒भि॒ज॑यति॥२७॥

स॒त्याना॑म॒धायी॑त्या॒हाता॑री॒दित्या॑ह॒ क्रमत॑ एकं॒ च॥ [४]

अ॒र्थे॒तः स्थे॑ति जुहोति। आहु॑त्यै॒वैना॑ नि॒ष्क्रीय॑ गृह्णाति।
अथो॑ ह॒विष्कृ॑तानामे॒वाभिघृ॑तानां गृह्णाति। वह॑न्तीनां गृह्णाति।
ए॒ता वा अ॒पां राष्ट्र॑म्। रा॒ष्ट्रमे॒वास्मै॑ गृह्णाति। अथो॑
श्रिय॑मे॒वैन॑म॒भिव॑हन्ति। अ॒पां पति॑र॒सीत्या॑ह। मि॒थुन॑मे॒वाकः॑।
वृषाँ॑ऽस्यूर्मि॑रित्या॒ह॥२८॥

ऊ॒र्मि॒मन्त॑मे॒वैनं॑ करोति। वृष॑से॒नोऽसी॑त्या॒ह। से॒नामे॒वास्य॑
सङ्॑श्यति। ब्र॒ज॒क्षितः॑ स्थेत्या॒ह। ए॒ता वा अ॒पां वि॒शः।
वि॒शमे॒वास्मै॑ पर्यू॑हति। म॒रुता॑मो॒जः स्थे॑त्या॒ह। अन्नं॑ वै
म॒रुतः॑। अन्न॑मे॒वावरु॑न्धे। सूर्य॑वर्च॒सः स्थे॑त्या॒ह॥२९॥

रा॒ष्ट्रमे॒व वर्च॑स्व्य॒कः। सूर्य॑त्वच॒सः स्थे॑त्या॒ह। स॒त्यं वा ए॒तत्।
यद्व॑र्षति। अ॒नृतं॑ यदा॒तप॑ति व॒र्षति। स॒त्या॒नृते॑ ए॒वावरु॑न्धे।
नैन॑ स॒त्या॒नृते॑ उ॒दिते॑ हि॒स्तः। य ए॒वं वेद॑। मा॒न्दाः
स्थे॑त्या॒ह। रा॒ष्ट्रमे॒व ब्र॒ह्मव॑र्च॒स्य॒कः॥३०॥

वा॒शाः स्थे॑त्या॒ह। रा॒ष्ट्रमे॒व व॒श्य॒कः। श॒क्र॒रीः स्थे॑त्या॒ह। प॒शवो॑

वै शक्नरीः। पशूनेवावरुन्धे। विश्वभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव
पयस्व्यंकः। जनभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यंकः।
अग्नेस्तेजस्याः स्थेत्याह ॥३१॥

राष्ट्रमेव तेजस्व्यंकः। अपामोषधीनां रसः स्थेत्याह।
राष्ट्रमेव मध्व्यमकः। सारस्वतं ग्रहं गृह्णाति। एषा वा
अपां पृष्ठम्। यत्सरस्वती। पृष्ठमेवैनं समानानां करोति।
षोडशभिर्गृह्णाति। षोडशकलो वै पुरुषः। यावानेव पुरुषः।
तस्मिन्वीर्यं दधाति। षोडशभिर्जुहोति षोडशभिर्गृह्णाति।
द्वात्रिंशत्सम्पद्यन्ते। द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुप्। वागनुष्टुप्सर्वाणि
छन्दांसि। वाचैवैनं सर्वेभिश्छन्दोभिरभिषिञ्चति॥३२॥

ऊर्मिरित्याह सूर्यवर्चसः स्थेत्याह ब्रह्मवर्चस्यंकस्तेजस्याः स्थेत्याहेव पुरुषः पदं च॥—[५]

देवीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह।
ब्रह्मणैवैनाः सः सृजति। अनाधृष्टाः सीदतेत्याह। ब्रह्मणैवैनाः
सादयति। अन्तरा होतुंश्च धिष्णियं ब्राह्मणाच्छः सिनश्च
सादयति। आग्नेयो वै होता। ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छः सी। तेजसा
चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति।
आहुत्यै हि पवित्राभ्यामुत्पुनन्ति व्यावृत्यै॥३३॥

शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रतिष्ठति। अनिभृष्टमसीत्याह। अनिभृष्टः ह्येतत्। वाचो
बन्धुरित्याह। वाचो ह्येष बन्धुः। तपोजा इत्याह। तपोजा

ह्येतत्। सोमस्य दात्रमसीत्याह॥३४॥

सोमस्य ह्येतद्दात्रम्। शुक्रा वः शुक्रेणोत्पुनामीत्याह। शुक्रा ह्यापः। शुक्रं हिरण्यम्। चन्द्राश्चन्द्रेणेत्याह। चन्द्रा ह्यापः। चन्द्रं हिरण्यम्। अमृता अमृतेनेत्याह। अमृता ह्यापः। अमृतं हिरण्यम्॥३५॥

स्वाहा राजसूयायेत्याह। राजसूयाय ह्येना उत्पुनाति। सधमादौ द्युम्निनीरूर्ज एता इति वारुण्यर्चा गृह्णाति। वरुणसवमेवावरुन्धे। एकया गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। क्षत्रस्योल्बमसि क्षत्रस्य योनिरसीति तार्प्यं चोष्णीषं च प्रयच्छति सयोनित्वाय। एकशतेन दर्भपुञ्जीलैः पवयति। शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः। आत्मैकशतः॥३६॥

यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। दध्याशयति। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। उदुम्बरमाशयति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। शष्पाण्याशयति। सुराबलिमेवैनं करोति। आविदं एता भवन्ति। आविदमेवैनं गमयन्ति॥३७॥

अग्निरेवैनं गार्हपत्येनावति। इन्द्रं इन्द्रियेण। पूषा पशुभिः। मित्रावरुणौ प्राणापानाभ्याम्। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स दिवंमलिखत्। सौर्ऽर्यम्णः पन्थां अभवत्। स आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते इति द्यावापृथिवी उपाधावत्। स आभ्यामेव प्रसूत इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्। आविन्ने

द्यावापृथिवी धृतव्रते इति यदाह॥३८॥

आभ्यामेव प्रसूतो यजमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति। आविन्ना
देव्यदितिर्विश्वरूपीत्याह। इयं वै देव्यदितिर्विश्वरूपी।
अस्यामेव प्रति तिष्ठति। आविन्नोऽयमसावामुष्यायणोऽस्यां
विश्यस्मिन्नाष्ट्र इत्याह। विशैवेन९ राष्ट्रेण समर्धयति।
महते क्षत्राय महत आधिपत्याय महते जानराज्यायेत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं
ब्राह्मणाना९ राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः॥३९॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति धनुः प्रयच्छति विजित्यै।
शत्रुबाधनाः स्थेतीषून्। शत्रून्नेवास्य बाधन्ते। पात मां प्रत्यञ्चं
पात मां तिर्यञ्चमन्वञ्च मा पातेत्याह। तिस्रो वै शरव्याः।
प्रतीचीं तिरश्च्यनूचीं। ताम्य एवैनं पान्ति। दिग्भ्यो मां
पातेत्याह। दिग्भ्य एवैनं पान्ति। विश्वाभ्यो मां नाष्ट्राभ्यः
पातेत्याह। अपरिमितादेवैनं पान्ति। हिरण्यवर्णावुषसां
विरोक इति त्रिष्टुभां बाहू उद्धृह्णाति। इन्द्रियं वै वीर्यं
त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव वीर्यमुपरिष्ठादात्मन्यत्ते॥४०॥

व्यावृत्त्यै दात्रमसीत्याहामृत९ हिरण्यमेकशतो गमयन्त्याह ब्राह्मणा नाष्ट्राभ्यः पातेत्याह चत्वारि
च॥

[६]

दिशो व्यास्थापयति। दिशामभिजित्यै। यदनु प्रक्रामेत्।
अभि दिशो जयेत्। उत्तु माद्येत्। मनसाऽनु प्रक्रामति।

अभि दिशो जयति। नोन्माद्यति। समिधमा तिष्ठेत्याह। तेज एवावरुन्धे॥४१॥

उग्रामा तिष्ठेत्याह। इन्द्रियमेवावरुन्धे। विराजमातिष्ठेत्याह। अन्नाद्यमेवावरुन्धे। उदीचीमा तिष्ठेत्याह। पशूनेवावरुन्धे। ऊर्ध्वामातिष्ठेत्याह। सुवर्गमेव लोकमभिजयति। अनूजिहीते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥४२॥

मारुत एष भवति। अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवावरुन्धे। एकविंशतिकपालो भवति प्रतिष्ठित्यै। योऽरण्येऽनुवाक्यो गुणः। तं मध्यत उपदधाति। ग्राम्यैरेव पशुभिरारण्यान्पशून्परिगृह्णाति। तस्माद्ग्राम्यैः पशुभिरारण्याः पशवः परिगृहीताः। पृथिवैन्यः। अभ्यषिच्यत॥४३॥

स राष्ट्रं नाभवत्। स एतानि पार्थान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्। तैर्वै स राष्ट्रमभवत्। यत्पार्थानि जुहोति। राष्ट्रमेव भवति। बारुहस्पत्यं पूर्वेषामुत्तमं भवति। ऐन्द्रमुत्तरेषां प्रथमम्। ब्रह्म चैवास्मै क्षत्रं च समीचीं दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति॥४४॥

षट्पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति। षडुपरिष्ठात्। द्वादश सम्पद्यन्ते। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरः खलु वै देवानां पूः। देवानामेव पुरं मध्यतो व्यवसर्पति। तस्य न कुतश्चनोपाव्याधो भवति। भूतानामवेष्टीर्जुहोति। अत्रात्र वै

मृत्युर्जायते। यत्रयत्रैव मृत्युर्जायते। तत एवैनमवयजते।
तस्माद्राजसूयेनेजानो नाभिचरित्वै। प्रत्यगेनमभिचारः
स्तृणुते॥४५॥

रुन्धे समष्ट्या असिच्यत स्थापयति जायते पञ्च च॥—————[७]

सोमस्य त्विषिरसि तवेव मे त्विषिर्भूयादिति शार्दूलचर्मोपस्तृणाति।
यैव सोमे त्विषिः। या शार्दूले। तामेवावरुन्धे। मृत्योर्वा एष
वर्णः। यच्छार्दूलः। अमृतं हिरण्यम्। अमृतमसि मृत्योर्मा
पाहीति हिरण्यमुपास्यति। अमृतमेव मृत्योरन्तर्धत्ते।
शतमानं भवति॥४६॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति।
दिद्योन्मा पाहीत्युपरिष्टादधि निदधाति। उभयत एवास्मै
शर्म दधाति। अवैष्टा दन्दशूका इति क्लीबं सीसेन
विध्यति। दन्दशूकानेवावयजते। तस्मात्क्लीबं दन्दशूका
दंशुकाः। निरस्तं नमुचेः शिर इति लोहितायुसं
निरस्यति। पाप्मानमेव नमुचिं निरवदयते। प्राणा आत्मनः
पूर्वेऽभिषिच्य इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते वाचं
सुवन्तां ते ते प्राणं सुवन्तामित्याहुः। प्राणानेवाऽऽत्मनः
पूर्वानभिषिञ्चति। यद्व्यात्। अग्नेस्त्वा तेजसाऽभिषिञ्चामीति।
तेजस्व्यैव स्यात्। दुश्कर्मा तु भवेत्। सोमस्य त्वा

द्यु॒मे॒ना॒भिषि॑ञ्चा॒मीत्या॑ह। सौ॒म्यो वै दे॒वत॑या॒ पुरु॑षः॥४८॥

स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ऽभिषि॑ञ्चति। अ॒ग्नेस्तेज॑सेत्या॑ह। तेजं
ए॒वास्मि॑न्दधाति। सूर्य॑स्य॒ वर्च॑सेत्या॑ह। वर्चं ए॒वास्मि॑न्दधाति।
इन्द्र॑स्येन्द्रि॒येणे॑त्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्दधाति।

मि॒त्रावरु॑णयोर्वी॒र्येणे॑त्या॑ह। वी॒र्यमे॒वास्मि॑न्दधाति। म॒रुता॒मोज॑सेत्या॑ह॥

ओजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। क्ष॒त्राणां॑ क्ष॒त्रप॑तिरसीत्या॑ह।
क्ष॒त्राणा॑मे॒वैनं॑ क्ष॒त्रप॑तिं करोति। अतिं॑ दि॒वस्पा॑हीत्या॑ह।
अत्य॑न्या॒न्याही॑ति वावैतदा॑ह। स॒माव॑वृ॒त्रन्न॑ध॒रागु॑दी॒चीरि॑त्या॑ह।
रा॒ष्ट्रमे॒वास्मि॑न्ध्रु॒वम॑कः। उ॒च्छे॑षणेन जुहोति। उ॒च्छे॑षण॒भागो॑
वै रु॒द्रः। भा॒गधे॑र्ये॒नैव रु॒द्रं नि॒रव॑दयते॥५०॥

उद॑ङ्घ्रेत्या॒ग्नीध्रे॑ जुहोति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑ दिक्। स्वा॒यांमे॒व
दि॒शि रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। रु॒द्र यत्ते॑ क्र॒यी पर॑न्नामेत्या॑ह। यद्वा
अ॒स्य॒ क्रयी॑ पर॒न्नाम॑। तेन॒ वा ए॒ष हि॑नस्ति। य॒ः हि॑नस्ति।
तेनै॒वैन॑ः स॒ह श॑मयति। तस्मै॑ हु॒तम॑सि य॒मेष्ट॑मसीत्या॑ह।
य॒मादे॒वास्य॑ मृ॒त्युम॑वयजते॥५१॥

प्रजा॑पते॒ न त्वदे॑तान्य॒न्य इति॑ तस्यै॑ गृ॒हे जु॑हुयात्। यां
का॒मये॑त रा॒ष्ट्रम॑स्यै प्र॒जा स्या॑दिति। रा॒ष्ट्रमे॒वास्यै॑ प्र॒जा
भ॑वति। प॒र्णम॑ये॒नाध्व॑र्युर॒भिषि॑ञ्चति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वास्मि॑न्त्विषिं
दधाति। औदु॑म्बरेण राज॒न्यः। ऊ॒र्जमे॒वास्मि॑न्न॒न्नाद्यं॑ दधाति।
आश्व॑त्थेन॒ वैश्यः॑। वि॒शमे॒वास्मि॑न्पु॒ष्टिं दधाति॑। नैय॑ग्रोधेन॒

जन्यः। मित्राण्येवास्मै कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै॥५२॥

भवत्याहुः पुरुष ओजसेत्याह निरवदयते यजते जन्यो द्वे च॥—————[८]

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै। मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशस्त्रोः प्रशिषा युनज्मीत्याह। ब्रह्मणैवैनं देवताभ्यां युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति। त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्चतुर्थः। द्वौ संव्येष्टसारथी। षट्त्वं द्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं युनक्ति। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। यः क्षत्रियः प्रतिहितः। सोऽन्वारंभते। राष्ट्रमेव भवति। त्रिष्टुभाऽन्वारंभते। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति॥५४॥

मरुतां प्रसवे जेषमित्याह। मरुद्विरेव प्रसूत उज्जयति। आप्तं मन इत्याह। यदेव मनसैप्सीत्। तदापत्। राजन्यं जिनाति। अनाक्रान्त एवाक्रमते। वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते। यो राजन्यं जिनाति। समहमिन्द्रियेण वीर्येणेत्याह॥५५॥

इन्द्रियमेव वीर्यमात्मन्धत्ते। पशूनां मन्युरसि तवैव मे मन्युर्भूयादिति वाराही उपानहावुपं मुञ्चते। पशूनां वा एष मन्युः। यद्वराहः। तेनैव पशूनां मन्युमात्मन्धत्ते। अग्नि वा इयं सुषुवाणं कामयते। तस्यैश्वरेन्द्रियं वीर्यमादातोः।

वाराही उपानहावुपमुञ्चते। अस्या एवान्तर्धत्ते। इन्द्रियस्य
वीर्यस्यानात्यै॥५६॥

नमो मात्रे पृथिव्या इत्याहाहिंसायै। इयं दस्यायुरस्यायुर्मे
धेहीत्याह। आयुरेवात्मन्धत्ते। ऊर्गस्यूर्जं मे धेहीत्याह।
ऊर्जमेवात्मन्धत्ते। युङ्क्षुःसि वर्चोऽसि वर्चो मयि धेहीत्याह।
वर्च एवात्मन्धत्ते। एकधा ब्रह्मण उपहरति। एकधैव
यजमान आयुरूर्जं वर्चो दधाति। रथविमोचनीया जुहोति
प्रतिष्ठित्यै॥५७॥

त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्चतुर्थः। तस्माच्चतुर्जुहोति। यदुभौ
सहावतिष्ठेताम्। समानं लोकमियाताम्। सह संङ्गहीत्रा
रथवाहने रथमादधाति। सुवर्गादेवैनं लोकादन्तर्दधाति।
हुंसः शुचिषदित्यादधाति। ब्रह्मणैवैनमुपावहरति।
ब्रह्मणाऽऽदधाति। अतिच्छन्दसाऽऽदधाति। अतिच्छन्दा वै
सर्वाणि छन्दांसि। सर्वेभिरेवैनं छन्दोभिरादधाति। वर्ष्म
वा एषा छन्दसाम्। यदतिच्छन्दाः। यदतिच्छन्दसा दधाति।
वर्ष्मेवैनं समानानां करोति॥५८॥

पृच्छन्ते दधाति वीर्येणेत्याहानात्यै प्रतिष्ठित्यै ब्रह्मणाऽऽदधाति सप्त च॥—————[९]

मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह। मैत्रं वा अहं। वारुणी रात्रिः।
अहोरात्राभ्यामेवैनमुपावहरति। मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह।
मैत्रो वै दक्षिणः। वारुणः सव्यः। वैश्वदेव्यामिक्षा। स्वमेवैनौ

भागधेयमुपावहरति। समहं विश्वेदेवैरित्याह॥५९॥

वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। ता एवाद्याः कुरुते। क्षत्रस्य नाभिरसि
क्षत्रस्य योनिरसीत्यधीवासमास्तृणाति सयोनित्वाय।
स्योनामा सीद सुषदामा सीदेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
मा त्वा हिंसीन्मा मा हिंसीदित्याहाहिंसायै।
निषसाद धृतव्रतो वरुणः पुस्त्यास्वा साम्राज्याय
सुक्रतुरित्याह। साम्राज्यमेवैनं सुक्रतुं करोति।
ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसि सविताऽसि सत्यसंव
इत्याह। सवितारमेवैनं सत्यसवं करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसीन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह।
इन्द्रमेवैनं सत्यौजसं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं
राजन्ब्रह्माऽसि मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। मित्रमेवैनं
सुशेवं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि वरुणोऽसि
सत्यधर्मेत्याह। वरुणमेवैनं सत्यधर्माणं करोति।
सविताऽसि सत्यसंव इत्याह। गायत्रीमेवैतेनाभि
व्याहरति। इन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह। त्रिष्टुभमेवैतेनाभि
व्याहरति॥६१॥

मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। जगतीमेवैतेनाभि व्याहरति।
सत्यमेता देवताः। सत्यमेतानि छन्दांसि। सत्यमेवावरुन्धे।
वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह। अनुष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति।
सत्यानृते वा अनुष्टुप्। सत्यानृते वरुणः। सत्यानृते

ए॒वाव॑रुन्धे॥६२॥

नैन॑ स॒त्यानृ॑ते उ॒दिते॑ हि॒स्तः। य ए॒वं वेद॑। इन्द्र॑स्य
वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्रघ्न॑ इति॒ स्फ्यं प्रय॑च्छति। वज्रो॒ वै स्फ्यः॑।
वज्रे॑णै॒वास्मा॑ अ॒वर॒प॒रं र॑न्धयति। ए॒व हि तच्छे॑यः। यद॑स्मा
ए॒ते र॒ध्यैयुः॑। दि॒शोऽभ्य॑यं॒ राजा॑ऽभू॒दिति॑ पश्चा॒क्षान्प्रय॑च्छति।
ए॒ते वै सर्वे॑ऽयाः॑। अ॒प॒रा॒जायि॑नमे॒वैनं॑ करोति॥६३॥

ओ॒दन॑मु॒द्भुव॑ते। प॒रमे॒ष्टी वा ए॒षः। यदो॑दनः। प॒रमा॑मे॒वैन॑ऽ
श्रियं॑ गमयति। सु॒क्षोकाँ॑(४) सु॒मङ्ग॒लाँ(४) स॒त्य॑रा॒जा(३)-
नित्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। शौ॒नः शे॒पमा॑ख्यापयते।
व॒रुण॑पा॒शादे॒वैनं॑ मुञ्चति। प॒रः श॑तं भ॑वति। श॒तायुः
पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति तिष्ठ॑ति। मा॒रुत॑स्य
चैक॑विंश॒तिक॑पालस्य वैश्व॑दे॒व्यै चा॒मिक्षा॑या अ॒ग्नये॑
स्विष्ट॑कृते॒ सम॑व॒द्यति॑। दे॒वता॑भिरे॒वैनमु॑भयतः परि॑ गृह्णाति।
अ॒पान्न॑प्रे स्वा॒होर्जो॑ न॒प्रे स्वा॒हाऽग्नये॑ गृह॑प॒तये स्वा॑हेति
ति॒स्र आहु॑तीर्जुहोति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वेव॑ लो॒केषु॑ प्र॒ति
तिष्ठ॑ति॥६४॥

दे॒वैरित्या॑ह स॒त्यसं॑ करोति त्रिष्टु॒भमे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति स॒त्यानृ॑ते ए॒वाव॑रुन्धे करोति
श॒तेन्द्रि॑य॒षट् च॑॥

[१०]

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ धा॒त्रे र॒त्निना॑न्दे॒वसु॑वाम॒र्थतो॑ दे॒वीर्दि॑शः सोम॑स्येन्द्र॑स्य मि॒त्रो दश॑॥१०॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ वैष्ण॒वं त्रि॑क॒पाल॑म॒न्नं वै पू॒षा वा॒शाः स्थे॒त्याह॑ दि॒शो व्या॑स्थापय॒त्युद॑ङ्घरेत्य॒
ब्र॒ह्मा(३)न्त्व॑ रंज॒ञ्चतु॑ष्पष्टिः॥६४॥

एतद्ब्राह्मणानि प्रतिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।
तत्स॒ऽसृद्धिरनु॑ सम॑सर्पत्। तत्स॒ऽसृपा॑ः स॒ऽसृत्वम्।
अ॒ग्निना॑ दे॒वेन॑ प्रथ॒मेऽह॑न्ननु प्रायु॑ङ्क्त। सर॑स्वत्या वा॒चा
द्विती॑ये। स॒वित्रा प्र॑स॒वेन॑ तृती॑ये। पू॒ष्णा प॒शुभिश्च॑तुर्थे।
बृह॒स्पति॑ना ब्रह्म॑णा पश्च॒मे। इन्द्रे॑ण दे॒वेन॑ ष॒ष्ठे। वरु॑णेन॒
स्वया॑ दे॒वत॑या सप्त॒मे॥१॥

सोमे॑न॒ राजा॑ऽष्ट॒मे। त्वष्ट्रा॑ रू॒पेण॑ नव॒मे। विष्णु॑ना
य॒ज्ञेना॑प्रोत्। यत्स॒ऽसृपो॑ भव॑न्ति। इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॑र्यं
यज॑मान आप्रोति। पूर्वा॑पूर्वा वेदि॑र्भवति। इन्द्रि॒यस्य॑
वीर्य॑स्यावरु॒द्धौ। पुरस्ता॑दुप॒सदा॑ः सौम्ये॒न प्रच॑रति। सोमो॒
वै रेतो॑धाः। रेतं ए॒व तद॑धाति। अ॒न्तरा॑ त्वाष्ट्रेण॑। रेतं ए॒व
हितं॑ त्वष्ट्रा॑ रू॒पाणि॑ विक॑रोति। उ॒परि॑ष्टाद्वैष्ण॒वेन॑। य॒ज्ञो वै
विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः प्रति॑ तिष्ठति॥२॥

सप्त॒मे द॑धाति पञ्चं च॥ ————— [१]

जामि॑ वा ए॒तत्कु॑र्वन्ति। यत्स॒द्यो दी॑क्षय॑न्ति स॒द्यः सोमं॑
क्री॒णन्ति॑। पुण्ड॒रिस्र॒जां प्र॑यच्छ॒त्यजा॑मित्वाय। अङ्गि॑रसः
सुव॒र्गं लो॒कं यन्तः॑। अ॒प्सु दी॑क्षात॒पसी॑ प्रावे॑शयन्।
तत्पुण्ड॒रीक॑मभवत्। यत्पुण्ड॒रिस्र॒जां प्र॑यच्छ॒ति। सा॒क्षादे॒व

दीक्षातपसी अव॑रुन्धे। द॒शभिर्वत्स॒तरैः सोमं॑ क्रीणाति।
दशाक्ष॑रा वि॒राट्॥३॥

अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॒वान्नाद्य॒मव॑ रुन्धे। मुष्क॑रा भ॑वन्ति
सेन्द्र॑त्वाय॑। द॒शपेयो॑ भवति। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रु॒द्धौ।
श॒तं ब्रा॑ह्म॒णाः पि॑बन्ति। श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः।
आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। स॒प्तद॒शः स्तो॒त्रं भ॑वति।
स॒प्तद॒शः प्र॒जाप॑तिः॥४॥

प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। प्रा॒का॒शाव॑ध्व॒र्यवे॑ द॒दाति॑। प्र॒का॒शमे॒वैनं॑
गम॑यति। स्रज॑मुद्गा॒त्रे व्ये॑वास्मै॑ वास॑यति। रु॒क्मः॑ हो॒त्रे।
आ॒दि॒त्यमे॒वास्मा॑ उन्न॑यति। अ॒श्वं प्र॑स्तोतृप्रति॒हृत्भ्या॑म्।
प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑॥५॥

द्वाद॑श प॒ष्ठौही॒र्ब्रह्म॑णै॑। आयु॑रे॒वाव॑रुन्धे। व॒शां मै॑त्रावरु॒णाय॑।
रा॒ष्ट्रमे॒व व॑श्य॒कः। ऋ॒षभं॑ ब्रा॒ह्मणा॑च्छु॒सिने॑। रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॑या॒व्य॑कः।
वास॑सी ने॒ष्टापो॑तृ॒भ्याम्। प॒वित्रे॑ ए॒वास्ये॑ते। स्थू॒रि॑
यवा॑चित॒मच्छा॑वा॒काय॑। अ॒न्त॒त ए॒व व॑रु॒णम॑व॒ यज॑ते॥६॥

अ॒नु॒द्वाह॑म॒ग्रीधे॑। वह्नि॒र्वा अ॑नु॒द्वा॒न्। वह्नि॑र॒ग्रीत्। वह्नि॑नै॒व
वह्नि॑ य॒ज्ञस्या॑व॒रुन्धे॑। इन्द्र॑स्य सुषु॒वाण॑स्य॒ त्रेधे॑न्द्रि॒यं
वी॒र्यं॑ प॒राऽप॑तत्। भृ॒गुस्तृ॑तीयमभवत्। श्रा॒य॒न्तीयं॑ तृतीयम्।
सर॑स्वती॒ तृती॑यम्। भा॒र्गवो॑ होता॑ भवति। श्रा॒य॒न्तीयं॑ ब्रह्म॒सामं॑
भव॑ति। वा॒र॒व॒न्तीयं॑मग्नि॒ष्टोम॑सा॒मम्। सा॒र॒स्वती॑र॒पो गृ॑ह्णाति।

इन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धौ। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति।
 इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं श्रयति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्।
 इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं वारयति॥ ७ ॥

विराट्प्राजापतिरश्वः प्रजापतेरास्यै यजते ब्रह्मसामं भवति सप्त च॥—————[२]

ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।
 दिशामवेष्टयो भवन्ति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय।
 पञ्च देवता यजति। पञ्च दिशः। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति।
 हविषोहविष इष्ट्वा बार्हस्पत्यमभिघारयति। यजमानदेवत्यो
 वै बृहस्पतिः। यजमानमेव तेजसा समर्धयति॥ ८ ॥

आदित्यां मल्हां गर्भिणीमा लभते। मारुतीं पृश्निं पष्ठौहीम्।
 विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आदित्यया पूर्वया
 प्रचरति। मारुत्योत्तरया। राष्ट्र एव विशमनुबध्नाति।
 उच्चैरादित्याया आश्रावयति। उपांशु मारुत्यै। तस्माद्राष्ट्रं
 विशमतिवदति। गर्भिण्यादित्या भवति॥ ९ ॥

इन्द्रियं वै गर्भः। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। अगर्भा मारुती।
 विद्वै मरुतः। विशमेव निरिन्द्रियामकः। देवासुराः
 संयत्ता आसन्। ते देवा अश्विनोः पूषन्वाचः सत्यं
 सन्निधाय। अनृतेनासुरानभ्यभवन्। तैरश्विभ्यां पूष्णे
 पुरोडाशं द्वादशकपालं निरवपन्। ततो वै ते वाचः
 सत्यमवारुन्धत॥ १० ॥

यद॒श्विभ्यां॑ पू॒ष्णे पु॒रोडा॑शं द्वा॒दश॑कपालं निर्व॑पति।
 अ॒नृ॒तेनै॒व भ्रात॑रु॒व्यानभि॑भूय। वा॒चः स॒त्यमव॑रुन्धे। सर॑स्वते
 स॒त्यवा॑चै च॒रुम्। पू॒र्वमे॒वोदि॑तम्। उ॒त्तरे॑णा॒भि गृ॑णाति।
 स॒वि॒त्रे स॒त्यप्र॑सवाय पु॒रोडा॑शं द्वा॒दश॑कपालं प्र॒सूत्यै॑।
 दू॒तान्प्र॑हि॒णोति॑। अ॒विद॑ ए॒ता भ॑वन्ति। अ॒विद॑मे॒वैन॑
 गम॑यन्ति। अथो॑ दू॒तेभ्य॑ ए॒व न छि॑द्यते। ति॒सृध॒न्व॑
 शु॒ष्कदृ॒तिर्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै॥११॥

अ॒र्धय॑ति भ॒वत्य॑रुन्धत॒ गम॑यन्ति द्वे च॑॥ [३]

आ॒ग्नेय॑म॒ष्टाक॑पालं निर्व॑पति। तस्मा॒च्छि॒शिरे॑ कुरु॒पश्चालाः॑
 प्रा॒श्नो या॑न्ति। सौ॒म्यं च॒रुम्। तस्मा॑द्व॒सन्तं व्य॑वसाया॒दय॑न्ति।
 सा॒वि॒त्रं द्वा॒दश॑कपालम्। तस्मा॑त्पु॒रस्ता॒द्यवा॑ना॑ स॒वित्रा॑
 वि॒रुन्ध॑ते। बा॒रुह॑स्प॒त्यं च॒रुम्। स॒वित्रै॒व वि॒रुध्य॑। ब्र॒ह्मणा॑
 यवा॑नाद॒धते॑। त्वा॒ष्ट्रम॒ष्टाक॑पालम्॥१२॥

रू॒पाण्ये॒व तेन॑ कुर्व॑ते। वै॒श्वान॒रं द्वा॒दश॑कपालम्। तस्मा॑ज्जघ॒न्ये
 नैदा॑घे प्र॒त्यञ्चः॑ कुरु॒पश्चाला॑ या॒न्ति। सा॒र॒स्वतं॑ च॒रुं निर्व॑पति।
 तस्मा॑त्प्रा॒वृषि॑ सर्वा॒ वाचो॑ वदन्ति। पौ॒ष्णेन॑ व्य॒वस्य॑न्ति। मै॒त्रेण॑
 कृ॒षन्ते। वा॒रु॒णेन॑ वि॒धृता॑ आस॑ते। क्षे॒त्रप॒त्येन॑ पाच॑यन्ते।
 आ॒दि॒त्येना॑द॒धते॑॥१३॥

मा॒सिमा॑स्ये॒तानि॑ ह॒वी॑षि॒ निरु॑प्या॒णीत्या॑हुः। तेनै॒वर्तू॑न्प्रयु॒ङ्क्षुः
 इति॑। अथो॑ ख॒ल्वाहुः॑। कः स॑वत्सरं जी॒विष्य॑तीति॑।

षडेव पूर्वैद्युर्निरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः। तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्ते।
दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषां दक्षिणा। उत्तर उत्तरेषाम्।
संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्ट्रमष्टाकपालं दधते युनत्त्येकं च॥—————[४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स
यत्प्रथमं निरर्णीवत्। तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्।
यत्तृतीयम्। तत्कर्कन्धु। यन्नस्तः। स सिं॒हः। यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स
सोमः। याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति।
इन्द्रियस्यावरुद्धौ। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवावरुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवावरुन्धे। नाम्ना
दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं
वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्यत्ते। सीसेन
क्लीबाच्छ्रप्याणि क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यत्सीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा।
यत्सौत्रामणी समृद्धौ। स्वाद्वीन्त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैना
करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय
सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यते।
तिस्रः स॒सृष्टा वसति॥१८॥

तिस्रो हि रात्रीः क्रीतः सोमो वसति। पुनातु ते परिस्नुतमिति

यजुषा पुनाति व्यावृत्त्यै। पवित्रेण पुनाति। पवित्रेण हि सोमं पुनन्ति। वारेण शश्वता तनेत्याह। वारेण हि सोमं पुनन्ति। वायुः पूतः पवित्रेणेति नैतया पुनीयात्। व्यृद्धा ह्येषा। अतिपवितस्यैतया पुनीयात्। कुविदङ्गेत्यनिरुक्तया प्राजापत्यया गृह्णाति॥१९॥

अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। एकयुर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। आश्विनं धूम्रमालभते। अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सारस्वतं मेषम्। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनं भिषज्यति। ऐन्द्रमृषभं सैन्द्रत्वाय॥२०॥

अक्ष्योलोमानि हिरण्यं वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं च॥ [५]

यन्त्रिषु यूपेष्वालभेत। बहिर्धाऽस्मादिन्द्रियं वीर्यं दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकयूप आलभते। एकधैवास्मिन्निन्द्रियं वीर्यं दधाति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। नैतेषां पशूनां पुरोडाशा भवन्ति। ग्रहपुरोडाशा ह्येते। युवः सुराममश्विनेति सर्वदेवत्ये याज्यानुवाक्ये भवतः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति॥२१॥

ब्राह्मणं परिक्रीणीयादुच्छेषणस्य पातारम्। ब्राह्मणो ह्याहुत्या उच्छेषणस्य पाता। यदि ब्राह्मणं न विन्देत्। वल्मीकवपायामव नयेत्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यद्वै

सौत्राम॒ण्यै व्य॑द्धम्। तद॑स्यै॒ समृ॑द्धम्। ना॒ना॒दे॒व॒त्याः प॒शव॑श्च
पुरो॒डाशा॑श्च भवन्ति॒ समृ॑द्धौ। ऐ॒न्द्रः प॑शूनामु॒त्त॒मो भ॑वति।
ऐ॒न्द्रः पुरो॒डाशा॑नां प्रथ॒मः॥ २२॥

इन्द्रि॒ये ए॒वास्मै॑ स॒मीची॑ दधाति। पुर॒स्ता॑दनूया॒जाना॑
पुरो॒डाशैः प्रच॑रति। प॒शवो॒ वै पुरो॒डाशाः॑। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे।
ऐ॒न्द्रमेका॑दशकपालं॒ निर्व॑पति। इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। सा॒वित्रं
द्वा॑दशकपालं॒ प्रसू॑त्यै। वा॒रुणं॑ दशकपालम्। अ॒न्त॒त ए॒व
वरु॑णम॒व॑ यजते। वड॑बा दक्षि॒णा॥ २३॥

उ॒त वा ए॒षाऽश्व॑ꣳ सू॒ते। उ॒ताऽश्व॑त॒रम्। उ॒त सोम॑ उ॒त सुरा॑।
यत्सौ॑त्राम॒णी समृ॑द्धौ। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यं प॒शूञ्च॑तुर्थम॒ति॒पवि॑तस्या
ल॒भते। ब्र॒ह्म वै दे॒वानां॑ बृ॒ह॒स्प॒तिः। ब्र॒ह्मणै॒व य॒ज्ञस्य॑
व्य॑द्धमपि॒ वप॑ति। पुरो॒डाश॑वानेष प॒शुर्भ॑वति। न ह्ये॒तस्य॑
ग्र॒हं गृ॑ह्णन्ति। सोम॑प्रती॒काः पि॒तर॑स्तृ॒ष्णु॒तेति॑ शता॒तृ॒ष्णाया॑ꣳ
स॒म॒व॑नयति॥ २४॥

श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑।
दक्षि॑णेऽग्नौ जु॒होति॑। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑ व्यावृ॒त्यै। हि॒र॒ण्य॒मन्त॒रा
धा॑रयति। पू॒तामे॒वैनां॑ जु॒होति॑। श॒तमा॑नं भवति। श॒तायुः॑
पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑। यत्रै॒व
श॑ता॒तृ॒ष्णां धा॑रयति॥ २५॥

तन्नि॑दधाति॒ प्र॒ति॒ष्ठि॒त्यै। पि॒तृन् वा ए॒तस्यै॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ गच्छति।

य॑ सोमोऽति॑ पव॑ते। पि॒तृणां॑ या॑ज्यानुवा॒क्याभि॑रुप॑ तिष्ठते।
 यदे॒वास्य॑ पि॒तृनि॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ गच्छ॑ति। तदे॒वाव॑ रुन्धे।
 तिसृ॑भि॒रुप॑ तिष्ठते। तृती॒ये वा॑ इतो लो॒के पि॒तरः॑। ताने॒व
 प्री॑णाति। अथो॒ त्रीणि॑ वै य॒ज्ञस्येन्द्रि॑याणि। अध्व॒र्युर॑होता॑
 ब्र॒ह्मा। त उप॑तिष्ठन्ते। यान्ये॒व य॒ज्ञस्येन्द्रि॑याणि। तैरे॒वास्मै॑
 भेष॒जं क॑रोति॥२६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समर्वनयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥—————[६]

अ॒ग्निष्टो॒मम॒ग्र आ॑ह॒रति॑। य॒ज्ञमु॒खं वा॑ अ॒ग्निष्टो॒मः।
 य॒ज्ञमु॒खमे॒वारभ्य॑ स॒वमा॑ क्र॒मते॑। अथैषोऽभिषेचनीयश्चतु॒-
 स्त्रिं॑शप॑वमानो भवति। त्रय॑स्त्रिं॒शद्वै दे॒वताः॑। ता
 ए॒वाप्रो॑ति। प्र॒जाप॑तिश्चतुस्त्रिं॒शः। तमे॒वाप्रो॑ति। स॒ंशर॑ ए॒ष
 स्तोमा॑नाम॒यथा॑पूर्वम्। यद्विष॑माः स्तोमाः॑॥२७॥

ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। यावा॒न्यव॑मानाः। अ॒न्तः श्ले॒षणं॑ त्वा
 अ॒न्यत्। यत्स॒माः प॑व॒मानाः। तेनाऽस॑ंशरः। तेन॑ यथापूर्वम्।
 आ॒त्मनै॒वाग्नि॑ष्टोमेन॒ध्नोति॑। आ॒त्मना॒ पुण्यो॑ भवति। प्र॒जा वा
 उ॒क्थानि॑। प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्यो भव॑त्यनु सन्त॑त्ये॥२८॥

स्तोमाः पशव उक्थान्येकं च॥—————[७]

उप॑ त्वा जा॒मयो॒ गिर॒ इति॑ प्रति॒पद्भव॑ति। वा॒ग्वै वा॒युः। वा॒च
 ए॒वैषोऽभिषे॑कः। सर्वा॑सामे॒व प्र॒जाना॑ं सू॒यते॑। सर्वा॑ ए॒नं प्र॒जा
 राजे॑ति वदन्ति। ए॒तमु॒ त्यन्द॑श् क्षिप॒ इत्या॑ह। आ॒दि॒त्या वै
 प्र॒जाः। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सू॒यते॑। यन्ति॒ वा ए॒ते य॑ज्ञमु॒खात्। ये

संम्भार्या अक्रन्॥२९॥

यदाह पवस्व वाचो अग्रिय इति। तेनैव यज्ञमुखान्नयन्ति।
अनुष्टुक्प्रथमा भवति। अनुष्टुगुत्तमा। वाग्वा अनुष्टुक्। वाचैव
प्रयन्ति। वाचोद्यन्ति। उद्वतीर्भवन्ति। उद्वद्वा अनुष्टुभौ रूपम्।
आनुष्टुभो राजन्यः॥३०॥

तस्मादुद्वतीर्भवन्ति। सौर्यनुष्टुगुत्तमा भवति। सुवर्गस्य
लोकस्य सन्तत्यै। यो वै सवादेति। नैनं सव उपनमति।
यः सामभ्य एति। पापीयान्सुषुवाणो भवति। एतानि खलु
वै सामानि। यत्पृष्ठानि। यत्पृष्ठानि भवन्ति॥३१॥

तैरेव सवान्नैति। यानि देवराजानां सामानि। तैरमुष्मिल्लोक
ऋध्नोति। यानि मनुष्यराजानां सामानि। तैरस्मिल्लोक
ऋध्नोति। उभयोरेव लोकयोर् ऋध्नोति। देवल्लोके च
मनुष्यलोके च। एकविंशोऽभिषेचनीयस्योत्तमो भवति।
एकविंशः कैशवपनीयस्य प्रथमः। सप्तदशो दशपेयः॥३२॥

विद्वा एकविंशः। राष्ट्रं सप्तदशः। विश एवैतन्मध्यतो-
ऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशां प्रियः। विशो हि
मध्यतोऽभिषिच्यते। यद्वा एनमदो दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।
तत्सुवर्गं लोकमभ्या रोहति। यदिमं लोकं न प्रत्यवरोहति।
अतिज्ञनं वेयात्। उद्वा माद्येत्। यदेष प्रतीचीनः स्तोमो
भवति। इममेव तेन लोकं प्रत्यवरोहति। अथो अस्मिन्नेव

लोके प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय॥३३॥

अक्रत्राजुन्यो भवन्ति दशपेयो माद्येत्रीणि च॥ [८]

इयं वै रजता। असौ हरिणी। यद्रुक्मौ भवतः।
आभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति। वरुणस्य वा
अभिषिच्यमानस्यापः। इन्द्रियं वीर्यं निरघ्नन्। तत्सुवर्णं
हिरण्यमभवत्। यद्रुक्ममन्तर्दधाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्या-
निर्घाताय। शतमानो भवति शतक्षरः। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। आयुर्वै हिरण्यम्।
आयुष्या एवैनमुभयति क्षरन्ति। तेजो वै हिरण्यम्।
तेजस्या एवैनमुभयति क्षरन्ति। वर्चो वै हिरण्यम्। वर्चस्या
एवैनमुभयति क्षरन्ति॥३४॥

शतक्षरोऽष्टौ च॥ [९]

अप्रतिष्ठितो वा एष इत्याहुः। यो राजसूयेन यजत
इति। यदा वा एष एतेन द्विरात्रेण यजते। अथ प्रतिष्ठा।
अथ संवत्सरमाप्नोति। यावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि।
तावन्तीरेतस्य स्तोत्रीयाः। अहोरात्रेष्वेव प्रति तिष्ठति।
अग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवति। अतिरात्र उत्तरम्॥३५॥

नानैवाहोरात्रयोः प्रति तिष्ठति। पौर्णमास्यां पूर्वमहर्भवति।
व्यष्टकायामुत्तरम्। नानैवार्धमासयोः प्रतितिष्ठति।
अमावास्यायां पूर्वमहर्भवति। उद्दृष्ट उत्तरम्। नानैव
मासयोः प्रतितिष्ठति। अथो खलु। ये एव संमानपक्षे

पुण्याहे स्याताम्। तयोः कार्यं प्रतिष्ठित्यै॥३६॥

अपशव्यो द्विरात्र इत्याहुः। द्वे ह्येते छन्दसी। गायत्रं च त्रैष्टुभं च। जगतीमन्तर्यन्ति। न तेन जगती कृतेत्याहुः। यदेनान्तृतीयसवने कुर्वन्तीति। यदा वा एषाऽहीनस्याहर्भजते। साहस्यं वा सवनम्। अथैव जगती कृता। अथ पशव्यः। व्युष्टिर्वा एष द्विरात्रः। य एवं विद्वान्द्विरात्रेण यजते। व्यैवास्मा उच्छति। अथो तम एवाप हते। अग्निष्टोममन्तत आ हरति। अग्निः सर्वा देवताः। देवतास्वेव प्रति तिष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशव्यः सप्त च॥ [१०]

वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यत्रिष्वग्निष्टोममुप त्वेयं वै रजताऽप्रतिष्ठितो दश॥१०॥

वरुणस्य यदश्विभ्यां यत्रिषु तस्मादुद्धृतीः सप्तत्रिंशत्॥३७॥

वरुणस्य प्रतितिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् २ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै स॒त्रमा॑सत। तेषां पृ॒श्निर्घ॑र्म॒धुगा॑सीत्।
सर्जी॑षेणाजीवत्। तै॑ऽब्रुवन्। कस्मै॒ नु स॒त्रमा॑स्महे। यै॑ऽस्या
ओष॑धीर्न ज॒नया॑म॒ इति॑। ते दि॒वो वृ॑ष्टि॒मसृ॑जन्त। याव॑न्तः
स्तो॒का अ॒वाप॑द्यन्त। ताव॑न्ती॒रोष॑धयोऽजायन्त। ता जा॒ताः
पि॒तरो॑ वि॒षेणा॑लिम्पन्॥१॥

तासां॑ञ्ज॒ग्ध्वा रु॑प्यन्त्यैत्। तै॑ऽब्रुवन्। क इ॒दमि॒त्थम॑क॒रिति॑।
व॒यं भा॑ग॒धेय॑मिच्छ॒माना॒ इति॑ पि॒तरो॑ऽब्रुवन्। किं वो
भा॒ग॒धेय॑मिति॑। अ॒ग्नि॒होत्र॑ ए॒व नोऽप्य॑स्त्वित्य॑ब्रुवन्। तेभ्य॑
ए॒तद्भा॑ग॒धेयं॒ प्राय॑च्छन्। यद्धु॒त्वा नि॒मार्ष्टि॑। ततो॒ वै त
ओष॑धीरस्वदयन्। य ए॒वं वेद॑॥२॥

स्वद॑न्तेऽस्मा॒ ओष॑धयः। ते व॒त्समु॑पावा॑सृजन्। इ॒दं नो
ह॒व्यं प्रदा॑पयेति॑। सो॑ऽब्रवी॒द्वरं॑ वृ॒णै। दश॑ मा॒ रात्री॑र्जा॒तं न
दो॑हन्। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रा॒णीति॑। तस्मा॑द्व॒त्सञ्जा॑तं
दश॑ रात्रीर्न दु॑हन्ति। आ॒स॒ङ्ग॒वं मा॒त्रा स॒ह च॑रति। वारे॑वृ॒त॒ः
ह्य॑स्य। तस्मा॑द्व॒त्स॒ः स॒ः सृष्ट॑ध॒यः॒ रु॒द्रो घातु॑कः। अति॒ हि
स॒न्धान्ध॑यति॥३॥

प्रजापतिरग्निमसृजत। तं प्रजा अन्वसृज्यन्त। तमभाग
उपास्त। सोऽस्य प्रजाभिरपाक्रामत्। तमवरुरुत्समानोऽन्वैत्।
तमवरुधन्नाशक्रोत्। स तपोऽतप्यत। सोऽग्निरुपांरमतातापि
वै स्य प्रजापतिरिति। स रराटादुदमृष्ट॥४॥

तद्धृतमभवत्। तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टाः।
ताऽयेष्ठलक्ष्मी प्राजापत्येत्याहुः। यद्रराटादुदमृष्ट। तस्माद्रराटे
केशा न सन्ति। तदग्नौ प्रागृह्णात्। तद्विचिकित्सत्। जुहवानी
३ मा हौषा ३ मिति। तद्विचिकित्सायै जन्म। य एवं
विद्वान् विचिकित्सति॥५॥

वसीय एव चेतयते। तं वाग्भ्यवदञ्जुहुधीति। सोऽब्रवीत्।
कस्त्वमसीति। स्वैव ते वागित्यब्रवीत्। सोऽजुहोत्स्वाहेति।
तत्स्वाहाकारस्य जन्म। य एवङ्स्वाहाकारस्य जन्म वेद।
करोति स्वाहाकारेण वीर्यम्। यस्यैवं विदुषः स्वाहाकारेण
जुहति॥६॥

भोगायैवास्य हुतं भवति। तस्या आहुत्यै पुरुषमसृजत।
द्वितीयमजुहोत्। सोऽश्वमसृजत। तृतीयमजुहोत्। स
गामसृजत। चतुर्थमजुहोत्। सोऽविमसृजत। पञ्चममजुहोत्।
सोऽजामसृजत॥७॥

सोऽग्निरभिभेत्। आहुतीभिर्वै माऽऽप्नोतीति। स प्रजापतिं
पुनः प्राविशत्। तं प्रजापतिरब्रवीत्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्।
किं भागधेयमभि जनिष्य इति। तुभ्यमेवेदं हूयाता

इत्यब्रवीत्। स एतद्भागधेयमभ्यजायत। यदग्निहोत्रम्॥८॥

तस्मादग्निहोत्रमुच्यते। तद्धूयमानमादित्योऽब्रवीत्। मा हौषीः।
उभयोर्वै नावेतदिति। सोऽग्निरब्रवीत्। कथन्नौ होष्यन्तीति।
सायमेव तुभ्यं जुहुवन्। प्रातर्मह्यमित्यब्रवीत्। तस्मादग्नये
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः॥९॥

आग्नेयी वै रात्रिः। ऐन्द्रमहः। यदनुदिते सूर्ये प्रातर्जुह्यात्।
उभयमेवाग्नेयं स्यात्। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। तथाग्नये
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र जायन्ते।
अहा प्रति तिष्ठन्ति। यत्सायं जुहोति॥१०॥

प्रेव तेन जायते। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन
तिष्ठति। प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं
मिथुनमपश्यत्। तदुदिते सूर्येऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्।
तूष्णीमन्यत्। ततो वै स प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते
सूर्येऽग्निहोत्रं जुहति॥११॥

प्रेव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादृगेव तत्।
अथो खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे वसंतः। यस्तयोरन्यं
राधयत्यन्यन्न। उभौ वाव स तावृच्छतीति। अग्निं वावादित्यः
सायं प्र विंशति। तस्मादग्निर्दूरान्नक्तन्ददृशे। उभे हि तेजसी
सम्पद्येते॥१२॥

उ॒द्यन्तं॑ वा॒वादि॑त्यम॒ग्नि॒रनु॑ स॒मारो॑हति। तस्मा॑द्धूम ए॒वाग्ने॑र्दि॒वा
द॒दृशे। यद॒ग्नये॑ सा॒यं जु॑हुयात्। आ सूर्या॑य वृश्च्ये॒त। यत्सूर्या॑य
प्रा॒तर्जु॑हुयात्। आऽग्नये॑ वृश्च्ये॒त। दे॒वता॑भ्यः स॒मद॑न्दध्यात्।
अ॒ग्नि॒ज्योति॑र्ज्योतिः सूर्यः स्वा॒हेत्ये॒व सा॒यं हो॑त॒व्यम्। सूर्यो॑
ज्योति॑र्ज्योति॒रग्निः स्वा॒हेति॑ प्रा॒तः। तथो॒भाभ्या॑ं सा॒यं
ह॑यते॥१३॥

उ॒भाभ्या॑ प्रा॒तः। न दे॒वता॑भ्यः स॒मदं॑ दधाति। अ॒ग्नि॒ज्योति॑-
रि॒त्याह॑। अ॒ग्निर्वै रे॑तो॒धाः। प्र॒जा ज्योति॑रि॒त्याह॑। प्र॒जा ए॒वास्मै॑
प्र ज॑नयति। सूर्यो॑ ज्योति॑रि॒त्याह॑। प्र॒जास्वे॒व प्रजा॑तासु रेतो॑
दधाति। ज्योति॑र॒ग्निः स्वा॒हेत्या॑ह॑। प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता अ॒स्यां
प्रति॑ष्ठापयति॥१४॥

तू॒ष्णीमु॑त्तरा॒माहु॑तिं जुहोति। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्रजा॑त्यै।
यदु॑दि॒ते सूर्ये॑ प्रा॒तर्जु॑हुयात्। यथाऽति॑थये प्र॒द्रुता॑य
शून्या॑याव॒स॒थाया॑हार्यं॑ ह॒रन्ति॑। ता॒दृगे॒व तत्। क्वाह॑
तत॒स्तद्भव॑तीत्याहुः। यत्स न वेद॑। यस्मै॑ तद्ध॒रन्तीति॑।
तस्मा॑द्यदौष॒सं जु॑होति। तदे॒व स॑म्प्र॒ति। अथो॒ यथा॑
प्रा॒र्थमौष॒सं प॑रि॒वेवै॑ष्टि। ता॒दृगे॒व तत्॥१५॥

अ॒मृष्ट॑ वि॒चिकित्सा॑ति जुह्व॑त्य॒जाम॑सृजताग्नि॒होत्रं॑ सूर्या॑य प्रा॒तर्जु॑होति जुह्व॑ति स॒म्पद्ये॑ते हूयते
स्थापयति सम्प्रति द्वे च॥

[२]

रु॒द्रो वा ए॒षः। यद॒ग्निः। प॒त्नी स्था॒ली। यन्मध्ये॑ऽग्नेर॑धि॒श्रये॑त्।

रुद्राय॑ पत्नी॒मपि॑ दध्यात्। प्र॒मायु॑का स्यात्। उदी॒चोऽङ्गा॑रान्नि॒रूह्या॑धिं श्रयति। पत्न्यै॑ गोपी॒थाय॑। व्य॒न्तान्क॑रोति। तथा॒ पत्न्य॑प्र॒मायु॑का भवति॥१६॥

घ॒र्मो वा ए॒षोऽशान्तः॑। अ॒हर॑हः प्र वृ॒ज्यते। यद॑ग्नि॒होत्र॑म्। प्र॒ति॒षि॒ञ्चेत्प॒शुका॑मस्य। शा॒न्तमि॑व हि प॒शव्य॑म्। न प्र॒ति॒षि॒ञ्चेद्ब्र॒ह्मव॑र्च॒सका॑मस्य। समि॑द्धमि॒व हि ब्र॑ह्मव॒र्चस॑म्। अथो॒ खलु॑। प्र॒ति॒षि॒च्यमे॒व। यत्प्र॑ति॒षि॒ञ्चति॑॥१७॥

तत्प॑शव्यम्। य॒ज्जु॑होति। तद्ब्र॑ह्मव॒र्चसि॑। उ॒भय॑मे॒वाकः॑। प्र॒च्युतं॑ वा ए॒तद॒स्मालो॒कात्। अ॒ग॒त॒न्दे॒वलो॒कम्। यच्छ्रु॑तं ह॒विर॑न॒भिघा॑रितम्। अ॒भि द्यो॑तयति। अ॒भ्ये॒वैन॑द्वारयति। अथो॒ देव॒त्रै॒वैन॑द्रमयति॥१८॥

पर्य॑ग्नि करोति। रक्ष॑साम॒प॒ह॒त्यै। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति। त्र्या॒वृ॒द्धि य॒ज्ञः। अथो॒ मे॒ध्य॒त्वाय॑। यत्प्रा॒चीन॑मु॒द्वास॑येत्। यज॑मानं शु॒चाऽर्प॑येत्। यद॑क्षि॒णा। पि॒तृदे॒वत्य॑ः स्यात्। यत्प्र॒त्यक्॑॥१९॥

पत्नी॑ः शु॒चाऽर्प॑येत्। उ॒दी॒चीन॑मु॒द्वास॑यति। ए॒षा वै दे॒वम॑नु॒ष्याणा॑ः शा॒न्ता दिक्। तामे॒वैन॑द॒नूद्वास॑यति॒ शान्त्यै॑। वर्त्त॑ करोति। य॒ज्ञस्य॑ स॒न्तत्यै॑। नि॒ष्ट॑पति। उपै॒व तत्स्त्व॑णाति। च॒तुरु॑न्नयति। च॒तु॑ष्पादः प॒शवः॑॥२०॥

प॒शूने॒वाव॑रुन्धे। सर्वा॑न्पू॒र्णानु॑न्नयति। सर्वे॒ हि पु॒ण्या

राद्धाः। अनूच उन्नयति। प्रजायां अनूचीनत्वाय।
अनूच्येवास्य प्रजाऽर्धुका भवति। सम्मृशति व्यावृत्त्यै।
नाहोष्यन्नुप सादयेत्। यदहोष्यन्नुपसादयेत्। यथाऽन्यस्मा
उपनिधाय॥ २१॥

अन्यस्मै प्रयच्छति। तादृगेव तत्। आऽस्मै वृश्चेत।
यदेव गार्हपत्येऽधि श्रयति। तेन गार्हपत्यं प्रीणाति।
अग्निरभिभेत्। आहुतयो माऽत्येष्यन्तीति। स एतां
समिधमपश्यत्। तामाऽधत्त। ततो वा अग्नावाहुतयोऽध्रियन्त॥ २२॥

यदेनं समयच्छत्। तत्समिधः समित्वम्। समिधमा
दधाति। समेवैनं यच्छति। आहुतीनान्धृत्यै। अथो
अग्निहोत्रमेवेध्मवत्करोति। आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। यदेकां समिधमाधाय द्वे आहुती जुहोति। अथ
कस्यां समिधिं द्वितीयामाहुतिं जुहोतीति॥ २३॥

यद्वे समिधावा दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकां
समिधमाधाय। यजुषाऽन्यामाहुतिं जुहोति। उभे एव
समिद्वती आहुती जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति।
आदीप्तायां जुहोति। समिद्धमिव हि ब्रह्मवर्चसम्। अथो
यथाऽतिथिं ज्योतिष्कृत्वा परि वेवैष्टि। तादृगेव तत्।
चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो
द्विपद्येव चतुष्पदः प्रति षापयति॥ २४॥

भवति प्रतिष्ठितिं गमयति प्रत्यक्पशवं उपनिधायान्ध्रियन्तेति तच्चत्वारि च॥ [३]

उत्तरावतीं॑ द्वे दे॒वा आहु॑तिम॒जुह॑वुः। अवा॑चीम॒सुराः॑। ततो॑
दे॒वा अ॒भवन्। परा॑ऽसुराः। यङ्कामये॑त् वसी॑यान्तस्यादि॒ति।
कनी॑यस्तस्य॒ पूर्व॑ ह॒त्वा। उत्त॑रं भूयो॑ जुहुयात्। ए॒षा वा
उत्तरा॑वत्याहु॒तिः। तान्दे॒वा अ॑जुहवुः। तत॒स्तेऽभ॑वन्॥ २५॥

यस्यै॒वं जुह॑ति। भव॑त्ये॒व। यङ्कामये॑त् पापी॑यान्तस्यादि॒ति।
भूय॑स्तस्य॒ पूर्व॑ ह॒त्वा। उत्त॑रङ्कनी॑यो जुहुयात्। ए॒षा वा
अवा॑च्याहु॒तिः। ताम॑सुरा अजुहवुः। तत॒स्ते परा॑ऽभवन्।
यस्यै॒वं जुह॑ति। परै॒व भ॑वति॥ २६॥

हु॒त्वोप॑ सादय॒त्यजा॑मित्वाय। अथो॒ व्यावृ॑त्त्यै। गा॒रुह॑पत्यं
प्रती॑क्षते। अन॑नुध्यायिनमे॒वैनं॑ करोति। अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्य॒ वै
स्था॒णुर॑स्ति। तं य ऋ॒च्छेत्। य॒ज्ञ॒स्था॒णुमृ॑च्छेत्। ए॒ष वा
अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्य॑ स्था॒णुः। यत्पूर्वा॑ऽऽहु॒तिः। तां यदुत्त॑रया॒ऽभि
जु॑हुयात्॥ २७॥

य॒ज्ञ॒स्था॒णुमृ॑च्छेत्। अ॒ति॒हाय॒ पूर्वा॑माहु॒तिं जु॑होति।
य॒ज्ञ॒स्था॒णुमे॒व परि॑ वृणक्ति। अथो॒ भ्रातृ॑व्यमे॒वाप्त्वाऽति॑
क्राम॑ति। अ॒वा॒चीन॑ सा॒यमु॑पमा॒ष्टि। रेतं॑ ए॒व तद॑धाति।
ऊ॒र्ध्वं प्रा॑तः। प्र ज॑नयत्ये॒व तत्। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति।
च॒तु॒रु॒न्नय॑ति॥ २८॥

द्विर्जु॑होति। अथ॒ कं द्वे॑ आहु॑ती भवत॒ इति॑। अ॒ग्नौ वै॑श्वान॒र
इति॑ ब्रूयात्। ए॒ष वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। यद्वा॑ ह्य॒णः। हु॒त्वा द्विः

प्राश्नाति। अ॒ग्रावे॒व वै॑श्वान॒रे द्वे॑ आहु॑ती जुहोति। द्विर्जुहोति।
द्विर्निमा॑ष्टि। द्विः प्राश्नाति॥ २९॥

षट्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। ब्र॒ह्मवा॑दिनो
वदन्ति। किं दे॒वत्य॑मग्निहोत्रमिति। वै॒श्वदे॒वमिति॑
ब्रूयात्। यद्यजु॑षा जुहोति। तदैन्द्रा॒ग्रम्। यत्तू॒ष्णीम्।
तत्प्रा॑जाप॒त्यम्॥ ३०॥

यन्निमा॑ष्टि। तदोष॑धीनाम्। यद्वि॒तीयम्। तत्पि॑तृणाम्।
यत्प्राश्ना॑ति। तद्गर्भा॑णाम्। तस्माद्गर्भा॑ अन॑श्नन्तो वर्धन्ते।
यदा॒चाम॑ति। तन्म॑नुष्याणाम्। उद॑ङ्घ्र्यावृत्याचामति॥ ३१॥

आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। निर्णे॑नेक्ति शु॒द्धौ। निष्ट॑पति स्व॒गाकृ॑त्यै।
उद्वि॑शति। स॒प्तर्षी॑ने॒व प्री॑णाति। द॒क्षिणा॑ प॒र्याव॑र्तते। स्वमे॒व
वीर्य॑मनु॒ प॒र्याव॑र्तते। तस्माद्दक्षि॑णोऽर्ध आ॒त्मनो॑ वीर्या॑वत्तरः।
अथो॑ आदि॒त्यस्यै॒वावृ॑तमनु॒ प॒र्याव॑र्तते। हु॒त्वोप॑ समिन्धे॥ ३२॥

ब्र॒ह्मव॑र्च॒सस्य॑ समि॑द्धौ। न ब॒र्हिर॑नु प्र ह॑रेत्। अस॑ङ्स्थि॒तो वा
ए॒ष य॒ज्ञः। यद॑ग्निहोत्रम्। यद॑नु प्र॒हरे॑त्। य॒ज्ञं वि॒च्छि॑न्ध्यात्।
तस्मान्ना॑नु प्र॒हृत्य॑म्। य॒ज्ञस्य॑ सन्त॑त्यै। अ॒पो नि॑ नयति।
अ॒वभृ॑थस्यै॒व रू॒पम॑कः॥ ३३॥

अ॒भ॒वन्भ॒वति॑ जुहु॒यान्न॑यति मा॒ष्टि द्विः प्राश्ना॑ति प्राजाप॒त्यमा॑चामतीत्ये॒कः॥ [४]

ब्र॒ह्मवा॑दिनो॒ वद॑न्ति। अ॒ग्निहो॑त्रप्रायणा य॒ज्ञाः। किं
प्राय॑णमग्निहोत्रमिति। व॒त्सो वा अ॑ग्निहोत्रस्य प्राय॑णम्।

अ॒ग्नि॒हो॒त्रं य॒ज्ञाना॑म्। तस्य॑ पृथि॒वी स॑दः। अ॒न्तरि॑क्ष॒माग्नी॑द्धम्।
द्यौर्ह॒वि॒र्धान॑म्। दि॒व्या आपः॑ प्रोक्ष॑णयः। ओष॑धयो
ब॒र्हिः॥ ३४॥

वन॒स्पत॑य इ॒ध्मः। दि॒शः परि॑धयः। आ॒दि॒त्यो यू॒पः। यज॑मानः
प॒शुः। स॒मुद्रो॑ऽवभृथः। स॒व॒त्सरः॑ स्व॒गाका॑रः। तस्मा॒दाहि॑ताग्नेः
सर्व॑मे॒व ब॑र्हिष्य॒न्दत्तं॑ भ॒वति॑। यत्सा॒यं जु॑होति। रात्रि॑मे॒व तेन॑
दक्षि॑ण्यां कुरुते। यत्प्रा॒तः॥ ३५॥

अह॑रे॒व तेन॑ दक्षि॒ण्यं॑ कुरुते। यत्ततो॒ ददा॑ति। सा दक्षि॑णा।
याव॑न्तो॒ वै दे॒वा अ॑हु॒तमा॑दन्। ते परा॑ऽभवन्। त ए॒तद॑ग्नि॒होत्र॑
सर्व॑स्यै॒व स॑मव॒दाया॑ जुहवुः। तस्मा॑दाहुः। अ॒ग्नि॒हो॒त्रं वै दे॒वा
गृ॒हाणां॑ निष्कृ॒तिम॑पश्य॒न्निति॑। यत्सा॒यं जु॑होति। रात्रि॑या ए॒व
तद्धु॑ताद्याय॥ ३६॥

यज॑मान॒स्याप॑राभावाय। यत्प्रा॒तः। अ॒हं ए॒व तद्धु॑ताद्याय।
यज॑मान॒स्याप॑राभावाय। यत्ततो॒ऽज्ञा॑ति। हु॒तमे॒व तत्। द्वा॒योः
पय॑सा जुहुयात्प॒शुका॑मस्य। ए॒तद्वा अ॑ग्नि॒हो॒त्रं मि॑थुनम्। य
ए॒वं वेद॑। प्र प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्मिथुनैर्जायते॥ ३७॥

इ॒मामे॒व पूर्॒वया॑ दु॒हे। अ॒मूमु॑त्तरया। अ॒धि॒श्रित्यो॑त्तर॒मा
न॑यति। योना॑वे॒व तद्रे॑तः सि॒ञ्चति॑ प्र॒जन॑ने। आ॒ज्येन॑
जुहु॒यात्तेज॑स्कामस्य। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। तेज॒स्यै॒व भ॑वति।

पयसा पशुकामस्य। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै
पशूनवरुन्धे॥३८॥

पशुमानेव भवति। दध्नेन्द्रियकामस्य। इन्द्रियं वै दधि।
इन्द्रियाव्येव भवति। यवाग्वीं ग्रामकामस्यौषधा वै मनुष्याः।
भागधेयेनैवास्मै सजातानवरुन्धे। ग्राम्येव भवति। अयंज्ञो
वा एषः। योऽसामा॥३९॥

चतुरुन्नयति। चतुरक्षरं रथन्तरम्। रथन्तरस्यैष वर्णः।
उपरीव हरति। अन्तरिक्षं वामदेव्यम्। वामदेव्यस्यैष वर्णः।
द्विर्जुहोति। द्यक्षरं बृहत्। बृहत् एष वर्णः। अग्निहोत्रमेव
तत्सामन्वत्करोति॥४०॥

यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति।
विन्दत उपसत्तारम्। उन्नीयोप सादयति। पृथिवीमेव
प्रीणाति। होष्यन्नुपसादयति। अन्तरिक्षमेव प्रीणाति।
हुत्वोप सादयति। दिवंमेव प्रीणाति। एता वा
अग्निहोत्रस्योपसदः॥४१॥

य एवं वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दत उपसत्तारम्।
यो वा अग्निहोत्रस्याश्रावितं प्रत्याश्रावितं होतारं
ब्रह्माणं वषट्कारं वेद। तस्य त्वैव हुतम्। प्राणो वा
अग्निहोत्रस्याश्रावितम्। अपानः प्रत्याश्रावितम्। मनो होता।
चक्षुर्ब्रह्मा। निमेषो वषट्कारः॥४२॥

य एवं वेद। तस्य त्वेव हुतम्। सायं यावानश्च वै देवाः
 प्रातर्यावाणश्चाग्निहोत्रिणो गृहमागच्छन्ति। तान् यत्र तर्पयेत्।
 प्रजयाऽस्य पशुभिर्वि तिष्ठेरन्। यत्तर्पयेत्। तृप्ता एनं प्रजया
 पशुभिस्तर्पयेयुः। सजूर्देवैः सायं यावभिरिति सायं
 सम्मृशति। सजूर्देवैः प्रातर्यावभिरिति प्रातः। ये चैव देवाः
 सायं यावानो ये च प्रातर्यावाणः॥ ४३॥

तानेवोभयांस्तर्पयति। त एनं तृप्ताः प्रजया पशुभिस्तर्पयन्ति।
 अरुणो ह स्माहौपवेशिः। अग्निहोत्र एवाहं सायं प्रातर्वज्रं
 भ्रातृव्येभ्यः प्र हरामि। तस्मान्मत्पापीयांसो भ्रातृव्या इति।
 चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। समित्सप्तमी। सप्तपदा शक्करी।
 शाकरो वज्रः। अग्निहोत्र एव तत्सायं प्रातर्वज्रं यजमानो
 भ्रातृव्याय प्र हरति। भवत्यात्मनो। पराऽस्य भ्रातृव्यो
 भवति॥ ४४॥

बर्हिः प्रातरहुताद्यां जायते रुन्धेऽसामा करोत्येता वा अग्निहोत्रस्योपसदो वषट्कारश्च
 प्रातर्यावाणो वज्रस्त्रीणि च॥ [५]

प्रजापतिरकामयतात्मन्वन्मे जायेतेति। सोऽजुहोत्।
 तस्मात्स्मन्वदजायत। अग्निर्वायुरादित्यः। तैऽब्रुवन्।
 प्रजापतिरहौषीदात्मन्वन्मे जायेतेति। तस्य वयमजनिष्महि।
 जायतान् आत्मन्वदिति तैऽजुहवुः। प्राणानामग्निः। तनुवै
 वायुः॥ ४५॥

चक्षुष आदित्यः। तेषां हुतादजायत गौरेव। तस्यै

पयंसि व्यायच्छन्त। मम हुतादजनि ममेति। ते
प्रजापतिं प्रञ्जमायन्। स आदित्योऽग्निमब्रवीत्। यतरो
नो जयात्। तन्नौ सहासदिति। कस्यै कोऽहौषीदिति
प्रजापतिरब्रवीत्कस्यै क इति। प्राणानामहमित्यग्निः॥४६॥

तनुवा अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव
प्राणानामहौषीत्। तस्य हुतादजनीति। अग्नेरहुतादजनीति।
तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा अग्निहोत्रम्। य एव
वेद गौरग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निः समर्धयति।
अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति॥४७॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतमिति।
यदेव गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्भवान्। तेन त्वां
प्रीणानित्यब्रूताम्। तस्माद्यद्गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीय-
मभ्युद्भवति। वायुमेव तेन प्रीणाति। प्रजापतिर्देवताः
सृजमानः। अग्निमेव देवतानां प्रथममसृजत। सोऽन्यदा-
लम्भ्यमवित्वा॥४८॥

प्रजापतिमभि पर्यावर्तत। स मृत्योरबिभेत्। सोऽमुमादित्य-
मात्मनो निरमिमीत। तः हुत्वा पराङ्पर्यावर्तत। ततो वै स
मृत्युमपाजयत्। अपं मृत्युं जयति। य एवं वेद। तस्माद्यस्यैवं
विदुषः। उतैकाहमुत द्व्यहं न जुह्वति। हुतमेवास्य भवति।
असौ ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुवै वायुरग्निर्भवत्यवित्वा भवत्येकं च॥ [६]

रौ॒द्रङ्ग॑विं। वा॒य॒व्यं॑मु॒प॑सृष्टम्। आ॒श्विन॑न्दु॒ह्यमा॑नम्।
 सौ॒म्य॑न्दु॒ग्धम्। वा॒रु॒णम॑धि श्रितम्। वै॒श्व॒दे॒वा भि॒न्द॒वः।
 पौ॒ष्ण॑मु॒द॒न्तम्। सा॒र॒स्व॒तं वि॒ष्य॒न्द॑मानम्। मै॒त्र॑ शरः।
 धा॒तु॒रु॒द्वा॑सितम्। बृ॒ह॒स्प॒ते॒रु॒न्नी॑तम्। स॒वि॒तुः प्र॑ क्रा॒न्तम्।
 द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्यं ह्रि॒य॑माणम्। ऐ॒न्द्रा॒ग्न॑मु॒प॑सन्नम्। अ॒ग्नेः
 पूर्वा॑ऽऽह॒तिः। प्र॒जाप॑ते॒रु॒त्तरा॑। ऐ॒न्द्र॑ हु॒तम्॥५०॥

उद्वासित॑ सप्त च॥

[७]

दक्षि॑णत॒ उप॑ सृजति। पि॒तृ॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। प्राची॑मा
 वर्तयति। दे॒व॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। उदी॑चीमावृत्य
 दोग्धि। म॒नु॒ष्य॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। पूर्वा॑ दु॒ह्या॒ज्ये॒ष्ठस्य॑
 ज्यै॒ष्ठि॒ने॒यस्य॑। यो वा॑ ग॒त॒श्रीः स्यात्। अ॒प॒रौ दु॒ह्या॒त्क॒नि॒ष्ठस्य॑
 का॒नि॒ष्ठि॒ने॒यस्य॑। यो वा॑ बुभूषेत्॥५१॥

न सं मृ॑शति। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑ व्यावृ॑त्यै। वा॒य॒व्यं॑ वा
 ए॒तदु॑प॑सृष्टम्। आ॒श्विन॑न्दु॒ह्यमा॑नम्। मै॒त्र॑न्दु॒ग्धम्। अ॒र्य॒म्णा
 उ॒द्वा॒स्य॑मा॒नम्। त्वा॒ष्ट्र॑मु॒न्नी॑यमा॒नम्। बृ॒ह॒स्प॒ते॒रु॒न्नी॑तम्। स॒वि॒तुः
 प्र॒क्रा॒न्तम्। द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्यं ह्रि॒य॑माणम्॥५२॥

ऐ॒न्द्रा॒ग्न॑मु॒प॑ सादितम्। सर्वा॑भ्यो वा ए॒ष दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
 यो॑ऽग्नि॒हो॒त्रं जुहोति॑। यथा॒ खलु॒ वै धे॒नु॒न्ती॒र्थे त॑र्पयति।
 ए॒वम॑ग्नि॒हो॒त्री यज॑मानन्तर्पयति। तृ॒प्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑।
 प्र सु॑व॒र्गं लो॒कं जा॑नाति। पश्य॑ति पु॒त्रम्। पश्य॑ति पौ॒त्रम्। प्र
 प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जायते। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्नि॒हो॒त्रं जुह॑ति।

य उ चैनदेवं वेद॥५३॥

बुभूषेद्विमाणञायते द्वे च॥

[८]

त्रयो वै प्रैयमेधा आसन्। तेषाञ्त्रिरेकोऽग्निहोत्रमञ्जुहोत्।
द्विरेकः। सकृदेकः। तेषां यस्त्रिरञ्जुहोत्। स ऋचाऽञ्जुहोत्।
यो द्विः। स यजुषा। यः सकृत्। स तूष्णीम्॥५४॥

यश्च यजुषाऽञ्जुहोद्यश्च तूष्णीम्। तावुभावार्धताम्।
तस्माद्यजुषाऽऽहुतिः पूर्वा होतव्या। तूष्णीमुत्तरा। उभे
एवर्धा अवरुन्धे। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति सायं
जुहोति। रेत एव तद्वधाति। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः
स्वाहेति प्रातः। रेत एव हितं प्र जनयति। रेतो वा एतस्य
हितं न प्र जायते॥५५॥

यस्याग्निहोत्रमहुतं सूर्योऽभ्युदेति। यद्यन्ते स्यात्। उन्नीय
प्राडुदाद्रवेत्। स उपसाद्यातमितोरासीत्। स यदा ताम्येत्।
अथ भूः स्वाहेति जुहुयात्। प्रजापतिर्वै भूतः। तमेवोपासरत्।
स एवैनन्तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छति यजमानः॥५६॥

तूष्णीञायते यजमानः॥

[९]

यदग्निमुद्धरति। वसंवस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे
जुह्वति। वसुष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। निहितो
धूपायञ्छेते। रुद्रास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुह्वति।
रुद्रेष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। प्रथममिध्ममर्चिरा लभते।

आदित्यास्तर्ह्यग्निः॥५७॥

तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। आदित्येष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। सर्व एव सर्वश इध्म आदीप्तो भवति। विश्वे देवास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। विश्वेष्वेवास्य देवेष्वग्निहोत्रं हुतं भवति। नितरामर्चिरुपावैति लोहिनीकेव भवति। इन्द्रस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। इन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥५८॥

अङ्गारा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गारेभ्योऽर्चिरुदेति। प्रजापतिस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। प्रजापतावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। शरोऽङ्गारा अध्यूहन्ते। ब्रह्म तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। ब्रह्मन्नेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। वसुषु रुद्रेष्वेवास्त्येषु विश्वेषु देवेषु। इन्द्रे प्रजापतौ ब्रह्मन्। अपरिवर्गमेवास्यैतासु देवतासु हुतं भवति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उ चैनदेवं वेद॥५९॥

आदित्यास्तर्ह्यग्निरिन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति देवेषु चत्वारि च (यदग्निनिहितः प्रथमं सर्व एव नितरामङ्गाराः शरोऽङ्गारा ब्रह्म वसुष्वष्टौ ॥)॥ [१०]

ऋतन्त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति। सत्यन्त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातः। अग्निर्वा ऋतम्। असावादित्यः सत्यम्। अग्निमेव तदादित्येन सायं

परिषिञ्चति। अ॒ग्निना॑ऽऽदित्यं प्रा॒तः सः। याव॑दहोरा॒त्रे
भव॑तः। ताव॑दस्य लो॒कस्य॑। ना॒र्तिर्न रि॒ष्टिः। नान्तो॒ न
पर्य॑न्तोऽस्ति। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्निहो॒त्रं जुह॑ति। य उ॒चैन॑दे॒वं
वेद॑॥६०॥

अ॒स्ति द्वे च॑॥—————[११]

अङ्गिर॑सः प्र॒जाप॑तिर॒ग्निं रु॒द्र उ॑त्तराव॑र्तौ ब्र॒ह्मवा॑दिनोऽग्निहो॒त्रप्रा॑यणा य॒ज्ञाः
प्र॒जाप॑तिरकामयता॒त्मन्व॑द्रौ॒द्रङ्गवि॑ दक्षिण॒तस्त्रयो॑ वै य॒दग्नि॑मृतन्वा॒ सत्ये॑नैका॒दश॥११॥
अङ्गिर॑सः प्रैव तेन॑ प॒शून्वे॒व यन्नि॑मार्ष्टि॒ यो वा अ॑ग्निहो॒त्रस्यो॑प॒सदो॑ दक्षिण॒तष्पृष्टिः॥६०॥
अङ्गिर॑सो य उ॒चैन॑दे॒वं वेद॑॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतं दहोतारम-
पश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा
असृजत। ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्।
तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स दशहोतारं
मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। न्यूनया जुहोति। न्यूनाद्धि
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥

दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा
असृजत। यस्मादेव योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तस्मादेव योनेः प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणत उपोस्ते।
ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो
भवति। प्रजानां सृष्टानान्धृत्यै। यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं
यशो नर्च्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं पुरेत्य। दर्भस्तम्बमुद्रुत्य। ब्राह्मणन्दक्षिणतो
निषाद्य। चतुर्होतृन्व्याचक्षीत। एतद्वै देवानां परमङ्गुह्यं ब्रह्म।
यच्चतुर्होतारः। तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं प्रकाशङ्गुतम्।

प्रकाशं प्रजानाङ्गमयति। दर्भस्तम्बमुद्ग्रथ्य व्याचष्टे॥४॥

अग्निवान् वै दर्भस्तम्बः। अग्नित्वेव व्याचष्टे। ब्राह्मणो
दक्षिणत उपास्ते। ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येवैनं
यशं ऋच्छति। ईश्वरन्तं यशोर्तोरित्याहुः। यस्यान्ते व्याचष्ट
इति। वरस्तस्मै देयः। यदेवैनं तत्रोपनमति। तदेवाव
रुन्धे॥५॥

अग्निमादधानो दशहोत्राऽरणिमव दध्यात्। प्रजातमेवैनमा
धत्ते। तेनैवोद्भृत्याग्निहोत्रं जुहुयात्। प्रजातमेवैनञ्जुहोति।
हविर्निर्वप्स्यं दहोतारं व्याचक्षीत। प्रजातमेवैनं निर्वपति।
सामिधेनीरनुवक्ष्यं दहोतारं व्याचक्षीत। सामिधेनीरेव
सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। अथो यज्ञो वै दशहोता। यज्ञमेव
तनुते॥६॥

अभिचरं दहोतारं जुहुयात्। नव वै पुरुषे प्राणाः।
नाभिर्दशमी। सप्राणमेवैनमभि चरति। एतावद्वै पुरुषस्य
स्वम्। यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति। तदभि चरति। स्वकृत
इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वा अस्यै निर्ऋतिगृहीतम्।
निर्ऋतिगृहीत एवैनं निर्ऋत्या ग्राहयति। यद्वाचः
क्रूरम्। तेन वषट्करोति। वाच एवैनं क्रूरेण प्र वृश्चति।
ताजगार्तिमाच्छति॥७॥

दशहोता सृष्ट्वा ऋच्छेद्याचष्टे रुन्ध एव तनुते निर्ऋतिगृहीतं पञ्च च॥ [१]

प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति। स एतं
चतुर्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीयेऽजुहोत्।
ततो वै स दर्शपूर्णमासावसृजत। तावस्मात्सृष्टावपा-
क्रामताम्। तौ ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्।
दर्शपूर्णमासावालभमानः। चतुर्होतारं मनसाऽनुद्रुत्या-
हवनीये जुहुयात्। दर्शपूर्णमासावेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते॥८॥

ग्रहो भवति। दर्शपूर्णमासयोः सृष्टयोर्धृत्यै। सोऽकामयत
चातुर्मास्यानि सृजेयेति। स एतं पञ्चहोतारमपश्यत्।
तं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स
चातुर्मास्यान्यसृजत। तान्यस्मात्सृष्टान्यपाक्रामन्। तानि
ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। चातुर्मास्यान्यालभमानः॥९॥

पञ्चहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये जुहुयात्। चातुर्मास्यान्येव
सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति। चातुर्मास्यानां
सृष्टानान्धृत्यै। सोऽकामयत पशुबन्धं सृजेयेति। स
एतं षड्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीयेऽजुहोत्।
ततो वै स पशुबन्धमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
तद्ग्रहेणागृह्णात्॥१०॥

तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। पशुबन्धेन यक्ष्यमाणः। षड्होतारं
मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये जुहुयात्। पशुबन्धमेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य
प्र तनुते। ग्रहो भवति। पशुबन्धस्य सृष्टस्य धृत्यै।
सोऽकामयत सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एतं

सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीयेऽजुहोत्।
ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तद्गृहेणागृह्णात्। तद्गृहस्य
ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः। सप्तहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये
जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वरः सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो
भवति। सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो वै यज्ञो न
प्राभवत्। तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यत्सम्भाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यत्सम्भारा
भवन्ति। यज्ञस्य प्रभूत्यै। आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं
वा आतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञः सम्भृत्य प्र तनुते। अयज्ञो
वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्नीर्व्याचष्टे।
यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। उपसत्सु व्याचष्टे। एतद्वै
पत्नीनामायतनम्। स्व एवैनां आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरञ्जायेरन्धृद्व॥ [२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स
त्रिवृतः स्तोममसृजत। तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत
उदतृणत्। तौ पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षन्देवा
अन्वसृज्यन्त। अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्।
पराऽसुराः। यङ्कामयेत् वसीयान्त्स्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वसीयानेव भवति। यङ्कामयेत्
पापीयान्त्स्यादिति। तमपरपक्षे याजयेत्। पापीयानेव

भवति। तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः। प्रजापतिर्वै
दशहोता। चतुर्होता पञ्चहोता। षड्होता सप्तहोता। ऋतवः
संवत्सरः॥१५॥

प्रजाः पशवं इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोर्भूयांसं
वेद। बहोरेव भूयांभवति। प्रजापतिर्देवासुरानंसृजत। स
इन्द्रमपि नांसृजत। तन्देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति।
सोऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्मांस्तपसाऽसृक्षि। एवमिन्द्रं
जनयध्वमिति॥१६॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मन्निन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्।
जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति।
ऋतून्संवत्सरम्। प्रजाः पशून्। इमाँल्लोकानित्यब्रुवन्। तं वै
माऽऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत्॥१७॥

तश्चतुर्होत्रा प्राजनयन्। यः कामयेत वीरो म आजायेतेति।
स चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव
भूत्वा प्रजायते। जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहेति ग्रहेण
जुहोति। आऽस्य वीरो जायते। वीरः हि देवा एतयाऽऽहुत्या
प्राजनयन्। आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। वयं
पूर्वं सुवर्गं लोकमियाम वयं पूर्वं इति॥१८॥

त आदित्या एतं पञ्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा
प्रातरनुवाकादाग्नीध्रेऽजुहवुः। ततो वै ते पूर्वं सुवर्गं

लो॒कमा॑यन्। यः सु॒व॒र्गका॑मः स्यात्। स पञ्च॑हो॒तारं॑ पु॒रा
प्रा॑तरनुवा॒कादा॑ग्री॒ध्रे जु॑हुयात्। सु॒व॒त्स॒रो वै पञ्च॑हो॒ता।
सु॒व॒त्स॒रः सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒त्स॒र ए॒वर्तु॑षु॒ प्रति॑ष्ठा॒य। सु॒व॒र्ग
लो॒कमे॑ति। तेऽब्रु॒वन्न॑ङ्गि॒रस॑ आदि॒त्यान्॥१९॥

क्व॑ स्था। क्व॑ वः सु॒द्ध्यो ह॒व्यं व॑क्ष्या॒म इति॑। छन्दः॑ स्वि॒त्य॑ब्रुवन्।
गा॒य॒त्रि॒यात्रि॑ष्टु॒भि जग॑त्या॒मिति॑। तस्मा॑च्छन्दः॑ सु॒ स॒द्ध्य
आ॑दि॒त्येभ्यः॑। आ॒ङ्गी॒र॒सीः प्र॒जा ह॒व्यं व॑हन्ति। व॒ह॒न्त्यस्मै॑
प्र॒जा ब॒लिम्। ऐ॒न॒मप्र॑ति॒ख्यातं॑ गच्छति। य ए॒वं वेद॑।
द्वा॒द॒श मा॒साः पञ्च॑र्त॒वः। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒सावा॑दि॒त्य
ए॒कवि॑ंशः। ए॒तस्मि॑न्वा ए॒ष श्रि॑तः। ए॒तस्मि॑न्प्रति॒ष्ठितः॑। य
ए॒वमे॒तः श्रि॑तं॒ प्रति॑ष्ठितं॒ वेद॑। प्र॒त्ये॒व ति॑ष्ठति॥२०॥

स्यादिति॑ सु॒व॒त्स॒रो ज॑नयध्वमितीत्य॑ब्रवीत्पूर्वं इत्या॑दि॒त्यानृ॒तवृ॑ष्यद्द्वं॥ [३]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यत् प्र जा॒येये॑ति। स ए॒तं द॑हो॒तार॑मपश्यत्।
तेन॑ द॒शधा॑ऽऽत्मा॒नं वि॑धा॒य। द॒शहो॑त्राऽतप्यत। तस्य॒ चित्तिः॑
स्रु॒गासी॑त्। चि॒त्तमा॑ज्यम्। तस्यै॒ताव॑त्ये॒व वा॒गासी॑त्। ए॒तावा॑न्
यज्ञ॒क्रतुः॑। स चतु॑र्हो॒तार॑मसृजत। सोऽन॑न्दत्॥२१॥

असृ॑क्षि॒ वा इ॒ममि॑ति। तस्य॒ सामो॑ ह॒विरा॑सीत्। स
चतु॑र्हो॒त्राऽत॑प्यत। सोऽता॑म्यत्। स भू॒रिति॑ व्याह॑रत्।
स भू॒मिम॑सृजत। अ॒ग्नि॒हो॒त्रन्द॑र्शपूर्णमा॒सौ यजू॑ंषि। स
द्विती॑यमतप्यत। सोऽता॑म्यत्। स भुव॒ इति॑ व्याह॑रत्॥२२॥
सोऽन्तरि॑क्षमसृजत। चा॒तुर्मा॑स्यानि॒ सामा॑नि। स

तृतीयमतप्यत। सौऽताम्यत्। स सुवरिति व्याहरत्।
 स दिवमसृजत। अग्निष्टोममुक्थ्यमतिरात्रमृचः। एता वै
 व्याहृतय इमे लोकाः। इमान्खलु वै लोकाननु प्रजाः
 पशवश्छन्दांसि प्राजायन्त। य एवमेताः प्रजापतेः प्रथमा
 व्याहृतीः प्रजाता वेद॥ २३॥

प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। स पञ्चहोतारमसृजत।
 स हविर्नाविन्दत। तस्मै सोमस्तनुवं प्रायच्छत्। एतत्तै
 हविरिति। स पञ्चहोत्राऽतप्यत। सौऽताम्यत्। स
 प्रत्यङ्मुखाबाधत। सोऽसुरानसृजत। तदस्याप्रियमासीत्॥ २४॥

तद्दुर्वर्णं हिरण्यमभवत्। तद्दुर्वर्णस्य हिरण्यस्य जन्म।
 स द्वितीयमतप्यत। सौऽताम्यत्। स प्राङ्मुखाबाधत।
 स देवानसृजत। तदस्य प्रियमासीत्। तत्सुवर्णं
 हिरण्यमभवत्। तत्सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। य एव
 सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म वेद॥ २५॥

सुवर्ण आत्मना भवति। दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः। तस्मात्सुवर्णं
 हिरण्यं भार्यम्। सुवर्ण एव भवति। ऐनं प्रियङ्गच्छति
 नाप्रियम्। स सप्तहोतारमसृजत। स सप्तहोत्रैव सुवर्णं
 लोकमैत्। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदत।
 त्रयस्त्रिंशेन प्रत्यतिष्ठत्। एकविंशेन रुचमधत्त॥ २६॥

सप्तदशेन प्राजायत। य एवं विद्वान्तसोमैर्न यजते।

सप्तहोत्रैव सुवर्गं लोकमेति। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्यो
भ्रातृव्यान्प्रणुदते। त्रयस्त्रिंशेन प्रतितिष्ठति। एकविंशेन
रुचं धत्ते। सप्तदशेन प्र जायते। तस्मात्सप्तदशः स्तोमो न
निरूह्यः। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते
प्रजात्यै॥ २७ ॥

अनन्दब्रुव इति व्याहरद्वेदासीद्वेदाधत्त प्रजात्यै॥ [४]

देवा वै वरुणमयाजयन्। स यस्यैयस्यै देवतायै
दक्षिणामनयत्। तामव्हीनात्। तैऽब्रुवन्। व्यावृत्य प्रति
गृह्णाम। तथा नो दक्षिणा न व्लेष्यतीति। ते व्यावृत्य
प्रत्यगृह्णन्। ततो वै तान्दक्षिणा नाव्हीनात्। य एवं
विद्वान्व्यावृत्य दक्षिणां प्रतिगृह्णाति। नैनं दक्षिणा
व्हीनाति॥ २८ ॥

राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यमित्याह।
आग्नेयं वै हिरण्यम्। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। सोमाय
वास इत्याह। सौम्यं वै वासः। स्वयैवैनं देवतया प्रति
गृह्णाति। रुद्राय गामित्याह। रौद्री वै गौः। स्वयैवैनान् देवतया
प्रतिगृह्णाति। वरुणायाश्चमित्याह॥ २९ ॥

वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। प्रजापतये
पुरुषमित्याह। प्राजापत्यो वै पुरुषः। स्वयैवैनं देवतया प्रति
गृह्णाति। मनवे तल्पमित्याह। मानवो वै तल्पः। स्वयैवैनं
देवतया प्रति गृह्णाति। उत्तानायाङ्गीरसायान् इत्याह। इयं

वा उ॒त्ता॒न आ॒ङ्गीर॒सः॥३०॥

अ॒नयै॒वैन॒त्रतिं॑ गृ॒ह्णाति॑ । वै॒श्वान॒र्यर्चा॑ रथं॒ प्रतिं॑ गृ॒ह्णाति॑ ।
वै॒श्वान॒रो वै दे॒वत॑या॒ रथः॑ । स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ प्रतिं॑ गृ॒ह्णाति॑ ।
तेना॑मृ॒तत्व॑म॒श्यामि॒त्याह॑ । अ॒मृत॑मे॒वात्म॑न्ध॒त्ते । वयो॑ दा॒त्र
इ॒त्याह॑ । वयं॑ ए॒वैनं॑ कृ॒त्वा । सु॒वर्गं॑ लो॒कं ग॑मयति । मयो॒
मह्य॑मस्तु॒ प्रति॑ग्रही॒त्र इ॒त्याह॑॥३१॥

यद्वै शि॒वम् । तन्म॑यः । आ॒त्मन॑ ए॒वैषा॑ परी॒तिः । क इ॒दङ्क॒स्मा
अदा॑दि॒त्याह॑ । प्र॒जाप॑तिर्वै कः । स प्र॒जाप॑तये ददाति । कामः
कामा॑ये॒त्याह॑ । कामे॑न॒ हि ददा॑ति । कामे॑न॒ प्रति॑गृ॒ह्णाति॑ । कामो॑
दा॒ता कामः॑ प्रति॑ग्रही॒तेत्या॑ह॥३२॥

कामो॑ हि दा॒ता । कामः॑ प्रति॑ग्रही॒ता । कामः॑ स॒मुद्र॑मावि॒शेत्या॑ह ।
स॒मुद्र॑ इ॒व हि कामः॑ । ने॒व हि काम॑स्यान्तोऽस्ति । न
स॒मुद्र॑स्य । कामे॑न॒ त्वा प्रति॑गृ॒ह्णामी॒त्याह॑ । येन॑ कामे॑न॒
प्रति॑गृ॒ह्णाति॑ । स ए॒वैनं॑म॒मुष्मि॑ल्लो॒के काम॑ आगच्छति ।
कामे॑तत्त ए॒षा ते॑ काम॑ दक्षि॒णेत्या॑ह । काम॑ ए॒व
तद्य॑ज॒मानो॑ऽमुष्मि॑ल्लो॒के दक्षि॑णामिच्छति । न प्रति॑ग्रही॒तरि॑ ।
य ए॒वं वि॒द्वान्दक्षि॑णां प्रति॑गृ॒ह्णाति॑ । अ॒नृणा॑मे॒वेनां॑ प्रतिं॑
गृ॒ह्णाति॑॥३३॥

द्वीनात्यश्वमित्याहाङ्गीरसः प्रतिग्रहीत्र इत्याह प्रतिग्रहीतेत्याह दक्षिणेत्याह चत्वारि च॥—[५]

अन्तो॑ वा ए॒ष य॒ज्ञस्य॑ । यद॑श॒मम॑हः । द॒शमे॑ऽह॒न्त्सर्प॑रा॒ज्ञियां॑

ऋग्भिः स्तुवन्ति। यज्ञस्यैवान्तङ्गत्वा। अन्नाद्यमव रुन्धते।
तिसृभिः स्तुवन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव
लोकेभ्योऽन्नाद्यमव रुन्धते। पृश्निवतीर्भवन्ति। अन्नं वै
पृश्नि॥३४॥

अन्नमेवाव रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति। मनसा
प्रति हरति। मन इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। देवा वै
सर्पाः। तेषामियं राज्ञी। यत्सर्पराज्ञियां ऋग्भिः स्तुवन्ति।
अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥३५॥

चतुर्होतृन् होता व्याचष्टे। स्तुतमनुशंसति शान्त्यै।
अन्तो वा एष यज्ञस्य। यद्वंशममहः। एतत्खलु वै देवानां
परमङ्गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। दशमेऽहं श्वतुर्होतृव्याचष्टे।
यज्ञस्यैवान्तङ्गत्वा। परमन्देवानाङ्गुह्यं ब्रह्माव रुन्धे। तदेव
प्रकाशं गमयति॥३६॥

तदेनं प्रकाशङ्गतम्। प्रकाशं प्रजानाङ्गमयति। वाचं यच्छति।
यज्ञस्य धृत्यै। यजमानदेवत्यं वा अहः। भ्रातृव्यदेवत्या
रात्रिः। अह्ना रात्रिभ्यायेत्। भ्रातृव्यस्यैव तल्लोकं वृद्धे।
यद्विवा वाचं विसृजेत्। अहर्भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। यन्नक्तं
विसृजेत्। रात्रिं भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। अधिवृक्षसूर्ये
वाचं विसृजति। एतावन्तमेवासमै लोकमुच्छिषति।
यावदादित्योऽस्तमेति॥३७॥

पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शि०षेत्पञ्च च॥ [६]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टाः समश्लिष्यन्। ता
रूपेणानुप्राविशत्। तस्मादाहुः। रूपं वै प्रजापतिरिति। ता
नाम्नाऽनु प्राविशत्। तस्मादाहुः। नाम वै प्रजापतिरिति।
तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य। नाम्ना चेद्धयेते॥३८॥

मित्रमेव भवतः। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स इन्द्रमपि
नासृजत। तन्देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। स
आत्मन्निन्द्रमपश्यत्। तमसृजत। तन्निष्टुर्वीर्यं भूत्वाऽनु
प्राविशत्। तस्य वज्रः पञ्चदशो हस्त आपद्यत।
तेनोदय्यासुरानभ्यभवत्॥३९॥

य एवं वेद। अभि भ्रातृव्यान्भवति। ते देवा असुरैर्विजित्य।
सुवर्गं लोकमायन्। तैऽमुष्मिँल्लोके व्यक्षुध्यन्। तैऽब्रुवन्।
अमृतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं
यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र
कल्पयेति॥४०॥

तस्य वा इयङ्कृतिः। यदिदङ्किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स
वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सद्ध्यो देवेभ्यो हव्यं
बहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। सौऽमन्यत। अभि
वा इमेऽस्माल्लोकादमुं लोकं कमिष्यन्त इति। स वाचस्पते
हृदिति व्याहरत्। तस्मात्पुत्रो हृदयम्। तस्मादस्माल्लोकादमुं

लो॒क॒न्नाभि॑ का॒म॒यन्ते॑। पु॒त्रो हि॑ हृद॒यम्॥४१॥

हृयंते॑ अभवत्कल्पयेतीति॑ च॒त्वारि॑ च॥ [७]

दे॒वा वै चतु॑र्होतृभि॒र्यज्ञ॑म॒तन्व॑त। ते वि पा॒प्मना॒
भ्रातृ॑व्ये॒णाज॑यन्त। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। य ए॒वं
वि॒द्वाश्चतु॑र्होतृभि॒र्यज्ञ॑न्त॒नुते॑। वि पा॒प्मना॒ भ्रातृ॑व्ये॒ण ज॑यते।
अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। षड्भो॑त्रा प्राय॒णीय॑मा सा॒दय॑ति।
अ॒मुष्मै॒ वै लो॒काय॑ षड्भो॑ता। घ्नन्ति॒ खलु॒ वा ए॒तत्सोम॑म्।
यद॑भिषु॒ण्वन्ति॑॥४२॥

ऋ॒जुधै॒वैन॑म॒मुं लो॒कं ग॑मयति। चतु॑र्होत्राऽऽति॒थ्यम्। यशो॑
वै चतु॑र्हो॒ता। यश॑ ए॒वात्म॑न्ध॒त्ते। पञ्च॑होत्रा प॒शुमु॑प॒साद॑यति।
सु॒व॒र्ग्यो वै पञ्च॑हो॒ता। यज॑मानः प॒शुः। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं
लो॒कं ग॑मयति। ग्रहा॑न्गृही॒त्वा स॒प्तहो॑तारं जुहोति। इ॒न्द्रि॒यं वै
स॒प्तहो॑ता॥४३॥

इ॒न्द्रि॒यमे॒वात्म॑न्ध॒त्ते। यो वै चतु॑र्होतृ॒ननु॑स॒वन॑न्त॒र्पय॑ति।
तृ॒प्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑न॒ सोम॑पी॒थो न॑मति।
ब॒हिष्प॒व॒माने॑ दश॑हो॒तारं॒ व्याच॑क्षीत। मा॒ध्यं दि॒ने
प॒व॒माने॑ चतु॑र्हो॒तारम्। आ॒र्भवे॑ प॒व॒माने॑ पञ्च॑हो॒तारम्।
पि॒तृय॑ज्ञे षड्भो॑तारम्। य॒ज्ञाय॑ज्ञि॒यस्य॑ स्तो॒त्रे स॒प्तहो॑तारम्।
अ॒नु॒स॒वन॑मे॒वैना॑ं स्त॒र्पय॑ति॥४४॥

तृ॒प्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑न॒ सोम॑पी॒थो न॑मति।

दे॒वा वै चतु॑र्होतृभिः सु॒त्रमा॑सत। ऋ॒द्धि॑परिमितं
यश॑स्कामाः। ते॑ऽब्रुवन्। यन्नः॑ प्रथ॒मं यशं॑ ऋच्छात्।
सर्वे॑षान्नस्तत्स॒हास॑दिति। सोम॒श्चतु॑र्होत्रा। अ॒ग्निः पञ्च॑होत्रा।
धा॒ता षड्भू॑त्रा॥४५॥

इन्द्रः॑ सप्त॒होत्रा। प्र॒जाप॑तिर्दश॒होत्रा। तेषां॑ सोम॑
राजा॑नं यशं॑ आर्च्छत्। तन्न्य॑कामयत। तेनापा॑क्रामत्। तेन॑
प्र॒लाय॑मचरत्। तन्दे॒वाः प्रैषैः॑ प्रैष॑मैच्छन्। तत्प्रै॑षाणां प्रैष॒त्वम्।
नि॒विद्धि॑न्यवेदयन्। तन्नि॒विदा॑न्निवि॒त्वम्॥४६॥

आ॒प्रीभि॑राप्नुवन्। तदा॒प्रीणा॑माप्रित्वम्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यशो
व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा अभ॑वन्। तद्ग्र॒हाणा॑ङ्ग्रह॒त्वम्। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑
ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। तस्य॑ त्वे॒व गृ॑हीताः। ते॑ऽब्रुवन्। यो वै नः॑
श्रेष्ठो॑ऽभूत्॥४७॥

तम॑वधिष्म। पुन॑रि॒मं सु॑वामहा इति। तज्छ॒न्दो॑भिरसुवन्त।
तज्छ॒न्दसा॑ज्छ॒न्दस्त्वम्। साम्ना॑ समान॑यन्। तत्साम्नः॑
साम॒त्वम्। उ॒क्थैरु॑दस्थापयन्। तदु॒क्थाना॑मुक्थ॒त्वम्। य ए॒वं
वेद॑। प्रत्ये॒व ति॑ष्ठति॥४८॥

सर्व॑मायुरेति। सोमो॒ वै यशः॑। य ए॒वं वि॒द्वान्त॑सोम॒माग॑च्छति।
यशं॑ ए॒वैन॑मृच्छति। तस्मा॑दाहुः। यश्चै॒वं वेद॑ यश्च॒ न। तावु॑भौ
सोम॒माग॑च्छतः। सोमो॒ हि यशः॑। तन्त्वा॑ऽव यशं॑
ऋच्छ॑तीत्याहुः। यः सोमे॒ सोमं॑ प्राहेति। तस्मा॑त्सोमे॒ सोमः॑
प्रोच्यः॑। यशं॑ ए॒वैन॑मृच्छति॥४९॥

अभिषुण्वन्ति सप्तहोता तर्पयति षड्विंश निवित्त्वमभूतिष्ठति प्राहेति द्वे च॥—————[८]

इदं वा अग्रे नैव किं च नासीत्। न द्यौरासीत्। न पृथिवी। नान्तरिक्षम्। तदसदेव सन्मनोऽकुरुत् स्यामिति। तदतप्यत। तस्मात्तेपांनाद्धूमोऽजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपांनादग्निरजायत। तद्भूयोऽतप्यत॥५०॥

तस्मात्तेपांनाज्योतिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपांनादूर्ध्विरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपांनान्मरीचयोऽजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपांनादुदारा अजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत। तदभ्रमिव समहन्यत। तद्वस्तिमभिनत्॥५१॥

स समुद्रोऽभवत्। तस्मात्समुद्रस्य न पिबन्ति। प्रजननमिव हि मन्यन्ते। तस्मात्पशोर्जायमानादापः पुरस्ताद्यन्ति। तद्वशहोताऽन्वसृज्यत। प्रजापतिर्वै दशहोता। य एवन्तपसो वीर्यं विद्वांस्तप्यन्ते। भवत्येव। तद्वा इदमापः सलिलमासीत्। सोऽरोदीत्प्रजापतिः॥५२॥

स कस्मा अग्निः। यद्यस्या अप्रतिष्ठाया इति। यदप्स्ववापद्यत। सा पृथिव्यभवत्। यद्वमृष्ट। तदन्तरिक्षमभवत्। यदूर्ध्वमुदमृष्ट। सा द्यौरभवत्। यदरोदीत्। तदनयो रोदस्त्वम्॥५३॥

य एवं वेद। नास्य गृहे रुदन्ति। एतद्वा एषां लोकानां जन्म। य एवमेषां लोकानां जन्म वेद। नैषु लोकेष्वार्तिमाच्छति।

स इमां प्रतिष्ठां विन्दत। स इमां प्रतिष्ठां वित्वाऽकामयत्
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
जघनादसुरानसृजत॥५४॥

तेभ्यो मृन्मये पात्रेऽन्नमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्।
तामपाहता। सा तमिस्राऽभवत्। सोऽकामयत् प्रजायेयेति।
स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स प्रजननादेव
प्रजा असृजत। तस्मादिमा भूयिष्ठाः। प्रजननाद्धोना
असृजत॥५५॥

ताभ्यो दारुमये पात्रे पयोऽदुहत्। याऽस्य सा
तनूरासीत्। तामपाहता। सा जोत्स्नाऽभवत्। सोऽकामयत्
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
उपपक्षाभ्यामेवर्तूनसृजत। तेभ्यो रजते पात्रे घृतमदुहत्।
याऽस्य सा तनूरासीत्॥५६॥

तामपाहता। सोऽहोरात्रयोः सन्धिरभवत्। सोऽकामयत्
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
मुखाद्देवानसृजत। तेभ्यो हरिते पात्रे सोममदुहत्। याऽस्य
सा तनूरासीत्। तामपाहता। तदहरभवत्॥५७॥

एते वै प्रजापतेर्दोहाः। य एवं वेद। दुह एव प्रजाः। दिवा
वै नोऽभूदिति। तद्देवानान्देवत्वम्। य एवन्देवानान्देवत्वं
वेद। देवानेव भवति। एतद्वा अहोरात्राणां जन्म। य

ए॒वम॑हो॒रात्रा॑णां जन्म॒ वेद॑। नाहो॒रात्रे॑ष्वार्ति॒माच्छ॑ति॥५८॥

अस॒तोऽधि॒ मनो॑ऽसृज्यत। मनः॑ प्र॒जाप॑तिमसृजत।
प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। तद्वा इ॒दं मन॑स्ये॒व पर॑मं
प्रति॑ष्ठितम्। यदि॒दङ्किं॑ च। तदे॒तच्छ्वो॑वस्य॒सन्नाम॑ ब्रह्म।
व्युच्छ॑न्ती॒व्युच्छ॑न्त्यस्मै॒ वस्य॑सीवस्यसी॒ व्युच्छ॑ति। प्रजा॑यते
प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र पर॑मे॒ष्ठिनो॒ मात्रा॑माप्नोति। य ए॒वं
वेद॑॥५९॥

अ॒ग्नि॒रंजा॑यत् तद्भूयो॑ऽतप्यताभिनदरोदीत्य॒जाप॑तीरोद॒स्त्वम॑सृजतासृजत घृतम॑दुहृद्याऽस्य सा
तनू॒रासी॑दह॒रभव॑दृच्छति वेदं (इदं धूमो॑ऽग्नि॒ज्योति॑र॒र्चिर्म॑रीचय उदा॒रास्तद॑भ्र॒ स ज॒घना॑त्सा
तमि॑स्त्रा स प्र॒जन॑नात्सा जोत्सा स उप॒प॒क्षाभ्या॑ सौ॒होरा॑त्रयोः सन्धिः स मुखा॑त्तदह॒र्देव॑वा॒न्मृन्म॑ये
दारु॑मये रज॒ते हरि॑ते तेभ्य॒स्ताभ्यो॒ द्वे तेऽन्नं॑ पयो॒ घृतं॑ सोमम् ॥)॥—————[९]

प्र॒जाप॑तिरिन्द्रमसृजतानुजाव॒रन्दे॒वाना॑म्। तं प्राहि॑णोत्।
परे॑हि। ए॒तेषा॑न्दे॒वाना॑मधि॒पति॑रे॒धीति॑। तन्दे॒वा अ॑ब्रुवन्।
कस्त्वम॑सि। व॒यं वै त्वच्छ्रे॒यांसः॑ स्म इति॑। सौ॒ऽब्रवी॑त्।
कस्त्वम॑सि व॒यं वै त्वच्छ्रे॒यांसः॑ स्म इति॑ मा दे॒वा अ॑वोचं
नि॒ति। अथ॒ वा इ॒दन्त॑रहि॒ प्रजा॑प॒तौ हर॑ आसीत्॥६०॥

यद॒स्मिन्ना॑दित्ये। तदे॒नम॑ब्रवीत्। ए॒तन्मे॒ प्रय॑च्छ।
अथा॒हमे॒तेषा॑न्दे॒वाना॑मधि॒पति॑र्भविष्यामीति॑। को॒ऽहं
स्या॑मित्य॒ब्रवी॑त्। ए॒तत्प्र॒दाये॑ति। ए॒तत्स्या॒ इत्य॑ब्रवीत्।
यदे॒तद्वी॒षीति॑। को ह॒ वै नाम॑ प्र॒जाप॑तिः। य ए॒वं वेद॑॥६१॥
वि॒दुरे॑न॒न्नाम्ना॑। तद॑स्मै रु॒क्मं कृ॒त्वा प्रत्य॑मुश्चत्। ततो॒ वा इन्द्रो॑

देवाना॑मधि॑पतिरभवत्। य एवं वेद॑। अधि॑पतिरे॒व संमा॑नाना॑
भवति। सोऽम॑न्यत। किङ्किं॑ वा अ॑कर॒मिति॑। स च॒न्द्रं म॒
आह॑रेति॒ प्राल॑पत्। तच्च॒न्द्रम॑सश्चन्द्रम॒स्त्वम्। य एवं वेद॑॥६२॥

च॒न्द्रवा॑ने॒व भ॑वति। तन्दे॒वा अ॑ब्रुवन्। सु॒वीर्यो॑ मर्या॒ यथा॑
गोपा॑यत् इति॑। तत्सूर्य॑स्य सूर्य॒त्वम्। य एवं वेद॑।
नैन॑न्द॒भ्रोति॑। कश्च॒ नास्मि॑न्वा इ॒दमिन्द्रि॑यं प्रत्य॑स्था॒दिति॑।
तदिन्द्र॑स्येन्द्र॒त्वम्। य एवं वेद॑। इन्द्रि॑या॒व्येव॑ भ॑वति॥६३॥

अ॒यं वा इ॒दं प॑र॒मोऽभू॑दिति॑। तत्प॑रमे॒ष्ठिनः॑ परमे॒ष्टित्वम्।
य एवं वेद॑। प॒रमा॑मे॒व का॑ष्ठां गच्छ॑ति। तन्दे॒वाः संम॑न्तं
पर्य॑विशन्। वस॑वः पुर॒स्तात्। रु॒द्रा दक्षि॑णतः। आ॒दित्याः
प॒श्चात्। वि॒श्वे दे॒वा उत्त॑रतः। अङ्गि॑रसः प्र॒त्यश्च॑म्॥६४॥

सा॒ध्याः प॑रा॒श्चम्। य एवं वेद॑। उपै॑न॒९ समा॑नाः
संवि॑शन्ति। स प्र॒जाप॑तिरे॒व भू॑त्वा प्र॒जा आव॑यत्। ता
अ॑स्मै नाति॑ष्ठन्तान्नाद्या॑य। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्प॑श्यन्तीः।
दक्षि॑णतः पर्या॑यन्। स दक्षि॑णतः पर्य॑वर्तयत। ता मुखं॑
पुर॒स्तात्प॑श्यन्तीः। मुखं॑न्दक्षि॑णतः॥६५॥

प॒श्चात्प॑र्या॑यन्। स प॒श्चात्प॑र्य॑वर्तयत। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्प॑श्यन्तीः।
मुखं॑न्दक्षि॑णतः। मुखं॑ प॒श्चात्। उत्त॑रतः पर्या॑यन्। स उत्त॑रतः
पर्य॑वर्तयत। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्प॑श्यन्तीः। मुखं॑न्दक्षि॑णतः।

मुखं पश्चात्॥६६॥

मुखमुत्तरतः। ऊर्ध्वा उदायन्। स उपरिष्टान्यवर्तयत।
ताः सर्वतोमुखो भूत्वाऽऽवयत्। ततो वै तस्मै प्रजा
अतिष्ठन्तान्नाद्याय। य एवं विद्वान्परि च वर्तयते नि
च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा अत्ति। तिष्ठन्तेऽस्मै प्रजा
अन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति॥६७॥

आसीद्वेदं चन्द्रमस्त्वं य एवं वेदोन्द्रियाव्येव भवति प्रत्यञ्चं मुखेन्दक्षिणतो मुखं पश्चान्नव
च॥

[१०]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं
देहोतारमपश्यत्। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति बहोर्भूयानभवत्।
यः कामयेत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स दशहोतारं प्रयुञ्जीत।
बहोरेव भूयान्भवति। सोऽकामयत वीरो म आज्ञायेतेति।
स दशहोतुश्चतुर्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त॥६८॥

तस्य प्रयुक्तीन्द्रोऽजायत। यः कामयेत वीरो म आज्ञायेतेति।
स चतुर्होतारं प्रयुञ्जीत। आऽस्य वीरो जायते। सोऽकामयत
पशुमान्त्स्यामिति। स चतुर्होतुः पञ्चहोतारं निरमिमीत।
तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति पशुमानभवत्। यः कामयेत
पशुमान्त्स्यामिति। स पञ्चहोतारं प्रयुञ्जीत॥६९॥

पशुमानेव भवति। सोऽकामयतर्तवो मे कल्पेरन्निति।
स पञ्चहोतुः षड्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य

प्रयुक्त्युतवोऽस्मा अकल्पन्त। यः कामयेतुर्तवो मे
कल्पेरन्निति। स षड्होतारं प्रयुञ्जीत। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः।
सोऽकामयत सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मे सोमपः
सोमयाजी जायेतेति॥ ७०॥

स षड्होतुः सप्तहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य
प्रयुक्ति सोमपः सोमयाज्यंभवत्। आऽस्य सोमपः
सोमयाज्यंजायत। यः कामयेत सोमपः सोमयाजी स्याम्।
आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति। स सप्तहोतारं प्रयुञ्जीत।
सोमप एव सोमयाजी भवति। आऽस्य सोमपः सोमयाजी
जायते। स वा एष पशुः पञ्चधा प्रतितिष्ठति॥ ७१॥

पद्भिर्मुखेन। ते देवाः पशून् वित्वा। सुवर्गं लोकमायन्।
तेऽमुष्मिल्लोके व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्। अमुतः प्रदानं वा
उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्।
आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र कल्पयेति। तस्य वा
इयङ्कृतिः॥ ७२॥

यदिदङ्किं च। य एवं वेद। कल्पन्तेऽस्मै। स वा अयं
मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सज्जो देवेभ्यो हव्यं वहति।
य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। यो वै चतुर्होतृणां निदानं
वेद। निदानवान्भवति। अग्निहोत्रं वै दशहोतुर्निदानम्।
दर्शपूर्णमासौ चतुर्होतुः। चातुर्मास्यानि पञ्चहोतुः।
पशुबन्धषड्होतुः। सौम्योऽध्वरः सप्तहोतुः। एतद्वै चतुर्होतृणां

निदानम्। य एवं वेद। निदानवान्भवति॥७३॥

अमिमीत् तं प्रायुङ्क्त पञ्चहोतारं प्र युञ्जीत जायेतेति तिष्ठति कृप्तिर्दशहोतुर्निदानं सप्त
च॥ [११]

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति
प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति स तपः स त्रिवृतं प्रजापतिरकामयत् दशहोतारं
तेन दशधाऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः सृष्टाः समश्लिष्यन्देवा वै
चतुर्होतृभिरिदं वा अग्रे प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत बहुर्भूयानेकादश॥११॥

प्रजापतिस्तद्वहस्य प्रजापतिरकामयतानयेवैनत्तस्य वा इयं कृप्तिस्तस्मात्तेषां नाज्योतिर्यदस्मिन्नादित्ये
स षड्भूतुः सप्तहोतारत्रिसप्ततिः॥७३॥

प्रजापतिरकामयत निदानवान्भवति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किञ्चतुर्होतृणाञ्चतुर्होतृत्वमिति। यदेवेषु चतुर्धा होतारः। तेन चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते। तच्चतुर्होतृणाञ्चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता। अग्निः पञ्चहोता। धाता षड्होता। इन्द्रः सप्तहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशहोता। य एवञ्चतुर्होतृणामृद्धिं वेद। ऋध्नोत्येव। य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं क्लृप्तिं वेद। कल्पतेऽस्मै। य एषामेवमायतनं वेद। आयतनवान्भवति। य एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशहोता चतुर्होता। पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। अथ कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुपदेशनात्। य एवमिन्द्रः श्रेष्ठ देवतानामुपदेशनाद्वेद। वसिष्ठः समानानां भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति। कीर्तिरस्य पूर्वाऽऽगच्छति जनतामायतः। अथो एनं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति॥३॥

सप्तहोता प्रतिष्ठां वेद बुध्यन्ते षड्॥—————[१]

दक्षिणां प्रतिग्रहीष्यन्त्सप्तदशकृत्वोऽपान्यात्। आत्मानमेव

समिन्धे। तेजसे वीर्याय। अथो प्रजापतिरेवैनां भूत्वा
प्रति गृह्णाति। आत्मनोऽनात्यै। यद्येनमात्विज्याद्वृतं सन्तं
निर्हरेरन्। आग्नीध्रे जुहुयाद्वशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाज्येन।
पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठन्। प्रतिलोमं विग्राहम्॥४॥

प्राणानेवास्योप दासयति। यद्येनं पुनरुप शिक्षेयुः। आग्नीध्र
एव जुहुयाद्वशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाज्येन। पश्चात्प्राडासीनः।
अनुलोममविग्राहम्। प्राणानेवास्यै कल्पयति। प्रायश्चित्ती
वाग्धोतेत्यृतुमुखऋतुमुखे जुहोति। ऋतूनेवास्यै कल्पयति।
कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः॥५॥

कृता अस्मा ऋतव आरयन्ति। षड्वीता वै भूत्वा प्रजापतिरिदं
सर्वमसृजत। स मनोऽसृजत। मनसोऽधि गायत्रीमसृजत।
तद्गायत्रीं यश आर्च्छत्। तामाऽलभत। गायत्रिया अधि
छन्दांस्यसृजत। छन्दोभ्योऽधि सामं। तत्सामं यश
आर्च्छत्। तदाऽलभत॥६॥

साम्नोऽधि यजूंष्यसृजत। यजुभ्योऽधि विष्णुम्। तद्विष्णुं
यश आर्च्छत्। तमाऽलभत। विष्णोरध्योषधीरसृजत।
ओषधीभ्योऽधि सोमम्। तत्सोमं यश आर्च्छत्। तमाऽलभत।
सोमादधि पशूनसृजत। पशुभ्योऽधीन्द्रम्॥७॥

तदिन्द्रं यश आर्च्छत्। तदेनन्नाति प्राच्यवत। इन्द्र इव
यशस्वी भवति। य एवं वेद। नैनं यशोऽति प्रच्यवते।

यद्वा इ॒दङ्किं॑ च॑। तत्सर्व॑मुत्ता॒न ए॒वाङ्गी॑र॒सः प्रत्य॑गृह्णात्।
 तदे॒नं प्रति॑गृही॒तन्नाहि॑नत्। यत्किं॑ च॑ प्रति॑गृह्णी॒यात्।
 तत्सर्व॑मुत्ता॒नस्त्वा॑ङ्गीर॒सः प्रति॑गृह्णा॒त्वित्ये॒व प्रति॑गृह्णी॒यात्।
 इ॒यं वा उ॑त्ता॒न आ॑ङ्गीर॒सः। अ॒नयै॑वैन॒त्प्रति॑ गृह्णाति। नैन॑
 हि॒नस्ति। ब॒र्हिषा॑ प्रती॒याद्वा॑ वाऽश्वं॑ वा। ए॒तद्वै प॑शूनां प्रि॒यं
 धाम॑। प्रि॒येणै॒वैनं॑ धाम्ना॒ प्रत्ये॑ति॥८॥

वि॒ग्राह॑मृतव॒स्तदाऽल॑भ॒तेन्द्रं॑ गृह्णी॒यात्प॒द्व॥ [२]

यो वा अ॒वि॒द्वान्नि॒वर्त॑यते। वि॒शी॒र्षा स॒पा॑प्माऽमुष्मि॑ल्लो॒के
 भ॑वति। अथ॒ यो वि॒द्वान्नि॒वर्त॑यते। स॒शी॒र्षा वि॒पा॑प्माऽमुष्मि॑ल्लो॒के
 भ॑वति। दे॒वता॒ वै स॒प्त पु॑ष्टि॒कामा॒ न्य॑वर्तयन्त। अ॒ग्निश्च॑
 पृ॒थि॒वी च॑। वा॒युश्चा॒न्तरि॑क्षं च। आ॒दि॒त्यश्च॒ द्यौश्च॑ च॒न्द्रमाः॑।
 अ॒ग्निर्न्य॑वर्तयत। स सा॑ह॒स्रम॑पुष्यत्॥९॥

पृ॒थि॒वी न्य॑वर्तयत। सौष॑धीभिर्व॒न॒स्पति॑भिरपुष्यत्।
 वा॒युर्न्य॑वर्तयत। स म॒री॒चीभि॑रपुष्यत्। अ॒न्तरि॑क्ष॒न्य॑वर्तयत।
 तद्व॒योभि॑रपुष्यत्। आ॒दि॒त्यो न्य॑वर्तयत। स रु॒श्मिभि॑रपुष्यत्।
 द्यौर्न्य॑वर्तयत। सा नक्ष॑त्रैरपुष्यत्। च॒न्द्रमा॒ न्य॑वर्तयत।
 सौ॑ऽहो॒रात्रै॑र॒धमा॒सैर्मा॑सैर्ऋ॒तुभिः॑ संवत्स॒रेणा॑पुष्यत्।
 ता॒न्योषा॑न्पुष्यति। या॑स्तेऽपु॑ष्यन्। य ए॒वं वि॒द्वान्नि॒ च॑
 व॒र्तय॑ते॒ परि॑ च॥१०॥

अ॒पुष्य॒न्नक्ष॑त्रैरपुष्य॒त्पञ्च॑ च॥ [३]

तस्य वा अग्नेर्हिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापाक्रामत्।
 तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सोऽर्धमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।
 अर्धमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान् हिरण्यं
 प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति। अर्धमस्येन्द्रियस्याप
 क्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः प्रतिजग्रहुषः।
 तृतीयमिन्द्रियस्यापाक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स तृतीयमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।
 तृतीयमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान् वासः
 प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति। तृतीयमस्येन्द्रियस्याप
 क्रामति। तस्य वै रुद्रस्य गां प्रतिजग्रहुषः। चतुर्थमिन्द्रियस्यापाक्रामत्।
 तामेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त॥१२॥

चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्गां प्रतिगृह्णाति।
 अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। चतुर्थमस्येन्द्रियस्याप क्रामति।
 तस्य वै वरुणस्याश्वं प्रतिजग्रहुषः। पञ्चममिन्द्रियस्यापाक्रामत्।
 तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स पञ्चममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।
 पञ्चममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानश्वं प्रतिगृह्णाति॥१३॥

अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। पञ्चममस्येन्द्रियस्याप
 क्रामति। तस्य वै प्रजापतेः पुरुषं प्रतिजग्रहुषः।
 षष्ठमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स
 षष्ठमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त। षष्ठमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य
 एवं विद्वान्पुरुषं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति।

षष्ठमस्येन्द्रियस्यापं कामति॥१४॥

तस्य वै मनोस्तल्पं प्रतिजग्रहुषः। सप्तममिन्द्रियस्यापां कामत्।
तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स सप्तममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।
सप्तममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वांस्तल्पं प्रति
गृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति गृह्णाति। सप्तममस्येन्द्रियस्यापं
कामति। तस्य वा उत्तानस्याङ्गीरसस्याप्राणत्प्रतिजग्रहुषः।
अष्टममिन्द्रियस्यापां कामत्॥१५॥

तदेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै सोऽष्टममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्त।
अष्टममिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानप्राणत्प्रतिगृह्णाति।
अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अष्टममस्येन्द्रियस्यापं कामति।
यद्वा इदङ्किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाङ्गीरसः प्रत्यंगृह्णात्।
तदेनं प्रतिगृहीतुन्नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृहीयात्।
तत्सर्वमुत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृहीयात्।
इयं वा उत्तान आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रति गृह्णाति। नैनं
हिनस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रियस्यापां कामच्चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ताश्च प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापं कामत्यष्टममिन्द्रियस्यापां काम

च (तस्य वा अग्रेरहिरण्यं सोमस्य वासुस्तदेतेन रुद्रस्य गान्तामेतेन वरुणस्याश्वं प्रजापतेः
पुरुषं मनोस्तल्पन्तमेतेनोत्तानस्य तदेतेनाप्राणद्यद्वे। अर्धं तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां पञ्चमं षष्ठं
सप्तमन्तम्। तदेतेन द्वे तामेतेनैकं तमेतेन त्रीणि तदेतेनैकम्॥)॥

[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यद्वशहोतारः सूत्रमासत। केन

ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन प्रजा असृजन्तेति।
 प्रजापतिना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन प्रजा असृजन्त।
 यच्चतुर्होतारः सत्रमासन्त। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।
 केनौषधीरसृजन्तेति। सोमेन वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१७॥

तेनौषधीरसृजन्त। यत्पञ्चहोतारः सत्रमासन्त। केन ते
 गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त।
 केनैषां पशून्वृञ्जतेति। अग्निना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।
 तेनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। तेनैषां पशून्वृञ्जत।
 यथ्यङ्घ्रोतारः सत्रमासन्त। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१८॥

केनर्तूनकल्पयन्तेति। धात्रा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।
 तेनर्तूनकल्पयन्त। यत्सप्तहोतारः सत्रमासन्त। केन ते
 गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन सुवरायन्। केनेमाँल्लोकान्त्समन्तन्वन्निति।
 अर्यम्णा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन सुवरायन्।
 तेनेमाँल्लोकान्त्समन्तन्वन्निति॥१९॥

एते वै देवा गृहपतयः। तान् य एवं विद्वान्। अप्यन्यस्य
 गार्हपते दीक्षते। अवान्तरमेव सत्रिणामृध्नोति। यो वा
 अर्यमणं वेद। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यज्ञो
 वा अर्यमा। आर्यावसतिरिति वै तमाहुयं प्रशंसन्ति।
 आर्यावसतिर्भवति। य एवं वेद॥२०॥

यद्वा इदङ्किं च। तत्सर्वं चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधि यज्ञो

निर्मितः। स य एवं विद्वान् विवदेत। अहमेव भूयो वेद।
यश्चतुर्होतृन् वेदेति। स ह्येव भूयो वेद। यश्चतुर्होतृन् वेद।
यो वै चतुर्होतृणां होतृन् वेद। सर्वासु प्रजास्वन्नमत्ति॥ २१॥

सर्वा दिशोऽभि जयति। प्रजापतिर्वै दशहोतृणां होता।
सोमश्चतुर्होतृणां होता। अग्निः पञ्चहोतृणां होता।
धाता षड्होतृणां होता। अर्यमा सप्तहोतृणां होता। एते
वै चतुर्होतृणां होतारः। तान् य एवं वेद। सर्वासु
प्रजास्वन्नमत्ति। सर्वा दिशोऽभि जयति॥ २२॥

आर्ध्वन्नार्ध्वन्नित्येवं वेदंति सर्वा दिशोऽभि जयति (वै तेनं सूत्रङ्केन ॥)॥—[५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा व्यस्रंसत। स हृदयं भूतोऽशयत्।
आत्मन् हा ३ इत्यह्वयत्। आपः प्रत्यशृण्वन्।
ता अग्निहोत्रेणैव यज्ञक्रतुनोपं पर्यावर्तन्त। ताः
कुसिन्धुमुपौहन्। तस्मादग्निहोत्रस्य यज्ञक्रतोः। एकं
ऋत्विक्। चतुष्कृत्वोऽह्वयत्। अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमाः॥ २३॥

ते प्रत्यशृण्वन्। ते दर्शपूर्णमासाभ्यामेव यज्ञक्रतुनोपं
पर्यावर्तन्त। त उपौहंश्चत्वार्यङ्गानि। तस्माद्दर्शपूर्णमासयोर्यज्ञक्रतोः
चत्वारं ऋत्विजः। पञ्चकृत्वोऽह्वयत्। पशवः प्रत्यशृण्वन्। ते
चातुर्मास्यैरेव यज्ञक्रतुनोपं पर्यावर्तन्त। त उपौहं लोमं छवीं
मांसमस्थिं मज्जानम्। तस्माच्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोः॥ २४॥

पञ्चर्त्विजः। षड्कृत्वोऽह्वयत्। ऋतवः प्रत्यशृण्वन्। ते

पशुबन्धेनैव यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त। त उपौहन्तस्तनावाण्डौ
 शिशमवाञ्चं प्राणम्। तस्मात्पशुबन्धस्य यज्ञक्रतोः।
 षडृत्विजः। सप्तकृत्वोऽह्वयत्। होत्राः प्रत्यशृण्वन्। ताः
 सौम्येनैवाध्वरेण यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त॥ २५॥

ता उपौहन्तसप्त शीर्षण्यान्प्राणान्। तस्मात्सौम्यस्याध्वरस्य
 यज्ञक्रतोः। सप्त होत्राः प्राचीर्वषट्कुर्वन्ति। दशकृत्वोऽह्वयत्।
 तपः प्रत्यशृणोत्। तत्कर्मणैव संवत्सरेण सर्वैर्यज्ञक्रतुभिरुप
 पर्यावर्तत। तत्सर्वमात्मानमपरिवर्गमुपौहत्। तस्मात्संवत्सरे
 सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्ते। तस्माद्दशहोता चतुर्होता।
 पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। एकहोत्रे बलिः हरन्ति।
 हरन्त्यस्मै प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं
 वेद॥ २६॥

चन्द्रमाश्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोर्ध्वरेण यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त सप्तहोता चत्वारि च॥—[६]

प्रजापतिः पुरुषमसृजत। सौऽग्निरब्रवीत्। ममायमन्नमस्त्विति।
 सौऽबिभेत्। सर्वं वै माऽयं प्र धक्ष्यतीति। स
 एताः चतुर्होतृनात्मस्पर्णानपश्यत्। तानंजुहोत्। तैर्वै
 स आत्मानमस्पृणोत्। यदग्निहोत्रं जुहोति। एकहोतारमेव
 तद्यज्ञक्रतुमाप्नोत्यग्निहोत्रम्॥ २७॥

कुसिन्धश्चात्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं
 गच्छति। चतुरुन्नयति। चतुर्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति
 दर्शपूर्णमासौ। चत्वारि चात्मनोऽङ्गानि स्पृणोति।

आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। समित्पञ्चमी।
पञ्चहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति चातुर्मास्यानि। लोमं छुर्वी
मासमस्थि मज्जानम्॥२८॥

तानि चात्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति।
चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। षड्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति
पशुबन्धम्। स्तनावाण्डौ शिश्वमवाञ्च प्राणम्। तानि चात्मनः
स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति।
द्विर्जुहोति॥२९॥

समित्सप्तमी। सप्तहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति सौम्यमध्वरम्।
सप्त चात्मनः शीर्षण्यान्प्राणान्स्पृणोति। आदित्यस्य च
सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। द्विर्निर्माष्टि।
द्विः प्राश्नाति। दशहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति संवत्सरम्।
सर्वं चात्मानमपरिवर्गं स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं
गच्छति॥३०॥

अग्निहोत्रं मज्जानन्द्विर्जुहोत्यपरिवर्गं स्पृणोत्येकं च॥ [७]

प्रजापतिरकामयत् प्र जायेयेति। स तपोऽतप्यत।
सोऽन्तर्वानभवत्। स हरितः श्यावोऽभवत्। तस्मात्स्त्र्यन्तर्वली।
हरिणी सती श्यावा भवति। स विजायमानो गर्भेणाताम्यत्।
स तान्तः कृष्णः श्यावोऽभवत्। तस्मात्तान्तः कृष्णः श्यावो
भवति। तस्यासुरेवाजीवत्॥३१॥

तेनासुनाऽसुरानसृजत। तदसुराणामसुरत्वम्। य
 एवमसुराणामसुरत्वं वेद। असुमानेव भवति। नैनमसुर्जहाति।
 सोऽसुरान्सृष्ट्वा पितेवामन्यत। तदनु पितृनसृजत। तत्पितृणां
 पितृत्वम्। य एवं पितृणां पितृत्वं वेद। पितेवैव स्वानां
 भवति॥ ३२॥

यन्त्यस्य पितरो हवम्। स पितृन्सृष्ट्वाऽऽमनस्यत्।
 तदनु मनुष्यान्सृजत। तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वम्। य एवं
 मनुष्याणां मनुष्यत्वं वेद। मनस्येव भवति। नैनं मनुर्जहाति।
 तस्मै मनुष्यान्सृजानाय। दिवा देवत्राऽभवत्। तदनु
 देवानसृजत। तद्देवानान्देवत्वम्। य एवन्देवानान्देवत्वं
 वेद। दिवा हैवास्य देवत्रा भवति। तानि वा एतानि
 चत्वार्यम्भांसि। देवा मनुष्याः पितरोऽसुराः। तेषु
 सर्वेष्वम्भो नभ इव भवति। य एवं वेद॥ ३३॥

अजीवत्स्वानां भवति देवानसृजत सप्त च॥ [८]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यो वा इमं विद्यात्। यतोऽयं
 पवते। यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरियात्। न
 पुराऽऽयुषः प्र मीयेत। पशुमान्त्स्यात्। विन्देत प्रजाम्। यो
 वा इमं वेद॥ ३४॥

यतोऽयं पवते। यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरेति।
 न पुराऽऽयुषः प्र मीयेत। पशुमान्भवति। विन्देत प्रजाम्।
 अद्ध्यः पवते। अपोऽभि पवते। अपोऽभि सम्पवते॥ ३५॥

अ॒स्याः प॑वते। इ॒माम॑भि प॑वते। इ॒माम॑भि स॒म्प॑वते।
 अ॒ग्नेः प॑वते। अ॒ग्निम॑भि प॑वते। अ॒ग्निम॑भि सं प॑वते।
 अ॒न्तरि॑क्षात्प॑वते। अ॒न्तरि॑क्षम॑भि प॑वते। अ॒न्तरि॑क्षम॑भि सं
 प॑वते। आ॒दि॒त्यात्प॑वते॥३६॥

आ॒दि॒त्यम॑भि प॑वते। आ॒दि॒त्यम॑भि सं प॑वते। द्योः प॑वते।
 दि॒वंम॑भि प॑वते। दि॒वंम॑भि सं प॑वते। दि॒ग्भ्यः प॑वते। दि॒शोऽभि
 प॑वते। दि॒शोऽभि स॒म्प॑वते। स यत्पु॒रस्ता॑द्वा॒ति। प्रा॒ण ए॒व
 भू॒त्वा पु॒रस्ता॑द्वा॒ति॥३७॥

तस्मा॑त्पु॒रस्ता॑द्वा॒न्तम्। सर्वा॑ प्र॒जाः प्र॒ति न॑न्दन्ति। प्रा॒णो हि
 प्रि॒यः प्र॒जाना॑म्। प्रा॒ण इ॒व प्रि॒यः प्र॒जाना॑ भवति। य ए॒वं वेद॑।
 स वा ए॒ष प्रा॒ण ए॒व। अथ॑ यद्दक्षि॑णतो वा॒ति। मा॒त॒रि॒श्वैव
 भू॒त्वा दक्षि॑णतो वा॒ति। तस्मा॑द्दक्षि॑णतो वा॒न्तं वि॒द्यात्। सर्वा॑
 दि॒श आ वा॑ति॥३८॥

सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑ वि वा॑ति। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑ सं वा॒तीति॑।
 स वा ए॒ष मा॒त॒रि॒श्वैव। अथ॑ यत्प॒श्चाद्वा॑ति। प॒व॒मान॑ ए॒व
 भू॒त्वा प॒श्चाद्वा॑ति। पू॒तम॑स्मा॒ आह॑रन्ति। पू॒तमु॑प॒हर॑न्ति।
 पू॒तम॑श्चा॒ति। य ए॒वं वेद॑। स वा ए॒ष प॒व॒मान॑ ए॒व॥३९॥

अथ॑ यदु॒त्तर॑तो वा॒ति। स॒वि॒तैव॑ भू॒त्वोत्तर॑तो वा॒ति। स॒वि॒तैव॑
 स्वा॒ना भ॑वति। य ए॒वं वेद॑। स वा ए॒ष स॒वि॒तैव। ते य
 ए॒नं पु॒रस्ता॑दा॒यन्त॑मु॒प॒वद॑न्ति। य ए॒वास्य॑ पु॒रस्ता॑त्पा॒प्मानः॑।

तांस्तेऽपं घ्नन्ति। पुरस्तादितरान्पाप्मानं सचन्ते। अथ य एनन्दक्षिणत आयन्तमुपवदन्ति॥४०॥

य एवास्य दक्षिणतः पाप्मानः। तांस्तेऽपं घ्नन्ति। दक्षिणत इतरान्पाप्मानं सचन्ते। अथ य एनं पश्चादायन्तमुपवदन्ति। य एवास्य पश्चात्पाप्मानः। तांस्तेऽपं घ्नन्ति। पश्चादितरान्पाप्मानं सचन्ते। अथ य एनमुत्तरत आयन्तमुपवदन्ति। य एवास्योत्तरतः पाप्मानः। तांस्तेऽपं घ्नन्ति॥४१॥

उत्तरत इतरान्पाप्मानं सचन्ते। तस्मादेवं विद्वान्। वीवं नृत्येत्। प्रेवं चलेत्। व्यस्येवाक्ष्यौ भाषेत। मण्टयेदिव। क्राथयेदिव। शृङ्गायेतेव। उत मोपं वदेयुः। उत मे पाप्मानमपं हन्युरिति। स यान्दिशं सनिमेष्यन्त्स्यात्। यदा तान्दिशं वातो वायात्। अथ प्रवेयात्। प्र वा धावयेत्। सातमेव रदितं व्यूढं गुन्धमभि प्रच्यवते। आऽस्य तं जनपदं पूर्वा कीर्तिर्गच्छति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। य एवं वेद॥४२॥

वेद सं पवत आदित्यात्पवते वात्या वाँत्येष पवमान एव दक्षिणत आयन्तमुप वदन्त्युत्तरतः

पाप्मानस्तां स्तेपं घ्नन्तीत्यष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिः सोमं राजानमसृजत। तन्नयो वेदा अन्वसृज्यन्त। तान् हस्तेऽकुरुत। अथ ह सीता सावित्री। सोमं राजानश्चकमे। श्रद्धामु स चकमे। साऽऽह पितरं प्रजापतिमुपससारा। तं होवाच। नमस्ते अस्तु

भगवः। उप त्वाऽयानि॥४३॥

प्र त्वा पद्ये। सोमं वै राजानङ्कामये। श्रद्धामु स कामयत्
इति। तस्या उ ह स्थागुरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं
पुरस्ताद्व्याख्याय। चतुर्होतारन्दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्।
षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च
मुखेऽलङ्कृत्य॥४४॥

आऽस्यार्धं वव्राज। तां होदीक्ष्योवाच। उप मा वर्तस्वेति।
तं होवाच। भोगन्तु म आचक्ष्व। एतन्म आचक्ष्व। यत्ते
पाणाविति। तस्या उ ह त्रीन् वेदान्प्रददौ। तस्मादुह स्त्रियो
भोगमैव हारयन्ते। स यः कामयेत प्रियः स्यामिति॥४५॥

यं वा कामयेत प्रियः स्यादिति। तस्मा एतं
स्थागुरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्व्याख्याय।
चतुर्होतारन्दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्। षड्होतारमुत्तरतः।
सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च मुखेऽलङ्कृत्य।
आस्यार्धं व्रजेत्। प्रियो हैव भवति॥४६॥

अयान्यलङ्कृत्य स्यामिति भवति॥

[१०]

ब्रह्मात्मन्वदसृजत। तदकामयत। समात्मना पद्येयेति।
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै दशमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
स दशहूतोऽभवत्। दशहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
दहूतं सन्तम्। दशहोतेत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया

इव हि देवाः॥४७॥

आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै सप्तमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
स सप्तहूतोऽभवत्। सप्तहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
सप्तहूतं सन्तम्। सप्तहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया
इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै षष्ठं हूतः
प्रत्यशृणोत्। स षड्हूतोऽभवत्॥४८॥

षड्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं षड्हूतं सन्तम्।
षड्होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः।
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै पञ्चमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
स पञ्चहूतोऽभवत्। पञ्चहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
पञ्चहूतं सन्तम्। पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण॥४९॥

पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत्। तस्मै
चतुर्थं हूतः प्रत्यशृणोत्। स चतुर्हूतोऽभवत्। चतुर्हूतो ह
वै नामैषः। तं वा एतश्चतुर्हूतं सन्तम्। चतुर्होतेत्याचक्षते
पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तमब्रवीत्। त्वं वै मे
नेदिष्ठं हूतः प्रत्यश्रौषीः। त्वयै नानाख्यातार इति। तस्मान्नु
हैनांश्चतुर्होतार इत्याचक्षते। तस्माच्छ्रूषुः पुत्राणां
हृद्यतमः। नेदिष्ठो हृद्यतमः। नेदिष्ठो ब्रह्मणो भवति। य एवं
वेद॥५०॥

देवाष्पड्हूतोऽभवत्पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेणाश्रौषीष्यद्वा॥ [११]

ब्रह्मवादिनः किं दक्षिणां यो वा अविद्वान्तस्य वै ब्रह्मवादिनो यद्दशहोतारः प्रजापतिर्व्यस्रं
 प्रजापतिः पुरुषं प्रजापतिरकामयत् स तपः सोऽन्तर्वाङ्मन्त्रब्रह्मवादिनो यो वा इमं
 विद्यात्प्रजापतिः सोमं राजानं ब्रह्मात्मन्वदेकादश॥११॥

ब्रह्मवादिनस्तस्य वा अग्रेर्यद्वा इदङ्किं च प्रजापतिरकामयत् य एवास्यं दक्षिणतः
 पञ्चाशत्॥५०॥

ब्रह्मवादिनो य एवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
 तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमं नो यज्ञमुप याहि विद्वान्।
विश्वा अग्नेऽभियुजो विहत्य। शत्रूयतामा भरा भोजनानि।
अग्ने शर्ध महते सौभगाय। तव द्युम्नान्युत्तमानि सन्तु।
सञ्जास्पत्यः सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठा महाः
सि। अग्ने यो नोऽभितो जनः। वृको वारो जिघांसति॥१॥

तांस्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा अग्ने यो
नोऽभिदासति। समानो यश्च निष्ठः। इध्मस्यैव प्रक्षायतः।
मा तस्योच्छेषि किञ्चन। त्वमिन्द्राभिभूरसि। देवो
विज्ञातवीर्यः। वृत्रहा पुरुचेतनः। अप प्राच इन्द्र विश्वाः
अमित्रान्॥२॥

अपापांचो अभिभूते नुदस्व। अपोदींचो अपशूराधरा च ऊरौ।
यथा तव शर्मन्मदेम। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। युजे रथङ्गवेषणः हरिभ्याम्।
उप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः। विबाधिष्टास्य रोदसी महित्वा।
इन्द्रो वृत्राण्यप्रतीजघ्नवान्॥३॥

हव्यवाहमभिमातिषाहम्। रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुम्।
ज्योतिष्मन्तन्दीद्यतं पुरन्धिम्। अग्निः स्विष्टकृतमा हुवेम।
स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि। विश्वा देव पृतना अभि ष्या

उरुन्नः पन्थां॑ प्रदि॒शन्विभा॑हि। ज्योति॑ष्मद्वेह्यज॒रन् आ॑युः।
त्वाम॑ग्रे ह॒विष्मन्तः॑। दे॒वं म॒र्तास॑ ईडते॥४॥

मन्ये॑ त्वा जा॒तवे॑दसम्। स ह॒व्या व॑क्ष्यानु॒षक्। वि॒श्वानि॑ नो
दु॒र्गहा॑ जा॒तवे॑दः। सिन्धुं॑ न ना॒वा दु॑रि॒ताऽति॑ पर्षि। अ॒ग्रे
अ॒त्रिव॒न्मन॑सा गृणानः। अ॒स्माकं॑ बो॒ध्यवि॒ता त॒नूना॑म्। पू॒षा
गा अ॒न्वे॑तु नः। पू॒षा र॑क्ष॒त्वर्व॑तः। पू॒षा वा॒जः स॒नोतु॑ नः।
पू॒षेमा॑ आशा॒ अनु॑वेद॒ सर्वाः॑॥५॥

सो अ॒स्माः अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा अ॒घृणिः॑
सर्व॑वीरः। अ॒प्रयु॑च्छन्पु॒र ए॑तु प्रजा॒नन्। त्वम॑ग्रे स॒प्रथा॑ अ॒सि।
जुष्टो॑ होता॒ वरे॑ण्यः। त्वया॑ य॒ज्ञं वि॑त॒न्वते॑। अ॒ग्नी र॑क्षाः॒सि
से॒धति॑। शु॒क्रशो॑चि॒रम॑र्त्यः। शु॒चिः पा॒वक॑ ईड्यः। अ॒ग्रे र॑क्षा
णो अ॒हंसः॑॥६॥

प्रति॑ ष्म दे॒व री॑षतः। तपि॑ष्ठैर॒जरो॑ दह। अ॒ग्रे ह॒सि
न्य॑त्रिणम्। दी॒द्यन्म॑र्त्येष्वा। स्वे क्षये॑ शुचि॒व्रत॑। आ वा॑त
वा॒हि भे॑ष॒जम्। वि वा॑त वा॒हि य॒द्रपः॑। त्वः॑ हि वि॒श्वभे॑षजः।
दे॒वाना॑न्दूत ईय॑से। द्वावि॒मौ वा॒तौ वा॒तः॑॥७॥

आ सिन्धो॒रा प॑रा॒वतः॑। दक्षं॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॑। प॒रा॒न्यो वा॑तु
य॒द्रपः॑। यद॒दो वा॑त ते गृहे। अ॒मृत॑स्य नि॒धिर्हि॑तः। ततो॑ नो
दे॒हि जी॒वसे॑। ततो॑ नो धे॒हि भे॑ष॒जम्। ततो॑ नो म॒ह आ॒वह॑।

वा॒त् आ॒वा॒त् भे॒ष॒जम्। श॒म्भूर्म॑यो॒भूर्नो॑ हृ॒दे॥८॥

प्र ण॒ आ॒यू॑षि॒ तारि॑षत्। त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑। अ॒या स॒न्मन॑सा
हि॒तः। अ॒या सन् ह॒व्यमू॑हिषे। अ॒या नो॑ धेहि भे॒ष॒जम्। इ॒ष्टो
अ॒ग्निरा॑हु॒तः। स्वा॒हा॒कृतः॑ पि॒प॒र्तु नः॑। स्व॒गा दे॒वेभ्य॑ इ॒दन्न॑मः।
का॒मो भू॑तस्य॒ भव्य॑स्य। स॒म्रा॒डे॒को वि॑रा॒जति॥९॥

स इ॒दं प्र॑ति॒ पप्र॑थे। ऋ॒तूनु॑त्सृ॒जते॑ व॒शी। का॒मस्त॑दग्रे
सम॑वर्त॒ताधि॑। मन॑सो॒ रेतः॑ प्रथ॒मं यदा॑सीत्। स॒तो
बन्धु॑मस॑ति॒ निर॑विन्दन्। हृ॒दि प्र॑ती॒ष्या क॒वयो॑ मनी॒षा।
त्वया॑ म॒न्यो स॒रथ॑मा॒रुज॑न्तः। ह॒र्षमा॑णासो धृष॒ता म॑रु॒त्वः।
ति॒ग्मेष॑व॒ आयु॑धा स॒श्शिशा॑नाः। उ॒प प्र॑य॒न्ति नरो॑
अ॒ग्निरू॑पाः॥१०॥

म॒न्युर्भ॑गो म॒न्युरे॒वास॑ दे॒वः। म॒न्युर॑हो॒ता व॑रु॒णो वि॒श्ववे॑दाः।
म॒न्युं वि॑श॒ ईड॑ते दे॒वय॑न्तीः। पा॒हि नो॑ म॒न्यो तप॑सा॒ श्रमे॑ण।
त्वम॑ग्रे व्रत॒भृच्छु॑चिः। दे॒वा॑ आसा॑दया इ॒ह। अ॒ग्रे ह॒व्याय॑
वोढ॑वे। व्र॒तानु॑बिभ्र॑द्व॒तपा॑ अदा॑भ्यः। यजा॑ नो दे॒वा॑ अ॒जरः॑
सु॒वीरः॑। दध॑द्र॒त्नानि॑ सु॒विदा॑नो अ॒ग्रे। गो॒पा॒य नो॑ जी॒वसे॑
जा॒तवे॑दः॥११॥

जिघा॑सत्य॒मित्रा॑ञ्जघ॒न्वानी॑डते॒ सर्वा॑ अ॒हंसो॑ वा॒तो हृ॒दे रा॑जत्य॒ग्निरू॑पाः सु॒विदा॑नो अ॒ग्न ए॒कं

च॥ [१]

चक्षु॑षो हे॒ते मन॑सो हे॒ते। वा॒चो हे॒ते ब्र॑ह्म॒णो हे॒ते। यो
मा॑ऽघा॒युर॑भि॒दास॑ति। तम॑ग्रे मे॒न्या मे॒निं कृ॑णु। यो मा॒ चक्षु॑षा

यो मनसा। यो वाचा ब्रह्मणाऽघायुरभिदासति। तयोऽग्ने त्वं
मेन्या। अमुममेनि कृणु। यत्किञ्चासौ मनसा यच्च वाचा।
यज्ञैर्जुहोति यजुषा हविर्भिः॥१२॥

तन्मृत्युर्निर्ऋत्या संविदानः। पुरादिष्टादाहुतीरस्य हन्तु।
यातुधाना निर्ऋतिरादुरक्षः। ते अस्य घन्त्वन्तेन सत्यम्।
इन्द्रेषिता आज्यमस्य मध्नन्तु। मा तत्समृद्धिं यदसौ
करोति। हन्मि तेऽहं कृतं हविः। यो मे घोरमचीकृतः।
अपाञ्चौ त उभौ बाहू। अपनह्याम्यास्यम्॥१३॥

अपं नह्यामि ते बाहू। अपं नह्याम्यास्यम्। अग्नेर्देवस्य
ब्रह्मणा। सर्वन्तेऽवधिषं कृतम्। पुराऽमुष्यं वषट्कारात्।
यज्ञन्देवेषु नस्कृधि। स्विष्टमस्माकं भूयात्। माऽस्मान्प्रापन्नरातयः।
अन्ति दूरे सतो अग्ने। भ्रातृव्यस्याभिदासतः॥१४॥

वषट्कारेण वज्रेण। कृत्यां हन्मि कृतामहम्। यो मा
नक्तन्दिवा सायम्। प्रातश्चाहो निपीयति। अद्या तमिन्द्र
वज्रेण। भ्रातृव्यं पादयामसि। इन्द्रस्य गृहोऽसि तन्त्वा।
प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे अस्ति तेन। ईडे अग्निं
विपश्चितम्॥१५॥

गिरा यज्ञस्य साधनम्। श्रुष्टीवानन्धितावानम्। अग्ने शक्रे
ते वयम्। यमं देवस्य वाजिनः। अति द्वेषांसि तरेम।
अवतं मा समनसौ समोकसौ। सचेतसौ सरेतसौ। उभौ

मामवतञ्जातवेदसौ। शिवौ भवतमद्य नः। स्वयं कृण्वानः
सुगमप्रयावम्॥१६॥

तिग्मशृङ्गो वृषभः शोशुचानः। प्रल९ सुधस्थमनु पश्यमानः।
आ तन्तुमग्निर्दिव्यन्ततान। त्वन्नस्तन्तुरुत सेतुरग्ने। त्वं पन्था
भवसि देवयानः। त्वयाऽग्ने पृष्ठं वयमारुहेम। अथा देवैः
संधमादं मदेम। उदुत्तमं मुमुग्धि नः। वि पाशं मध्यमश्रुत।
अवाधमानि जीवसे॥१७॥

वय९ सोम व्रते तव। मनस्तनूषु बिभ्रतः। प्रजावन्तो
अशीमहि। इन्द्राणी देवी सुभगा सुपत्नी। उद९शेन
पतिविद्ये जिगाय। त्रि९शदस्या जघनं योजनानि। उपस्थ
इन्द्र९ स्थविरं बिभर्ति। सेनां ह नाम पृथिवी धनञ्जया।
विश्वव्यचा अदितिः सूर्यत्वक्। इन्द्राणी देवी प्रासहा
ददाना॥१८॥

सा नो देवी सुहवा शर्म यच्छतु। आत्वाऽहार्षमन्तरभूः।
ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा
त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी। ध्रुवं
विश्वमिदञ्जगत्। ध्रुवा ह पर्वता इमे। ध्रुवो राजा
विशामयम्। इहैवैधि मा व्यथिष्ठाः॥१९॥

पर्वत इवाविचाचलिः। इन्द्र इवेह ध्रुवस्तिष्ठ। इह राष्ट्रमु
धारय। अभितिष्ठ पृतन्यतः। अधरे सन्तु शत्रवः। इन्द्र इव

वृत्रहा तिष्ठ। अपः क्षेत्राणि सञ्जयन्। इन्द्रं एणमदीधरत्।
ध्रुवन्ध्रुवेण हविषा। तस्मै देवा अधिब्रवन्। अयं च
ब्रह्मणस्पतिः॥२०॥

हविर्भिरास्यमभि दासतो विपश्चितमप्रयावञ्जीवसे ददाना व्यथिष्ठा ब्रवन्नेकं च॥———[२]

जुष्टीं नरो ब्रह्मणा वः पितृणाम्। अक्षमव्ययं न किलारिषाथ।
यच्छक्करीषु बृहता रवेण। इन्द्रे शुष्ममदधाथा वसिष्ठाः।
पावका नः सरस्वती। वाजैर्भिर्वाजिनीवती। यज्ञं वष्टु धिया
वसुः। सरस्वत्यभिना नेषि वस्यः। मा पस्फरीः पयसा मा
न आधक्। जुषस्व नः सख्या वेश्या च॥२१॥

मा त्वक्षेत्राण्यरणानि गन्म। वृञ्जे हविर्ममसा बृहिरग्नौ।
अयामि सुगृधृतवती सुवृक्तिः। अम्यक्षि सद्य सदाने पृथिव्याः।
अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः। इहार्वाश्चमति ह्वये। इन्द्रं जैत्राय
जेतवे। अस्माकमस्तु केवलः। अर्वाश्चमिन्द्रममुतो हवामहे।
यो गोजिद्धनजिदश्चजिद्यः॥२२॥

इमं नो यज्ञं विह्वे जुषस्व। अस्य कुर्मो हरिवो
मेदिनन्त्वा। असम्मृष्टो जायसे मातृवोः शुचिः। मन्द्रः
कविरुदतिष्ठो विवस्वतः। घृतेन त्वा वर्धयन्नग्न आहुत।
धूमस्ते केतुरभवद्विवि श्रितः। अग्निरग्रे प्रथमो देवतानाम्।
संयातानामुत्तमो विष्णुरासीत्। यजमानाय परिगृह्य देवान्।
दीक्षयेदं हविरा गच्छतन्नः॥२३॥

अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महः। दीक्षापालेभ्योऽवनतं हि

शक्रा। विश्वैर्देवैर्यज्ञियैः संविदानौ। दीक्षामस्मै यजमानाय
धत्तम्। प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय। मृगो न भीमः कुचरो
गिरिष्ठाः। यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु। अधि क्षियन्ति भुवनानि
विश्वा। नूमर्तो दयते सनिष्यन् यः। विष्णाव उरुगायाय
दाशत्॥२४॥

प्र यः सूत्राचा मनसा यजातै। एतावन्तन्नर्यमा विवासात्।
विचक्रमे पृथिवीमेष एताम्। क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन्।
ध्रुवासौ अस्य कीरयो जनांसः। उरुक्षितिः सुजनिमा
चकार। त्रिदेवः पृथिवीमेष एताम्। विचक्रमे शतर्चसं
महित्वा। प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयान्। त्वेषः ह्यस्य
स्थविरस्य नाम॥२५॥

होतारश्चित्ररथमध्वरस्य। यज्ञस्ययज्ञस्य केतुः रुशन्तम्।
प्रत्यर्धिन्देवस्यदेवस्य मूहा। श्रिया त्वग्निमतिथिं जनानाम्।
आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च
याहि। वरीवृजत्स्थविरेभिः सुशिप्रा। अस्मे दधद्वृषणः
शुष्ममिन्द्र। इन्द्रः सुवर्षा जनयन्नहानि। जिगायोशिग्भिः
पृतना अभि श्रीः॥२६॥

प्रारोचयन्मनवे केतुमहाम्। अविन्दज्योतिर्बृहते रणाय।
अश्विनाववंसे निहये वाम्। आ नूनं यातः सुकृताय विप्रा।
प्रातर्युक्तेन सुवृता रथेन। उपागच्छतमवसागतन्नः।

अविष्टन्धीष्वश्विना न आसु। प्रजावद्रेतो अहयं
नो अस्तु। आवान्तोके तनये तूतुजानाः। सुरत्नासो
देववीतिङ्गमेम॥ २७ ॥

त्व९ सोमं क्रतुभिः सुक्रतुर्भूः। त्वदन्दक्षैः सुदक्षो विश्ववेदाः।
त्वं वृषां वृषत्वेभिर्महित्वा। द्युम्नेभिर्द्युम्यभवो नृचक्षाः। अषाढं
युत्सु पृतनासु पप्रिम। सुवर्षामप्स्वां वृजनस्य गोपाम्।
भरेषुजा९ सुक्षिति९ सुश्रवसम्। जयन्तन्त्वामनु मदेम सोम।
भवा मित्रो न शेव्यो घृतासुतिः। विभूतद्युम्न एव या उं
सुप्रथाः॥ २८ ॥

अधा ते विष्णो विदुषां चिदृध्यः। स्तोमो यज्ञस्य राध्यो
हविष्मतः। यः पूर्व्याय वेधसे नवीयसे। सुमज्जानये
विष्णवे ददाशति। यो जातमस्य महतो महि ब्रवात्। सेदु
श्रवोभिर्युज्यं चिदभ्यसत्। तमुं स्तोतारः पूर्वं यथा विद
ऋतस्य। गर्भ९ हविषां पिपर्तन। आऽस्य जानन्तो नाम
चिद्विवक्तन। बृहत्ते विष्णो सुमतिं भजामहे॥ २९ ॥

इमा धाना घृतसुवः। हरीं इहोपवक्षतः। इन्द्र९ सुखतमे रथे।
एष ब्रह्मा प्रतेमहे। विदथे श९सिष९ हरीं। य ऋत्वियः प्रते
वन्वे। वनुषो हर्यतं मदम्। इन्द्रो नाम घृतन्नयः। हरिभिश्चारु
सेचते। श्रुतो गुण आ त्वां विशन्तु॥ ३० ॥

हरिवर्षसङ्गिरः। आचर्षणिप्रा वृषभो जनानाम्। राजा
कृष्टीनां पुरुहूत इन्द्रः। स्तुतश्रवस्यन्नवसोपमद्रिक्। युक्ता

हरी वृषणायाँह्यर्वाङ्। प्र यत्सिन्धवः प्रसवं यदायन्। आपः
समुद्रं रथ्यैव जग्मुः। अतश्चिदिन्द्रः सदसो वरीयान्।
यदीँ सोमः पृणति दुग्धो अँशुः। ह्यामसि त्वेन्द्र
याँह्यर्वाङ्॥ ३१॥

अरन्ते सोमस्तनुवै भवाति। शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु।
प्रास्माँ अँ पृतनासु प्रयुत्सु। इन्द्राय सोमाँः प्रदिवो
विदाँनाः। ऋभुर्येभिर्वृषपर्वा विहाँयाः। प्रयम्यमाणान्प्रति षू
गृभाय। इन्द्र पिब वृषधूतस्य वृष्णाँ। अहेडमान उपयाहि
यज्ञम्। तुभ्य पवन्त इन्द्रवः सुतासँ। गावो न वञ्चिन्स्वमोको
अच्छँ॥ ३२॥

इन्द्रा गँहि प्रथमो यज्ञियाँनाम्। या तै काकुत्सुकृता या
वरिष्ठा। यया शश्वत्पिबसि मध्वँ ऊर्मिम्। तया पाहि प्र तै
अध्वर्युरस्थात्। सन्ते वज्रो वर्ततामिन्द्र गव्युः। प्रातर्युजा
वि बोधय। अश्विनावेह गच्छतम्। अस्य सोमस्य पीतयैँ।
प्रातर्यावाँणा प्रथमा यँजध्वम्। पुरा गृध्रादररुषः पिबाथः।
प्रातरँहि यज्ञमश्विना दधाँते। प्रशँसन्ति कवयँः पूर्वभाजँ।
प्रातर्यँजध्वमश्विनाँ हिनोत। न सायमँस्ति देवया अजुष्टम्।
उतान्यो अस्मद्यँजते विचाँयः। पूर्वः पूर्वो यजमानो
वनीयान्॥ ३३॥

चाश्वजिद्यो गच्छतं नो दाशत्रामाभिःश्रीर्गमेम सप्रथां भजामहे विशन्तु याँह्यर्वाडच्छँ
पिबाथप्षद्॥

न॒क्तं जा॒ताऽस्यो॑षधे। रामे॒ कृष्णे॒ असि॑क्रि च। इ॒दं
र॒जनि रज॑या। कि॒लासं॑ प॒लितं॑ च॒ यत्। कि॒लासं॑श्च
प॒लितं॑ च। निरि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। आ नः॒ स्वो अंश्नु॑तां
वर्णः॑। परा॑ श्वे॒तानि॑ पातय। असि॑तन्ते नि॒लय॑नम्।
आ॒स्थान॒मसि॑तन्तव॑॥ ३४॥

असि॑क्रियस्योषधे। निरि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। अ॒स्थिज॒स्य
कि॒लासं॑स्य। त॒नूज॑स्य च॒ यत्त्व॒चि। कृत्य॑या कृतस्य॒ ब्रह्म॑णा।
लक्ष्मं॑ श्वे॒तम॑नीनशम्। सरू॒पा नाम॑ ते मा॒ता। सरू॒पो नाम॑
ते पि॒ता। सरू॒पाऽस्यो॑षधे सा। सरू॒पमि॒दं कृ॑धि॥ ३५॥

शुन॑ं हु॒वेम म॒घवा॑नमिन्द्रम॑। अ॒स्मिन्भरे॒ नृत॑मं वाज॑सातौ।
शृ॒ण्वन्त॑मु॒ग्रमू॑तये॒ सम॑त्सु। घ्नन्त॑ वृ॒त्राणि॑ स॒ञ्जितं॑ धना॑नाम्।
धू॒नुथ॒ द्यां पर्व॑तान्दा॒शुषे॒ वसु॑। नि वो॒ वना॑ जिहते॒
याम॑ नो भि॒या। को॒पय॑थ पृथि॒वीं पृ॑श्निमातरः। यु॒धे
यदु॑ग्राः पृष॑तीरयु॒ग्ध्वम्। प्रवे॑पयन्ति॒ पर्व॑तान्। वि॒विश्च॑न्ति
वन॒स्पती॑न्॥ ३६॥

प्रोवा॑रत मरुतो दु॒र्मदा॑ इव। देवा॑सः सर्व॑या वि॒शा। पु॒रुत्रा॑
हि स॒दृङ्ङु॑सि। विशो॒ विश्वा॒ अनु॑ प्र॒भु। स॒मत्सु॑ त्वा हवामहे।
स॒मत्स्व॒ग्निम॑वसे। वा॒जय॑न्तो हवामहे। वाजे॑षु चि॒त्ररा॑धसम्।
सङ्ग॑च्छ॒ध्वं संव॑दध्वम्। सव्वो॑ मना॑सि जानताम्॥ ३७॥

दे॒वा भा॒गं यथा॒ पूर्वे॑। स॒ञ्जाना॒ना उ॒पास॑त। स॒मा॒नो म॒न्त्रः

समितिः समानी। समानं मनः सह चित्तमेषाम्। समानङ्केतो
अभि स५ रभध्वम्। संज्ञानेन वो हविषा यजामः। समानी
व आकूतिः। समाना हृदयानि वः। समानमस्तु वो मनः।
यथा वः सुसहासति॥३८॥

संज्ञानन्नः स्वैः। संज्ञानमरणैः। संज्ञानमश्विना युवम्।
इहास्मासु नियच्छतम्। संज्ञानं मे बृहस्पतिः। संज्ञानं
सविता कर्तुः। संज्ञानमश्विना युवम्। इह मह्यं नि यच्छतम्।
उपं छायायामिव घृणैः। अगन्म शर्म ते वयम्॥३९॥

अग्ने हिरण्यसन्दृशः। अदब्धेभिः सवितः पायुभिर्द्वम्।
शिवेभिर्द्व परिपाहि नो गयम्। हिरण्यजिह्वः सुविताय
नव्यसे। रक्षा मार्किर्नो अघशंस ईशत। मदेमदे हि नो
ददुः। यूथा गवामृजुक्रतुः। सङ्गभाय पुरुशता। उभया
हस्त्या वसु। शिशीहि राय आ भर॥४०॥

शिप्रिन्वाजानां पते। शचीवस्तवं द५सनौ। आ तू न
इन्द्र भाजय। गोष्वश्वेषु शुभ्रुषु। सहस्रेषु तुवीमघ। यद्देवा
देवहेडनम्। देवासश्चक्रुमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
यूयम्। ऋतस्यर्तेन मुञ्चत। ऋतस्यर्तेनादित्याः॥४१॥

यजत्रा मुञ्चतेह मा। यज्ञैर्वो यज्ञवाहसः। आशिक्षन्तो
न शेकिम। मेदस्वता यजमानाः। स्रुचाऽऽज्येन जुह्वतः।
अकामा वो विश्वेदेवाः। शिक्षन्तो नोप शेकिम। यदि

दिवा॒ यदि॒ नक्तम्। ए॒नं ए॒न॒स्यो॒करत्। भू॒तं मा॒ तस्मा॒द्भ॒व्यं
च॥४२॥

द्रु॒प॒दादि॒व मु॒ञ्चतु। द्रु॒प॒दादि॒वेन्मु॒चा॒नः। स्वि॒न्नः स्ना॒त्वी
म॒लादि॒व। पू॒तं प॒वि॒त्रे॒णे॒वाज्य॑म्। वि॒श्वे मु॒ञ्चन्तु॒ मै॒न॒सः।
उ॒द्व॒यन्त॑म॒स॒स्पर्शि॑। प॒श्यन्तो॒ ज्योति॑रु॒त्तर॑म्। दे॒व॒न्दे॒व॒त्रा
सूर्य॑म्। अ॒ग॒न्म॒ ज्योति॑रु॒त्त॒मम्॥४३॥

तव॑ कृ॒धि व॒न॒स्पती॑ञ्जानता॒म॒संति॒ व॒यं भ॑रादित्याश्च॒ नव॑ च॥—————[४]

वृ॒षा॒सो अ॒शुः प॑वते ह॒विष्मा॒न्त्सोमः॑। इन्द्र॑स्य भा॒ग
ऋ॒त॒युः श॒तायुः॑। स मा॒ वृ॒षा॒णं वृ॒ष॒भं कृ॑णोतु। प्रि॒यं
वि॒शा॒सर्व॑वीर॒सु॒वीर॑म्। कस्य॒ वृ॒षा॑ सु॒ते स॒चा।
नि॒यु॒त्वा॒न्वृ॒ष॒भो र॑णत्। वृ॒त्र॒हा सोम॑पीतये। यस्ते॑ शृ॒ङ्ग
वृ॒षो॒नपा॑त्। प्र॒ण॒पा॒त्कु॒ण्ड॒पा॒य्यः। न्य॑स्मि॒न्दध्र॒ आ म॑नः॥४४॥

त॒स॒ स॒ध्री॒ची॒रू॒तयो॒ वृ॒ष्णि॒या॒नि। पौ॒॒॒स्या॒नि नि॒यु॒तः
स॒श्व॒रि॒न्द्रम्। स॒मु॒द्रं न सि॒न्ध॒व उ॒क्थ॑शु॒ष्माः। उ॒रु॒व्य॒च॑स॒ङ्गि॒र
आ वि॑शन्ति। इन्द्रा॒य गि॒रो अ॒नि॒शित॑स॒र्गाः। अ॒पः
प्रेर॑य॒न्त्स॒ग॒रस्य॑ बु॒ध्ना॑त्। यो अ॒क्षे॒णे॒व च॒क्रि॒या श॒ची॑भिः।
वि॒ष्व॒क्त॒स्त॒म्भं पृ॒थि॒वीमु॒त द्या॑म्। अ॒क्षौ॒द॒य॒च्छ॒व॑सा॒
क्षाम॑बु॒ध्रम्। वा॒र्ण॒वा॒त॒स्त॒र्वि॒षी॒भिरि॒न्द्रः॥४५॥

दृ॒ढा॒न्यौघा॑दु॒श॒मा॒न् ओजः॑। अ॒वा॒भि॒न॒त्क॒कु॒भः प॑र्व॒ता॒ना॒म्।
आ नो॑ अ॒ग्ने सु॒के॒तुना॑। र॒यिं वि॒श्वा॒यु॑पोष॒सम्। मा॒र्डी॒क॒न्धे॒हि

जीवसे। त्व॑ सोम॑ महे॑ भगम्। त्वं॑ यू॒नं ऋ॒ताय॑ते।
दक्ष॑न्दधासि जीव॑से। रथं॑ यु॒ञ्जते म॒रुतः॑ शु॒भे सु॒गम्। सू॒रो
न मि॒त्रावरु॑णा ग॒र्विष्टि॑षु॥४६॥

रजा॑सि चि॒त्रा विच॑रन्ति त॒न्यवः॑। दि॒वः सं॒म्राजा प॑यंसा
न उ॒क्षत॑म्। वाच॑सु॒ मि॒त्रावरु॑णा॒ विरा॑वतीम्। प॒र्जन्य॑श्चि॒त्रां
व॑दति॒ त्विषी॑मतीम्। अ॒भ्रा व॑सत मरुतः सुमा॒यया॑। द्यां
व॑र्षयतमरु॒णाम॑रेपसम्। अयु॑क्त स॒प्त शु॒न्युवः॑। सू॒रो रथ॑स्य
न॒म्रियः॑। ताभि॑र्याति॒ स्वयु॑क्तिभिः। वहि॑ष्ठेभिर्वि॒हर॑न् यासि
तन्तु॑म्॥४७॥

अ॒व॒व्यय॑न्नसित॒न्देव॑ वस्वः॑। द॒र्विध्व॑तो र॒श्मयः॑ सूर्य॑स्य।
च॒र्म॒वावा॑धुस्तमो॑ अ॒प्स्वन्तः॑। प॒र्जन्या॑य प्र गा॒यत। दि॒वस्पु॑त्राय
मी॒दुषे॑। स नो॑ य॒वसं॑मिच्छतु। अ॒च्छा व॑द त॒वसं॑ङ्गीर्भि॒राभिः॑।
स्तु॒हि प॒र्जन्य॑न्नम॒साऽऽवि॑वास। क॒निक्र॑दद्वृष॒भो जी॒रदा॑नुः।
रेतो॑ दधा॒त्वोष॑धीषु गर्भ॑म्॥४८॥

यो गर्भ॑मोष॑धीनाम्। गवा॑ कृ॒णोत्य॑र्वताम्। प॒र्जन्यः॑
पु॒रुषी॑णाम्। तस्मा॒ इदा॒स्ये ह॒विः। जू॒होता॑ मधु॒मत्त॑मम्।
इडा॑न्नः सं॒यत॑ङ्करत्। ति॒स्रो यद॑ग्रे श॒रद॑स्त्वामि॒त्। शुचि॑ घृ॒तेन॑
शुच॑यः स॒पर्य॑न्। नामा॑नि चि॒दधि॑रे य॒ज्ञिया॑नि। अ॒सूद॑यन्त
त॒नुवः॑ सुजा॑ताः॥४९॥

इन्द्र॑श्च नः शुनासीरौ। इ॒मं य॒ज्ञं मि॑मिक्षतम्। गर्भ॑न्धत्त॑

स्वस्तये॑। ययोरिदं विश्वं भुवनमा विवेश। ययोरानन्दो
निहितो महश्च। शुनासीरावृतुभिः संविदानौ। इन्द्रवन्तो
हविरिदं जुषेथाम्। आघाये अग्निमिन्धते। स्तृणन्ति
बर्हिरानुषक्। येषामिन्द्रो युवा सखा। अग्न इन्द्रश्च
मेदिना। हथो वृत्राण्यप्रति। युव२ हि वृत्रहन्तमा। याभ्या२
सुवरजयन्नग्र एव। यावातस्थतुर्भुवनस्य मध्ये। प्रचर्षणी
वृषणा वज्रबाहू। अग्नी इन्द्रावृत्रहणा हुवे वाम्॥५०॥

मन् इन्द्रो गर्विष्ठिषु तन्तुङ्गर्भ२ सुजाताः सखा सप्त च॥—————[५]

उत नः प्रिया प्रियासु। सप्तस्वसा सुजुष्टा। सरस्वती
स्तोम्याऽभूत्। इमा जुह्वानायुष्मदा नमोभिः। प्रति स्तोम२
सरस्वति जुषस्व। तव शर्मन्प्रियतमे दधानाः। उपस्थेयाम
शरणन्न वृक्षम्। त्रिणि पदा विचक्रमे। विष्णुर्गोपा अदाभ्यः।
ततो धर्माणि धारयन्॥५१॥

तदस्य प्रियमभि पाथो अश्याम्। नरो यत्र देवयवो मदन्ति।
उरुक्रमस्य स हि बन्धुरित्था। विष्णोः पदे परमे मध्व उत्सः।
ऋत्वादा अस्थु श्रेष्ठः। अद्य त्वा वन्वन्त्सुरेक्णाः। मर्त आनाश
सुवृक्तिम्। इमा ब्रह्म ब्रह्मवाह। प्रिया त आ बर्हिः सीद।
वीहि सूर पुरोडाशम्॥५२॥

उप नः सूनवो गिरः। शृण्वन्त्वमृतस्य ये। सुमृडीका भवन्तु
नः। अद्या नो देव सवितः। प्रजावत्सावीः सौभगम्। परा

दुष्प्रियं सुव। विश्वानि देव सवितः। दुरितानि परा सुव।
यद्भद्रन्तन्म् आ सुव। शुचिर्मेर्बृहस्पतिम्॥५३॥

अध्वरेषु नमस्यत। अनाम्योज आ चके। या धारयन्त देवा
सुदक्षा दक्षपितारा। असुर्याय प्रमहसा। स इत् क्षेति सुधित
ओकंसि स्वे। तस्मा इडा पिन्वते विश्वदानी। तस्मै विशः
स्वयमेवानमन्ति। यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्व एति। सकूतिमिन्द्र
सच्युतिम्। सच्युतिञ्जघनच्युतिम्॥५४॥

कनात्काभान्न आ भरा। प्रयप्स्यन्निव सुक्थ्यौ। वि न
इन्द्र मृधो जहि। कनीखुनदिव सापयन्। अभि नः
सुष्टुतिन्नया। प्रजापतिः स्त्रियां यशः। मुष्कयोरदधात्सपम्।
कामस्य तृप्तिमानन्दम्। तस्याग्ने भाजयेह मा। मोदः प्रमोद
आनन्दः॥५५॥

मुष्कयोर्निहितः सपः। सृत्वेव कामस्य तृप्याणि। दक्षिणानां
प्रतिग्रहे। मनसश्चित्तमाकूतिम्। वाचः सत्यमशीमहि।
पशूनां रूपमन्नस्य। यशः श्रीः श्रयतां मयि। यथाऽहमस्या
अतृपं स्त्रियै पुमान्। यथा स्त्री तृप्यति पुंसि प्रिये प्रिया।
एवं भगस्य तृप्याणि॥५६॥

यज्ञस्य काम्यः प्रियः। ददामीत्यग्निर्वदति। तथेति वायुराह
तत्। हन्तेति सत्यञ्चन्द्रमा। आदित्यः सत्यमोमिति।
आपस्तत्सत्यमा भरन्। यशो यज्ञस्य दक्षिणाम्। असौ
मे कामः समृद्धताम्। न हि स्पशमविदन्नन्यमस्मात्।

वैश्वानरात्पुंरपुतारंमग्नेः॥५७॥

अथेममन्थन्नमृतममूराः। वैश्वानरङ्क्षेत्रजित्याय देवाः।
येषामिमे पूर्वे अर्मास आसन्। अयूपाः सद्य विभृता पुरूणि।
वैश्वानर त्वया ते नुत्ताः। पृथिवीमन्यामभितस्थुर्जनांसः।
पृथिवीं मातरं महीम्। अन्तरिक्षमुप ब्रुवे। बृहतीमृतये
दिवम्। विश्वं बिभर्ति पृथिवी॥५८॥

अन्तरिक्षं वि पंप्रथे। दुहे द्यौर्बृहती पयः। न ता नशन्ति न
दभाति तस्करः। नैनां अमित्रो व्यथिरादधर्षति। देवाश्च
याभिर्यजते ददाति च। ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः सह।
न ता अर्वा रेणुककाटो अश्नुते। न सस्कृतत्रमुप यन्ति
ता अभि। उरुगायमभयन्तस्य ता अनु। गावो मर्त्यस्य वि
चरन्ति यज्वनः॥५९॥

रात्री व्यख्यदायती। पुरुत्रा देव्यक्षभिः। विश्वा अधि
श्रियोऽधिता। उप ते गा इवाकरम्। वृणीष्व दुहितर्दिवः।
रात्री स्तोमं न जिग्युषी। देवीं वाचमजनयन्त देवाः। तां
विश्वरूपाः पशवो वदन्ति। सा नो मन्त्रेषमूर्जन्दुहाना।
धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु॥६०॥

यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि। राष्ट्रीं देवानान्निषसाद मन्द्रा।
चतस्र ऊर्जन्दुदुहे पयांसि। क्व स्विदस्याः परमं जंगाम।
गौरी मिमाय सलिलानि तक्षती। एकपदी द्विपदी सा

चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभूवुषी। सहस्राक्षरा परमे
व्योमन्। तस्याः समुद्रा अधि विक्षरन्ति। तेन जीवन्ति
प्रदिशश्चतस्रः॥ ६१॥

ततः क्षरत्यक्षरम्। तद्विश्वमुप जीवति। इन्द्रासूरा
जनयन्विश्वकर्मा। मरुत्वाः अस्तु गणवान्सजातवान्।
अस्य स्रुषा श्वशुरस्य प्रशिष्टिम्। सपत्न्या वाचं मनसा
उपासताम्। इन्द्रः सूरौ अतरद्रजांसि। स्रुषा सपत्न्या
श्वशुरोऽयमस्तु। अयं शत्रूञ्जयतु जर्हृषाणः। अयं
वा जयतु वाजसातौ। अग्निः क्षत्रभृदनिभृष्टमोजः।
सहस्रियो दीप्यतामप्रयुच्छन्। विभ्राजमानः समिधान उग्रः।
आऽन्तरिक्षमरुहदगन्द्याम्॥ ६२॥

धारयन्पुरोडाशं बृहस्पतिं जघनच्युतिमानन्दो भगंस्य तृप्याण्यग्नेः पृथिवी यज्वन एतु प्रदिशश्चतस्रो
वाजसातौ चत्वारि च॥ [६]

वृषाऽस्यः शुर्वृषभायं गृह्यसे। वृषाऽयमुग्रो नृचक्षसे। दिव्यः
कर्मण्यो हितो बृहन्नाम। वृषभस्य या ककुत्। विष्वान् विष्णो
भवतु। अयं यो मामको वृषा। अथो इन्द्र इव देवेभ्यः। वि
ब्रवीतु जनेभ्यः। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्। अथो अधिपतिं
विशाम्॥ ६३॥

अस्याः पृथिव्या अयक्षम्। इममिन्द्र वृषभं कृणु। यः सुशृङ्गः
सुवृषभः। कल्याणो द्रोण आहितः। कार्षीवल प्रगाणेन।

वृषभेण॑ यजामहे। वृषभेण॑ यजमानाः। अक्रूरेणेव सर्पिषा॑।
मृधंश्च॑ सर्वा॑ इन्द्रेण॑। पृतनाश्च॑ जयामसि॥६४॥

यस्या॑यमृष॑भो ह॒विः। इन्द्रा॑य परिणी॒यते॑। जया॑ति
शत्रु॑मा॒यन्तम्। अथो॑ हन्ति पृतन्य॒तः। नृणा॑महं प्र॒णीरस॑त्।
अग्रं॑ उद्धिन्दताम॑सत्। इन्द्र॑ शुष्मं त॒नुवा॑ मेर॑यस्व। नीचा॑
विश्वा॑ अभि॒तिष्ठा॑भिमा॑तीः। नि शृ॑णीह्याबा॒धं यो नो॑ अस्ति॑।
उरुं॑ नो॑ लो॒कं कृ॑णुहि जीर॑दानो॥६५॥

प्रेह्य॑भि प्रेहि॒ प्र भ॑रा॒ सह॑स्व। मा विवे॑नो॒ वि शृ॑णुष्व। जने॑षु।
उदी॑डितो वृष॒भ॒ तिष्ठ॑ शुष्मैः॑। इन्द्र॑ शत्रू॒न्पुरो॑ अ॒स्माकं॑ युध्य।
अग्रे॑ जेता॒ त्वं ज॑य। शत्रू॒न्त्सह॑स॒ ओज॑सा। वि शत्रू॒न् विमृ॑धो
नुद। ए॒तन्ते॒ स्तोम॑न्तुविजा॒त॒ विप्रः॑। रथं॑ न धीरः॒ स्वपा॑
अतक्ष॑म्। यदीद॑ग्रे॒ प्रतित्व॑न्दे॒व ह॑र्याः॥६६॥

सुव॑र्वतीर॒प ए॑ना जयेम। यो घृ॒तेना॒भिमा॑नितः। इन्द्र॑ जैत्रा॑य
जज्ञि॑षे। स नः॒ सङ्का॑सु पा॒रय। पृत॒नासा॑ह्येषु च। इन्द्रो॑
जिगा॑य पृथि॒वीम्। अ॒न्तरि॑क्षं सुव॑र्म॒हत्। वृत्र॑हा पु॒रुचे॑तनः।
इन्द्रो॑ जिगा॑य सह॑सा॒ सहा॑सि। इन्द्रो॑ जिगा॑य पृत॒नानि॑
विश्वा॑॥६७॥

इन्द्रो॑ जा॒तो वि॒ पुरो॑ रुरोज। स नः॒ पर॒स्पा वरि॑वः कृ॒णोतु।
अ॒यं कृ॒तुरगृ॑भीतः। वि॒श्वजि॑दुद्धिदि॒त्सोमः॑। ऋषि॑र्विप्रः
काव्ये॑न। वा॒युर॑ग्रे॒गा य॑ज्ञ॒प्रीः। सा॒कङ्ग॑न्मन॑सा य॒ज्ञम्।

शि॒वो नि॒युद्भिः शि॒वाभिः। वा॒यो शु॒क्रो अ॒यामि ते। म॒ध्वो
अ॒ग्र॒न्दि॒र्वि॒ष्टिषु॥६८॥

आ या॑हि सोमं पीतये। स्वा॒रु॒हो दे॒व नि॒यु॒त्वंता। इ॒ममिन्द्र
व॒र्धय॑ क्ष॒त्रिया॑णाम्। अ॒यं वि॒शां वि॒श॒पति॑रस्तु राजा॑। अ॒स्मा
इन्द्र॑ म॒हि व॒र्चा॑सि धे॒हि। अ॒व॒र्च॒सङ्क॑णुहि शत्रु॑मस्य। इ॒ममा
भ॑ज॒ ग्रामे॑ अ॒श्वेषु॑ गोषु॑। नि॒र॒मुं भ॑ज॒ योऽमि॒त्रो अ॒स्य। व॒र्ष्मन्
क्ष॒त्रस्य॑ क॒कुभि॑ श्रयस्व। ततो॑ न उ॒ग्रो वि भ॑जा॒ वसू॑नि॥६९॥

अ॒स्मे द्या॑वापृथि॒वी भू॑रि॒ वाम॑म्। स॒न्दु॒हाथा॑ङ्घ्रि॒र्मदु॒धेव
धे॒नुः। अ॒यं राजा॑ प्रि॒य इन्द्र॑स्य भूयात्। प्रि॒यो
गवा॑मोष॑धीनामु॒तापाम्। यु॒न॒ज्मि॑ त उ॒त्तरा॑वन्त॒मिन्द्र॑म्। येन॑
जया॑सि न परा॒ जया॑सै। स त्वा॑ऽकरेकवृष॑भ॒ः स्वा॒नाम्।
अथो॑ राज॒न्नु॒त्त॒मं मा॑न॒वाना॑म्। उ॒त्तर॑स्त्वम॒धरे॑ ते स॒प॒त्नाः।
एक॑वृषा॒ इन्द्र॑सखा जिगी॒वान्॥७०॥

वि॒श्वा आ॒शाः पृ॒त॒नाः स॒ञ्जय॑ जयन्। अ॒भि ति॑ष्ठ शत्रू॒यतः
स॒ह॒स्व। तु॒भ्यं भ॑रन्ति क्षि॒तयो॑ यविष्ठ। ब॒लिम॑ग्रे अ॒न्ति॒त
ओ॒त दू॒रात्। आ भ॑न्दि॒ष्ठस्य॑ सु॒म॒तिश्चि॑किद्धि। बृ॒ह॒त्ते
अ॒ग्रे म॒हि श॑र्म भ॒द्रम्। यो दे॒ह्यो अ॒न॒म॒य॒द्वध॑स्रैः। यो
अ॒र्य॑प॒त्नीरु॑षसंश्च॒कार॑। स नि॒रु॒ध्या न॑हुषो य॒हो अ॒ग्निः।
वि॒शंश्च॑क्रे ब॒लि॒ह॒तः स॒हो॑भिः॥७१॥

प्र स॒द्यो अ॑ग्रे अत्यै॑ष्य॒न्यान्। आ॒वि॒र्य॑स्मै चा॒रु॒तरो॑ ब॒भूथ॑।

ईडेन्यो वपुष्यो विभावा। प्रियो विशामतिथिर्मानुषीणाम्।
 ब्रह्मज्येष्ठा वीर्या सम्भृतानि। ब्रह्माग्रे ज्येष्ठन्दिवमा तंतान।
 ऋतस्य ब्रह्म प्रथमोत जज्ञे। तेनार्हति ब्रह्मणा स्पर्धितुङ्कः।
 ब्रह्म स्रुचो घृतवतीः। ब्रह्मणा स्वरवो मिताः॥७२॥

ब्रह्म यज्ञस्य तन्तवः। ऋत्विजो ये हविष्कृतः।
 शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणां सन्ददृश्रिरे। चषालवन्तः स्वरवः
 पृथिव्याम्। ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः। नमः सखिभ्यः
 सन्नाम्नाऽवगात। अभिभूरग्निरतरद्रजांसि। स्पृधो विहत्य
 पृतना अभिश्रीः। जुषाणो म आहुतिं मामहिष्ट। हत्वा
 सपत्नान् वरिवस्करन्नः। ईशानन्त्वा भुवनानामभिश्चियम्।
 स्तौम्यग्र उरुकृतं सुवीरम्। हविर्जुषाणः सपत्नां
 अभिभूरसि। जहि शत्रूँ रप मृधो नुदस्व॥७३॥

विशां जयामसि जीरदानो हर्या विश्वा दिर्विष्टिषु वसूनि जिगीवान्त्सहोभिर्मिता नञ्चत्वारि
 च॥

[७]

स प्रलवन्नवीयसा। अग्रे द्युमेन संयता। बृहत्तन्थ भानुना।
 नवन्तु स्तोममग्रये। दिवः श्येनाय जीजनम्। वसोः
 कुविद्वनाति नः। स्वारुहा यस्य श्रियो दृशे। रयिर्वीरवतो
 यथा। अग्रे यज्ञस्य चेततः। अदाभ्यः पुरएता॥७४॥

अग्निर्विशां मानुषीणाम्। तूर्णी रथः सदा नवः। नवः सोमाय
 वाजिनै। आज्यं पयसोऽजनि। जुष्टं शुचितमं वसु। नवः

सोम जुषस्व नः। पीयूषस्येह तृष्णुहि। यस्ते भाग ऋता वयम्। नवस्य सोम ते वयम्। आ सुमतिं वृणीमहे॥७५॥

स नो रास्व सहस्रिणः। नवः हविर्जुषस्व नः। ऋतुभिः सोम भूतमम्। तदङ्ग प्रतिहर्य नः। राजन्तसोम स्वस्तये। नवः स्तोमन्नवः हविः। इन्द्राग्निभ्यां नि वेदय। तज्जुषेताः सचेतसा। शुचिन्नु स्तोमन्नवजातमद्य। इन्द्राग्नी वृत्रहणा जुषेथाम्॥७६॥

उभा हि वाः सुहवा जोहवीमि। ता वाजः सद्य उंशते धेष्ठा। अग्निरिन्द्रो नवस्य नः। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्। इह देवौ सहस्रिणौ। यज्ञन्न आ हि गच्छताम्। वसुमन्तः सुवर्विदम्। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्। अग्निरिन्द्रो नवस्य नः। विश्वान्देवाः स्तर्पयत॥७७॥

हविषोऽस्य नवस्य नः। सुवर्विदो हि जज्ञिरे। एदं बर्हिः सुष्टरीमा नवेन। अयं यज्ञो यजमानस्य भागः। अयं बभूव भुवनस्य गर्भः। विश्वे देवा इदमद्यागमिष्ठाः। इमे नु द्यावापृथिवी समीची। तन्वाने यज्ञं पुरुपेशसन्धिया। आऽस्मै पृणीतां भुवनानि विश्वा। प्रजां पुष्टिममृतन्नवेन॥७८॥

इमे धेनू अमृतं ये दुहाते। पयस्वत्युत्तरामेतु पुष्टिः। इमं यज्ञं जुषमाणे नवेन। समीची द्यावापृथिवी घृताची। यविष्ठो हव्यवाहनः। चित्रभानुर्घृतासुतिः। नवजातो वि रोचसे।

अग्ने॒ तत्ते॑ महि॒त्व॒नम्। त्वम॑ग्ने दे॒वता॑भ्यः। भा॒गे दै॒व न
मी॒यसे॥७९॥

स ए॑ना वि॒द्वान् यक्ष्य॑सि। नव॒ः स्तोमं॑ जुषस्व नः।
अ॒ग्निः प्र॑थ॒मः प्राश्ना॑तु। स हि वेद॑ यथा॑ ह॒विः। शि॒वा
अ॒स्मभ्य॑मोष॑धीः। कृ॒णोतु॑ वि॒श्वच॑र॒षणिः। भ॒द्रान्नः॑ श्रेयः
सम॑नैष्ट दे॒वाः। त्वया॑ऽव॒सेन॑ सम॑शीमहि त्वा। स नो॑
मयो॒भूः पि॑तो॒ आ वि॑शस्व। शन्तो॒काय॑ त॒नुवै॑ स्यो॒नः। ए॒तमु॒
त्यं म॑धु॒ना संयु॑तं यव॑म्। सर॑स्वत्या॒ अधि॑म॒नाव॑चर्क॒षुः।
इन्द्र॑ आसी॒त्सीर॑पतिः श॒तक्र॑तुः। की॒नाशा॑ आसन्म॒रुतः॑
सु॒दान॑वः॥८०॥

पु॒र॒ए॒ता वृ॑णीमहे जुषेथा॑न्तर्पयता॒मृत॑न्नवे॒न मी॒यसे॑ स्यो॒नश्च॒त्वारि॑ च॥—————[८]

जुष्ट॑श्चक्षु॒षो जु॑ष्टी॒नरो॑ नक्त॒ज्ञाता॑ वृषा॒स उ॒त नो॑ वृषा॑ऽस्य॒ः शुः स॒प्र॒ब्र॒वद्द॑ष्टौ॥८॥

जुष्टो॑ म॒न्युर्भ॑गो जुष्टी॒ नरो॑ हरि॑वर्षसङ्गि॒रः शि॒प्रि॒न्वा॒जाना॑मु॒त नः॑ प्रि॒या यद्वा॒ग्वद॑न्ती वि॒श्वा
आशा॑ अशी॑तिः॥८०॥

जुष्टः सु॒दान॑वः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

प्रा॒णो र॑क्षति॒ विश्व॑मेज॑त्। इ॒र्यो भू॑त्वा बहु॒धा ब॒हूनि॑। स
इत्स॑र्वं व्या॒नशे॑। यो दे॒वो दे॒वेषु॑ वि॒भूर॑न्तः। आवृ॑द्द॒दात्
क्षेत्रि॑यध्व॒गद्व॑षा॑। तमि॒त्प्रा॒णं मन॑सोप॑ शिक्ष॒त। अ॒ग्रं
दे॒वाना॑मि॒दम॑त्तु नो ह॒विः। मन॑स॒श्चित्ते॒दम्। भू॒तं भव्यं॑ च
गु॒प्यते। तद्धि दे॒वेष्व॑ग्रि॒यम्॥१॥

आ न॑ ए॒तु पुर॑श्च॒रम्। स॒ह दे॒वैरि॒मं हव॑म्। मनः॒
श्रेय॑सि॒श्रेय॑सि। कर्म॑न् य॒ज्ञप॑ति॒न्दध॑त्। जुष॑ता॒ मे वा॒ग्दि॑
ह॒विः। वि॒राड्दे॒वी पु॒रोहि॑ता। ह॒व्यवा॑डन॒पायि॑नी। यया॑ रू॒पाणि॑
बहु॒धा वद॑न्ति। पेशा॑सि दे॒वाः प॑र॒मे ज॒नित्रे॑। सा नो॑
वि॒राडन॑पस्फुरन्ती॥२॥

वाग्दे॒वी जु॑षतामि॒दं ह॒विः। चक्षु॑र्दे॒वानां॑ ज्योति॑र॒मृते॒ न्य॑क्तम्।
अ॒स्य वि॒ज्ञाना॑य बहु॒धा निधी॑यते। तस्य॑ सु॒म्रम॑शीमहि। मा
नो॑ हासीद्विचक्षणम्। आयु॑रि॒न्नः प्रती॑र्यताम्। अन॑न्धाश्चक्षु॑षा
व॒यम्। जी॒वा ज्योति॑रशीमहि। सुव॒ज्योति॑रु॒तामृ॑तम्। श्रोत्रे॑ण
भ॒द्रमु॑त शृ॒ण्वन्ति स॒त्यम्। श्रोत्रे॑ण वाचं बहु॒धोद्य॑मानाम्।
श्रोत्रे॑ण मोद॑श्च मह॑श्च श्रूयते। श्रोत्रे॑ण सर्वा दि॒श आ शृ॑णोमि।
येन॑ प्रा॒च्या उ॒त दक्षि॑णा। प्रती॑च्यै दि॒शः शृ॑ण्वन्त्यु॒त्तरा॑त्।
तदिच्छो॑त्रं बहु॒धोद्य॑मानम्। अ॒रान्न ने॒मिः परि॑ सर्वं बभूव॥३॥

अग्निमनपस्फुरन्ती सत्यं सप्त च॥ [१]

उदेहि वाजिन्यो अस्यप्स्वन्तः। इदं राष्ट्रमा विश
सूनृतावत्। यो रोहितो विश्वमिदञ्जानं। स नो राष्ट्रेषु
सुधितान्दधातु। रोहंरोहं रोहितं आरुरोह। प्रजाभिर्वृद्धिं
जनुषामुपस्थम्। ताभिः स रब्धो अविदथ्यदुर्वीः। गातुं
प्रपश्यन्निह राष्ट्रमाऽहोः। आऽहार्षीद्राष्ट्रमिह रोहितः। मृधो
व्यास्थदभयं नो अस्तु ॥४॥

अस्मभ्यं द्यावापृथिवी शक्नोमीभिः। राष्ट्रन्दुहाथामिह रेवतीभिः।
विमंमर्श रोहितो विश्वरूपः। समाचक्राणः प्ररुहो रुहंश्च।
दिवङ्गत्वाय महता महिम्ना। वि नो राष्ट्रमुनन्तु पयसा स्वेन।
यास्ते विशस्तपसा सं बभूवुः। गायत्रं वत्समनु तास्त
आऽगुः। तास्त्वा विशन्तु महसा स्वेन। सं माता पुत्रो
अभ्येतु रोहितः॥५॥

यूयमुग्रा मरुतः पृश्निमातरः। इन्द्रेण सयुजा प्रमृणीथ
शत्रून्। आ वो रोहितो अशृणोदभिद्यवः। त्रिसंतासो
मरुतः स्वादुसम्मुदः। रोहितो द्यावापृथिवी जंजान।
तस्मिंस्तन्तुं परमेष्ठी तंतान। तस्मिंञ्छिश्रिये अज
एकपात्। अदहद्द्यावापृथिवी बलेन। रोहितो द्यावापृथिवी
अदहत्। तेन सुवः स्तमितन्तेन नाकः॥६॥

सो अन्तरिक्षे रजंसो विमानः। तेन देवाः सुवरन्वविन्दन्।
सुशेवन्त्वा भानवो दीदिवांसम्। समं ग्रासो जुहो जातवेदः।

उक्षन्ति॑ त्वा वा॒जिन॒मा घृ॒तेन॑। स॒संम॒ग्रे युव॑से॒ भोज॑नानि।
अग्रे॑ शर्धं॑ मह॒ते सौभ॑गाय। तव॑ द्यु॒मन्यु॑त्त॒मानि॑ सन्तु।
सञ्जा॑स्पत्य॒सुय॑म॒मा कृ॑णुष्व। श॒त्रूय॒ताम॒भि ति॑ष्ठा
महा॑सि॥७॥

अस्त्वेतु रोहितो नाको महासि॥ _____ [२]

पुन॑र्न॒ इन्द्रो॑ म॒घवा॑ ददातु। धना॑नि श॒क्रो धन्यः॑ सु॒राधाः॑।
अ॒र्वाची॑नं कृणुतां याचि॒तो मनः॑। श्रु॒ष्टी नो॑ अ॒स्य ह॒विषो॑
जुषा॑णः। यानि॑ नोऽजि॒नन्ध॑नानि। ज॒हर्थं॑ शूर॒ मन्यु॑ना।
इन्द्रा॑नु॒विन्द॒ नस्तानि॑। अ॒नेन॑ ह॒विषा॒ पुनः॑। इन्द्र॒ आशा॑भ्यः
परि॑। सर्वा॑भ्योऽभय॑ङ्करत्॥८॥

जेता॒ शत्रून्॒ विच॑र॒षणिः॑। आकू॑त्यै त्वा॒ कामा॑य त्वा स॒मृधे॑
त्वा। पु॒रो द॑धे अमृ॒तत्वा॑य जी॒वसे॑। आकू॑तिम॒स्याव॑से।
काम॑मस्य॒ समृ॑द्धौ। इन्द्र॑स्य यु॒ञ्जते॑ धियः। आकू॑तिन्दे॒वीं
मन॑सः पु॒रो द॑धे। य॒ज्ञस्य॑ मा॒ता सु॒हवा॑ मे अस्तु। यदि॑च्छामि
मन॑सा॒ सका॑मः। वि॒देय॑मेन॒द्धद॑ये नि॒र्विष्ट॑म्॥९॥

सेद॒ग्निर॒ग्नीर॑त्येत्य॒न्यान्। यत्र॑ वा॒जी तन॑यो वी॒डुपा॑णिः।
स॒हस्र॑पा॒था अ॒क्षरा॑ स॒मेति॑। आशा॑नान्त्वाऽऽशा॒पा॒लेभ्यः॑।
च॒तुर्भ्यो॑ अ॒मृते॑भ्यः। इ॒दं भू॒तस्या॑ध्य॒क्षेभ्यः॑। वि॒धेम॑ ह॒विषा॑
व॒यम्। विश्वा॑ आशा॒ मधु॑ना स॒सृजामि॑। अ॒न॒मी॒वा आप॑
ओष॑धयो भवन्तु। अ॒यं यज॑मानो मृ॒धो व्य॑स्यताम्॥१०॥

अ॒गृ॒भी॒ताः प॒श॒वः स॒न्तु स॒र्वे। अ॒ग्निः सो॒मो व॒रु॒णो
मि॒त्र इन्द्रः॑। बृ॒ह॒स्प॒तिः स॒वि॒ता यः स॒ह॒स्री। पू॒षा नो
गो॒भि॒र॒व॒सा स॒र॒स्व॒ती। त्वष्टा॑ रू॒पाणि॑ स॒म॒न॒क्तु य॒ज्ञैः। त्वष्टा॑
रू॒पाणि॑ द॒ध॒ती स॒र॒स्व॒ती। पू॒षा भ॒गः स॒वि॒ता नो॑ द॒दा॒तु।
बृ॒ह॒स्प॒तिर्द॒द॒दिन्द्रः॑ स॒ह॒स्र॒म्। मि॒त्रो दा॒ता व॒रु॒णः सो॒मो
अ॒ग्निः॥११॥

क॒र॒त्रि॒विं॒ष्टम॒स्य॒ता॒न्न॒वं च॥ [३]

आ नो॑ भ॒र भ॒ग॑मिन्द्र द्यु॒म॒न्त॒म्। नि ते॑ दे॒ष्ण॒स्य॑ धी॒महि॑ प्र॒रे॒के।
उ॒र्व इ॒व प॒प्र॒थे का॒मो अ॒स्मे। त॒मापृ॑णा व॒सु॒प॒ते व॒सू॒नाम्।
इ॒म॒ङ्काम॑ म॒न्द॒या गो॒भि॒र॒श्वैः। च॒न्द्र॒व॒ता रा॒ध॒सा प॒प्र॒थ॒श्च।
सु॒व॒र्य॒वो म॒ति॒भि॒स्तु॒भ्यं वि॒प्राः। इन्द्रा॑य॒ वाहः॑ कु॒शि॒का॒सो
अ॒क्र॒न्। इन्द्र॑स्य॒ नु वी॒र्या॑णि॒ प्र॒वो॑च॒म्। या॒नि च॒कार॑ प्र॒थ॒मा॒नि
व॒ज्री॥१२॥

अ॒ह॒न्न॒हि॒म॒न्व॒प॒स्त॑त॒र्द। प्र॒व॒क्ष॒णा॑ अ॒भि॒न॒त्प॒र्व॑ता॒नाम्। अ॒ह॒न्न॒हिं
प॒र्व॑ते शि॒श्रि॒या॒ण॒म्। त्वष्टा॑ऽस्मै॒ वज्र॑ः स्व॒र्य॑न्त॒तक्ष॑। वा॒श्रा
इ॒व धे॒न॒वः स्य॑न्द॒मा॒नाः। अ॒ञ्जः॑ स॒मु॒द्र॒म॒वं ज॒ग्मु॒रा॒पः।
वृ॒षा॒य॒मा॒णोऽवृ॑णी॒त सो॒म॒म्। त्रि॒क॒द्रु॒केष्व॑पि॒ब॒त्सु॒त॒स्य॑। आ
सा॒य॒कं म॒घ॒वा द॒त्त॒ वज्र॑म्। अ॒ह॒न्ने॒नं प्र॒थ॒म॒जा म॒ही॒नाम्॥१३॥

यदिन्द्रा॑ह॒न्प्र॒थ॒म॒जा म॒ही॒नाम्। आ॒न्मा॒यि॒ना॒म॒मि॒नाः प्रो॒त
मा॒याः। आ॒त्सूर्य॑ ज॒न॒य॒न्द्या॒मु॒षा॒स॒म्। ता॒दी॒क्रा श॒त्रू॒न्

किलाविवित्से। अहन्वृत्रं वृत्रतरं व्यसम्। इन्द्रो वज्रेण
महता वधेन। स्कन्धासीव कुलिशेनाविवृक्णा। अहिः
शयत उपपृक्पृथिव्याम्। अयोध्येव दुर्मद आ हि जुह्वे।
महावीरन्तुविबाधमृजीषम्॥१४॥

नातारीरस्य समृतिं वधानाम्। स रुजानाः पिपिष
इन्द्रशत्रुः। विश्वो विहाया अरतिः। वसुर्दधे हस्ते दक्षिणे।
तरणिर्न शिश्रथत्। श्रवस्यया न शिश्रथत्। विश्वस्मा
इदिषुध्यसे। देवत्रा हव्यमूहिषे। विश्वस्मा इत्सुकृते
वारमृण्वति। अग्निद्वारा व्यृण्वति॥१५॥

उदुञ्जिहानो अभि काममीरयन्। प्रपृश्नन्विश्वा भुवनानि
पूर्वथा। आ केतुना सुषमिद्धो यजिष्ठः। कामं नो अग्ने
अभिहर्य दिग्भ्यः। जुषाणो हव्यममृतेषु दृढः। आ नो
रयिं बहुलाङ्गोमतीमिषम्। नि धेहि यक्षदमृतेषु भूषन्।
अश्विना यज्ञमागतम्। दाशुषः पुरुदससा। पूषा रक्षतु नो
रयिम्॥१६॥

इमं यज्ञमश्विना वर्धयन्ता। इमौ रयिं यजमानाय धत्तम्।
इमौ पशून् रक्षतां विश्वतो नः। पूषा नः पातु सदमप्रयच्छन्।
प्रते महे सरस्वति। सुभगे वाजिनीवति। सत्यवाचे भरे
मतिम्। इदं नो हव्यं घृतवत्सरस्वति। सत्यवाचे प्रभरेमा
हवीर्षि। इमानि ते दुरिता सौभंगानि। तेभिर्वयं सुभगांसः
स्याम॥१७॥

वज्रहीनामृजीपं व्युण्वति रक्षतु नो रयिः सौभगाय्येकं च॥—————[४]

य॒ज्ञो रा॒यो य॒ज्ञ ई॒शे वसू॑नाम्। य॒ज्ञः स॒स्याना॑मु॒त
सु॑क्षिती॒नाम्। य॒ज्ञ इ॒ष्टः पू॒र्वचि॑त्तिन्दधातु। य॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒ण्वाः
अ॒प्येतु॑ दे॒वान्। अ॒यं य॒ज्ञो वर्ध॑ताङ्गोभिर॒श्वैः। इ॒यं वेदिः
स्वप॒त्या सु॒वीरा॑। इ॒दं ब॒रु॒हिरति॑ ब॒रु॒हीःष्य॒न्या। इ॒मं य॒ज्ञं
वि॒श्वे अव॑न्तु दे॒वाः। भ॒गं ए॒व भ॒गवा॑ः अस्तु दे॒वाः। तेन॑
व॒यं भ॒गव॑न्तः स्याम॥१८॥

तन्त्वा॑ भ॒गु सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स नो॑ भ॒ग पु॒रए॒ता भ॑वे॒ह। भ॒गु
प्र॒णेत॑र्भ॒ग स॒त्यरा॑धः। भ॒गेमा॑न्धिय॒मुद॑व॒ दद॑न्नः। भ॒गु प्र णो॑
जन॒य गो॑भिर॒श्वैः। भ॒गु प्र नृ॑भिर्नृ॒वन्तः स्या॑म। श॒श्व॒तीः समा॑
उप॑यन्ति लो॒काः। श॒श्व॒तीः समा॑ उप॑यन्त्यापः। इ॒ष्टं पू॒तं
श॒श्व॒तीना॑ः समा॑नाः शा॒श्व॒तेन॑। ह॒विषे॑ष्वाऽन॒न्तं लो॒कं पर॑मा
रु॒रोह॑ ॥१९॥

इ॒यमे॒व सा या प्र॑थ॒मा व्यौच्छ॑त्। सा रू॒पाणि॑ कुरु॒ते
पञ्च॑ दे॒वी। द्वे स्वसा॑रौ वयत॒स्तत्र॑मे॒तत्। स॒ना॒तनं॑ वि॒त॒तः
षण्म॑यू॒खम्। अ॒वा॒न्याःस्तन्तू॑न्कि॒रतो॑ ध॒त्तो अ॒न्यान्।
नाव॑पृ॒ज्याते॒ न ग॑मा॒ते अ॒न्तम्। आ वो॑ यन्तू॒दवा॑हा॒सो
अ॒द्या। वृष्टिं॑ ये वि॒श्वे म॒रुतो॑ जु॒नन्ति॑। अ॒यं यो अ॒ग्निर्म॑रु॒तः
समि॑द्धः। ए॒तं जु॑षध्वङ्क॒वयो यु॑वानः॥२०॥

धा॒रा॒वरा॑ म॒रुतो॑ धृ॒ष्णुवो॑जसः। मृ॒गा न भी॑मास्त॒विषे॑भि॒रूर्मि॑भिः।
अ॒ग्नयो॑ न शु॒शुचा॑ना ऋ॒जी॒षिणः॑। भ्रुमि॑न्धम॒न्त उप॑ गा

अवृण्वत। वि चक्रमे त्रिर्देवः। आ वेधसन्नीलपृष्ठं बृहन्तम्।
 बृहस्पतिः५ सदाने सादयध्वम्। सादद्यौनिन्दम् आ
 दीदिवा५सम्। हिरण्यवर्णमरुषः५ सपेम। स हि शुचिः
 शतपत्रः स शुन्ध्युः ॥२१॥

हिरण्यवाशीरिषिरः सुवर्षाः। बृहस्पतिः स स्वावेश ऋष्याः।
 पूरू सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः। पूषः५ स्तवं व्रते वयम्।
 नरिष्येम कदाचन। स्तोतारस्त इह स्मसि। यास्तै पूषन्ना
 वो अन्तः समुद्रे। हिरण्ययीरन्तरिक्षे चरन्ति। याभिर्यासि
 दूत्या५ सूर्यस्य। कामेन कृतश्रवं इच्छमानः॥२२॥

अरण्यान्यरण्यान्यसौ। या प्रेव नश्यसि। कथा ग्रामं
 न पृच्छसि। न त्वाभीरिव विन्दती ३। वृषारवाय
 वदते। यदुपावति चिच्चिकः। आघाटीभिरिव धावयन्।
 अरण्यानिर्महीयते। उत गावं इवावदन्। उतो वेश्मेव
 दृश्यते॥२३॥

उतो अरण्यानिः सायम्। शकटीरिव सर्जति। गामङ्गैष
 आ ह्वयति। दार्वङ्गैष उपावधीत्। वसन्नरण्यान्या५
 सायम्। अक्रुक्षदिति मन्यते। न वा अरण्यानिर्हन्ति।
 अन्यश्चेन्नाभिगच्छति। स्वादोः फलस्य जग्ध्वा। यत्र कामं
 नि पद्यते। आज्ञनगन्धी५ सुरभीम्। बहून्नामकृषीवलाम्।
 प्राहं मृगाणां मातरम्। अरण्यानीमशः५सिषम्॥२४॥

स्याम॒ रुरो॒ह॒ युवा॒नः शु॒न्यूरि॒च्छमा॑नो दृश्यते निप॑द्यते च॒त्वारि॑ च॥ ————— [५]

वा॒त्रह॑त्याय॒ शव॑से। पृ॒त॒ना॒सा॒ह्याय॑ च। इन्द्र॒ त्वा व॑र्तयामसि।
सु॒ब्रह्मा॑णं वी॒रव॑न्तं बृ॒हन्त॑म्। उ॒रुं ग॑भी॒रं पृ॒थुबु॑ध्मिन्द्र।
श्रु॒त॒र्षि॑मु॒ग्रम॑भिमाति॒षाह॑म्। अ॒स्मभ्य॑ चि॒त्रं वृ॑षण॒ रयि॑
दाः। क्षे॒त्रि॒ये त्वा॒ नि॒र्ऋ॒त्यै त्वा। द्रु॒हो मु॑श्चामि॒ वरु॑णस्य
पाशा॑त्। अ॒ना॒गसं॑ ब्रह्म॒णे त्वा॒ करो॑मि॥ २५॥

शि॒वे ते॒ द्यावा॑पृथि॒वी उ॒भे इ॒मे। शं ते॑ अ॒ग्निः स॒हाद्वि॑रस्तु। शं
द्यावा॑पृथि॒वी स॒होष॑धीभिः। शम॒न्तरि॑क्ष॒ सह॑ वाते॒न ते। शं ते॒
चत॑स्रः प्र॒दिशो॑ भवन्तु। या दै॒वीश्चत॑स्रः प्र॒दिशः॑। वात॑प॒त्नीर॑भि
सूर्यो॑ विचष्टे। तासा॑न्त्वा ज॒रस॑ आ द॑धामि। प्र यक्ष्म॑ एतु
नि॒र्ऋ॒तिं परा॑चैः। अमो॑चि॒ यक्ष्मा॑द्दुरि॒तादव॑र्त्यै॥ २६॥

द्रु॒हः पाशा॑न्नि॒र्ऋ॒त्यै चोद॑मोचि। अहा॒ अव॑र्तिमविदत्स्यो॒नम्।
अप्य॑भू॒द्ध्रे सु॑कृ॒तस्य॑ लो॒के। सूर्य॑मृतं तम॑सो॒ ग्राह्या॒ यत्। दे॒वा
अमु॑श्च॒न्नसृ॑ज॒न्व्येन॑सः। ए॒वम॒हमि॑मं क्षे॒त्रिया॑ज्जामि॒श॒सात्।
द्रु॒हो मु॑श्चामि॒ वरु॑णस्य॒ पाशा॑त्। बृह॑स्पते॒ युव॑मिन्द्रश्च
वस्वः॑। दि॒व्यस्ये॑शाथे उ॒त पा॒र्थि॒वस्य॑। ध॒त्त॒ रयि॑ः स्तु॒वते॑
की॒रये॑चित्॥ २७॥

यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः। दे॒वा॒यु॒धमि॒न्द्रमा॑ जोहु॒वानाः॑।
वि॒श्वा॒वृ॒धम॑भि॒ ये रक्ष॑माणाः। येन॑ ह॒ता दी॒र्घम॑ध्वा॒नमा॑यन्।
अ॒न॒न्तम॑र्थमनि॒वत्स्य॑मानाः। यत्ते॑ सुजा॒ते हि॒मव॑त्सु भे॒षज॑म्।

म॒यो॒भूः श॒न्त॑मा॒ यद्धृ॑दो॒सि॑। ततो॑ नो दे॒हि सी॒बले॑।
अ॒दो गि॒रि॒भ्यो॒ अधि॑ यत्प्र॒धाव॑सि। स॒ः शो॒भ॑मा॒ना क॒न्ये॑व
शु॒भ्रे॥ २८॥

तां त्वा॒ मुद्ग॑ला ह॒विषा॑ वर्धयन्ति। सा नः॑ सी॒बले॑ र॒यिमा॑
भा॒जये॒ह। पूर्वं॑ दे॒वा अ॒परे॑णानुपश्यं॒ जन्म॑भिः। जन्मा॒न्यव॑रैः
परा॑णि। वेदा॑नि दे॒वा अ॒यम॑स्मीति॒ माम्। अ॒हः॑ हि॒त्वा
शरी॑रं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑त्। प्रा॒णापा॒नौ चक्षुः॑ श्रोत्र॑म्। वाचं॒
मन॑सि॒ सम्भृ॑ताम्। हि॒त्वा शरी॑रं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑त्। आ
भूति॑म्भूतिं व॒यम॑श्नवामहे। इ॒मा ए॒व ता उ॒षसो॒ याः प्र॑थ॒मा
व्यो॑च्छन्। ता दे॒व्यः कुर्व॑ते पञ्च॒रूपा। श॒श्वती॑र्नाव॒पृज्य॑न्ति।
न ग॑मन्त्यन्तम्॥ २९॥

क॒रो॒म्यव॑र्त्यै चिच्छु॒भ्रेऽश्न॑वामहे च॒त्वारि॑ च॥ [६]

वसू॑नां त्वा॒ऽधी॑तेन। रु॒द्राणा॑मृ॒म्या। आ॒दि॒त्यानां॑ तेज॑सा।
विश्वे॑षां दे॒वानां॑ क्रतु॑ना। म॒रुता॑मे॒म्रा जु॒होमि॑ स्वाहा॑।
अ॒भिभू॑तिर॒हमा॑गमम्। इन्द्र॑सखा स्वा॒युधः॑। आस्वाशा॑सु
दु॒ष्पहः॑। इ॒दं वर्चो॑ अ॒ग्निना॑ द॒त्तमा॑गात्। यशो॑ भर्गः॒ सह
ओजो॑ बलं॑ च॥ ३०॥

दी॒र्घायु॑त्वायं श॒तशा॑रदाय। प्रति॑गृ॒भ्णामि॑ मह॒ते वी॒र्या॑य।
आयु॑रसि वि॒श्वायु॑रसि। स॒र्वायु॑रसि॒ सर्व॑मायु॑रसि। सर्व॑म्
आयु॑र्भूयात्। सर्व॑मायु॑र्गेषम्। भूर्भुवः॒ सुवः॑। अ॒ग्निर्ध॑र्म॑णान्नादः।

मृत्युर्धर्मेणान्नपतिः। ब्रह्मं क्षत्रं स्वाहा॥३१॥

प्रजापतिः प्रणेता। बृहस्पतिः पुराता। यमः पन्थाः। चन्द्रमाः पुनरसुः स्वाहा॥ अग्निरन्नादोऽन्नपतिः। अन्नाद्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ सोमो राजा राजपतिः। राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ वरुणः सम्राट्सम्राटितिः। साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥३२॥

मित्रः क्षत्रं क्षत्रपतिः। क्षत्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ इन्द्रो बलं बलपतिः। बलमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ बृहस्पतिर्ब्रह्म ब्रह्मपतिः। ब्रह्ममस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ सविता राष्ट्रं राष्ट्रपतिः। राष्ट्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ पूषा विशां विदितिः। विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ सरस्वती पुष्टिः पुष्टिपत्नी। पुष्टिमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ त्वष्टा पशूनां मिथुनानां रूपकृद्रूपपतिः। रूपेणमस्मिन् यज्ञे यजमानाय पशून् ददातु स्वाहा॥३३॥

च स्वाहा साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा चत्वारिं च (अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रो बृहस्पतिः सविता पूषा सरस्वती त्वष्टा दशः ॥)॥

[७]

स ईं पाहि य ऋजीषी तरुत्रः। यः शिप्रवान्वृषभो यो मतीनाम्। यो गौत्रभिद्वज्रभृद्यो हरिष्ठाः। स इन्द्र चित्रां

अ॒भि तृ॒न्धि वा॒जान्। आ ते शु॒ष्मो वृ॒षभ ए॒तु प॒श्चात्।
 ओ॒त्तरा॒दध॒रागा पु॒रस्ता॑त्। आ वि॒श्वतो॑ अ॒भिस॒मैत्वा॑र्वाङ्।
 इन्द्र॑ द्यु॒म्नः सु॒र्वव॒द्धेह्य॒स्मे। प्रो॒ष्वस्मै॑ पु॒रोर॒थम्। इन्द्रा॑य
 शू॒षम॑र्चत॥ ३४॥

अ॒भीके॑ चि॒दु लो॒क॒कृत्। स॒ङ्गे स॒मत्सु॑ वृ॒त्रहा॑। अ॒स्माकं॑ बो॒धि
 चो॒दिता॑। नभ॑न्तामन्य॒केषा॑म्। ज्या॒का अधि॑ धन्व॑सु। इन्द्र॑
 व॒यः शु॒नासी॒रम्। अ॒स्मिन् य॒ज्ञे ह॑वामहे। आ वा॒जैरु॒प नो
 ग॒मत्। इन्द्रा॑य शु॒नासी॒राय॑। सु॒चा जु॑हुत नो ह॒विः॥ ३५॥

जु॒षतां॑ प्र॒ति मे॒धिरः॑। प्र ह॒व्यानि॑ घृ॒तव॑न्त्यस्मै। ह॒र्यश्वा॑य
 भ॒रता॑ स॒जोषा॑ः। इन्द्र॑र्तुभिर्ब्र॒ह्म॑णा वावृ॒धानः॑। शु॒नासी॒री
 ह॒विरि॒दं जु॑षस्व। व॒यः सु॒पर्णा॑ उप॑सेदुरिन्द्र॒म्। प्रि॒यमे॒धा
 ऋ॒षयो॑ नाध॑मानाः। अप॑ ध्वा॒न्तमू॑र्णुहि पू॒र्धि चक्षुः॑।
 मु॒मुग्ध्य॑स्मान्निधये॑ऽव ब॒द्धान्। बृ॒हदिन्द्रा॑य गायत॥ ३६॥

म॒रुतो॑ वृ॒त्रह॑न्तमम्। येन॒ ज्योति॑रज॒नय॑न्नृ॒तावृ॑धः। दे॒वं
 दे॒वाय॑ जागृ॑वि। का॒मि॒हैकाः॑ क इ॒मे प॑त॒ङ्गाः। मा॒न्था॒लाः
 कु॒लि॒परि॑माप॒तन्ति॑। अना॑वृ॒तैना॒न्प्रध॑मन्तु दे॒वाः। सौ॒पर्णं॑
 चक्षु॑स्त॒नुवा॑ वि॒देय॑। ए॒वा व॑न्दस्व॒ वरु॑णं बृ॒हन्त॑म्।
 न॒म॒स्याधी॑र॒ममृ॑तस्य गो॒पाम्। स नः॑ श॒र्म त्रि॒वरू॑थं
 वि॒यः स॑त्॥ ३७॥

यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः। नाके॑ सु॒पर्ण॑मु॒प य॑त्प॒तन्त॑म्।

हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतम्।
यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्। शं नो देवीरभिष्टये। आपो
भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु नः। ईशाना वार्याणाम्।
क्षयन्तीश्चर्षणीनाम्॥३८॥

अपो याचामि भेषजम्। अप्सु मे सोमो अब्रवीत्।
अन्तर्विश्वानि भेषजा। अग्निं च विश्वशम्भुवम्। आपश्च
विश्वभेषजीः। यदप्सु ते सरस्वति। गोष्वश्वेषु यन्मधु।
तेन मे वाजिनीवति। मुखमङ्घ्रि सरस्वति। या सरस्वती
वैशम्भल्या॥३९॥

तस्यां मे रास्व। तस्यांस्ते भक्षीय। तस्यांस्ते भूयिष्ठभाजो
भूयास्म। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममासि
योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे
लोककृज्जातवेदः। इहैव सन्तत्र सन्त त्वाऽग्ने। प्राणेन वाचा
मनसा बिभर्मि। तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत्॥४०॥

ज्योतिषा त्वा वैश्वानरेणोपतिष्ठे। अयं ते योनिर्ऋत्वियः।
यतो जातो अरोचथाः। तं जानन्नग्ने आरोह। अथा नो वर्धया
रयिम्। या ते अग्ने यज्ञिया तनूस्तयेह्यारोहात्माऽऽत्मानम्।
अच्छा वसूनि कृण्वन्नस्मे नर्या पुरुणि। यज्ञो भूत्वा यज्ञमा
सीद स्वां योनिम्। जातवेदो भुव आ जायमानः सक्षय
एहि। उपावरोह जातवेदः पुनस्त्वम्॥४१॥

दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑ह नः प्रजा॒नन्। आयुः॑ प्र॒जा९ र॒यिम॒स्मासु॑
 धेहि। अज॑स्रो दीदिहि नो दुरो॒णे। तमिन्द्र॑ जोहवीमि
 म॒घवा॑नमुग्रम्। स॒त्रा दधा॑नमप्रतिष्कुत॒ः॒ शवा॑९सि।
 म९हि॑ष्ठो गी॒र्भिरा च॑ य॒ज्ञियो॑ऽववर्तत्। रा॒ये नो॒ विश्वा॑ सुपथा॑
 कृ॒णोतु व॒ज्री। त्रिक॑द्रुकेषु महिषो यवा॑शिरं तुवि॒शुष्मं॑स्तृपत्।
 सोम॑मपिब॒द्विष्णु॑ना सु॒तं यथा॑ऽव॑शत्। स ई॑ ममाद॒ महि॑
 कर्म॑ कर्त॒वे म॒हामुरु॑म्॥४२॥

सैन॑९ सश्वदे॒वं दे॒वः स॒त्यमिन्द्रु॑९ स॒त्य इन्द्रः॑। वि॒दद्यती॑
 स॒रमा॑ रु॒ग्णम॒द्रैः। महि॑ पाथः पू॒र्व्य९ स॒द्विर्य॑क्कः। अग्रं
 नय॑त्सुप॒द्यक्ष॑राणाम्। अ॒च्छा रवं॑ प्रथ॒मा जा॑न॒तीगा॑त्।
 वि॒दद्गव्य॑९ स॒रमा॑ दृढमूर्वम्। येना॒नुकं॑ मा॒नुषी॑ भोज॑ते विट्।
 आ ये विश्वाः॑ स्वप॒त्यानि॑ च॒क्रुः। कृ॒ण्वाना॑सो अमृत॒त्वाय॑
 गा॒तुम्। त्वं नृभि॑र्नृपते दे॒वहू॑तौ ॥४३॥

भूरी॑णि वृ॒त्वा ह॑र्यश्व ह९सि। त्वन्नि॑द॒स्युश्चुमु॑रिम्। धुनि॑
 चास्वा॑पयो द॒भीत॑ये सु॒हन्तु॑। ए॒वा पा॑हि प्र॒त्नथा॒ मन्द॑तु
 त्वा। श्रु॒धि ब्र॑ह्म वावृधस्वो॒त गी॒र्भिः। आ॒विः सुर्य॑ कृ॒णुहि
 पी॒पिही॑षः। ज॒हि शत्रू॑९ र॒भि गा॑ ईन्द्र तृ॒न्धि। अ॒ग्ने
 बाध॑स्व॒ वि मृ॑धो॑ नुदस्व। अपा॒मीवा॒ अप॒ रक्षा॑९सि से॒धा।
 अ॒स्मात्स॑मु॒द्राद्बृ॑ह॒तो दि॒वो नः॑॥४४॥

अ॒पां भू॒मान॒मुप॑ नः सृजे॒ह। यज्ञ॑ प्र॒ति॑तिष्ठ सु॒म॒तौ सु॒शेवा॒ आ

त्वा॑। वसू॑नि पुरु॒धा वि॑शन्तु। दी॒र्घमायु॑र्यज॑मानाय कृ॒ण्वन्।
 अधा॒मृतेन॑ जरि॒तार॑मङ्घ्रि॒। इन्द्रः॑ शु॒नाव॒द्वित॑नोति॒ सीर॑म्।
 सं॒वत्स॑रस्य॒ प्रति॑माण॑मेतत्। अ॒र्कस्य॒ ज्योति॑स्तदिदा॑स॒
 ज्येष्ठ॑म्। सं॒वत्स॑र५ शु॒नव॒त्सीर॑मेतत्। इन्द्र॑स्य॒ राधः॑
 प्रय॑तं पुरु॒ त्मना॑। तदर्क॑रूपं वि॒मिमा॑नमेति। द्वा॒दशारे॑
 प्रति॑तिष्ठ॒तीद्व॑षा॑। अ॒श्वाय॑न्तो ग॒व्यन्तो॑ वा॒जय॑न्तः। ह॒वाम॑हे
 त्वोप॑गन्त॒वा उ॑। आ॒भूष॑न्तस्त्वा सु॒म॒तौ न॒वा॒याम्। व॒यमिन्द्र॑
 त्वा शु॒न५ हु॑वेम॥४५॥

अ॒र्च॒त॒ ह॒विर्गा॑यत॒ य५स॒च्च॒र्षणी॑नां वैश॒म्भ॒त्या हा॑सी॒त्त्वमु॑रुं दे॒वहू॑तौ न॒स्मना॒ ष॒ट्॥—[८]

प्रा॒ण उ॒देहि॑ पुन॒रा नो॑ भर॒ यज्ञो रा॒यो वा॒त्रह॑त्याय॒ वसू॑ना॒५ स ई॑ पा॒ह्यष्टौ॥८॥

प्रा॒णो र॑क्ष॒त्यगृ॑भीता धारा॒वरा म॒रुतो॑ दी॒र्घायु॑त्वाय॒ ज्योति॑षा त्वा पञ्च॑चत्वारि५शत्॥४५॥

प्रा॒णः शु॒न५ हु॑वेम॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

स्वा॒र्द्धीं त्वा॑ स्वा॒दुना॑। ती॒व्रां ती॒व्रेण॑। अ॒मृता॑म॒मृते॑न। मधु॑मतीं
मधु॑मता। सृ॒जामि॒ सꣳ सोमे॑न। सोमो॑ऽस्य॒श्विभ्या॑ पच्य॒स्व।
सर॑स्वत्यै पच्य॒स्व। इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑ पच्य॒स्व। परी॒तो षि॑ञ्चता
सु॒तम्। सोमो॑ य उ॒त्तमꣳ ह॒विः॥१॥

द॒ध॒न्वा यो न॒र्यो अ॒प्स्वन्तरा॑। सु॒षाव॒ सोम॒मद्रि॑भिः। पु॒नातु॑
ते परि॒सुत॑म्। सोमꣳ सूर्य॑स्य दुहि॒ता। वारे॑ण श॒श्वता॒ तना॑।
वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्रा॒ङ्ख॒सोमो॑ अति॑द्रुतः। इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः
सखा॑। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्र॒त्यङ्ख॒सोमो॑ अति॑द्रुतः॥२॥

इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः सखा॑। ब्रह्म॑ क्ष॒त्रं प॑वते तेजं इन्द्रि॒यम्। सुर॑या
सोमः॑ सु॒त आसु॑तो मदा॒या। शु॒क्रेण॑ देव दे॒वताः॑ पिपृ॒ग्धि।
रसे॒नान्नं॑ यज॑मानाय धेहि। कु॒विद॒ङ्ग यव॑मन्तो यव॑ञ्चित्। यथा
दान्त्य॑नुपूर्वं वि॒यूय॑। इहे॒हैषां॑ कृणु॒त भो॑ज॒नानि॑। ये ब॒र्हिषो॑
नमो॑वृत्तिं न ज॒ग्मुः। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽस्य॒श्विभ्या॑ त्वा जुष्टं
गृ॒ह्णामि॥३॥

सर॑स्वत्या इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑। ए॒ष ते॒ योनि॒स्तेज॑से त्वा। वी॒र्या॑य
त्वा बला॑य त्वा। तेजो॑ऽसि तेजो॒ मयि॑ धेहि। वी॒र्य॑मसि वी॒र्यं
मयि॑ धेहि। बल॑मसि बलं मयि॑ धेहि। नाना॑ हि वा॑ दे॒वहि॑तꣳ
सदः॑ कृतम्। मा सꣳसृ॑क्षाथां पर॒मे व्यो॑मन्। सुरा॑ त्वमसि॑

शुष्मिणी सोमं एषः। मा मां हिंसीः स्वां योनिमाविशन्॥४॥
 उपयामगृहीतोऽस्याश्विनं तेजः। सारस्वतं वीर्यम्। ऐन्द्रं
 बलम्। एष ते योनिर्मोदाय त्वा। आनन्दाय त्वा महसे
 त्वा। ओजोऽस्योजो मयि धेहि। मन्युरसि मन्युं मयि धेहि।
 महोऽसि महो मयि धेहि। सहोऽसि सहो मयि धेहि। या
 व्याघ्रं विषूचिका। उभौ वृकं च रक्षति। श्येनं पतत्रिणं
 सिंहम्। सेमं पात्वहंसः। सम्पृचः स्थ सं मा भद्रेण
 पृङ्ग। विपृचः स्थ वि मा पाप्मना पृङ्ग॥५॥

हविः प्रत्यङ्खसोमो अतिद्रुतो गृह्णाम्याविशन्विषूचिका पञ्च च॥—————[१]

सोमो राजाऽमृतं सुतः। ऋजीषेणाजहान्मृत्युम्। ऋतेन
 सत्यमिन्द्रियम्। विपानं शुक्रमन्धसः। इन्द्रस्येन्द्रियम्।
 इदं पयोऽमृतं मधु। सोममद्भ्यो व्यपिबत्। छन्दसा हंसः
 शुचिषत्। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। अद्भ्यः क्षीरं व्यपिबत्॥६॥

कुङ्कुङ्गिरसो धिया। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। अन्नात्परिसुतो
 रसम्। ब्रह्मणा व्यपिबत् क्षत्रम्। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्।
 रेतो मूत्रं विजहाति। योनिं प्रविशदिन्द्रियम्। गर्भो
 जरायुणाऽऽवृतः। उल्बं जहाति जन्मना। ऋतेन
 सत्यमिन्द्रियम्॥७॥

वेदेन रूपे व्यकरोत्। सुतासुती प्रजापतिः। ऋतेन
 सत्यमिन्द्रियम्। सोमेन सोमो व्यपिबत्। सुतासुतो
 प्रजापतिः। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा रूपे व्याकरोत्।

स॒त्या॒नृ॒ते प्र॒जाप॑तिः। अश्र॑द्धामनृ॒तेऽद॑धात्। श्र॒द्धा॑ स॒त्ये
प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। दृ॒ष्ट्वा प॑रि॒स्रुतो॑ रसम्।
शु॒क्रेण॑ शु॒क्रं व्य॑पिबत्। पयः॑ सोमं प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑
स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। वि॒पान॑ शु॒क्रमन्ध॑सः। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम्। इ॒दं
पयो॑ऽमृतं मधु॥८॥

अ॒द्भ्यः क्षी॑रं व्य॑पिब॒ज्जन्म॑न॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑य॑ श्र॒द्धा॑ स॒त्ये प्र॒जाप॑तिर॒ष्टौ च॥ ——— [२]

सुरा॑वन्तं ब॒र्हिष॑दः सु॒वीर॑म्। य॒ज्ञः हि॑न्वन्ति म॒हिषा॑
नमो॑भिः। दधा॑नाः सोम॑न्दि॒वि दे॒वता॑सु। मदे॑मेन्द्रं यज॑मानाः
स्व॒र्काः। यस्ते॒ रसः॑ सम्भृ॑त ओष॑धीषु। सोम॑स्य
शुष्मः॑ सुर॑या सु॒तस्य॑। तेन॑ जिन्व॒ यज॑मानं मदे॑न।
सर॑स्वतीम॒श्विना॒विन्द्र॑म॒ग्निम्। यम॑श्विना नमु॑चेरासुरादधि॑।
सर॑स्व॒त्यस॑नोदिन्द्रि॒याय॑॥९॥

इ॒मन्तः॑ शु॒क्रं मधु॑मन्त॒मिन्दु॑म्। सोमः॑ राजा॑नमि॒ह
भ॑क्षयामि। यदत्र॑ रि॒प्तः र॒सिनः॑ सु॒तस्य॑। यदिन्द्रो॑
अपि॑ब॒च्छर्ची॑भिः। अ॒हन्त॑दस्य॒ मन॑सा शि॒वेन॑। सोमः॑
राजा॑नमि॒ह भ॑क्षयामि। पि॒तृभ्यः॑ स्वधा॒विभ्यः॑ स्व॒धा नमः॑।
पि॒ताम॑हेभ्यः स्वधा॒विभ्यः॑ स्व॒धा नमः॑। प्रपि॑तामहेभ्यः
स्वधा॒विभ्यः॑ स्व॒धा नमः॑। अक्ष॑न्पि॒तरः॑॥१०॥

अमी॑मदन्त पि॒तरः॑। अती॑तृपन्त पि॒तरः॑। अमी॑मृजन्त पि॒तरः॑।
पि॒तरः॑ शु॒न्धध्व॑म्। पुनन्तु॑ मा पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। पुनन्तु॑ मा
पि॒ताम॑हाः। पुनन्तु॑ प्रपि॑तामहाः। प॒वित्रे॑ण श॒तायु॑षा। पुनन्तु॑

मा पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः॥११॥

पुवित्रेण शतायुषा। विश्वमायुर्व्यश्जवै। अग्र आयूँषि
पवसेऽग्रे पवस्व। पवमानः सुवर्जनः पुनन्तु मा देवजनाः।
जातवेदः पुवित्रवद्यत्ते पुवित्रमर्चिषि। उभाभ्यान्देव
सवितर्वैश्वदेवी पुनृती। ये समाः समनसः। पितरो
यमराज्ये। तेषां लोकः स्वधा नमः। यज्ञो देवेषु
कल्पताम्॥१२॥

ये सजाताः समनसः। जीवा जीवेषु मामकाः। तेषां
श्रीर्मयि कल्पताम्। अस्मिँल्लोके शतं समाः। द्वे सुती
अशृणवं पितृणाम्। अहन्देवानामुत मर्त्यानाम्। याभ्यामिदं
विश्वमेजत्समेति। यदन्तरा पितरं मातरं च। इदं
हविः प्रजननं मे अस्तु। दशवीरं सर्वगणं स्वस्तये।
आत्मसनिं प्रजासनिं। पशुसन्यभयसनिं लोकसनिं। अग्निः
प्रजां बहुलां मे करोतु। अन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त।
रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत्स्वाहा॥१३॥

इन्द्रियाय पितरं शतायुषा पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः कल्पतां स्वस्तये पञ्च
च॥

[३]

सीसेन तन्न मनसा मनीषिणः। ऊर्णासूत्रेण कवयो वयन्ति।
अश्विना यज्ञं सविता सरस्वती। इन्द्रस्य रूपं वरुणो
भिषज्यन्। तदस्य रूपममृतं शचीभिः। तिस्रोऽधुर्देवताः

स॒र॒रा॒णाः। लो॒मा॒नि श॒ष्वैर्ब॒हु॒धा न तो॒क्म॑भिः। त्व॒ग॑स्य
मा॒९स॑म॒भव॑न्न ला॒जाः। तद॒श्वि॑ना॒ भि॒षजा॑ रु॒द्रव॑र्तनी।
सर॑स्वती वयति॒ पेशो॑ अन्त॑रः॥१४॥

अ॒स्थि॑ म॒ज्जानं॑ मा॒स॒रैः। का॒रो॒त॒रेण॑ दध॑तो ग॒वा॑न्त्व॒चि।
सर॑स्वती॒ मन॑सा पेश॒लं वसु॑। ना॒स॒त्याभ्यां॑ वयति॒ दर्श॑तं
वपुः॑। र॒सं परि॑स्रुता॒ न रोहि॑तम्। न॒ग्र॒हु॒र्धोर॑स्त॒सर॑न्न
वेम॑। पय॑सा शु॒क्रम॑मृतं ज॒नि॒त्रम्। सु॒र॒या मू॒त्राञ्जन॑यन्ति॒
रेतः॑। अ॒पाम॑ति॒न्दुर्म॑तिं बाध॑मानाः। ऊ॒व॒ध्यं वा॒त९
स॒बु॒व॒न्तदा॑रात्॥१५॥

इन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑ हृद॒येन॑ स॒त्यम्। पु॒रो॒डा॒शेन॑ स॒वि॒ता ज॑जान।
य॒कृ॒त्क्लो॒मानं॑ वरु॒णो भि॑ष॒ज्यन्। म॒त॑स्त्रे वा॒य॒व्यैर्न॑ मि॒नाति॑
पि॒त्तम्। आ॒त्राणि॑ स्था॒ली मधु॑ पि॒न्व॑माना। गु॒दा पा॒त्राणि॑
सु॒दु॒घा न धे॒नुः। श्ये॒नस्य॑ प॒त्रं न प्ली॒हा श॒ची॑भिः। आ॒स॒न्दी
नाभि॑रु॒दरं॑ न मा॒ता। कु॒म्भो व॑नि॒ष्ठुर्ज॑नि॒ता श॒ची॑भिः।
यस्मि॑न्न॒ग्रे यो॒न्यां ग॒र्भो अ॒न्तः॥१६॥

प्ला॒शीर्व्य॑क्तः श॒तधा॑र॒ उत्सः॑। दु॒हे न कु॑म्भी९ स्व॒धां पि॑तृभ्यः।
मुख॑९ स॒दस्य॑ शि॒र इ॒त्स॒देन॑। जि॒ह्वा प॒वि॒त्रम॑श्वि॒ना स९
सर॑स्वती। चप्प॒न्न पा॒युर्भि॑ष॒गस्य॑ वा॒लः। व॒स्ति॒र्न शे॒पो ह॑र॒सा
तर॑स्वी। अ॒श्वि॒भ्यां चक्षु॑र॒मृतं॑ ग्रहा॒भ्याम्। छा॒गेन॑ ते॒जो ह॑विषा
शृ॒तेन॑। प॒क्ष्मा॑णि गो॒धूमेः॑ क्लैरु॒तानि॑। पेशो॑ न शु॒क्लम॑सितं

वसाते॥१७॥

अविर्न मे॒षो न॒सि वी॒र्याय॑। प्रा॒णस्य॑ प॒न्था अ॒मृतो॑ ग्रहा॒भ्याम्।
सर॑स्वत्युपवाकैर्व्या॒नम्। नस्या॑नि ब॒र्हिर्ब॒दरै॑र्ज॒जान॑। इन्द्र॑स्य
रूपमृ॒षभो॑ बला॒य। कर्णा॑भ्या॒ः श्रोत्र॑म॒मृत॑ङ्ग्रहा॒भ्याम्। यवा॑
न ब॒र्हिर्भ्रु॒वि के॑स॒राणि॑। क॒र्कन्धुं॑ ज॒ज्ञे मधुं॑ सा॒रघं॑
मुखा॑त्। आ॒त्मन्नुप॑स्थे न वृ॒कस्य॑ लो॒मं। मुखे॑ श्मश्रू॒णि न
व्या॑घ्रलो॒मम्॥१८॥

केशा॑ न शी॒रुष॑न् यश॑से श्रि॒यै शि॒खां। सि॒ंहस्य॑
लो॒मं त्वि॑षि॒रिन्द्रि॑याणि॑। अङ्गा॑न्या॒त्मन्भि॑षजा॒ तद॑श्विना॑।
आ॒त्मान॑मङ्गैः॒ सम॑धा॒त्सर॑स्वती॑। इन्द्र॑स्य रू॒पं
श॒तमा॑न॒मायुः॑। च॒न्द्रेण॑ ज्योति॑र॒मृत॑न्दधाना॑। सर॑स्वती
यो॒न्याङ्ग॑र्भम॒न्तः। अ॒श्विभ्यां॑ पत्नी॒ सुकृ॑तं बिभ॒र्ति। अ॒पाः
रसे॑न वरु॒णो न॑ सा॒म्रा॑। इन्द्र॑श्च श्रि॒यै ज॒नय॑न्नप्सु॒ राजा॑।
तेजः॑ पशू॒नाः ह॒वि॒रिन्द्रि॑याव॑त्। प॒रि॒स्रुता॑ पय॑सा सा॒रघं॑
मधुं॑। अ॒श्विभ्या॑न्दु॒ग्धं भि॑षजा॒ सर॑स्वत्या सु॒तासु॒ताभ्या॑म्।
अ॒मृतः॑ सो॒म इन्द्रुः॑॥१९॥

अन्तर आ॒राद॑न्तर्वसाते व्याघ्रलो॒मं राजा॑ च॒त्वारि॑ च॥ [४]

मि॒त्रोऽसि॑ वरु॒णोऽसि॑। सम॒हं वि॒श्वैर्दे॒वैः। क्ष॒त्रस्य॑ नाभि॑रसि॑।
क्ष॒त्रस्य॑ योनि॑रसि॑। स्यो॒नामा॑ सी॒द। सु॒षदा॑मा सी॒द। मा
त्वा॑ हि॒ंसीत्। मा मा॑ हि॒ंसीत्। निष॑साद धृ॒तव्र॑तो वरु॒णः।
प॒स्त्या॑स्वा॥२०॥

साम्राज्याय सुक्रतुः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। अश्विनोर्भैषज्येन।
 तेजसे ब्रह्मवर्चसायाभिषिञ्चामि। देवस्य त्वा सवितुः
 प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। सरस्वत्यै
 भैषज्येन॥ २१॥

वीर्यायान्नाद्यायाभिषिञ्चामि। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। इन्द्रस्येन्द्रियेण।
 श्रियै यशसे बलायाभिषिञ्चामि। कोऽसि कतमोऽसि। कस्मै
 त्वा काय त्वा। सुश्लोकाँ (४) सुमङ्गलाँ (४) सत्यराजा
 (३) न। शिरो मे श्रीः॥ २२॥

यशो मुखम्। त्विषिः केशाश्च श्मश्रूणि। राजा मे
 प्राणोऽमृतम्। सम्राट्क्षुः। विराट्त्रयम्। जिह्वा मे भद्रम्।
 वाङ्महः। मनो मन्युः। स्वराङ्गमः। मोदाः प्रमोदा
 अङ्गुलीरङ्गानि॥ २३॥

चित्तं मे सहः। बाहू मे बलमिन्द्रियम्। हस्तौ मे कर्म
 वीर्यम्। आत्मा क्षत्रमुरो मम। पृष्ठीर्मे राष्ट्रमुदरमसौ।
 ग्रीवाश्च श्रोण्यौ। ऊरू अरत्नी जानुनी। विशो मेऽङ्गानि
 सर्वतः। नाभिर्मे चित्तं विज्ञानम्। पायुर्मेऽपचितिर्भसत्॥ २४॥

आनन्दनन्दावाण्डौ मे। भगः सौभाग्यं पसः। जङ्घाभ्यां
 पद्भ्यां धर्मोऽस्मि। विशि राजा प्रतिष्ठितः। प्रति क्षत्रे

प्रति॑तिष्ठामि रा॒ष्ट्रे। प्रत्य॑श्वेषु॒ प्रति॑तिष्ठामि गोषु॑। प्रत्य॑ङ्गेषु॒ प्रति॑तिष्ठाम्यात्मन्। प्रति॑ प्रा॒णेषु॒ प्रति॑तिष्ठामि पुष्टे। प्रति॑ द्यावा॑पृथि॒व्योः। प्रति॑तिष्ठामि य॒ज्ञे॥ २५॥

त्र॒या दे॒वा एका॑दश। त्र॒यस्त्रि॑ं॒शाः सुरा॑र्धसः। बृह॒स्पति॑पुरोहिताः। दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स॒वे। दे॒वा दे॒वैर॑वन्तु मा। प्र॒थ॒मा द्वि॒तीयैः॑। द्वि॒तीया॑स्तृ॒तीयैः॑। तृ॒तीयाः स॒त्येन॑। स॒त्यं य॒ज्ञेन॑। य॒ज्ञो यजु॑र्भिः॥ २६॥

यजू॑ं॒षि सा॒मभिः॑। सा॒मान्य॑ग्निः। ऋचो॑ या॒ज्याभिः॑। या॒ज्या वष॑ट्कारैः। वष॑ट्कारा आहु॑तिभिः। आहु॑तयो मे॒ कामा॑न्त्सम॑र्धयन्तु। भूः स्वाहा॑। लोमा॑नि प्रय॑तिर्मम। त्वङ्ग॑ आन॑तिराग॑तिः। मा॒ं॒सं म॒ उप॑नतिः। वस्व॑स्थि। म॒ज्जा म॒ आन॑तिः॥ २७॥

प॒स्त्या॑स्वा सर॑स्वत्यै भेष॑ज्येन् श्रीरङ्गा॑नि भ॒सद्य॑ज्ञे य॒ज्ञो यजु॑र्भिरुप॑नतिर्द्वे च॥ ——— [५]

यद्दे॒वा दे॒वहे॑डनम्। दे॒वांस॑श्चकृ॒मा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑देन॑सः। वि॒श्वान्मु॑ञ्च॒त्व॒हंसः॑। यदि॑ दि॒वा यदि॑ नक्त॑म्। ए॒नां॒॑सि च॑कृ॒मा व॒यम्। वा॒युर्मा॒ तस्मा॑देन॑सः। वि॒श्वान्मु॑ञ्च॒त्व॒हंसः॑। यदि॑ जाग्र॒द्यदि॑ स्वप्ने॑। ए॒नां॒॑सि च॑कृ॒मा व॒यम्॥ २८॥

सूर्यो॑ मा॒ तस्मा॑देन॑सः। वि॒श्वान्मु॑ञ्च॒त्व॒हंसः॑। यद्वा॒मे यद॑रण्ये। यत्स॒भायां॑ यद॑न्द्रि॒ये। यच्छू॑द्रे यद॑र्ये। ए॒नं॑श्चकृ॒मा व॒यम्।

यदेकस्याधि धर्मणि। तस्यावयजनमसि। यदापो अघ्निया
वरुणेति शपामहे। ततो वरुण नो मुञ्च॥२९॥

अवभृथ निचङ्कुण निचेरुरसि निचङ्कुण। अव देवैर्देवकृतमेनोऽयाद्।
अव मर्त्यैर्मर्त्यकृतम्। उरोरा नो देव रिषस्पाहि। सुमित्रा न
आप ओषधयः सन्तु। दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि।
यं च वयं द्विष्मः। द्रुपदादिवेन्मुमुचानः। स्विन्नः स्रात्वी
मलादिव॥३०॥

पूतं पवित्रेणेवाज्यम्। आपः शुन्यन्तु मेनसः। उद्वयन्तमसस्परि।
पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवन्देवत्रा सूर्यम्। अगन्म
ज्योतिरुत्तमम्। प्रतियुतो वरुणस्य पाशः। प्रत्यस्तो
वरुणस्य पाशः। एधोऽस्येधिषीमहि। समिदसि ॥३१॥

तेजोऽसि तेजो मयि धेहि। अपो अन्वचारिषम्। रसेन
समसृक्ष्महि। पयस्वा९ अग्र आगमम्। तं मा स९सृज
वर्चसा। प्रजया च धनेन च। समाववर्ति पृथिवी। समुषाः।
समु सूर्यः। समु विश्वमिदञ्जगत्। वैश्वानरज्योतिर्भूयासम्।
विभुङ्क्षामं व्यञ्जवै। भूः स्वाहा॥३२॥

स्वप्न एना९सि चकृमा वयं मुञ्च मलादिव समिदसि जगुत्रीणि च॥—————[६]

होता यक्षत्समिधेन्द्रमिडस्पदे। नाभा पृथिव्या अधि। दिवो
वर्षन्त्समिध्यते। ओजिष्ठश्चर्षणी सहान्। वेत्वाज्यस्य
होतृयजं। होता यक्षत्तनूनपातम्। ऊतिभिर्जेता९रमपराजितम्।

इन्द्रं देव॑ सु॒र्विदम्। प॒थिभि॒र्मधु॑मत्तमैः। नरा॒श॑से॒न
तेज॑सा॥ ३३ ॥

वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒दिडा॑भिरिन्द्र॒मीडि॑तम्।
आ॒जुह्वा॑न॒मम॑र्त्यम्। दे॒वो दे॒वैः स॒र्वीर्य॑ः। वज्र॑हस्तः पुर॒न्दरः॑।
वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑यक्षद्व॒रहि॑षीन्द्र॒न्निष॑द्वरम्।
वृष॑भन्नर्यापसम्। वसु॑भीरु॒द्वैरा॑दित्यैः। स॒युग्भि॑र्ब॒रुहि॑रास॑दत्॥ ३४ ॥

वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्षदोजो न वी॒र्यम्। सहो
द्वार॑ इन्द्र॒मव॑र्धयन्। सु॒प्राय॑णा वि॒श्रय॑न्तामृता॒वृधः॑। द्वार॑
इन्द्रा॑य मी॒ढुषे॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्षदुषे
इन्द्र॑स्य धे॒नू। सु॒दुधे॑ मा॒तरौ म॒ही। सवा॑तरौ न तेज॑सी।
व॒त्समिन्द्र॑मव॑र्धताम्॥ ३५ ॥

वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्षद्वैव्या होता॑रा। भि॒षजा॑
सखा॑या। ह॒विषेन्द्र॑ भिषज्यतः। क॒वी दे॒वौ प्र॑चे॒तसौ। इन्द्रा॑य
धत्त॑ इन्द्रि॒यम्। वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्षत्ति॒स्रो
दे॒वीः। त्रय॑स्त्रि॒धात॑वोपसः। इडा॑ सर॒स्वती॑ भा॒रती॑॥ ३६ ॥

म॒हीन्द्र॑प॒त्नीर्ह॒विष्म॑तीः। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑
यक्ष॒त्वष्टा॑रमिन्द्रं दे॒वम्। भि॒षज॑ सु॒यज॑ङ्घ्रु॒तश्रि॑यम्।
पु॒रु॒रूप॑ सु॒रेत॑सं म॒घोनि॑म्। इन्द्रा॑य त्वष्टा दध॑दिन्द्रि॒याणि॑।
वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्षद्व॒नस्प॑तिम्। श॒मि॒तार॑
श॒तक्र॑तुम्। धि॒यो जो॑ष्टारमिन्द्रि॒यम्॥ ३७ ॥

मध्वा॑ सम॒ञ्जन्प॒थिभिः॑ सु॒गेभिः॑। स्वदा॑ति ह॒व्यं मधु॑ना घृ॒तेन॑।
वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒दिन्द्र॑ꣳ स्वाहाऽऽज्य॑स्य।
स्वाहा॑ मे॒दसः॑। स्वाहा॑ स्तो॒काना॑म्। स्वाहा॑ स्वाहा॑कृ॒तीनाम्॑।
स्वाहा॑ ह॒व्यसू॑क्तीनाम्। स्वाहा॑ दे॒वाꣳ आ॑ज्य॒पान्। स्वाहेन्द्र॑ꣳ
हो॒त्राञ्जु॑षा॒णाः। इन्द्र॑ आ॒ज्यस्य॑ वि॒यन्तु॑। हो॒त॑र्यज॑॥ ३८॥

तेजसाऽऽसददवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे च (समिधेन्द्रन्तनूनपातमिडाभिर्बर्हिष्योजं उपे दैव्या
तिस्रस्त्वष्टारं वनस्पतिमिन्द्रम् ॥ समिधेन्द्रं चतुर्वेत्वेकौ वियन्तु द्विर्वीतामेकौ वियन्तु द्विवेत्वेकौ
वियन्तु होत॑र्यज॑ ॥)॥ [७]

समि॑द्ध इन्द्र॑ उ॒षसा॑मनी॒के। पुरो॑रुचा॑ पूर्॒वकृ॑द्वावृ॒धानः॑।
त्रि॒भिर्दे॑वैस्त्रि॒ꣳशता॑ वज्र॑बाहुः। ज॒घान॑ वृ॒त्रं वि॒ दुरो॑ व॒वार।
नरा॑शꣳसः॒ प्रति॑शूरो॒ मिमा॑नः। तनू॑नपा॒त्प्रति॑ य॒ज्ञस्य॑
धा॒म। गोभि॑र्व॒पावा॑न्मधु॒ना सम॑ञ्जन्। हि॒र॒ण्यैश्च॒न्द्री य॑जति॒
प्रचे॑ताः। ई॒डि॒तो दे॒वैर्हरि॑वाꣳ अ॒भिष्टिः॑। आ॒जुह्वा॑नो ह॒विषा॑
शर्ध॑मानः॥ ३९॥

पुर॒न्दरो॑ म॒घवान् वज्र॑बाहुः। आया॑तु य॒ज्ञमु॑प॒नो जुषा॑णः।
जुषा॑णो ब॒र्हिर्हरि॑वान्न इन्द्रः॑। प्रा॒चीनꣳ सी॒दत्प्र॒दिशा॑
पृ॒थिव्याः॑। उ॒रुव्य॑चाः प्रथ॑मानꣳ स्यो॒नम्। आ॒दि॒त्यैर॒क्तं
वसु॑भिः स॒जोषाः॑। इन्द्र॑न्दुरः कव॒ष्यो धा॑व॒मानाः॑। वृषा॑णं
यन्तु॑ जन॑यः सु॒पत्नीः॑। द्वा॒रो दे॒वीर॒भितो॑ वि॒श्रय॑न्ताम्। सु॒वीरा॑
वी॒रं प्रथ॑माना॒ महो॑भिः॥ ४०॥

उ॒षासा॑न॒क्ता बृ॒हती॑ बृ॒हन्त॑म्। प॒यस्व॑ती सु॒दुधे॑ शूर॒मिन्द्र॑म्।

पेशस्वती तन्तुना संव्ययन्ती। देवानां देवं यजतः सुरुक्मे।
 दैव्या मिमांसा मनसा पुरुत्रा। होताराविन्द्रं प्रथमा सुवाचा।
 मूर्धन् यज्ञस्य मधुना दधाना। प्राचीनं ज्योतिरहविषा वृधातः।
 तिस्रो देवीर्हविषा वर्धमानाः। इन्द्रं जुषाणा वृषणं न
 पत्नीः॥४१॥

अच्छिन्नन्तन्तुं पयसा सरस्वती। इडा देवी भारती
 विश्वतूर्तिः। त्वष्टा दधदिन्द्राय शुष्मम्। अपाकोचिष्टुर्यशसे
 पुरूणि। वृषा यजन्वृषणं भूरिरेताः। मूर्धन् यज्ञस्य समनक्तु
 देवान्। वनस्पतिरवसृष्टो न पाशैः। त्मन्या समञ्जच्छमिता
 न देवः। इन्द्रस्य हव्यैर्जठरं पृणानः। स्वदाति हव्यं
 मधुना घृतेन। स्तोकानामिन्दुं प्रति शूर इन्द्रः। वृषायमाणो
 वृषभस्तुराषाट्। घृतप्रुषा मधुना हव्यमुन्दन्। मूर्धन् यज्ञस्य
 जुषतां स्वाहा॥४२॥

शर्धमानो महोभिः पत्नीर्घृतेन चत्वारि च॥ [८]

आचर्षणिप्रा विवेष यन्मा। तं सध्रीचीः। सत्यमित्तन्न
 त्वावां अन्यो अस्ति। इन्द्रं देवो न मर्त्यो ज्यायान्।
 अहन्नहिं परिशयानमर्णः। अवांसृजोऽपो अच्छा समुद्रम्।
 प्रसंसाहिषे पुरुहूत शत्रून्। ज्येष्ठस्ते शुष्म इह रातिरेस्तु।
 इन्द्रा भर दक्षिणेना वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्।
 स शेवृधमधि धाद्युन्नमस्मे। महि क्षत्रं जनाषाडिन्द्र तव्यम्।

रक्षां च नो म॒घोनः पा॒हि सू॒रीन्। रा॒ये च॑ नः स्वप॒त्या इ॒षे
धाः॥४३॥

रेवर्तीनाश्चत्वारि च॥ _____ [९]

दे॒वं ब॒रु॒हिरिन्द्र॑ सु॒देव॒न्देवैः। वी॒रव॑त्स्ती॒र्णं वे॒द्याम॑वर्धयत्।
वस्तो॑र्वृ॒तं प्रा॒क्तोर्भृ॑तम्। रा॒या ब॒रु॒हिष्म॒तोऽत्य॑गात्।
व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वे॒तु य॒जं। दे॒वीर्द्वार॑ इन्द्र॑ सङ्घा॒ते।
वि॒ड्डीर्याम॑न्नवर्धयन्। आ व॒त्सेन॑ तरु॒णेन॑ कुमा॒रेण॑ चमी॒विता
अपा॑र्वाणम्। रे॒णुक॑काटन्नुदन्ताम्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य
विय॑न्तु य॒जं॥४४॥

दे॒वी उ॒षासा॑नक्ता॥ इन्द्रं॑ य॒ज्ञे प्र॑य॒त्य॒हेता॑म्। दै॒वीर्वि॑शः
प्राया॑सिष्टाम्। सु॒प्री॑ते सु॒धि॑ते अभूताम्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य
वी॒तां य॒जं। दे॒वी जो॑ष्टी वसु॒धि॒ती। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्।
अया॑व्य॒न्याघा॑ द्वे॒षासि॑। आ॒न्यावा॑क्षी॒द्वसु॑ वा॒र्याणि॑।
यज॑मानाय शि॒क्षि॒ते॥४५॥

व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वी॒तां य॒जं। दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दु॒धे
सु॒दु॒धे। प॒य॒सेन्द्र॑मवर्धताम्। इ॒षमूर्ज॑म॒न्याऽवा॑क्षीत्। स॒ग्धिः
स॒पी॒तिम॒न्या। नवे॑न॒ पूर्वं॑न्दय॒माने। पु॒रा॒णेन॑ नव॒मं।
अधा॑तामूर्ज॑मूर्जाहु॑ती वसु॒ वा॒र्याणि॑। यज॑मानाय शि॒क्षि॒ते।
व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वी॒तां य॒जं॥४६॥

दे॒वा दै॒व्या॒ होता॑रा। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्। ह॒ताघ॑श॒सा॒वाभा॑ष्टी

वसुवार्याणि। यजमानाय शिक्षितौ। वसुवने वसुधेयस्य
वीतां यज। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीः। पतिमिन्द्रमवर्धयन्।
अस्पृक्षद्भारती दिवम्। रुद्रैर्यज्ञं सरस्वती। इडा वसुमती
गृहान्॥४७॥

वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देव इन्द्रो नराशंसः।
त्रिवरूथस्त्रिवन्धुरः। देवमिन्द्रमवर्धयत्। शतेन शितिपृष्ठानामाहितः।
सहस्रेण प्रवर्तते। मित्रावरुणेदस्य होत्रमर्हतः। बृहस्पतिः
स्तोत्रम्। अश्विनाऽऽध्वर्यवम्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु
यज॥४८॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यवर्णो मधुशाखः सुपिप्पलः।
देवमिन्द्रमवर्धयत्। दिवमग्रेणाप्रात्। आऽन्तरिक्षं
पृथिवीमदृहीत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवं
बर्हिर्वारितीनाम्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्वासस्थमिन्द्रेणासन्नम्।
अन्या बर्हीष्यभ्यभूत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवो
अग्निः स्विष्टकृत्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्विष्टं कुर्वन्स्विष्टकृत्।
स्विष्टमद्य करोतु नः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज॥४९॥

वियन्तु यजं शिक्षिते शिक्षिते वसुवने वसुधेयस्य वीताय्यजं गृहान् वेतु यजाभृथद्वं (देवं
बर्हिर्देवीद्वारौ देवी उपासान्तां देवी जोष्टीं देवी ऊर्जाहुती देवा दैव्या होतारा शिक्षितौ
देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीर्देव इन्द्रो नराशंसो देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो
अग्निः स्विष्टकृद्देवम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेको वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयन्निर्वर्धतामेकोऽ
वर्धयश्चतुरवर्धयत्। वस्तोरा वत्सेन दैवीरयावीषं हृताऽस्पृक्षच्छतेन दिवश्च स्वासस्थश्च स्विष्टश्च

शिक्षिते शिक्षिते शिक्षितौ ॥)॥ [१०]

होता यक्षत्समिधाऽग्निमिडस्पदे। अश्विनेन्द्रः सरस्वतीम्।
अजो धूम्रो न गोधूमैः क्लैर्भेषजम्। मधु शष्पैर्न तेजं
इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपात्सरस्वती। अविर्मेघो न भेषजम्।
पथा मधुमताभरन्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्॥५०॥

बदरैरुपवाकाभिर्भेषजन्तोक्त्रभिः। पयः सोमः परिस्रुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षन्नराशंसं
न नृग्रहम्। पतिः सुरायै भेषजम्। मेषः सरस्वती
भिषक्। रथो न चन्द्राश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम्।
बदरैरुपवाकाभिर्भेषजन्तोक्त्रभिः। पयः सोमः परिस्रुता घृतं
मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं॥५१॥

होता यक्षदिडेडित आजुह्वानः सरस्वतीम्। इन्द्रं बलेन
वर्धयन्। ऋषभेण गवैन्द्रियम्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्। यवैः
कर्कन्धुभिः। मधु लाजैर्न मासरम्। पयः सोमः परिस्रुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वर्हिः
सुष्टरीमोर्णम्रदाः। भिषङ्गासत्या॥५२॥

भिषजाऽश्विनाऽश्वा शिशुमती। भिषग्धेनुः सरस्वती।
भिषग्दुह इन्द्राय भेषजम्। पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वुरो दिशः। कवष्यो न
व्यचस्वतीः। अश्विभ्यां न दुरो दिशः। इन्द्रो न रोदसी दुघै।

दुहे कामान्तरस्वती॥५३॥

अश्विनेन्द्राय भेषजम्। शुक्रं न ज्योतिरिन्द्रियम्। पयः
सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्सुपेशसोषे नक्तन्दिवा। अश्विना सञ्जानाने। समं जाते
सरस्वत्या। त्विषिमिन्द्रे न भेषजम्। श्येनो न रजसा हृदा।
पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु॥५४॥

वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा
भिषजाऽश्विना। इन्द्रं न जागृवी दिवा नक्तं न भेषजैः।
शूषं सरस्वती भिषक्। सीसेन दुह इन्द्रियम्। पयः
सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्स्रो देवीर्न भेषजम्। त्रयस्त्रिधातवोऽपसः। रूपमिन्द्रे
हिरण्ययम्॥५५॥

अश्विनेडा न भारती। वाचा सरस्वती। मह इन्द्राय
दधुरिन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्त्वष्टारमिन्द्रमश्विना। भिषजं न
सरस्वतीम्। ओजो न जूतिरिन्द्रियम्। वृको न रभसो
भिषक्। यशः सुरया भेषजम्॥५६॥

श्रिया न मासरम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं
शतक्रतुम्। भीमं न मन्युं राजानव्याघ्रन्नमसाऽश्विना
भामम्। सरस्वती भिषक्। इन्द्राय दुह इन्द्रियम्। पयः

सोमः परि॒स्रुतां घृतं मधुं। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑॥५७॥
 होता॑ यक्षद॒ग्निः॒ स्वाहाऽऽज्य॑स्य॒ स्तो॒काना॑म्। स्वाहा॑ मेद॑सां
 पृथ॑क्। स्वाहा॒ छाग॑म॒श्विभ्या॑म्। स्वाहा॑ मे॒षः॒ सर॑स्वत्यै।
 स्वाहा॑र॒षभ॑मिन्द्राय॒ सि॒ःहाय॑ सह॑सेन्द्रियम्। स्वाहा॑ऽग्निं न
 भैष॑जम्। स्वाहा॒ सोम॑मिन्द्रियम्। स्वाहेन्द्र॑ः सु॒त्रामा॑णः
 सवि॒तारं॒ वरु॑णं भि॒षजां॑ पतिम्। स्वाहा॒ वन॑स्पतिं प्रि॒यं
 पाथो॒ न भैष॑जम्। स्वाहा॑ दे॒वाः॒ अ॑ज्य॒पान्॥५८॥

स्वाहा॑ऽग्निः॒ होत्रा॑ञ्जुषा॒णो अ॒ग्निर्भैष॑जम्। पयः॒ सोमः॑ परि॒स्रुतां
 घृतं मधुं। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्षद॒श्विना॒
 सर॑स्वतीमिन्द्रः॒ सु॒त्रामा॑णम्। इमे सोमाः॑ सु॒त्रामा॑णः। छागैर्न
 मे॒षैर्ऋ॑षभैः सु॒ताः। श॒ष्पेर्न॑ तो॒काभिः॑। ला॒जैर्मह॑स्वन्तः। मदा॒
 मास॑रेण परि॒ष्कृताः॑। शु॒क्राः पय॑स्वन्तोऽमृ॒ताः। प्र॒स्थिता॑ वो
 मधु॑श्चुतः। तान॒श्विना॒ सर॑स्वतीन्द्रः सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा॑। जुषन्ताः॑
 सौ॒म्यं मधुं॑ पिबन्तु॒ मद॑न्तु वि॒यन्तु॒ सोम॑म्। होत॒र्यज॑॥५९॥

वीर्यं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑ नास॑त्या सर॑स्वती मधुं हिर॒ण्ययं॑ भैष॑जं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒
 होत॒र्यजा॑ज्य॒पानमृ॒ताः पञ्च॑ च (स॒मिधा॑ऽग्निः॒ षट्। तनून॑पात्सु॒ता नरा॑शः॒समृ॑षिः। इडेडितो
 यवै॑रष्टौ। ब॒र्हिः स॒ता दुरो॑ऽश्विना॒ नवा॑। सु॒पेश॑सर॒षिः। दै॒व्या होता॑रा सी॒सैन॑ रसः।
 तिस्र॑स्त्वष्टारम॒ष्टाव॑ष्टौ। वन॑स्पतिमृषिः। अ॒ग्नित्रयो॑दश। अ॒श्विना द्वाद॑श त्रयोदश। स॒मिधा॑ऽग्निं
 बद॑रैर्बद॑रैर्यवै॒रश्वि॑ना॒ त्विषि॑म॒श्विना॒ न भैष॑जः॒ रूप॑म॒श्विना॑ भीमं भामम् ॥)॥—[११]

समि॑द्धो अ॒ग्निर॑श्विना। त॒प्तो घ॒र्मो वि॒राद्धु॑तः। दु॒हे धे॒नुः
 सर॑स्वती। सोमः॑ शु॒क्रमि॑हेन्द्रियम्। त॒नूपा॑ भि॒षजा॑

सुते। अश्विनोभा सरस्वती। मध्वा रजासीन्द्रियम्।
इन्द्राय पृथिभिर्वहान्। इन्द्रायेन्दुः सरस्वती। नराशसैन
नग्नहः॥६०॥

अधातामश्विना मधु। भेषजं भिषजां सुते। आजुहाना
सरस्वती। इन्द्रायेन्द्रियाणि वीर्यम्। इडाभिरश्विनाविषम्।
समूर्जः स रयिन्दधुः। अश्विना नमुचेः सुतम्। सोमः शुक्रं
परिस्रुता। सरस्वती तमाभरत्। बरहिषेन्द्राय पातवे॥६१॥

कवृष्यो न व्यचस्वतीः। अश्विभ्यां न दुरो दिशः। इन्द्रो न
रोदसी दुधौ। दुहे कामान्त्सरस्वती। उषासा नक्तमश्विना।
दिवेन्द्रः सायमिन्द्रियैः। सञ्जानाने सुपेशसा। समं जाते
सरस्वत्या। पातं नो अश्विना दिवा। पाहि नक्तः
सरस्वति॥६२॥

दैव्या होतारा भिषजा। पातमिन्द्रः सचा सुते। तिस्रस्त्रेधा
सरस्वती। अश्विना भारतीडा। तीव्रं परिस्रुता सोमम्।
इन्द्राय सुषवुर्मदम्। अश्विना भेषजं मधु। भेषजन्नः
सरस्वती। इन्द्रे त्वष्टा यशः श्रियम्। रूपः रूपमधुः सुते।
ऋतुथेन्द्रो वनस्पतिः। शशमानः परिस्रुता। कीलालमश्विभ्यां
मधु। दुहे धेनुः सरस्वती। गोभिर्न सोममश्विना। मासरेण
परिष्कृता। समधाताः सरस्वत्या। स्वाहेन्द्रे सुतं मधु॥६३॥

नग्नहः पातवे सरस्वत्यधुः सुतेऽष्टौ च॥ [१२]

अश्विना हविरिन्द्रियम्। नमुचेर्धिया सरस्वती। आ

शुक्रमांसुराद्वसु। मधमिन्द्राय जग्निरे। यमश्विना सरस्वती।
हविषेन्द्रमवर्धयन्। स बिम्बेद वलं मधम्। नमुचावासुरे
सचा। तमिन्द्रं पशवः सचा। अश्विनोभा सरस्वती॥६४॥

दधाना अभ्यनूषता। हविषा यज्ञमिन्द्रियम्। य इन्द्र
इन्द्रियन्दधुः। सविता वरुणो भगः। स सुत्रामा हविष्मतिः।
यजमानाय सश्रता। सविता वरुणोऽदधत्। यजमानाय
दाशुषे। आदत्त नमुचेर्वसु। सुत्रामा बलमिन्द्रियम्॥६५॥

वरुणः क्षत्रमिन्द्रियम्। भगेन सविता श्रियम्। सुत्रामा
यशसा बलम्। दधाना यज्ञमाशत। अश्विना गोभिरिन्द्रियम्।
अश्वैभिर्वीर्यं बलम्। हविषेन्द्रः सरस्वती। यजमानमवर्धयन्।
ता नासत्या सुपेशसा। हिरण्यवर्तनी नरा। सरस्वती
हविष्मती। इन्द्र कर्मसु नोऽवत। ता भिषजा सुकर्मणा।
सा सुदुघा सरस्वती। स वृत्रहा शतक्रतुः। इन्द्राय
दधुरिन्द्रियम्॥६६॥

उभा सरस्वती बलमिन्द्रियत्रा पद्वे॥—————[१३]

देवं बरुहिः सरस्वती। सुदेवमिन्द्रे अश्विना। तेजो न
चक्षुरक्ष्योः। बरुहिषा दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यजं। देवीद्वारो अश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती।
प्राणं न वीर्यन्नसि। द्वारो दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यजं॥६७॥

दे॒वी उ॒षासा॑व॒श्विना॑। भि॒षजे॑न्द्रे सर॑स्वती। बलं॑ न
वाच॑मा॒स्यै। उ॒षाभ्या॑न्दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
वियन्तु॑ यज॑। दे॒वी जोष्टी॑ अ॒श्विना॑। सु॒त्रामे॑न्द्रे सर॑स्वती।
श्रोत्रं॑ न कर्णयो॒र्यशः॑। जोष्टी॑भ्यान्दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॑ यज॑॥६८॥

दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दु॒घे सु॒दुघे॑। पय॑सेन्द्र॒ः सर॑स्वत्य॒श्विना॑
भि॒षजा॑वत। शु॒क्रं न ज्योतिः॑ स्तनयो॒राहु॑ती धत्त इन्द्रि॒यम्।
व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॑ यज॑। दे॒वा दे॒वाना॑ भि॒षजा॑।
होता॑रा॒विन्द्र॑म॒श्विना॑। व॒षट्कारैः॑ सर॑स्वती। त्विषिं॑ न हृदये
म॒तिम्। होत॑रभ्यान्दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॑
यज॑॥६९॥

दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। सर॑स्वत्य॒श्विना॒ भार॒तीडा॑।
शू॒षन्न मध्ये॑ नाभ्याम्। इन्द्रा॑य दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॑ यज॑। दे॒व इन्द्रो॑ नरा॒शंसः॑। त्रि॒व॒रूथः॑
सर॑स्वत्या॒ऽश्विभ्या॑मीयते॒ रथः॑। रेतो॑ न रू॒पम॑मृतं ज॒नित्र॑म्।
इन्द्रा॑य त्वष्टा दध॑दिन्द्रि॒याणि॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॑
यज॑॥७०॥

दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पतिः॑। हिर॑ण्यपर्णो अ॒श्विभ्या॑म्। सर॑स्वत्याः
सुपि॒प्पलः॑। इन्द्रा॑य पच्यते मधु॑। ओजो॑ न जू॒तिमृ॑षभो
न भाम॑म्। वन॒स्पति॑र्नो दध॑दिन्द्रि॒याणि॑। व॒सुवने॑

वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवं बर्हिर्वारितीनाम्। अध्वरे
स्तीर्णमश्विभ्याम्। ऊर्णम्रदाः सरस्वत्याः॥७१॥

स्योनमिन्द्र ते सदः। ईशायै मन्युः राजानं बर्हिषा
दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवो अग्निः
स्विष्टकृत्। देवान् यक्षद्यथायथम्। होतां राविन्द्रमश्विनां।
वाचा वाचः सरस्वतीम्। अग्निः सोमः स्विष्टकृत्। स्विष्ट
इन्द्रः सुत्रामां सविता वरुणो भिषक्। इष्टो देवो वनस्पतिः।
स्विष्टा देवा आज्यपाः। इष्टो अग्निरग्निनां। होतां होत्रे
स्विष्टकृत्। यशो न दधदिन्द्रियम्। ऊर्जमपचितिः स्वधाम्।
वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥७२॥

द्वारो दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं जोष्टीभ्यान्दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यजं होतृभ्यान्दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजोन्द्रियाणि वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यजं सरस्वत्या वनस्पतिष्वद्वं (देवं बर्हिर्देवीद्वारो देवी उपासावश्विनां देवी जोष्टी देवी
ऊर्जाहुती देवा देवानां भिषजां वषट्कारैर्देवीस्तिस्तिस्तिस्ति देवीर्देव इन्द्रो नराशंसो देव इन्द्रो
वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवान्। समिधाऽग्निर्देवं बर्हिः सरस्वत्यश्विनां
सर्वं वियन्तु। द्वारस्तिस्तिः सर्ववियन्तु। अज इन्द्रमोजोऽग्निं परः सरस्वतीम्। नक्तं पूर्वं
सरस्वति। अन्यत्र सरस्वती। भिषक्पूर्वन्दुह इन्द्रियम्। अन्यत्र दधुरिन्द्रियम्। सौत्रामण्याः
सुतासुती। अञ्जन्त्यं यजमानः ॥)॥

[१४]

अग्निमद्य होतां रमवृणीत। अयः सुतासुती यजमानः।
पचन्पृक्तीः। पचन्पुरोडाशान्। गृह्णन्ग्रहान्। बध्नन्नश्विभ्याञ्छागः
सरस्वत्या इन्द्राय। बध्नन्त्सरस्वत्यै मेषमिन्द्रायश्विभ्याम्।

ब॒ध्नन्निन्द्रा॑य॒र्षभ॑म॒श्विभ्या॒ꣳ सर॑स्वत्यै। सू॒प॒स्था अ॒द्य दे॒वो
वन॑स्पति॒रभवत्। अ॒श्विभ्या॒ज्छागे॑न॒ सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य॥ ७३॥

सर॑स्वत्यै मे॒षेणेन्द्रा॑या॒श्विभ्या॑म्। इन्द्रा॑य॒र्षभे॑णा॒श्विभ्या॒ꣳ
सर॑स्वत्यै। अक्ष॑ꣳस्ता॒न्मे॒दस्तः॑ प्र॒तिप॑च॒ताग्र॑भीषुः। अ॒वी॒वृ॒धन्त॑
ग्र॒हैः। अ॒पा॒ताम॒श्विना॑ सर॑स्वतीन्द्रः॒ सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा॑।
सोमा॑न्त्सुरा॒म्णाः। उ॒पो उ॒क्थाम॑दाः श्रौ॒द्विम॑दा॒ अदन्।
अ॒वी॒वृ॒धन्ताङ्ग॑षैः। त्वाम॒द्य॒र्ष आ॒र्षेय॑र्षीणा॒न्नपा॑दवृणीत।
अ॒यꣳ सु॑तासुती यज॑मानः। ब॒हुभ्य॒ आ सङ्ग॑तेभ्यः। ए॒ष मे॑
दे॒वेषु॑ वसु॒ वार्या॑ य॒क्ष्यत॑ इति॑। ता या दे॒वा दे॒व॒दाना॑न्यदुः।
तान्य॑स्मा॒ आ च॒ शास्व॑। आ च॑ गुरस्व। इ॒षित॑श्च॒ होत॑रसि॒
भद्र॑वाच्याय॒ प्रेषि॑तो॒ मानु॑षः। सू॒क्तवा॑काय॒ सूक्ता॑ ब्रूहि॥ ७४॥

इन्द्राय॒ यज॑मानः सुप्त च॥ [१५]

उ॒शन्त॑स्त्वा हवाम॒ह आ नो॑ अ॒ग्ने सु॒के॒तुना॑। त्वꣳ सो॒म
म॒हे भ॒ग॒न्त्वꣳ सो॒म प्र॒चि॑कितो मनी॒षा। त्वया॒ हि नः॑
पि॒तरः॑ सो॒म पूर्वे॑ त्वꣳ सो॒म पि॒तृभिः॑ संवि॒दानः॑। ब॒र्हिष॑दः
पि॒तर॒ आऽहं॑ पि॒तृन्। उ॒प॒हूताः॑ पि॒तरोऽग्नि॑ष्वा॒त्ताः पि॒तरः॑।
अ॒ग्निष्वा॒त्तानृ॑तुम॒तो हवाम॑हे। नरा॒शꣳसे॑ सोमपी॒थं य आ॒शुः।
ते नो॑ अ॒र्वन्तः॑ सु॒हवा॑ भवन्तु। शं नो॑ भवन्तु द्वि॒पदे॑ श॒श्वतु॑ष्पदे।
ये अ॒ग्निष्वा॒त्ता येऽन॑ग्निष्वा॒त्ताः॥ ७५॥

अꣳहोमु॒चः पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। परेऽव॑रेऽमृ॒तांसो॑ भवन्तः।

अधिं ब्रुवन्तु ते अ॒वन्त्व॒स्मान्। वा॒न्या॒यै दु॒ग्धे जु॒षमा॑णाः
 कर॒म्भम्। उ॒दीरा॑णा॒ अव॑रे॒ परे॑ च। अ॒ग्निष्वा॒त्ता ऋ॒तुभिः
 संवि॒दानाः। इन्द्र॑वन्तो ह॒विरि॒दं जु॑षन्ताम्। यद॑ग्रे कव्यवाहन॒
 त्वम॑ग्न ईडि॒तो जा॑तवेदः। मात॑ली क॒व्यैः। ये ता॑तृपु॒र्देव॑त्रा
 जेह॑मानाः। हो॒त्रावृ॑धः स्तोम॑तष्टासो अ॒कैः। आ॒ऽग्रे
 याहि॑ सुवि॒दत्रै॑भिर्वाङ्। स॒त्यैः क॒व्यैः पि॒तृभिर्ध॑र्मसद्भिः।
 ह॒व्यवा॑ह॒मजरं॑ पुरुप्रियम्। अ॒ग्निं घृ॑तेन ह॒विषा॑ सप॒र्यन्।
 उपा॑सदङ्क॒व्यवा॑हं पि॒तृणाम्। स नः॑ प्र॒जां वी॒रव॑ती॒५
 समृ॑ण्वतु॥ ७६॥

अ॒न॒ग्निष्वा॒त्ता जेह॑मानाः स॒प्त च॑॥ ————— [१६]

होता॑ यक्षदि॒डस्प॑दे। स॒मि॒धानं॑ म॒हद्य॑शः। सुष॑मिद्धं वरे॑ण्यम्।
 अ॒ग्निमि॒न्द्रं वयो॑धसम्। गा॒य॒त्रीञ्छ॑न्द इन्द्रि॒यम्। त्र्यवि॑ङ्गां
 वयो॑ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्षच्छुचि॑व्रतम्।
 तनून॑पा॒तमु॒द्भिद॑म्। यङ्ग॒र्भम॑दिति॒र्दधे॑॥ ७७॥

शुचि॑मिन्द्रं वयो॑धसम्। उ॒ष्णिह॑ञ्छ॒न्द इन्द्रि॒यम्। दि॒त्यवा॑ह॒ङ्गां
 वयो॑ दध॑त्। वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्षदी॒डेन्य॑म्।
 ईडि॒तं वृ॑त्र॒हन्त॑मम्। इडा॑भिरीड्य॒५ सहः॑। सोम॑मिन्द्रं
 वयो॑धसम्। अ॒नुष्टु॑भ॒ञ्छ॑न्द इन्द्रि॒यम्। त्रि॒वत्स॑ङ्गां वयो॑
 दध॑त्॥ ७८॥

वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्षत्सुब॒र्हिष॑दम्।

पूषण्वन्तममर्त्यम्। सीदन्तं बर्हिषि प्रिये। अमृतेन्द्रं
वयोधसम्। बृहतीञ्छन्द इन्द्रियम्। पञ्चाविङ्गां वयो दधत्।
वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होतायक्षद्व्यचस्वतीः। सुप्रायणा
ऋतावृधः॥७९॥

द्वारो देवीर्हिरण्ययीः। ब्रह्माण इन्द्रं वयोधसम्। पङ्क्तिञ्छन्दं
इहेन्द्रियम्। तुर्यवाहङ्गां वयो दधत्। वेत्वाज्यस्य होतर्यजं।
होता यक्षत्सुपेशसे। सुशिल्पे बृहती उभे। नक्तोषासा न
दर्शते। विश्वमिन्द्रं वयोधसम्। त्रिष्टुभञ्छन्दं इन्द्रियम्॥८०॥

पृष्ठवाहङ्गां वयो दधत्। वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्प्रचेतसा। देवानामुत्तमं यशः। होतारा दैव्या
कवी। सयुजेन्द्रं वयोधसम्। जगतीञ्छन्दं इहेन्द्रियम्।
अनङ्गाहङ्गां वयो दधत्। वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्पेशस्वतीः॥८१॥

तिस्रो देवीर्हिरण्ययीः। भारतीर्बृहतीर्महीः। पतिमिन्द्रं
वयोधसम्। विराजञ्छन्दं इहेन्द्रियम्। धेनुं गां न वयो
दधत्। वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्सुरेतसम्।
त्वष्टारं पुष्टिवर्धनम्। रूपाणि बिभ्रतं पृथक्। पुष्टिमिन्द्रं
वयोधसम्॥८२॥

द्विपदञ्छन्दं इहेन्द्रियम्। उक्षाणं गां न वयो दधत्।
वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षच्छतक्रतुम्। हिरण्यपर्णमुक्थिनम्।

र॒श॒नां बिभ्र॑तं व॒शिम् । भ॒ग॒मिन्द्रं॑ व॒यो॒ध॒सम् । क॒कु॒भ॒ञ्छ॒न्द॑
इ॒हेन्द्रि॒यम् । व॒शां वे॒हतं॑ गां न व॒यो दध॑त् । वे॒त्वाज्य॑स्य
होत॒र्यज॑ । होता॑ यक्ष॒त्स्वाहा॑कृतीः । अ॒ग्निं गृ॒हप॑तिं
पृथ॑क् । वरु॑णं भेष॒जङ्कु॑विम् । क्ष॒त्रमिन्द्रं॑ व॒यो॒ध॒सम् ।
अति॑च्छ॒न्दस॒ञ्छन्द॑ इन्द्रि॒यम् । बृ॒हद॑ष॒भङ्गां व॒यो दध॑त् ।
वे॒त्वाज्य॑स्य होत॒र्यज॑ ॥ ८३ ॥

दधे दध॑त्तावृषं इन्द्रि॒यं पेश॑स्वतीर्वयो॒धसं॑ वे॒त्वाज्य॑स्य होत॒र्यजं॑ सप्त चं (इडस्पदेऽग्निज्ञायत्रीञ्यविम् ।
शुचि॑व्रत॒ꣳ शुचि॑मुष्णिह॒न्दित्य॑वाहम् । ईडे॒न्यꣳ सोम॑मनुष्टुभं त्रिव॒त्सम् । सु॒ब॒र्ह॒िष॑दम॒मृतेन्द्रं॑ बृ॒हतीं
पञ्चा॑विम् । व्य॒च॑स्वतीः सु॒प्राय॑णा द्वा॒रां ब्र॒ह्माणः॑ प॒ङ्क्तिमि॒ह तुर्य॑वाहम् । सु॒पेश॑से वि॒श्वमिन्द्रं॑ त्रि॒ष्टुभं
प॒ष्ठवा॑हम् । प्र॒चैत॑सा स॒युजेन्द्रं॑ जग॑तीमि॒हान॒ङ्गाह॑म् । पेश॑स्वतीस्ति॒स्रः पति॑ वि॒राज॑मि॒ह धे॒नुत्र ।
सु॒रेत॑सन्त्व॒ष्टारं॑ पु॒ष्टिमिन्द्रं॑ द्वि॒पद॑मि॒होक्षा॑ण॒त्रा श॒तक्र॑तुं भ॒गमिन्द्रं॑ क॒कुभ॑मि॒ह व॒शान्ना स्वाहा॑कृतीः
क्ष॒त्रमति॑च्छ॒न्दसं॑ बृ॒हद॑ष॒भङ्गां व॒यो दध॑दिन्द्रि॒यमृषि॑ वसु नव द॒शेहो॑न्द्रि॒यमष्ट॑ नव द॒श गां न
व॒यो दध॑दिडस्प॒दे सर्व॑ वेतु ॥) ॥ [१७]

समि॑द्धो अ॒ग्निः स॒मिधा॑ । सु॒षमि॑द्धो व॒रेण्यः॑ । गा॒य॒त्री छ॒न्द॑
इन्द्रि॒यम् । त्र्य॒वि॒र्गौर्वयो॑ दधुः । त॒नून॑पा॒च्छुचि॑व्रतः । त॒नूपा॑च्च
सर॑स्वती । उ॒ष्णिक्छ॒न्द॑ इन्द्रि॒यम् । दि॒त्य॒वाङ्गौर्वयो॑ दधुः ।
इडा॑भि॒र॒ग्निरी॒ड्यः । सोमो॑ दे॒वो अम॑र्त्यः ॥ ८४ ॥

अ॒नु॒ष्टु॒छन्द॑ इन्द्रि॒यम् । त्रि॒व॒त्सो गौर्वयो॑ दधुः । सु॒ब॒र्ह॒िर्॒ग्निः
पू॒षण्वान् । स्ती॒र्णब॑र्हि॒रम॑र्त्यः । बृ॒हती॑ छ॒न्द॑ इन्द्रि॒यम् ।
पञ्चा॑वि॒र्गौर्वयो॑ दधुः । दुरो॑ दे॒वीर्दि॑शो म॒हीः । ब्र॒ह्मा दे॒वो
बृ॒हस्प॑तिः । प॒ङ्क्ति॒श्छ॒न्द॑ इ॒हेन्द्रि॒यम् । तुर्य॑वाङ्गौर्वयो॑ दधुः ॥ ८५ ॥

उ॒षे य॒ह्वी सु॒पेश॑सा। वि॒श्वे दे॒वा अम॑र्त्याः। त्रि॒ष्टुच्छ॑न्द
इन्द्रि॒यम्। प॒ष्ठवा॑द्गौर्वयो॑ दधुः। दै॒व्यां हो॑तारा भिष॒जा। इन्द्रे॑ण
स॒युजा॑ यु॒जा। जग॑ती॒ छन्द॑ इहेन्द्रि॒यम्। अ॒न॒ङ्गान्गौर्वयो॑
दधुः। ति॒स्र इडा॒ सर॑स्वती। भा॒रती॑ म॒रुतो॒ विशः॑॥८६॥

वि॒राट्छ॑न्द इहेन्द्रि॒यम्। धे॒नुगौ॑र्न वयो॑ दधुः। त्वष्टा॑ तु॒रीपो॒
अ॒द्भुतः॑। इन्द्रा॑ग्नी पु॒ष्टि॒वर्ध॑ना। द्वि॒पाच्छ॑न्द इहेन्द्रि॒यम्। उ॒क्षा
गौ॑र्न वयो॑ दधुः। श॒मि॒ता नो॒ वन॑स्पतिः। स॒वि॒ता प्र॑सु॒वन्भ॒गम्।
क॒कुच्छ॑न्द इहेन्द्रि॒यम्। व॒शा वे॒हद्गौ॑र्न वयो॑ दधुः। स्वाहा॑ य॒ज्ञं
वरु॑णः। सु॒क्षत्रो॑ भैष॒जं के॑रत्। अति॑च्छ॒न्दाश्छ॑न्द इन्द्रि॒यम्।
बृ॒हद॑ष॒भो गौर्वयो॑ दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्यवाङ्गौर्वयो दधुर्विशो वशा वेहद्गौर्न वयो दधुश्चत्वारि च॥—————[१८]

व॒स॒न्तेन॑र्तुना॑ दे॒वाः। वस॑वस्त्रि॒वृता॑ स्तु॒तम्। र॒थ॒न्त॒रेण॑
तेज॑सा। ह॒विरि॒न्द्रे वयो॑ दधुः। ग्री॒ष्मेण॑ दे॒वा ऋ॒तुना॑। रु॒द्राः
प॑ञ्चद॒शे स्तु॑तम्। बृ॒हता॑ यश॑सा॒ बल॑म्। ह॒विरि॒न्द्रे वयो॑ दधुः।
व॒रु॒षाभि॑र्ऋ॒तुना॑ऽऽदि॒त्याः। स्तोमे॑ सप्तद॒शे स्तु॑तम्॥८८॥

वै॒रू॒पेण॑ वि॒शौज॑सा। ह॒विरि॒न्द्रे वयो॑ दधुः। शा॒र॒देन॑र्तुना॑ दे॒वाः।
ए॒क॒वि॒ंश ऋ॒भवं॑ स्तु॒तम्। वै॒रा॒जेन॑ श्रि॒या श्रि॒यम्। ह॒विरि॒न्द्रे
वयो॑ दधुः। हे॒म॒न्तेन॑र्तुना॑ दे॒वाः। म॒रुत॑स्त्रि॒णवे॑ स्तु॒तम्। बले॑न॒
शक्व॑रीः स॒हः। ह॒विरि॒न्द्रे वयो॑ दधुः। शै॒शि॒रेण॑र्तुना॑ दे॒वाः।
त्र॒य॒स्त्रि॒ंशेऽमृ॑त॒ं स्तु॑तम्। स॒त्येन॑ रे॒वती॑ क्ष॒त्रम्। ह॒विरि॒न्द्रे

वयो दधुः॥८९॥

स्तोमे सप्तदशे स्तुतं सहो हविरिन्द्रे वयो दधुश्चत्वारि च (वसुन्तेन ग्रीष्मेण वर्षाभिः शारदेन हेमन्तेन शैशिरेण षट् ॥)॥ ————— [१९]

दे॒वं ब॒र्हि॒रिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वन्दे॒वम॑वर्धयत्। गा॒य॒त्रि॒या
छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। तेज॒ इन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य
वेतु॑ यजं। दे॒वीर्द्वा॒रो दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वीर्दे॒वम॑वर्धयन्।
उ॒ष्णिहा॑ छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। प्रा॒णमिन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॑ यजं॥९०॥

दे॒वी दे॒वं व॒यो॒धसम्॑। उ॒षे इन्द्र॑मवर्धताम्। अ॒नु॒ष्टु॒भा
छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। वाच॑मिन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य
वी॒तां यजं। दे॒वी जो॒ष्टी दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वी
दे॒वम॑वर्धताम्। बृ॒ह॒त्या छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। श्रो॒त्रमिन्द्रे॒ वयो॒
दधत्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यजं॥९१॥

दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वी दे॒वम॑वर्धताम्।
प॒ङ्क॒जा छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। शु॒क्रमिन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑
वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यजं। दे॒वा दै॒व्या हो॒ता॒रा दे॒वमिन्द्रं॑
वयो॒धसम्॑। दे॒वा दे॒वम॑वर्धताम्। त्रि॒ष्टु॒भा छन्द॑सेन्द्रि॒यम्।
त्वि॒षिमिन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यजं॥९२॥

दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीर्व॒यो॒धसम्॑। प॒तिमिन्द्र॑मवर्धयन्।
जग॑त्या छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। ब॒लमिन्द्रे॒ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑

वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवो नराशंसो देवमिन्द्रं
वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्। विराजा छन्दसेन्द्रियम्। रेतु
इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं॥१३॥

देवो वनस्पतिर्देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्।
द्विपदा छन्दसेन्द्रियम्। भगमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
वसुधेयस्य वेतु यजं। देवं बर्हिर्वारितीनान्देवमिन्द्रं
वयोधसम्। देवन्देवमवर्धयत्। ककुभा छन्दसेन्द्रियम्। यश
इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवो
अग्निः स्विष्टकृद्देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्।
अतिच्छन्दसा छन्दसेन्द्रियम्। क्षत्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
वसुधेयस्य वेतु यजं॥१४॥

वियन्तु यजं वीतां यजं वीतां यजं वेतु यजं वेतु यजं पञ्च च (देवं बर्हिर्गायत्रिया
तेजः। देवीद्वारं उष्णिहां प्राणम्। देवी देवमुपे अनुष्टुभा वाचम्। देवी जोष्टीं बृहत्या श्रोत्रम्।
देवी ऊर्जाहुती पङ्क्या शुक्रम्। देवा दैव्या होतांरा त्रिष्टुभा त्विषिम्। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीः
पतिं जगत्या बलम्। देवो नराशंसो विराजा रेतः। देवो वनस्पतिर्द्विपदा भगम्। देवं
बर्हिर्वारितीनाङ्ककुभा यशः। देवो अग्निः स्विष्टकृदतिच्छन्दसा क्षत्रम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेको
वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयश्चतुर्वर्धतामेकोऽवर्धयश्चतुर्वर्धयत् ॥)॥—————[२०]

स्वाद्वीन्त्वा सोमः सुरावन्तं सीसेन मित्रोऽसि यद्वेवा होता यक्षत्समिधेन्द्रं समिद्धं
इन्द्र आचरषणिप्रा देवं बर्हिरहोता यक्षत्समिधाऽग्निं समिद्धो अग्निरश्विनाऽश्विनां
हविरिन्द्रियन्देवं बर्हिः सरस्वत्यग्निमद्योशन्तो होता यक्षदिडस्पदे समिद्धो अग्निः समिधां
वसन्तेनर्तुनां देवं बर्हिरिन्द्रं वयोधसं विशतिः॥२०॥

स्वा॒द्वीन्त्वाऽर्मी॑मदन्त॒ पित॑रः॒ सा॒म्राज्या॑य॒ पू॒तं प॒वित्रे॑णो॒षासा॑न॒क्ता ब॑द॒रैर॒धाता॑न्दे॒व इन्द्रो॑
वन॒स्पतिः॑ प॒ष्ठवा॑ह॒ङ्गान्दे॒वी दे॒वं व॑यो॒धसं॑ चतु॒र्नव॑तिः॥१४॥

स्वा॒द्वीन्त्वा॑ वेतु॒ यजं॑॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

त्रिवृत्स्तोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वै त्रिवृत्। ब्रह्मवर्चसमेवाव
रुन्धे। अग्निष्टोमः सोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वा अग्निष्टोमः।
ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। रथन्तरं सामं भवति। ब्रह्मवर्चसं वै
रथन्तरम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। परिस्रजो होता भवति॥१॥

अरुणो मिर्मिरस्त्रिशुक्रः। एतद्वै ब्रह्मवर्चसस्य रूपम्।
रूपेणैव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। बृहस्पतिरकामयत देवानां
पुरोधाङ्गच्छेयमिति। स एतं बृहस्पतिसवमपश्यत्।
तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स देवानां पुरोधामगच्छत्।
यः पुरोधाकामः स्यात्। स बृहस्पतिसवेन यजेत॥२॥

पुरोधामेव गच्छति। तस्य प्रातः सवने सन्नेषु नाराशंसेषु।
एकादश दक्षिणा नीयन्ते। एकादश माध्यं दिने सवने सन्नेषु
नाराशंसेषु। एकादश तृतीयसवने सन्नेषु नाराशंसेषु।
त्रयस्त्रिंशत्सम्पद्यन्ते। त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता
एवावरुन्धे। अश्वश्चतुस्त्रिंशः। प्राजापत्यो वा अश्वः॥३॥

प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशो देवतानाम्। यावतीरेव देवताः।
ता एवावरुन्धे। कृष्णाजिनोऽभिषिञ्चति। ब्रह्मणो
वा एतद्रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्। ब्रह्मवर्चसेनैवैनं
समर्धयति। आज्येनाभिषिञ्चति। तेजो वा आज्यम्।

तेजं एवास्मिन्दधाति॥४॥

होता भवति यजेत् वा अश्वो दधाति॥—————[१]

यदाग्नेयो भवति। अग्निमुखा हृद्धिः। अथ यत्पौष्णः। पुष्टिर्वै
पूषा। पुष्टिर्वैश्यस्य। पुष्टिमेवाव रुन्धे। प्रसवाय सावित्रः।
अथ यत्त्वाष्ट्रः। त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति। निर्वरुणत्वाय
वारुणः॥५॥

अथो य एव कश्च सन्त्सूयते। स हि वारुणः। अथ
यद्वैश्वदेवः। वैश्वदेवो हि वैश्यः। अथ यन्मारुतः। मारुतो
हि वैश्यः। सप्तैतानि हवींषि भवन्ति। सप्तगणा वै
मरुतः। पृश्निः पष्ठौही मारुत्या लभ्यते। विड्वै मरुतः।
विशं एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशः प्रियः।
विशो हि मध्यतोऽभिषिच्यते। ऋषभचर्मोऽध्यभिषिच्यति। स
हि प्रजनयिता। दध्राऽभिषिच्यति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
ऊर्जैर्वैनमन्नाद्येन समर्धयति॥६॥

वारुणो विड्वै मरुतोऽष्टौ च॥—————[२]

यदाग्नेयो भवति। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। अथ यत्सौम्यः। सौम्यो
हि ब्राह्मणः। प्रसवायैव सावित्रः। अथ यद्वांरहस्पत्यः। एतद्वै
ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। अथ यदग्नीषोमीयः। आग्नेयो वै
ब्राह्मणः। तौ यदा सङ्गच्छेते ॥७॥

अथ वीर्यावत्तरो भवति। अथ यत्सारस्वतः। एतद्धि प्रत्यक्षं
ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। निर्वरुणत्वायैव वारुणः। अथो य

ए॒व कश्च॒ सन्त्सू॒यते॑। स हि वा॑रु॒णः। अथ॒ यद्वा॑वापृथि॒व्यः।
इन्द्रो॑ वृ॒त्राय॒ वज्र॑मुद॒यच्छत्। तं द्यावा॑पृथि॒वी नान्व॑मन्येताम्।
तमे॒तेनै॒व भा॑ग॒धेये॒नान्व॑मन्येताम्॥८॥

वज्र॑स्य॒ वा ए॒षोऽनु॑मा॒नाय॑। अनु॑मतवज्रः सू॒याता॒ इति॑।
अ॒ष्टावे॒तानि॑ ह॒वीः॒षि भ॑वन्ति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गाय॒त्री
ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। गा॒य॒त्रि॒यैव॑ ब्र॒ह्मवर्च॑सम॒व रु॒न्धे। हि॒र॒ण्येन॑
घृ॒तमु॒त्पु॒नाति॑। तेज॑स ए॒व रु॒चे। कृ॒ष्णाजि॒नेऽभि॑षि॒ञ्चति॑।
ब्र॒ह्म॒णो वा ए॒तदृ॒ग्ख॒साम॑यो रू॒पम्। यत्कृ॑ष्णाजि॒नम्।
ब्र॒ह्म॒न्ने॒वैन॑मृ॒ख॒साम॑यो॒रध्य॑भि॒षिञ्च॑ति। घृ॒तेना॒भिषि॑ञ्चति। तथा
वी॒र्या॑वत्तरो भवति॥९॥

सङ्गच्छेते भागधेयेनान्वमन्येताः रूपश्चत्वारि च॥ [३]

न वै सोमे॑न॒ सोम॑स्य स॒वोऽस्ति॑। ह॒तो ह्ये॑षः। अ॒भिषु॑तो
ह्ये॑षः। न हि ह॒तः सू॒यते॑। सौ॒मीः॒ सू॒तव॑शा॒मा ल॑भते।
सोमो॒ वै रे॑तो॒धाः। रे॒त ए॒व तद॑धाति। सौ॒म्यर्चा॑ऽभि॒षिञ्च॑ति।
रे॒तो॒धा ह्ये॑षा। रे॒तः सोमः॑। रे॒त ए॒वास्मि॑न्दधाति। यत्किं च
राज॒सूय॑मृ॒ते सोम॑म्। तत्सर्वं भवति। अ॒षा॒ढं यु॒त्सु पृ॑त॒नासु॑
प॒प्रिम्। सु॒व॒र॒षाम॒प्स्वां वृ॒जन॑स्य गो॒पाम्। भ॒रेषु॑जाः
सु॒क्षि॒तिः॒ सु॒श्रव॑सम्। जय॑न्त॒न्त्वाम॑नु॒ मदे॑म सोम॥१०॥

रेतः सोमः सप्त च॥ [४]

यो वै सोमे॑न सू॒यते॑। स दे॒वस॒वः। यः प॒शुना॑ सू॒यते॑। स

देवसुवः। य इष्ट्यां सूयते। स मनुष्यसुवः। एतं वै पृथये
देवाः प्रायच्छन्। ततो वै सोऽप्यारण्यानां पशूनामसूयत।
यावतीः कियतीश्च प्रजा वाचं वदन्ति। तासां सर्वासां
सूयते॥११॥

य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद। नाराशस्यर्चाऽभिषिञ्चति।
मनुष्या वै नराशंसः। निहुत्य वावैतत्। अथाभिषिञ्चति।
यत्किं च राजसूयमनुत्तरवेदीकम्। तत्सर्वं भवति। ये मे
पञ्चाशतन्ददुः। अश्वानां सधस्तुतिः। द्युमदग्ने महि श्रवः।
बृहत्कृधि मघोनाम्। नृवदमृत नृणाम्॥१२॥

सूयते सधस्तुतिस्त्रीणि च॥—————[५]

एष गौसुवः। षड्विंश उक्थ्यो बृहत्सामा। पवमाने
कण्वरथन्तरं भवति। यो वै वाजपेयः। स सम्राद्धवः। यो
राजसूयः। स वरुणसुवः। प्रजापतिः स्वाराज्यं परमेष्ठी।
स्वाराज्यङ्गौरेव। गौरिव भवति॥१३॥

य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।
तद्धि स्वाराज्यम्। अयुतं दक्षिणाः। तद्धि स्वाराज्यम्।
प्रतिधुषाऽभिषिञ्चति। तद्धि स्वाराज्यम्। अनुद्धते वेद्यै
दक्षिणत आहवनीयस्य बृहतः स्तोत्रं प्रत्यभिषिञ्चति। इयं
वाव रथन्तरम्॥१४॥

असौ बृहत्। अनयोरेवैनमनन्तरहितमभिषिञ्चति। पशुस्तोमो

वा ए॒षः। तेन॑ गो॒स॒वः। ष॒ट्त्रिं॒शः सर्वः॑। रे॒व॒ज्जा॒तः
सह॑सा वृ॒द्धः। क्ष॒त्राणां॑ क्ष॒त्रभृ॑त्तमो वयो॒धाः। म॒हान्म॑हि॒त्वे
त॑स्त॒भानः॑। क्ष॒त्रे रा॒ष्ट्रे च॑ जा॒गृहि। प्र॒जाप॑तेस्त्वा परमे॒ष्ठिनः॑
स्वारा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामी॒त्याह॑। स्वारा॑ज्यमे॒वैनं॑ गमयति॥१५॥

इव॑ भ॒वति॑ र॒थन्त॑रमा॒हेकं॑ च॥ [६]

सि॒ंहे व्या॒घ्र उ॒त या॑ पृ॒दाकौ। त्विषि॑र॒ग्नौ ब्रा॑ह्म॒णे सू॒र्ये
या। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा
संविदा॒ना। या रा॑ज॒न्ये दु॒न्दुभा॑वाय॒तायाम्। अश्व॑स्य॒ क्रन्द्ये॑
पु॒रुष॑स्य मा॒यौ। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒
आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना। या ह॒स्तिनि॑ द्वी॒पिनि॑ या हि॒रण्ये।
त्विषि॑रश्वेषु॒ पुरु॑षेषु॒ गोषु॑॥१६॥

इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा
संविदा॒ना। रथे॑ अ॒क्षेपु॑ वृष॒भस्य॑ वा॒जे। वाते॑ प॒र्जन्ये॑
वरु॑णस्य॒ शुष्मे॑। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒
आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना। राड॑सि वि॒राड॑सि। स॒म्राड॑सि
स्व॒राड॑सि। इन्द्रा॑य त्वा॒ तेज॑स्वते॒ तेज॑स्वन्तः॑ श्रीणामि।
इन्द्रा॑य त्वौज॑स्वत॒ ओज॑स्वन्तः॑ श्रीणामि॥१७॥

इन्द्रा॑य त्वा॒ पय॑स्वते॒ पय॑स्वन्तः॑ श्रीणामि। इन्द्रा॑य
त्वाऽऽयु॑ष्मत् आयु॑ष्मन्तः॑ श्रीणामि। तेजो॑ऽसि। तत्ते॒ प्र
य॑च्छामि। तेज॑स्वदस्तु मे॒ मुखम्। तेज॑स्वच्छि॒रो अस्तु॑

मे। तेजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। तेजसा सम्पिपृग्धि मा।
ओजोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि॥१८॥

ओजस्वदस्तु मे मुखम्। ओजस्वच्छिरो अस्तु मे।
ओजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। ओजसा सं पिपृग्धि मा।
पयोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि। पयस्वदस्तु मे मुखम्।
पयस्वच्छिरो अस्तु मे। पयस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। पयसा
सं पिपृग्धि मा॥१९॥

आयुरसि। तत्ते प्र यच्छामि। आयुष्मदस्तु मे मुखम्।
आयुष्मच्छिरो अस्तु मे। आयुष्मान् विश्वतः प्रत्यङ्।
आयुषा सं पिपृग्धि मा। इममग्र आयुषे वर्चसे कृधि।
प्रियं रेतो वरुण सोम राजन्। मातेवास्मा अदिते शर्म
यच्छ। विश्वे देवा जरदष्टिर्यथाऽसत्॥२०॥

आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। यतो वातो
मनोजवाः। यतः क्षरन्ति सिन्धवः। तासान्त्वा सर्वासां
रुचा। अभिषिञ्चामि वर्चसा। समुद्र इवासि गृह्णना। सोम
इवास्यदाभ्यः। अग्निरिव विश्वतः प्रत्यङ्। सूर्य इव ज्योतिषा
विभूः॥२१॥

अपां यो द्रवणे रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। तेजसे
ब्रह्मवर्चसाय गृह्णामि। अपां य ऊर्मौ रसः। तमहमस्मा
आमुष्यायुणाय। ओजसे वीर्याय गृह्णामि। अपां यो मध्यतो

रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। पुष्ट्यै प्रजननाय गृह्णामि।
अपां यो यज्ञियो रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। आयुषे
दीर्घायुत्वाय गृह्णामि॥२२॥

गोष्वोजस्वन्तः श्रीणाम्योजोऽसि तत्ते प्रयच्छामि पर्यसा सम्पिपृग्धि माऽसद्विभूर्यज्ञियो रसो द्वे
च॥ _____ [७]

अभिप्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ मित्रवर्धनः।
तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्गौ न्यङ्कावभित् आतिष्ठ वृत्रहन्त्रथम्।
आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषन्। श्रियं वसानश्चरति स्वरोचाः।
महत्तदस्यासुरस्य नाम। आ विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ।
अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु बृहस्पतिः॥२३॥

अनु सोमो अन्वग्निरावीत्। अनु त्वा विश्वे देवा
अवन्तु। अनु सप्त राजानो य उताभिषिक्ताः। अनु त्वा
मित्रावरुणाविहावन्तम्। अनु द्यावापृथिवी विश्वशम्भू। सूर्यो
अहोभिरनु त्वाऽवतु। चन्द्रमा नक्षत्रैरनु त्वाऽवतु। द्यौश्च
त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृहदक्षिणा त्वा पिपर्तु।
अनु स्वधा चिकिताः सोमो अग्निः। आऽयं पृणक्तु रजसी
उपस्थम्॥२४॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरैकं च॥ _____ [८]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्।
स एतं प्रजापतिरोदनमपश्यत्। सोऽन्नं भूतोऽतिष्ठत्। ता

अन्यत्रान्नाद्यमवित्वा। प्रजापतिं प्रजा उपावर्तन्त। अन्नमेवैनं
भूतं पश्यन्तीः प्रजा उपावर्तन्ते। य एतेन यजते। य उ
चैनमेवं वेद। सर्वाण्यन्नानि भवन्ति॥२५॥

सर्वे पुरुषाः। सर्वाण्येवान्नान्यव रुन्धे। सर्वान्पुरुषान्। राडसि
विराडसीत्याह। स्वाराज्यमेवैनं गमयति। यद्विरण्यन्ददाति।
तेजस्तेनावरुन्धे। यत्तिसृधन्वम्। वीर्यन्तेन। यदष्ट्राम्॥२६॥

पुष्टिन्तेन। यत्कमण्डलुम्। आयुष्टेन। यद्विरण्यमा बध्नाति।
ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवास्मिन्दधाति। अथो तेजो वै
हिरण्यम्। तेज एवात्मन्धत्ते। यदोदनं प्राश्नाति। एतदेव
सर्वमवरुध्य॥२७॥

तदस्मिन्नेकधाऽधात्। रोहिण्याङ्कार्यः। यद्वाह्मण एव रोहिणी।
तस्मादेव। अथो वर्ष्मैवेन१ समानानां करोति। उद्यता सूर्येण
कार्यः। उद्यन्तं वा एत१ सर्वाः प्रजाः प्रतिनन्दन्ति। दिदृक्षेण्यो
दर्शनीयो भवति। य एवं वेद। ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥२८॥

अवेत्योऽवभृथा ३ ना ३ इति। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति।
तत्स्विदेवावैति। तन्नावैति। त्रिभिः पवयति। त्रयं इमे
लोकाः। एभिरेवैनं लोकैः पवयति। अथो अपां वा एतत्तेजो
वर्चः। यद्दर्भाः। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति। अपामेवैनन्तेजसा
वर्चसाऽभिषिञ्चति॥२९॥

भवन्त्यष्ट्रामवरुध्यं वदन्ति दुर्भा यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयत्येकं च॥—————[१]

प्रजापतिरकामयत बृहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं पञ्चशारदीयमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स बृहोर्भूयानभवत्। यः कामयेत बृहोर्भूयान्त्स्यामिति। स पञ्चशारदीयेन यजेत। बृहोरेव भूयान्भवति। मरुत्स्तोमो वा एषः। मरुतो हि देवानां भूयिष्ठाः॥३०॥

बृहुर्भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं वेद। पञ्चशारदीयो भवति। पञ्च वा ऋतवः संवत्सरः। ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रति तिष्ठति। अथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः। पाङ्क्तो यज्ञः। यज्ञमेवावरुन्धे। सप्तदशः स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै॥३१॥

भूयिष्ठा यन्ति द्वे च॥—————[१०]

अगस्त्यो मरुद्भ्य उक्ष्णः प्रौक्षत्। तानिन्द्र आदत्त। त एनं वज्रमुद्यत्याभ्यायन्त। तानगस्त्यश्चैवेन्द्रश्च कयाशुभीयेनाशमयताम्। ताञ्छान्तानुपाह्वयत। यत्कयाशुभीयं भवन्ति शान्त्यै। तस्मादेत ऐन्द्रामारुता उक्षाणः सवनीया भवन्ति। त्रयः प्रथमेऽहन्ना लभ्यन्ते। एवं द्वितीयै। एवं तृतीयै॥३२॥

एवं चतुर्थे। पञ्चोत्तमेऽहन्ना लभ्यन्ते। वर्षिष्ठमिव ह्येतदहः। वर्षिष्ठः समानानां भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं वेद। स्वाराज्यं वा एष यज्ञः। एतेन वा एकया वा कान्दमः

स्वारा॑ज्यमगच्छत्। स्वरा॑ज्यं गच्छति। य ए॒तेन॒ यज॑ते॥ ३३॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। मा॒रुतो॑ वा ए॒ष स्तोमः॑। ए॒तेन॒ वै म॒रुतो॑
दे॒वानां॑ भूयि॑ष्ठा अभवन्। भूयि॑ष्ठः समा॒नानां॑ भवति। य ए॒तेन॒
यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। प॒ञ्चशा॑रदीयो॒ वा ए॒ष य॒ज्ञः।
आ प॑ञ्चमात्पुरु॑षादन्नम॑त्ति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं
वेद॑। स॒प्तद॒शः स्तोमा॒ नाति॑ यन्ति। स॒प्तद॒शः प्र॒जाप॑तिः।
प्र॒जाप॑तेरे॒व नैति॑॥ ३४॥

तृतीये॑ गच्छति॒ य ए॒तेन॒ यज॑तेऽति॒ य ए॒तेन॒ यज॑ते॒ य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑ त्रीणि॑ च (अ॒गस्त्यः
स्वारा॑ज्यं मा॒रुतः॑ प॒ञ्चशा॑रदीयो॒ वा ए॒ष य॒ज्ञः स॒प्तद॒शं प्र॒जाप॑तेरे॒व नैति॑ ॥)॥—[११]

अ॒स्या जरा॑सो द॒मा म॒रित्राः॑। अ॒र्चद्धू॑मासो अ॒ग्नयः॑ पाव॒काः।
श्वि॒चीच॑यः श्वा॒त्रासो॑ भुर॒ण्यवः॑। व॒न॒र॒षदो॑ वा॒यवो॒ न सोमाः॑।
यजा॑ नो मि॒त्रावरु॑णा। यजा॑ दे॒वाः ऋ॒तं बृ॒हत्। अ॒ग्ने यक्षि॑
स्वन्दम॑म्। अ॒श्विना॒ पिब॑तः सु॒तम्। दी॒द्य॒ग्नी शुचि॑व्रता।
ऋ॒तुना॑ य॒ज्ञवा॑हसा॥ ३५॥

द्वे वि॒रूपे॑ चरतुः स्व॒र्थे। अ॒न्याऽन्या॑ व॒त्समु॑प॒ धाप॑येते।
हरि॑र॒न्यस्यां॑ भव॑ति स्व॒धावान्। शु॒क्रो अ॒न्यस्या॑न्ददृ॒शे
सु॒वर्चाः॑। पूर्वा॒परं॑ चरतो मा॒ययै॑तौ। शिशू॑ क्रीड॑न्तौ परि॑
यातो अध्व॑रम्। विश्वा॑न्य॒न्यो भुव॑नाऽभि॒ चष्टे॑। ऋ॒तून॒न्यो
वि॒दध॑ञ्जायते पुनः॑। त्रीणि॑ श॒ता त्री॑ष॒हस्रा॑ण्यग्नि॑म्। त्रि॒ंशच्च॑
दे॒वा नव॑ चाऽस॒पर्य॑न्॥ ३६॥

औक्षन्धृतैरास्तृणन्ब्रुहिरस्मै। आदिद्धोतारत्र्यपादयन्त।
 अग्निनाऽग्निः समिध्यते। कविर्गृहपतिर्युवा। हव्यवाङ्मुह्यस्यः।
 अग्निर्देवानां जठरम्। पूतदक्षः कविक्रतुः। देवो देवेभिरा
 गमत्। अग्निश्रियो मरुतो विश्वकृष्टयः। आ त्वेषमुग्रमव
 ईमहे वयम्॥ ३७॥

ते स्वानिनो रुद्रिया वरुषनिर्णिजः। सिंहा न हेषकृतवः
 सुदानवः। यदुत्तमे मरुतो मध्यमे वा। यद्वाऽवमे सुभगासो
 दिवि ष्ठा। ततो नो रुद्रा उत वाऽन्वस्य। अग्ने वित्ताद्धविषो
 यद्यजांमः। ईडे अग्निं स्ववसन्नमोभिः। इह प्रसप्तो वि
 च यत्कृतन्नः। रथैरिव प्रभरे वाजयद्भिः। प्रदक्षिणिन्मरुताः
 स्तोममृद्धाम्॥ ३८॥

श्रुधि श्रुत्कर्ण वह्निभिः। देवैरग्ने सयावभिः। आसीदन्तु
 ब्रुहिषि। मित्रो वरुणो अर्यमा। प्रातर्यावाणो अध्वरम्।
 विश्वेषामदितिर्यज्ञियांनाम्। विश्वेषामतिथिर्मानुषाणाम्।
 अग्निर्देवानामव आवृणानः। सुमृडीको भवतु विश्ववेदाः। त्वे
 अग्ने सुमतिं भिक्षमाणाः॥ ३९॥

दिवि श्रवो दधिरे यज्ञियांसः। नक्ता च चक्रुरुषसा
 विरूपे। कृष्णं च वर्णमरुणं च सन्धुः। त्वामग्न आदित्यासं
 आस्यम्। त्वाङ्निहां शुचयश्चक्रिरे कवे। त्वां रातिषाचो
 अध्वरेषु सश्विरे। त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम्। नि त्वा

य॒ज्ञस्य॑ साध॑नम्। अ॒ग्ने॒ होता॑रमृ॒त्विज॑म्। व॒नुष्व॑दे॒व धी॑महि
प्रचै॑तसम्। जी॒रन्द्वा॑तमम॑र्त्यम्॥४०॥

य॒ज्ञवा॑ह॒सास॑पर्यन्व॒यमृ॑च्छां॒ भिक्ष॑माणाः प्रचै॑तस॒मेकं॑ च॥ ————— [१२]

ति॒ष्ठा ह॒री रथ॑ आ यु॒ज्यमा॑ना या॒हि। वा॒युर्न॑ नि॒युतो॑ नो
अच्छ॑। पि॒बा॒स्यन्धो॑ अ॒भिसृ॑ष्टो अ॒स्मे। इन्द्रः॑ स्वाहा॑ ररि॒मा
ते म॒दा॒य। क॒स्य वृ॑षा सु॒ते स॒चो। नि॒युत्वा॑न्वृष॒भो र॑णत्।
वृ॒त्रहा॑ सोम॑पीतये। इन्द्रं॑ व॒यम्म॑हाध॒ने। इन्द्र॑म॒र्भे ह॒वाम॑हे।
युजं॑ वृ॒त्रेषु॑ व॒ज्रिण॑म्॥४१॥

द्वि॒ता यो वृ॑त्र॒हन्त॑मः। वि॒द इन्द्रः॑ श॒तक्र॑तुः। उप॑ नो ह॒रि॒भिः
सु॒तम्। स सूर॑ आ॒ज॒नयं॑ ज्योति॒रिन्द्र॑म्। अ॒या धि॒या
त॒रणि॑रद्वि॒बर्हाः॑। ऋ॒तेन॑ शु॒ष्मी न॑व॒मानो॑ अ॒र्केः। व्यु॑स्त्रि॒धो
अ॒स्रो अ॒द्विर्बि॑भेद। उ॒तत्य॑दा॒श्वश्चि॑यम्। यदिन्द्र॑ नाहु॑षी॒ष्वा।
अ॒ग्ने वि॒क्षु प्र॑तीद॑यत्॥४२॥

भ॒रेष्विन्द्र॑ꣳ सु॒हव॑ꣳ ह॒वाम॑हे। अ॒ꣳहो॑मुच॑ꣳ सु॒कृत॑न्दै॒व्यं
ज॒नम्। अ॒ग्नि॒मित्रं॑ वरु॒णꣳ सा॒तये॑ भ॒गम्। द्या॒वापृ॑थि॒वी
म॒रुतः॑ स्व॒स्तये॑। म॒हि क्षे॒त्रं पु॒रुश्च॑न्द्रं वि वि॒द्वान्।
आदि॑त्सखि॒भ्यश्च॑रथ॑ꣳ स॒मैर॑त्। इन्द्रो॑ नृ॒भिर॑ज॒न॒दीद्या॑नः
सा॒कम्। सूर्य॑मुष॒संज्ञा॑तुम॒ग्निम्। उ॒रुं नो॑ लो॒कम॑नु॒ नेषि॑
वि॒द्वान्। सु॒व॒र्वज्यो॑ति॒रभ॑यꣳ स्व॒स्ति॥४३॥

ऋ॒ष्वा तं॑ इन्द्र॑ स्थवि॑रस्य बा॒हू। उप॑स्थे॒याम॑ श॒रणा॑ बृ॒हन्ता॑।

आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि।
वरीवृजत्स्थविरेभिः सुशिप्र। अस्मे दधद्वृषणं शुष्ममिन्द्र।
इन्द्राय गावं अशिरम्। दुदुहे वज्रिणे मधु। यत्सीमुपह्वरे
विदत्। तास्ते वज्रिन्धेनवो जोजयुर्नः॥४४॥

गभस्तयो नियुतो विश्ववाराः। अहरहर्भूय इज्जोगुवानाः। पूर्णा
इन्द्र क्षुमतो भोजनस्य। इमान्ते धियं प्र भरे महो महीम्।
अस्य स्तोत्रे धिषणा यत्त आनजे। तमुत्सवे च प्रसवे च
सासहिम्। इन्द्र देवासः शवसा मदन्ननु॥४५॥

वज्रिणमयत्स्वस्ति जोजयुर्नः सप्त च॥

[१३]

प्रजापतिः पशूनसृजत। तैस्मात्सृष्टाः परां च आयन्।
तानग्निष्टोमेन नाप्रोत्। तानुक्थ्येन नाप्रोत्। तान्थ्योडशिना
नाप्रोत्। तान्नात्रिया नाप्रोत्। तान्त्सन्धिना नाप्रोत्।
सोऽग्निमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तानग्निस्त्रिवृता स्तोमेन
नाप्रोत्॥४६॥

स इन्द्रमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तानिन्द्रः पञ्चदशेन
स्तोमेन नाप्रोत्। स विश्वान्देवानब्रवीत्। इमान्म ईप्सतेति।
तान् विश्वेदेवाः सप्तदशेन स्तोमेन नाप्रुवन्। स विष्णुमब्रवीत्।
इमान्म ईप्सेति। तान् विष्णुरेकविंशेन स्तोमेनाप्रोत्।
वारवन्तीयेनावारयत॥४७॥

इदं विष्णुर्वि चक्रम इति व्यक्रमत। यस्मात्पशवः प्रप्रेव
भ्रंशैरन्। स एतेन यजेत। यदाप्रोत्। तदप्तोर्यामस्याप्तोर्यामत्वम्।

ए॒तेन॒ वै दे॒वा जै॒त्वा॑नि जि॒त्वा। य॒ङ्काम॒मका॑मयन्त॒ तमा॑प्नुवन्।
य॒ङ्काम॑ङ्कामय॑ते। तमे॒तेना॑प्नोति॥४८॥

स्तोमे॑न॒ नाप्नो॑दवारयत् नव॑ च॥ [१४]

व्या॒घ्रोऽय॒मग्नौ॑ च॑रति॒ प्रवि॑ष्टः। ऋ॒षी॑णां पु॒त्रो अ॑भि॒शस्ति॒पा
अ॒यम्। न॒म॒स्का॒रेण॒ नम॑सा ते जु॒होमि॑। मा दे॒वानां॑
मि॒थुया॑कर्म॒ भा॒गम्। सा॒वीरु॑हि दे॒व प्र॑स॒वाय॑ पि॒त्रे।
व॒र्ष्माण॑म॒स्मै वरि॑माण॑म॒स्मै। अथा॒स्मभ्य॑ꣳ स॒वितः
स॒र्वता॑ता। दि॒वेदि॑व॒ आ सु॑वा॒ भूरि॑ प॒श्वः। भू॒तो भू॒तेषु॑ च॒रति॑
प्र॒विष्टः॑। स भू॒ताना॑मधि॑पतिर्ब॒भूव॥४९॥

तस्य॑ मृ॒त्यौ च॑रति॒ राज॒सूय॑म्। स राजा॑ रा॒ज्यम॑नु॒
मन्य॑तामि॒दम्। येभिः॑ शिल्पैः॑ पप्रथा॒नामदृ॑हत्।
येभि॒र्द्याम॑भ्यपिꣳशत्प्र॒जाप॑तिः। येभि॒र्वाचं॑ वि॒श्वरू॑पाꣳ
स॒मव्य॑यत्। तेने॒मम॑ग्न इ॒ह वर्च॑सा॒ सम॑ङ्घि। येभि॑रादि॒त्यस्त॑प॒ति
प्र के॒तुभिः॑। येभिः॑ सूर्यो॑ ददृ॒शे चि॒त्रभा॑नुः। येभि॒र्वाचं॑
पुष्क॒लेभि॑रव्य॑यत्। तेने॒मम॑ग्न इ॒ह वर्च॑सा॒ सम॑ङ्घि॥५०॥

आ॒ऽयं भा॑तु श॒वसा॒ पञ्च॑ कृ॒ष्टीः। इन्द्र॑ इव ज्ये॒ष्ठो
भ॑वतु प्र॒जावान्। अ॒स्मा अ॑स्तु पुष्क॒लश्चि॒त्रभा॑नु। आ॒ऽयं
पृ॑णक्तु रज॑सी उ॒पस्थ॑म्। यत्ते॒ शिल्पं॑ कश्यप रोच॒नाव॑त्।
इन्द्रि॒याव॑त्पुष्क॒लश्चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑ अर्पि॒ताः सप्त॑
सा॒कम्। तस्मि॒न्नाजा॑न॒मधि॑ वि॒श्रये॑मम्। द्यौर॑सि पृथि॒व्यसि॑।

व्याघ्रो वैयाघ्रेऽधि ॥५१॥

विश्रयस्व दिशो महीः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा
त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। या दिव्या आपः पर्यसा सम्बभूवुः।
या अन्तरिक्ष उत पार्थिवीर्याः। तासान्त्वा सर्वासां रुचा।
अभिषिञ्चामि वर्चसा। अभि त्वा वर्चसाऽसिचन्दिव्येन।
पर्यसा सह। यथासा राष्ट्रवर्धनः॥५२॥

तथा त्वा सविता करत्। इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्।
समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतमं रथीनाम्। वाजानां
सत्पतिं पतिम्। वसवस्त्वा पुरस्तादभिषिञ्चन्तु गायत्रेण
छन्दसा। रुद्रास्त्वा दक्षिणतोऽभिषिञ्चन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा।
आदित्यास्त्वा पश्चादभिषिञ्चन्तु जागतेन छन्दसा।
विश्वे त्वा देवा उत्तरतोऽभिषिञ्चन्त्वानुष्टुभेन छन्दसा।
बृहस्पतिस्त्वोपरिष्ठादभिषिञ्चतु पाङ्केन छन्दसा॥५३॥

अरुणन्त्वा वृकमुग्रङ्गजङ्करम्। रोचमानं मरुतामग्रे अर्चिषः।
सूर्यवन्तं मघवानं विषासहिम्। इन्द्रमुक्थेषु नामहूतमं
हुवेम। प्र बाहवांसि सृतजीवसे नः। आ नो गव्यूतिमुक्षतं
घृतेन। आ नो जने श्रवयतं युवाना। श्रुतं मे मित्रावरुणा
हुवेमा। इन्द्रस्य ते वीर्यकृतः। बाहू उपाव हरामि॥५४॥

बभूवाव्ययतेनेममग्र इह वर्चसा समङ्घि वैयाघ्रेऽधि राष्ट्रवर्धनः पाङ्केन छन्दसोपावहरामि॥[१५]

अभि प्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ वृत्रहन्तमः।

तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्गौ न्यङ्गावभितो रथं यौ। ध्वान्तं
वाताग्रमनु सञ्चरन्तौ। दूरेहेतिरिन्द्रियावाँन्यतत्री। ते नोऽग्नयः
पप्रयः पारयन्तु। नमस्त ऋषे गद। अव्यथायै त्वा स्वधायै
त्वा॥५५॥

मा न इन्द्राभितस्त्वदृष्वारिष्ठासः। एवा ब्रह्मन्तवेदस्तु। तिष्ठा
रथे अधि यद्वज्रहस्तः। आ रश्मीन्देव युवसे स्वश्वः। आ तिष्ठ
वृत्रहन्नातिष्ठन्तं परि। अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु त्वा मित्रावरुणौ।
द्यौश्च त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृद्धक्षिणा त्वा पिपर्तु।
अनु स्वधा चिकिता५ सोमो अग्निः। अनु त्वाऽवतु सविता
सवेन॥५६॥

इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्। समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतम५
रथीनाम्। वाजाना५ सत्पतिं पतिम्। परिमा सेन्या
घोषाः। ज्याना वृञ्जन्तु गृध्रवः। मेथिष्ठाः पिन्वंमाना इह।
माङ्गोपतिमभि संविशन्तु। तन्मेऽनुमतिरनु मन्यताम्।
तन्माता पृथिवी तत्पिता द्यौः॥५७॥

तद्वावाणः सोमसुतो मयोभुवः। तदश्विना शृणुत५
सौभगा युवम्। अव ते हेड उदुत्तमम्। एना व्याघ्रं
परिषस्वजानाः। सि५ह५ हिन्वन्ति महते सौभगाय।
समुद्रं न सुहवन्तस्थिवा५सम्। मर्मृज्यन्ते द्वीपिनमप्स्वन्तः।
उदसावेतु सूर्यः। उदिदं मामकं वचः। उदिहि देव सूर्य।
सह वशुना मम। अहं वाचो विवाचनम्। मयि वागस्तु

धर्ण॑सिः। यन्तु॑ न॒दयो॑ व॒र्षन्तु॑ प॒र्जन्याः॑। सु॒पिप्प॒ला
ओष॑धयो भवन्तु। अन्न॑वतामोद॒नव॑तामामि॒क्षव॑ताम्। ए॒षा ५
राजा॑ भूयसाम्॥५८॥

स्व॒धायै॑ त्वा सु॒वेन॒ द्यौः सूर्य॑ सप्त च॥ [१६]

ये के॒शिनः॑ प्रथ॒माः स॒त्रमा॑स॒त। येभि॒राभृ॑तं यदि॒दं वि॒रोच॑ते।
तेभ्यो॑ जुहोमि बहु॒धा घृ॑तेन। रा॒यस्पोषे॑णे॒मं वर्च॑सा॒ स ५
सृ॑जाथ। न॒ते ब्र॒ह्मण॑स्तप॒सो विमो॑कः। द्वि॒नाम्री॑ दी॒क्षा
व॒शिनी॒ ह्यु॑ग्रा। प्र केशाः॑ सु॒वते॑ का॒ण्डिनो॑ भवन्ति। तेषां॑
ब्र॒ह्मेदी॑शे व॒प॒नस्य॑ नान्यः। आ रो॑ह प्रोष्ठं विष॑हस्व॒ शत्रून्॑।
अवा॑स्नाग्दी॒क्षा व॒शिनी॒ ह्यु॑ग्रा॥५९॥

दे॒हि दक्षि॑णां प्र॒तिर॑स्वायुः। अथा॑मुच्यस्व॒ वरु॑णस्य॒ पाशा॑त्।
येना॑व॒पत्स॑वि॒ता क्षु॑रेण। सोम॑स्य॒ राज्ञो॑ वरु॑णस्य वि॒द्वान्। तेन॑
ब्र॒ह्माणो॑ वप॒तेद॑म॒स्योर्जे॑मम्। र॒य्या वर्च॑सा॒ स ५ सृ॑जाथ। मा
ते॒ केशा॑ननु॒ गाद्व॑र्च ए॒तत्। तथा॑ धा॒ता क॑रोतु ते। तुभ्य॑मिन्द्रो
बृ॒हस्प॑तिः। स॒वि॒ता वर्च॑ आद॑धात्॥६०॥

तेभ्यो॑ नि॒धानं॑ बहु॒धा व्यैच्छ॑न्। अ॒न्तरा॑ द्यावा॑पृथि॒वी अ॒पः
सु॒वः। दर्भ॑स्त॒म्बे वी॒र्य॑कृते नि॒धाय॑। पौ॒ङ्स्ये॑ने॒मं वर्च॑सा॒ स ५
सृ॑जाथ। बल॑न्ते बाहु॒वोः स॒वि॒ता द॑धातु। सोम॑स्त्वा॒ऽन॒क्तु
पय॑सा घृ॒तेन॑। स्त्रीषु॑ रू॒पम॑श्वि॒नैत॑न्नि ध॑त्तम्। पौ॒ङ्स्ये॑ने॒मं
वर्च॑सा॒ स ५ सृ॑जाथ। यत्सी॒मन्त॑ङ्क॒ङ्क॒तस्ते॑ लि॒लेख॑। यद्वा॑

क्षुरः परिववर्ज वपुस्ते। स्त्रीषु रूपमश्विनैतन्नि धत्तम्।
पौ३स्येनेम३ स३ सृजाथो वीर्येण॥६१॥

अवा॑साग्दीक्षा वशिनी ह्यु॑ग्राऽदधाद्वर्ज वपु॑स्ते द्वे च॥—————[१७]

इन्द्रं वै स्वाविशो मरुतो नापाचायन्। सोऽनपचाय्यमान एतं
विघ्नमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। तेनैवासान्त३ स३
स्तम्भं व्यहन्। यद्वहन्। तद्विघ्नस्य विघ्नत्वम्। वि पाप्मानं
भ्रातृव्य३ हते। य एतेन यजते। य उ॑ चैनमेवं वेद॥६२॥

य३ राजानं विशो नापचायेयुः। यो वा॑ ब्राह्मणस्तमसा
पाप्मना प्रावृतः स्यात्। स एतेन यजेत। विघ्नेनैवैनद्विहत्य।
विशामाधिपत्यं गच्छति। तस्य द्वे द्वादशे स्तोत्रे भवतः। द्वे
चतुर्वि३शे। औद्विद्यमेव तत्। एतद्वै क्षत्रस्यौद्विद्यम्। यदस्मै
स्वाविशो बलि३ हरन्ति॥६३॥

हरन्त्यस्मै विशो बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं
वेद। प्रबाहुगवा अग्रे॑ क्षत्राण्यातेपुः। तेषामिन्द्रः क्षत्राण्यादत्त।
न वा इमानि क्षत्राण्यभूवन्निति। तन्नक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्। आ
श्रेयसो भ्रातृव्यस्य तेज इन्द्रियन्दत्ते। य एतेन यजते। य उ॑
चैनमेवं वेद॥६४॥

तद्यथा ह वै संचक्रिणौ कप्लकावुपावहितौ स्याताम्। एवमेतौ
युग्मन्तौ स्तोमौ। अयुक्षु स्तोमेषु क्रियेते। पाप्मनोऽपहत्यै।
अप पाप्मानं भ्रातृव्य३ हते। य एतेन यजते। य उ॑
चैनमेवं वेद। तद्यथा ह वै सूतग्रामण्यः। एवञ्छन्दा३सि।

तेष्वसावा॑दित्यो बृ॒हती॑रभ्यू॒ढः॥६५॥

स॒तो बृ॒हती॑षु स्तुवते स॒तो बृ॒हन्। प्र॒जया॑ प॒शुभि॑रसा॒नीत्ये॒व।
व्यति॑षक्ताभिः स्तुवते। व्यति॑षक्तं वै क्ष॒त्रं वि॒शा। वि॒शेवै॑न॒
क्ष॒त्रेण॑ व्यति॑षजति। व्यति॑षक्ताभिः स्तुवते। व्यति॑षक्तो वै
ग्रा॒म॒णीः स॒जा॒तैः। स॒जा॒तैरे॒वेन॑ व्यति॑षजति। व्यति॑षक्ताभिः
स्तुवते। व्यति॑षक्तो वै पु॒रुषः॑ पा॒प्मभिः॑। व्यति॑षक्ताभिरे॒वास्य॑
पा॒प्मनो॑ नुदते॥६६॥

वेद॒ हर॑न्त्येनमे॒वं वेदा॒भ्यू॒ढः पा॒प्मभि॑रेकं च॥ [१८]

त्रि॒वृ॒द्यदा॑ग्रेयो॑ऽग्निमु॒खा ह्य॒द्वि॒र्यदा॑ग्रेय॒ आ॑ग्रेयो न वै सोमे॒न यो वै सोमे॑नैष गो॒सुवः॑
सि॒९हे॑ऽभि प्रेहि॑ मि॒त्रव॑र्धनः प्र॒जाप॑तिस्ता औ॒दनं प्र॒जाप॑तिरकामयत ब॒होर्भू॒यान॑गस्त्यो॒स्या
जरा॑स॒स्तिष्ठा॒ हरी॑ प्र॒जाप॑तिः प॒शून्व्याघ्रो॑ऽयम॒भिप्रेहि॑ वृ॒त्रह॑न्त॒मो ये के॒शि॒न इन्द्रं॑ वा
अ॒ष्टाद॑श॥१८॥

त्रि॒वृ॒द्यो वै सोमे॑नायु॒रसि॑ ब॒हुर्भव॑ति तिष्ठा॒ हरी॑रथ॒ आयं॑ भा॒तु तेभ्यो॑ नि॒धान॒९ षट्॑र्था॒ष्टिः॥६६॥
त्रि॒वृ॒त्पा॒प्मनो॑ नुदते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवो॑न्ना॒ रयि॑वृधः सुमे॒धाः। श्वेतः॑ सि॒षक्ति॑ नि॒युता॑मभि॒श्रीः।
ते वा॒यवे॒ सम॑नसो॒ वित॑स्थुः। विश्वे॑न्नरः॒ स्वप॑त्यानि॒ चक्रुः॑।
रा॒येऽनु॑ यञ्ज॒ज्ञतू॑ रोद॑सी उ॒भे। रा॒ये दे॒वी धि॑षणा॒ धाति॑ देवम्।
अधा॑ वा॒युं नि॒युतः॑ सश्चत॒ स्वाः। उ॒त श्वे॑तं वसु॑धिति॒न्निरे॑के।
आ वा॑यो प्र याभिः॑। प्र वा॒युम॑च्छा॒ बृह॑ती म॒नीषा॑॥१॥

बृह॑द्र॒यिं वि॒श्ववा॑रा॒ रथ॑प्राम्। द्युत॑द्यामा नि॒युतः॑ पत्य॑मानः।
क॒विः क॒विमि॑यक्षसि प्रय॒ज्यो। आ नो॑ नि॒युद्धिः॑
श॒तिनी॑भि॒रध्व॑रम्। स॒हस्रि॑णीभि॒रुप॑ याहि य॒ज्ञम्। वा॑यो
अ॒स्मिन् ह॒विषि॑ मादय॒स्व। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः।
प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॒न्यः। वि॒श्वा जा॑तानि॒ परि॒ ता ब॑भूव।
यत्का॑मास्ते जुहुम॒स्तं नो॑ अस्तु॥२॥

व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। रयी॑णां पति॑ यज॒तं बृ॑हन्तम्।
अ॒स्मिन्भ॑रे॒ नृत॑मं वाज॑सातौ। प्र॒जाप॑तिं प्रथम॒जामृ॑तस्य।
यजा॑म दे॒वमधि॑ नो ब्रवीतु। प्रजा॑पते॒ त्वन्नि॑धिपाः पु॒राणः॑।
दे॒वानां॑ पि॒ता ज॑नि॒ता प्र॒जाना॑म्। पति॑र्विश्व॒स्य जग॑तः
पर॒स्पाः। ह॒विर्नो॑ देव विह॒वे जु॑षस्व। तवे॒मे लो॒काः प्र॒दिशो॑
दिश॑श्च॥३॥

प॒रा॒वतो॑ नि॒वत॑ उ॒द्धत॑श्च। प्रजा॑पते॒ विश्व॑सृ॒ज्जीव॑धन्य इ॒दं

नो देव। प्रतिहर्य हव्यम्। प्रजापतिं प्रथमं यज्ञियानाम्।
 देवानामग्रे यजतं यजध्वम्। स नो ददातु द्रविणं सुवीर्यम्।
 रायस्पोषं विष्यंतु नाभिंस्मे। यो राय ईशे शतदाय
 उक्थ्यः। यः पशूनां रक्षिता विष्टितानाम्। प्रजापतिः
 प्रथमजा ऋतस्य॥४॥

सहस्रधामा जुषतां हविर्नः। सोमापूषणमौ देवौ।
 सोमापूषणा रजसो विमानम्। सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम्।
 विषूवृतं मनसा युज्यमानम्। तञ्जिन्वथो वृषणा
 पञ्चरश्मिम्। दिव्यन्यः सदनश्चक्र उच्चा। पृथिव्यामन्यो
 अध्यन्तरिक्षे। तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुम्। रायस्पोषं
 विष्यतान्नाभिंस्मे॥५॥

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वः। रयिं सोमो रयिपतिर्दधातु।
 अवतु देव्यदितिरनर्वा। बृहद्वदेम विदथे सुवीराः।
 विश्वान्यन्यो भुवना जजान। विश्वमन्यो अभिचक्षाण
 एति। सोमापूषणाववतन्धियं मे। युवभ्यां विश्वाः पृतना
 जयेम। उदुत्तमं वरुणास्तभ्राद्याम्। यत्किञ्चेदङ्कितवासः।
 अव ते हेडस्तत्त्वा यामि। आदित्यानामवसा न दक्षिणा।
 धारयन्त आदित्यासंस्तिस्त्रो भूमीर्धारयन्। यज्ञो देवानां
 शुचिरपः॥६॥

मनीषाऽस्तु चर्तस्यास्मे कित्वासंश्चत्वारि च॥ [१]

ते शुक्रासः शुचयो रश्मिवन्तः। सीदन्नादित्या अधि

ब॒र्हिषि॑ प्रि॒ये। कामे॑न दे॒वाः स॒रथ॑न्दि॒वो नः॑। आ या॑न्तु
य॒ज्ञमु॑प॒ नो जु॑षा॒णाः। ते स॒ूनवो॑ अदि॒तेः पी॒वसा॑मिषम्।
घृ॒तं पि॒न्वत्प्रति॑ह॒र्यन्वृ॑ते॒जाः। प्र य॒ज्ञिया॑ यज॑मानाय ये॒मुरे।
आदि॒त्याः कामं॑ पि॒तुम॑न्त॒मस्मे॑। आ नः॑ पु॒त्रा अदि॑तेर्या॒न्तु
य॒ज्ञम्। आदि॒त्यासः॑ प॒थिभिर्दे॒व्यानैः॑ ॥७॥

अ॒स्मे काम॑न्दा॒शुषे॑ स॒न्नम॑न्तः। पुरो॒डाशं॑ घृ॒तव॑न्तं जुषन्ताम्।
स्क॒भाय॑त॒ निर्ऋ॑ति॒ः सेध॑ताम॒तिम्। प्र र॒श्मिभि॑र्य॒तमा॑ना
अमृ॒धाः। आदि॒त्याः काम॑ प्रय॑तां वष॑ट्क॒तिम्। जुष॑ध्वं नो
ह॒व्यदा॑तिं यज॒त्राः। आदि॒त्यान्काम॑मव॒से हु॑वेम। ये भू॒तानि॑
ज॒नय॑न्तो विचि॒ख्युः। सीद॑न्तु पु॒त्रा अदि॑तेरु॒पस्थ॑म्। स्ती॒र्णं
ब॒र्हिर्ह॑वि॒रद्या॑य दे॒वाः ॥८॥

स्ती॒र्णं ब॒र्हिः सी॑दता य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। धा॒जाः सेध॑न्तो
अम॑तिन्दु॒रेवा॑म्। अ॒स्मभ्य॑ पु॒त्रा अदि॑तेः प्र य॑स॒ता।
आदि॒त्याः कामं॑ ह॒विषो॑ जुषा॒णाः। अग्ने॑ नय॑ सु॒पथा॑
रा॒ये अ॒स्मान्। वि॒श्वानि॑ दे॒व व॒युना॑नि वि॒द्वान्।
यु॒योध्य॑स्मञ्जु॒हुरा॑णमे॒नः। भूयि॑ष्ठान्ते॒ नम॑ उ॒क्तिं वि॑धेम।
प्र वः॑ शु॒क्राय॑ भा॒नवे॑ भर॒ध्वम्। ह॒व्यं म॒तिश्चा॒ग्नये॑
सु॒पूत॑म् ॥९॥

यो दै॒व्यानि॑ मा॒नुषा॑ ज॒नू॑षि। अ॒न्तर्वि॑श्वानि वि॒द्वान्।
जिगा॑ति। अ॒च्छा गि॒रो म॒तयो॑ दे॒वय॑न्तीः। अ॒ग्निं य॑न्ति

द्रविणं॑ भिक्ष॑माणाः। सु॒स॒न्द॒शः॑ सु॒प्रती॑कः॒ स्व॒श्रमः॑।
 ह॒व्य॒वा॒ह॒म॒र॒तिं॑ मा॒नु॒षा॒णाम्। अ॒ग्ने त्व॑म॒स्मृ॒द्यो॒ध्यमी॑वाः।
 अ॒न॒ग्नि॒त्रा अ॒भ्य॑म॒न्त कृ॑ष्टीः। पु॒न॒र॒स्म॒भ्यः॑ सु॒वि॒ताय॑ दे॒व।
 क्षां॑ वि॒श्वेभिर॑ज॒रैर्भि॑र्यज॒त्र॥१०॥

अ॒ग्ने त्वं पा॑र॒या न॒व्यो अ॒स्मान्। स्व॒स्ति॒भि॒रति॑ दु॒र्गाणि॑
 वि॒श्वो॑। पू॒श्च पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी। भ॒वा तो॑काय॒ तन॑याय॒ शं
 योः। प्र॒का॒र॒वो म॒न॒ना व॒च्य॑मा॒नाः। दे॒व॒द्रीची॑न्नय॒थ दे॒व॒यन्तः॑।
 द॒क्षि॒णा॒वा॒ङ्मा॒जिनी॑ प्रा॒च्येति॑। ह॒वि॒र्भ॒रन्त्य॑ग्र॒ये घृ॒ताची॑।
 इ॒न्द्र॒न्न॒रो यु॒जे रथ॑म्। ज॒गृ॒भ्णाते॑ दक्षि॑णमिन्द्र॒ हस्त॑म्॥११॥

व॒सू॒य॒वो व॑सु॒पते॑ व॒सूना॑म्। वि॒द्म॒हि त्वा गो॑प॒तिः॑ शू॒र
 गो॒नाम्॑। अ॒स्म॒भ्य॑ चि॒त्रं वृ॑ष॒णः॑ र॒यि॒न्दाः॑। तवे॒दं वि॒श्वम॑भि॒तः
 प॒श॒व्यम्॑। य॒त्प॒श्य॑सि च॒क्ष॑सा॒ सूर्य॑स्य। ग॒वा॒म॒सि गो॑प॒तिरे॑कं
 इ॒न्द्र। भ॒क्षी॒महि॑ ते प्र॒य॑त॒स्य व॒स्वः। स॒मिन्द्र॑ णो॒ मन॑सा नेषि
 गो॒भिः। स॑ सूरि॒भिर्म॑घ॒वन्त्सः॑ स्व॒स्त्या। सं ब्र॑ह्म॒णा दे॒वकृ॑तं
 यद॑स्ति॥१२॥

स॒न्दे॒वानाः॑ सु॒म॒त्या य॒ज्ञिया॑नाम्। आ॒रा॒च्छ॒त्रुम॑प॒ बाध॑स्व
 दू॒रम्। उ॒ग्रो यः॑ श॒म्बः॑ पु॒रु॒हूत॑ तेन॒। अ॒स्मे धे॑हि
 य॒वम॑द्गोम॒दिन्द्र॑। कृ॒धी॒धिय॑ ज॒रि॒त्रे वा॑ज॒रत्ना॑म्। आ
 वे॒ध॒सः॑ स हि शु॒चिः। बृ॒ह॒स्पतिः॑ प्रथ॒म॒जाय॑मानः। म॒हो
 ज्योति॑षः प॒रमे॑ व्योम॒न्। स॒प्तास्य॑स्तुविजा॒तो र॒वेण॑। वि

स॒प्त॒र॒श्मि॒रध॒म॒त्त॒मा॑सि॥१३॥

बृ॒ह॒स्प॒तिः॑ स॒म॒ज॒य॒द्व॒सू॒नि। म॒हो व्र॒जान्गो॒म॒तो दे॒व ए॒षः।
अ॒पः सि॒षा॑स॒न्त्सु॒व॒र॒प्र॒ती॒त्तः। बृ॒ह॒स्प॒ति॒र॒ह॒न्त्य॒मि॒त्र॒म॒कैः।
बृ॒ह॒स्प॒ते॒ पर्ये॒वा पि॒त्रे। आ नो॑ दि॒वः पा॒वी॒र॒वी। इ॒मा
जु॒ह्वा॑ना॒ यस्ते॒ स्तनः॑। स॒र॒स्व॒त्य॒भि नो॑ ने॒षि। इ॒य॑
शु॒ष्मे॑भि॒र्बि॒स॒खा इ॒वा॒रु॒जत्। सा॒नुं गि॒री॒णान्त॑वि॒षेभि॑रू॒र्मि॒भिः।
पा॒रा॒व॒द॒घ्नी॒म॒व॒से सु॒वृ॒त्ति॒भिः। स॒र॒स्व॒ती॒मा वि॒वा॒से॒म
धी॒ति॒भिः॥१४॥

दे॒व॒यानै॑र्दे॒वाः सु॒पू॒तं य॒ज॒त्र ह॒स्त॒म॒स्ति त॒मा॑स्यू॒र्मि॒भिर्द्वे च॥ [२]

सो॒मो धे॒नुः सो॒मो अ॒र्व॒न्त॒मा॒शुम्। सो॒मो वी॒रं क॑र्म॒ण्यं
द॒दा॒तु। सा॒द॒न्यं वि॒द॒थ्यः स॒भे॒यम्। पि॒तुः श्र॒व॒णं यो
द॒दा॑श॒द॒स्मै। अ॒षा॑ढं यु॒त्सु त्वः सो॒म॒ क्र॒तु॒भिः। या
ते॒ धा॒मा॒नि ह॒वि॒षा य॒ज॑न्ति। त्वमि॒मा ओष॑धीः सो॒म॒
वि॒श्वो॑ः। त्वम॒पो अ॑ज॒न॒य॒स्त्व॒ङ्गाः। त्वमा॑त॒त॒न्थो॒र्व॒न्त॒रि॑क्षम्।
त्व॒ञ्ज्यो॒ति॒षा वि॒ तमो॑ वव॒र्थ॥१५॥

या ते॒ धा॒मा॒नि दि॒वि या पृ॑थि॒व्याम्। या प॒र्व॒ते॒ष्वोष॑धीष्व॒प्सु।
तेभि॑र्नो॒ वि॒श्वैः सु॒म॒ना अ॒र्हे॒डन्। रा॒ज॑न्त्सो॒म॒ प्र॒ति ह॒व्या
गृ॒भा॒य। वि॒ष्णो॒र्नु॒क॒न्त॒द॒स्य प्रि॒यम्। प्र त॒द्वि॒ष्णुः। प॒रो मा॒त्र॒या
त॒नु॒वा वृ॒धा॒न। न ते॑ म॒हि॒त्व॒म॒न्व॑श्नु॒वन्ति। उ॒भे ते॑ वि॒द्म
र॒ज॑सी॒ पृ॒थि॒व्या वि॒ष्णो॑ दे॒व त्वम्। प॒र॒म॒स्य॑ वि॒त्से॥१६॥

विचक्रमे त्रिदेवः। आ ते महो यो जात एव। अभि
गोत्राणि। आभिः स्पृधो मिथतीररिषण्यन्। अमित्रस्य
व्यथया मन्युमिन्द्र। आभिर्विश्वा अभियुजो विषूचीः।
आर्याय विशोवतारीर्दासीः। अयं शृण्वे अध जयन्नुत
घ्नन्। अयमुत प्र कृणुते युधा गाः। यदा सत्यं कृणुते
मन्युमिन्द्रः॥१७॥

विश्वं नृढं भयत एजदस्मात्। अनु स्वधामक्षरत्रापो अस्य।
अवर्धत मध्य आ नाव्यानाम्। सघ्रीचीनेन मनसा तमिन्द्र
ओजिष्ठेन। हन्मनाहन्नभिघ्नन्। मरुत्वंतं वृषभं वावृधानम्।
अकवारिन्द्रिव्यं शासमिन्द्रम्। विश्वासाहमवसे नूतनाय।
उग्रं सहोदामिह तं हुवेम। जनिष्ठा उग्रः सहसे
तुराय॥१८॥

मन्द्र ओजिष्ठो बहुलाभिमानः। अवर्धन्निन्द्रं मरुतश्चिदत्र।
माता यद्वीरन्दधनद्धनिष्ठा। कस्यावो मरुतः स्वधाऽऽसीत्।
यन्मामेकं समर्धत्ताहिहत्यै। अहं ह्युग्रस्तविषस्तुविष्मान्।
विश्वस्य शत्रोरनमं वधस्त्रैः। वृत्रस्य त्वा श्वसथा दीषमाणाः।
विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः। मरुद्भिरिन्द्र सख्यन्ते
अस्तु॥१९॥

अथेमा विश्वाः पृतना जयासि। वर्धो वृत्रं मरुत इन्द्रियेण।
स्वेन भामेन तविषो बभूवान्। अहमेता मनवे विश्वश्चन्द्राः।
सुगा अपश्चकर वज्रबाहुः। स यो वृषा वृष्णिभ्येभिः समोकाः।

म॒हो दि॒वः पृ॒थि॒व्याश्च॑ स॒म्राट्। स॒ती॒नस॑त्वा ह॒व्यो भ॑रैषु।
म॒रु॒त्वा॑ नो भव॒त्विन्द्र॑ ऊ॒ती। इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑तरद्वृ॒त्रतूर्ये॑॥ २०॥

अ॒ना॒धृ॒ष्यो म॒घवा॒ शूर॒ इन्द्रः॑। अ॒न्वे॑नं॒ विशो॑ अमदन्त
पूर्वीः। अ॒य॑ राजा॒ जग॑तश्च॒रष॑णीनाम्। स ए॒व वी॒रः
स उ॑ वी॒र्या॑वान्। स ए॒करा॒जो जग॑तः पर॒स्पाः। य॒दा
वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒ इन्द्रः॑। अथा॑भवद्मि॒ताभि॑कृतूनाम्। इन्द्रो॑ य॒ज्ञं
व॒र्धय॑न्वि॒श्ववे॑दाः। पु॒रो॒डाश॑स्य जुषता॑ ह॒विर्नः॑। वृ॒त्रन्ती॒र्त्वा
दा॑न॒वं वज्र॑बाहुः॥ २१॥

दि॒शोऽदृ॑हद्दृ॒हि॒ता दृ॑हणेन। इ॒मं य॒ज्ञं व॒र्धय॑न्वि॒श्ववे॑दाः।
पु॒रो॒डाशं॑ प्र॒ति गृ॑भ्णा॒त्विन्द्रः॑। य॒दा वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒ इन्द्रः॑।
अथै॑करा॒जो अ॑भव॒ज्जनाना॑म्। इन्द्रो॑ दे॒वाञ्छ॑म्बर॒हत्य॑
आवत्। इन्द्रो॑ दे॒वाना॑मभवत्पु॒रो॒गाः। इन्द्रो॑ य॒ज्ञे ह॒विषा॑
वावृ॑धानः। वृ॒त्रतू॒र्नो अ॑भय॒श्च शर्म॑ य॑सत्। यः स॒प्त सि॒न्धूश्च॑
रद॑धात्पृ॒थि॒व्याम्। यः स॒प्त लो॒कान॑कृ॒णोद्वि॑शश्च। इन्द्रो॑
ह॒विष्मा॒न्त्सग॑णो म॒रुद्भिः॑। वृ॒त्रतू॒र्नो य॒ज्ञमि॑होप॑ यासत्॥ २२॥

व॒वर्थ॑ वि॒त्स इन्द्र॑स्तुरायास्तु वृ॒त्रतूर्ये॑ वज्र॑बाहुः पृथि॒व्याञ्जीणि॑ च॥ [३]

इन्द्र॑स्तर॒स्वान॑भिमाति॒होग्रः॑। हि॒र॑ण्यवाशीरि॒षिरः॑ सु॒व॒र॒षाः।
तस्य॑ व॒यश्च॑ सु॒म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। अपि॑ भ॒द्रे सौ॒म॒न॒से स्या॑म।
हि॒र॑ण्यव॒र्णो अ॑भयं कृ॒णोतु॑। अ॒भि॒मा॒ति॒हेन्द्रः॑ पृ॒त॒ना॒सु जि॒ष्णुः।
स नः॑ शर्म॑ त्रि॒व॒रूथं॑ वि य॑सत्। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑

नः। इन्द्रं स्तुहि वज्रिणं स्तोमपृष्ठम्। पुरोडाशस्य जुषतां
हविर्नः॥२३॥

हत्वाभिमातीः पृतनाः सहस्वान्। अथाभयं कृणुहि
विश्वतो नः। स्तुहि शूरं वज्रिणमप्रतीक्षम्। अभिमातिहर्नं
पुरुहूतमिन्द्रम्। य एक इच्छतपतिर्जनैषु। तस्मा इन्द्राय
हविरा जुहोत। इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितः। दिशां
पतिरभवद्वाजिनीवान्। अभिमातिहा तविषस्तुविष्मान्।
अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दात्॥२४॥

य इमे द्यावापृथिवी महित्वा। बलेनादृहदभिमातिहेन्द्रः।
स नो हविः प्रतिं गृभ्णातु रातये। देवानान्देवो निधिपा
नो अव्यात्। अनवस्ते रथं वृष्णे यत्तै। इन्द्रस्य नु
वीर्याण्यहन्नहिम्। इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा। शर्मस्य च
शृङ्गिणो वज्रबाहुः। सेदु राजा क्षेति चर्षणीनाम्। अरान्न
नेमिः परि ता बभूव॥२५॥

अभि सिध्मो अंजिगादस्य शत्रून्। वितिग्मेनं वृषभेणा
पुरोभेत्। सं वज्रेणासृजद्वृत्रमिन्द्रः। प्र स्वां मतिमतिरच्छाशदानः।
विष्णुं देवं वरुणमृतये भगम्। मेदसा देवा वपया यजध्वम्।
ता नो यज्ञमागतं विश्वधेना। प्रजावदस्मे द्रविणेह धत्तम्।
मेदसा देवा वपया यजध्वम्। विष्णुं च देवं वरुणं च
रातिम्॥२६॥

ता नो॒ अमी॑वा अप॒ बाध॑मानौ। इ॒मं य॒ज्ञं जु॒षमा॑णावुपेतम्।
 विष्णू॑वरुणा यु॒वम॑ध्व॒राय॑ नः। वि॒शे जना॑य॒ महि॑ शर्म
 यच्छ॑तम्। दी॒र्घप्र॑य॒ज्य ह॒विषा॑ वृ॒धाना॑। ज्योति॑षाऽरा॒तीर्द॑हत॒न्तमा॑सि
 ययो॒रोज॑सा॒ स्कभि॑ता रजा॑सि। वी॒र्ये॑भिर्वी॒रत॑मा॒ शवि॑ष्ठा।
 याऽप॒त्ये ते॒ अप्र॑तीत्ता॒ सहो॑भिः। विष्णू॑ अ॒गन्व॑रुणा
 पूर्॒वहू॑तौ॥ २७ ॥

विष्णू॑वरुणाव॒भि॒शस्ति॑पावा॒म्। दे॒वा य॑जन्त ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑।
 अपा॑मी॒वाः से॑धत॒ः र॒क्षस॑श्च। अथा॑धत्तं यज॑मानाय॒ शं
 योः। अ॒हो॒मुचा॑ वृष॒भा सु॒प्रतू॑र्ती। दे॒वाना॑न्दे॒वत॑मा॒ शचि॑ष्ठा।
 विष्णू॑वरुणा॒ प्रति॑हर्य॒तन्नः॑। इ॒दन्न॑रा॒ प्रय॑त॒मूत॑ये॒ हविः॑। म॒ही नु
 द्यावा॑पृथि॒वी इ॒ह ज्ये॑ष्ठे। रु॒चा भ॑वता॒ः शुच॑य॒द्विर॒कैः॥ २८ ॥

यत्सी॑ वरि॒ष्ठे बृ॒हती॑ वि॒मि॒न्वन्। नृ॒व॒द्भ्यो॒क्षा प॑प्रथा॒नेभि॑रेवैः।
 प्र॒पूर्व॑जे पि॒तरा॒ नव्य॑सीभिः। गी॒र्भिः कृ॑णुध्व॒ः स॒दने॑ ऋ॒तस्य॑।
 आ नो॑ द्यावापृथि॒वी दै॒व्येन॑। जने॑न या॒तं महि॑ वा॒ वरू॑थम्।
 स इ॒त्स्वपा॑ भुव॑नेष्वा॒स। य इ॒मे द्यावा॑पृथि॒वी ज॒जान॑। उ॒र्वी
 ग॑भी॒रे रज॑सी सु॒मेकै॑। अ॒व॒शे धी॒रः श॒च्या॒ समै॑रत्॥ २९ ॥

भूरि॒न्द्वे अच॑रन्ती॒ चर॑न्तम्। प॒द्वन्त॒ङ्ग॒र्भम॑पदी॒दधा॑ते। नित्यं
 न सू॒नुं पि॒त्रोरु॑प॒स्थे। तं पि॑पृत॒ः रोद॑सी स॒त्यवा॑चम्।
 इ॒दं द्यावा॑पृथि॒वी स॒त्यम॑स्तु। पि॒त॒र्मा॒तर्य॑दि॒होप॑ ब्रु॒वे वा॑म्।
 भूत॑न्दे॒वाना॑मव॒मे अवो॑भिः। वि॒द्यामे॑षं वृ॒जनं॑ जी॒रदा॑नुम्।

उर्वी पृथ्वी बहूले दूरे अन्ते। उपं ब्रुवे नमसा यज्ञे अस्मिन्।
 दधाते ये सुभगे सुप्रतूर्ती। द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्वात्।
 या जाता ओषधयोऽति विश्वाः परिष्ठाः। या ओषधयः
 सोमराज्ञीरश्वावती५ सोमवतीम्। ओषधीरिति मातरोऽन्या
 वो अन्यामवतु॥ ३०॥

हविर्नो दाद्मभूव रातिं पूर्वहूतावर्कैरैरदस्मिन्पञ्च च॥ [४]

शुचिन्नु स्तोमः५ शजथद्वृत्रम्। उभा वामिन्द्राग्नी प्र चर्षणिभ्यः।
 आ वृत्रहणा गीर्भिर्विप्रः। ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता। सूक्तस्य
 बोधि तनयं च जिन्व। विश्वन्तद्भद्रं यदवन्ति देवाः। बृहद्वदेम
 विदथे सुवीराः। स ई५ सत्येभिः सखिभिः शुचद्विः। गोधायसं
 विधनसैरतर्दत्। ब्रह्मणस्पतिर्वृषभिर्वराहैः॥ ३१॥

घर्मस्वेदेभिर्द्रविणं व्यानट्। ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशम्।
 सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः। यो गा उदाजत्स दिवे
 वि चाभजत्। महीव रीतिः शवसा सरत्पृथक्। इन्धानो
 अग्निं वनवद्वनुष्यतः। कृतब्रह्मा शूशुवद्रातहव्य इत्। जातेन
 जातमतिसृत्प्र सृ५सते। यं यं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः।
 ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहा॥ ३२॥

रायः स्याम रथ्यो विवस्वतः। वीरेषु वीरा५ उपपृङ्क्षि नस्त्वम्।
 यदीशानो ब्रह्मणा वेषि मे हवम्। स इज्जनेन स विशा स
 जन्मना। स पुत्रैर्वाजं भरते धना नृभिः। देवानां यः पितरमा

विवांसति। श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम्। यास्ते पूषन्नावो
अन्तः। शुक्रन्ते अन्यत्पूषेमा आशाः। प्रपथे पथामजनिष्ट
पूषा ॥३३॥

प्रपथे दिवः प्रपथे पृथिव्याः। उमे अभि प्रियतमे सुधस्थे।
आ च परां च चरति प्रजानन्। पूषा सुबन्धुर्दिव आ
पृथिव्याः। इडस्पतिर्मघवा दस्मवर्चाः। तन्देवासो अददुः
सूर्यायै। कामेन कृतन्तवसः स्वश्चम्। अजाऽश्वः पशुपा
वाजबस्त्यः। धियं जिन्वो विश्वे भुवने अर्पितः। अष्टां पूषा
शिथिरामुद्वरीवृजत् ॥३४॥

सञ्चक्षाणो भुवना देव ईयते। शुची वो हव्या मरुतः शुचीनाम्।
शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः। ऋतेन सत्यमृतसाप आयन्।
शुचिजन्मानः शुचयः पावकाः। प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय।
मारुताय स्वतवसे भरध्वम्। ये सहांसि सहसा सहन्ते।
रेजन्ते अग्रे पृथिवी मखेभ्यः। असेष्वा मरुतः खादयो
वः ॥३५॥

वक्षः सुरुक्मा उप शिश्रियाणाः। वि विद्युतो न वृष्टिभी
रुचानाः। अनु स्वधामायुधैर्यच्छमानाः। या वः शर्म
शशमानाय सन्ति। त्रिधातूनि दाशुषे यच्छताधि।
अस्मभ्यन्तानि मरुतो वियन्त। रयि नो धत्त वृषणः
सुवीरम्। इमे तुरं मरुतो रामयन्ति। इमे सहः सहस आ

नमन्ति। इमे शंसवनुष्यतो नि पान्ति॥३६॥

गुरुद्वेषो अरुरुषे दधन्ति। अरा इवेदचरमा अहेव। प्रप्र जायन्ते अकंवा महौभिः। पृश्नैः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः। स्वया मत्या मरुतः सं मिमिक्षुः। अनु ते दायि मह इन्द्रियाय। सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये। अनु क्षत्रमनु सहो यजत्र। इन्द्र देवेभिरनु ते नृषह्ये। य इन्द्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति॥३७॥

शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः। त्वं हि दृढा मघवन्विचेताः। अपावृधि परिवृतिं न राधः। इन्द्रो राजा जगतश्चरषणीनाम्। अधिक्षमि विषुरूपं यदस्ति। ततो ददातु दाशुषे वसूनि। चोदद्राध उपस्तुतश्चिदवाक्। तमुष्टुहि यो अभिभूत्योजाः। वन्वन्नवातः पुरुहूत इन्द्रः। अषाढमुग्रं सहमानमाभिः॥३८॥

गीर्भिर्वर्ध वृषभं चरषणीनाम्। स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे। तमुष्टवाम विदथेष्विन्द्रम्। यो वायुना जयति गोमतीषु। प्र धृष्णुया नयति वस्यो अच्छ। आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्। ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो अभिसमेत्वर्वाङ्। इन्द्र द्युम्नं सुवर्वद्धेह्यस्मे॥३९॥

ब्राह्मैर्विश्वहाञ्जनिष्ट पृषोद्वरीवृजत्खादयो वः पान्त्यस्त्याभिर्नवं च॥—————[५]

आ देवो यातु सविता सुरत्नः। अन्तरिक्षप्रा वहमानो अश्वैः। हस्ते दधानो नर्या पुरूणि। निवेशय च प्रसुवं च भूम। अभीवृतं कृशनैर्विश्वरूपम्। हिरण्यशम्यं यजतो

बृहन्तम्। आस्थाद्रथः सविता चित्रभानुः। कृष्णा रजाः
सि तविषीन्द्रधानः। सघा नो देवः सविता सुवाय। आ
साविषद्वसुपतिर्वसूनि॥४०॥

विश्रयमाणो अमतिमुरूचीम्। मूर्तभोजनमधरासतेन।
विजनाञ्छ्यावाः शितिपादो अख्यन्। रथः हिरण्यप्रउगं
वहन्तः। शश्वद्विशः सवितुर्देव्यस्य। उपस्थे विश्वा भुवनानि
तस्थुः। वि सुपर्णो अन्तरिक्षाण्यख्यत्। गभीरवेपा असुरः
सुनीथः। क्वादानीः सूर्यः कश्चिकेत। कतमान्द्याः रश्मिरस्या
ततान॥४१॥

भगन्धियं वाजयन्तः पुरन्धिम्। नराशः सो ग्रास्पतिर्नो
अव्यात्। आ ये वामस्य सङ्गथे रयीणाम्। प्रिया देवस्य
सवितुः स्याम। आ नो विश्वे अस्क्रागमन्तु देवाः। मित्रो
अर्यमा वरुणः सजोषाः। भुवन् यथा नो विश्वे वृधासः।
करन्त्सुषाहा विथुरं न शवः। शं नो देवा विश्वदेवा भवन्तु।
शः सरस्वती सह धीभिरस्तु॥४२॥

शमभिषाचः शमु रातिषाचः। शं नो दिव्याः पार्थिवाः
शं नो अप्याः। ये सवितुः सत्यसंवस्य विश्वे। मित्रस्य
व्रते वरुणस्य देवाः। ते सौभगं वीरवद्भोमदप्रः। दधातन्
द्रविणश्चित्रमस्मे। अग्ने याहि दूत्यं वारिषेण्यः। देवाः
अच्छा ब्रह्मकृता गुणेन। सरस्वतीं मरुतो अश्विनापः। यक्षि
देवान्रत्नधेयाय विश्वान्॥४३॥

द्यौः पि॒तुः पृथि॑वि॒ मात॑रधु॒क्। अ॒ग्ने॑ भ्रात॑र्वसवो मृ॒डता॑
नः। वि॒श्वे आ॑दि॒त्या अ॑दि॒ते स॒जोषाः॑। अ॒स्मभ्य॑ꣳ श॒र्म
बहु॑लं वि य॑न्त। वि॒श्वे दे॒वाः शृ॑णु॒तेमꣳ ह॒व मे। ये
अ॒न्तरि॑क्षे य उ॒प द्य॒वि ष्ठा। ये अ॑ग्नि॒जिह्वा उ॒त वा॒ यज॑त्राः।
आ॒सद्या॑स्मिन्ब॒र्हिषि॑ मा॒दय॑ध्वम्। आ वा॑ मि॒त्रावरु॑णा
ह॒व्यजु॑ष्टिम्। नम॑सा दे॒वाव॑वसाव॒वृत्या॑म्॥४४॥

अ॒स्माकं॑ ब्र॒ह्म पृ॑त॒नासु॑ स॒ह्या अ॒स्माक॑म्। वृ॒ष्टिर्दि॒व्या सु॑पा॒रा।
यु॒वं वस्त्रा॑णि पी॒वसा॑ व॒साथे। यु॒वोरच्छि॑द्रा म॒न्तवो॑ ह॒ सर्गाः॑।
अवा॑ति॒रत॒मनृ॑तानि॒ विश्वा॑। ऋ॒तेन॑ मि॒त्रावरु॑णा स॒चेथे। तत्सु॑
वा॑ मि॒त्रावरु॑णा म॒हित्व॑म्। ई॒र्मा त॒स्थुषी॑रह॒भिर्दु॑दुहे। वि॒श्वाः
पि॒न्वथ॒ स्वस॑रस्य॒ धेनाः॑। अ॒नु वा॒मेकः॑ प॒विरा॑ व॒वर्ति॑॥४५॥

यद्वꣳहि॑ष्ठ॒न्नाति॑ वि॒दे सु॑दानू। अ॒च्छि॑द्रꣳ श॒र्म भु॑व॒नस्य॑
गो॒पा। ततो॑ नो मि॒त्रावरु॑णाव॒वीष्ट॑म्। सि॒षास॑न्तो
जी॒(जि?)गि॒वाꣳसः॑ स्याम। आ नो मि॒त्रावरु॑णा ह॒व्यदा॑तिम्।
घृ॒तैर्गव्यू॑तिमु॒क्षत॑मि॒डाभिः॑। प्र॒ति वा॒मत्र॑ व॒रमा॑ जना॒य।
पृ॒णीत॑मु॒द्रो दि॒व्यस्य॑ चारोः॑। प्र बा॒हवा॑ सि॒सृत॑जी॒वसे॑ नः।
आ नो॑ ग॒व्यूति॑मु॒क्षतं॑ घृ॒तेन॑॥४६॥

आ नो॑ जने॑ श्रव॒यतं॑ यु॒वाना॑। श्रु॒तं मे॑ मि॒त्रावरु॑णा ह॒वेमा॑। इ॒मा
रु॒द्राय॑ स्थि॒रध॑न्वने गि॒रः। क्षि॒प्रेष॑वे दे॒वाय॑ स्व॒धाम्ने॑। अ॒षाढा॑य॒
सह॑मा॒नाय॑ मी॒ढुषे॑। ति॒ग्मायु॑धाय भ॒रता॑ शृ॒णोत॑न। त्वा॒दत्ते॑भी

रुद्रं शन्तमेभिः। शतं हिमां अशीय भेषजेभिः। व्यस्मद्वेषो
वितरं व्यहः। व्यमीवांश्चातयस्वा विषूचीः॥४७॥

अर्हन्विभर्षि मा नस्तोके। आ ते पितर्मरुतां सुम्रमेतु। मा
नः सूर्यस्य सन्दृशो युयोथाः। अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत।
प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः। एवा बभ्रो वृषभ चेकितान।
यथा देव न हृणीषे न हंसि। हावन्श्रून् रुद्रेह बोधि।
बृहद्वदेम विदथे सुवीराः। परि णो रुद्रस्य हेतिः स्तुहि श्रुतम्।
मीढुष्टमारहन्विभर्षि। त्वमग्रे रुद्र आ वो राजानम्॥४८॥

वसूनि ततानास्तु विश्वान् ववृत्यां ववर्ति घृतेन विषूचीः श्रुतन्दे च॥—————[६]

सूर्यो देवीमुषसं रोचमानामर्यः। न योषामभ्येति पश्चात्।
यत्रा नरो देवयन्तो युगानि। वितन्वते प्रति भद्राय भद्रम्।
भद्रा अश्वा हरितः सूर्यस्य। चित्रा एदग्वा अनुमाद्यासः।
नमस्यन्तो दिव आ पृष्ठमस्थुः। परि द्यावापृथिवी यन्ति
सद्यः। तत्सूर्यस्य देवत्वन्तन्महित्वम्। मध्या कर्तोर्विततं
सञ्जभार॥४९॥

यदेदयुक्त हरितः सधस्थात्। आद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै।
तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे। सूर्यो रूपं कृणुते द्यौरुपस्थे।
अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः। कृष्णमन्यद्धरितः सं भरन्ति।
अद्या देवा उदिता सूर्यस्य। निरहंसः पिपृतान्निर्वद्यात्।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्ताम्। अदितिः सिन्धुः पृथिवी उत

द्यौः॥५०॥

दि॒वो रु॒क्म उ॒रुच॒क्षा उ॒दैति॑ । दू॒रे अ॒र्थस्त्र॒णिभ्रा॑ज॒मानः॑ ।
नू॒नञ्ज॒नाः सू॒र्येण॑ प्र॒सूताः॑ । आ॒यन्न॒र्था॒नि कृ॒णव॒न्नपा॑सि । शं
नो भ॒व च॒क्षसा॑ शं नो अ॒ह्ना । शं भा॒नुना॑ शं हि॒मा शं घृ॒णेन॑ ।
यथा॑ श॒मस्मै॑ श॒मस॑द्दु॒रोणे॑ । तत्सू॒र्य द्र॒विण॑न्धेहि चि॒त्रम् ।
चि॒त्रन्दे॒वाना॑मु॒दगा॒दनी॑कम् । चक्षु॑र्मि॒त्रस्य॑ वरु॒णस्या॒ग्नेः॥५१॥

आ॒प्रा द्या॒वापृ॒थि॒वी अ॒न्तरि॑क्षम् । सू॒र्य आ॒त्मा जग॑तस्त॒स्थुष॑श्च ।
त्वष्टा॑ दध॒त्तन्न॑स्तु॒रीप॑म् । त्वष्टा॑ वी॒रं पि॒शङ्ग॑रूपः ।
द॒शे॒मन्त्वष्टु॑र्जनयन्त॒ गर्भ॑म् । अत॑न्द्रा॒सो यु॒वत॑यो बिभ॒र्त्रम् ।
ति॒ग्मा॒नीक॑स्वयं॒शस॑ञ्जनेषु । वि॒रोच॑मानं॒ परि॑षी॒न्नय॑न्ति ।
आ॒वि॒ष्टो वर्ध॑ते चारु॒रासु॑ । जि॒ह्मना॑मूर्ध्व॒स्वयं॑शा
उ॒पस्थे॑॥५२॥

उ॒भे त्वष्टु॑र्बिभ्यतु॒र्जाय॑मानात् । प्र॒तीचीं॑ सि॒ंहं प्र॒तिजो॑षयेते ।
मि॒त्रो ज॒नान्प्र॑ स मि॒त्र । अ॒यं मि॒त्रो न॑म॒स्यः सु॒शेवः॑ । रा॒जा
सु॒क्षत्रो॑ अ॒जनि॑ष्ट वे॒धाः । तस्य॑ व॒यं सु॑म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य । अ॒पि
भ॒द्रे सौ॑म॒नसे॑ स्या॒म । अ॒नमी॑वा॒स इड॑या म॒दन्तः॑ । मि॒तज्म॑वो
वरि॑म॒न्ना पृ॒थि॒व्याः । आ॒दि॒त्यस्य॑ व्र॒तमु॑प॒क्ष्यन्तः॑॥५३॥

व॒यं मि॒त्रस्य॑ सु॒म॒तौ स्या॑म । मि॒त्रं न ई॑श॒ शि॒म्या गो॑षु
ग॒व्यव॑त् । स्वा॒धियो॑ वि॒दथे॑ अ॒प्स्वजी॑जनन् । अ॒रे॒जय॑ता॒
रोद॑सी पा॒जसा॑ गि॒रा । प्र॒ति प्रि॒यं य॑ज॒तञ्ज॑नुषा॒मवः॑ । म॒हा
आ॒दि॒त्यो न॑म॒सोप॑सद्यः । या॒त॒य॒ञ्जनो॑ गृण॒ते सु॒शेवः॑ । तस्मा॑

ए॒तत्प॒न्य॒तमा॒य जु॒ष्टम्। अ॒ग्नौ मि॒त्राय॑ ह॒विरा जु॑होत। आ
वा॒५ रथो॒ रोद॑सी ब॒द्धधा॒नः॥५४॥

हि॒र॒ण्य॒यो वृ॒ष॒भि॒र्या॒त्वश्वैः॑। घृ॒तव॑र्त॒निः प॒वि॒र्भी॒रुचा॒नः।
इ॒षावृ॑ढा नृ॒पति॑र्वा॒जिनी॑वान्। स प॑प्र॒थानो॒ अ॒भि प॑ञ्च भू॒मः।
त्रि॒व॒न्धुरो म॒न॒साया॑तु यु॒क्तः। वि॒शो ये॒न ग॒च्छ॑थो दे॒व॒यन्तीः॑।
कु॒त्रा चि॒द्याम॑म॒श्विना॒ दधा॑ना। स्व॒श्वा य॒शसा॑ऽऽया॑तम॒र्वाक्।
द॒स्ना नि॒धिं म॒धुम॑न्तं पि॒बाथः॑। वि वा॒५ रथो॒ व॒ध्वा
याद॑मानः॥५५॥

अन्ता॑न्दि॒वो बा॑धते वर्त॒निभ्या॑म्। यु॒वोः श्रि॒यं परि॒ योषा॑वृणीत।
सू॒रो दु॒हिता॑ परि॒तक्मि॑यायाम्। यदे॒व॒यन्त॑मव॒न्धः श॒ची॑भिः।
परि॑घ्न॒५ सवा॑ म॒नावा॑ वयो॒गाम्। यो ह॒स्यवा॑५ रथि॒राव॑स्त
उ॒स्त्राः। रथो॒ युजा॑नः प॑रि॒याति॑ वर्तिः। तेन॑ नः शं यो॒रुष॑सो
व्यु॑ष्टौ। न्य॒श्विना॑ वह॒तं य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। यु॒वं भु॒ज्युम॑व॒विद्ध॑५
समु॒द्रे॥५६॥

उद॑ह॒थुर॑र्ण॒सो अ॒स्त्रि॒धानैः॑। प॒त॒त्रि॒भि॒रश्र॑मैर॒व्य॒थिभिः॑।
द॒५स॒नाभि॑र॒श्विना॒ पा॒रय॑न्ता। अ॒ग्नी॒षोमा॒ यो अ॒द्य वा॑म्।
इ॒दं वचः॑ स॒पर्य॑ति। तस्मै॑ ध॒त्त५ सु॒वीर्य॑म्। ग॒वां पोष॑५
स्व॒श्वि॒यम्। यो अ॒ग्नी॒षोमा॑ ह॒विषा॑ स॒पर्या॑त्। दे॒व॒द्री॒चा म॒न॒सा
यो घृ॑तेन। तस्य॑ व्र॒त५ र॒क्षतं॑ पा॒तम॑५हंसः॥५७॥

वि॒शे ज॒नाय॑ म॒हि श॑र्म यच्छ॒तम्। अ॒ग्नी॒षोमा॒ य

आहुतिम्। यो वा॒न्दाशा॑द्ध॒विष्कृ॑तिम्। स प्र॒जया॑ सु॒वीर्य॑म्।
विश्व॑मायु॒र्व्यश्न॑वत्। अ॒ग्नीषो॑मा॒ चेति॑ तद्वी॒र्यं॑ वा॒म्।
यदमु॑ष्णी॒तमव॑सं प॒णिङ्गोः॑। अवा॑तिर॒तं प्रथ॑यस्य॒ शेषः॑।
अवि॑न्द॒तं ज्योति॑रेकं॒ बहु॑भ्यः। अ॒ग्नीषो॑मावि॒मं सु॑
मेऽ॒ग्नीषो॑मा ह॒विषः॑ प्र॒स्थित॑स्य॥५८॥

ज॒भार॒ द्यौर॒ग्रेरु॒पस्थं॑ उप॒क्ष्यन्तो॑ ब॒द्धधा॑नो व॒ध्वा याद॑मानः समु॒द्रेऽ॒हंसः॑ प्र॒स्थित॑स्य॥—[७]

अ॒हम॑स्मि प्रथ॒मजा॑ ऋ॒तस्य॑। पूर्वं॑ दे॒वेभ्यो॑ अ॒मृत॑स्य॒ नाभिः॑।
यो मा॒ ददा॑ति॒ स इ॒देव॑मावा॑। अ॒हमन्न॑मन्नं॒नदन्त॑म॒ग्निः।
पूर्व॑म॒ग्रेरपि॑ दह॒त्यन्न॑म्। य॒त्तौ हा॑साते अ॒हमु॑त्तरेषु। व्या॒त्तम॑स्य
प॒शवः॑ सु॒जम्भ॑म्। पश्य॑न्ति॒ धीराः॑ प्रच॑रन्ति॒ पाकाः॑।
जहा॑म्य॒न्यन्न॑ जहा॒म्य॒न्यम्। अ॒हमन्नं॑ व॒शमि॑च्छ॒रामि॑॥५९॥

स॒मा॒नम॑र्थं॒ पर्ये॑मि भु॒ञ्जत्। को मा॒मन्नं॑ म॒नुष्यो॑ दये॒त्।
परा॑के॒ अन्न॑न्निहि॒तं लो॒क ए॒तत्। वि॒श्वैर्दे॒वैः पि॒तृभिर्गु॑प्तम॒न्नम्।
यद॑द्यते॒ लुप्य॑ते॒ यत्प॑रोप्यते॑। श॒त॒त॒मी सा॑ त॒नूर्मे॑ बभू॒व।
म॒हान्तौ॑ च॒रू संकृ॑द्गु॒धेन॑ प॒प्रौ। दि॒वं च॑ पृ॒श्निं पृ॒थि॒वीं च॑
सा॒कम्। तत्स॑म्पिब॒न्तो न॑ मि॒नन्ति॑ वे॒धसः॑। नैत॒द्भूयो॑ भव॑ति
नो क॒नीयः॑॥६०॥

अन्नं॑ प्रा॒णम॑न्नं॒मपा॑नमाहुः। अन्नं॑ मृ॒त्युन्त॑मु॒ जी॒वातु॑माहुः।
अन्नं॑ ब्र॒ह्माणो॑ ज॒रसं॑ वदन्ति। अन्नं॑माहुः प्र॒जन॑नं प्र॒जाना॑म्।
मोघ॑मन्नं॑ वि॒न्दते॒ अप्र॑चे॒ताः। स॒त्यं ब्र॑वीमि व॒ध इ॒त्स त॑स्य॥

नार्यमणं पुष्यति नो सखायम्। केवलाघो भवति केवलादी।
अहं मेघः स्तनयन्वस्मिन्नस्मि। मामदन्त्यहमद्व्यन्यान्॥६१॥

अहं॑ सदमृतो॑ भवामि। मदादित्या॑ अधि॑ सर्वे॑ तपन्ति।
देवीं॑ वाचम॑जनयन्त॒ यद्वाग्वद॑न्ती। अन॒न्तामन्ता॑दधि॒ निर्मितां॑
म॒हीम्। यस्या॑न्दे॒वा अ॑दधु॒र्भोज॑नानि। एका॑क्षरां॒ द्विपदा॒॑
षट्पदां॑ च। वाचं॑ दे॒वा उप॑ जीवन्ति॒ विश्वे॑। वाचं॑ दे॒वा उप॑
जीवन्ति॒ विश्वे॑। वाचं॑ङ्गन्ध॒र्वाः प॒शवो॑ मनु॒ष्याः। वा॒चीमा विश्वा॑
भुव॑नान्यर्पिता॥६२॥

सा नो॑ हव॑ जुषतामिन्द्र॑पत्नी। वाग॑क्षरं॒ प्रथम॑जा ऋतस्य॑।
वेदा॑नां मा॒ताऽमृत॑स्य॒ नाभिः॑। सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमागा॑त्।
अव॑न्ती दे॒वी सु॒हवा॑ मे अस्तु। यामृष॑यो मन्त्र॒कृतो॑
मनी॒षिणः॑। अ॒न्वैच्छं॑ दे॒वास्तप॑सा॒ श्रमे॑ण। तान्दे॒वीं वाच॒॑
हविषा॑ यजामहे। सा नो॑ दधातु सुकृतस्य॑ लो॒के। च॒त्वारि॑
वाक्प॑रिमिता प॒दानि॑॥६३॥

तानि॑ विदुर्ब्राह्म॒णा ये म॑नी॒षिणः॑। गुहा॒ त्रीणि॑ निहि॒ता
नेङ्ग॑यन्ति। तुरी॑यं वा॒चो म॑नु॒ष्या वद॑न्ति। श्रद्धया॑ऽग्निः
समि॑ध्यते। श्रद्धया॑ विन्दते ह॒विः। श्रद्धां॑ भग॑स्य मूर्ध॒नि।
वच॑सा वेदयामसि। प्रि॒यं श्रद्धे॑ दद॑तः। प्रि॒यं श्रद्धे॑
दिदा॑सतः। प्रि॒यं भो॒जेषु॑ यज्व॑सु॥६४॥

इदं म॑ उदितं कृधि। यथा॑ दे॒वा असु॑रेषु। श्रद्धामु॒ग्रेषु॑ चक्रिरे।

ए॒वं भो॒जेषु॑ यज्व॑सु। अ॒स्माक॑मु॒दितं॑ कृ॒धि। श्र॒द्धा॒न्दे॒वा
यज॑मानाः। वा॒युगो॑पा॒ उपा॑सते। श्र॒द्धा॒ हृद॑व्ययाऽऽकू॑त्या।
श्र॒द्धया॑ हूयते ह॒विः। श्र॒द्धां प्रा॒तर्ह॑वामहे॥६५॥

श्र॒द्धां म॒ध्यन्दि॑नं॒ परि॑। श्र॒द्धा॒ सूर्य॑स्य नि॒मुचि॑। श्रद्धे
श्रद्धा॑पये॒ह मा॑। श्र॒द्धा दे॒वानधि॑ वस्ते। श्र॒द्धा वि॒श्वमि॑दञ्ज॒गत्।
श्रद्धा॑ङ्काम॒स्य मा॒तरम्। ह॒विषा॑ वर्धयाम॒सि। ब्रह्म॑ जज्ञा॒न
प्र॒थमं॑ पु॒रस्ता॑त्। वि सी॒मतः॑ सु॒रुचो॑ वे॒न आ॑वः। स बु॒ध्रिया॑
उप॒ मा अ॑स्य वि॒ष्टाः॥६६॥

स॒तश्च॒ योनि॑मस॒तश्च॒ विव॑ः। पि॒ता वि॒राजा॑मृष॒भो र॑यी॒णाम्।
अ॒न्तरि॑क्षं वि॒श्वरूप॑ आ॒विवेश॑। तम॑कै॒रभ्य॑र्चन्ति व॒त्सम्।
ब्रह्म॑ सन्तं ब्रह्म॑णा वर्धयन्तः। ब्रह्म॑ दे॒वान॑जनयत्। ब्रह्म॑
वि॒श्वमि॑दञ्ज॒गत्। ब्रह्म॑णः क्ष॒त्रनि॑र्मितम्। ब्रह्म॑ ब्राह्म॒ण
आ॒त्मना॑। अ॒न्तर॑स्मिन्नि॒मे लो॒काः॥६७॥

अ॒न्तर्वि॑श्वमि॒दञ्ज॑गत्। ब्रह्मै॒व भू॒तानां॑ ज्येष्ठम्। तेन॒ कौऽर॑हति
स्पर्धितुम्। ब्रह्म॑न्दे॒वास्त्रय॑स्त्रि॒ंशत्। ब्रह्म॑न्निन्द्रप्रजाप॒ती। ब्रह्म॑न्
ह॒ विश्वा॑ भू॒तानि॑। ना॒वीवा॒न्तः समा॑हि॒ता। च॒तस्र॑ आ॒शाः
प्रच॑रन्त्व॒ग्नयः॑। इ॒मं नो॑ य॒ज्ञत्र॑यतु प्रजा॒नन्। घृ॒तं पि॒न्वन्न॑जर॒ं
सु॒वीर॑म्॥६८॥

ब्रह्म॑ स॒मिद्ध॑व॒त्याहु॑तीनाम्। आ गावो॑ अ॒ग्नन्नु॑त भ॒द्रम॑क्रन्।
सीद॑न्तु गो॒ष्ठे र॒णय॑न्त्व॒स्मे। प्र॒जाव॑तीः पु॒रुरू॑पा इ॒ह स्युः॑।

इन्द्राय पूर्वोरुषसो दुहानाः। इन्द्रो यज्वने पृणते च शिक्षति।
उपेद्वदाति न स्वं मुषायति। भूयोभूयो रयमिदस्य वर्धयन्।
अभिन्ने खिले नि दधाति देवयुम्। न ता नशन्ति न ता
अर्वा॥६९॥

गावो भगो गाव इन्द्रो मे अच्छात्। गावः सोमस्य प्रथमस्य
भक्षः। इमा या गावः सजनास इन्द्रः। इच्छामीद्धुदा मनसा
चिदिन्द्रम्। यूयङ्गावो मेदयथा कृशञ्चित्। अश्लीलञ्चित्कृणुथा
सुप्रतीकम्। भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचः। बृहद्वो वयं उच्यते
सभासु। प्रजावन्तीः सृयवन्सः रिशन्तीः। शुद्धा अपः सुप्रपाणे
पिबन्तीः। मा वः स्तेन ईशत् माऽघशंसः। परि वो हेती
रुद्रस्य वृज्यात्। उपेदमुपपर्चनम्। आसु गोषूपपृच्यताम्।
उपर्षभस्य रेतसि। उपेन्द्र तव वीर्ये॥७०॥

चरामि कर्नयोऽन्यानर्पिता पदानि यज्वसु हवामहे विष्ठा लोकाः सुवीरमर्वा पिबन्तीष्वद्र॥[८]

ता सूर्याचन्द्रमसा विश्वभृत्तमा महत्। तेजो वसुमद्राजतो
दिवि। सामात्माना चरतः सामचारिणा। ययोर्व्रतं न ममे
जातुं देवयोः। उभावन्तौ परि यात अमर्या। दिवो न रश्मीः
स्तनुतो व्यर्णवे। उभा भुवन्ती भुवना कविक्रतू। सूर्या न चन्द्रा
चरतो हुतामती। पती द्युमद्विश्वविदा उभा दिवः। सूर्या उभा
चन्द्रमसा विचक्षणा॥७१॥

विश्ववारा वरिवोभा वरेण्या। ता नोऽवतं मतिमन्ता महिब्रता।

वि॒श्व॒व॒प॒री प्र॒तर॑णा तर॒न्ता। सु॒व॒र्वि॒दा दृ॒शये॑ भूरि॑रश्मी। सूर्या॑
हि च॒न्द्रा वसु॑ त्वेष॑दर्शता। म॒न॒स्वि॒नो॒भानु॑चर॒तोनु॑ स॒न्दिव॑म्।
अ॒स्य श्रवो॑ न॒द्यः स॒प्त बि॑भ्रति। द्यावा॑ क्षामा॑ पृथि॒वी द॑र्श॒तं
वपुः॑। अ॒स्मे सूर्या॑चन्द्र॒मसा॑ऽभिचक्षे॑। श्र॒द्धेक॑मिन्द्र चरतो
विच॑तुरम्॥ ७२॥

पूर्वा॑परं चरतो मा॒ययै॑तौ। शिशू॑ क्रीड॑न्तौ परि॑ यातो अध्व॒रम्।
विश्वा॑न्य॒न्यो भुव॑नाऽभि चष्टे॑। ऋ॒तून॒न्यो वि॒दध॑ञ्जायते पुनः॑।
हिर॑ण्यवर्णाः शुच॑यः पाव॒का यासा॑ऽ॒ राजा॑। यासा॑न्दे॒वाः
शि॒वेन॑ मा चक्षु॑षा पश्यत। आपो॑ भ॒द्रा आदि॑त्पश्यामि।
नास॑दासी॒न्नो सदा॑सीत्त॒दानी॑म्। नासी॒द्रजो॑ नो व्यो॑मा प॒रो
यत्। कि॒माव॑रीवः कुह॒ कस्य॑ शर्म॑न्॥ ७३॥

अ॒म्भः कि॒मासी॑द्ब॒ह॒नङ्ग॑भीरम्। न मृ॒त्युर॑मृ॒तन्त॑रहि॒ ना।
रात्रि॑या अ॒हं आसी॑त्प्र॒केतः॑। आनी॑दवा॒तऽस्व॒धया॑ तदे॒कम्।
तस्मा॑द्धा॒न्यन्न॑ प॒रः किञ्च॑नास॑। तम॑ आसी॒त्तम॑सा गूढ॑म॒ग्रे
प्र॒केत॑म्। स॒लि॒लऽसर्व॑मा इ॒दम्। तु॒च्छेना॒भ्वपि॑हि॒तं
यदा॑सीत्। तम॑स॒स्तन्म॑हि॒ना जा॑य॒तैक॑म्। का॒म॒स्तद॑ग्रे
सम॑वर्त॒ताधि॑॥ ७४॥

मन॑सो॒ रेतः॑ प्रथ॒मं यदा॑सीत्। स॒तो ब॒न्धुम॑स॒न्ति नि॑रविन्दन्।
हृदि॑ प्र॒ती॒ष्या क॒वयो॑ मनी॒षा। ति॒रश्ची॑नो॒ वित॑तो र॒श्मिरै॑षाम्।
अ॒धः स्वि॑दासी ३ दु॒परि॑ स्विदासी ३ त्। रे॒तो॒धा
आ॑सन्महि॒मान॑ आसन्। स्व॒धा अ॒वस्ता॑त्प्रय॒तिः प॒रस्ता॑त्।

को अ॒द्धा वे॒द क इ॒ह प्र वो॑चत्। कु॒त आ॒जा॒ता कु॒त इ॒यं
वि॒सृष्टिः॑। अ॒र्वा॒ग्दे॒वा अ॒स्य वि॒स॒र्ज॒नाय॑॥७५॥

अथा॒ को वे॒द यत॑ आ॒ब॒भूव॑। इ॒यं वि॒सृष्टि॑र्यत॑ आ॒ब॒भूव॑।
यदि॑ वा द॒धे यदि॑ वा न। यो अ॒स्याध्य॑क्षः पर॒मे व्यो॑मन्।
सो अ॒ङ्ग वे॒द यदि॑ वा न वे॒द। कि॒ं॒स्वि॒द्वन॒ङ्क उ॒ स वृ॑क्ष
आसीत्। यतो॒ द्यावा॑पृथि॒वी नि॑ष्टत॒क्षुः। मनी॑षिणो॒ मन॑सा
पृ॒च्छते॑दु॒तत्। यद॒ध्यति॑ष्ठ॒द्भुव॑नानि धा॒रयन्। ब्र॒ह्म वनं॑ ब्र॒ह्म स
वृ॒क्ष आसीत्॑॥७६॥

यतो॒ द्यावा॑पृथि॒वी नि॑ष्टत॒क्षुः। मनी॑षिणो॒ मन॑सा वि॒ब्रवी॑मि वः।
ब्र॒ह्माध्य॑तिष्ठ॒द्भुव॑नानि धा॒रयन्। प्रा॒तर॒ग्निं प्रा॒तरि॒न्द्रं ह॒वाम॑हे।
प्रा॒तर्मि॒त्रावरु॑णा प्रा॒तर॒श्विना॑। प्रा॒तर्भ॒गं पू॒षणं॑ ब्र॒ह्मण॑स्पतिम्।
प्रा॒तः सोम॑मु॒त रु॒द्रं हु॑वेम। प्रा॒तर्जि॑तं भ॒गमु॒ग्रं हु॑वेम। व॒यं
पु॒त्रमदि॑ते॒र्यो वि॑ध॒र्ता। आ॒ध्रश्चि॒द्यं मन्य॑मानस्तु॒रश्चि॑त्॥७७॥

राजा॑ चि॒द्यं भ॒गं भ॒क्षीत्या॑हं। भ॒ग प्र॒णेत॑र्भ॒ग सत्य॑राधः।
भ॒गेमा॑न्धियमु॒दव॑ दद॒न्नः। भ॒ग प्र णो॑ जनय॒ गोभि॑र॒श्वैः। भ॒ग
प्र नृभि॑र्नृ॒वन्तः स्या॑म। उ॒तेदा॑नीं भ॒गव॑न्तः स्या॑म। उ॒त प्र॑पि॒त्व
उ॒त मध्ये॑ अ॒ह्नाम्। उ॒तोदि॑ता म॒घव॑न्त्सूर्य॑स्य। व॒यन्दे॑वानां॑
सु॒म॒तौ स्या॑म। भ॒ग ए॒व भ॒गवा॑ं अस्तु॒ देवाः॑॥७८॥

तेन॑ व॒यं भ॒गव॑न्तः स्या॑म। तन्त्वा॑ भ॒ग सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स
नो॑ भ॒ग पुर॑ए॒ता भ॑वे॒ह। सम॑ध्व॒रायो॑षसो॒ नम॑न्त। द॒धि॒क्रावे॑व

शुचये प॒दाय॑। अ॒र्वा॒ची॒नं व॑सु॒विदं॑ भग॒न्नः। रथ॑मि॒वाश्वा॑ वा॒जिन॑
आव॑हन्तु। अ॒श्वा॒वती॒र्गोम॑तीर्न उ॒षासः॑। वी॒रव॑तीः स॒दमु॑च्छन्तु
भ॒द्राः। घृ॒तन्दु॑हा॒ना वि॒श्वतः॑ प्र॒पी॑नाः। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑
सदा॑ नः॥७९॥

वि॒च॒क्षणा॑ वि॒च॒तुर॑* शर्म॒न्नधि॑ वि॒स॒र्जना॑य॒ ब्रह्म॑ वनं ब्रह्म स वृक्ष आसी॒तुरश्वि॑दे॒वाः प्र॒पी॑ना
एकं॑ च॥—[९] पी॒वो॑न्ना॒न्ते शु॒क्रासः॑ सोमो॑ धे॒नुमि॑न्द्र॒स्तर॑स्वा॒ञ्छुचि॑मा दे॒वो या॑तु सूर्यो
दे॒वीम॑ह॒मस्मि॒ ता सूर्या॑चन्द्र॒मसा॒ नव॑॥९॥

पी॒वो॑न्ना॒मग्ने॒ त्वं पा॑रयानाधृष्यः शुचि॒न्नु वि॒श्रय॑माणो दि॒वो रु॒क्मोऽन्नं॑ प्रा॒णम॑न्नन्ता सूर्या॑चन्द्र॒मसा॒
नव॑स॒सतिः॥७९॥

पी॒वो॑न्ना॒र्य्यु॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् ३ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्निर्नः॑ पा॒तु कृ॒त्तिकाः॑। नक्ष॑त्रन्दे॒वमिन्द्रि॑यम्। इ॒दमा॑सां
विचक्ष॑णम्। ह॒विरा॒सं जु॑होतन। यस्य॒ भान्ति॑ र॒श्मयो॒ यस्य
के॒तवः॑। यस्ये॒मा वि॒श्वा भु॑व॒नानि॒ सर्वा॑। स कृ॒त्तिका॑भि॒रभि
सं॒वसा॑नः। अ॒ग्निर्नो॑ दे॒वः सु॑वि॒ते द॑धातु। प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी
वे॒तु प॒त्नी। वि॒श्वरू॑पा बृ॒हती चि॒त्रभा॑नुः॥१॥

सा नो॑ य॒ज्ञस्य॑ सु॒वि॒ते द॑धातु। यथा॒ जीवे॑म श॒रदः॑ सर्वा॑राः।
रोहि॑णी दे॒व्युद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा रू॒पाणि॑ प्रति॒मोद॑माना।
प्र॒जाप॑ति॒र॒ ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्ती। प्रि॒या दे॒वाना॑मुप॒यातु॑ य॒ज्ञम्।
सोमो॑ रा॒जा मृ॒गशी॑रू॒षेण॑ आ॒गन्। शि॒वं नक्ष॑त्रं प्रि॒यम॑स्य॒ धाम॑।
आ॒प्याय॑मानो बहु॒धा जने॑षु। रे॒तः प्र॒जां यज॑माने दधातु॥२॥

यत्ते॒ नक्ष॑त्रं मृ॒गशी॑रू॒षमस्ति॑। प्रि॒य र॑जन्प्रि॒यत॑मं प्रि॒याणा॑म्।
तस्मै॑ ते सोम ह॒विषा॑ वि॒धेम। शन्न॑ ए॒धि द्वि॒पदे॑ श॒श्वतु॑ष्पदे।
आ॒र्द्रया॑ रु॒द्रः प्रथ॑मान ए॒ति। श्रेष्ठो॑ दे॒वाना॑ पति॒रघ्नियाना॑म्।
नक्ष॑त्रमस्य ह॒विषा॑ वि॒धेम। मा नः॑ प्र॒जा री॑रिष॒न्मोत॑
वी॒रान्। हे॒ती रु॒द्रस्य॑ परि॑ णो वृणक्तु। आ॒र्द्रा नक्ष॑त्रं जुषता॒
ह॒विर्नः॑॥३॥

प्रमुञ्चमानौ दुरितानि विश्वा। अपाघशः सन्नुदतामरातिम्।
 पुनर्नो देव्यदितिः स्पृणोतु। पुनर्वसू नः पुनरेतां यज्ञम्। पुनर्नो
 देवा अभियन्तु सर्वे। पुनः पुनर्वो हविषा यजामः। एवा
 न देव्यदितिरनर्वा। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। पुनर्वसू
 हविषा वर्धयन्ती। प्रियन्देवानामप्येतु पाथः॥४॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। तिष्यं नक्षत्रमभिसम्बभूव। श्रेष्ठो
 देवानां पृतनासु जिष्णुः। दिशोऽनु सर्वा अभयं नो अस्तु।
 तिष्यः पुरस्तादुत मध्यतो नः। बृहस्पतिर्नः परि पातु पश्चात्।
 बाधेतान्द्वेषो अभयं कृणुताम्। सुवीर्यस्य पतयः स्याम। इदं
 सर्पेभ्यो हविरस्तु जुष्टम्। आश्रेषा येषामनुयन्ति चेतः॥५॥

ये अन्तरिक्षं पृथिवीङ्क्षियन्ति। ते नः सर्पासो हवमागमिष्ठाः।
 ये रोचने सूर्यस्यापि सर्पाः। ये दिवं देवीमनु सञ्चरन्ति।
 येषामाश्रेषा अनुयन्ति कामम्। तेभ्यः सर्पेभ्यो मधुमञ्जुहोमि।
 उपहृताः पितरो ये मघासु। मनोजवसः सुकृतः सुकृत्याः। ते
 नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः। स्वधाभिर्यज्ञं प्रयतं जुषन्ताम्॥६॥

ये अग्निदग्धा येऽनग्निदग्धाः। येऽमुं लोकं पितरः क्षियन्ति।
 याश्च विद्म या उ च न प्रविद्म। मघासु यज्ञं सुकृतं
 जुषन्ताम्। गवां पतिः फल्गुनीनामसि त्वम्। तदर्यमन्वरुण
 मित्र चारु। तन्त्वा वयं सनितारं सनीनाम्। जीवा
 जीवन्तमुप संविशेम। येनेमा विश्वा भुवनानि सञ्जिता। यस्य

दे॒वा अ॒नु सं॒ यन्ति॒ चेत्तः॥७॥

अ॒र्य॒मा रा॒जाऽज॒र॒स्तुवि॒ष्मान्। फ॒ल्गु॒नीनामृष॒भो रो॒रवी॒ति।
श्रे॒ष्ठो दे॒वानां॑ भ॒गवो॑ भ॒गासि॑। तत्त्वां॑ वि॒दुः फ॒ल्गु॒नीस्तस्य॑
वि॒त्तात्। अ॒स्मभ्यं॑ क्ष॒त्रम॒जर॑ सु॒वीर्य॑म्। गोम॒दश्व॑व॒दुप॒
सन्नु॑दे॒ह। भ॒गो ह दा॒ता भ॒ग इ॒त्प्रदा॑ता। भ॒गो दे॒वीः
फ॒ल्गु॒नीरा वि॒वेश। भ॒गस्ये॑त्तं प्र॒स॒वं ग॑मे॒म। यत्र॑ दे॒वैः
स॒ध॒मादं॑ म॒देम॥८॥

आया॑तु दे॒वः स॑वि॒तोप॑यातु। हि॒र॒ण्यये॑न सु॒वृता॒ रथे॑न। वह॑न्
ह॒स्तः सु॒भगं॑ वि॒द्मना॑प॒सम्। प्र॒यच्छ॑न्तं प॒पु॒रिं पु॒ण्यम॑च्छ॒।
ह॒स्तः प्र॒यच्छ॑त्व॒मृतं॑ व॒सीयः॑। दक्षि॑णेन॒ प्रति॑गृ॒णीम॑ ए॒नत्।
दा॒ता॒र॒म॒द्य स॑वि॒ता वि॑दे॒य। यो नो॑ ह॒स्ताय॑ प्र॒सुवा॑ति
य॒ज्ञम्। त्वष्टा॑ नक्ष॑त्रम॒भ्येति॑ चि॒त्राम्। सु॒भः सं॑सं यु॒वति॑
रोच॑माना॒म्॥९॥

नि॒वे॒शय॑न्न॒मृता॒न्मर्त्या॑श्च। रू॒पाणिं॑ पि॒श॒न्भुव॑नानि॒ विश्वा॑।
तन्न॒स्त्वष्टा॑ तदु॑ चि॒त्रा वि॑च॒ष्टाम्। तन्नक्ष॑त्रं भू॒रि॒दा अ॑स्तु
म॒ह्यम्। तन्नः॑ प्र॒जां वी॒रव॑ती॒ स॒नोतु॑। गोभि॑र्नो॒ अश्वैः॑
स॒म॒न॒क्तु य॒ज्ञम्। वा॒युर्नक्ष॑त्रम॒भ्येति॑ नि॒ष्ट्याम्। ति॒ग्मशृ॑ङ्गो
वृष॒भो रो॒रुवा॑णः। स॒मी॒रय॑न्भुव॑ना मा॒तरि॑श्वा॒। अ॒प॒ द्वे॒षा॑सि
नु॒दता॑म॒रातीः॥१०॥

तन्नो॑ वा॒युस्तदु॑ नि॒ष्ट्या शृ॑णोतु। तन्नक्ष॑त्रं भू॒रि॒दा अ॑स्तु

मह्यम्। तन्नो देवासो अनुजानन्तु कामम्। यथा
तरेम दुरितानि विश्वा। दूरमस्मच्छत्रवो यन्तु भीताः।
तदिन्द्राग्नी कृणुतान्तद्विशाखे। तन्नो देवा अनुमदन्तु यज्ञम्।
पश्चात्पुरस्तादभयन्नो अस्तु। नक्षत्राणामधिपत्नी विशाखे।
श्रेष्ठाविन्द्राग्नी भुवनस्य गोपौ॥११॥

विषूचः शत्रूनप बाधमानौ। अप क्षुधन्नुदतामरातिम्। पूर्णा
पश्चादुत पूर्णा पुरस्तात्। उन्मध्यतः पौर्णमासी जिगाय।
तस्यान्देवा अधि संवसन्तः। उत्तमे नाक इह मादयन्ताम्।
पृथ्वी सुवर्चा युवतिः सजोषाः। पौर्णमास्युदगाच्छोभमाना।
आप्याययन्ती दुरितानि विश्वा। उरुन्दुहां यजमानाय
यज्ञम्॥१२॥

चित्रभानुर्यजमाने दधातु हविर्नः पाथश्चेतो जुषन्ताश्चेतो मदेम रोचमानामरातीर्गोपौ यज्ञम्॥[१]

ऋद्ध्यास्म हव्यैर्नमसोपसद्य। मित्रन्देवं मित्रधेयं नो अस्तु।
अनूराधान् हविषा वर्धयन्तः। शतर्ज्जीवेम शरदः सर्वाः।
चित्रं नक्षत्रमुदगात्पुरस्तात्। अनूराधास इति यद्वदन्ति।
तन्मित्र एति पृथिभिर्देवयानैः। हिरण्ययैर्विततैरन्तरिक्षे।
इन्द्रो ज्येष्ठामनु नक्षत्रमेति। यस्मिन्वृत्रं वृत्रतूर्यं ततार॥१३॥

तस्मिन्वयममृतन्दुहानाः। क्षुधन्तरेम दुरितिन्दुरिष्टिम्।
पुरन्दराय वृषभाय धृष्णवे। अषाढाय सहमानाय मीढुषे।
इन्द्राय ज्येष्ठा मधुमद्दुहाना। उरुं कृणोतु यजमानाय

लो॒कम्। मू॒लं प्र॒जां वी॒रव॑तीं विदेय। परा॑च्येतु॒ निर्ऋ॑तिः
परा॒चा। गोभि॑र्नक्ष॒त्रं प॒शुभिः॑ सम॑क्तम्। अह॑र्भूया॒द्यज॑मानाय॒
मह्य॑म्॥१४॥

अह॑र्नो अ॒द्य सु॑विते द॑धातु। मू॒लं नक्ष॑त्रमिति यद्वद॑न्ति। परा॑चीं
वा॒चा निर्ऋ॑तिनुदामि। शि॒वं प्र॒जायै॑ शि॒वम॑स्तु॒ मह्य॑म्।
या दि॒व्या आपः॑ पय॑सा सम्ब॒भूवुः। या अ॒न्तरि॑क्ष उ॒त
पार्थि॑वीर्याः। यासा॑मषा॒ढा अ॑नुयन्ति॒ काम॑म्। ता न॒ आपः॑
श॒ऽस्यो॒ना भ॑वन्तु। याश्च॒ कूप्या॑ याश्च॒ ना॒द्याः॑ समु॒द्रियाः॑।
याश्च॑ वैश॒न्तीरु॒त प्रा॑स॒चीर्याः॑॥१५॥

यासा॑मषा॒ढा मधु॑ भ॒क्षय॑न्ति। ता न॒ आपः॑ श॒ऽस्यो॒ना भ॑वन्तु।
तन्नो॒ विश्वे॒ उप॑ शृण्वन्तु दे॒वाः। तद॑षा॒ढा अ॒भिसं॑यन्तु य॒ज्ञम्।
तन्नक्ष॑त्रं प्रथतां प॒शुभ्यः॑। कृषि॑र्वृष्टि॒र्यज॑मानाय कल्पताम्।
शु॒भ्राः क॒न्या यु॒वतयः॑ सु॒पेश॑सः। क॒र्मक॑तः सु॒कृतो॑ वी॒र्या॑वतीः।
विश्वा॑न्दे॒वान् ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तीः। अ॒षा॒ढाः का॒ममु॑प॒ यान्तु॑
य॒ज्ञम्॥१६॥

यस्मि॑न्ब्रह्मा॒ऽभ्यज॑यत्सर्वमे॒तत्। अ॒मुं च॑ लो॒कमि॑दम् च॒
सर्व॑म्। तन्नो॒ नक्ष॑त्रमभिजिद्विजित्य। श्रिय॑न्दधा॒त्वह॑णीयमानम्।
उ॒भौ लो॒कौ ब्रह्म॑णा॒ सञ्जि॑तेमौ। तन्नो॒ नक्ष॑त्रमभिजिद्विच॑ष्टाम्।
तस्मि॑न्वयं पृ॒तनाः॑ सञ्जये॑म। तन्नो॒ दे॒वासो॒ अनु॑जानन्तु॒
का॒मम्। शृ॒ण्वन्ति॑ श्रो॒णाम॒मृत॑स्य गो॒पाम्। पु॒ण्या॑मस्या॒
उप॑शृणोमि॒ वाच॑म्॥१७॥

म॒हीं दे॒वीं विष्णु॑पत्नीम॒जूर्या॑म् । प्र॒तीची॑मेना॒ ह॒विषा॑ यजामः ।
 त्रेधा॑ विष्णु॑रुरुगा॒यो विच॑क्रमे । म॒हीन्दि॒वं पृथि॑वीम॒न्तरि॑क्षम् ।
 तच्छ्रो॑णैति॒ श्रव॑ इच्छ॒माना॑ । पु॒ण्यं श्लो॑कं यज॑मानाय
 कृ॒ण्वती॑ । अ॒ष्टौ दे॒वा वस॑वः सो॒म्यासः॑ । चत॑स्रो दे॒वीर॒जराः॑
 श्रवि॑ष्ठाः । ते य॒ज्ञं पा॑न्तु रज॑सः प॒रस्ता॑त् । स॒वत्स॒रीण॑म॒मृतं॑
 स्व॒स्ति ॥ १८ ॥

य॒ज्ञं नः॑ पा॒न्तु वस॑वः प॒रस्ता॑त् । द॒क्षिण॑तोऽभि॒यन्तु॑ श्रवि॑ष्ठाः ।
 पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम॒भि संवि॑शाम । मा नो अ॒राति॑र॒घशः॑ साऽग॒न् ।
 क्ष॒त्रस्य॑ रा॒जा वरु॑णोऽधि॒राजः॑ । नक्ष॑त्राणां श॒तभि॑ष॒ग्वसि॑ष्ठः ।
 तौ दे॒वेभ्यः॑ कृ॒णुतो दी॒र्घमा॑युः । श॒तं स॒हस्रा॑ भेष॒जानि॑ धत्तः ।
 य॒ज्ञं नो॒ राजा॒ वरु॑ण॒ उप॑यातु । तन्नो॒ विश्वे॑ अ॒भि संय॑न्तु
 दे॒वाः ॥ १९ ॥

तन्नो॒ नक्ष॑त्रं श॒तभि॑ष॒गजु॑षाणम् । दी॒र्घमा॑युः प्र॒तिर॑द्वेष॒जानि॑ ।
 अ॒ज एक॑पा॒दुद॑गात्प॒रस्ता॑त् । वि॒श्वा भू॒तानि॑ प्र॒तिमो॑द॒मानः॑ ।
 तस्य॑ दे॒वाः प्र॑स॒वं य॑न्ति॒ सर्वे॑ । प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒मृत॑स्य गो॒पाः ।
 वि॒भ्राज॑मानः॒ समि॑धा॒न उ॒ग्रः । आऽन्तरि॑क्षम॒रुह॑द॒गन्ध्या॑म् ।
 तं सूर्य॑ दे॒वम॒जमे॑कपा॒दम् । प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒नुय॑न्ति॒
 सर्वे॑ ॥ २० ॥

अहि॑र्बु॒ध्नियः॑ प्रथ॑मान एति । श्रेष्ठो॑ दे॒वाना॑मु॒त मानु॑षाणाम् । तं
 ब्रा॒ह्म॒णाः सो॑म॒पाः सो॒म्यासः॑ । प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒भि र॑क्षन्ति॒ सर्वे॑ ।

चत्वार॑ एक॑म॒भिकर्म॑ दे॒वाः। प्रो॒ष्ठप॒दास॑ इति॒ यान् वद॑न्ति।
ते बु॒ध्रियं॑ परि॒षद्य॑ स्तु॒वन्तः॑। अहि॑ रक्षन्ति॒ नम॑सोप॒सद्य॑।
पू॒षा रे॒वत्यन्वे॑ति॒ पन्था॑म्। पु॒ष्टिप॑तीं पशु॒पा वाज॑बस्त्यौ॥ २१॥

इ॒मानि॑ ह॒व्या प्रय॑ता जुषा॒णा। सु॒गैर्नो॑ यानै॒रुप॑यातां य॒ज्ञम्।
क्षु॒द्रान्प॒शून् रक्ष॑तु रे॒वतीं॑ नः। गावो॑ नो अ॒श्वा अ॒न्वेतु॑
पू॒षा। अन्न॑ रक्ष॑न्तौ बहु॒धा वि॑रूपम्। वाज॑ सनुतां
यज॑मानाय य॒ज्ञम्। तद॒श्विना॑व॒श्वयु॑जोप॑याताम्। शुभ॒ङ्गमि॑ष्टौ
सु॒यमे॑भि॒रश्वैः॑। स्वं नक्ष॑त्रं ह॒विषा॑ यज॑न्तौ। मध्वा॒ सम्पृ॑क्तौ
यजु॑षा॒ सम॑क्तौ॥ २२॥

यो दे॒वानां॑ भि॒षजौ॑ ह॒व्यवा॒हौ। वि॒श्वस्य॑ दू॒ताव॑मृत॑स्य
गो॒पौ। तौ नक्ष॑त्रं जुजुषा॒णोप॑याताम्। नमो॒ऽश्विभ्यां॑
कृ॒णुमो॑ऽश्वयु॒ग्भ्याम्। अप॑ पा॒प्मानं॑ भ॒रणी॑र्भरन्तु। तद्य॒मो
राजा॒ भग॑वान् विच॑ष्टाम्। लो॒कस्य॑ राजा॑ मह॒तो म॒हान्
हि। सु॒गन्नः॑ पन्था॒मभ॑यं कृ॒णोतु॑। यस्मि॒न्नक्ष॑त्रे य॒म एति॑
राजा॑। यस्मि॒न्नेन॑म॒भ्यषि॑ञ्चन्त दे॒वाः। तद॑स्य चि॒त्रं ह॒विषा॑
यजा॑म। अप॑ पा॒प्मानं॑ भ॒रणी॑र्भरन्तु। नि॒वेश॑नी॒ यत्ते दे॒वा
अद॑धुः॥ २३॥

त॒तार॒ मह्यं॑ प्रास॒चीर्या॑ या॒न्तु य॒ज्ञं वाच॑स्व॒स्ति दे॒वा अनु॑यन्ति॒ सर्वे॑ वाज॑बस्त्यौ॒ सम॑क्तौ
दे॒वास्त्रीणि॑ च॥

[२]

नवो॑नवो भवति॒ जाय॑मानो॒ यमा॑दि॒त्या अ॒शुमा॑प्या॒यय॑न्ति।

ये विरूपे समनसा संव्ययन्ती। समानन्तन्तुं परितातना तै।
 विभू प्रभू अनुभू विश्वतो हुवे। ते नो नक्षत्रे हवमागमेतम्।
 वयन्देवी ब्रह्मणा संविदानाः। सुरत्नासो देववीतिन्दधानाः।
 अहोरात्रे हविषा वर्धयन्तः। अतिं पाप्मानमतिं मुक्त्या गमेम।
 प्रत्युवदृश्यायती॥२४॥

व्युच्छन्ती दुहिता दिवः। अपो मही वृणुते चक्षुषा।
 तमो ज्योतिष्कृणोति सूनरी। उदुस्त्रियाः सचते सूर्यः।
 सचा उद्यन्नक्षत्रमर्चिमत्। तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च। सं
 भुक्तेन गमेमहि। तन्नो नक्षत्रमर्चिमत्। भानुमत्तेज उच्चरत्।
 उपयज्ञमिहागमत्॥२५॥

प्र नक्षत्राय देवाय। इन्द्रायेन्दुः हवामहे। सनः सविता
 सुवत्सनिम्। पुष्टिदां वीरवत्तमम्। उदुत्यश्चित्रम्। अदितिर्न
 उरुष्यतु महीम्। षु मातरम्। इदं विष्णुः प्रतद्विष्णुः।
 अग्निर्मूर्धा भुवः। अनुनोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्।
 हव्यवाहः स्विष्टम्॥२६॥

आयत्यगमत्स्विष्टम्॥ [३]

अग्निर्वा अकामयत। अन्नादो देवानाः स्यामिति। स
 एतमग्नये कृत्तिकाभ्यः पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ततो
 वै सोऽन्नादो देवानामभवत्। अग्निर्वै देवानामन्नादः। यथा ह
 वा अग्निर्देवानामन्नादः। एवम् ह वा एष मनुष्याणां भवति।
 य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽन्नं जुहोति।

अ॒ग्रये॒ स्वाहा॒ कृ॒त्तिका॒भ्यः॒ स्वाहा॑॥ अ॒म्बाये॒ स्वाहा॑ दु॒लाये॒
स्वाहा॑॥ नि॒त॒ल्यै स्वाहा॑ऽभ्रय॑न्त्यै स्वाहा॑॥ मे॒घय॑न्त्यै स्वाहा॑
व॒रु॒षय॑न्त्यै स्वाहा॑॥ चु॒पु॒णीका॑यै स्वाहेति॥ २७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।
तासा॑ः रोहि॒णीम॒भ्य॑ध्यायत्। सोऽका॑मयत। उप॒ मा वर्ते॑त।
समे॑नया गच्छे॒येति॑। स ए॒तं प्र॒जाप॑तये रोहि॒ण्यै च॒रुं
नि॒र॑वपत्। ततो॒ वै सा तमु॑पावर्तत। समे॑नयागच्छत। उप॑ ह
वा ए॑नं प्रि॒यमा॑वर्तते। सं प्रि॒येण॑ गच्छते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑
रोहि॒ण्यै स्वाहा॑॥ रोच॑मानायै स्वाहा॑ प्र॒जाभ्यः॒ स्वाहेति॑॥ २८॥

सोमो॒ वा अ॑का॒मय॑त। ओष॑धीनाः रा॒ज्यम॒भिज॑येयमिति॑। स
ए॒तः सोमा॑य मृ॒गशी॒र्षाय॑ श्यामा॒कं च॒रुं पय॑सि नि॒र॑वपत्।
ततो॒ वै स ओष॑धीनाः रा॒ज्यम॒भ्य॑जयत्। स॒मा॒नाना॑ः ह
वै रा॒ज्यम॒भिज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। सोमा॑य स्वाहा॑ मृ॒गशी॒र्षाय॑ स्वाहा॑॥
इ॒न्व॒काभ्यः॒ स्वाहा॑ोष॑धीभ्यः स्वाहा॑॥ रा॒ज्याय॑ स्वाहा॑ऽभिजि॑त्यै
स्वाहेति॑॥ २९॥

रु॒द्रो वा अ॑का॒मय॑त। प॒शुमा॑न्त्स्यामिति॑। स ए॒तः रु॒द्राया॑र्द्रायै
प्रे॒त्यङ्ग॑वं च॒रुं पय॑सि नि॒र॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शुमान॑भवत्।
प॒शुमा॑न् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। रु॒द्राय॑ स्वाहा॑ऽर्द्रायै स्वाहा॑॥

पिन्वमानायै स्वाहा पशुभ्यः स्वाहेति॥३०॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसीत्। साऽकामयत्। ओषधीभिर्वनस्पतिभिः प्रजायेयेति। सैतमदित्यै पुनर्वसुभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः प्राजायत्। प्रजायते ह वै प्रजया पशुभिः। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा पुनर्वसुभ्याम्। स्वाहा भूत्यै स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेति॥३१॥

बृहस्पतिर्वा अकामयत्। ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतं बृहस्पतये तिष्याय नैवारं चरुं पयसि निरवपत्। ततो वै स ब्रह्मवर्चस्यभवत्। ब्रह्मवर्चसी ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। बृहस्पतये स्वाहा तिष्याय स्वाहा। ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥३२॥

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवाः सर्पेभ्य आश्रेषाभ्य आज्ये करम्भन्निरवपन्। तानेताभिरेवदेवताभिरुपानयन्। एताभिर्ह वै देवताभिर्द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपनयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सर्पेभ्यः स्वाहाऽऽश्रेषाभ्यः स्वाहा। दन्द्रशूकेभ्यः स्वाहेति॥३३॥

पितरो वा अकामयन्त। पितृलोकं ऋध्रुयामेति। त एतं पितृभ्यो मघाभ्यः पुरोडाशं षट्कपालं निरवपन्। ततो वै ते पितृलोकं आर्ध्रुवन्। पितृलोके ह वा ऋध्नोति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। पितृभ्यः स्वाहा

म॒घाभ्यः॑। स्वाहा॑ऽनु॒घाभ्यः॑ स्वाहा॑ग॒दाभ्यः॑। स्वाहा॑ऽरु॒न्ध॒तीभ्यः॑
स्वाहेति॑॥३४॥

अ॒र्य॒मा वा अ॑कामयत। प॒शु॒मा॒न्त्स्या॒मिति॑। स ए॒तम॑र्य॒म्णे
फल्गु॑नीभ्यां च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शु॒मान॑भवत्।
प॒शु॒मा॒न् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒र्य॒म्णे स्वाहा॑ फल्गु॑नीभ्या॒ऽऽ स्वाहा॑।
प॒शु॒भ्यः स्वाहेति॑॥३५॥

भ॒गो वा अ॑कामयत। भ॒गी श्रे॑ष्ठी दे॒वाना॑ऽस्या॒मिति॑। स ए॒तं
भगा॑य॒ फल्गु॑नीभ्यां च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स भ॑गी श्रे॑ष्ठी
दे॒वाना॑मभवत्। भ॒गी ह॒ वै श्रे॑ष्ठी सं॒माना॑ना॒ भवति॑। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। भगा॑य॒
स्वाहा॑ फल्गु॑नीभ्या॒ऽऽ स्वाहा॑। श्रे॑ष्ठा॒य स्वाहेति॑॥३६॥

स॒वि॒ता वा अ॑कामयत। श्र॒न्मे दे॒वा द॒धीर॑न्। स॒वि॒ता
स्या॒मिति॑। स ए॒तं स॑वि॒त्रे ह॑स्ता॒य पुरो॑डाशं द्वा॒द॒श॒क॒पालं
निर॑वपदाशूनां व्री॒हीणा॑म्। ततो॒ वै तस्मै॑ श्रद्धे॒वा अ॑द॒धत॑।
स॒वि॒ताऽभ॑वत्। श्रद्ध॒वा अ॑स्मै म॒नुष्या॑ दधते। स॒वि॒ता
सं॒माना॑ना॒ भवति॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। स॒वि॒त्रे स्वाहा॑ ह॑स्ता॒य। स्वाहा॑ द॒द॒ते
स्वाहा॑ पृ॒ण॒ते। स्वाहा॑ प्र॒यच्छ॑ते स्वाहा॑ प्र॒तिगृ॑भ्ण॒ते स्वाहेति॑
॥३७॥

त्वष्टा॑ वा अ॑कामयत। चि॒त्रं प्र॒जां वि॑न्दे॒येति॑। स ए॒तन्त्वष्टे॑

चित्रायै पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपत्। ततो वै स चित्रं प्रजामविन्दत। चित्रं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। त्वष्ट्रे स्वाहा चित्रायै स्वाहा। चैत्राय स्वाहा प्रजायै स्वाहेति॥३८॥

वायुर्वा अकामयत। कामचारमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतद्वायवे निष्ठायै गृष्ट्यै दुग्धं पयो निर्वपत्। ततो वै स कामचारमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। कामचारं ह वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वायवे स्वाहा निष्ठायै स्वाहा। कामचाराय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥३९॥

इन्द्राग्नी वा अकामयेताम्। श्रेष्ठं देवानामभिजयेवेति। तावेतमिन्द्राग्निभ्यां विशाखाभ्यां पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपताम्। ततो वै तौ श्रेष्ठं देवानामभ्यजयताम्। श्रेष्ठं ह वै समानानामभि जयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा विशाखाभ्यां स्वाहा। श्रेष्ठाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४०॥

अथैतत्पौर्णमास्या आज्यं निर्वपति। कामो वै पौर्णमासी। काम आज्यम्। कामेनैव कामं समर्धयति। क्षिप्रमेनं सकाम उपनमति। येन कामेन यजते। सोऽत्र जुहोति। पौर्णमास्यै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥४१॥

अग्निः पञ्चदश प्रजापतिष्णोऽंशं सोमं एकादश रुद्रो दशर्क्षेकादशं बृहस्पतिर्दशं देवासुरा नव
पितर एकादशार्यमा भगो दशं दश सविता चतुर्दशं त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी दशं दशाद्यैतत्पौर्णमास्या
अष्टौ पञ्चदश॥ [४]

मित्रो वा अकामयत। मित्रधेयमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति।
स एतं मित्रायानूराधेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स
मित्रधेयमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। मित्रधेयं ह वा एषु
लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं
वेद। सोऽत्र जुहोति। मित्राय स्वाहाऽनूराधेभ्यः स्वाहा।
मित्रधेयाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४२॥

इन्द्रो वा अकामयत। ज्यैष्ठ्यं देवानामभिजयेयमिति।
स एतमिन्द्राय ज्येष्ठायै पुरोडाशमेकादशकपालं
निरवपन्महाव्रीहीणाम्। ततो वै स ज्यैष्ठ्यं देवानामभ्यजयत्।
ज्यैष्ठ्यं ह वै समानानामभिजयति। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राय स्वाहा
ज्येष्ठायै स्वाहा। ज्येष्ठाय स्वाहाभिजित्यै स्वाहेति॥४३॥

प्रजापतिर्वा अकामयत। मूलं प्रजां विन्देयेति। स एतं
प्रजापतये मूलाय चरुं निरवपत्। ततो वै स मूलं
प्रजामविन्दत। मूलं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। प्रजापतये
स्वाहा मूलाय स्वाहा। प्रजायै स्वाहेति॥४४॥

आपो वा अकामयन्त। समुद्रङ्गामभिजयेमेति।

ता ए॒तम॒द्भ्योऽषा॒ढाभ्य॑श्च॒रुं निर॑वपन्। ततो॒ वै ताः
स॒मु॒द्रङ्काम॑म॒भ्यज॑यन्। स॒मु॒द्रं ह॒ वै का॑मम॒भिज॑यति। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
अ॒द्भ्यः स्वाहा॑ऽषा॒ढाभ्यः॑ स्वाहा॑। स॒मु॒द्राय॑ स्वाहा॒ कामा॑य॒
स्वाहा॑। अ॒भिजि॑त्यै स्वाहेति॑॥४५॥

विश्वे॑ वै दे॒वा अ॑कामयन्त। अ॒न॒प॒ज॒य्यं ज॑येमेति॑। त
ए॒तं विश्वे॑भ्यो दे॒वेभ्यो॑ऽषा॒ढाभ्य॑श्च॒रुं निर॑वपन्। ततो॒ वै
तैऽन॑प॒ज॒य्यम॑जयन्। अ॒न॒प॒ज॒य्यं ह॒ वै ज॑यति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। विश्वे॑भ्यो
दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽषा॒ढाभ्यः॑ स्वाहा॑। अ॒न॒प॒ज॒य्याय॑ स्वाहा॒
जित्यै॑ स्वाहेति॑॥४६॥

ब्रह्म॑ वा अ॑कामयत। ब्र॒ह्म॒लो॒कम॑भिज॑येयमिति॑।
तदे॒तं ब्रह्म॑णेऽभिजि॑ते च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै
तद्ब्रह्म॑लो॒कम॑भ्यजयत्। ब्र॒ह्म॒लो॒कं ह॒ वा अ॑भिज॑यति। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
ब्रह्म॑णे स्वाहा॑ऽभिजि॑ते स्वाहा॑। ब्र॒ह्म॒लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽभिजि॑त्यै
स्वाहेति॑॥४७॥

विष्णु॑र्वा अ॑कामयत। पु॒ण्यं श्लो॒कं शृ॑ण्वीय। न मां
पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छेदिति॑। स ए॒तं विष्ण॑वे श्रो॒णायै॑
पुरो॒डाश॑त्रिकपा॒लन्नि॑रवपत्। ततो॒ वै स पु॒ण्यं
श्लो॒कम॑शृणुत। नैनं॑ पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छत्। पु॒ण्यं ह॒

वै श्लोकः शृणुते। नैनं पापी कीर्तिरागच्छति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। विष्णवे स्वाहा श्रोणायै स्वाहा। श्लोकाय स्वाहा श्रुताय स्वाहेति॥४८॥

वसवो वा अंकामयन्त। अग्रं देवतानां परीयामेति। त एतं वसुभ्यः श्रविष्ठाभ्यः पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्। ततो वै तेऽग्रं देवतानां पर्यायन्। अग्रं ह वै समानानां पर्येति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वसुभ्यः स्वाहा श्रविष्ठाभ्यः स्वाहा। अग्राय स्वाहा परीत्यै स्वाहेति॥४९॥

इन्द्रो वा अंकामयत। दृढोऽशिथिलः स्यामिति। स एतं वरुणाय शतभिषजे भेषजेभ्यः पुरोडाशं दशकपालं निरवपत्कृष्णानां ब्रीहीणाम्। ततो वै स दृढोऽशिथिलोऽभवत्। दृढो ह वा अशिथिलो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वरुणाय स्वाहा शतभिषजे स्वाहा। भेषजेभ्यः स्वाहेति॥५०॥

अजो वा एकपादकामयत। तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतमजायैकपदे प्रोष्ठपदेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यभवत्। तेजस्वी ह वै ब्रह्मवर्चसी भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।

अजायैकंपदे स्वाहा॑ प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा॑। तेजसे स्वाहा॑
ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥५१॥

अहिर्वै बुध्रियोऽकामयत। इमां प्रतिष्ठां विन्देयेति। स
एतमहये बुध्रियाय प्रोष्ठपदेभ्यः पुरोडाशं भूमिकपालं
निरवत्। ततो वै स इमां प्रतिष्ठामविन्दत। इमां ह वै
प्रतिष्ठां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद।
सोऽत्र जुहोति। अहये बुध्रियाय स्वाहा॑ प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा॑।
प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥५२॥

पूषा वा अकामयत। पशुमान्त्स्यामिति। स एतं पूष्णे रेवत्यै
चरुं निरवपत्। ततो वै स पशुमानभवत्। पशुमान् ह वै
भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र
जुहोति। पूष्णे स्वाहा॑ रेवत्यै स्वाहा॑। पशुभ्यः स्वाहेति॥५३॥

अश्विनौ वा अकामयेताम्। श्रोत्रस्विनावबधिरो स्यावेति।
तावेतमश्विभ्यामश्वयुग्भ्यां पुरोडाशं द्विकपालं निरवपताम्।
ततो वै तौ श्रोत्रस्विनावबधिरावभवताम्। श्रोत्रस्वी ह वा
अबधिरो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद।
सोऽत्र जुहोति। अश्विभ्यां स्वाहा॑ऽश्वयुग्भ्यां स्वाहा॑।
श्रोत्राय स्वाहा॑ श्रुत्यै स्वाहेति॥५४॥

यमो वा अकामयत। पितृणां राज्यमभिजयेयमिति। स
एतं यमायापभरणीभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स पितृणां
राज्यमभ्यजयत्। समानानां ह वै राज्यमभि जयति। य

ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहोति॑।
य॒माय॑ स्वाहा॑ऽप॒भर॑णीभ्यः॒ स्वाहा॑। रा॒ज्याय॑ स्वाहा॒भिजि॑त्यै
स्वाहेति॑॥५५॥

अथै॒तद॑मा॒वास्या॑या॒ आज्यं॑ निर्व॑पति। कामो॒ वा अ॑मा॒वास्या॑।
काम॑ आज्य॒म॑। कामे॒नैव॑ काम॒ः सम॑र्धयति। क्षि॒प्रमे॑न॒ः
सकाम॑ उप॑नमति। येन॑ कामे॒न यज॑ते। सोऽ॒त्र जुहोति॑।
अ॒मा॒वास्या॑यै स्वाहा॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑ऽऽग॒त्यै स्वाहेति॑॥५६॥

मित्र॑ इन्द्रः प्र॒जाप॑तिर्दशं द॒शाप॑ एका॑दशं वि॒श्वे ब्र॒ह्म दश॑दशं विष्णु॒स्त्रयो॑दशं वस॑व इन्द्रोऽ॒जोऽहि॑र्वै
बु॒ध्नियः॑ पू॒षाऽश्वि॑नौ य॒मो दशं॑ द॒शाथै॑तद॑मा॒वास्या॑या अ॒ष्टौ पञ्च॑दश॥—————[५]

च॒न्द्रमा॑ वा अ॑कामयत। अ॒होरा॑त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्स॑वत्स॒रमा॑प्त्वा
च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्य॒ः सलो॑कता॒माप्नु॑यामि॒ति। स ए॒तश्च॒न्द्रम॑से
प्रती॒दृश्या॑यै पु॒रोडा॑शं पञ्च॑दशक॒पालं॑ निर॑वपत्। ततो॑
वै सोऽ॒होरा॑त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्स॑वत्स॒रमा॑प्त्वा।
च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्य॒ः सलो॑कता॒माप्नो॑त्। अ॒होरा॑त्रान्
ह वा अ॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्स॑वत्स॒रमा॑प्त्वा। च॒न्द्रम॑सः
सायु॑ज्य॒ः सलो॑कता॒माप्नो॑ति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑
चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहोति॑। च॒न्द्रम॑से स्वाहा॑ प्रती॒दृश्या॑यै
स्वाहा॑। अ॒होरा॑त्रेभ्यः स्वाहा॑ऽर्धमा॒सेभ्यः॑ स्वाहा॑। मा॒सेभ्यः॑
स्वाह॑र्तुभ्यः स्वाहा॑। सं॒वत्स॒राय॑ स्वाहेति॑॥५७॥

अ॒होरा॑त्रे वा अ॑कामयेताम्। अत्य॑होरा॒त्रे मु॑च्येवहि। न
ना॒वहो॑रा॒त्रे आ॑प्नुयाता॒मिति॑। ते ए॒तम॑होरा॒त्राभ्या॑ च॒रुं

निर॑वपताम्। द्वा॒नानां॑ व्री॒ही॒णाम्। शु॒क्लानां॑ च कृ॒ष्णानां॑ च।
 स॒वा॒त्योर्दु॒ग्धे। श्वे॒तायै॑ च कृ॒ष्णायै॑ च। ततो॒ वै ते अत्य॑होरा॒त्रे
 अ॒मुच्ये॑ते। नैनै॑ अहोरा॒त्रे आ॑प्नुताम्। अति॑ ह॒ वा अ॑होरा॒त्रे
 मु॒च्यते। नैन॑महोरा॒त्रे आ॑प्नुतः। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑
 चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ह्ने स्वा॑हा रा॒त्रियै॑ स्वाहा॑।
 अति॑मु॒त्तये॑ स्वाहेति॑॥५८॥

उ॒षा वा अ॑कामयत। प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑ सु॒भगा॑ स्या॒मिति॑।
 सै॒तमु॒षसे॑ च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै सा प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑
 सु॒भगा॑ऽभवत्। प्रि॒यो ह॒ वै संमा॑नाना॑ सु॒भगा॑ भवति। य
 ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
 उ॒षसे॑ स्वाहा॒ व्यु॒ष्ट्यै॑ स्वाहा॑। व्यू॒ष्ट्यै॑ स्वाहा॑ व्यु॒च्छन्त्यै॑ स्वाहा॑।
 व्यु॒ष्टायै॑ स्वाहेति॑॥५९॥

अथै॒तस्मै॑ नक्ष॑त्राय च॒रुनि॑र्वपति। यथा॒ त्वन्दे॒वाना॑म॒सि।
 ए॒वम॒हं म॑नु॒ष्याणां॑ भू॒यास॑मिति॑। यथा॑ ह॒ वा ए॒तद्दे॒वाना॑म्।
 ए॒व॑ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते।
 य उ॑ चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। नक्ष॑त्राय॒ स्वाहो॑दे॒ष्यते॑
 स्वाहा॑। उ॒द्य॒ते स्वा॑होदि॒ताय॑ स्वाहा॑। हर॑से॒ स्वाहा॑ भर॑से॒
 स्वाहा॑। भ्राज॑से॒ स्वाहा॑ तेज॑से॒ स्वाहा॑। तप॑से॒ स्वाहा॑
 ब्र॒ह्मव॑र्च॒साय॑ स्वाहेति॑॥६०॥

सूर्यो॑ वा अ॑कामयत। नक्ष॑त्राणां प्रति॒ष्ठा स्या॒मिति॑। स

ए॒त॒ꣳ सूर्या॑य॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्चरुं॒ निर॑वपत्। ततो॒ वै स नक्ष॑त्राणां
प्रति॒ष्ठाऽभ॑वत्। प्रति॒ष्ठा ह॒ वै स॑मा॒नानां॑ भवति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। सूर्या॑य॒
स्वाहा॑ नक्ष॑त्रेभ्यः॒ स्वाहा॑। प्रति॒ष्ठायै॑ स्वाहेति॑॥६१॥

अथै॒तमदि॑त्यै चरुं॒ निर॑वपति। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्यामे॒व
प्रति॑तिष्ठति। सोऽत्र॑ जुहोति। अदि॑त्यै॒ स्वाहा॑ प्रति॒ष्ठायै॑
स्वाहेति॑॥६२॥

अथै॒तं विष्ण॑वे चरुं॒ निर॑वपति। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः
प्रति॑तिष्ठति। सोऽत्र॑ जुहोति। विष्ण॑वे॒ स्वाहा॑ य॒ज्ञाय॑ स्वाहा॑।
प्रति॒ष्ठायै॑ स्वाहेति॑॥६३॥

च॒न्द्रमाः पञ्च॑दशाहोरा॒त्रे सप्त॑दशो॒षा एका॑दशाथै॒तस्मै नक्ष॑त्राय॒ त्रयो॑दश॒ सूर्यो दशा॑थै॒तमदि॑त्यै
पञ्चाथै॒तं विष्ण॑वे ष॒द्धस॑ (स॒विताऽऽशू॑नां ब्री॒हीणामिन्द्रो॑ म॒हाब्री॑हीणामिन्द्रः॑ कृ॒ष्णानां॑ ब्री॒हीणाम॑होरा॒त्रे
द्वया॑नां ब्री॒हीणाम्। पि॒तर॑ष्प॒द्वैपाल॑ꣳ स॒विता द्वा॑दशकपालमिन्द्रा॒ग्नी एका॑दशकपालमिन्द्र
एका॑दशकपालमिन्द्रो॒ दश॑कपालं॒ विष्णु॑स्त्रिकपालमहि॒भूमि॑कपालम॒श्विनौ द्वि॑कपालश्च॒न्द्रमाः
पञ्च॑दशकपालम॒ग्निस्त्वष्टा॑ वस॑वोऽष्टाकपालम॒न्यत्र च॑रुम्। रु॒द्रोऽर्य॑मा पू॒षा प॑शुमान्त्स्याꣳ सोमो॑
रु॒द्रो बृ॒हस्पतिः॑ पर्य॑सि वा॒युः प॒यः सोमो॑ वा॒युरिन्द्रा॒ग्नी मि॒त्र इन्द्र॑ आपो ब्र॒ह्म य॒मोऽभि॑र्जित्यै
त्वष्टा॑ प्र॒जाप॑तिः प्र॒जायै॑ पौ॒र्णमा॑स्या अ॒मावा॑स्याया॒ अग॑त्यै वि॒श्वे जि॒त्या अ॒श्विनौ श्रु॒त्यै।
ब्र॒ह्म तदे॑तं विष्णुः स ए॒तं वा॒युः स ए॒तदा॑प॒स्ताः। पि॒तरो वि॒श्वे वस॑वोऽकामयन्त॒ मेति॑
त ए॒तन्निर॑वपन्। आपोऽकामयन्त॒ मेति॑ ता ए॒तन्निर॑वपन्। इन्द्रा॒ग्नी अ॒श्विना॑वकामयेतां वेति॑
तावे॒तन्निर॑वपताम्। अ॒होरा॑त्रे वा अ॒कामये॑तामिति॒ ते ए॒तन्निर॑वपताम्। अ॒न्यत्रा॑कामयतेति॒ स
ए॒तन्निर॑वपत्। इन्द्रा॒ग्नी श्रैष्ठ्य॑मिन्द्रो॒ ज्यैष्ठ्य॑मिन्द्रो॒ दृढः। अ॒हिः सूर्यो॑ऽदि॒त्यै विष्ण॑वे प्रति॒ष्ठायै॑।

सोमो॑ यमः संमा॑नाना॑म्। अ॒ग्निर्नो॑ रीरिषद॒न्यत्र॑ रीरिषः ॥)॥ ————— [६]

अ॒ग्निर्न॑ ऋ॒ध्यास्म॑ नवो॑नवोऽग्नि॒र्मित्र॑श्च॒न्द्रमा॑ षट्॥६॥

अ॒ग्निर्न॑स्तत्रो॑ वा॒युरहि॑र्बु॒ध्निय॑ ऋ॒क्षा वा इ॒यमथै॑तत्पौ॒र्णमा॑स्या अ॒जो वा
एक॑पा॒त्सूर्य॑स्त्रि॒षष्टिः॥६३॥

अ॒ग्निर्नः॑ पातु॒ प्रति॑ष्ठा॒यै स्वा॑हेति॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

तृतीयस्यामि॒तो दि॒वि सोमं॑ आसीत्। तङ्गा॑य॒त्र्याऽह॑रत्।
तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत। तत्पु॒र्णोऽभ॑वत्। तत्पु॒र्णस्य॑ पु॒र्णत्व॑म्।
ब्रह्म॑ वै पु॒र्णः। यत्पु॒र्णशा॑ख्या व॒त्सान॑पाकरोति।
ब्रह्म॑णै॒वैना॑न॒पाक॑रोति। गा॒य॒त्रो वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः पु॒शवः॑॥१॥
तस्मा॑त्रीणि॒त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री।
यत्पु॒र्णशा॑ख्या गाः प्रा॒र्पय॑ति। स्वयै॒वैना॑ दे॒वत॑या प्रा॒र्पय॑ति।
यङ्का॒मये॑ताप॒शुः स्या॒दिति॑। अ॒प॒र्णान्त॑स्मै शुष्का॑ग्रा॒माह॑रेत्।
अ॒प॒शुरे॒व भ॑वति। यङ्का॒मये॑त पशु॒मान्त॑स्या॒दिति॑।
ब॒हुप॒र्णान्त॑स्मै बहु॒शा॒खामा॑हरेत्। प॒शुम॑न्त॒मेवैनं॑ करोति॥२॥
यत्प्रा॑ची॒मा ह॑रेत्। दे॒वल॑ोक॒मभि॑ ज॒येत्। यदु॑दी॒चीं
मनु॑ष्यलो॒कम्। प्रा॒चीमु॑दी॒चीमा॑ ह॑रति। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र॒भिजि॑त्यै।
इ॒षे त्वो॒र्जे त्वे॒त्याह॑। इ॒षमे॒वोर्जं॑ यज॒माने॑ दधाति। वा॒यवः
स्थे॒त्याह॑। वा॒युर्वा अ॒न्तरि॑क्ष॒स्याध्य॑क्षाः। अ॒न्तरि॑क्ष॒दे॒वत्याः॑
खलु॑ वै पु॒शवः॑॥३॥

वा॒यव॑ ए॒वैना॑न्प॒रि द॑दाति। प्र वा ए॒नाने॑तदा क॑रोति। यदा॑हं।
वा॒यवः॑ स्थे॒त्युपा॑यवः स्थे॒त्याह॑। यज॑माना॒यैव॑ प॒शूनुप॑
ह्व॒यते॑। दे॒वो वः॑ स॒विता॑ प्रा॒र्पय॑त्वित्या॒हु प्र॑सू॒त्यै। श्रेष्ठ॑तमा॒य
क॒र्मण॑ इत्या॒ह। य॒ज्ञो हि॑ श्रेष्ठ॑तम॒ङ्कर्म॑। तस्मा॑दे॒वमा॑ह।

आप्यायध्वमग्निया देवभागमित्याह॥४॥

वत्सेभ्यश्च वा एताः पुरा मनुष्येभ्यश्चाप्यायन्त। देवेभ्य एवेना
इन्द्रायाप्याययति। ऊर्जस्वतीः पयस्वतीरित्याह। ऊर्जः१ हि
पयः सम्भरन्ति। प्रजावतीरनमीवा अयक्ष्मा इत्याह प्रजात्यै।
मा वः स्तेन ईशत माऽघशः१स इत्याह गुप्त्यै। रुद्रस्य हेतिः
परि वो वृणक्तित्याह। रुद्रादेवैनास्त्रायते। ध्रुवा अस्मिन्गोपतौ
स्यात बह्वीरित्याह। ध्रुवा एवास्मिन्बह्वीः करोति॥५॥

यजमानस्य पशून्पाहीत्याह। पशूनाङ्गोपीथाय। तन्मात्सायं
पशव उपसमावर्तन्ते। अनधः सादयति। गर्भाणान्धृत्या
अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव
निदधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै॥६॥

पशवः करोति पशवो देवभागमित्याह करोति नव च॥—————[१]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यंश्चपरशुमादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। यो वा ओषधीः
पर्वशो वेद। नैनाः स हि नस्ति। प्रजापतिर्वा ओषधीः
पर्वशो वेद। स एना न हि नस्ति। अश्वपश्वा बर्हिरच्छैति।
प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय॥७॥

ओषधीनामहि१सायै। यज्ञस्य घोषदसीत्याह। यजमान

ए॒व र॒यि॒न्द॒धाति॑ । प्र॒त्यु॒ष्टं र॒क्षः प्र॒त्यु॒ष्टा अ॒रा॒तय॑ इत्या॒ह ।
 र॒क्ष॑सा॒मप॑ह॒त्यै । प्रे॒यम॑गा॒द्विष॑णा ब॒र्हिर॑च्छे॒त्याह॑ । वि॒द्या
 वै धि॒षणा॑ । वि॒द्ययै॑वैन॒दच्छै॑ति । म॒नु॒ना कृ॒ता स्व॒धया॑
 वि॒त॒ष्टे॒त्याह॑ । मा॒न॒वी हि प॒र्शुः स्व॒धाकृ॑ता ॥८॥

त आ॒व॑ह॒न्ति क॒वयः॑ पु॒रस्ता॑दि॒त्याह॑ । शु॒श्रु॒वाँसो वै
 क॒वयः॑ । य॒ज्ञः पु॒रस्ता॑त् । मु॒ख॒त ए॒व य॒ज्ञमा॑ र॒भते॑ । अथो
 यदे॒तदु॒क्ता यतः॑ कु॒तश्चा॑ ह॒रति॑ । तत्प्रा॒च्या ए॒व दि॒शो भ॑वति ।
 दे॒वेभ्यो॑ जु॒ष्टमि॑ह ब॒र्हिरा॑स॒द इत्या॑ह । ब॒र्हिषः॑ स॒मृद्धौ॑ ।
 क॒र्म॒णोऽन॑परा॒धाय॑ । दे॒वानां॑ परि॒षूत॑म॒सीत्या॑ह ॥९॥

यद्वा इ॒दङ्किं॑ च । तदे॒वानां॑ परि॒षूत॑म् । अथो॒ यथा॒ वस्य॑से
 प्र॒ति॒प्रो॒च्याहे॒दं क॑रिष्यामी॒ति । ए॒वमे॒व तद॑ध्व॒र्युर्दे॒वेभ्यः॑
 प्र॒ति॒प्रो॒च्यं ब॒र्हिर्दा॑ति । आ॒त्मनो॑ऽहिँसा॒यै । याव॑तः
 स्त॒म्बान्प॑रि॒दि॒शेत् । यत्तेषा॑मु॒च्छिँष्या॑त् । अति॒ तद्य॒ज्ञस्य॑
 रेच॑येत् । एकँ॑ स्त॒म्बं परि॑दि॒शेत् । तँ॑ स॒र्व॒न्दाया॑त् ॥१०॥

य॒ज्ञस्यान॑तिरेका॒य । व॒र्षवृ॑द्धम॒सीत्या॑ह । व॒र्षवृ॑द्धा वा
 ओष॑धयः । दे॒व॒ब॒र्हिरि॑त्या॒ह । दे॒वेभ्य॑ ए॒वैन॑त्करोति ।
 मा त्वा॒ऽन्व॒ङ्गा ति॑र्य॒गित्या॑हाहिँसा॒यै । प॒र्व ते
 रा॒ध्यास॑मि॒त्याह॑र्यै । आ॒च्छे॒त्ता ते॒ मा रि॑ष॒मित्या॑ह ।
 नास्या॒त्मनो॑ मी॒यते॑ । य ए॒वं वेद॑ ॥११॥

दे॒व॒ब॒र्हिः श॒तव॑ल्शं वि॒रो॒हेत्या॑ह । प्र॒जा वै ब॒र्हिः ।

प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नाय। स॒हस्र॑वल्शा॒ वि व॒यं रु॑हेमेत्या॒ह।
 आ॒शिषं॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। पृ॒थि॒व्याः स॒म्पृचः॑ पा॒हीत्या॑ह॒
 प्र॒ति॑ष्ठित्यै। अ॒यु॒ङ्गायु॒ङ्गान्मु॒ष्टीलु॑नोति। मि॒थु॒न॒त्वाय॑ प्र॒जा॑त्यै।
 सु॒स॒म्भृतां॑ त्वा॒ सम्भ॑रामीत्या॒ह। ब्र॒ह्म॑णै॒वैन॑त्सम्भ॑रति॥१२॥

अ॒दित्यै॑ रा॒स्नाऽसी॒त्या॑ह। इ॒यं वा अ॑दितिः। अ॒स्या
 ए॒वैन॑द्रा॒स्नां करो॑ति। इ॒न्द्रा॒ण्यै स॒न्नह॑न॒मित्या॑ह। इ॒न्द्रा॒णी वा
 अ॒ग्रे दे॒वता॑नां॒ सम॑न॒ह्यता॑ साऽऽ॒ध्नोत्। ऋ॒द्ध्यै स॒न्नह॑ति।
 प्र॒जा वै ब॑रु॒हिः। प्र॒जाना॑म॒परा॑वापाय। तस्मा॒त्स्वाव॑सन्तताः
 प्र॒जा जा॑यन्ते॥१३॥

पू॒षा ते॑ ग्र॒न्थिङ्ग॑श्चा॒त्वित्या॑ह। पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति।
 स ते॒ मा॒स्था॒दित्या॑हा॒हि॒सायै॑। प॒श्चात्प्रा॑श्चमु॒पगू॑हति।
 प॒श्चाद्वै प्रा॒चीन॑ः॒ रेतो॑ धीयते। प॒श्चादे॒वास्मै॑ प्रा॒चीन॑ः॒ रेतो॑
 दधाति। इ॒न्द्रस्य॑ त्वा बा॒हुभ्या॑मु॒द्यच्छु॑ इत्या॒ह। इ॒न्द्रि॒यमे॒व
 यज॑माने दधाति। बृ॒हस्प॑तै॒र्मूर्धा॑ ह॒रामी॑त्या॒ह। ब्र॒ह्म वै दे॒वानां॑
 बृ॒हस्प॑तिः॥१४॥

ब्र॒ह्म॑णै॒वैन॑द्धरति। उ॒र्वन्त॑रि॒क्षम॑न्विहीत्या॒ह ग॒त्यै। दे॒व॒ङ्गम॑म॒सीत्या॑ह।
 दे॒वाने॒वैन॑द्गमयति। अ॒न॒धः सा॑दयति। गर्भा॑णान्धृ॒त्या
 अ॒प्र॒पादा॑य। तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑म॒प्र॒पादु॑काः। उ॒परी॑व॒ नि
 द॑धाति। उ॒परी॑व॒ हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
 सम॑ष्ट्यै॥१५॥

संयोनित्वायं स्वधाकृताऽसीत्याह दायद्वेदं भरति जायन्ते बृहस्पतिः समंष्ट्रैः॥—[२]

पूर्वेद्युरिध्माबृहः करोति। यज्ञमेवारभ्यं गृहीत्वोपवसति। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत। तस्योखे अंस्रं सेताम्। यज्ञो वै प्रजापतिः। यत्सान्नाय्योखे भवतः। यज्ञस्यैव तदुखे उपदधात्यप्रंस्रं साय। शुन्धध्वन्द्वेव्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। मातरिश्वनो घर्मोऽसीत्याह॥१६॥

अन्तरिक्षं वै मातरिश्वनो घर्मः। एषां लोकानां विधृत्यै। द्यौरसि पृथिव्यसीत्याह। दिवश्च ह्येषा पृथिव्याश्च सम्भृता। यदुखा। तस्मादेवमाह। विश्वधाया असि परमेण धाम्नेत्याह। वृष्टिर्वै विश्वधायाः। वृष्टिमेवावरुन्धे। दृहंस्व मा हारित्याह धृत्यै॥१७॥

वसूनां पवित्रमसीत्याह। प्राणा वै वसवः। तेषां वा एतद्भागधेयम्। यत्पवित्रम्। तेभ्यं एवैनंत्करोति। शतधारं सहस्रधारमित्याह। प्राणेष्वेवायुर्दधाति सर्वत्वायं। त्रिवृत्पलाशशाखायान्दर्भमयं भवति। त्रिवृद्वै प्राणः। त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो यजमाने दधाति॥१८॥

सौम्यः पूर्णः संयोनित्वायं। साक्षात्पवित्रन्दर्भाः। प्राख्सायमधिनि दधाति। तत्प्राणापानयो रूपम्। तिर्यक्प्रातः। तद्दर्शस्य रूपम्। दार्श्यं ह्येतदहं। अन्नं वै चन्द्रमाः। अन्नं

प्राणाः। उभयमेवोपैत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स इत्याहुं प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। न हि हुतं स्वाहाकृतं स्कन्दति। दिवि नाको नामाग्निः। तस्य विप्रुषो भागधेयम्। अग्नये बृहते नाकायेत्याहुं। नाकमेवाग्निं भागधेयेन समर्धयति। स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्याहुं। द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥२०॥

पवित्रवत्यानयति। अपाञ्चैवौषधीनां च रसं सृजति। अथो ओषधीष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। अन्वारभ्य वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। धारयन्नास्ते। धारयन्त इव हि दुहन्ति। कामधुक्ष इत्याहातृतीयस्यै। त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकान्यजमानो दुहे॥२१॥

अमूमिति नाम गृह्णाति। भद्रमेवासाङ्कर्मा विष्करोति। सा विश्वायुः सा विश्वव्यचाः सा विश्वकर्मेत्याहुं। इयं वै विश्वायुः। अन्तरिक्षं विश्वव्यचाः। असौ विश्वकर्मा। इमानेवैतामिलोकान् यथापूर्वन्दुहे। अथो यथा प्रदात्रे पुण्यमाशास्ते। एवमेवेना एतदुपस्तौति। तस्मात्प्रादादित्युन्नीय वन्दमाना उपस्तुवन्तः पशून्दुहन्ति॥२२॥

बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हविरिति वाचं विसृजते। यथादेवतमेव प्रसौति। दैव्यस्य च मानुषस्य च व्यावृत्यै।

त्रिरा॑ह। त्रिष॑त्या हि दे॒वाः। अवा॑चं य॒मोऽन॑न्वार॒भ्योत्तराः॑।
अप॑रिमितमे॒वाव॑ रुन्धे। न दा॑रुपा॒त्रेण॑ दुह्यात्। अ॒ग्नि॒वद्वे
दा॑रुपा॒त्रम्। यद्दा॑रुपा॒त्रेण॑ दुह्यात्॥२३॥

या॒तया॑म्ना ह॒विषा॑ यजेत। अथो॒ खल्वा॑हुः। पु॒रोडा॑श॒मुखानि॑
वै ह॒वीः॑र्षि। नेत॑ इ॒तः पु॒रोडा॑शः॑ ह॒विषो॑ या॒मोऽस्ती॑ति।
का॒र्ममे॒व दा॑रुपा॒त्रेण॑ दुह्यात्। शू॒द्र ए॒व न दु॑ह्यात्। अ॒सतो॑
वा ए॒ष स॒म्भूतः॑। यच्छू॒द्रः। अ॒हवि॑रे॒व तदि॒त्याहुः॑। यच्छू॒द्रो
दो॒ग्धी॑ति॥२४॥

अ॒ग्नि॒होत्र॑मे॒व न दु॑ह्याच्छू॒द्रः। तद्धि॑ नोत्पु॒नन्ति॑। य॒दा खलु॑ वै
प॒वित्र॑म॒त्येति॑। अथ॒ तद्धि॑वि॒रिति॑। स॒म्पृच्य॑ध्वमृ॒तावरी॑रित्या॒ह।
अ॒पाश्चै॒वौष॑धी॒नां च॒ रस॑ः स॒ सृ॑जति। तस्मा॑द॒पाश्चै॒वौष॑धी॒नां
च॒ रस॑मुप॑जीवामः। म॒न्द्रा धन॑स्य सा॒तय॑ इत्या॒ह। पु॒ष्टिमे॒व
यज॑माने दधाति। सोमे॑न॒ त्वात॑न॒च्मीन्द्रा॑य॒ दधी॑त्या॒ह॥२५॥

सोम॑मे॒वैन॑त्करोति। यो वै सोम॑ भक्षयित्वा। स॒वत्स॑रः
सोम॑ न पिब॑ति। पु॒नर्भक्ष्यो॑ऽस्य सोमपी॒थो भ॑वति। सोमः
खलु॑ वै सा॒न्नाय्य॑म्। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सा॑न्नाय्यं पिब॑ति।
अ॒पुन॑र्भक्ष्यो॑ऽस्य सामपी॒थो भ॑वति। न मृ॒न्मये॒नापि॑ दध्यात्।
यन्मृ॒न्मयो॑नापि॒दध्यात्॑। पि॒तृदे॒वत्य॑ः स्यात्॥२६॥

अ॒य॒स्पात्रे॑ण वा दा॒रुपा॒त्रेण॑ वाऽपि॑ दधाति। तद्धि॑ सदे॒वम्।
उ॒द॒न्वद्भव॑ति। आपो॒ वै र॑क्षो॒घ्नीः। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। अद॑स्तमसि॒
विष्णा॑वे त्वेत्या॒ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञायै॑वैन॒दद॑स्तं करोति।

विष्णो॑ ह॒व्यः रक्ष॑स्वेत्या॒ह गु॒प्त्यै॑। अन॑धः सादयति।
 गर्भा॑णा॒नृत्या॑ अप्र॑पादाय। तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॒मप्र॑पादुकाः।
 उ॒परी॑व नि॒दधा॑ति। उ॒परी॑व हि सु॒वर्गो॑ लो॒कः। सु॒वर्गस्य॑
 लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥२७॥

असीत्या॒ह धृत्यै॑ यज॑माने दधा॒त्यजा॑मित्वाय स्थापयति दुहे दुहन्ति दुह्यादोग्धीति दधीत्या॒ह
 स्यात्सादयति पञ्च च॥ [३]

कर्म॑णे वा॒न्दे॒वेभ्यः॑ शके॒यमित्या॑ह श॒क्त्यै॑। य॒ज्ञस्य॑ वै
 सन्त॑तिमनु॒ प्रजाः॑ प॒शवो॑ यज॑मानस्य॒ सन्ता॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑
 विच्छि॑त्तिमनु॒ प्रजाः॑ प॒शवो॑ यज॑मानस्य॒ विच्छि॑द्यन्ते। य॒ज्ञस्य॑
 सन्त॑तिरसि य॒ज्ञस्य॑ त्वा सन्त॑त्यै स्तृ॒णामि॑ सन्त॑त्यै त्वा
 य॒ज्ञस्ये॒त्याह॑वनीयात्सन्त॑नोति। यज॑मानस्य प्र॒जायै॑ पशूना॑
 सन्त॑त्यै। अ॒पः प्रण॑यति। श्रद्धा॑ वा आ॒पः। श्रद्धा॑मे॒वारभ्य॑
 प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः प्रण॑यति। य॒ज्ञो वा आ॒पः॥२८॥

य॒ज्ञमे॒वारभ्य॑ प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः प्रण॑यति। व॒ज्रो वा
 आ॒पः। व॒ज्रमे॒व भ्रातृ॑व्येभ्यः प्र॒हृत्य॑ प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः
 प्रण॑यति। आ॒पो वै रक्षो॑घ्नीः। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। अ॒पः प्रण॑यति।
 आ॒पो वै दे॒वाना॑ प्रि॒यन्धाम॑। दे॒वाना॑मे॒व प्रि॒यन्धाम॑ प्र॒णीय॑
 प्रच॑रति॥२९॥

अ॒पः प्रण॑यति। आ॒पो वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वारभ्य॑ प्र॒णीय॑
 प्रच॑रति। वे॒षाय॑ त्वेत्या॒ह। वे॒षाय॑ ह्ये॒नदा॑दत्ते। प्रत्यु॑ष्टः रक्षः
 प्रत्यु॑ष्टा अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। धूर॑सीत्या॒ह। ए॒ष

वै धुर्योऽग्निः। तं यदनुपस्पृश्यातीयात्॥३०॥

अध्वर्युं च यजमानं च प्रदहेत्। उपस्पृश्यात्येति। अध्वर्योश्च यजमानस्य चाप्रदाहाय। धूर्व तं योऽस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वयं धूर्वाम इत्याह। द्वौ वाव पुरुषौ। यश्चैव धूर्वति। यश्चैनन्धूर्वति। तावुभौ शुचाऽर्पयति। त्वन्देवानांमसि सस्त्रितमं पप्रितमं जुष्टतमं वह्नितमन्देवहूतममित्याह। यथायजुरेवैतत्॥३१॥

अहुतमसि हविर्धानमित्याहानात्यै। दृ२हस्व मा ह्वारित्याह धृत्यै। मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्ष इत्याह मित्रत्वाय। मा भेर्मा संविक्था मा त्वा हि२सिषमित्याहाहि२सायै। यद्वै किं च वातो नाभि वाति। तत्सर्वं वरुणदेवत्यम्। उरु वातायेत्याह। अवारुणमेवैनत्करोति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह॥३२॥

अश्विनौ हि देवानांमध्वर्यु आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। अग्नये जुष्टं निर्वपामीत्याह। अग्नय एवेनां जुष्टं निर्वपति। त्रिर्यजुषा। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। तूष्णीं चतुर्थम्। अपरिमितमेवावरुन्धे। स एवमेवानुपूर्व२ हवी२षि निर्वपति॥३३॥

इदन्देवानामिदमु नः सहेत्याह व्यावृत्यै। स्फात्यै त्वा नारात्या इत्याह गुप्त्यै। तमसीव वा एषोऽन्तश्चरति।

यः प॑री॒णहि॑। सु॒व॑र॒भि वि ख्ये॑षं वै॒श्वान॒र॒ज्योति॒रित्या॑ह।
 सु॒व॑रे॒वाभि वि प॑श्यति वै॒श्वान॒र॒ज्योतिः॑। द्या॒वापृ॑थि॒वी ह॒विषि॑
 गृ॒हीत॑ उद॒वेपे॑ताम्। दृ॒५ह॑न्ता॒न्दुर्या॑ द्या॒वापृ॑थि॒व्योरित्या॑ह।
 गृ॒हाणां॑ द्या॒वापृ॑थि॒व्योर्धृत्यै॑। उ॒र्वन्त॑रि॒क्षम॑न्विहीत्या॒ह गत्यै॑।
 अदि॑त्यास्त्वो॒पस्थे॑ सादया॒मीत्या॑ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या
 ए॒वैन॑दु॒पस्थे॑ सादयति। अ॒ग्ने ह॒व्य५ र॑क्ष॒स्वेत्या॑ह गु॒त्यै॥ ३४॥

यज्ञो वा आपो धामं प्रणीय प्रचरत्यतीयादेतद्वाहुभ्यामित्याह हवी५षि निर्वपति गत्यै चत्वारि
 च॥

[४]

इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन्। सोऽपः॑। अ॒भ्य॑ग्नियत। तासां॑ यन्मे॒ध्यं
 य॒ज्ञिय॑५ सदे॒वमासी॑त्। तदपो॑द॒क्रामत्। ते द॒र्भा अ॑भवन्।
 यद्द॒र्भैर॑प उ॒त्पुना॑ति। या ए॒व मे॒ध्या य॒ज्ञियाः॑ सदे॒वा आपः॑।
 ताभि॑रे॒वैना॒ उ॒त्पुना॑ति। द्वा॒भ्यामु॒त्पुना॑ति॥ ३५॥

द्वि॒पाद्य॑ज॒मानः॒ प्रति॑ष्ठित्यै। दे॒वो वः॑ स॒वितो॑त्पु॒नात्त्वित्या॑ह।
 स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वैना॒ उ॒त्पुना॑ति। अ॒च्छि॒द्रेण॑ प॒वित्रे॑णेत्या॒ह।
 अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽच्छि॑द्रं प॒वित्र॑म्। तेनै॒वैना॒ उ॒त्पुना॑ति।
 वसोः॑ सूर्य॑स्य र॒श्मिभि॑रित्या॒ह। प्रा॒णा वा आपः॑। प्रा॒णा
 वस॑वः। प्रा॒णा र॒श्मयः॑॥ ३६॥

प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्त्सं पृ॑णक्ति। सा॒वि॒त्रि॒यर्चा। स॒वि॒तृप्र॑सूतं
 मे कर्मा॑स॒दिति॑। स॒वि॒तृप्र॑सूतमे॒वास्य॑ कर्म॒ भवति॑। प॒च्छो
 गा॑य॒त्रिया॒ त्रि॒ष्वमृ॑द्ध॒त्वाय॑। आपो॑ दे॒वीर॑ग्रेपुवो अ॒ग्रेगु॒व

इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं नयताग्रं यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रं यज्ञपतिम्॥ ३७॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यं इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह। तेनापः प्रोक्षिताः। अग्नये वो जुष्टं प्रोक्षाम्यग्नीषोमाभ्यामित्याह। यथादेवतमेवैनान्प्रोक्षति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥ ३८॥

अथो रक्षसामपंहत्यै। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अवधूतं रक्षोऽवधूता आरातय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः॥ ३९॥

अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहुकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरध्यवहन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय॥ ४०॥

अधिषवणमसि वानस्पत्यमित्याह। अधिषवणमेवैनत्करोति।

प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह सयत्वाय। अग्नेस्तनूरसीत्याह।
अग्नेर्वा एषा तनूः। यदोषधयः। वाचो विसर्जनमित्याह।
यदा हि प्रजा ओषधीनामश्नन्ति। अथ वाचं विसृजन्ते।
देववीतये त्वा गृह्णामीत्याह॥४१॥

देवताभिरेवैनत्समर्धयति। अद्रिरसि वानस्पत्य इत्याह।
ग्रावाणमेवैनत्करोति। स इदं देवेभ्यो हव्यं सुशमि
शमिष्वेत्याह शान्त्यै। हविष्कृदेहीत्याह। य एव देवानां
हविष्कृतः। तान् ह्वयति। त्रिह्वयति। त्रिषत्या हि देवाः।
इषमावदोर्जमावदेत्याह॥४२॥

इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। द्युमद्वदत वयं सङ्घातं
जेष्मेत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै। मनोः श्रद्धादेवस्य यजमानस्यासुरघ्नी
वाक्। यज्ञायुधेषु प्रविष्टाऽसीत्। तेऽसुरा यावन्तो
यज्ञायुधानामुद्वदतामुपाशृण्वन्। ते पराभवन्। तस्मात्स्वानां
मध्येऽवसायं यजेत। यावन्तोऽस्य भ्रातृव्या यज्ञायुधानामुद्वदतामुपशृण्वन्
ते परा भवन्ति। उच्चैः समाहन्त वा आह विजित्यै॥४३॥

वृङ्क् एषामिन्द्रियं वीर्यम्। श्रेष्ठं एषां भवति। वर्ष्पवृद्धमसि
प्रति त्वा वर्ष्पवृद्धं वेत्त्वित्याह। वर्ष्पवृद्धा वा ओषधयः।
वर्ष्पवृद्धा इषीकाः समृद्धौ। यज्ञं रक्षांस्यनु प्राविशन्।
तान्यस्मा पशुभ्यो निरवादयन्त। तुषैरोषधीभ्यः। परापूतं
रक्षः परापूता अरातय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै॥४४॥

रक्षसां भागोऽसीत्याह। तुषैरेव रक्षांसि निरवन्दयते। अप
उपस्पृशति मेध्यत्वाय। वायुर्वो विविनक्तित्याह। पवित्रं वै
वायुः। पुनात्येवैनान्। अन्तरिक्षादिव वा एते प्रस्कन्दन्ति।
ये शूर्पात्। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह
प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। त्रिष्फलीकर्त्तवा आह।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय॥४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनाति रश्मयो नयन्त्यग्रे यज्ञपतिं यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वदेत्याह विजित्या
अपहत्या अस्कन्दाय त्रीणि च॥ [५]

अवधूतः रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै।
अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनत्त्वचं
करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रतिष्ठित्यै।
पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय।
तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा
मृगं ग्राहकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत॥४६॥

कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरधिपिनष्टि।
यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय। द्यावापृथिवी
सहास्ताम्। ते शम्यामात्रमेकमहर्व्येताः शम्यामात्रमेकमहः।
दिवः स्कम्भनिरासि प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह।
द्यावापृथिव्योर्वीत्यै। धिषणाऽसि पर्वत्या प्रति त्वा दिवः
स्कम्भनिर्वेत्त्वित्याह। द्यावापृथिव्योर्विधृत्यै॥४७॥

धिषणाऽसि पार्वतेयी प्रति त्वा पर्वतिर्वेत्त्वित्याह।

द्यावापृथिव्योर्धृत्यै। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह
 प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु
 आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। अधिवपामीत्याह।
 यथादेवतमेवैनानधि वपति। धान्यमसि धिनुहि देवानित्याह।
 एतस्य यजुषो वीर्येण॥४८॥

यावदेका देवता कामयते यावदेका। तावदाहुतिः प्रथते। न हि
 तदस्ति। यत्तावदेव स्यात्। यावञ्जुहोति। प्राणाय त्वाऽपानाय
 त्वेत्याह। प्राणानेव यजमाने दधाति। दीर्घामनु प्रसितिमायुषे
 धामित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। अन्तरिक्षादिव वा एतानि
 प्रस्कन्दन्ति। यानि दृषदः। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः
 प्रतिगृह्णात्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। असंवपन्ती
 पिष्पाणूनि कुरुतादित्याह मेध्यत्वाय॥४९॥

निलायत विधृत्यै वीर्येण स्कन्दन्ति चत्वारि च॥ [६]

धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छेत्याह धृत्यै। अपाग्नेऽग्निमामादं जहि
 निष्क्रव्यादं सेधा देवयजं वहेत्याह। य एवामात्क्रव्यात्।
 तमपहत्य। मेध्येऽग्नौ कपालमुपदधाति। निर्दग्धं
 रक्षो निर्दग्धा अरातय इत्याह। रक्षांस्येव निर्दहति।
 अग्निवत्युपदधाति। अस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते। अङ्गारमधि
 वर्तयति॥५०॥

अन्तरिक्ष एव ज्योतिर्धत्ते। आदित्यमेवामुष्मिल्लोके

ज्योतिर्धत्ते। ज्योतिष्मन्तोऽस्मा इमे लोका भवन्ति। य एवं वेद। ध्रुवमसि पृथिवीं दृ॒ष्ट॒हेत्याह। पृथिवीमेवैतेन दृ॒ष्ट॒हति। ध॒र्त्रमस्यन्तरिक्षं दृ॒ष्ट॒हेत्याह। अन्तरिक्षमेवैतेन दृ॒ष्ट॒हति। ध॒रुणमसि दिवं दृ॒ष्ट॒हेत्याह। दिवमेवैतेन दृ॒ष्ट॒हति॥५१॥

ध॒र्मासि दिशो दृ॒ष्ट॒हेत्याह। दिश एवैतेन दृ॒ष्ट॒हति। इ॒मानेवैतैर्लो॒कान्दृ॒ष्ट॒हति। दृ॒ष्ट॒हन्तेऽस्मा इमे लो॒काः प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। य एवं वेद। त्रीण्यग्रे क॒पालान्युप॑दधाति। त्रय इमे लो॒काः। ए॒षां लो॒कानामा॑प्त्यै। ए॒कमग्रे॑ क॒पालमुप॑ दधाति। ए॒कं वा अग्रे॑ क॒पालं पुरु॑षस्य स॒म्भव॑ति॥५२॥

अथ॒ द्वे। अथ॒ त्रीणि॑। अथ॒ च॒त्वारि॑। अथाष्टौ। तस्मा॑द॒ष्टाक॑पालं पुरु॑षस्य शि॒रः। यदे॒वं क॒पालान्युप॑दधाति। य॒ज्ञो वै प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑ति॒ः स॒ऽस्क॑रोति। आ॒त्मानमे॒व तत्स॑ऽस्क॑रोति। त॒ः स॒ऽस्कृ॑तमा॒त्मानम्॥५३॥

अ॒मुष्मि॑लो॒केऽनु॑ प॒रैति॑। यद॒ष्टावुप॑दधाति। गा॒य॒त्रिया॑ तत्स॒म्मित॑म्। यन्न॒वं। त्रि॒वृता॑ तत्। यद्व॒शं। वि॒राजा॑ तत्। यदे॒काद॑श। त्रि॒ष्टुभा॑ तत्। यद्व॒दाद॑श॥५४॥

जग॑त्या॒ तत्। छ॒न्दः स॒म्मितानि॑ स उ॒प॒दध॑त्क॒पालानि॑। इ॒माँल्लो॒काननु॑पूर्व॒न्दिशो॑ विधृत्यै दृ॒ष्ट॒हति। अथायुः प्रा॒णान्प्र॒जां प॒शून् यज॑माने दधाति। स॒जा॒तान॑स्मा अ॒भितो॑ बहु॒लान्क॑रोति। चि॒तः स्थे॒त्याह। य॒थाय॑जु॒रेवैतत्। भृ॒गूणा॑म॒ङ्गिर॑सान्त॒पसा॑ तप्यध्व॒मित्या॑ह। दे॒वता॑नामे॒वैना॑नि

तपसा तपति। तानि ततः सङ्स्थिते। यानि घर्मे
कपालान्युपचिन्वन्ति वेधस इति चतुष्पदयुर्चा वि मुञ्चति।
चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति॥५५॥

वर्तयति दिवमेवैतेन दहति सम्भवति तं सङ्स्कृतमात्मानं द्वादश सङ्स्थिते त्रीणि
च॥

[७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याहु प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याहु।
अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याहु
यत्यै। सं वपामीत्याहु। यथादेवतमेवैनानि संवपति।
समापो अद्विरङ्गत समोषधयो रसेनेत्याहु। आपो वा
ओषधीर्जिन्वन्ति। ओषधयोऽपो जिन्वन्ति। अन्या वा
एतासामन्या जिन्वन्ति॥५६॥

तस्मादेवमाहु। स रेवतीर्जगतीभिर्मधुमतीर्मधुमतीभिः
सृज्यध्वमित्याहु। आपो वै रेवतीः। पशवो जगतीः।
ओषधयो मधुमतीः। आप ओषधीः पशून्। तानेवास्मा
एकधा सृज्य। मधुमतः करोति। अद्भ्यः परि प्रजाताः
स्थ समद्विः पृच्यध्वमिति पर्याप्लावयति। यथा सुवृष्ट
इमामनुविसृत्य॥५७॥

आप ओषधीर्महयन्ति। तादृगेव तत्। जनयत्यै
त्वा संयौमीत्याहु। प्रजा एवैतेन दाधार। अग्न्यै
त्वाऽग्नीषोमाभ्यामित्याहु व्यावृत्यै। मुखस्य शिरोऽसीत्याहु।
यज्ञो वै मुखः। तस्यैतच्छिरः। यत्पुरोडाशः। तस्मादेवमाहु॥५८॥

घ॒र्मोऽसि वि॒श्वायु॑रित्या॒ह। वि॒श्वमे॒वायु॑र्यज॒माने द॑धाति। उ॒रु
प्र॑थस्वो॒रु ते य॒ज्ञप॑तिः प्रथता॒मित्या॑ह। यज॑मानमे॒व प्र॒जया॑
प॒शुभिः प्रथ॑यति। त्वचं॑ गृह्णी॒ष्वेत्या॑ह। सर्व॑मे॒वेन॒५ सत॑नुं
करोति। अथाप आ॒नीय॑ परि॒मार्ष्टि॑। मा॒५स ए॒व तत्त्वचं॑
दधाति। तस्मा॑त्त्व॒चा मा॒५सं छ॒न्नम्। घ॒र्मो वा ए॒षोऽशा॑न्तः
॥५९॥

अ॒र्धमा॒सेऽर्ध॑मासे प्रवृ॑ज्यते। यत्पु॑रोडाशः। स ई॒श्वरो
यज॑मान॒५ शु॒चा प्र॒दहः॑। पर्य॑ग्नि करोति। प॒शुमे॒वेन॑मकः।
शान्त्या॑ अप्र॑दाहाय। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः।
अथो रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। अ॒न्तरि॑त॒५ रक्षो॑ऽन्तरि॑ता अरा॑तय॒
इत्या॑ह॥६०॥

रक्ष॑साम॒न्तरि॑हत्यै। पु॒रोडाशं॑ वा अधि॑श्रित॒५ रक्षा॑ऽस्यजिघा॒५सन्।
दि॒वि नाको॑ नामा॒ग्नी रक्षो॑हा। स ए॒वास्मा॒द्रक्षा॒५स्यपा॑हन्।
दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता श्र॑पय॒त्वित्या॑ह। सवि॑तृप्र॒सूत ए॒वेन॑ऽ
श्रप॑यति। व॒र्षि॑ष्ठे अधि॑ नाक॒ इत्या॑ह। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै।
अ॒ग्निस्ते॑ त॒नुवं मा॑ऽति॒धागि॑त्या॒हाऽन॑तिदाहाय। अ॒ग्ने ह॒व्य॒५
रक्ष॑स्वेत्या॒ह गु॒प्त्यै॑॥६१॥

अवि॑दहन्तः श्रप॑यतेति॒ वाचं॑ वि॒सृज॑ते। य॒ज्ञमे॒व
ह॒वी॒५ष्य॑भि॒व्याह॑त्य॒ प्रत॑नुते। पु॒रोरु॒चम॑वि॒दाहाय॑ श्रु॒त्यै
करोति॑। म॒स्तिष्को॑ वै पु॒रोडाशः॑। तं यन्नाभि॑ वा॒सये॑त्।

आविर्मस्तिष्कः स्यात्। अ॒भिवा॑सयति। तस्माद्बु॒हा
म॒स्तिष्कः। भस्म॑नाऽभिवा॑सयति। तस्मा॑न्मा॒ऽसेना॑स्थि
छुन्न॑म्॥६२॥

वे॒देना॒भिवा॑सयति। तस्मा॒त्केशैः शि॑रश्छुन्न॑म्। अख॑लतिभावुको
भवति। य ए॒वं वेद॑। प॒शोर्वै प्र॑ति॒मा पु॑रो॒डाशः। स
नाय॑जुष्क॑मभिवा॑स्यः। वृथे॑व स्यात्। ई॒श्वरा यज॑मानस्य
प॒शवः प्रमे॑तोः। सं ब्रह्म॑णा पृ॒च्यस्वेत्या॑ह। प्रा॒णा वै
ब्रह्म॑॥६३॥

प्रा॒णाः प॒शवः। प्रा॒णैरे॒व प॒शून्त्सम्पृ॑णक्ति। न प्र॒मायु॑का
भवन्ति। यज॑मानो॒ वै पु॑रो॒डाशः। प्र॒जा प॒शवः पु॑रीषम्।
यदे॒वम॑भिघा॑रयति। यज॑मानमे॒व प्र॒जया॑ प॒शुभिः सम॑र्धयति।
दे॒वा वै ह॒विर्भृ॑त्वाऽब्रु॑वन्। कस्मि॑न्नि॒दं म्र॑क्ष्याम॒ह इति॑।
सोऽग्निर॑ब्रवीत्॥६४॥

मयि॑ त॒नूः सं निध॑ध्वम्। अ॒हं व॒स्तं ज॑नयिष्यामि।
यस्मि॑न्म्रक्ष्यध्व॒ इति॑। ते दे॒वा अ॒ग्नौ त॒नूः सन्त्य॑दधत।
तस्मा॑दाहुः। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वता॒ इति॑। सोऽङ्गा॑रेणा॒पः।
अ॒भ्य॑पातयत्। तत॑ एक॒तोऽजा॑यत। स द्वितीय॑म॒भ्य॑पातयत्॥६५॥

ततो॑ द्वि॒तोऽजा॑यत। स तृतीय॑म॒भ्य॑पातयत्। तत॑स्त्रि॒तोऽजा॑यत।
यद॒द्भ्योऽजा॑यन्त। तदा॒प्याना॑माप्य॒त्वम्। यदा॒त्म॒भ्योऽजा॑यन्त।
तदा॒त्म्याना॑मात्म्य॒त्वम्। ते दे॒वा आ॒प्येष्व॑मृजत। आ॒प्या
अ॑मृजत॒ सूर्या॑भ्युदिते। सूर्या॑भ्युदि॒तः सूर्या॑भिनिमृक्ते॥६६॥

सू॒र्याभि॑नि॒मृ॒क्तः कु॒न॒खि॒निं। कु॒न॒खी श्या॒वद॑ति।
 श्या॒वद॑न्न॒ग्रदि॑धिषौ। अ॒ग्रदि॑धिषुः प॑रि॒वित्ते। प॑रि॒वित्तो
 वी॒र॒हणि॑। वी॒र॒हा ब्र॑ह्म॒हणि॑। तद्व॑ह्म॒हणं॑ नात्य॑च्यवत।
 अ॒न्तर्वे॑दि नि॒नय॑त्यव॑रुद्धौ। उ॒ल्मु॒केना॒भि गृ॑ह्णाति श्रु॒तत्वाय॑।
 श्रु॒तका॑मा इव॒ हि दे॒वाः॥६७॥

अन्या जिन्वन्त्यनु विसृत्यैवमाहाशान्त आह गुप्त्यै छत्रं ब्रह्माब्रवीद्वितीयमभ्यपातयत्सू॒र्याभि॑निमृक्ते

दे॒वाः॥ [८]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इति॑ स्प्यमाद॑त्ते प्र॒सू॒त्यै।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यु॑
 आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह॒ यत्यै॑। आद॑द इन्द्र॑स्य
 बा॒हुर॑सि॒ दक्षि॑ण॒ इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति।
 स॒हस्र॑भृष्टिः श॒तते॑जा॒ इत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॑तन्महि॒मानं॑
 व्याच॑ष्टे। वा॒युर॑सि ति॒ग्मते॑जा॒ इत्या॑ह। तेजो॒ वै वा॒युः॥६८॥

तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। वि॒षाद्वै॑ ना॒मांसुर॑ आसीत्। सोऽ॒बि॒भेत्।
 य॒ज्ञेन॑ मा दे॒वा अ॒भिभ॑विष्यन्तीति॑। स पृ॑थि॒वीम॒भ्यव॑मीत्।
 सा मे॒ध्याऽभ॑वत्। अथो॒ यदिन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन्। तस्य॒
 लोहि॑तं पृथि॒वीमनु॑ व्य॒धावत्। सा मे॒ध्याऽभ॑वत्। पृथि॑वि
 दे॒वय॑जनीत्या॒ह॥६९॥

मे॒ध्यामे॒वैनां॑ दे॒वय॑जनीं करोति। ओष॑ध्यास्ते मूलं॒ मा
 हि॑सि॒षमि॑त्या॒ह। ओष॑धीना॒महि॑सायै। व्र॒जं ग॑च्छ
 गो॒स्थान॑मित्या॒ह। छ॒न्दांसि॑ वै व्र॒जो गो॒स्थानः॑।

छन्दाँस्येवास्मै॑ व्रजं गोस्थानं॑ करोति। वर्षतु ते॑
द्यौरित्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव॑ रुन्धे। ब॒धान दे॒व
सवितः पर॒मस्या॑ परावतीत्याह॥ ७०॥

द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैनं॑ द्वेष्टि। तावुभौ बंध्राति
पर॒मस्या॑ परावति॑ शतेन॒ पाशैः॑। योऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च वयं
द्विष्मस्तमतो॒ मा मौ॒गित्या॒हानि॑म्रुक्त्ये। अ॒रुरु॒र्वे नामा॑सुर
आसीत्। स पृथि॒व्यामुप॑मुह्यतोऽशयत्। तं दे॒वा अप॑हतोऽरुरुः
पृथि॒व्या इति॑ पृथि॒व्या अपा॑घ्नन्। भ्रातृ॒व्यो वा अ॒रुरुः।
अप॑हतोऽरुरुः पृथि॒व्या इति॑ यदाह॥ ७१॥

भ्रातृ॒व्यमे॒व पृथि॒व्या अप॑हन्ति। तैऽमन्यन्त। दि॒वं वा
अ॒यमि॒तः प॑तिष्यतीति॑। तम॒रुरु॑स्ते दि॒वं माऽस्का॒निति॑ दि॒वः
पर्य॑बाधन्त। भ्रातृ॒व्यो वा अ॒रुरुः। अ॒रुरु॑स्ते दि॒वं मा स्का॒निति॑
यदाह॑। भ्रातृ॒व्यमे॒व दि॒वः परि॑बाधते। स्त॒म्बय॒जुर॑हरति।
पृथि॒व्या ए॒व भ्रातृ॒व्यम॑प॑हन्ति। द्वितीयं॑ हरति॥ ७२॥

अ॒न्तरि॑क्षादे॒वैन॑मप॑हन्ति। तृ॒तीयं॑ हरति। दि॒व
ए॒वैन॑मप॑हन्ति। तू॒ष्णीं च॑तुर्थं॑ हरति। अप॑रिमितादे॒वैन॑मप॑हन्ति।
असु॑राणां वा इ॒यम॑ग्र आसीत्। याव॑दासीनः परा॒पश्य॑ति।
ताव॑द्दे॒वाना॑म्। ते दे॒वा अ॑ब्रुवन्। अ॒स्त्वे॒व नोऽस्या॑मपीति॑॥ ७३॥

क्य॑न्नो दास्य॒थेति॑। याव॑त्स्व॒यं प॑रिगृह्णी॒थेति॑। ते
वस॑व॒स्त्वेति॑ दक्षिणतः पर्य॑गृह्णन्। रु॒द्रास्त्वेति॑ प॒श्चात्।

आदित्यास्त्वेत्युत्तरतः। तेऽग्निना प्राञ्चोऽजयन्। वसुभिर्दक्षिणा।
रुद्रैः प्रत्यञ्चः। आदित्यैरुदञ्चः। यस्यैवं विदुषो वेदिं
परिगृह्णन्ति॥ ७४॥

भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। देवस्य सवितुः
सव इत्याह प्रसूत्यै। कर्म कृण्वन्ति वेधस इत्याह। इषितं
हि कर्म क्रियते। पृथिव्यै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामताम्।
प्राचीनमुदीचीनं मेध्यम्। प्रतीचीनं दक्षिणाऽमेध्यम्।
प्राचीमुदीचीं प्रवृणां करोति। मेध्यामेवेना देवयजनीं
करोति॥ ७५॥

प्राञ्चो वेद्यं सावुन्नयति। आहवनीयस्य परिगृहीत्यै। प्रतीची
श्रोणी। गार्हपत्यस्य परिगृहीत्यै। अथो मिथुनत्वाय। उद्धन्ति।
यदेवास्या अमेध्यम्। तदपहन्ति। उद्धन्ति। तस्मादोषधयः
पराभवन्ति॥ ७६॥

मूलं छिनत्ति। भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति। मूलं वा
अतितिष्ठद्रक्षाः स्यनूत्तिपते। यद्धस्तेन छिन्द्यात्। कुनखिनीः
प्रजाः स्युः। स्येन छिनत्ति। वज्रो वै स्यः। वज्रेणैव
यज्ञाद्रक्षाः स्यपहन्ति। पितृदेवत्याऽतिखाता। इयतीं
खनति॥ ७७॥

प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताम्। वेदिर्देवेभ्यो निलायता।
तां चतुरङ्गुलेऽन्वविन्दन्। तस्माच्चतुरङ्गुलं खेया। चतुरङ्गुलं

खनति। चतुरङ्गुले ह्योषधयः प्रतितिष्ठन्ति। आ प्रतिष्ठायै
खनति। यजमानमेव प्रतिष्ठां गमयति। दक्षिणतो वर्षीयसीं
करोति। देवयजनस्यैव रूपमकः॥७८॥

पुरीषवतीं करोति। प्रजा वै पशवः पुरीषम्। प्रजयैवैनं
पशुभिः पुरीषवन्तं करोति। उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति।
एतावती वै पृथिवी। यावती वेदिः। तस्या एतावत एव
भ्रातृव्यं निर्भज्यं। आत्मन उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति।
ऋतमस्यृतसदनमस्यृतश्रीरसीत्याह। यथायजुरेवैतत्॥७९॥

क्रूरमिव वा एतत्करोति। यद्वेदिं करोति। धा असि
स्वधा असीति योयुष्यते शान्त्यै। उर्वी चासि वस्वीं
चासीत्याह। उर्वीमेवैनां वस्वीं करोति। पुरा क्रूरस्य
विसृपो विरष्णिन्नित्याह मेध्यत्वाय। उदादाय पृथिवीं
जीरदानुर्यामैरयश्चन्द्रमसि स्वधाभिरित्याह। यदेवास्यां
अमेध्यम्। तदपहत्य। मेध्यां देवयजनीं कृत्वा॥८०॥

यददश्चन्द्रमसि मेध्यम्। तदस्यामेरयति। तां धीरांसो
अनुदृश्यं यजन्त इत्याहानुख्यात्यै। प्रोक्षणीरा सादय।
इध्माबर्हिरुपसादय। सुवं च सुचंश्च सम्मृद्धि। पत्नीः
सन्नह्य। आज्येनोदेहीत्याहानुपूर्वतायै। प्रोक्षणीरा सादयति।
आपो वै रक्षोघ्नीः॥८१॥

रक्षसामपहत्यै। स्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै।

उवाच हासितो दैवलः। एतावतीर्वा अमुष्मिल्लोक आप
आसन्। यावतीः प्रोक्षणीरिति। तस्माद्ब्रह्मीरासाद्याः।
स्यमुदस्यन्। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्। शुचैवैनमर्पयति॥८२॥

वै वायुराह परावतीत्याहाहं द्वितीयं हर्तीति परिगृह्णति देव्यजनीं करोति भवन्ति
खनत्यकरेतत्कृत्वा रक्षोघ्नोरर्पयति॥ [९]

वज्रो वै स्यः। यदन्वञ्चं धारयेत्। वज्रेऽध्वर्युः क्षण्वीत।
पुरस्तात्तिर्यञ्चं धारयति। वज्रो वै स्यः। वज्रेणैव यज्ञस्य
दक्षिणतो रक्षां स्पृहन्ति। अग्निभ्यां प्राचंश्च प्रतीचंश्च।
स्येनोदीचश्चाधराचंश्च। स्येन वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं
भ्रातृव्यमपहत्य। उत्क्रेऽधि प्रवृश्चति॥८३॥

यथोपधाय वृश्चन्त्येवम्। हस्तावव नेनित्ते। आत्मानमेव
पवयते। स्यं प्रक्षालयति मेध्यत्वाय। अथो पाप्मन एव
भ्रातृव्यस्य न्यङ्गं छिनत्ति। इध्माबर्हिरुपसादयति युक्त्यै।
यज्ञस्य मिथुनत्वाय। अथो पुरोरुचमेवैतां दधाति। उत्तरस्य
कर्मणोऽनुख्यात्यै। न पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्॥८४॥

यत्पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्। अन्यत्राहुतिपथादिध्मं
प्रतिपादयेत्। प्रजा वै बर्हिः। अपराध्रुयाद्बर्हिषां
प्रजानां प्रजननम्। पश्चात्प्रागुपसादयति। आहुतिपथेनेध्मं
प्रतिपादयति। सम्प्रत्येव बर्हिषां प्रजानां प्रजननमुपैति।
दक्षिणमिध्मम्। उत्तरं बर्हिः। आत्मा वा इध्मः।

प्रजा ब॒र्हिः। प्रजा ह्यात्मन् उत्तरतरा ती॒र्थे। ततो
मेधंमुपनीय॑। यथादे॒वतमे॒वैन॒त्प्रति॑ष्ठापयति। प्रति॑तिष्ठति
प्रजया॑ प॒शुभि॒र्यज॑मानः॥८५॥

वृश्च॑ति सा॒द्येदि॒ध्मः पञ्च॑ च॥ [१०]

तृतीयस्यां देवस्या॑श्चप॒र्शुं यो वै पू॒र्वेद्युः॑ कर्मणे वा॒मिन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन्त्सोऽपोऽव॑धूतन्धृष्टि॑र्दे॒वस्येत्या॑ह
सं व॑पामि दे॒वस्य॒ स्यमा॑ द॒दे वज्रो॒ वै स्यो॑ दश॥१०॥

तृतीयस्यां य॒ज्ञस्यान॑तिरेकाय प॒वित्र॑वत्यध्व॒र्युं चा॑धिषव॑णमस्यन्तरि॑क्ष ए॒व रक्ष॑सामन्तर्हि॒त्यै
द्वौ वा॒व पुरु॑षौ यद॒दश्च॑न्द्रम॑सि मे॒ध्यं पञ्चा॑शीतिः॥८५॥

तृतीयस्यां यज॑मानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

प्रत्युष्टं॑ रक्षः प्रत्युष्टा॑ अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑साम॒प॒ह॒त्यै।
अ॒ग्नेर्व॑स्तेजि॑ष्ठेन॒ तेज॑सा॒ निष्ट॑पा॒मीत्या॑ह मे॒ध्य॒त्वाय॑। सु॒चः
स॒म्मा॑र्ष्टि। सु॒वम॑ग्रै। पु॒मा॑स॒मेवा॒भ्यः स॑श्यति मि॒थुन॒त्वाय॑।
अथ॑ जु॒हम्। अथो॑प॒भृत॑म्। अथ॑ ध्रु॒वाम्। अ॒सौ वै जु॒हूः॥१॥
अ॒न्तरि॑क्षमु॒पभृ॑त्। पृ॒थि॒वी ध्रु॒वा। इ॒मे वै लो॒काः सु॒चः। वृष्टिः॑
स॒म्मा॑र्जनानि। वृष्टि॑र्वा इ॒माँल्लो॒कान॑नुपूर्वं क॑ल्पयति। ते ततः॑
क्लृ॒प्ताः स॒मेध॑न्ते। स॒मेध॑न्तेऽस्मा इ॒मे लो॒काः प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑।
य ए॒वं वेद॑। यदि॑ का॒मये॑त् व॒र्षु॒कः प॒र्जन्यः॑ स्या॒दिति॑।
अ॒ग्रतः॑ स॒म्मृ॑ज्यात्॥२॥

वृष्टि॑मेव नि य॑च्छति। अ॒वा॒चीना॑ग्रा हि वृष्टिः॑। यदि॑
का॒मये॑ताव॒र्षु॒कः स्या॒दिति॑। मू॒लतः॑ स॒म्मृ॑ज्यात्।
वृष्टि॑मेवोद्य॑च्छति। तदु॒ वा आ॑हुः। अ॒ग्रत॑ ए॒वोपरि॑ष्टा॒त्स॒म्मृ॑ज्यात्।
मू॒लतो॑ऽधस्ता॑त्। तद॑नुपूर्वं क॑ल्पते। व॒र्षु॒को भव॑तीति॥३॥

प्राची॑म॒भ्याका॑रम्। अ॒ग्रैर॑न्तरतः। ए॒वमि॑व॒ ह्यन्न॑म॒द्यते॑।
अथो॑ अ॒ग्रा॒द्वा ओष॑धीना॒मूर्जं॑ प्र॒जा उप॑जीवन्ति। ऊ॒र्ज
ए॒वान्ना॒द्यस्या॑व॒रुद्धौ॑। अ॒धस्ता॑त्प्रा॒तीची॑म्। द॒ण्डमु॑त्त॒मतः॑।
मू॒लेन॑ मू॒लं प्रति॑ष्ठित्यै। तस्मा॑द॒रत्नौ॑ प्रा॒श्र्युपरि॑ष्टा॒ल्लोमा॑नि।
प्र॒त्यश्च॑धस्ता॑त्॥४॥

सुग॑ध्येषा। प्रा॒णो वै सु॒वः। जु॒हूर्दक्षि॑णो ह॒स्तः। उ॒प॒भृत्स॒व्यः।
 आ॒त्मा ध्रु॒वा। अन्न॑ꣳ स॒म्मार्जनानि॑। मुख॒तो वै प्रा॒णोऽपा॒नो
 भू॒त्वा। आ॒त्मान॒मन्नं॑ प्र॒विश्य॑। बा॒ह्यत॒स्तनु॒वꣳ शु॒भय॑ति।
 तस्मा॑त्सु॒वमे॒वाग्रे॑ स॒म्मा॑र्ष्टि। मुख॒तो हि प्रा॒णोऽपा॒नो
 भू॒त्वा। आ॒त्मान॒मन्नमा॑वि॒शति॑। तौ प्रा॑णापा॒नौ। अव्य॑र्धुकः
 प्रा॑णापा॒नाभ्यां॑ भवति। य ए॒वं वेद॑॥५॥

जुहूर्मृज्याद्भवतीति प्रत्यञ्चस्तान्माष्टि पञ्च च॥ ————— [१]

दि॒वः शिल्प॑मव॒तत॑म्। पृथि॒व्याः क॒कुभि॑ श्रि॒तम्।
 तेन॑ व॒यꣳ स॒हस्र॑वल्शेन। स॒पत्नं॑ नाशयामसि
 स्वा॒हेति॑ सु॒ख्स॒म्मार्जनान्य॒ग्नौ प्र ह॑रति। आपो॒ वै
 दर्भाः॑। रू॒पमे॒वेषा॑मे॒तन्महि॑मानं व्याच॑ष्टे। अ॒नुष्टु॒भर्चा॑।
 आ॒नुष्टु॒भः प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॒त्यो वे॒दः। वे॒दस्याग्र॑ꣳ
 सु॒ख्स॒म्मार्जनानि॑॥६॥

स्वेनै॒वैनानि॑ छन्द॑सा। स्वया॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयति। अथो॒
 ऋ॒गवा॑व योषा॑। द॒र्भो वृषा॑। तन्मि॑थुनम्। मि॒थुनमे॒वास्य॑
 तद्य॒ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय। प्रजा॑यते प्र॒जया॑ प॒शुभिर्य॑ज॒मानः॑।
 तान्ये॒के वृथै॒वापा॑स्यन्ति। तत्तथा॒ न का॑र्यम्। आर॑ब्धस्य
 य॒ज्ञिय॑स्य॒ कर्म॑णः॒ सवि॑दोहः॥७॥

यद्ये॒नानि॑ प॒शवो॑ऽभि॒ तिष्ठे॑युः। न तत्प॒शुभ्यः॑ कम्।
 अ॒द्धिर्मा॑र्जयित्वोत्क॒रे न्य॑स्येत्। यद्वै य॒ज्ञिय॑स्य॒ कर्म॑णोऽन्यत्राहु॑तीभ्यः

सन्तिष्ठते। उत्करो वाव तस्य प्रतिष्ठा। एतां हि तस्मै
प्रतिष्ठां देवाः समभरन्। यदद्भिर्मार्जयति। तेन शान्तम्।
यदुत्करे न्यस्यति। प्रतिष्ठामेवैनानि तद्रमयति॥८॥

प्रतितिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः। अथो स्तम्बस्य वा
एतद्रूपम्। यत्सुखसम्मार्जनानि। स्तम्बशो वा ओषधयः।
तासां जरत्कक्षे पशवो न रमन्ते। अप्रियो ह्येषां जरत्कक्षः।
यावदप्रियो ह वै जरत्कक्षः पशूनाम्। तावदप्रियः पशूनां
भवति। यस्यैतान्यन्यत्राग्नेर्दधति। नवदाव्यासु वा ओषधीषु
पशवो रमन्ते॥९॥

नवदावो ह्येषां प्रियः। यावत्प्रियो ह वै नवदावः पशूनाम्।
तावत्प्रियः पशूनां भवति। यस्यैतान्यग्नौ प्रहरन्ति।
तस्मादेतान्यग्नावेव प्रहरेत्। यतरस्मिन्त्सम्मृज्यात्। पशूनां
धृत्यै। यो भूतानामधिपतिः। रुद्रस्तन्तिचरो वृषा। पशून्स्माकं
मा हिंसीः। एतदस्तु हुतं तव स्वाहेत्यग्निसम्मार्जन्यग्नौ
प्रहरति। एषा वा एतेषां योनिः। एषा प्रतिष्ठा। स्वामेवैनानि
योनिम्। स्वां प्रतिष्ठां गमयति। प्रतितिष्ठति प्रजयां
पशुभिर्यजमानः॥१०॥

वेदस्याग्रं सुखसम्मार्जनानि विदोहो गमयति पशवो रमन्ते हिंसीष्वद् च॥—[२]

अयंज्ञो वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्।
पत्यन्वास्ते। यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। यत्तिष्ठन्ती

सन्नह्येता प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यात् आसीना सन्नह्यते।
आसीना ह्येषा वीर्यं करोति॥११॥

यत्पश्चात्प्राच्यन्वासीत। अनया समदन्दधीत। देवानां
पत्न्या समदन्दधीत। देशाद्वक्षिणत उदीच्यन्वास्ते। आत्मनो
गोपीधाय। आशासाना सौमनसमित्याह। मेध्यामेवैनाङ्केवलीं
कृत्वा। आशिषा समर्धयति। अग्नेरनुव्रता भूत्वा सन्नह्ये
सुकृताय कमित्याह। एतद्वै पत्न्यै व्रतोपनयनम्॥१२॥

तेनैवैनां व्रतमुपनयति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न।
योऽक्रमेव युते। यमन्वास्ते। तस्यामुष्मिल्लोके भवतीति
योऽक्रमेण। यद्योऽक्रमं। स योगः। यदास्ते। स क्षेमः॥१३॥

योगक्षेमस्य कृत्यै। युक्तङ्क्रियाता आशीः कामे युज्याता
इति। आशिषः समृद्धौ। ग्रन्थिङ्ग्राति। आशिष एवास्यां
परि गृह्णाति। पुमान् वै ग्रन्थिः। स्त्री पत्नी। तन्मिथुनम्।
मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्र जायते प्रजया
पशुभिर्यजमानः॥१४॥

अथो अर्धो वा एष आत्मनः। यत्पत्नी। यज्ञस्य
धृत्या अशिथिलम्भावाय। सुप्रजसस्त्वा वयं सुपत्नीरूपं
सेदिमेत्याह। यज्ञमेव तन्मिथुनीकरोति। ऊनेऽतिरिक्तन्धीयाता
इति प्रजात्यै। महीनां पयोऽस्योषधीनां रस इत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। तस्य तेऽक्षीयमाणस्य

निर्वपामि देवयज्याया इत्याह। आशिषमेवैतामा
शास्ते॥१५॥

करोति व्रतोपनयनं क्षेमो यजमानः शास्ते॥ [३]

घृतं च वै मधुं च प्रजापतिरासीत्। यतो मध्वासीत्।
ततः प्रजा असृजत। तस्मान्मधुषि प्रजननमिवास्ति।
तस्मान्मधुषा न प्रचरन्ति। यातयाम हि। आज्येन प्रचरन्ति।
यज्ञो वा आज्यम्। यज्ञेनैव यज्ञं प्रचरन्त्ययातयामत्वाय।
पत्यवेक्षते॥१६॥

मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यद्वै पत्नी यज्ञस्य करोति। मिथुनं
तत्। अथो पत्न्या एवैष यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै।
अमेध्यं वा एतत्करोति। यत्पत्यवेक्षते। गार्हपत्येऽधि
श्रयति मेध्यत्वाय। आहुवनीयमभ्युद्ववति। यज्ञस्य सन्तत्यै।
तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहीत्याह॥१७॥

तेजो वा अग्निः। तेज आज्यम्। तेजसैव तेजः
समर्धयति। अग्निस्ते तेजो मा विनैदित्याहाहिंसायै।
स्प्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै। अग्नेर्जिह्वाऽसि
सुभूर्देवानामित्याह। यथायजुरेवैतत्। धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो
यजुषेयजुषे भवेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते॥१८॥

तद्वा अतः पवित्राभ्यामेवोत्पुनाति। यजमानो वा आज्यम्।
प्राणापानौ पवित्रौ। यजमान एव प्राणापानौ दधाति।
पुनराहारम्। एवमिव हि प्राणापानौ सञ्चरतः। शुक्रमसि

ज्योतिरसि तेजोऽसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे।
त्रिर्यजुषा। त्रयं इमे लोकाः॥१९॥

एषां लोकानामाप्त्यै। त्रिः। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय।
अथाज्यवतीभ्यामपः। रूपमेवासांमेतद्वर्णं दधाति। अपि
वा उताहुः। यथा ह वै योषां सुवर्णं५ हिरण्यं पेशलं
बिभ्रती रूपाण्यास्तै। एवमेता एतर्हीति। आपो वै सर्वा
देवताः॥२०॥

एषा हि विश्वेषां देवानां तनूः। यदाज्यम्। तत्रोभयोर्मामा५सा।
जामि स्यात्। यद्यजुषाऽऽज्यं यजुषाऽप उत्पुनीयात्।
छन्दसाऽप उत्पुनात्यजामित्वाय। अथो मिथुनत्वाय।
सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्य
कर्म भवति। पृच्छो गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। अद्विरेवौषधीः
सं नयति। ओषधीभिः पशून्। पशुभिर्यजमानम्। शुक्रं
त्वां शुक्रायां ज्योतिस्त्वा ज्योतिष्यर्चिस्त्वाऽर्चिषीत्याह
सर्वत्वाय। पर्याप्त्या अनन्तरायाय॥२१॥

ईक्षत आह शास्ते लोका देवता भवति षट् च॥—————[४]

देवासुराः संयन्ता आसन्। स एतमिन्द्र आज्यस्यावकाशमपश्यत्।
तेनावैक्षत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। य
एवं विद्वानाज्यमवेक्षते। भवत्यात्मना। पराऽस्य
भ्रातृव्यो भवति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदाज्येनान्यानि

हवीं ष्यभिघारयति॥२२॥

अथ केनाज्यमिति। सत्येनेति ब्रूयात्। चक्षुर्वै सत्यम्।
सत्येनैवेनदभि घारयति। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः।
यश्चक्षुषाऽऽज्यमवेक्षते। निमील्यावेक्षेत। दाधारात्मश्चक्षुः।
अभ्याज्यङ्घारयति। आज्यं गृह्णाति॥२३॥

छन्दांसि वा आज्यम्। छन्दांस्येव प्रीणाति। चतुर्जुह्वां
गृह्णाति। चतुष्पादः पशवः। पशून्वाव रुन्धे। अष्टावुपभृति।
अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रः प्राणः। प्राणमेव पशुषु दधाति।
चतुर्ध्रुवायाम्॥२४॥

चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति।
यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। चतुर्जुह्वां
गृह्णन्भूयो गृह्णीयात्। अष्टावुपभृति गृह्णन्कनीयः। यजमानायैव
भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति। गौर्वै सुचः। चतुर्जुह्वां गृह्णाति।
तस्माच्चतुष्पदी॥२५॥

अष्टावुपभृति। तस्मादष्टाशफा। चतुर्ध्रुवायाम्। तस्माच्चतुः
स्तना। गामेव तत्संस्करोति। सास्मै संस्कृतेषुमूर्जन्दुहे।
यज्जुह्वां गृह्णाति। प्रयाजेभ्यस्तत्। यदुपभृति। प्रयाजानूयाजेभ्यस्तत्।
सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्यते। यद्ध्रुवायामाज्यम्॥२६॥

अभिघारयति गृह्णाति ध्रुवायाश्चतुष्पदी प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्धे च॥—————[५]

आपो देवीरग्रेपुवो अग्रेगुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं

व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञन्नयताग्रं यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव
 यज्ञन्नयन्ति। अग्रं यज्ञपतिम्। युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं
 यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र
 आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं
 व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह॥२७॥

तेनापः प्रोक्षिताः। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं
 कृत्वा। स वनस्पतीन्प्राविशत्। कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा
 स्वाहेत्याह। अग्नयं एवैनं जुष्टं करोति। अथो अग्नेरेव
 मेधमव रुन्धे। वेदिरसि बर्हिषे त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै
 बर्हिः। पृथिवी वेदिः॥२८॥

प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। बर्हिरसि सुग्भ्यस्त्वा
 स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। यजमानः सुचः। यजमानमेव
 प्रजासु प्रतिष्ठापयति। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति
 बर्हिरासाद्य प्रोक्षति। एभ्य एवैनंलोकेभ्यः प्रोक्षति। अथ ततः
 सह सुचा पुरस्तात्प्रत्यञ्च ग्रन्थिं प्रत्युक्षति। प्रजा वै बर्हिः।
 यथा सूत्यै काल आपः पुरस्ताद्यन्ति॥२९॥

तादृगेव तत्। स्वधा पितृभ्य इत्याह। स्वधाकारो हि
 पितृणाम्। ऊर्ध्वं बर्हिषद् इति दक्षिणायै श्रोणोरोत्तरस्यै
 निनयति सन्तत्यै। मासा वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव
 प्रीणाति। मासा वा ओषधीर्वर्धयन्ति। मासाः पचन्ति समृद्धौ।

अन॑तिस्कन्दन् ह पर्जन्यो॑ वर्षति। यत्रै॒तदे॒वङ्क्रियते॑॥३०॥

ऊ॒र्जा पृ॑थि॒वीङ्छ॑तेत्या॒ह। पृ॑थि॒व्यामे॒वोर्जं॑ दधाति।
तस्मा॑त्पृथि॒व्या ऊ॒र्जा भु॑ञ्जते। ग्र॒न्थिं वि॒ स्र॑सयति।
प्रज॑नयत्ये॒व तत्। ऊ॒र्ध्वं प्राश्च॑मु॒द्रूढं॑ प्र॒त्यश्च॑मा यच्छति।
तस्मा॑त्प्रा॒चीन॑ रेतो॑ धीयते। प्र॒तीचीः॑ प्र॒जा जा॑यन्ते। विष्णोः॑
स्तूपो॑ऽसीत्या॒ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑॥३१॥

य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्यै। पु॒रस्ता॑त्प्र॒स्तरं॑ गृह्णाति। मुख्य॑मे॒वैनं॑ करोति।
इय॑न्तं गृह्णाति। प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञमुखे॑न॒ सम्मि॑तम्। इय॑न्तं
गृह्णाति। य॒ज्ञप॑रुषा॒ सम्मि॑तम्। इय॑न्तं गृह्णाति। ए॒ताव॑द्वै पु॒रुषे॑
वी॒र्यम्। वी॒र्य॑सम्मि॒तम्॥३२॥

अप॑रिमितं गृह्णाति। अप॑रिमित॒स्याव॑रुद्धौ। तस्मि॑न्प॒वित्रे॑
अपि॑ सृजति। यज॑मानो॒ वै प्र॑स्तरः। प्रा॒णापा॒नौ प॒वित्रे॑।
यज॑मान ए॒व प्रा॑णापा॒नौ द॑धाति। ऊ॒र्णाम्र॑दसन्त्वा
स्तृ॒णामी॑त्या॒ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। स्वा॒स॒स्थन्दे॒वेभ्य॑ इत्या॒ह।
दे॒वेभ्य॑ ए॒वैन॑त्स्वा॒स॒स्थं क॑रोति॥३३॥

ब॒र्हिः स्तृ॑णाति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। पृ॑थि॒वी वेदिः॑। प्र॒जा ए॒व
पृ॑थि॒व्यां प्रति॑ष्ठापयति। अन॑तिदृश्जं॑ स्तृणाति। प्र॒जयै॒वैनं॑
प॒शुभि॑रन॑तिदृश्जं करोति। धा॒रय॑न्प्र॒स्तरं॑ प॒रिधी॑न्परि॑ दधाति।
यज॑मानो॒ वै प्र॑स्तरः। यज॑मान ए॒व तत्स्व॑यं प॒रिधी॑न्परि॑
दधाति। ग॒न्ध॒र्वोऽसि॑ वि॒श्वाव॑सुरित्या॒ह॥३४॥

विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण
इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। मित्रावरुणौ
त्वोत्तरतः परिधत्तामित्याह। प्राणापानौ मित्रावरुणौ।
प्राणापानावेवास्मिन्दधाति। सूर्यस्त्वा पुरस्तात् पात्वित्याह।
रक्षसामपहत्यै। कस्याश्चिदभिशस्त्या इत्याह। अपरिमितादेवेन
पाति॥ ३५॥

वीतिहोत्रन्त्वा कव इत्याह। अग्निमेव होत्रेण समर्धयति।
द्युमन्तः५ समिधीमहीत्याह समिद्धौ। अग्ने बृहन्तमध्वर
इत्याह वृद्धौ। विशो यन्त्रे स्थ इत्याह। विशां
यत्यै। उदीचीनाग्ने नि दधाति प्रतिष्ठित्यै। वसूनाः५
रुद्राणामादित्यानाः५ सदसि सीदेत्याह। देवतानामेव सदनै
प्रस्तरः५ सादयति। जुहूरसि घृताची नाम्नेत्याह॥ ३६॥

असौ वै जुहूः। अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। तासामेतदेव
प्रियन्नाम। यद्धृताचीति। यद्धृताचीत्याह। प्रियेणैवैना नाम्ना
सादयति। एता असदन्त्सुकृतस्य लोक इत्याह। सत्यं वै
सुकृतस्य लोकः। सत्य एवैनाः सुकृतस्य लोके सादयति।
ता विष्णो पाहीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञस्य धृत्यै।
पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिं पाहि मां यज्ञनियमित्याह। यज्ञाय
यजमानायात्मनै। तेभ्य एवाशिषमाशास्तेऽनात्यै॥ ३७॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीणुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह लोके सादयति

अ॒ग्निना॒ वै हो॒त्राः॑। दे॒वा असु॑रान॒भ्य॑भवन्। अ॒ग्नये॑
समि॒ध्यमा॑ना॒यानु॑ब्रूहीत्या॒ह भ्रातृ॑व्याभिभूत्यै। एक॑विंशतिमिध्मदा॒रूपा
भवन्ति। एक॑विंशो वै पुरु॑षः। पुरु॑षस्याप्त्यै। पञ्च॑दशेध्मदा॒रूपाभ्या
द॑धाति। पञ्च॑दश॒ वा अ॑र्धमा॒सस्य॒ रात्र॑यः। अ॒र्धमा॒सशः
सं॑वत्सर आ॒प्यते। त्री॒न्परि॑धी॒न्परि॑ दधाति॥३८॥

ऊ॒र्ध्वे समि॒धा॒वा द॑धाति। अ॒नूया॒जेभ्यः॑ समिध॒मति॑ शिनष्टि।
ष॒द्वम्प॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। वे॒देनो॑प॒
वाज॑यति। प्रा॒जाप॑त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॑त्यः प्रा॒णः। यज॑मान
आह॒वनी॑यः। यज॑मान ए॒व प्रा॒णन्द॑धाति॥३९॥

त्रिरु॑प॒ वाज॑यति। त्रयो॒ वै प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति।
वे॒देनो॑प॒यत्य॑ सु॒वेण॑ प्रा॒जाप॑त्यमा॒घार॑मा घा॒रय॑ति। य॒ज्ञो
वै प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑तिं मुख॒त आर॑भते। अथो॑
प्र॒जाप॑तिः सर्वा॑ दे॒वताः॑। सर्वा॑ ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति।
अ॒ग्निम॑ग्नी॒त्रिस्त्रिः॑ सं मृ॒द्धीत्या॑ह। त्र्या॒वृद्धि॑ य॒ज्ञः॥४०॥

अथो॑ रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। प॒रिधी॑न्त्सं मा॒र्ष्टि। पु॒नात्ये॒वैनान्।
त्रिस्त्रिः॑ सं मा॒र्ष्टि। त्र्या॒वृद्धि॑ य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्यत्वा॑य। अथो॑
ए॒ते वै दे॒वाश्वाः॑। दे॒वाश्वा॑ने॒व तत्सं॑ मा॒र्ष्टि। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै। आसी॑नोऽन्यमा॒घार॑मा घा॒रय॑ति॥४१॥

तिष्ठ॑न्नन्यम्। यथाऽनो॑ वा॒ रथं॑ वा यु॒ज्यात्। ए॒वमे॒व
तद॑ध्व॒र्युर्य॒ज्ञं यु॑नक्ति। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्या॒भ्यूढ्यै॑।

वहन्त्येनङ्गाम्याः पशवः। य एवं वेद। भुवनमसि वि
प्रथस्वेत्याह। यज्ञो वै भुवनम्। यज्ञ एव यजमानं प्रजया
पशुभिः प्रथयति। अग्ने यष्टरिदन्नम् इत्याह॥४२॥

अग्निर्वै देवानां यष्टा। य एव देवानां यष्टा। तस्मा एव
नमस्करोति। जुह्वेह्यग्निस्त्वा ह्वयति देवयज्याया उपभृदेहि
देवस्त्वा सविता ह्वयति देवयज्याया इत्याह। आग्नेयी वै
जुहूः। सावित्र्युपभृत्। ताभ्यामेवैने प्रसूत आदत्ते। अग्नाविष्णु
मा वामव क्रमिषमित्याह। अग्निः पुरस्तात्। विष्णुर्यज्ञः
पश्चात्॥४३॥

ताभ्यामेव प्रतिप्रोच्यात्या क्रामति। विजिहाथां मा
मा सन्ताप्तमित्याहाहिंसायै। लोकं मे लोककृतौ
कृणुतमित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। विष्णोः
स्थानमसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। एतत्खलु वै
देवानामपराजितमायतनम्। यद्यज्ञः। देवानामेवापराजित
आयतने तिष्ठति। इत इन्द्रो अकृणोद्वीर्याणीत्याह॥४४॥

इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। समारभ्योर्ध्वो अध्वरो
दिविस्पृशमित्याह वृद्धौ। आघारमाघार्यमाणमनु समारभ्य।
एतस्मिन्काले देवाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः
सुवर्गं लोकमेति। अथो समृद्धेनैव यज्ञेन यजमानः
सुवर्गं लोकमेति। अहुतो यज्ञो यज्ञपतेरित्याहानात्यै।
इन्द्रावान्त्वाहेत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। बृहद्वा

इत्याह॥४५॥

सुव॒र्गो वै लो॒को बृ॒हद्भाः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
य॒ज॒मान॒दे॒व॒त्या वै जु॒हूः। भ्रा॒तृ॒व्य॒दे॒व॒त्योप॑भृत्। प्रा॒ण
आ॒घा॒रः। यत्स॑स्पर्श॒यैत्। भ्रा॒तृ॒व्येऽस्य॑ प्रा॒ण॒न्द॑ध्यात्।
अस॑स्पर्श॒यन्न॒त्या क्रा॑मति। यज॑मान ए॒व प्रा॒ण॒न्द॑धाति।
पा॒हि मा॑ऽग्ने दुश्च॑रिता॒दा मा॒ सुच॑रिते भ॒जेत्या॑ह॥४६॥

अ॒ग्नि॒र्वाव प॒वित्र॑म्। वृ॒जि॒नम॑नृत॒न्दुश्च॑रितम्। ऋ॒जु॒क॒र्म॑
स॒त्य॑ः सुच॑रितम्। अ॒ग्नि॒रे॒वैनं॑ वृ॒जि॒नाद॑नृता॒द्दुश्च॑रितात्पाति।
ऋ॒जु॒क॒र्मे स॒त्ये सुच॑रिते भजति। तस्मा॑दे॒वमा॑ शा॒स्ते।
आ॒त्म॒नो गो॑पी॒थाय॑। शिरो॒ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑। यदा॑घा॒रः।
आ॒त्मा ध्रु॒वा॥४७॥

आ॒घा॒रमा॒घार्य॑ ध्रु॒वाः सम॑नक्ति। आ॒त्म॒न्ने॒व य॑ज्ञस्य॒ शिरः॑
प्रति॑ दधाति। द्विः सम॑नक्ति। द्वौ हि प्रा॑णापा॒नौ। तदा॑हुः।
त्रि॒रे॒व सम॑ज्यात्। त्रिधा॑तु हि शि॒र इति॑। शिरं॑ इ॒वैतद्य॑ज्ञस्य॑।
अथो॒ त्रयो॒ वै प्रा॑णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। म॒खस्य॑
शिरो॑ऽसि स॒ज्योति॑षा ज्योति॑रङ्गामि॒त्याह॑। ज्योति॑रे॒वास्मा॑
उ॒परि॑ष्ठादधाति। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑नु॒ख्यात्यै॑॥४८॥

परि॑दधाति प्रा॒ण॒न्द॑धाति हि य॒ज्ञो घा॑रयति नम॒ इत्या॑ह प॒श्चाद्वि॑र्याणीत्या॒ह भा॑ इत्या॑ह भ॒जेत्या॑ह
ध्रु॒वे॒वास्मि॑न्दधाति त्रीणि॑ च॥

[७]

धि॒ष्णि॒या वा ए॒ते न्यु॑प्यन्ते। यद्व॒ह्मा। यद्वो॒ता। यद॑ध्व॒र्युः।

यदग्रीत्। यद्यजमानः। तान् यदन्तरेयात्। यजमानस्य प्राणान्तसङ्कर्षेत्। प्रमायुकः स्यात्। पुरोडाशमपगृह्य सञ्चरत्यध्वर्युः॥४९॥

यजमानायैव तल्लोकः शिःषति। नास्य प्राणान्तसङ्कर्षति। न प्रमायुको भवति। पुरस्तात् प्रत्यङ्मासीनः। इडाया इडाया दधाति। हस्त्याः होत्रे। पशवो वा इडा। पशवः पुरुषः। पशुष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। इडायै वा एषा प्रजातिः॥५०॥

तां प्रजातिं यजमानोऽनु प्र जायते। द्विरङ्गुलावनक्ति पर्वणोः। द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। सकृदुप स्तृणाति। द्विरा दधाति। सकृदभि घोरयति। चतुः सम्पद्यते। चत्वारि वै पशोः प्रतिष्ठानानि। यावानेव पशुः। तमुपह्वयते॥५१॥

मुखमिव प्रत्युपह्वयेत। सम्मुखानेव पशूनुप ह्वयते। पशवो वा इडा। तस्मात्साऽन्वारभ्या। अध्वर्युणा च यजमानेन च। उपहृतः पशुमानं सानीत्याह। उप ह्येनौ ह्वयते होता। इडायै देवतानामुपह्वे। उपहृतः पशुमान्भवति। य एवं वेद॥५२॥

यां वै हस्त्यामिडाया दधाति। वाचः सा भागधेयम्। यामुपह्वयते। प्राणानाः सा। वाचं चैव प्राणाश्चाव रुन्धे। अथ वा एतर्ह्युपहृतायामिडायाम्। पुरोडाशस्यैव बर्हिषदो मीमाः सा। यजमानन्देवा अब्रुवन्। हविर्नो निर्वपेति। नाहमभागो निर्वप्स्यामीत्यब्रवीत्॥५३॥

न मया ऽभा॒गया ऽनु॒वक्ष्य॑थेति॒ वाग॑ब्रवीत्। नाहम॑भा॒गा
पु॒रोनु॒वाक्या॑ भविष्या॒मीति॑ पु॒रोनु॒वाक्या॑। नाहम॑भा॒गा या॒ज्या
भविष्या॒मीति॑ या॒ज्या। न मया॑ ऽभा॒गेन॒ वष॑ट्करिष्य॑थेति॒
वष॑ट्कारः। यद्य॑जमानभा॒गं नि॒धाय॑ पु॒रोडा॑शं ब॒र्हिष॑दं
क॒रोति॑। ताने॒व तद्वा॒ग्निः क॒रोति॑। च॒तुर्धा॑ क॒रोति॑। च॒तस्रो॑
दि॒शः। दि॒क्ष्वे॒व प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। ब॒र्हिष॑दं क॒रोति॑॥५४॥

यज॑मानो वै पु॒रोडा॑शः। प्र॒जा ब॒र्हिः। यज॑मानमे॒व
प्र॒जासु॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति। तस्मा॑द॒स्त्रा ऽन्याः॑ प्र॒जाः
प्र॒ति॒तिष्ठ॑न्ति। मा॒२से॒ना॒न्याः। अथो॑ ख॒ल्वाहुः॑। दक्षि॑णा
वा ए॒ता ह॑वि॒र्यज्ञ॑स्या॒न्तर्वे॒द्यं रु॒ध्यन्ते॑। यत्पु॒रोडा॑शं
ब॒र्हिष॑दं क॒रोतीति॑। च॒तुर्धा॑ क॒रोति॑। च॒त्वारो॑ ह्ये॒ते
ह॑वि॒र्यज्ञ॑स्य॒र्त्विजः॑॥५५॥

ब्र॒ह्मा हो॒ता ऽध्व॑र्युर॒ग्नीत्। तम॑भि मृ॒शेत्। इ॒दं ब्र॒ह्मणः॑। इ॒दं
हो॒तुः। इ॒दम॑ध्व॒र्योः। इ॒दम॑ग्नी॒ध इति॑। यथै॒वादः॑ सौ॒म्ये ऽध्व॑रे।
आ॒देश॑मृ॒त्विग्भ्यो॑ दक्षि॑णा नी॒यन्ते॑। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्नीधे॑
प्रथ॑माया द॑धाति॥५६॥

अ॒ग्निमु॑खा ह्यृ॒द्धिः। अ॒ग्निमु॑खामे॒वर्द्धि॑ यज॑मान ऋ॒ध्नोति॑।
स॒कृदु॑प॒स्तीर्य॑ द्वि॒राद॑धत्। उ॒प॒स्तीर्य॑ द्वि॒रभि॑ घा॒रय॑ति।
ष॒ट्क्षम्प॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। वे॒देन॑ ब्र॒ह्मण॑
ब्र॒ह्मभा॑गं प॒रि॒हर॑ति। प्रा॒जाप॒त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॒त्यो
ब्र॒ह्मा॥५७॥

स॒वि॒ता य॒ज्ञस्य॒ प्रसू॑त्यै। अथ॒ काम॑म॒न्येन॑। ततो॒ होत्रे॑।
मध्यं॑ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यद्धोता॑। म॒ध्यत॑ ए॒व य॒ज्ञं प्री॑णाति।
अथा॑ध्व॒र्यवे॑। प्र॒ति॒ष्ठा वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। यदध्व॒र्युः।
तस्मा॑द्धवि॒र्यज्ञस्यै॒तामे॒वावृ॑त॒मनु॑॥५८॥

अ॒न्या दक्षि॑णा नीयन्ते। य॒ज्ञस्य॒ प्रति॑ष्ठित्यै। अ॒ग्निम॑ग्रीत्स॒कृत्स॑कृत्सं
मृ॒द्धीत्या॑ह। परा॑डि॒व ह्ये॒तर॑हि य॒ज्ञः। इ॒षि॒ता दै॒व्या हो॒तां
इत्या॑ह। इ॒षि॒तः हि कर्म॑ क्रि॒यते॑। भ॒द्रवा॒च्याय॑ प्रेषि॒तो
मा॒नुषः॑ सू॒क्तवा॒काय॑ सू॒क्ता ब्रू॑हीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा
शा॑स्ते। स्व॒गा दै॒व्या हो॒तृभ्य॑ इत्या॑ह। य॒ज्ञमे॒व तत्स्व॒गा
क॑रोति। स्व॒स्तिर्मा॒नुषे॒भ्य इत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा
शा॑स्ते। शं योर्ब्रू॑हीत्या॑ह। शं॒युमे॒व बा॑र्हस्प॒त्यं भा॑ग॒धेये॑न॒
सम॑र्धयति॥५९॥

च॒रत्य॑ध्व॒र्युः प्रजा॑ति॒र्हय॑ते वेदा॑ब्रवी॒द्वर्हि॑षदं करोत्यृ॒त्विजो॑ दधाति ब्र॒ह्माऽनु॑करोति च॒त्वारि॑
च॥

[८]

अथ॒ स्रुचा॑व॒नुष्टु॒ग्भ्यां वाज॑वती॒भ्यां व्यू॑हति। प्र॒ति॒ष्ठा वा
अ॒नुष्टु॒क्। अन्नं॑ वाजः॒ प्रति॑ष्ठित्यै। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्धौ। प्राचीं॑
जुहू॑मूहति। जा॒ताने॒व भ्रात॑र्व्या॒न्प्रणु॑दते। प्र॒तीची॑मु॒पभृ॑तम्।
ज॒निष्य॑मा॒णाने॒व प्रति॑नुदते। सवि॑षूच ए॒वापो॒ह्य स॒पत्नान्
यज॑मानः। अ॒स्मिँल्लो॒के प्रति॑तिष्ठति॥६०॥

द्वाभ्या॑म्। द्विप्र॑तिष्ठो हि। वसु॑भ्यस्त्वा रु॒द्रेभ्य॑स्त्वाऽऽदि॒त्येभ्य॑स्त्वेत्या॑ह
य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। स्रु॒क्षु प्र॑स्तर॒मन॑क्ति। इ॒मे वै लो॒काः स्रुचः॑।

यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव तेजसाऽनक्ति। त्रेधाऽनक्ति।
त्रयं इमे लोकाः॥६१॥

एभ्य एवैनं लोकेभ्योऽनक्ति। अभिपूर्वमनक्ति। अभिपूर्वमेव
यजमानन्तेजसाऽनक्ति। अक्तं रिहाणा इत्याह। तेजो वा
आज्यम्। यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव तेजसाऽनक्ति।
वियन्तु वय इत्याह। वयं एवैनं कृत्वा। सुवर्गं लोकं
गमयति॥६२॥

प्रजां योनिं मा निर्मृक्षमित्याह। प्रजायै गोपीथाय।
आप्यायन्तामाप ओषधय इत्याह। आप एवौषधीरा
प्याययति। मरुतां पृषतयः स्थेत्याह। मरुतो वै वृष्ट्या
ईशते। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमेरयेत्याह।
वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे॥६३॥

यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्यायुर्मियते।
आयुष्पा अग्नेऽस्यायुर्मै पाहीत्याह। आयुरेवात्मन्धत्ते।
यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्य चक्षुर्मियते।
चक्षुष्पा अग्नेऽसि चक्षुर्मै पाहीत्याह। चक्षुरेवात्मन्धत्ते।
ध्रुवाऽसीत्याह प्रतिष्ठित्यै। यं परिधिं पर्यधत्था इत्याह॥६४॥

यथायजुरेवैतत्। अग्ने देव पुणिभिर्वीयमाण इत्याह। अग्नयं
एवैनं जुष्टं करोति। तन्त एतमनु जोषं भरामीत्याह।
सजातानेवास्मा अनुकान्करोति। नेदेष त्वदपचेतयाता
इत्याहानुख्यात्यै। यज्ञस्य पाथ उप समितमित्याह।

भूमानमेवोपैति। परिधीन्प्र हरति। यज्ञस्य समिष्ट्यै॥६५॥

स्रुचौ सं प्रस्रावयति। यदेव तत्र क्रूरम्। तत्तेन शमयति। जुह्वामुपभृतम्। यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति। सः३स्रावभागाः स्थेत्याह। वसवो वै रुद्रा आदित्याः सः३स्रावभागाः। तेषान्तद्भागधेयम्॥६६॥

तानेव तेन प्रीणाति। वैश्वदेव्यर्चा। एते हि विश्वे देवाः। त्रिष्टुभभवति। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। अग्नेर्वामपन्नगृहस्य सदसि सादयामीत्याह। इयं वा अग्निरपन्नगृहः। अस्या एवैने सदेने सादयति। सुम्नाय सुम्निनी सुम्ने मां धत्तमित्याह॥६७॥

प्रजा वै पशवः सुम्नम्। प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। धुरि धुर्यो पातमित्याह। जायापत्योर्गोपीथाय। अग्नेऽदब्धायोऽशीततनो इत्याह। यथायजुरेवैतत्। पाहि माऽद्य दिवः पाहि प्रसित्यै पाहि दुरिष्ट्यै पाहि दुरन्न्यै पाहि दुश्चरितादित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। अविषन्नः पितुं कृणु सुषदा योनिः३ स्वाहेतीध्मसंवृश्चनान्यन्वाहार्यपचनेऽभ्याधाय फलीकरणहोमं जुहोति। अतिरिक्तानि वा इध्मसं वृश्चनानि॥६८॥

अतिरिक्ताः फलीकरणाः। अतिरिक्तमाज्योच्छेषणम्। अतिरिक्त एवातिरिक्तं दधाति। अथो अतिरिक्तेनैवातिरिक्तमास्वाऽव

रुन्धे। वेदिर्देवेभ्यो निलायत। तां वेदेनान्वविन्दन्। वेदेन
वेदिं विविदुः पृथिवीम्। सा पंप्रथे पृथिवी पार्थिवानि। गर्भं
बिभर्ति भुवनेष्वन्तः। ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति
पुरस्तात्स्तम्बयजुषो वेदेन वेदिं सम्मार्ष्ट्यनुवित्यै॥६९॥

अथो यद्वेदश्च वेदिश्च भवतः। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
प्रजापतेर्वा एतानि श्मश्रूणि। यद्वेदः। पत्न्या उपस्थ
आस्यति। मिथुनमेव करोति। विन्दते प्रजाम्। वेदः
होताऽऽहवनीयास्तृणत्रैति। यज्ञमेव तत्सन्तनोत्योत्तरस्मादर्धमासात्
तं सन्ततमुत्तरेऽर्धमास आलभते॥७०॥

तङ्कालेकाल आगते यजते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। स त्वा
अध्वर्युः स्यात्। यो यतो यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति।
वाताद्वा अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। देवा गातुविदो गातुं वित्वा
गातुमितेत्याह। यत एव यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयति।
प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥७१॥

तिष्ठतीमे लोका गमयति द्यौर्वृष्टिमेवावरुन्धे पर्यधत्वा इत्याह समिष्टे भागधेयन्धत्तमित्याह वा
इध्मसं वृश्चनान्यनुवित्यै लभते यजमानः॥ [९]

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते।
पापीयान्भवति। यो यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते।
वसीयान्भवति। वारुणो वै पाशः। इमं विष्यामि वरुणस्य
पाशमित्याह। वरुणपाशादेवैनां मुञ्चति। सवितृप्रसूतो
यथादेवतम्॥७२॥

न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। धातुश्च योनौ
सुकृतस्य लोक इत्याह। अग्निर्वै धाता। पुण्यङ्कर्म सुकृतस्य
लोकः। अग्निरेवैनं धाता। पुण्ये कर्मणि सुकृतस्य
लोके दधाति। स्योनं मे सह पत्यां करोमीत्याह।
आत्मनश्च यजमानस्य चानात्यै सन्त्वाय। समायुषा सं
प्रजयेत्याह॥ ७३॥

आशिषमेवैतामा शास्ते पूर्णपात्रे। अन्ततोऽनुष्टुभा। चतुष्पद्वा
एतच्छन्दः प्रतिष्ठितं पत्नियै पूर्णपात्रे भवति। अस्मिंल्लोके
प्रतिष्ठितानीति। अस्मिन्नेव लोके प्रतिष्ठितति। अथो वाग्वा
अनुष्टुक्। वाङ्मिथुनम्। आपो रेतः प्रजननम्। एतस्माद्वै
मिथुनाद्विद्योतमानः स्तनयन्वर्षति। रेतः सिञ्चन्॥ ७४॥

प्रजाः प्रजनयन्। यद्वै यज्ञस्य ब्रह्मणा युज्यते। ब्रह्मणा वै तस्य
विमोकः। अद्भिः शान्तिः। विमुक्तं वा एतर्हि योऽङ्गं ब्रह्मणा।
आदायैतत्पत्नीं सहाप उपगृहीते शान्त्यै। अञ्जलौ पूर्णपात्रमा
नयति। रेत एवास्यां प्रजान्दधाति। प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः।
मुखं वि मृष्टे। अवभृथस्यैव रूपं कृत्वोत्तिष्ठति॥ ७५॥

सवितृप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सिञ्चन्मृष्ट एकं च॥ [१०]

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एव
वेद। विन्दते परिवेष्टारम्। तमुत्करो। यन्देवा मनुष्येषु।
उपवेषमधारयन्। ये अस्मदपं चेतसः। तानस्मभ्यमिहा
कुरु। उपवेषोपं विद्धि नः॥ ७६॥

प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नृश्वतुंष्यदः। ध्रुवाननपगान्कुर्विति
 पुरस्तात्प्रत्यश्चमुप गूहति। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः शूद्रा
 अवस्यन्ति। स्थविमत उपगूहति। अप्रतिवादिन
 एवैनान्कुरुते। धृष्टिर्वा उपवेषः। शुचर्तो वज्रो ब्रह्मणा
 स०शितः। योपवेषे शुक्। साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म
 इति॥७७॥

अथास्मै नाम गृह्य प्रहरति। निरमुनुद ओकंसः। सपत्नो
 यः पृतन्यति। निर्बाध्येन हविषा। इन्द्र एणं पराशरीत्। इहि
 तिस्रः परावतः। इहि पञ्च जना० अति। इहि तिस्रोऽति
 रोचनायावत्। सूर्यो असद्विवि। परमान्त्वा परावतम्॥७८॥
 इन्द्रो नयतु वृत्रहा। यतो न पुनरायसि। शश्वतीभ्यः
 समाभ्य इति। त्रिवृद्धा एष वज्रो ब्रह्मणा स०शितः। शुचैवेनं
 विध्वा। एभ्यो लोकेभ्यो निर्णुद्य। वज्रेण ब्रह्मणा स्तृणुते।
 हतोऽसाववधिष्मामुमित्याह स्तृत्यै। यं द्विष्यात्तन्ध्यायेत्।
 शुचैवेनमर्पयति॥७९॥

प्रत्युष्टन्दिवः शिल्पमयज्ञो घृतं च देवासुराः स एतमिन्द्र आपो देवीग्निना धिष्ण्या
 अथ स्रुचौ यो वा अयथादेवतं परिवेषो वा एकादश॥११॥

प्रत्युष्टमयज्ञ एषा हि विश्वेपादेवानामूर्जा पृथिवीमथो रक्षसांतां प्रजातिं द्वाभ्यां तं
 कालेकाले नवसप्ततिः॥७९॥

प्रत्युष्टमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभते। क्षत्राय राजन्यम्। मरुद्भ्यो वैश्यम्।
तपसे शूद्रम्। तमसे तस्करम्। नारकाय वीरहणम्। पाप्मने
क्लीबम्। आक्रयायायोगूम्। कामाय पुंश्चलूम्। अतिक्रुष्टाय
मागधम्॥१॥

गीताय सूतम्। नृत्ताय शैलूषम्। धर्माय सभाचरम्। नर्माय
रेभम्। नरिष्ठायै भीमलम्। हसाय कारिम्। आनन्दाय
स्त्रीषखम्। प्रमुदे कुमारीपुत्रम्। मेधायै रथकारम्। धैर्याय
तक्षाणम्॥२॥

श्रमाय कौलालम्। मायायै कार्मारम्। रूपाय मणिकारम्।
शुभे वपम्। शरव्याया इषुकारम्। हेत्यै धन्वकारम्। कर्मणे
ज्याकारम्। दिष्टाय रज्जुसर्गम्। मृत्यवे मृगयुम्। अन्तकाय
श्वनितम्॥३॥

सन्ध्यै जारम्। गेहायोपपतिम्। निर्ऋत्यै परिवित्तम्।
आर्त्यै परिविविदानम्। अराध्यै दिधिषूपतिम्। पवित्राय
भिषजम्। प्रज्ञानाय नक्षत्रदर्शम्। निष्कृत्यै पेशस्कारीम्।
बलायोपदाम्। वर्णायानूरुधम्॥४॥

नदीभ्यः पौञ्जिष्टम्। ऋक्षीकाभ्यो नैषादम्। पुरुषव्याघ्राय
दुर्मदम्। प्रयुद्ध्य उन्मत्तम्। गन्धर्वाप्सरभ्यो ब्रात्यम्।

स॒र्प॒दे॒व॒ज॒ने॒भ्योऽप्र॑तिपदम्। अवे॑भ्यः कि॒त॒वम्। इ॒र्य॑ता॒या
अकि॑तवम्। पि॒शा॒चे॒भ्यो बि॑दलका॒रम्। या॒तु॒धा॒ने॑भ्यः
कण्ट॑कका॒रम्॥५॥

उ॒त्सा॒दे॒भ्यः कु॑ञ्जम्। प्र॒मु॒दे॒ वाम॑नम्। द्वा॒र्भ्यः स्ना॑मम्।
स्व॒प्रा॒या॒न्धम्। अध॑र्मा॒य ब॑धि॒रम्। सं॒ज्ञा॒ना॒य स्म॑रका॒रीम्।
प्र॒का॒मो॒द्या॒योप॑सदम्। आ॒शि॒क्षा॒यै प्र॑श्जिनम्। उ॒प॒शि॒क्षा॒या
अभि॑प्र॒श्जिन॑म्। म॒र्या॒दा॒यै प्र॑श्जविवा॒कम्॥६॥

ऋ॒त्यै स्ते॒नहृ॑दयम्। वैर॑ह॒त्या॒य पि॑शु॒नम्। वि॒वि॒त्त्यै क्ष॑त्तारम्।
औ॒प॒द्र॒ष्टा॒य स॒ङ्ग॒ही॒तार॑म्। ब॒ला॒या॒नु॒च॒रम्। भू॒म्ने प॑रिष्क॒न्दम्।
प्रि॒या॒य प्रि॒यवा॑दिनम्। अरि॑ष्ट्या अश्व॑सा॒दम्। मे॒धा॒य वा॑सः
प॒ल्पू॒लीम्। प्र॒का॒मा॒य र॑जयि॒त्रीम्॥७॥

भा॒यै दा॑र्वाहा॒रम्। प्र॒भा॒या आ॒ग्ने॒न्धम्। नाक॑स्य
पृ॒ष्ठा॒या॒भिषे॑त्तारम्। ब्र॒ध्न॒स्य वि॒ष्टपा॑य पा॒त्रनि॑र्ण॒गम्।
दे॒व॒लो॒काय॑ पे॒शि॒तार॑म्। म॒नु॒ष्य॒लो॒काय॑ प्र॒करि॑तारम्।
सर्वे॑भ्यो लो॒के॒भ्य उप॑से॒त्तार॑म्। अव॑र्त्यै व॒धा॒योप॑मन्थि॒तार॑म्।
सु॒व॒र्गा॒य लो॒काय॑ भा॒ग॒दु॒घम्। व॒र्षि॑ष्ठाय नाका॒य
परि॑वे॒ष्टार॑म्॥८॥

अ॒र्मे॑भ्यो ह॒स्ति॒पम्। ज॒वा॒या॒श्व॒पम्। पु॒ष्ट्यै गो॑पा॒लम्।
तेज॑सेऽज॒पा॒लम्। वी॒र्या॑यावि॒पा॒लम्। इ॒रा॒यै की॒ना॒शम्।
की॒ला॒ला॒य सु॑राका॒रम्। भ॒द्रा॒य गृ॑ह॒पम्। श्रेय॑से वि॒त्त॒धम्।

अध्यक्षायानुक्षत्तारम्॥९॥

म॒न्यवे॑ऽयस्ता॒पम्। क्रो॒धा॒य नि॒स॒रम्। शोका॑याभि॒स॒रम्।
उ॒त्कूल॑वि॒कूल॑भ्या॒त्रि॒स्थि॒नम्। यो॒गा॒य यो॒त्ता॒रम्। क्षे॒मा॒य
वि॒मो॒त्ता॒रम्। वपु॑षे मानस्कृ॒तम्। शी॒ला॒याञ्जनी॑का॒रम्।
नि॒र्ऋ॒त्यै को॒शका॒रीम्। य॒मा॒या॒सू॒म्॥१०॥

य॒म्यै य॒म॒सू॒म्। अथ॑र्व॒भ्योऽव॑तो॒काम्। सं॒व॒त्स॒रा॒य
पर्या॑रिणी॒म्। प॒रि॒व॒त्स॒रा॒यावि॑जा॒ताम्। इ॒दा॒व॒त्स॒रा॒याप॑स्क॒द्वरी॑म्।
इ॒द्व॒त्स॒रा॒याती॒त्व॑वरी॒म्। व॒त्स॒रा॒य वि॒ज॑र्ज॒राम्। स॒र्व॒न्त्स॒रा॒य
प॒लि॑क्री॒म्। वना॑य वन॒पम्। अ॒न्यतो॑र॒ण्याय॑ दा॒व॒पम्॥११॥

सरो॑भ्यो धै॒व॒रम्। वेश॑न्ताभ्यो दा॒शम्। उ॒प॒स्था॑व॒रीभ्यो॑
बै॒न्दम्। न॒ङ्ग॒लाभ्यः॑ शौष्क॒लम्। पा॒र्या॑य कै॒व॒र्तम्। अ॒वा॒र्या॑य
मा॒र्गा॒रम्। ती॒र्थेभ्य॑ आ॒न्दम्। विष॑मेभ्यो मैना॒लम्। स्व॒नै॑भ्यः
प॒र्ण॑कम्। गुहा॑भ्यः कि॒रा॑तम्। सा॒नु॑भ्यो ज॒म्भ॑कम्। प॒र्व॑तेभ्यः
कि॒म्पू॑रुषम्॥१२॥

प्र॒ति॒श्रु॒त्का॑या ऋ॒तु॒लम्। घो॒षा॒य भ॒षम्। अ॒न्ता॑य बहु॒वा॒दि॒नम्।
अ॒न॒न्ता॒य मू॒कम्। मह॑से वीणावा॒दम्। क्रो॒शा॒य तू॒णव॑ध्मम्।
आ॒क्र॒न्दा॑य दु॒न्दु॒भ्याघा॑तम्। अ॒व॒र॒स्प॒रा॒य शङ्ख॑ध्मम्।
ऋ॒भु॒भ्यो॑जिनसन्धा॒यम्। सा॒ध्येभ्य॑श्चर्म॒ग्णम्॥१३॥

बी॒भ॒त्सा॑यै पौल्क॒सम्। भू॒त्यै जा॑गर॒णम्। अभू॑त्यै स्व॒प॒नम्।
तु॒ला॑यै वाणि॒जम्। वर्णा॑य हि॒र॒ण्यका॒रम्। वि॒श्वे॑भ्यो दे॒वेभ्यः॑

सिध्मलम्। पश्चाद्दोषाय ग्लान्वम्। ऋत्यै जनवादिनम्। व्युद्ध्या
अपगल्भम्। स॒शराय॑ प्रच्छिदम्॥१४॥

हसाय॑ पु॒श्चलूमा॑ ल॒भते। वी॒णावा॒दङ्गण॑कङ्गीताय॑।
याद॑से शाबुल्याम्। न॒र्माय॑ भद्रवतीम्। तू॒णव॒ध्मङ्गाम॑ण्यं
पा॒णिसङ्घा॑तनृत्ताय॑। मोदा॑यानुक्रोशकम्। आ॒न॒न्दाय॑
तल॒वम्॥१५॥

अ॒क्षरा॒जाय॑ कि॒त॒वम्। कृ॒ताय॑ सभा॒विनम्॑। त्रेता॑या
आदि॒नव॒द॒र॒शम्। द्वा॒प॒राय॑ बहिः सदम्। कल॑ये सभास्थाणुम्।
दुष्कृ॒ताय॑ च॒रका॑चार्यम्। अध्व॑ने ब्रह्मचा॒रिणम्॑। पि॒शा॒चेभ्यः॑
सैल॑गम्। पि॒पा॒सायै॑ गोव्यच्छम्। नि॒र्ऋत्यै॑ गोघा॒तम्। क्षु॒धे
गौ॒वि॒क॒र्तम्। क्षु॒त्तृष्णा॑भ्यान्तम्। यो गां वि॒कृ॒न्त॑न्तं मा॒सं
भि॒क्ष॑माण उप॒तिष्ठ॑ते॥१६॥

भूम्यै॑ पी॒ठस॒र्पिण॑मा ल॒भते। अ॒ग्नये॑ऽस॒लम्। वा॒यवे॑
चाण्डा॒लम्। अ॒न्तरि॑क्षाय व॒श॒न॒र्ति॒नम्॑। दि॒वे ख॑ल॒तिम्।
सूर्या॑य ह॒र्य॒क्षम्। च॒न्द्रम॑से मि॒र्मि॒रम्। नक्ष॑त्रेभ्यः कि॒ला॒सम्॑।
अ॒ह्ने शु॒क्लं पि॑ङ्ग॒लम्। रा॒त्रियै॑ कृष्णं पि॑ङ्गा॒क्षम्॥१७॥

वा॒चे पु॒रुष॑मा ल॒भते। प्रा॒णम॑पा॒नव्या॑नमु॒दान॑सं स॒मा॒न॒न्तान्
वा॒यवे॑। सूर्या॑य चक्षु॒रा ल॒भते। मन॑श्च॒न्द्रम॑से। दि॒ग्भ्यः श्रो॒त्रम्॑।
प्र॒जाप॑तये पु॒रुष॑म्॥१८॥

अथै॒तान॑रूपेभ्य॒ आल॑भते। अति॑ह॒स्वम॑तिदीर्घम्।

अतिकृशमत्य॑सलम्। अतिशुक्लमतिकृष्णम्। अतिश्लक्ष्णमतिलोमश॑
अतिकिरिटमतिदन्तुरम्। अतिमिर्मिरमतिमेमिषम्। आशा॑यै
जा॒मिम्। प्र॒ती॒क्षा॒यै कुमा॒रीम्॥१९॥

ब्रह्म॑णे गी॒ताय॑ श्रमा॑य स॒न्धये॑ न॒दीभ्य॑ उत्सा॒देभ्य॑ ऋत्यै॒ भाया॑ अ॒र्मेभ्यो॑ म॒न्यवे॑ य॒म्यै
दश॑दश॒ सरो॑भ्यो॒ द्वाद॑श प्र॒तिश्रु॑त्का॒यै बीभृ॑त्सा॒यै दश॑दश॒ हसा॑य स॒प्ताक्ष॑रा॒जाय॑ त्रयो॑दश॒
भूम्यै॒ दश॑ वा॒चे षड॑थ॒ नवैका॑न्नवि॒ंशतिः॥१९॥

ब्रह्म॑णे य॒म्यै नव॑दश॥१९॥

ब्रह्म॑णे कुमा॒रीम्॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

स॒त्यं प्र॑प॒द्ये। ऋ॒तं प्र॑प॒द्ये। अ॒मृतं॑ प्र॑प॒द्ये। प्र॒जाप॑तेः प्रि॒यां
त॒नुव॑मना॒र्ता प्र॑प॒द्ये। इ॒दम॒हं प॑ञ्चद॒शेन॑ व॒ज्रेण॑। द्विष॑न्तं
भ्रातृ॑व्य॒मव॑ क्रामामि। योऽ॒स्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्विष्मः॑।
भूर्भुवः॑ सु॒वः। हिम्॥१॥

स॒त्यं द॑श॥ [१]

प्र वो॒ वाजा॑ अ॒भिद्य॑वः। ह॒विष्म॑न्तो घृ॒ताच्य॑। दे॒वाञ्जि॑गाति
सु॒म्रयुः॑। अ॒ग्न आया॑हि वी॒तये॑। गृ॒णानो॑ ह॒व्यदा॑तये। नि होता॑
सत्सि ब॒र्हिषि॑। तन्त्वा॑ स॒मिद्वि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि।
बृ॒हच्छो॑चा यविष्म। स नः॑ पृथुः श्र॒वाय्य॑म्॥२॥

अच्छा॑ दे॒व वि॒वास॑सि। बृ॒हद॑ग्ने सु॒वीर्य॑म्। ई॒डेन्यो॑
नम॒स्यस्ति॑रः। तमा॑सि द॒र्शतः॑। स॒मग्नि॑रि॒ध्यते॑ वृषा॑। वृषो॑
अ॒ग्निः स॒मिध्य॑ते। अ॒श्वो न दे॑ववा॒हनः॑। तं ह॒विष्म॑न्त
ई॒डते॑। वृष॑णन्त्वा व॒यं वृष॑न्। वृषा॑णः स॒मिधी॑महि॥३॥

अ॒ग्ने दी॑द्यतं बृ॒हत्। अ॒ग्निं दू॑तं वृ॒णीम॑हे। होता॑रं वि॒श्ववे॑दसम्।
अ॒स्य य॒ज्ञस्य॑ सु॒क्रतु॑म्। स॒मिध्य॑मानो अध्व॒रे। अ॒ग्निः पा॑व॒क
ई॒ड्यः॑। शो॒चिष्कै॑श॒स्तमी॑महे। स॒मिद्धो॑ अ॒ग्न आ॑हुत। दे॒वान्
य॑क्षि स्वध्व॒र। त्वं हि ह॑व्य॒वाड॑सि। आ जु॑होत दु॒वस्य॑त।
अ॒ग्निं प्र॑य॒त्यध्व॑रे। वृ॒णीध्व॑ ह॒व्यवा॑हनम्। त्वं वरु॑ण उ॒त
मि॒त्रो अ॑ग्ने। त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः। त्वे वसु॑ सुषण॒नानि॑

सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥४॥

श्रवाय्यमिधीमह्यसि सप्त चं॥

[२]

अग्ने॑ म॒हा॑ अ॒सि ब्रा॒ह्मण॑ भार॒ता। असा॒वसौ॑। दे॒वेद्धो॑
मन्वि॑द्धः। ऋषि॑ष्टुतो वि॒प्रा॑नुम॒दितः॑। क॒वि॒श॒स्तो ब्र॒ह्म॑स॒ शितो॑
घृ॒ताह॑वनः। प्र॒णीर्य॑ज्ञाना॒म्। र॒थीर॑ध्व॒राणा॑म्। अ॒तूर्तो॑ हो॒ता।
तूर्णि॑र॒हव्य॑वा॒ट्। आ॒स्पात्रं॑ जुहू॒र्दे॒वाना॑म्॥५॥

च॒म॒सो दे॒वपा॑नः। अ॒रा॑ इ॒वाग्ने॑ ने॒मिर्दे॒वाऽस्त्वं प॑रिभू॒रसि॑।
आ व॑ह दे॒वान् यज॑मानाय। अ॒ग्निम॑ग्न॒ आव॑ह। सोम॒माव॑ह।
अ॒ग्निमाव॑ह। प्र॒जाप॑ति॒माव॑ह। अ॒ग्नीषो॑मा॒वाव॑ह। इन्द्रा॒ग्नी
आव॑ह। इन्द्र॒माव॑ह। म॒हेन्द्र॑माव॑ह। दे॒वाऽ आ॑ज्य॒पाऽ
आव॑ह। अ॒ग्निऽ हो॒त्रायाव॑ह। स्वं म॑हि॒मान॒मा व॑ह। आ चा॑ग्ने
दे॒वान् व॑ह। सु॒यजा॑ च यज जा॒तवे॑दः॥६॥

दे॒वाना॑मिन्द्र॒मा व॑ह प॒द चं॥

[३]

अ॒ग्निर्हो॒ता वे॒त्व॒ग्निः। हो॒त्रं वै॑त्तु प्रावि॒त्रम्। स्मो व॒यम्। सा॒धु
ते॑ यज॒मान॑ दे॒वता॑। घृ॒तव॑तीमध्व॒र्यो सु॒च॒मास्य॑स्व। दे॒वायु॑व॒
वि॒श्ववा॑राम्। ई॒डा॑म॒है दे॒वाऽ ई॒डे॒न्यान्। न॒म॒स्याम॑ नम॒स्यान्।
यजा॑म॒ यज्ञि॑यान्॥७॥

अ॒ग्निर्हो॒ता न॑व॥

[४]

स॒मिधो॑ अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वियन्तु। तनून॑पा॒द॒ग्न आ॒ज्य॑स्य
वे॒तु। इ॒डो अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वियन्तु। ब॒र्हि॒र॒ग्न आ॒ज्य॑स्य

वेतु। स्वाहाऽग्निम्। स्वाहा सोमम्। स्वाहाऽग्निम्। स्वाहा
प्रजापतिम्। स्वाहाऽग्नीषोमौ। स्वाहेन्द्राग्नी। स्वाहेन्द्रम्।
स्वाहा महेन्द्रम्। स्वाहा देवाः आज्यपान्। स्वाहाऽग्निः
होत्राङ्गुषाणाः। अग्न आज्यस्य वियन्तु॥८॥

इन्द्राग्नी पञ्च च॥ [५]

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्। द्रविणस्युर्विपन्यया। समिद्धः शुक्र
आहुतः। जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु। त्वः सोमासि
सत्पतिः। त्वः राजोत वृत्रहा। त्वं भद्रो असि क्रतुः।
जुषाणः सोम आज्यस्य हविषो वेतु। अग्निः प्रत्नेन
जन्मना। शुम्भानस्तनुवः स्वाम्। कविर्विप्रेण वावृधे।
जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु। सोमं गीर्भिष्ठा वयम्। वर्धयामो
वचोविदः। सुमृडीको न आविश। जुषाणः सोम आज्यस्य
हविषो वेतु॥९॥

स्वाः षट् च॥ [६]

अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्। पतिः पृथिव्या अयम्। अपाः
रेताः सि जिन्वति। भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेता। यत्रा नियुद्धिः
सचसे शिवाभिः। दिवि मूर्धानन्दधिषे सुवर्षाम्। जिह्वामग्ने
चकृषे हव्यवाहम्। प्रजापते न त्वदेतान्यन्यः। विश्वा जातानि
परि ता बभूव। यत्कामास्ते जहुमस्तं नो अस्तु॥१०॥

वयः स्याम पतयो रयीणाम्। स वेद पुत्रः पितरः स

मातरम्। स सूनुर्भुवत्स भुवत्पुनर्मघः। स द्यामौर्णोदन्तरिक्षं
स सुवः। स विश्वा भुवो अभवत्स आभवत्। अग्नीषोमा
सवेदसा। सहृती वनतङ्गिरः। सन्देवत्रा बभूवथुः। युवमेतानि
दिवि रोचनानि। अग्निश्च सोम सक्रतू अधत्तम्॥११॥

युवः सिन्धूः रभिशस्तेरवद्यात्। अग्नीषोमावमुञ्चतं
गृभीतान्। इन्द्राग्नी रोचना दिवः। परि वाजेषु भूषथः।
तद्वाञ्छेति प्रवीर्यम्। श्वथद्वृत्रमुत संनोति वाजम्। इन्द्रा
यो अग्नी सहृरी सपर्यात्। इरज्यन्ता वसव्यस्य भूरैः।
सहस्तमा सहसा वाजयन्ता। एन्द्र सानसिः रयिम्॥१२॥

सजित्वानः सदासहम्। वर्षिष्ठमृतये भरा। प्रसंसाहिषे
पुरुहूत शत्रून्। ज्येष्ठस्ते शुष्म इह रातिरस्तु। इन्द्रा भर
दक्षिणेना वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्। महाः
इन्द्रो य ओजसा। पर्जन्यो वृष्टिमाः इवा। स्तोमैर्वत्सस्य
वावृधे। महाः इन्द्रो नृवदाचर्षणिप्राः॥१३॥

उत द्विबर्हा अमिनः सहोभिः। अस्मद्रियंग्वावृधे वीर्याय।
उरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत्। पिप्रीहि देवाः उशतो
यविष्ठ। विद्वाः ऋतूः ऋतुपते यजेह। ये दैव्या
ऋत्विजस्तेभिरग्ने। त्वः होतृणामस्यायजिष्ठः। अग्निः
स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरग्नेः प्रिया धामानि। अयाद्वोमस्य
प्रिया धामानि॥१४॥

अयाङ्ग्रेः प्रिया धामानि। अयाङ्ग्रेजापतेः प्रिया धामानि।
 अयाङ्ग्रीषोमयोः प्रिया धामानि। अयाङ्गिन्द्राग्नियोः प्रिया
 धामानि। अयाङ्गिन्द्रस्य प्रिया धामानि। अयाङ्गमहेन्द्रस्य
 प्रिया धामानि। अयाङ्गैवानामाज्यपानां प्रिया धामानि।
 यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्।
 आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः।
 जुषतां हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतः। पावक
 शोचे वेष्ट्वं हि यज्वां। ऋता यजासि महिना वियद्भूः।
 हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥१५॥

अस्त्वधत्तं रयिं चरषणिप्राः सोमस्य प्रिया धामानीष्वद्वा॥ [७]

उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरं सह
 पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उप मा
 वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा।
 उप मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उप
 मा सप्त होत्रां ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उप मा
 धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥१६॥

उपहूतो भक्षः सखा। उप मा भक्षः सखा ह्वयताम्।
 उपहूतां(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडा। उपो अस्मां
 इडां ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडा। मानवी घृतपदी
 मैत्रावरुणी। ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्॥१७॥

दैव्या अध्वर्यव उपहूताः। उपहूता मनुष्याः। य इमं

य॒ज्ञमवा॑न्। ये य॒ज्ञप॑तिं॒ वर्धा॑न्। उप॑हू॒ते द्या॒वापृ॑थि॒वी।
 पूर्॒वजे॑ ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उप॑हू॒तोऽयं॑ यज॑मानः।
 उत्त॑रस्या॒न्देव॑य॒ज्याया॑मुप॑हूतः। भूय॑सि ह॒विष्क॑रण॒ उप॑हूतः।
 दि॒व्ये धा॑म॒न्नुप॑हूतः। इ॒दं मे॑ दे॒वा ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑
 तस्मि॒न्नुप॑हूतः। वि॒श्वम॑स्य प्रि॒यमुप॑हूतम्। वि॒श्वस्य॑
 प्रि॒यस्योप॑हू॒तस्योप॑हूतः॥१८॥

स॒हर्ष॑भा ह॒यता॑मुप॑हूतः॑ ह॒विष्क॑रण॒ उप॑हूतश्च॒त्वारि॑ च॥—————[८]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु। दे॒वो न॒राश॑सः।
 व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा
 म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्माय॒जी हो॑ता॥ हो॒तुर्हो॑तु॒राय॑जीयान्।
 अ॒ग्ने या॑न् दे॒वानया॑ट्। या॑ अ॒पिप्रेः॑। ये ते॑ हो॒त्रे अ॑म॒त्सत॑।
 ता॑ स॒स॒नुषी॑ हो॒त्रा॒न्देव॑ङ्ग॒माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
 स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने हो॑ताऽभूः। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य न॒मोवा॑के
 वी॒हि॥१९॥

अ॒पिप्रेः॑ प॒ञ्च च॥—————[९]

इ॒दं द्या॑वापृथि॒वी भ॒द्रम॑भूत्। आ॒र्धं सू॑क्तवा॒कम्। उ॒त
 न॑मोवा॒कम्। ऋ॒ध्यास्म॑ सू॒क्तोच्य॑म॒ग्ने। त्व॑ सू॒क्तवा॑ग॒ंसि।
 उप॑श्रि॒तो दि॒वः पृ॑थि॒व्योः। ओ॒म॒न्वती॑ तेऽस्मिन् य॒ज्ञे य॑ज॒मान॑
 द्या॑वापृथि॒वी स्ता॑म्। श॒ङ्गये॑ जी॒रदा॑न्। अ॒त्र॒सू अ॑प्र॒वेदे॑।
 उ॒रुग॑व्यूती अ॒भयं॑ कृ॒तौ॥२०॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापा। शम्भुवौ मयोभुवौ। ऊर्जस्वती च
 पयस्वती च। सूपचरणा च स्वधिचरणा च। तयोराविदि।
 अग्निरिदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
 सोमं इदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
 अग्निरिदं हविरंजुषत॥२१॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। प्रजापतिरिदं हविरंजुषत।
 अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्नीषोमाविदं
 हविरंजुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्। इन्द्राग्नी
 इदं हविरंजुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्।
 इन्द्रं इदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
 महेन्द्र इदं हविरंजुषत॥२२॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। देवा आज्यपा आज्यमजुषन्त।
 अवीवृधन्त महो ज्यायोऽकृत। अग्निर्होत्रेणेदं हविरंजुषत।
 अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अस्यामृधद्धोत्रायान्देवङ्गमायाम्।
 आशास्तेऽयं यजमानोऽसौ। आयुरा शास्ते। सुप्रजास्त्वमा
 शास्ते। सजातवनस्यामा शास्ते॥२३॥

उत्तरान्देवयज्यामा शास्ते। भूयो हविष्करणमा शास्ते।
 दिव्यन्धामा शास्ते। विश्वं प्रियमा शास्ते। यदनेन
 हविषाऽऽशास्ते। तदश्यात्तदध्यात्। तदस्मै देवा रासन्ताम्।
 तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनते। वयमग्नेर्मानुषाः। इष्टं च वीतं च।

उ॒भे च॑ नो॒ द्यावा॑पृथि॒वी अ॒ह॑स॒स्पाता॑म्। इ॒ह गति॑र्वा॒मस्ये॑दं
च॑। नमो॑ दे॒वेभ्यः॑॥२४॥

अभयं कृतावकृताग्निरिदं हविरंजुषत महेन्द्र इदं हविरंजुषत सजातवन्स्यामा शास्ते वीतं
च त्रीणि च॥ [१०]

तच्छुं॑ योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीं
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मानु॑षेभ्यः। ऊ॒र्ध्वञ्जि॑गातु भेष॒जम्।
शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शश्चतु॑ष्पदे॥२५॥

तच्छुं योरष्टौ॥ [११]

आप्या॑यस्व सन्तो॑। इ॒ह त्वष्टा॑रम॒ग्नियन्त॑न्नस्तुरी॒पम्। दे॒वानां॑
पत्नी॑रुश॒तीर॑वन्तु नः। प्राव॑न्तु नस्तु॒जये॑ वाज॑सातये। याः
पार्थि॑वासो॒ या अ॒पामपि॑ व्रते। ता नो॑ देवीः सु॒हवाः॒ शर्म॑
यच्छ॑त। उ॒त ग्रा वि॑यन्तु दे॒वप॑त्नीः। इन्द्रा॑ण्य॒ग्राय्य॑श्विनी
रा॒ट्। आ रोद॑सी वरुणा॒नी शृ॑णोतु। वि॒यन्तु॑ दे॒वीर्य॑
ऋतु॑र्जनी॒नाम्॥२६॥

अ॒ग्निर्होता॑ गृ॒हप॑तिः स राजा॑। वि॒श्वा वेद॑ जनि॒मा
जा॒तवे॑दाः। दे॒वाना॑मु॒त यो म॑र्त्या॒नाम्। यजि॑ष्ठः स प्र
य॑जतामृ॒तावा॑। व॒यमु॑ त्वा गृ॒हप॑ते जना॒नाम्। अ॒ग्ने अ॒कर्म॑
स॒मिधा॑ बृ॒हन्त॑म॒। अ॒स्थूरि॑ णो॒ गार्ह॑पत्यानि सन्तु। ति॒ग्मेन॑
न॒स्तेज॑सा॒ स॒शिशि॑षाधि॥२७॥

जनीनामष्टौ च॥ [१२]

उपंहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उपं मा रथन्तरं सह
पृथिव्या ह्वयताम्। उपंहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उपं मा
वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपंहूतं बृहत्सह दिवा।
उपं मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपंहूताः सप्त होत्राः। उपं
मा सप्त होत्रा ह्वयन्ताम्। उपंहूता धेनुः सहर्षभा। उपं मा
धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥२८॥

उपंहूतो भक्षः सखा। उपं मा भक्षः सखा ह्वयताम्।
उपंहूतां(४)हो। इडोपंहूता। उपंहूतेडा। उपो अस्मां
इडा ह्वयताम्। इडोपंहूता। उपंहूतेडा। मानवी घृतपदी
मैत्रावरुणी। ब्रह्म देवकृतमुपंहूतम्॥२९॥

दैव्या अध्वर्यव उपंहूताः। उपंहूता मनुष्याः। य इमं
यज्ञमवान्। ये यज्ञपत्नीं वर्धन्। उपंहूते द्यावापृथिवी।
पूर्वजे ऋतावरी। देवी देवपुत्रे। उपंहूतेयं यजमाना।
इन्द्राणीवाऽविधुवा। अदितिरिव सुपुत्रा। उत्तरस्यान्देवयज्यायामुपंहूत
भूयंसि हविष्करण उपंहूता। दिव्ये धामन्नुपंहूता। इदं मे देवा
हविर्जुषन्तामिति तस्मिन्नुपंहूता। विश्वमस्याः प्रियमुपंहूतम्।
विश्वस्य प्रियस्योपंहूतस्योपंहूता॥३०॥

सहर्षभा ह्वयतामुपंहूतं सुपुत्रा षट्॥ [१३]

सत्यं प्रवोऽग्ने महानग्निर्होता समिधोऽग्निर्वृत्राण्यग्निर्मूर्धोपंहूतन्देवं बर्हिदिदं द्यावापृथिवी
तच्छुं योरा प्यायस्वोपंहूतत्रयोदश॥१३॥

सत्यं वयं स्याम वृष्टिद्यावा त्रिशत्॥३०॥

सत्यमुपहूता॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अ॒ञ्जन्ति॑ त्वाम॑ध्वरे॒ दे॒व॒यन्तः॑ । वन॑स्पते॒ मधु॑ना॒ दैव्ये॑न ।
 यद॑र्ध्वस्ति॑ष्ठा॒द्ववि॑णे॒ह ध॑त्तात् । यद्वा॒ क्षयो॑ मा॒तुर॒स्या
 उ॒प॒स्थैः॑ । उच्छ्र॑यस्व वनस्पते । वर्ष्म॑न्पृथि॒व्या अधि॑ । सुमि॑ती
 मी॒य॒मा॒नः । वर्चो॑धा य॒ज्ञवा॑हसे । समि॑द्धस्य॒ श्रय॑माणः
 पु॒रस्ता॑त् । ब्रह्म॑ वन्वा॒नो अ॒जरः॑ सु॒वीर॑म् ॥ १ ॥

आ॒रे अ॒स्मद॑म॒तिं बा॑ध॒मानः॑ । उच्छ्र॑यस्व म॒ह॒ते सौ॒भ॒गाय॑ ।
 ऊ॒र्ध्व ऊ॒षुणं॑ ऊ॒तये॑ । तिष्ठा॑ दे॒वो न स॑वि॒ता । ऊ॒र्ध्वो वा॒जस्य॑
 स॒नि॒ता यद॑ञ्जिभिः । वा॒घद्वि॑र्वि॒ह्वया॑महे । ऊ॒र्ध्वो नः॑ पा॒ह्य ह॑सो
 नि के॒तुना॑ । वि॒श्वः॑ स॒म॒त्रिण॑न्दह । कृ॒धी न॑ ऊ॒र्ध्वा च॒ रथा॑य
 जी॒वसे॑ । वि॒दा दे॒वेषु॑ नो॒ दुवः॑ ॥ २ ॥

जा॒तो जा॑यते सुदि॒न॒त्वे अ॒ह्नाम् । स॒म॒र्य आ वि॒दथे॑ वर्ध॒मानः॑ ।
 पु॒न॒न्ति धी॑रा॒ अप॑सो॒ मनी॑षा । दे॒व॒या वि॒प्र उ॒दि॒य॒र्ति वा॒चम् ।
 यु॒वा सु॒वासाः॑ परि॒वीत॑ आ॒गात् । स उ॒ श्रेया॑न्भवति
 जा॒य॒मा॒नः । तन्धी॑रा॒सः क॒वय॑ उ॒न्नय॑न्ति । स्वा॒धियो॑
 मन॑सा दे॒व॒यन्तः॑ । पृथु॑पाजा॒ अम॑र्त्यः । घृ॒तनि॑र्णि॒रख्वा॑हुतः ।
 अ॒ग्निर्य॑ज्ञस्य॒ हव्य॑वाद् । तः॑ सु॒बाधो॑ य॒तः सु॑चः । इ॒त्था
 धि॒या य॑ज्ञव॒न्तः । आच॑क्रु॒रग्नि॑मू॒तये॑ । त्वं वरु॑ण उ॒त मि॒त्रो
 अ॒ग्ने । त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्वि॒सि॑ष्ठाः । त्वे वसु॑ सुषण॒नानि॑

सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥३॥

सुवीरन्दुवः स्वाहुतोऽष्टौ च॥

[१]

होता यक्षदग्निं समिधा सुषमिधा समिद्धं नाभां
पृथिव्याः संज्ञथे वामस्य। वर्ष्मन्दिव इडस्पदे वेत्वाज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपातमदितेर्गर्भं भुवनस्य गोपाम्।
मध्वाद्य देवो देवेभ्यो देवयानान्पथो अनक्तु वेत्वाज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षन्नराशंसं नृशस्त्रं नृः प्रणेत्रम्।
गोभिर्वपावान्त्स्याद्विरैः शक्तीवान्नथैः प्रथमया वा हिरण्यैश्चन्द्री
वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदग्निमिड ईडितो देवो
देवां आवक्षद्दूतो हव्यवाडमूरः। उपेमं यज्ञमुपेमां देवो
देवहूतिमवतु वेत्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वरुहिः
सुष्टरीमोर्णम्रदा अस्मिन् यज्ञे वि च प्र च प्रथतां
स्वासस्थं देवेभ्यः। एमेनदद्य वसवो रुद्रा आदित्याः सदन्तु
प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाज्यस्य होतर्यजं॥४॥

होता यक्षद्वरुं ऋष्याः कवष्यो कोषधावनीरुदाताभीर्जिहतां
विपक्षोभिः श्रयन्ताम्। सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे
विश्रयन्तामृतावृधो वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षदुषासानक्ता बृहती सुपेशसा नृः पतिभ्यो योनिं
कृण्वाने। सस्मयमाने इन्द्रेण देवैरेदं वरुहिः सीदतां
वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतांरा

मुन्द्रा पोता॑रा क॒वी प्रचै॑तसा। स्वि॑ष्टमु॒द्यान्यः क॑रदि॒षा
 स्व॑भिगूर्तम॒न्य ऊ॒र्जा सत॑वसे॒मं य॒ज्ञं दि॒वि दे॒वेषु॑ धत्तां
 वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्तिस्त्रो दे॒वीर॒पसा॑म॒पस्त॑मा
 अ॒च्छि॒द्रम॒द्येदम॑स्तन्वताम्। दे॒वेभ्यो॑ दे॒वीर्दे॒वमपो॑
 वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्त्वष्टा॑र॒मचि॑ष्टुमपा॑कः
 रेतो॒धां विश्र॑वसं यशो॒धाम्। पु॒रुरूप॑म॒काम॑कर्शनः
 सु॒पोषः पोषैः॑ स्यात्सु॒वीरो॑ वी॒रैर्वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑।
 होता॑ यक्ष॒द्वन॒स्पति॑मुपा॒वस्रक्ष॑द्वियो जो॒ष्टारः॑ श॒शम॒न्नरः॑।
 स्वदा॒त्स्वधि॑तिर॒ऋतु॑थाद्य दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॑ङ्के॒त्वाज्य॑स्य॒
 होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒दग्नि॑ः स्वाहाऽऽज्य॑स्य॒ स्वाहा॑
 मे॒दसः॑ स्वाहा॑ स्तो॒काना॑ः स्वाहा॑ स्वाहा॑कृ॒तीना॑ः स्वाहा॑
 ह॒व्यसू॑क्तीनाम्। स्वाहा॑ दे॒वाः आ॑ज्य॒पान्त्स्वाहा॑ऽग्निः
 हो॒त्राञ्जु॑षाणा अ॒ग्न आ॑ज्य॒स्य वि॒यन्तु॑ होत॑र्यज॑॥५॥

प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाज्यस्य होत॑र्यज॑ सु॒वीरो॑ वी॒रैर्वे॒त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑ च॒त्वारि॑ च
 (अ॒ग्निन्त॒नूनपा॑त॒न्नरा॑शः स॒म॒ग्निमि॑ड ई॒डितो॑ ब॒र्हिर्दु॑र उ॒पासा॑नक्ता दै॒व्या तिस्र॑स्त्वष्टा॒रं
 वन॒स्पति॑म॒ग्निम्। पञ्च वे॒त्वेको॑ वि॒यन्तु॑ द्वि॒र्वीतामे॑को॒ वि॒यन्तु॑ द्वि॒र्वेत्वे॑को॒ वि॒यन्तु॑ होत॑र्यज॑ ॥

)॥ ————— [२]

समि॑द्धो अ॒द्य मनु॑षो दुरो॒णे। दे॒वो दे॒वान् य॑जसि जा॒तवे॑दः।
 आ च॒ वह॑ मि॒त्रम॒हश्चि॑कित्वा॒न्। त्वन्द्॒तः क॒विर॑सि प्रचै॑ताः।
 तनू॑नपात्प॒थ ऋ॒तस्य॑ या॒नान्। म॒ध्वा स॒म॒ञ्जन्त्स्व॑दया सु॒जिह्वा॑।
 मन्मा॑नि धी॒भि॒रु॒त य॒ज्ञमृ॒न्धन्। दे॒व॒त्रा च॑ कृ॒णु॒ह्यध्व॑र॒न्नः।

नरा॒शंस॑स्य म॒हि॒मानं॑मेषाम्। उ॒पं स्तो॑षाम य॒ज्ञ॒तस्य॑
य॒ज्ञैः॥६॥

ते सु॒क्रत॑वः शुच॑यो धिय॒न्धाः। स्वद॑न्तु दे॒वा उ॒भया॑नि ह॒व्या।
आ॒जु॒ह्वान॑ ई॒ड्यो व॒न्द्यश्च॑। आया॑ह्य॒ग्ने वसु॑भिः स॒जोषाः॑। त्वं
दे॒वाना॑मसि य॒ह्व होता॑। स ए॒नान् य॑क्षी॒षितो॑ य॒जीया॑न्।
प्रा॒चीनं॑ ब॒र्हिः प्र॒दिशा॑ पृथि॒व्याः। वस्तो॑र॒स्या वृ॑ज्यते
अ॒ग्ने अ॒ह्ना॑म्। व्यु॑ प्रथते वि॒तरं॑ वरी॒यः। दे॒वेभ्यो॑ अ॒दित॑ये
स्यो॒नम्॥७॥

व्यच॑स्वतीरुर्वि॒या वि॒श्रय॑न्ताम्। पति॑भ्यो न ज॒नय॑ः
शु॒म्भमा॑नाः। दे॒वीर्द्वा॑रो बृ॒हती॑र्वि॒श्वमि॒न्वाः। दे॒वेभ्यो॑ भवथ
सु॒प्राय॑णाः। आसु॒ष्वय॑न्ती य॒ज्ञते॑ उ॒पा॒के। उ॒षासा॑न॒क्ता
सद॑तां नि यो॒नौ। दि॒व्ये योष॑णे बृ॒हती॑ सु॒रु॒क्मे। अधि॑ श्रिय॑
शु॒क्रपि॑श॒न्दधा॑ने। दै॒व्या होता॑रा प्रथ॒मा सु॒वाचा॑। मि॒मा॒ना
य॒ज्ञं मनु॑षो य॒ज्ञ॒ध्यै॥८॥

प्र॒चो॒दय॑न्ता वि॒दथे॑षु का॒रू। प्रा॒चीनं॑ ज्योतिः प्र॒दिशा॑ दि॒शन्ता॑।
आ नो॑ य॒ज्ञं भा॑रती॒ तूय॑मेतु। इ॒डां मनु॑ष्वदि॒ह चे॒तय॑न्ती। ति॒स्रो
दे॒वीर्ब॑र्हिरे॒दः स्यो॒नम्। सर॑स्वती॒ स्वप॑ंसः सद॒न्तु। य इ॒मे
द्यावा॑पृथि॒वी जनि॑त्री। रू॒पैरपि॑ श॒द्भुव॑नानि वि॒श्वौ। तम॑द्य
हो॒तरि॑षितो य॒जीया॑न्। दे॒वन्त्व॑ष्टा॒रमि॒ह य॑क्षि वि॒द्वान्॥९॥

उ॒पाव॑सृ॒ज॒त्मन्या॑ सम॒ञ्जन्। दे॒वानां॑ पाथं ऋ॒तु॒था ह॒वीर॑षि॒।
व॒न॒स्पतिः॑ शमि॒ता दे॒वो अ॒ग्निः। स्वद॑न्तु ह॒व्यं मधु॑ना घृ॒तेन॑।

स॒द्यो जा॒तो व्य॑मिमीत य॒ज्ञम्। अ॒ग्निर्दे॒वाना॑मभवत्पु॒रोगाः।
अ॒स्य होतुः॑ प्र॒दिश्य॑तस्य॒ वा॒चि। स्वाहा॑कृत॒ः ह॒विर॑दन्तु
दे॒वाः॥१०॥

य॒ज्ञैः स्यो॒नं यज॑ध्वै वि॒द्वान॒ष्टौ च॑॥—————[३]

अ॒ग्निर्होता॑ नो अध्व॒रे। वा॒जी सन्प॑रिणीयते। दे॒वो दे॒वेषु॑
य॒ज्ञियः॑। परि॑त्रिवि॒ष्ट्यध्व॑रम्। यात्य॒ग्नी र॒थीरि॑व। आ दे॒वेषु॑
प्रयो॒ दध॑त्। परि॒ वाज॑पतिः क॒विः। अ॒ग्निर्ह॒व्यान्य॑क्रमीत्।
दध॒द्रत्नानि॑ दा॒शुषे॑॥११॥

अ॒ग्निर्होता॑ नो न॒व॥—————[४]

अजै॑द॒ग्निः। अस॑न॒द्वाज॑न्नि। दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॑द्।
प्रा॒ञ्जोभि॑र्हिन्वा॒नः। धेना॑भिः कल्प॑मानः। य॒ज्ञस्यायुः॑
प्रति॑रन्। उप॒ प्रेष्य॑ होतः। ह॒व्या दे॒वेभ्यः॑॥१२॥

अजै॑द॒ष्टौ॥—————[५]

दै॒व्याः श॑मितार उ॒त म॑नुष्या आर॑भध्वम्। उप॑नयत् मे॒ध्या
दुरः॑। आ॒शासा॑ना मे॒धप॑तिभ्यां मे॒धम्। प्रा॒स्मा अ॒ग्निं भ॑रता।
स्तृ॒णीत ब॑र्हिः। अन्वे॑नं मा॒ता म॑न्यताम्। अनु॑ पि॒ता। अनु॑
भ्रा॒ता सग॑र्भ्यः। अनु॑ सखा॒ सयू॑थ्यः। उ॒दीची॑ना॒ः अ॒स्य प॒दो
निध॑त्तात्॥१३॥

सूर्य॑श्चक्षु॒र्गम॑यतात्। वातं॑ प्रा॒णम॑न्वव॑सृजतात्। दि॒शः
श्रोत्र॑म्। अन्त॑रिक्ष॒मसु॑म्। पृथि॒वी॒ः शरी॑रम्। ए॒क॒धाऽस्य॑
त्वच॑माच्छा॒तात्। पु॒रा नाभ्या॑ अपि॒शसौ॑ व॒पामु॑त्खि॑दतात्।

अ॒न्तरे॒वोष्माणं॑ वा॒रय॑तात्। श्ये॒नम॑स्य॒ वक्षः॑ कृ॒णु॑तात्।
प्र॒शसा॑ बा॒हू॥१४॥

श॒ला दो॒षणी॑। क॒श्यपे॒वाँसा॑। अ॒च्छि॒द्रे श्रो॒णी॑।
क॒वषो॒रू स्ने॒कपर्णा॑ष्ठी॒वन्ता॑। षड्विं॑शति॒रस्य॒ वङ्क॑यः।
ता अ॒नुष्ठो॒च्याव॑यतात्। गा॒त्रङ्गा॒त्रम॒स्यानू॑नं कृ॒णु॑तात्।
ऊ॒व॒ध्यगो॒हं पा॒र्थिव॑ङ्घ्र॒नता॑त्। अ॒स्त्रा रक्षः॑ स॒सृज॑तात्।
व॒निष्ठु॑म॒स्य मा रा॑विष्ट॥१५॥

उ॒रूकं॑ म॒न्यमा॑नाः। ने॒द्वस्तो॒के तन॑ये। रवि॑तार॒वच्छ॑मितारः।
अ॒ग्नि॒गो श॒मीध्व॑म्। सु॒शमि॑ श॒मीध्व॑म्। श॒मीध्व॑म॒ग्निगो॑।
अ॒ग्नि॒गुश्चापा॑पश्च। उ॒भौ दे॒वानाँ॑ श॒मितारौ॑। ता॒विमं॑ प॒शुँ
श्र॑पय॒तां प्र॒विद्वाँ॑सौ। यथा॑यथाऽस्य॒ श्रप॑ण॒न्तथा॑तथा॥१६॥

धृ॒त्ताद्वा॒हू मा रा॑विष्ट॒ तथा॑तथा॥ [६]

जुष॑स्व॒ सप्र॑थ॒स्तम॑म्। वचो॑ दे॒वप्स॑र॒स्तम॑म्। ह॒व्या जु॒ह्वान॑
आ॒सनि॑। इ॒मं नो॑ य॒ज्ञम॒मृतै॑षु धेहि। इ॒मा ह॒व्या जा॑तवे॒दो
जुष॑स्व। स्तो॒काना॑म॒ग्ने मे॒दसो॑ घृ॒तस्य॑। हो॒तः प्रा॑शा॒न प्र॑थ॒मो
नि॒षद्य॑। घृ॒तव॑न्तः पा॒वक॑ ते। स्तो॒काः श्रो॑त॒न्ति मे॒दसः॑।
स्वध॑र्म॒न्दे॒ववी॑तये॥१७॥

श्रेष्ठं॑ नो धेहि॒ वार्य॑म्। तुभ्य॑ँ स्तो॒का घृ॑त॒श्चुतः॑। अ॒ग्ने
वि॒प्राय॑ स॒न्त्य। ऋषिः॑ श्रेष्ठः॒ समि॑ध्यसे। य॒ज्ञस्य॑ प्रा॒विता॑
भ॒व। तुभ्य॑ँ श्रो॒तन्त्य॑ग्नि॒गो श॑चीवः। स्तो॒कासौ॑ अ॒ग्ने

मेद॑सो घृ॒तस्य॑। क॒वि॒श॒स्तो बृ॑ह॒ता भा॒नुनागाः॑। ह॒व्या
जु॑ष॒स्व मे॒धिरा॑। ओजि॑ष्ठ॒न्ते मध्य॑तो मेद॒ उद्ध॑तम्। प्र ते
व॒यन्द॑दामहे। श्रोत॑न्ति ते वसो स्तो॒का अधि॑त्व॒चि। प्रति
तान्दे॑व॒शोवि॑हि॥१८॥

देववी॑तय॒ उद्ध॑त॒त्रीणि॑ च॥ [७]

आवृ॑त्रहणा वृ॒त्रह॒भिः शु॒ष्मैः। इन्द्र॑ या॒तन्नमो॑भिरग्ने अ॒र्वाक्।
युव॑ꣳ राधो॑भिर॒कवे॑भिरिन्द्र। अग्ने॑ अ॒स्मे भ॑वतमुत्त॒मेभिः॑। होता॑
यक्ष॑दिन्द्रा॒ग्नी। छाग॑स्य व॒पाया॑ मेद॑सः। जुषे॑ताꣳ ह॒विः।
होत॑र्यज॑। वि॒ह्यख्य॑न्मन॑सा॒ वस्य॑ इच्छन्। इन्द्रा॑ग्नी ज्ञा॒स उ॒त
वा॑ सजा॒तान्॥१९॥

नान्या॑ यु॒वत्प्रम॑तिरस्ति॒ मह्य॑म्। स वा॒न्धियं॑ वाज॒यन्ती॑मतक्षम्।
होता॑ यक्ष॑दिन्द्रा॒ग्नी। पुरो॑डाश॑स्य जुषे॑ताꣳ ह॒विः। होत॑र्यज॑।
त्वामी॑डते अजि॒रन्दू॑त्याय। ह॒विष्म॑न्तः स॒दमि॑न्मानु॑षासः।
यस्य॑ दे॒वैरास॑दो ब॒र्हिर्ग्रे। अहा॑न्यस्मै सु॒दिना॑ भवन्तु। होता॑
यक्ष॑द॒ग्निम्। पुरो॑डाश॑स्य जुषे॑ताꣳ ह॒विः। होत॑र्यज॑॥२०॥

सजा॑तान॒ग्निन्दे॑ च॥ [८]

गी॒र्भिर्वि॒प्रः प्रम॑तिमिच्छ॒मानः॑। ईदृ॑ र॒यिं यश॑सं पू॒र्वभा॑जम्।
इन्द्रा॑ग्नी वृ॒त्रहणा॑ सुवज्रा। प्र णो॑ नव्यो॒भिस्तिर॑तन्दे॒ष्णैः।
माच्छे॑द्वा र॒श्मीꣳरि॑ति॒ नाध॑मानाः। पि॒तृणाꣳ शक्ती॑रनुयच्छ॒मानाः॑।
इन्द्रा॑ग्निभ्या॒ङ्कं वृष॑णो म॒दन्ति॑। ता॒ह्यद्री॑ धि॒षणा॑या उ॒पस्थे॑।
अ॒ग्निꣳ सु॑दी॒तिꣳ सु॑दृशं गृण॑न्तः। न॒म॒स्याम॒स्त्वेड्यं॑

जातवेदः। त्वान्दूतमरति९ हव्यवाहम्। देवा अंकृण्वन्नमृतस्य
नाभिम्॥ २१॥

जातवेदो द्वे च॥ [९]

त्व९ ह्यग्ने प्रथमो मनोता॥ अस्या धियो अभवो दस्महोता॥
त्व९ सीं वृषन्नकृणोर्दुष्टरीतु। सहो विश्वस्मै सहसे सहध्वै।
अधा होता न्यसीदो यजीयान्। इडस्पद इषयन्नीड्यः
सन्। तन्त्वा नरः प्रथमन्देवयन्तः। महो राये चितयन्तो
अनुग्मन्। वृतेव यन्त बहुभिर्वसव्यैः। त्वे रयिञ्जागृवा९ सो
अनुग्मन्॥ २२॥

रुशन्तमग्निन्दरशतम्बृहन्तम्। वपावन्तं विश्वहा दीदिवा९ सम्।
पदन्देवस्य नमसा वियन्तः। श्रवस्यवः श्रवं आपन्नमृक्तम्।
नामानि चिद्वधिरे यज्ञियानि। भद्रायान्ते रणयन्त सन्दष्टौ।
त्वां वर्धन्ति क्षितयः पृथिव्याम्। त्व९ राय उभयासो
जनानाम्। त्वन्नाता तरणे चेत्योभूः। पिता माता
सदमिन्मानुषाणाम्॥ २३॥

सपर्येण्यः स प्रियो विश्वग्निः। होता मन्द्रो निषसादा
यजीयान्। तन्त्वा वयन्दम् आ दीदिवा९ सम्। उपजुबाधो
नमसा सदेम। तन्त्वा वय९ सुधियो नव्यमग्ने। सुम्नायव
ईमहे देवयन्तः। त्वं विशो अनयो दीद्यानः। दिवो अग्ने
बृहता रोचनेन। विशां कविं विशपति९ शश्वतीनाम्।
नितोशनं वृषभं चर्षणीनाम्॥ २४॥

प्रेतीषणि मिषयन्तं पावकम्। राजन्तमग्निं यजत९ रयीणाम्।
 सो अग्र ईजे शशमे च मर्तः। यस्तु आनन्दमिधा हव्यदातिम्।
 य आहुतिं परि वेदा नमोभिः। विश्वेत्सवामा दधते त्वोतः।
 अस्मा उ ते महि महे विधेम। नमोभिरग्रे समिधोत हव्यैः।
 वेदीसूनो सहसो गीर्भिरुक्थैः। आ ते भद्राया९ सुमतौ
 यतेम॥ २५॥

आ यस्ततन्थ रोदसी विभासा। श्रवोभिश्च श्रवस्यस्तरुत्रः।
 बृहद्भिर्वाजैः स्थविरेभिरस्मे। रेवद्भिरग्रे वितरं वि भाहि।
 नृवद्वसो सदमिद्धेह्यस्मे। भूरितोकाय तनयाय पश्वः। पूर्वोरिषो
 बृहतीरारे अघाः। अस्मे भद्रा सौश्रवसानि सन्तु। पुरुष्यग्रे
 पुरुधा त्वाया। वसूनि राजन्वसुताते अश्याम्। पुरुणि हि
 त्वे पुरुवार सन्ति। अग्रे वसु विधते राजनित्वे॥ २६॥

जागृवा९सो अनुगुम्मानुषाणाश्चरषणीनां यतेमाश्यान्दे च॥ ————— [१०]

आभरत९ शिक्षतं वज्रबाहू। अस्मा९ इन्द्राग्नी अवत९
 शचीभिः। इमे नु ते रश्मयः सूर्यस्य। येभिः सपित्वं पितरो
 न आयन्। होता यक्षदिन्द्राग्नी। छागस्य हविष आत्तामद्य।
 मध्यतो मेद उद्धृतम्। पुरा द्वेषोभ्यः। पुरा पौरुषेय्या गृभः।
 घस्तान्नूनम्॥ २७॥

घासे अज्राणां यवसप्रथमानाम्। सुमत्क्षराणा९
 शतरुद्रियाणाम्। अग्निष्वात्तानां पीवोपवसनानाम्। पार्श्वतः
 श्रोणितः शितामृत उत्सादतः। अङ्गादङ्गादवत्तानाम्। करत

ए॒वेन्द्रा॒ग्नी। जु॒षेता॑ ह॒विः। हो॒त॒र्य॒जं। दे॒वेभ्यो॑ वनस्पते
ह॒वी॑ ऽषिं। हि॒र॒ण्य॒पर्णं प्र॒दि॒वंस्ते अ॒र्थम्॥२८॥

प्र॒दक्षि॑णि॒द्र॒श॒नया॑ नि॒यूय॑। ऋ॒तस्य॑ वक्षि प॒थिभी॑
रजि॑ष्ठैः। हो॒ता यक्ष॑द्वन॒स्पति॑म॒भिहि॑। पि॒ष्टत॑मया
रभि॑ष्ठया र॒श॒नया॑धि॒त। यत्रेन्द्रा॒ग्नि॒योश्छा॑ग॒स्य ह॒विषः॑
प्रि॒या धामा॑नि। यत्र वन॒स्पतेः॑ प्रि॒या पाथा॑ ऽसि।
यत्र दे॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धामा॑नि। यत्रा॒ग्नेर्होतुः॑
प्रि॒या धामा॑नि। तत्रै॒तं प्र॒स्तुत्ये॑वोप॒स्तुत्ये॑ वोपाव॑स्रक्षत्।
रभी॑या ऽसमि॒व कृ॒त्वी॥२९॥

कर॑दे॒वन्दे॒वो वन॒स्पतिः॑। जु॒षेता॑ ह॒विः। हो॒त॒र्य॒जं। पि॒प्री॒हि
दे॒वा॑ ऽ उ॒श॒तो य॑विष्ठ। वि॒द्वा ऽ ऋ॒तू॑ ऽ र॒ऋतु॑पते यजे॒ह।
ये दै॒व्या ऋ॒त्विज॑स्तेभि॒र॒ग्ने। त्व॑ ऽ होत॑वृ॒णाम॒स्याय॑जिष्ठः।
हो॒ता यक्ष॑द॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत॑म्। अया॑ड॒ग्नि॒रिन्द्रा॒ग्नि॒योश्छा॑ग॒स्य
ह॒विषः॑ प्रि॒या धामा॑नि। अया॑ड्वन॒स्पतेः॑ प्रि॒या पाथा॑ ऽसि।
अया॑ड्वे॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धामा॑नि। यक्ष॑द॒ग्नेर्होतुः॑ प्रि॒या
धामा॑नि। यक्ष॑त्स्वं म॒हि॒मान॑म्। आ॒य॒ज॒तामे॒ज्या इ॒षः।
कृ॒णोतु॑ सो अ॒ध्व॒रा जा॒तवे॑दाः। जु॒षेता॑ ह॒विः। हो॒त॒र्य॒जं
॥३०॥

नूनमर्थं कृत्वी पाथा ऽसि सप्त च॥

[११]

उपो॑ ह॒ यद्वि॑दथ॒ वा॒जिनो॑ गूः। गी॒र्भिर्वि॑प्राः प्रम॑तिमिच्छ॒मानाः॑।
अ॒र्वन्तो॑ न का॒ष्ठा॒न्नक्ष॑माणाः। इन्द्रा॒ग्नी जो॑हु॒वतो॑ नर॒स्ते।

वनस्पते रशनयाऽभिधाय। पिष्टतमया वयुनानि विद्वान्।
वहं देवत्रा दिधिषो हवींषि। प्र चंदातारममृतेषु वोचः।
अग्निं स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरिन्द्राग्नियोश्छगंस्य हविषः
प्रिया धामानि॥३१॥

अयाङ्गनस्पतेः प्रिया पाथांसि। अयाङ्गैवानामाज्यपानां
प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्व
महिमानम्। आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा
जातवेदाः। जुषतां हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य
होतः। पावक शोचे वेष्ट्वं हि यज्वा। ऋता यजासि महिना
वियद्भूः। हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥३२॥

धामानि भूरेकं च॥—————[१२]

देवं बर्हिः सुदेवन्देवैः स्यात्सुवीरं वीरैर्वस्तोर्वृज्येताक्तोः
प्रभ्रियेतात्यन्यात्राया बर्हिष्मतो मदेम वसुवने वसुधेयस्य
वेतु यज। देवीद्वारिः सङ्घाते विद्वीर्यामञ्छिथिरा ध्रुवा
देवहतौ वत्स ईमेनास्तरुण आमिमीयात्कुमारो
वा नवजातो मैना अर्वा रेणुककाटः पृणग्वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवी उषासानक्ताऽद्यास्मिन्यज्ञे
प्रयत्यहेतामपि नूनन्देवीर्विशः प्रायांसिष्टां सुप्रीते
सुधिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवी जोष्टी
वसुधिती ययोर्न्याऽघाद्वेषांसि यूयवदान्यावक्षद्वसु

वार्याणि॑ यज॑मानाय॒ वसु॑वने॒ वसु॑धेय॑स्य वी॒तां यज॑।
 दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती॒ इष॑मूर्ज॑म॒न्याव॑क्ष॒त्सग्धि॑ः स॒पीति॑म॒न्या
 नवे॑न॒ पूर्व॑न्दय॑मानाः स्याम॑ पुरा॑णेन॒ नव॑न्तामूर्ज॑मूर्जाहु॑ती
 ऊ॒र्जय॑माने अ॒धातां॑ वसु॑वने॒ वसु॑धेय॑स्य वी॒तां यज॑।
 दे॒वा दै॒व्या होता॑रा॒ नेष्टा॑रा॒ पोता॑रा॒ हुता॑घ॒शः सा॒वाभ॑रद्व॒सू
 वसु॑वने वसु॑धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वीस्ति॑स्र॒स्तिस्त्रो॑ दे॒वीरि॑डा॒
 सर॑स्वती॒ भार॑ती॒ द्यां भार॑त्यादि॒त्यैर॑स्पृक्ष॒त्सर॑स्वती॒मः
 रु॒द्रैर्य॑ज्ञमा॑वीदि॒हैवे॑ड्या॒ वसु॑म॒त्या सध॑माद॒ मदे॑म वसु॑वने॒
 वसु॑धेय॑स्य वि॒यन्तु॑ यज॑। दे॒वो नरा॑शः स॒स्त्रिशी॑र॒ष्वा
 ष॑डक्षः श॒तमि॑दे॒नः शि॑तिपृ॒ष्ठा आ॑द॒धति॑ स॒हस्र॑मीं
 प्र॒व॑हन्ति मि॒त्रावरु॑णेद॒स्य हो॒त्रम॑र॒हतो॑ बृह॒स्पतिः॑
 स्तो॒त्रम॑श्विनाऽऽध्व॑र्यवं वसु॑वने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु॑ यज॑।
 दे॒वो वन॑स्पति॒र्वरु॑षप्रा॒वा घृ॒तनि॑र्णिग॒द्याम॑ग्रेणास्पृक्ष॒दान्तरि॑क्षं
 म॒ध्येना॑प्राः पृथि॒वीमु॑परेणा॒दः ही॒द्वसु॑वने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु॑ यज॑।
 दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीनां॑ नि॒धेधा॑ऽसि॒ प्रच्यु॑तीना॒मप्र॑च्युत॒त्रिका॑म॒धरे॑ण
 पुरु॑स्पा॒रुहं॑ यश॑स्वदे॒ना ब॒र्हिषा॑ऽन्या ब॒र्हीः प्य॒भि प्या॑म
 वसु॑वने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु॑ यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्सु॑द्रवि॒णा
 म॒न्द्रः क॒विः स॒त्यम॑न्माऽऽय॑जी होता॒ होतु॑र॒होतु॑राय॒जीया॑न॒ग्रे
 या॒न्दे॒वान॑या॒ड्याः अपि॑प्रे॒र्ये ते॑ हो॒त्रे अ॑म॒त्सत॑ ताः स॒सनु॑षीः
 हो॒त्रा॒न्दे॒वङ्ग॑मान्दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मः स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॑ग्रे
 होता॑ऽभूर्वसु॑वने॒ वसु॑धेय॑स्य नमो॒वा॒के वी॒हि यज॑ ॥ ३३ ॥

यजैकं च॥ [१३]

दे॒वं ब॒रु॒हिः। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वीर्द्वा॑रः। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वियन्तु। दे॒वी उ॒पासा॑न॒क्तौ। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वीताम्। दे॒वी जो॒ष्ट्री॑। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वीताम्। दे॒वी ऊ॒र्जा॑ह॒ती। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वीताम्॥ ३४॥

दे॒वा दै॒व्या॒ होता॑रा। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वीताम्। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वियन्तु। दे॒वो न॒रा॒श॒सः। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वो व॒न॒स्पतिः॑। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वं ब॒रु॒हिर्वा॑रि॒तीना॑म्। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य वेतु॥ ३५॥

दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्मा॒यजी॑ होता॑। होतु॑र्होतु॒राय॑जीयान्। अ॒ग्ने या॒न्दे॒वानया॑द्। या॒ अ॒पि॒प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अ॒म॑त्स॒त। ता॒ स॑स॒नुषी॑ हो॒त्रा॑न्दे॒वङ्ग॑मा॒म्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्। स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभूः। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य नमोवा॒के वी॑हि॥ ३६॥

वीतां वेत्वभूरेकं च॥ [१४]

अ॒ग्निम॒द्य होता॑रमवृणीता॒यं यज॑मानः पच॑न्प॒त्तीः पच॑न्पु॒रोडा॑शं ब॒ध्नन्नि॒न्द्रा॒ग्निभ्या॑ञ्छा॒गं सू॒प॒स्था अ॒द्य दे॒वो व॒न॒स्पति॑रभवदिन्द्रा॒ग्निभ्या॑ छा॒गेना॑घस्ता॒न्तं मै॒दस्तः॑

प्रतिपचताग्रभीष्टामवीवृधेतां पुरोडाशेन त्वामद्यर्ष आर्षेय
 ऋषीणान्नपादवृणीतायं यजमानो बहुभ्य आ सङ्गतेभ्य
 एष मे देवेषु वसु वार्या यक्ष्यत इति ता या देवा
 देवदानान्यदुस्तान्यस्मा आ च शास्वा च गुरस्वेषितश्च
 होतुरसि भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता
 ब्रूहि ॥३७॥

अग्निमद्यैकम्॥ [१५]

अञ्जन्ति होता यक्षत्समिद्धो अद्याग्निरजैर्देव्या जुषस्वा वृत्रहणा गीर्भिस्त्वङ् ह्याभरतमुपोह
 यद्देवं ब्रूहिः सुदेवन्देवं ब्रूहिरग्निमद्य पञ्चदश॥१५॥

अञ्जन्त्यग्निरहोता नो गीर्भिरूपो ह यद्विदथ वाजिनः सप्तत्रिंशत्॥३७॥

अञ्जन्ति सूक्ताब्रूहि॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

सर्वान् वा ए॒षोऽग्नौ॑ का॒मान्प्रवे॑शयति। योऽ॒ग्नीन॑न्वा॒धाय॑
व्र॒तमु॑पैति। स॒यद॑नि॒ष्ट्वा प्र॑या॒यात्। अ॒काम॑प्री॒ता ए॒न॒ङ्कामा॑
ना॒नुप्र॑यायुः। अ॒ते॒जा अ॑वी॒र्यः॑ स्यात्। स जु॑हुयात्। तुभ्य॒न्ता
अ॑ङ्गि॒रस्त॑म। वि॒श्वोः सु॑क्षि॒तयः॑ पृथ॑क्। अ॒ग्ने का॒माय॑ येमि॒र
इति॑। का॒माने॒वास्मि॑न्दधाति॥१॥

का॒मप्री॑ता ए॒न॒ङ्कामा॑ अनु प्रया॑न्ति। ते॒ज॒स्वी वी॒र्या॑वान्भवति।
सन्त॑ति॒र्वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। योऽ॒ग्नीन॑न्वा॒धाय॑ व्र॒तमु॑पैति।
स यदु॑द्वायति। वि॒च्छि॑त्तिरे॒वास्य॑ सा। तं प्रा॒ञ्चमु॑द्धृत्य।
मन॑सोपतिष्ठेत्। मनो॒ वै प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॑त्यो य॒ज्ञः॥२॥

मन॑सैव य॒ज्ञः सन्त॑नोति। भूरि॒त्याह॑। भू॒तो वै प्र॒जाप॑तिः।
भूति॑मे॒वोपै॑ति। वि॒ वा ए॒ष इ॒न्द्रि॒येण॑ वी॒र्येण॑र्ध्यते।
यस्याहि॑ता॒ग्नेर॒ग्निर॑प॒क्षाय॑ति। याव॑च्छ॒म्यया॑ प्र॒विध्ये॑त्। यदि
ताव॑दप॒क्षायै॑त्। त॑ सम्भ॑रेत्। इ॒दन्त॑ एकं॒ पर॑ उ॒त
एक॑म्॥३॥

तृतीये॒न ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व। सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॑ चारु॑रेधि। प्रि॒ये
दे॒वानां॑ पर॒मे ज॒नित्र॑ इति॑। ब्रह्म॑णै॒वैन॑ सम्भ॑रति। सैव ततः
प्राय॑श्चित्तिः। यदि॑ पर॒स्तरा॑मप॒क्षायै॑त्। अ॒नुप्र॑यायाव॑स्येत्। सो
ए॒व ततः॑ प्राय॑श्चित्तिः। ओष॑धी॒र्वा ए॒तस्य॑ प॒शून्प॑यः प्रवि॑शति।

यस्य हविषे वत्सा अपाकृता धयन्ति॥४॥

तान् यदुह्यात्। यातया॑न्ना हविषा॑ यजेत। यन्न दुह्यात्।
यज्ञ॑प॒रुरन्तरि॑यात्। वा॒य॒व्यां॑ यवा॒गून्निर्व॑पेत्। वा॒युर्वे॑ पय॑सः
प्रदा॑पयि॒ता। स ए॒वास्मै॑ पयः॑ प्रदा॑पयति। पयो॒ वा ओष॑धयः।
पयः॑ पयः॑। पय॑सै॒वास्मै॑ पयोऽव॑रुन्धे॥५॥

अथोत्तर॑स्मै हविषे॑ वत्सान॒पाकु॑र्यात्। सैव ततः॑ प्रायश्चित्तिः।
अ॒न्य॒त॒रान् वा ए॒ष दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न् व्य॒र्धय॑ति। ये यज॑मानस्य
सा॒यं गृ॒हमा॒ गच्छ॑न्ति। यस्य॑ साय॒न्दु॒ग्धं ह॒विरा॑र्तिमा॒र्च्छति॑।
इन्द्रा॑य व्री॒हीन्नि॒रुप्यो॑प वसेत्। पयो॒ वा ओष॑धयः। पय॑
ए॒वारभ्य॑ गृही॒त्वोप॑ वसति। यत्प्रा॒तः स्यात्। तच्छृ॒तं
कु॑र्यात्॥६॥

अथे॒तर ए॒न्द्रः पु॒रोडा॑शः स्यात्। इन्द्रि॒ये ए॒वास्मै॑ सु॒मीची॑
दधा॑ति। पयो॒ वा ओष॑धयः। पयः॑ पयः॑। पय॑सै॒वास्मै॑
पयोऽव॑रुन्धे। अथोत्तर॑स्मै हविषे॑ वत्सान॒पाकु॑र्यात्। सैव
ततः॑ प्रायश्चित्तिः। उ॒भया॑न् वा ए॒ष दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न् व्य॒र्धय॑ति।
ये यज॑मानस्य सा॒यं च प्रा॒तश्च॑ गृ॒हमा॒ गच्छ॑न्ति। यस्यो॒भयं॑
ह॒विरा॑र्तिमा॒र्च्छति॑॥७॥

ए॒न्द्रं पञ्च॑शरावमो॒दन॑निर्वपेत्। अ॒ग्निं दे॒वता॑नां प्रथ॒मं य॑जेत्।
अ॒ग्निमु॑खा ए॒व दे॒वता॑ः प्रीणाति। अ॒ग्निं वा अ॒न्व॒न्या दे॒वता॑ः।
इन्द्र॑म॒न्व॒न्याः। ता ए॒वोभ॑र्याः प्रीणाति। पयो॒ वा ओष॑धयः।

पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवरुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे
वत्सानपाकुर्यात्॥८॥

सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अर्धो वा एतस्य यज्ञस्य मीयते।
यस्य व्रत्येऽहन्यत्यनालम्बुका भवति। तामपुरुध्यं यजेत।
सर्वेणैव यज्ञेन यजते। तामिद्वोपं ह्वयेत। अमूहमस्मि।
सा त्वम्। द्यौरहम्। पृथिवी त्वम्। सामाहम्। ऋक्त्तम्।
तावेहि सम्भवाव। सह रेतो दधावहै। पुंसे पुत्राय वेत्तवै।
रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायेति। अर्ध एवैनामुप
ह्वयेत। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥९॥

दधाति यज्ञ उत एकन्धयन्ति रुन्धे कुर्यादर्च्छत्यपाकुर्यात्पृथिवी त्वमष्टौ च (सर्वान् वि वै
यदि परस्तरामोषंधीरन्यतरानुभयानर्धो वै ॥)॥ ————— [१]

यद्विष्णुणेन जुहुयात्। अप्रजा अपशुर्यजमानः स्यात्।
यदनायतने निनयेत्। अनायतनः स्यात्। प्राजापत्ययर्चा
वल्मीकवपायामव नयेत्। प्राजापत्यो वै वल्मीकः। यज्ञः
प्रजापतिः। प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। भूरित्याह।
भूतो वै प्रजापतिः॥१०॥

भूतिमेवोपैति। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्।
सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्कीटावपन्नेन जुहुयात्। अप्रजा
अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्। अनायतनः
स्यात्। मध्यमेन पर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चाऽन्तः परिधि
निनयेत्। द्यावापृथिव्योरेवैन्त्प्रतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृत्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
यदव॑वृष्टेन जुहुयात्। अप॑रूपमस्या॒त्मञ्जायेत। कि॒लासौ
वा॒स्याद॑र्श॒सो वा॑। यत्प्रत्ये॒यात्। य॒ज्ञं विच्छि॑न्धात्। स
जुहुयात्। मि॒त्रो जना॑न्कल्पयति प्रजा॒नन्॥१२॥

मि॒त्रो दा॑धार पृथि॒वीमु॒त द्याम्। मि॒त्रः कृ॑ष्टीरनि॑मिषा॒ऽभि
च॑ष्टे। स॒त्याय॑ ह॒व्यं घृ॒तव॑ञ्जुहोतेति। मि॒त्रेणै॒वैन॑त्कल्पयति।
तत्कृत्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
यत्पूर्व॑स्या॒माहु॑त्या॒ हुता॒यामु॒त्तरा॑ऽऽहु॒तिः स्कन्दै॑त्। द्वि॒पाद्भिः
प॒शुभि॑र्यज॑मानो व्य॒ध्येत। यदु॒त्तर॑या॒ऽभि जु॑हुयात्॥१३॥

चतु॑ष्पाद्भिः प॒शुभि॑र्यज॑मानो व्य॒ध्येत। यत्र वे॒त्थं वन॑स्पते
दे॒वाना॑ङ्गु॒ह्या ना॑मानि। तत्र॑ ह॒व्यानि॑ गा॒मये॑ति॒ वान॑स्पत्यय॒र्चा
स॒मिध॑मा॒धाय॑। तूष्णीमे॒व पुन॑र्जुहुयात्। वन॒स्पति॑नै॒व
य॒ज्ञस्या॑र्ता॒श्चाना॑र्ता॒श्चाहु॑ती॒ वि दा॑धार। तत्कृत्वा। अ॒न्यां
दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्पु॒रा
प्र॒याजे॑भ्यः प्राड॒ङ्गाः स्कन्दै॑त्। अ॒ध्व॒र्यवे॑ च॒ यज॑मानाय॒
चाक॑ः स्यात्॥१४॥

यद॑क्षिणा। ब्र॒ह्मणे॑ च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः स्यात्। यत्प्र॒त्यक्।
होत्रे॑ च॒ पत्न्यै॑ च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः स्यात्। यदु॒दङ्गः। अ॒ग्नीधे॑
च॒ प॒शुभ्य॑श्च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ः स्यात्। यद॑भिजुहुयात्।
रु॒द्रो॑स्य प॒शून्धा॑तुकः स्यात्। यन्नाभि॑जुहुयात्। अशा॑न्तः

प्रहियेत॥१५॥

स्रुवस्य बुध्रेनाभिनिदध्यात्। मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा
यजमानस्तमत्। नमस्ते अस्त्वायते। नमो रुद्र परायते।
नमो यत्र निषीदसि। अमुं मा हिंसीरमुं मा हिंसीरिति
येन स्कन्देत्। तं प्रहरेत्। सहस्रशृङ्गो वृषभो जातवेदाः।
स्तोमपृष्ठो घृतवान्त्सुप्रतीकः। मा नो हासीन्मेत्थितो नेत्वा
जहाम। गोपोषं नो वीरपोषं च यच्छेति। ब्रह्मणैवैनं प्र
हरति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥१६॥

वै प्रजापतिः स्थापयति प्रजान्नभि जुहुयात्स्याद्वियेत जहाम त्रीणि च (यद्विष्णवेण
प्राजापत्यया यत्कीटा मध्यमेन यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङ्ङारो यदक्षिणा
यत्प्रत्यग्यदुदङ् ॥)॥

[२]

वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते। यस्याहिताग्नेरग्निर्मथ्यमानो
न जायते। यत्रान्यं पश्येत्। तत आहृत्य होतव्यम्।
अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। यद्यन्यत्र विन्देत्।
अजायां होतव्यम्। आग्नेयी वा एषा। यदजा।
अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥१७॥

अजस्य तु नाश्नीयात्। यदजस्याश्नीयात्। यामेवाग्नावाहुतिं
जुहुयात्। तामद्यात्। तस्मादजस्य नाश्यम्। यद्यजान्न
विन्देत्। ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्तं होतव्यम्। एष वा
अग्निर्वैश्वानरः। यद्ब्राह्मणः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं

भवति॥१८॥

ब्राह्मणन्तु वसत्यै नापं रुन्ध्यात्। यद्वाह्मणं वसत्या
अपरुन्ध्यात्। यस्मिन्नेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तम्भागधेयेन
व्यर्धयेत्। तस्माद्वाह्मणो वसत्यै नापरुध्यः। यदि
ब्राह्मणं न विन्देत्। दर्भस्तम्बे होतव्यम्। अग्निवान् वै
दर्भस्तम्बः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। दर्भास्तु
नाध्यासीत॥१९॥

यद्दर्भानध्यासीत। यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तामध्यासीत।
तस्माद्दर्भा नाध्यासितव्याः। यदि दर्भान्न विन्देत्। अप्सु
होतव्यम्। आपो वै सर्वा देवताः। देवतास्वेवास्याग्निहोत्रं
हुतं भवति। आपस्तु न परिचक्षीत। यदापः परिचक्षीत॥२०॥

यामेवाप्स्वाहुतिं जुहुयात्। तां परिचक्षीत। तस्मादापो न
परिचक्ष्याः। मेध्या च वा एतस्यामेध्या च तनुवौ सः सृज्येते।
यस्याहिताग्नेरन्यैरग्निभिर्ग्नयः सः सृज्यन्ते। अग्नये विविचये
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। मेध्याश्चैवास्यामेध्यां च तनुवौ
व्यावर्तयति। अग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
अग्निमेव व्रतपतिः स्वेन भागधेयेनोप धावति। स एवैनं
व्रतमा लम्भयति॥२१॥

गर्भः स्रवन्तमगदमकः। अग्निरिन्द्रस्त्वष्टा बृहस्पतिः।
पृथिव्यामव चुश्चोतैतत्। नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं पराचैः।

रेतो वा एतद्वाजिनमाहिताग्नेः। यदग्निहोत्रम्। तद्यत्सर्वेत्।
रेतोऽस्य वाजिनं स्रवेत्। गर्भं स्रवन्तमगदमकरित्याह।
रेतं एवास्मिन्वाजिनं दधाति॥२२॥

अग्निरित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। रेतं एव तद्धधाति। इन्द्र
इत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। त्वष्टेत्याह। त्वष्टा वै
पशूनां मिथुनानां रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति।
बृहस्पतिरित्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवास्मै
प्रजाः प्र जनयति। पृथिव्यामव चुश्रोतैतदित्याह।
अस्यामेवैनत्प्रतिष्ठापयति। नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं
पराचैरित्याह। रक्षंसामपहत्यै॥२३॥

अजाऽग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति भवत्यासीत् परिचक्षीत् लम्भयति दधाति देवानां
बृहस्पतिः पञ्च च (वि वै यद्यन्यमजायां ब्राह्मणस्य दर्भस्तम्बेऽप्सु होतव्यम्॥) ।—[३]

याः पुरस्तात्प्रस्रवन्ति। उपरिष्ठात्सर्वतश्च याः। तामी
रश्मिपवित्राभिः। श्रद्धां यज्ञमा रभे। देवा गातुविदः।
गातुं यज्ञाय विन्दत। मनसस्पतिना देवेन। वाताद्यज्ञः प्र
युज्यताम्। तृतीयस्यै दिवः। गायत्रिया सोम आभृतः॥२४॥

सोमपीथाय सन्नयितुम्। वक्त्रमन्तरमा ददे। आपो देवीः
शुद्धाः स्थ। इमा पात्राणि शुन्धत। उपातङ्गाय देवानाम्।
पर्णवल्कमुत शुन्धत। पयो गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो
वत्सेषु पय इन्द्राय हविषे धियस्व। गायत्री पर्णवल्केन।
पयः सोमं करोत्विमम्॥२५॥

अ॒ग्निं गृ॒ह्णामि॑ सु॒रथं॑ यो म॑यो॒भूः। य उ॒द्यन्त॑मा॒रोह॑ति॒
सूर्य॑म॒है। आ॒दि॒त्य॒ज्योति॑षां॒ ज्योति॑रु॒त्तम॑म्। श्वो य॒ज्ञाय॑
रम॑तान्दे॒वता॑भ्यः। वसू॑न्नु॒द्राना॑दि॒त्यान्। इन्द्रे॑ण स॒ह दे॒वताः॑।
ताः पूर्॒वः परि॑ गृ॒ह्णामि॑। स्व आ॒यत॑ने मनी॒षया॑। इ॒मामूर्जं॑
पञ्च॒दशीं॑ ये प्रवि॑ष्टाः। तान्दे॒वान्परि॑ गृ॒ह्णामि॑ पूर्॒वः॥ २६॥

अ॒ग्निर्ह॑व्य॒वाडि॒ह ताना॑ व॒हतु॑। पौ॒र्णमा॒सः॑ ह॒विरि॒दमे॑षां॒
मयि॑। आ॒मा॒वा॒स्यः॑ ह॒विरि॒दमे॑षां॒ मयि॑। अ॒न्तरा॑ऽग्नी प॒शवः॑।
दे॒वसु॑ः स॒द॒मा ग॑मन्। तान्पूर्॒वः परि॑ गृ॒ह्णामि॑। स्व आ॒यत॑ने
मनी॒षया॑। इ॒ह प्र॒जा वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्। अ॒ग्निं गृ॒हप॑तिम॒भि
सं॒वसा॑नाः। ताः पूर्॒वः परि॑ गृ॒ह्णामि॑॥ २७॥

स्व आ॒यत॑ने मनी॒षया॑। इ॒ह प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्। अ॒ग्निं
गृ॒हप॑तिम॒भि सं॒वसा॑नाः। तान्पूर्॒वः परि॑ गृ॒ह्णामि॑। स्व आ॒यत॑ने
मनी॒षया॑। अ॒यं पि॑तृ॒णाम॒ग्निः। अवा॑ङ्मु॒खा पि॑तृ॒भ्य आ॑। तं
पूर्॒वः परि॑ गृ॒ह्णामि॑। अवि॑षन्नः पि॒तुं क॑रत्। अज॑स्रन्त्वा॑
स॒भापा॒लाः॥ २८॥

वि॒ज॒यभा॑गः॑ स॒मिन्ध॑ताम्। अ॒ग्ने दी॒दाय॑ मे स॒भ्य।
विजि॑त्यै श॒रदः॑ श॒तम्। अन्न॑मावस॒थीय॑म्। अ॒भि ह॑राणि
श॒रदः॑ श॒तम्। आ॒व॒स॒थे श्रि॑यं म॒न्त्रम्। अहि॑र्बु॒ध्नियो॑ नि
य॑च्छतु। इ॒दम॒हम॒ग्निज्ये॑ष्ठेभ्यः। वसु॑भ्यो य॒ज्ञं प्र॑ब्रवीमि।
इ॒दम॒हमिन्द्र॑ज्येष्ठेभ्यः॥ २९॥

रु॒द्रेभ्यो॑ य॒ज्ञं प्र ब्र॑वीमि। इ॒दम॒हं वरु॑णज्येष्ठेभ्यः। आ॒दि॒त्येभ्यो॑
य॒ज्ञं प्र ब्र॑वीमि। प॒यस्व॑तीरोष॑धयः। प॒यस्व॑द्वीरु॒धां प॒यः। अ॒पां
प॒यसो॑ यत्प॒यः। तेन॒ मामिन्द्र॑ स॒ꣳ सृ॑ज। अ॒ग्रे॑ व्रतपते व्रतं
च॑रिष्यामि। तच्छ॑केय॒न्तन्मे॑ राध्यताम्। वा॒यो व्रत॑पत॒ आदि॑त्य
व्रत॑पते॥ ३० ॥

व्र॒तानां॑ व्रत॑पते व्रतं च॑रिष्यामि। तच्छ॑केय॒न्तन्मे॑
राध्यताम्। इ॒मां प्राची॑मुदी॒चीम्। इष॑मूर्ज॒मभि॑ स॒ꣳस्कृ॑ताम्।
ब॒हुप॒र्णामशु॑ष्काग्राम्। ह॒रामि॑ पशु॒पाम॒हम्। यत्कृ॑ष्णो रू॒पं
कृ॒त्वा। प्रावि॑श॒स्त्वं वन॑स्पतीन्। तत॑स्त्वामे॒कवि॑ꣳशति॒धा।
सम्भ॑रामि सुस॒म्भृतां॑॥ ३१ ॥

त्री॒न्य॒रिधी॑ꣳ स्ति॒स्रः सु॒मिधः॑। य॒ज्ञायु॑रनुस॒ञ्च॒रान्। उप॒वे॒षं
मेक्ष॑णं धृष्टि॒म्। सं भ॑रामि सुस॒म्भृतां॑। या जा॒ता ओष॑धयः।
दे॒वेभ्य॑स्त्रियु॒गं पु॒रा। तासां॑ पर्व॒ राध्या॑सम्। प॒रि॒स्तर॑मा॒हरन्।
अ॒पां मे॒ध्यं य॒ज्ञिय॑म्। सदै॒वꣳ शि॒वम॑स्तु मे॥ ३२ ॥

आ॒च्छे॒त्ता वो॒ मा रि॑षम्। जी॒वा॒नि श॒रदः॑ श॒तम्।
अ॒प॑रि॒मिता॑नां॒ परि॑मिताः। सन्न॑ह्ये सुकृ॒ताय॒ कम्। ए॒नो
मा निगा॑ङ्क॒तम॑च्च॒नाह॑म्। पुन॑रु॒त्थाय॑ बहु॒ला भ॑वन्तु।
स॒कृ॒दा॒च्छि॒न्नं ब॒र्हि॒रूणा॑मृदु। स्यो॒नं पि॒तृभ्य॑स्त्वा
भ॒राम्य॑हम्। अ॒स्मिन्त्सी॑दन्तु मे पि॒तरः॑ सो॒म्याः। पि॒ताम॑हाः
प्र॒पिता॑महाश्चानु॒गैः सह॑॥ ३३ ॥

त्रिवृत्पलाशे दुर्भः। इयान्प्रादेशसंमितः। यज्ञे पवित्रं
पोतृतमम्। पयो हव्यं करोतु मे। इमौ प्राणापानौ।
यज्ञस्याङ्गानि सर्वशः। आप्याययन्तौ सञ्चरताम्। पवित्रे
हव्यशोधने। पवित्रे स्थो वैष्णवी। वायुर्वा मनसा पुनातु॥ ३४॥

अयं प्राणश्चापानश्च। यजमानमपि गच्छताम्। यज्ञे ह्यभूतां
पोतारौ। पवित्रे हव्यशोधने। त्वया वेदिं विविदुः पृथिवीम्।
त्वया यज्ञो जायते विश्वदानिः। अच्छिद्रं यज्ञमन्वेषि विद्वान्।
त्वया होता सन्तनोत्यर्धमासान्। त्रयस्त्रिंशोऽसि तन्तूनाम्।
पवित्रेण सहागहि॥ ३५॥

शिवेयं रज्जुरभिधानीं। अघ्नियामुपं सेवताम्। अप्रस्रं साय
यज्ञस्य। उखे उपदधाम्यहम्। पशुभिः सन्नीतं बिभृताम्।
इन्द्राय शृतं दधि। उपवेषोऽसि यज्ञाय। त्वां
परिवेषमधारयन्। इन्द्राय हविः कृण्वन्तः। शिवः शग्मो
भवासि नः॥ ३६॥

अमृन्मयन्देवपात्रम्। यज्ञस्यायुषि प्र युज्यताम्। तिरः
पवित्रमतिनीताः। आपो धारय मातिगुः। देवेन सवित्रोत्पूताः।
वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः। गान्दोहपवित्रे रज्जुम्। सर्वा पात्राणि
शुन्यता। एता आ चरन्ति मधुमद्गुहानाः। प्रजावतीर्यशसो
विश्वरूपाः॥ ३७॥

बहीर्भवन्तीरुपजायमानाः। इह व इन्द्रो रमयतु गावः।
पूषा स्थ। अयक्ष्मा वः प्रजया स संजामि। रायस्पोषेण

बहुलाभवन्तीः। ऊर्जं पयः पिन्वमाना घृतं च। जीवो
जीवन्तीरुपवः सदेयम्। द्यौश्चेमं यज्ञं पृथिवी च
सन्दुहाताम्। धाता सोमेन सह वातेन वायुः। यजमानाय
द्रविणन्दधातु॥३८॥

उत्सन्दुहन्ति कलशश्चतुर्विलम्। इडाँदेवीम्मधुमती५
सुवर्विदम्। तदिन्द्राग्नी जिन्वत५ सूनृतावत्। तद्यजमानममृतत्वे
दधातु। कामधुक्षः प्र णो ब्रूहि। इन्द्राय हविरिन्द्रियम्। अमुं
यस्यां देवानाम्। मनुष्याणां पयो हितम्। बहु दुग्धीन्द्राय
देवेभ्यः। हव्यमा प्यायतां पुनः॥३९॥

वत्सेभ्यो मनुष्येभ्यः। पुनर्दोहाय कल्पताम्। यज्ञस्य
सन्ततिरसि। यज्ञस्य त्वा सन्ततिमनु सन्तनोमि।
अदस्तमसि विष्णवे त्वा। यज्ञायपि दधाम्यहम्।
अद्विररिक्तेन पात्रेण। याः पूताः परिशेरते। अयं पयः सोमं
कृत्वा। स्वां योनिमपि गच्छतु॥४०॥

पूर्णवल्कः पवित्रम्। सौम्यः सोमाद्धि निर्मितः। इमौ पूर्णं च
दर्भं च। देवानां५ हव्यशोधनौ। प्रातर्वेषाय गोपाय। विष्णो
हव्य५ हि रक्षसि। उभावग्नी उपस्तृणते। देवता उपवसन्तु
मे। अहङ्गाम्यानुप वसामि। मह्यङ्गोपतये पशून्॥४१॥

आभृत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वः परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य व्रतपते सुसम्भृतां
मे सह पुनातु गहि नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून् (याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा
इह पशवोऽयं पितृणामग्निः।)॥

देवां देवेषु पराक्रमध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु। द्वितीयास्तृतीयेषु।
त्रिरेकादशा इह माऽवत। इदं शंकेयं यदिदं करोमि।
आत्मा करोत्वात्मनै। इदं करिष्ये भेषजम्। इदम्मे
विश्वभेषजा। अश्विना प्रावतं युवम्। इदमहं सेनाया
अभीत्वयै॥४२॥

मुखमपोहामि। सूर्यं ज्योतिर्वि भाहि। महत इन्द्रियाय।
आ प्यायतां घृतयोनिः। अग्निर्हव्याऽनु मन्यताम्। खमंङ्क्षु
त्वचमङ्क्षु। सुरूपन्त्वा वसुविदम्। पशूनान्तेजसा। अग्नये
जुष्टमभि धारयामि। स्योनन्ते सदनं करोमि॥४३॥

घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्त्सीदामृते
प्रतितिष्ठ। व्रीहीणाम्मेध सुमनस्यमानः। आर्द्रः प्रथस्त्रुर्भुवनस्य
गोपाः। शृत उत्स्नाति जनिता मतीनाम्। यस्त आत्मा पशुषु
प्रविष्टः। देवानां विष्ठामनु यो वितस्थे। आत्मन्वान्त्सोम
घृतवान् हि भूत्वा। देवान्गच्छु सुवर्विन्द यजमानाय मह्यम्।
इरा भूतिः पृथिव्यै रसो मोत्क्रमीत्॥४४॥

देवाः पितरः पितरो देवाः। योऽहमस्मि स सन् यजे।
यस्यास्मि न तमन्तरैमि। स्वं मं इष्टं स्वन्दत्तम्। स्वं
पूर्तं स्वं श्रान्तम्। स्वं हुतम्। तस्य मेऽग्निरुपद्रष्टा।
वायुरुपश्रोता। आदित्योऽनुख्याता। द्यौः पिता॥४५॥

पृथिवी माता। प्रजापतिर्बन्धुः। य एवास्मि स सन् यजे। मा

भेर्मा संविक्था मा त्वां हिंसिषम्। मा ते तेजोऽपं क्रमीत्।
भरतमुद्धरेमनुं पित्र्यं। अवदानानि ते प्रत्यवदास्यामि।
नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। यदवदानानि तेऽवघ्नन्।
विलोमाकार्षमात्मनः॥४६॥

आज्येन प्रत्यनज्येनत्। तत् आ प्यायतां पुनः। अज्यायो
यवमात्रात्। आव्याधात्कृत्यतामिदम्। मा रूरूपाम
यज्ञस्य। शुद्धं स्विष्टमिदं हविः। मनुना दृष्टाङ्गुतपदीम्।
मित्रावरुणसमीरिताम्। दक्षिणार्धादसम्भिन्दन्। अवद्याम्येकतोमुखाम

इडे भागं जुषस्व नः। जिन्व गा जिन्वार्वतः। तस्यांस्ते
भक्षिवाणः स्याम। सर्वात्मानः सर्वगणाः। ब्रध्न पिन्वस्व।
ददतो मे मा क्षायि। कुर्वतो मे मोषदसत्। दिशाङ्गुतिरसि।
दिशो मे कल्पन्ताम्। कल्पन्ताम्मे दिशः॥४८॥

दैवींश्च मानुषींश्च। अहोरात्रे मे कल्पेताम्। अर्धमासा
मे कल्पन्ताम्। मासा मे कल्पन्ताम्। ऋतवो मे
कल्पन्ताम्। संवत्सरो मे कल्पताम्। क्लृप्तिरसि कल्पतां
मे। आशानां त्वाऽऽशापालेभ्यः। चतुर्भ्यो अमृतैभ्यः। इदं
भूतस्याध्यक्षेभ्यः॥४९॥

विधेम हविषा वयम्। भजतां भागी भागम्। मा भागोऽभक्त।
निरभागं भजामः। अपस्विन्वा ओषधीर्जिन्वा द्विपात्पाहि।
चतुष्पादवा दिवो वृष्टिमेरय। ब्राह्मणानामिदं हविः॥५०॥

सोम्यानां॑ सोमपी॒थिना॑म्। निर्भ॒क्तो ब्रा॑ह्मणः। नेहा
ब्रा॑ह्मणस्यास्ति। सम॑ङ्कां ब॒र्हिर्ह॒विषा॑ घृतेन। समा॑दित्यैर्वसु॒भिः
सम्म॒रुद्धिः। समि॒न्द्रेण॑ वि॒श्वेभि॑र्दे॒वेभि॑रङ्काम्। दि॒व्यं नभो॑
गच्छ॒तु यत्स्वाहा॑। इन्द्रा॒णीवा॑ऽविध॒वा भू॑यासम्। अदि॑तिरिव
सुपु॒त्रा। अ॒स्थूरि॑ त्वा गार्हपत्य॥५१॥

उप॒निष॑दे सुप्रजा॒स्त्वाय॑। सं पत्नी॒ पत्या॑ सुकृतेन॑ गच्छताम्।
य॒ज्ञस्य॑ यु॒क्तौ धुर्या॑वभूताम्। सं॒जाना॑नौ विज॑हता॒मरा॑तीः।
दि॒वि ज्योति॑र॒जर्मा॑ र॒भेता॑म्। द॒शते॑ त॒नुवो॑ य॒ज्ञ य॒ज्ञियाः॑।
ताः प्री॑णातु यज॑मानो घृतेन। ना॒रि॒ष्ठयोः॑ प्र॒शिष॒मीड॑मानः।
दे॒वानां॑ दै॒व्येऽपि॑ यज॑मानोऽमृ॒तोऽभू॑त्। यं वा॑न्दे॒वा
अ॑कल्पयन्॥५२॥

ऊ॒र्जो भा॒गः श॑तक्रतू। ए॒तद्वा॑ तेन॑ प्रीणानि। तेन॑
तृ॒प्यत॑मः॒हहौ॑। अ॒ह॒न्दे॒वानां॑ सु॒कृता॑मस्मि लो॒के।
ममे॒दमि॒ष्टं न मि॑थुर्भवाति। अ॒ह॒न्नारि॑ष्ठावनु॑ यजामि वि॒द्वान्।
यदा॑भ्यामिन्द्रो॒ अद॑धाद्वा॒गधे॑यम्। अदा॑रसृ॒द्धव॑त देवसोम।
अ॒स्मिन् य॒ज्ञे म॑रुतो मृडता नः। मा नो॑ विदद्भि॒भामो॑
अश॑स्तिः॥५३॥

मा नो॑ विदद्द्विजना॒ द्वेष्या॑ या। ऋ॒षभं॑ वा॒जिनं॑ व॒यम्। पूर्ण॑मासं
यजामहे। स नो॑ दोहताः॒ सुवी॑र्यम्। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्त्रिण॑म्।
प्रा॒णाय॑ सुराध॑से। पूर्ण॑मासाय॒ स्वाहा॑। अ॒मा॒वा॒स्या सु॒भगा॑
सु॒शेवा॑। धे॒नुरि॑व॒ भूय॑ आ॒प्याय॑माना। सा नो॑ दोहताः॒

सुवीर्यम्। रायस्पोषः सहस्रिणम्। अपानाय सुरार्धसे।
अमावास्यायै स्वाहा। अभि स्तृणीहि परि धेहि वेदिम्।
जामिम्मा हिःसीरमुया शयाना। होतृषदना हरिताः
सुवर्णाः। निष्का इमे यजमानस्य ब्रध्ने॥५४॥

अभीत्वैँ करोमि ऋमीत्पिताऽऽत्मन एकतो मुखां मे दिशोऽध्यक्षेभ्यो हविर्गार्हपत्या
कल्पयन्नशस्तिः सा नो दोहताः सुवीर्यं सप्त च॥—————[५]

परिस्तृणीत परिधत्ताग्निम्। परिहितोऽग्निर्यजमानं भुनक्तु।
अपाः रस ओषधीनाः सुवर्णाः। निष्का इमे यजमानस्य
सन्तु कामदुघाः। अमुत्रामुष्मिल्लोके। भूपते भुवनपते।
महतो भूतस्य पते। ब्रह्माणन्त्वा वृणीमहे। अहं भूपतिरहं
भुवनपतिः। अहं महतो भूतस्य पतिः॥५५॥

देवेन सवित्रा प्रसूत आर्त्विज्यङ्करिष्यामि। देवं सवितरेतन्त्वा
वृणते। बृहस्पतिं दैव्यं ब्रह्माणम्। तदहं मनसे प्र ब्रवीमि।
मनो गायत्रियै। गायत्री त्रिष्टुभै। त्रिष्टुजगत्यै। जगत्यनुष्टुभै।
अनुष्टुक्पङ्क्तौ। पङ्क्तिः प्रजापतये॥५६॥

प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः। विश्वे देवा बृहस्पतये।
बृहस्पतिर्ब्रह्मणे। ब्रह्म भूर्भुवः सुवः। बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्मा।
अहं मनुष्याणाम्। बृहस्पते यज्ञज्ञोपाय। इदं तस्मै हर्म्यं
करोमि। यो वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम्। मेधावी दिक्षु मनसा
तपस्वी॥५७॥

अ॒न्तर्दू॒तश्च॑रति॒ मानु॑षीषु। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।
घृ॒तप्र॑तीका॒ भुव॑नस्य॒ मध्ये॑। म॒र्मृज्य॑मा॒ना मह॑ते सौभ॒गाय।
मह्य॑न्धु॒क्ष्व यज॑मानाय॒ कामान्। भूमि॑र्भू॒त्वा म॑हि॒मानं पु॑पोष।
ततो॑ दे॒वी वर्ध॑यते॒ पया॑ँसि। य॒ज्ञिया॑ य॒ज्ञं वि च॑ यन्ति॒ शं
च। ओष॑धी॒राप॑ इ॒ह शक्र॑रीश्च। यो मा॑ हृ॒दा मन॑सा॒ यश्च॑
वा॒चा॥५८॥

यो ब्रह्म॑णा॒ कर्म॑णा॒ द्वेष्टि॑ दे॒वाः। यः श्रु॑तेन॒ हृद॑येनेष्ण॒ता च।
तस्यै॑न्द्र॒ वज्रेण॑ शि॒रश्छि॑नन्नि। ऊ॒र्णामृ॑दु प्रथ॑मानं॒ स्यो॒नम्।
दे॒वेभ्यो॑ जुष्टं॒ सद॑नाय ब॒र्हिः। सु॒वर्गे॑ लो॒के यज॑मानं॒ हि
धे॒हि। मां नाक॑स्य पृ॒ष्ठे प॑र॒मे व्यो॑मन्। चतुः शिखण्डा युवतिः
सुपेशाः। घृ॒तप्र॑तीका व॒युना॑नि वस्ते। साऽऽस्ती॒र्यमा॑णा मह॒ते
सौभ॑गाय ॥५९॥

सा मे॑ धु॒क्ष्व यज॑मानाय॒ कामान्। शि॒वा च॑ मे श॒ग्मा चै॑धि।
स्यो॒ना च॑ मे सु॒षदा॑ चैधि। ऊ॒र्जस्व॑ती च मे॒ पय॑स्वती चैधि।
इष॑मूर्जं मे पि॒न्वस्व। ब्रह्म॑ तेजो॑ मे पि॒न्वस्व। क्ष॒त्रमो॑जो॑ मे
पि॒न्वस्व। वि॒शं पु॑ष्टिं मे पि॒न्वस्व। आ॒युर्न॒न्नाद्य॑म्मे पि॒न्वस्व।
प्र॒जां प॒शून्मे॑ पि॒न्वस्व॥६०॥

अ॒स्मिन् य॒ज्ञ उ॒प भू॑य॒ इन्नु॑ मे॑। अ॒वि॑क्षोभाय परि॒धी॒न्द॑धामि।
ध॒र्ता ध॒रुणो॑ धरी॑यान्। अ॒ग्नि॒र्द्वेषा॑ँसि॒ निरि॑तो नु॒दातै॑।
वि॒च्छि॑नन्नि॒ विधृ॑तीभ्यां॒ स॒पत्नान्। जा॒तान्भ्रातृ॑व्यान्॒ ये

चं जनिष्यमाणाः। विशो यन्त्राभ्यां विधमाम्येनान्। अहं
स्वानामुत्तमोऽसानि देवाः। विशो यन्त्रे नुदमाने अरातिम्।
विश्वं पाप्मानममतिन्दुर्मरायुम्॥६१॥

सीदन्ती देवी सुकृतस्य लोके। धृतीं स्थो विधृती
स्वधृती। प्राणान्मयि धारयतम्। प्रजाम्मयि धारयतम्।
पशून्मयि धारयतम्। अयं प्रस्तर उभयस्य धर्ता। धर्ता
प्रयाजानामुतानूयाजानाम्। स दाधार समिधो विश्वरूपाः।
तस्मिन्त्सुचो अध्या सादयामि। आ रोह पथो जुहु
देवयानान्॥६२॥

यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः। हिरण्यपक्षाऽजिरा
सम्भृताङ्गा। वहांसि मा सुकृतां यत्र लोकाः। अवाहं बाध
उपभृता सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः।
दोहै यज्ञं सुदुघामिव धेनुम्। अहमुत्तरो भूयासम्।
अधरे मत्सपत्नाः। यो मा वाचा मनसा दुर्मरायुः।
हृदाऽरातीयादभिदासदग्ने॥६३॥

इदमस्य चित्तमधरन्ध्रवायाः। अहमुत्तरो भूयासम्। अधरे
मत्सपत्नाः। ऋषभोऽसि शाक्वरः। घृताचीनां सूनुः।
प्रियेण नाम्नां प्रिये सदसि सीद। स्योनो मे सीद सुषदः
पृथिव्याम्। प्रथयि प्रजयां पशुभिः सुवर्गे लोके। दिवि सीद
पृथिव्यामन्तरिक्षे। अहमुत्तरो भूयासम्॥६४॥

अधरे मत्सपत्नाः। इयं स्थाली घृतस्य पूर्णा। अच्छिन्नपयाः

शतधार् उत्सः। मारुतेन शर्मणा दैव्येन। यज्ञोऽसि सर्वतः
श्रितः। सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतम्मे
सन्त्वाशिषः। सहस्रम्मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः।
प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः॥६५॥

सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः। सहस्रं
मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः। इदमिन्द्रियममृतं
वीर्यम्। अनेनेन्द्राय पशवोऽचिकित्सन्। तेन देवा अवतोपु-
माम्। इहेषमूर्जं यशः सह ओजः सनेयम्। शृतं मयि
श्रयताम्। यत्पृथिवीमचरत्तत्प्रविष्टम्॥६६॥

येनासिश्चद्वलमिन्द्रे प्रजापतिः। इदन्तच्छुक्रं मधुं वाजिनीवत्।
येनोपरिष्ठादधिनोन्महेन्द्रम्। दधि मांन्धिनोतु। अयं वेदः
पृथिवीमन्वाविन्दत्। गुहां सतीङ्गहने गह्वरेषु। स विन्दतु
यजमानाय लोकम्। अच्छिद्रं यज्ञं भूरिकर्मा करोतु।
अयं यज्ञः समसदद्धविष्मान्। ऋचा साम्ना यजुषा
देवताभिः॥६७॥

तेन लोकान्त्सूर्यवतो जयेम। इन्द्रस्य सख्यममृतत्वमश्याम्।
यो नः कनीय इह कामयातै। अस्मिन् यज्ञे यजमानाय
मह्यम्। अप तमिन्द्राग्नी भुवनान्नुदेताम्। अहं प्रजां वीरवतीं
विदेय। अग्ने वाजजित्। वाजन्त्वा सरिष्यन्तम्। वाजं
जेष्यन्तम्। वाजिनं वाजजितम्॥६८॥

वा॒ज॒जि॒त्यायै॑ सं मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय। उप॑हूतो द्यौः
पि॒ता। उप॑ मान्द्यौः पि॒ता ह्व॑यताम्। अ॒ग्निरा॑ग्नी॒ध्रात्। आयु॑षे
वर्च॑से। जी॒वात्वै॑ पुण्याय। उप॑हूता पृथि॒वी मा॒ता। उप॑ मां
मा॒ता पृथि॒वी ह्व॑यताम्। अ॒ग्निरा॑ग्नी॒ध्रात्॥६९॥

आयु॑षे वर्च॑से। जी॒वात्वै॑ पुण्याय। मनो॒ ज्योति॑र्जुषता॒माज्य॑म्।
विच्छि॑न्नं य॒ज्ञं समि॑मन्दधातु। बृह॒स्पति॑स्तनुतामि॒मन्नः॑।
विश्वे॑ दे॒वा इ॒ह मा॑दयन्ताम्। यन्ते॑ अ॒ग्न आ॑वृश्चामि। अ॒हं
वा॑ क्षिपि॒तश्चर॑न्। प्र॒जां च॒ तस्य॑ मूलं॑ च। नी॒चैर्दे॒वा नि
वृ॑श्चत॥७०॥

अ॒ग्ने यो नो॑ऽभि॒दास॑ति। स॒मा॒नो यश्च॑ नि॒ष्ट्यः। इ॒ध्मस्यै॑व
प्र॒क्षाय॑तः। मा तस्योच्छे॑षि॒ किञ्च॑न। यो मा॒न्द्वेष्टि॑ जातवेदः।
यश्चा॒हन्द्वेष्मि॑ यश्च॒ माम्। सर्वा॑ऽस्तान॑ग्रे सन्द॑ह। या॑
श्चा॒हन्द्वेष्मि॑ ये च॒ माम्। अ॒ग्ने वा॑जजित्। वाज॑न्त्वा
ससृ॑वाऽसम्॥७१॥

वाजं॑ जिगि॒वाऽसम्॑। वा॒जिनं॑ वाज॒जित॑म्। वा॒ज॒जि॒त्यायै॑
सम्मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय। वेदि॑र्ब॒र्हः श्रु॑तऽह॒विः।
इ॒ध्मः परि॑धयः सुचः॑। आ॒ज्यं य॒ज्ञं ऋ॒चो य॒जुः। या॒ज्याश्च
वष॑ट्काराः। सम्मे॒ सन्न॑तयो नमन्ताम्। इ॒ध्म॒स॒न्न॒ह॒ने हु॑ते॥७२॥

दि॒वः खी॑लोऽव॑ततः। पृथि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तः। तेना॑
स॒हस्र॑काण्डेन। द्विष॑न्तऽशोच॑यामसि। द्विष॑न्मे ब॒हु

शौचतु। ओषधे॒ मो अ॒ह॒ः शु॒चम्। यज्ञ॒ नम॑स्ते यज्ञ।
नमो॒ नम॑श्च ते यज्ञ। शिवेन॑ मे सन्तिष्ठ॑स्व। स्यो॒नेन॑ मे
सन्तिष्ठ॑स्व॥ ७३॥

सु॒भूतेन॑ मे सन्तिष्ठ॑स्व। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सेन॑ मे सन्तिष्ठ॑स्व।
य॒ज्ञस्य॑र्द्धि॒मनु॑ सन्तिष्ठ॑स्व। उप॑ ते यज्ञ॒ नमः॑। उप॑ ते नमः॑।
उप॑ ते नमः॑। त्रि॒ष्फली॑क्रि॒यमा॑णानाम्। यो न्य॒ङ्गो अ॑व॒शिष्य॑ते।
रक्ष॑सां भाग॒धेयम्। आप॑स्तत्र व॑हतादितः॥ ७४॥

उ॒लूख॑ले मु॒सले॒ यच्च॑ शूर्पे॑। आ॒शि॒श्लेष॑ दृषदि॒ यत्क॑पाले॑।
अ॒व॒प्रुषो॑ वि॒प्रुषः॑ संय॑जामि। वि॒श्वे दे॒वा ह॒विरि॑दं जु॒षन्ताम्।
य॒ज्ञे या वि॒प्रुषः॑ सन्ति॑ ब॒ह्वीः। अ॒ग्नौ ताः सर्वाः॑ स्वि॒ष्टाः सु॑ह॒ता
जु॒होमि। उ॒द्यन्न॑द्यमि॒त्र महः॑। स॒पत्नान्मे॑ अ॒नीन॑शः। दि॒वै नान्
वि॒द्युता॑ जहि। नि॒म्रोच॑न्न॒ध॒रान्कृ॑धि॥ ७५॥

उ॒द्यन्न॑द्य वि नो॑ भज। पि॒ता पु॒त्रेभ्यो॑ यथा॑। दी॒र्घायु॑त्वस्य॒
हे॒शिषे। तस्य॑ नो दे॒हि सूर्य॑। उ॒द्यन्न॑द्य मि॒त्रमहः॑।
आ॒रोह॑न्नुत्तरा॒न्दि॒वम्। ह॒द्रो॒गम्मम॑ सूर्य॑। ह॒रि॒माणं॑ च नाशय।
शु॒केषु॑ मे ह॒रि॒माणम्। रो॒प॒णाका॑सु दध्मसि ॥ ७६॥

अथो॑ ह॒रि॒द्र॒वेषु॑ मे। ह॒रि॒माणं॑ नि दध्मसि। उद॑गाद॒यमा॑दित्यः।
वि॒श्वेन॑ स॒हसा॑ स॒ह। द्वि॒षन्तं॑ मम॑ र॒न्धयन्। मो अ॒ह॒न्दि॒षतो॑
र॒धम्। यो नः॑ श॒पाद॑श॒पतः॑। यश्च॑ नः॑ श॒पतः॑ श॒पात्। उ॒षाश्च॑
तस्मै॑ नि॒म्रुक्। सर्वं॑ पा॒पं समू॑हताम्॥ ७७॥

यो नः सपत्नो यो रणः। मर्तोऽभिदासन्ति देवाः।
 इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। अवसृष्टः
 परापत। शरो ब्रह्मसंशितः। गच्छाऽमित्रान्प्रविश।
 मेषाङ्कश्चनोच्छिषः॥७८॥

पतिः प्रजापतये तपस्वी वाचा सौभगाय पशून्मै पिन्वस्व दुर्मरायुं देवयानानग्नेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो
 भूयासं प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः प्रविष्टन्देवताभिर्वाज्जितं पृथिवी ह्वयतामग्निराग्नीध्राद्वश्नत
 ससृवांसं हुते स्योनेन मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि दध्मस्यूहतामष्टौ च॥—————[६]

सक्षेदं पश्य। विधर्तरिदं पश्य। नाकेदं पश्य। रमतिः
 पनिष्ठा। ऋतं वर्षिष्ठम्। अमृतायान्याहुः। सूर्यो वरिष्ठो
 अक्षभिर्विभाति। अनु द्यावापृथिवी देवपुत्रे। दीक्षाऽसि
 तपसो योनिः। तपोऽसि ब्रह्मणो योनिः॥७९॥

ब्रह्मासि क्षत्रस्य योनिः। क्षत्रमस्युतस्य योनिः। ऋतमसि
 भूरा रभे। श्रद्धां मनसा। दीक्षान्तपसा। विश्वस्य
 भुवनस्याधिपत्नीम्। सर्वे कामा यजमानस्य सन्तु। वातं
 प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे। प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः।
 स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वंहसः॥८०॥

ज्योग्जीवा जरामंशीमहि। इन्द्रं शाक्वर गायत्रीं प्र पद्ये। तान्ते
 युनज्मि। इन्द्रं शाक्वर त्रिष्टुभं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं
 शाक्वर जगतीं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्वरानुष्टुभं
 प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्वर पङ्क्तिं प्रपद्ये॥८१॥

तान्ते युनज्मि। आऽहन्दीक्षामरुहमृतस्य पत्नीम्। गायत्रेण

छन्दसा ब्रह्मणा च। ऋतं सत्येऽधायि। सत्यमृतेऽधायि।
 ऋतं च मे सत्यञ्चाभूताम्। ज्योतिरभूवः सुवर्गमम्।
 सुवर्गं लोकं नाकस्य पृष्ठम्। ब्रध्नस्य विष्टपमगमम्। पृथिवी
 दीक्षा॥८२॥

तयाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। ययाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। तया
 त्वा दीक्षया दीक्षयामि। अन्तरिक्षन्दीक्षा। तया वायुर्दीक्षया
 दीक्षितः। यया वायुर्दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया
 दीक्षयामि। द्यौर्दीक्षा। तयाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः।
 ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः॥८३॥

तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। दिशो दीक्षा। तया चन्द्रमा
 दीक्षया दीक्षितः। यया चन्द्रमा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा
 दीक्षया दीक्षयामि। आपो दीक्षा। तया वरुणो राजा दीक्षया
 दीक्षितः। यया वरुणो राजा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा
 दीक्षया दीक्षयामि। ओषधयो दीक्षा॥८४॥

तया सोमो राजा दीक्षया दीक्षितः। यया सोमो राजा दीक्षया
 दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। वाग्दीक्षा। तया
 प्राणो दीक्षया दीक्षितः। यया प्राणो दीक्षया दीक्षितः। तया
 त्वा दीक्षया दीक्षयामि। पृथिवी त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्।
 अन्तरिक्षन्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। द्यौस्त्वा दीक्षमाणमनु
 दीक्षताम्॥८५॥

दिशस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। आपस्त्वा दीक्षमाणमनु

दीक्षन्ताम्। ओषधयस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। वाक्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। ऋचस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। सामानि त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। यजूंषि त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। अहंश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च॥८६॥

अपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृतां च। तास्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। स्वे दक्षे दक्षपितेह सीद। देवानां सुम्नो महते रणाय। स्वासस्थस्तनुवा संविशस्व। पितेवैधि सूनव आ सुशेवं। शिवो मां शिवमा विश। सत्यम्मा आत्मा। श्रद्धा मेऽक्षितिः॥८७॥

तपो मे प्रतिष्ठा। सवितृप्रसूता मां दिशो दीक्षयन्तु। सत्यमस्मि। अहन्त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममांसि योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदः। आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तात्। अग्ने स्वां योनिमा सीद साध्या। अस्मिन्सधस्थे अध्युत्तरस्मिन्॥८८॥
विश्वे देवा यजमानश्च सीदत। एकमिषे विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। त्रीणि व्रताय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। चत्वारि मायोभवाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। पञ्च पशुभ्यो विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। षड्रायस्पोषाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सप्त सप्तभ्यो होत्राभ्यो विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सखायः सप्तपदा अभूमा सख्यन्ते गमेयम्॥८९॥

सुख्यात्ते मा योषम्। सुख्यान्मे मा योष्ठाः। साऽसि सुब्रह्मण्ये।
तस्यास्ते पृथिवी पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्यास्तेऽन्तरिक्षं
पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्यास्ते द्यौः पादः। साऽसि
सुब्रह्मण्ये। तस्यास्ते दिशः पादः॥१०॥

पुरोरजास्ते पञ्चमः पादः। सा न इषमूर्जन्युक्ष्व। तेजं
इन्द्रियम्। ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यम्। वि मिमे त्वा पर्यस्वतीम्।
देवानान्धेनुः सुदुधामनपस्फुरन्तीम्। इन्द्रः सोमं पिबतु।
क्षेमो अस्तु नः। इमान्नराः कृणुत वेदिमेत्य। वसुमतीः
रुद्रवतीमादित्यवतीम्॥११॥

वर्ष्मन्दिवः। नाभां पृथिव्याः। यथाऽयं यजमानो न रिष्येत्।
देवस्य सवितुः सवे। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।
घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। तस्याः सुपर्णावधि यौ
निविष्टौ। तयोर्देवानामधि भागधेयम्। अप जन्यम्भ्यन्नुद।
अप चक्राणि वर्तय। गृहः सोमस्य गच्छतम्। न वा उ
वेतन्म्रियसे न रिष्यसि। देवाः इदैषि पृथिभिः सुगेभिः।
यत्र यन्ति सुकृतो नापि दुष्कृतः। तत्र त्वा देवः सविता
दधातु॥१२॥

ब्रह्मणो योनिरहंसः पङ्क्तिं प्रपद्ये दीक्षा ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितस्तया त्वा दीक्षया
दीक्षयाम्योषधयो दीक्षा द्यौस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षतामपचितिश्राक्षितिरुत्तरस्मिन्नामेयं दिशः पादं
आदित्यवतीं वर्तय पञ्च च॥

[७]

यदस्य पारे रजंसः। शुक्रञ्च्योतिरजायत। तन्नः पर्षदति

द्विषः। अग्रे वैश्वानर॒ स्वाहा॑। यस्मा॑द्द्विषाऽवा॑शिष्टाः। ततो॑ नो
अभयं॑ कृधि। प्रजा॒भ्यः सर्वा॑भ्यो मृड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑।
यस्मा॑द्द्विषा न्यषे॑दः। ततो॑ नो अभयं॑ कृधि॥१३॥

प्रजा॒भ्यः सर्वा॑भ्यो मृड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑। उदु॑स्त्र तिष्ठ
प्रति॑तिष्ठ॒ मारि॑षः। मेमं॑ य॒ज्ञं यज॑मानं च रीरिषः। सुव॑र्गे
लो॒के यज॑मान॒५ हि धे॑हि। शन्न॑ एधि द्विपदे॑ श॒श्वतु॑ष्पदे।
यस्मा॑द्द्विषाऽवे॑पिष्टाः प॒लायि॑ष्ठाः स॒मज्ञा॑स्थाः। ततो॑ नो अभयं॑
कृधि। प्रजा॒भ्यः सर्वा॑भ्यो मृड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑॥१४॥

य इ॒दम॑कः। तस्मै॑ नमः॑। तस्मै॑ स्वाहा॑। न वा उ॒वेत॑न्म्रियसे।
आशा॑नान्त्वा वि॒श्वा आशाः॑। य॒ज्ञस्य॑ हि स्थ ऋ॒त्वियौ॑।
इन्द्रा॑ग्नी॒ चेत॑नस्य च। हु॒ताहु॑तस्य॑ तृ॒प्यत॑म्। अहु॑तस्य हु॒तस्य॑
च। हु॒तस्य॑ चाहु॑तस्य च। अहु॑तस्य हु॒तस्य॑ च। इन्द्रा॑ग्नी
अ॒स्य सोम॑स्य। वी॒तं पि॑बतं जुषे॒थाम्। मा यज॑मान॒न्तमो॑
विद॑त्। म॒र्त्विजो॑ मो इ॒माः प्र॒जाः। मा यः सोम॑मि॒मं पिबा॑त्।
स॒५सृष्ट॑मु॒भयं॑ कृतम्॥१५॥

कृधि मी॒दुषेऽहु॑तस्य च सप्त च॥ [८]

अ॒ना॒गस॑स्त्वा व॒यम्। इन्द्रे॑ण॒ प्रेषि॑ता॒ उप। वा॒युष्टे॑
अ॒स्त्व॒५श॒भूः। मि॒त्रस्ते॑ अ॒स्त्व॒५श॒भूः। वरु॑णस्ते
अ॒स्त्व॒५श॒भूः। अ॒पाक्ष॑या॒ ऋत॑स्य गर्भाः। भुव॑नस्य
गो॒पाः श्येना॑ अतिथयः। पर्व॑तानाङ्क॒कुभः॑ प्र॒युतो॑ नपातारः।

व॒शुनेन्द्रं॑ ह्वयत। घोषे॒णामी॑वाꣳ श्रातयत॥९६॥

यु॒क्ताः स्थ॑ वह॑त। दे॒वा ग्रा॑वा॒ण इन्द्रु॑रिन्द्र॒ इत्य॑वादिषुः।
ए॒न्द्रम॑चुच्यवुः पर॒मस्याः॑ परा॒वतः॑। आऽस्मात्स॒धस्था॑त्।
ओ॒रोर॒न्तरि॑क्षात्। आ सु॒भूतम॑सुषवुः। ब्र॒ह्मव॑र्चसम्म॒
आसु॑षवुः। स॒मरे॑ रक्षाꣳस्यवधिषुः। अप॑ह॒तं ब्र॒ह्मज्य॑स्य।
वाक्क्र॑ त्वा॒ मन॑श्च श्रीणीताम्॥९७॥

प्रा॒णश्च॑ त्वाऽपा॒नश्च॑ श्रीणीताम्। चक्षु॑श्च त्वा॒ श्रोत्रं॑ च
श्रीणीताम्। दक्ष॑श्चत्वा॒ बलं॑ च श्रीणीताम्। ओज॑श्च त्वा॒
सह॑श्च श्रीणीताम्। आयु॑श्च त्वाऽज॒रा च॑ श्रीणीताम्। आ॒त्मा
च॑ त्वा त॒नूश्च॑ श्रीणीताम्। श्रु॒तोऽसि॑ श्रु॒तं कृ॑तः। श्रु॒ताय॑
त्वा श्रु॒तेभ्य॑स्त्वा। यमिन्द्र॑मा॒हुर्वरु॑णं॒ यमा॒हुः। यम्मि॒त्रमा॒हुर्यमु॑
स॒त्यमा॒हुः॥९८॥

यो दे॒वाना॑न्दे॒वत॑मस्तपो॒जाः। तस्मै॑ त्वा॒ तेभ्य॑स्त्वा। मयि॑
त्यदिन्द्रि॒यम्म॑हत्। मयि॑ दक्षो॒ मयि॑ क्रतुः। मयि॑ धायि
सु॒वीर्य॑म्। त्रि॒शु॒घ्मो वि॑ भा॒तु मे॑। आकू॑त्या॒ मन॑सा
स॒ह। वि॒राजा॒ ज्योति॑षा स॒ह। य॒ज्ञेन॒ पय॑सा स॒ह। तस्य॑
दोह॑मशीमहि॥९९॥

तस्य॑ सु॒म्रम॑शीमहि। तस्य॑ भ॒क्षम॑शीमहि। वाग्जु॑षा॒णा
सोम॑स्य तृप्यतु। मि॒त्रो जना॑न्त्र स मि॒त्र। यस्मान्न॑ जा॒तः
परो॑ अ॒न्यो अ॒स्ति। य आ॑वि॒वेश॒ भुव॑नानि॒ विश्वा॑। प्र॒जाप॑तिः
प्र॒जया॑ संविदा॒नः। त्रीणि॑ ज्योतीꣳषि सच॒ते स षोड॑शी।

एष ब्रह्मा य ऋत्विजः। इन्द्रो नाम श्रुतो गुणे॥१००॥

प्र ते महे विदथे शंसिषु हरी। य ऋत्विजः प्र ते
वन्वे। वनुषो हर्यतम्मदम्। इन्द्रो नाम घृतत्रयः। हरिभिश्चारु
सेचते। श्रुतो गुण आ त्वा विशन्तु। हरिवर्षसङ्गिरः।
इन्द्राधिपतेऽधिपतिस्त्वन्देवानामसि। अधिपतिम्माम्।
आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्मनुष्येषु कुरु॥१०१॥

इन्द्रश्च सम्राड्गुरुणश्च राजा। तौ ते भक्षं चक्रतुरग्र एतम्।
तयोरनु भक्षं भक्षयामि। वाग्जुषाणा सोमस्य तृप्यतु।
प्रजापतिर्विश्वकर्मा। तस्य मनो देवं यज्ञेन राध्यासम्।
अर्थेणा अस्य जहितः। अवसानपतेऽवसानम्मे विन्द। नमो
रुद्राय वास्तोष्पतये। आयने विद्रवणे॥१०२॥

उद्याने यत्परायणे। आवर्तने विवर्तने। यो गोपायति
तं हुवे। यान्यपामित्यान्यप्रतीत्तान्यस्मि। यमस्य बलिना
चरामि। इहैव सन्तः प्रति तद्यातयामः। जीवा जीवेभ्यो नि
हराम एनत्। अनृणा अस्मिन्नृणाः परस्मिन्। तृतीये लोके
अनृणाः स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः॥१०३॥

सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेम। इदमूनु श्रेयोऽवसानमा गन्म।
शिवे नो द्यावापृथिवी उभे इमे। गोमद्धनवदश्ववदूर्जस्वत्।
सुवीरा वीरैरनु सञ्चरेम। अर्कः पवित्रं रजसो विमानः।
पुनाति देवानाम्भुवनानि विश्वा। द्यावापृथिवी पयसा

संविदाने। घृतन्दुहाते अमृतं प्रपीने। पवित्रमर्को रजसो
विमानः। पुनार्तिं देवानाम्भुवनानि विश्वा। सुवर्ज्योतिर्यशो
महत्। अशीमहिं गाधमुत प्रतिष्ठाम्॥१०४॥

चातयत् श्रीणीता५ सत्यमाहरशीमहि गुणे कुरु विद्रवणे पितृयाणां अर्को रजसो विमानस्त्रीणि
च॥ ————— [९]

उदस्ताम्पसीत्सविता मित्रो अर्यमा। सर्वानमित्रानवधीद्युगेन।
बृहन्तम्मामंकरद्वीरवन्तम्। रथन्तरे श्रयस्व स्वाहा पृथिव्याम्।
वामदेव्ये श्रयस्व स्वाहाऽन्तरिक्षे। बृहति श्रयस्व स्वाहा
दिवि। बृहता त्वोपस्तभ्रोमि। आ त्वा ददे यशसे वीर्याय
च। अस्मास्वघ्निया यूयन्दधाथेन्द्रियं पयः। यस्तै द्रप्सो यस्त
उदरूषः ॥१०५॥

दैव्यः केतुर्विश्वम्भुवनमाविवेश। स नः पाह्यरिष्ट्यै
स्वाहा। अनु मा सर्वो यज्ञोऽयमेतु। विश्वे देवा
मरुतः सामार्कः। आप्रियश्छन्दांसि निविदो यजूंषि।
अस्यै पृथिव्यै यद्यज्ञियम्। प्रजापतेर्वर्तनिमनु वर्तस्व।
अनुवीरैरनु राध्याम् गोभिः। अन्वश्चैरनु सर्वैरु पुष्टैः। अनु
प्रजयाऽन्विन्द्रियेण॥१०६॥

देवा नो यज्ञमृजुधा नयन्तु। प्रतिक्षत्रे प्रतितिष्ठामि राष्ट्रै।
प्रत्यश्वेषु प्रतितिष्ठामि गोषु। प्रति प्रजायां प्रतितिष्ठामि
भव्यै। विश्वमन्याऽभि वावृधे। तदन्यस्यामधिश्रितम्। दिवे

च॑ वि॒श्वक॑र्मणे। पृ॒थिव्यै॑ चा॒कर॒न्नमः॑। अ॒स्का॒न्द्यौः पृ॒थिवी॑म्।
अ॒स्का॒नृ॒षभो॑ युवा॒गाः॥१०७॥

स्क॒न्ने॒मा वि॒श्वा भु॑व॒ना। स्क॒न्नो य॒ज्ञः प्र॑ ज॒नय॑तु।
अ॒स्का॒नज॑नि प्राज॒नि। आ स्क॒न्नाञ्जा॑यते वृषा॑। स्क॒न्ना॒त्र
ज॒निषी॑महि। ये दे॒वा येषा॑मि॒दम्भा॑ग॒धेय॑म्ब॒भूव॑। येषा॑ प्रया॒जा
उ॒ता॒नूया॒जाः। इन्द्र॑ज्ये॒ष्ठेभ्यो॑ वरु॒णरा॑ज॒भ्यः। अ॒ग्नि॒होतृ॑भ्यो
दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑। उ॒त त्या नो॑ दि॒वा म॒तिः॥१०८॥

अ॒दि॒तिरू॒त्या ग॑मत्। सा श॒न्ताची॑ मय॑स्करत्। अप॒
स्त्रि॒धः। उ॒त त्या दै॒व्या भि॑षजा॑। श॒न्नस्कर॑तो अ॒श्विना॑।
यू॒याता॑म॒स्मद्र॑पः। अप॒ स्त्रि॒धः। श॒म॒ग्निर॒ग्निभि॑स्करत्।
श॒न्नस्त॑पतु सूर्यः॑। शं वा॒तो वा॒त्वर्पाः॥१०९॥

अप॒ स्त्रि॒धः। तदि॒त्पदं॑ न विचि॑केत वि॒द्वान्। यन्मृ॑तः
पुन॑र॒प्येति॑ जी॒वान्। त्रि॒वृ॒द्यद्भु॑वनस्य रथ॒वृत्। जी॒वो गर्भो॑ न
मृ॑तः स जी॒वात्। प्रत्य॑स्मै पिपी॑षते। वि॒श्वानि॑ वि॒दुषे॑ भर।
अ॒र॒ङ्ग॒माय॑ जग्म॑वे। अप॑श्चा॒द्वध्व॑ने नरे॑। इन्द्रु॑रिन्द्रु॒मवा॑गात्।
इन्द्रो॑रिन्द्रो॒ऽपात्। तस्य॑ त इन्द्र॑विन्द्र॒पीत॑स्य॒ मधु॑मतः।
उप॑हूत॒स्योप॑हूतो भक्षयामि ॥११०॥

उ॒द॒रूप॑ इन्द्रि॒येण॑ गा म॒तिर॑र्पा अ॒गात्रीणि॑ च॥ [१०]

ब्र॒ह्म॑ प्र॒ति॒ष्ठा म॑न॒सो ब्र॒ह्म॑ वा॒चः। ब्र॒ह्म॑ य॒ज्ञाना॑
ह॒विषा॑माज्य॑स्य। अति॑रि॒क्त॒ङ्कर्म॑णो॒ यच्च॑ ही॒नम्। य॒ज्ञः

पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु
देवान्। आश्रावितमत्याश्रावितम्। वर्षद्वृतमत्यनूक्तं च यज्ञे।
अतिरिक्तङ्कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति
कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्॥१११॥

यद्वो देवा अतिपादयानि। वाचा चित्प्रयतन्देवहेडनम्। अरायो
अस्मा९ अभिदुच्छुनायते। अन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधेतन।
ततम्म आपस्तदु तायते पुनः। स्वादिष्ठा धीतिरुचथाय
शस्यते। अय९ समुद्र उत विश्वभेषजः। स्वाहाकृतस्य
समुत्तृणुतर्भुवः। उद्वयन्तमसस्परि। उदुत्यश्चित्रम्॥११२॥

इमम्मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने।
त्वमग्ने अयासि प्रजापते। इमञ्जीवेभ्यः परिधिन्दधामि।
मैषान्नुगादपरो अर्धमेतम्। शतञ्जीवन्तु शरदः पुरूचीः। तिरो
मृत्युन्दधतां पर्वतेन। इष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः स्वाहा।
भेषजन्दुरिष्टे स्वाहा निष्कृत्यै स्वाहा। दौराध्यै स्वाहा
दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा॥११३॥

ऋद्धौ स्वाहा समृद्धौ स्वाहा। यत इन्द्र भयामहे। ततो नो
अभयं कृधि। मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊतये। वि द्विषो वि
मृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिः। वृत्रहा वि मृधो वशी।
वृषेन्द्रः पुर एतु नः। स्वस्तिदा अभयङ्करः। आभिर्गीर्भिर्यदतो
न ऊनम्॥११४॥

आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा
रुजासि। भूयिष्ठभाजो अर्धं ते स्याम। अनाज्ञातं यदाज्ञातम्।
यज्ञस्य क्रियते मिथु। अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि
वेत्थं यथातथम्। पुरुषसम्मितो यज्ञः। यज्ञः पुरुषसम्मितः।
अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि वेत्थं यथातथम्। यत्पाकत्रा
मनसा दीनदक्षा न। यज्ञस्य मन्वते मर्तासः। अग्निष्टद्धोता
ऋतुविद्विजानन्। यजिष्ठो देवां ऋतुशो यजाति॥११५॥

देवांश्चित्रं तनूभ्यः स्वाहो नं पुरुषसम्मितोऽग्ने तदस्य कल्पय पञ्च च॥———[११]

यद्देवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
मुञ्चत। ऋतस्यर्तेन मामुत। देवा जीवनकाम्या यत्।
वाचाऽनृतमूदिम। अग्निर्मा तस्मादेनसः। गार्हपत्यः
प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृम। करोतु मामनेनसम्॥११६॥

ऋतेन द्यावापृथिवी। ऋतेन त्वं संरस्वति। ऋतान्मा
मुञ्चतां हंसः। यदन्यकृतमारिम। सजातशंसादुत वा
जामिशंसात्। ज्यायंसः शंसादुत वा कनीयसः।
अनाज्ञातन्देवकृतं यदेनः। तस्मात्त्वमस्माञ्जातवेदो मुमुग्धि।
यद्वाचा यन्मनसा। बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवद्भ्याम्॥११७॥

शिश्नैर्यदनृतश्चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः।
यद्धस्ताभ्याश्चकर किल्बिषाणि। अक्षाणां वग्नुमुपजिघ्रमानः।
दूरेपश्या च राष्ट्रभृच्च। तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि।
अदीव्यनृणं यदहश्चकार। यद्वादास्यन्त्सञ्जगारा जनैभ्यः।

अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॒देन॑सः। यन्म॒रि॒ मा॒ता गर्भे॑ स॒ति॒॥११८॥

ए॒नंश्च॑का॒र॒ यत्पि॒ता। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॒देन॑सः। यदा॑ पि॒पे॒ष मा॒तरं॑
पि॒तर॑म्। पु॒त्रः प्र॑मु॒दितो॑ ध॒यन्। अहि॑सि॒तौ पि॒तरौ॑ म॒या
तत्। तद॑ग्रे अ॒नृ॒णो भ॑वामि। यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॑त द्याम्।
यन्मा॒तरं पि॒तरं॑ वा जिहि॑सि॒म। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॒देन॑सः।
यदा॑श॒सा नि॒शसा॒ यत्प॑रा॒शसा॑॥११९॥

यदे॒नंश्च॑कृ॒मा नू॒तनं॑ यत्पु॑रा॒णम्। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॒देन॑सः। अति॑
क्रामामि॑ दुरि॒तं यदे॒नः। जहा॑मि रि॒प्रं प॑र॒मे स॒ध॒स्थे। यत्र॑ यन्ति॑
सु॒कृ॒तो नापि॑ दु॒ष्कृ॒तः। तमा॑ रो॒हामि॑ सु॒कृ॒ता॒न्नु लो॒कम्। त्रि॒ते
दे॒वा अ॑मृ॒जतै॑तदे॒नः। त्रि॒त ए॒तन्म॑नु॒ष्येषु॑ मा॒मृजे॑। ततो॑ मा॒
यदि॑ किञ्चि॒दान॒शे। अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॒देन॑सः॥१२०॥

गा॒र॒ह॒पत्यः॑ प्र मु॑ञ्चतु। दुरि॒ता या॒नि च॑कृ॒म। क॒रोतु॑
मा॒म॒ने॒न॒सम्। दि॒वि जा॒ता अ॒प्सु जा॒ताः। या जा॒ता
ओष॑धी॒भ्यः। अथो॒ या अ॑ग्नि॒जा आपः॑। ता नः॑ शु॒न्धन्तु॑
शु॒न्ध॒नीः। यदा॑पो न॒क्त॑न्दुरि॒तश्च॑रा॒म। यद्वा॒ दि॒वा नू॒तनं॑
यत्पु॑रा॒णम्। हि॒र॒ण्यव॑र्णास्त॒त उत्पु॑नीत नः। इ॒म॒म्वे
वरु॑ण॒ तत्त्वा॑ या॒मि। त्वन्नो॑ अ॒ग्रे स॒ त्वन्नो॑ अ॒ग्रे। त्वम॑ग्रे
अ॒या॒सि॑॥१२१॥

अ॒ने॒न॒संम॑ष्टीव॒द्वा स॒ति प॑रा॒शसा॑ऽऽन॒शेऽग्नि॒र्मा तस्मा॒देन॑सः पु॒नीत॑ न॒स्त्रीणि॑ च (यदे॒वा
दे॒वा ऋ॒तेन॑ स॒जात॑श॒साद्य॑द्वा॒चा यद्व॑स्ता॒भ्याम॑दी॒व्यं यन्म॒रि मा॒ता यदा॑ पि॒पे॒ष यद॑न्तरि॑क्षं
यदा॑श॒साऽति॑ क्रामामि त्रि॒ते दे॒वा दि॒वि जा॒ता अ॒प्सु जा॒ता यदा॑प॒ इ॒म॒म्वे वरु॑ण॒ तत्त्वा॑ या॒मि

त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने त्वमग्ने अयासिं । ॥ [१२]

यत्ते ग्राव्णां चिच्छिदुः सोम राजन् । प्रियाण्यङ्गानि स्वधिता
परूषि । तत्सन्धत्स्वाज्येनोत वर्धयस्व । अनागसो
अधमित्सङ्ख्येम । यत्ते ग्रावां बाहुच्युतो अचुच्यवुः । नरो यत्ते
दुदुहुर्दक्षिणेन । तत् आप्यायतान्तत्ते । निष्ट्यायतान्देव सोम ।
यत्ते त्वचम्बिभिदुर्यच्च योनिम् । यदास्थानात्प्रच्युतो वेनसि
त्मना ॥ १२२ ॥

त्वया तत्सोम गुप्तमस्तु नः । सा नः सन्धासत्परमे व्योमन् ।
अहाच्छरीरं पर्यसा समेत्य । अन्योन्यो भवति वर्णो अस्य ।
तस्मिन्वयमुपहूतास्तव स्मः । आ नो भज सदसि विश्वरूपे ।
नृचक्षाः सोम उत शुश्रुगस्तु । मा नो वि हासीद्विर
आवृणानः । अनागास्तनुवो वावृधानः । आ नो रूपं वहतु
जायमानः ॥ १२३ ॥

उप क्षरन्ति जुह्वो घृतेन । प्रियाण्यङ्गानि तव वर्धयन्तीः ।
तस्मै ते सोम नम इद्वषट् । उप मा राजन्सुकृते ह्वयस्व ।
सं प्राणापानाभ्यां समु चक्षुषा त्वम् । सः श्रोत्रेण गच्छस्व
सोम राजन् । यत् आस्थितः शमु तत्ते अस्तु । जानीतान्नः
सङ्गमने पथीनाम् । एतज्जानीतात्परमे व्योमन् । वृकाः सधस्था
विद रूपमस्य ॥ १२४ ॥

यदागच्छात्पथिभिर्देवयानैः । इष्टापूर्ते कृणुतादविरस्मै ।
अरिष्ठो राजन्नगदः परेहि । नमस्ते अस्तु चक्षसे रघूयते ।

नाकुमारोह सुह यजमानेन। सूर्यं गच्छतात्परमे व्योमन्।
 अभूद्देवः संविता वन्द्यो नु नः। इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः।
 वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः। श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा
 दधत्। उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह
 नः सखाया। आदित्यानां प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांष्टा
 घृविषा परि णो वृणक्तु। आप्यायस्व सन्ते॥१२५॥

त्मना जायमानोऽस्य दधत्पञ्च च॥ ————— [१३]

यदिदीक्षे मनसा यच्च वाचा। यद्वा प्राणैश्चक्षुषा यच्च
 श्रोत्रेण। यद्रेतसा मिथुनेनाप्यात्मना। अद्ध्यो लोका दधिरे
 तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो
 विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। यदृचा साम्ना यजुषा।
 पशूनाश्चर्मन् हविषा दिदीक्षे। यच्छन्दोभिरोषधीभिर्वनस्पतौ।
 अद्ध्यो लोका दधिरे तेज इन्द्रियम् ॥१२६॥

शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि तेज
 इन्द्रियम्। येन ब्रह्म येन क्षत्रम्। येनैन्द्राग्नी प्रजापतिः
 सोमो वरुणो येन राजा। विश्वे देवा ऋषयो येन प्राणाः।
 अद्ध्यो लोका दधिरे तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो
 विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। अपां
 पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियन्धाम्॥१२७॥

अग्नेः प्रियतमं हविः स्वाहा। अपां पुष्पमस्योषधीनां रसः।

सोमस्य प्रियन्धामं। इन्द्रस्य प्रियतमं५ हविः स्वाहा॥ अ॒पां
पुष्पमस्योषधीना५ रसः। सोमस्य प्रियन्धामं। विश्वेषान्देवानां
प्रियतमं५ हविः स्वाहा॥ वयं५ सोम व्रते तव। मनस्तनूषु
पिप्रतः। प्रजावन्तो अशीमहि॥१२८॥

देवेभ्यः पितृभ्यः स्वाहा॥ सोम्येभ्यः पितृभ्यः स्वाहा॥ कव्येभ्यः
पितृभ्यः स्वाहा॥ देवांस इह मादयध्वम्। सोम्यांस इह
मादयध्वम्। कव्यांस इह मादयध्वम्। अनन्तरिताः पितरः
सोम्याः सोमपीथात्। अपैतु मृत्युरमृतंन आगन्। वैवस्वतो
नो अभयं कृणोतु। पूर्णं वनस्पतेरिव॥१२९॥

अभि नः शीयता५ रयिः। सचतान्नः शचीपतिः। परंमृत्यो
अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते
शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजा५ रीरिषो मोत वीरान्।
इदमूनु श्रेयोवसानमागन्म। यद्गोजिद्धंनजिदंश्चजिद्यत्।
पूर्णं वनस्पतेरिव। अभि नः शीयता५ रयिः। सचतान्नः
शचीपतिः॥१३०॥

वनस्पतांवृद्धो लोका दधिरे तेजं इन्द्रियन्धामांशीमहीवाभिः शीयता५ रयिरकं च॥-[१४]

सर्वान् यद्विष्वण्णेन वि वै याः पुरस्ताद्देवा देवेषु परिस्तृणीत सक्षेदं यदस्य पारंऽनागस
उदस्ताम्प्सीद्वहं प्रतिष्ठा यद्देवा यत्ते ग्रावणा यद्दिदोक्षे चतुर्दश॥१४॥

सर्वान्भूतिमेव यामेवाप्स्वाहुतिं व्रतानां पर्णवल्कः सोम्यानामस्मिन्यज्ञेऽग्ने यो नो ज्योग्जीवाः
पुरोरजाः प्रतेमहे ब्रह्म प्रतिष्ठा गार्हपत्यस्मि५शदुत्तरशतम्॥१३०॥

सर्वाञ्छचीपतिः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

साङ्गहृण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता९ सङ्गहृणीति। द्वादशारत्नी
रशना भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवाव
रुन्धे। मौञ्जी भवति। ऊर्ग्वै मुञ्जाः। ऊर्जमेवाव रुन्धे। चित्रा
नक्षत्रम्भवति। चित्रं वा एतत्कर्म॥१॥

यदश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यनाम देवयजनमध्यवस्यति।
पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि जयति। अपदातीनृत्विजः
समावहन्त्या सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
केशश्मश्रु वपते। नखानि नि कृन्तते। दतो धावते। स्नाति।
अहतं वासुः परिधत्ते। पाप्मनोऽपहत्यै। वाचं यत्त्वोप
वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै। रात्रिं जागरयन्त आसते।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥ [१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः
समृद्धौ। ता दिग्भ्यः समाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं
वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते।
तदव रुन्धे। तासु ब्रह्मौदनं पंचति। रेत एव तद्वधाति॥३॥

चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति। उभयतोरुक्मौ
भवतः। उभयत एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति श्रुतत्वाय।

सु॒र्षिष्वा॑न्भवति मे॒ध्य॒त्वाय॑। च॒त्वार॑ आ॒र्षे॒याः प्रा॒श्न॑न्ति।
दि॒शामे॒व ज्योति॑षि जु॒होति॑। च॒त्वारि॑ हि॒र॒ण्य॒ानि द॑दाति।
दि॒शामे॒व ज्योती॑ः॒ष्यव॑ रुन्धे॥४॥

यदाज्यमुच्छिष्यते। तस्मिन् रश्नान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा
ओदनः। रेत आज्यम्। यदाज्यं रश्नान्युनत्ति। प्रजापतिमेव
रेतसा समर्धयति। दर्भमयी रश्ना भवति। बहु वा एष
कुचरो मेध्यमुपगच्छति। यदश्वः। पवित्रं वै दर्भाः॥५॥

यदर्भमयी रश्ना भवति। पुनात्येवैनम्। पूतमेनमेध्यमा
लभते। अश्वस्य वा आलब्धस्य महिमोदकामत्।
स महर्त्विजः प्राविशत्। तन्महर्त्विजाम्महर्त्विक्कम्।
यन्महर्त्विजः प्राश्नन्ति। महिमानमेवास्मिन्तद्वधति।
अश्वस्य वा आलब्धस्य रेत उदकामत्। तत्सुवर्णं
हिरण्यमभवत्। यत्सुवर्णं हिरण्यन्ददाति। रेत एव
तद्वधाति। ओदने ददाति। रेतो वा ओदनः। रेतो हिरण्यम्।
रेतसैवास्मिन्नेतो दधाति॥६॥

दधाति रुन्धे दर्भा अभवत्थद् च॥ [२]

यो वै ब्रह्मणे देवेभ्यः प्रजापतयेऽप्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं
बध्नाति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यः
प्रतिप्रोच्य। न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति।
यदाह। ब्रह्मन्नाश्वमेध्यम्भन्त्स्यामि देवेभ्यः प्रजापतये तेन
राध्यासमिति। ब्रह्म वै ब्रह्मा। ब्रह्मण एव देवेभ्यः प्रजापतये

प्रतिप्रोच्याश्चम्मेध्यम्बध्राति॥७॥

न देवताभ्य आ वृश्च्यते। वसीयान्भवति। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह।
अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह
यत्यै। व्यृद्धं वा एतद्यज्ञस्य। यदयजुष्केण क्रियते।
इमामगृभ्णन्नशनामृतस्येत्यधि वदति यजुष्कृत्यै। यज्ञस्य
समृद्धौ॥८॥

तदाहुः। द्वादशारत्नी रशना कर्तव्या ३ त्रयोदशारत्नी ३ रिति।
ऋषभो वा एष ऋतूनाम्। यत्संवत्सरः। तस्य त्रयोदशो
मासो विष्टपम्। ऋषभ एष यज्ञानाम्। यदश्वमेधः। यथा
वा ऋषभस्य विष्टपम्। एवमेतस्य विष्टपम्। त्रयोदशमं रत्निं
रशनायामुपा दधाति॥९॥

यथर्षभस्य विष्टपं सःस्करोति। तादृगेव तत्। पूर्वं
आयुषि विदथेषु कव्येत्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति।
तया देवाः सुतमा बभूवुरित्याह। भूतिमेवोपावर्तते।
ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्तीत्याह। सत्यं वा ऋतम्।
सत्येनैवैनमृतेनारभते। अभिधा असीत्याह॥१०॥

तस्मादश्वमेधयाजी सर्वाणि भूतान्यभि भवति।
भुवनमसीत्याह। भूमानमेवोपैति। यन्ताऽसीत्याह।
यन्तारमेवैनं करोति। धर्तासीत्याह। धर्तारमेवैनं करोति।

सोऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्रावेवैनं वैश्वानरे जुहोति।
सप्रथसमित्याह॥११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होमं
एवास्यैषः। पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति।
यन्ता राड्यन्ताऽसि यमनो धर्तासि धरुण इत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा
रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। स्वगा
त्वा देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनं स्वगा करोति। स्वाहा
त्वा प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। यस्या एव
देवताया आलभ्यते। तयैवैनं समर्धयति॥१२॥

बध्नाति समृद्ध्या उपादधात्यसीत्याह सप्रथसमित्याह देवेभ्य इत्याह पञ्च च॥——[३]

यः पितुरनुजायाः पुत्रः। स पुरस्तान्नयति। यो मातुरनुजायाः
पुत्रः। स पश्चान्नयति। विष्वश्चमेवास्मात्पाप्मानं विवृहतः।
यो अर्वन्तं जिघांसति तमभ्यमीति वरुण इति श्वानं
चतुरक्षं प्रसौति। पुरो मर्तः पुरः श्वेति शुनश्चतुरक्षस्य प्रहन्ति।
श्वेव वै पाप्मा भ्रातृव्यः। पाप्मानमेवास्य भ्रातृव्यं हन्ति।
सैध्रकम्मुसलम्भवति॥१३॥

कर्मकर्मैवास्मै साधयति। पौंश्चलेयो हन्ति। पुंश्चल्वां
वै देवाः शुचन्त्यदधुः। शुचैवास्य शुचं हन्ति। पाप्मा
वा एतमीप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत इति।

अश्वंस्याधस्पदमुपास्यति। वज्री वा अश्वः प्राजापत्यः।
वज्रेणैव पाप्मानम्प्रातृव्यमव क्रामति। दक्षिणाऽप
प्लावयति॥१४॥

पाप्मानमेवास्माच्छर्मलमप प्लावयति। ऐषीक उदूहो
भवति। आयुर्वा इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं वा
इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा
भवति। अप्सुयौनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वेतसः।
स्वादेवैनं योनेर्निर्मिमीते। पुरस्तात्प्रत्यश्चमभ्युदूहति।
पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतं दधाति। अहं च त्वं च
वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं गृह्णाति। ब्रह्मक्षत्रे
एव सन्दधाति। अभिक्रत्वैन्द्र भूरधृज्मन्नित्यध्वर्युयजमानं
वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥—————[४]

चत्वारं ऋत्विजः समुक्षन्ति। आभ्य एवैनं चतसृभ्यो
दिग्भ्योऽभि समीरयन्ति। शतेन राजपुत्रैः सहाध्वर्युः।
पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
राजा वृत्रं वध्यादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं राजपुत्रः।
राज्येनैवास्मिन्क्षत्रन्दधाति। शतेना राजभिरुग्रैः सह
ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्गिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं

राजा॑प्रतिधृष्यो॑ऽस्त्विति॑। बलं॑ वै ब्रह्मा॑। बलम॑राजो॒ग्रः।
बलं॑नैवास्मिन्बलं॑ दधाति॑। शतेन॑ सूतग्राम॑णिभिः॑ सह
होता॑। पश्चात्प्राङ्घिष्ठन्प्रोक्ष॑ति। अ॒नेनाश्वेन॑ मे॒ध्यैनेष्ट्वा॑। अ॒यं
राजा॑ऽस्यै वि॒शः॥१७॥

ब॒हु॒ग्वै ब॑हु॒श्वायै॑ ब॒ह्वजा॑वि॒कायै॑। ब॒हु॒व्री॒हिय॑वायै॑
ब॒हु॒मा॒पति॑लायै॑। ब॒हु॒हि॒र॒ण्यायै॑ ब॒हु॒ह॒स्ति॒कायै॑। ब॒हु॒दा॒स॒पू॒रु॒षायै॑
रयि॑मत्यै॑ पु॒ष्टि॑मत्यै॑। ब॒हुरा॑य॒स्पो॒षायै॑ राजा॑स्त्विति॑। भू॒मा
वै होता॑। भू॒मा सू॑तग्राम॒ण्यः। भू॒मैवास्मिन्भू॒मानं॑ दधाति॑।
शतेन॑ क्षत्तसङ्ग॑हीतृभिः॑ स॒हो॒द्रा॒ता। उ॒त्तर॑तो दक्षि॒णा
तिष्ठ॑न्प्रोक्ष॑ति॥१८॥

अ॒नेनाश्वेन॑ मे॒ध्यैनेष्ट्वा॑। अ॒यं राजा॑ सर्व॒मायु॑रे॒त्विति॑। आ॒युर्वा
उ॒द्रा॒ता। आ॒युः क्षत्त॑सङ्ग॑ही॒तारः॑। आ॒युषै॒वास्मिन्ना॒युर्दधा॑ति।
श॒तं श॑तम्भवन्ति॑। श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॒वेन्द्रि॑ये
प्रति॑तिष्ठति॑। च॒तुः श॒ता भ॑वन्ति॑। च॒तस्रो॑ दि॒शः। दि॒क्ष्वैव॑ प्रति॑
तिष्ठति॑॥१९॥

ब्रह्मा वि॒श उ॑क्षति॒ दि॒श ए॒कं च॥ ————— [५]

यथा॑ वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॑ स्क॒न्दति॑। ए॒वं वा ए॒तद॒श्वस्य॑
स्क॒न्दति॑। यन्नि॒क्तम॒नाल॒ब्धमु॑त्सृजन्ति॑। यत्स्तो॒क्या अ॒न्वाह॑।
सर्व॑हु॒तमे॒वैनं॑ करो॒त्यस्क॑न्दाय। अस्क॑न्नं॒ हि तत्। यद्धु॑तस्य॒
स्क॒न्दति॑। स॒हस्र॑म॒न्वाह॑। स॒हस्र॑स॒म॒मितः॑ सु॒वर्गो॑ लो॒कः।

सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै॥२०॥

यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमव रुन्धीत। अपरिमिता
अन्वाह। अपरिमितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै। स्तोक्या जुहोति। या एव वर्ष्या आपः। ता अव
रुन्धे। अस्यां जुहोति। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः। स्तोक्यासु
वा अहमश्वमेधः सःस्थापयामि। तेन ततः सःस्थितेन
चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं जुहोति। सोमाय
स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे स्वाहेत्याह। सवित्र
एवैनं जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे
स्वाहेत्याह। पूष्ण एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह।
बृहस्पतय एवैनं जुहोति। अपाम्मोदाय स्वाहेत्याह।
अद्ध्य एवैनं जुहोति। वायवे स्वाहेत्याह। वायव एवैनं
जुहोति॥२३॥

मित्राय स्वाहेत्याह। मित्रायैवैनं जुहोति। वरुणाय
स्वाहेत्याह। वरुणायैवैनं जुहोति। एताभ्य एवैनं
देवताभ्यो जुहोति। दशदश सम्पादं जुहोति। दशाक्षरा
विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। प्र वा
एषोऽस्माल्लोकाच्च्यवते। यः पराचीराहुतीर्जुहोति। पुनः

पुनरभ्यावर्तं जुहोति। अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। एतां
ह वाव सौऽश्वमेधस्य सङ्स्थितिमुवाचास्कन्दाय। अस्कन्नं
हि तत्। यद्यज्ञस्य सङ्स्थितस्य स्कन्दति॥२४॥

अभिजित्यै वैश्वानरः संवित्र एवैनं जुहोति वायवे एवैनं जुहोति च्यवते षट् च॥—[६]

प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठम्प्रोक्षति।
प्रजापतिर्वै देवानामन्नादो वीर्यावान्। अन्नाद्यमेवास्मिन्वीर्यं
दधाति। तस्मादश्वः पशूनामन्नादो वीर्यावत्तमः।
इन्द्राग्निभ्यान्त्वेति दक्षिणतः। इन्द्राग्नी वै देवानामोजिष्ठो
बलिष्ठो। ओजं एवास्मिन्बलं दधाति। तस्मादश्वः
पशूनामोजिष्ठो बलिष्ठः। वायवे त्वेति पश्चात्। वायुर्वै
देवानामाशुः सारसारितमः॥२५॥

ज्वमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामाशुः सारसारितमः।
विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युत्तरतः। विश्वे वै देवा देवानां
यशस्वितमाः। यशं एवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः
पशूनां यशस्वितमः। देवेभ्यस्त्वेत्यधस्तात्। देवा वै
देवानामपचिततमाः। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः
पशूनामपचिततमः॥२६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विषिमन्तो
हरस्विनः। त्विषिमेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः
पशूनान्त्विषिमान्हरस्वितमः। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा

पृथिव्यै त्वेत्याह। एभ्य एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति।
 स॒ते त्वाऽस॑ते त्वाऽद्भ्यस्त्वौष॑धीभ्यस्त्वा विश्वे॑भ्यस्त्वा
 भू॒तेभ्य॑ इत्याह। तस्मा॑दश्वमेधयाजिनः॑ सर्वाणि
 भू॒तान्युप॑जीवन्ति। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। यत्प्रा॑जाप॒त्योऽश्वः॑।
 अथ॑ कस्मा॑देनम॒न्याभ्यो॑ दे॒वता॒भ्योऽपि॑ प्रोक्ष॒तीति॑। अश्वे॒ वै
 सर्वा॑ दे॒वता॑ अ॒न्वाय॑त्ताः। तं यद्वि॒श्वेभ्य॑स्त्वा भू॒तेभ्य॑ इति॑
 प्रो॒क्षति॑। दे॒वता॑ ए॒वास्मिन्नु॒न्वा या॑तयति। तस्मा॑दश्वे॒ सर्वा॑
 दे॒वता॑ अ॒न्वाय॑त्ताः॥२७॥

सारसारितमोऽपचिततमः प्राजापत्योऽश्वः पञ्च च॥ [७]

यथा॒ वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॑ स्कन्द॑ति। एवं॒ वा ए॒तदश्व॑स्य
 स्कन्द॑ति। यत्प्रो॑क्षितमना॒लब्ध॑मुत्सृजन्ति॑। यद॑श्वचरि॒तानि॑
 जु॒होति॑। स॒र्वहु॑तमे॒वैनं॑ करो॒त्यस्क॑न्दाय। अस्क॑न्नः॑ हि तत्।
 यद्धु॑तस्य॒ स्कन्द॑ति। ई॒ङ्का॒राय॑ स्वाहे॑नं कृ॒ताय॑ स्वाहेत्याह।
 ए॒तानि॑ वा अ॑श्वचरि॒तानि॑। च॒रितै॑रे॒वैनः॑ स॒मर्ध॑यति॥२८॥

तदा॑हुः। अना॑हुतयो॒ वा अ॑श्वचरि॒तानि॑। नैता॑ हो॒तव्या॑ इति॑।
 अथो॒ खल्वा॑हुः। हो॒तव्या॑ ए॒वा। अत्र॑ वा॒वैवं वि॒द्वान॑श्वमेधः॑
 सः॑ स्थापयति। यद॑श्वचरि॒तानि॑ जु॒होति॑। तस्मा॑द्धो॒तव्या॑
 इति॑। ब॒हिर्धा॑ वा ए॒नमे॑तदा॒यत॑नादधाति। भ्रातृ॑व्यमस्मै
 जनयति॥२९॥

यस्या॑नाय॒तने॑ऽन्यत्रा॒ग्नेराहु॑तीर्जुहोति॑। सा॒वि॒त्रिया॑ इष्ट्याः॑

पुरस्तात्स्विष्टकृतः। आहवनीयेऽश्वचरितानि जुहोति।
आयतन एवास्याहुतीर्जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति।
तदाहुः। यज्ञमुखेयज्ञमुखे होतव्याः। यज्ञस्य कृत्यैः सुवर्गस्य
लोकस्यानुख्यात्या इति। अथो खल्वाहुः॥ ३०॥

यद्यज्ञमुखेयज्ञमुखे जुहुयात्। पशुभिर्यजमानं व्यर्धयेत्।
अव सुवर्गाल्लोकात्पद्येत। पापीयान्त्स्यादिति। सकृदेव
होतव्याः। न यजमानं पशुभिर्व्यर्धयति। अभि सुवर्गं लोकं
जयति। न पापीयान्भवति। अष्टाचत्वारिंशतमश्वरूपाणि
जुहोति। अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती। जागतोऽश्वः
प्राजापत्यः समृद्धौ। एकमतिरिक्तं जुहोति। तस्मादेकः
प्रजास्वर्धुकः॥ ३१॥

अर्धयति जनयति खल्वाहुर्जगती त्रीणि च॥ [८]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्याह। इयं वै माता। असौ
पिता। आभ्यामेवैनं परिददाति। अश्वोऽसि हयोऽसीत्याह।
शास्त्येवैनमेतत्। तस्माच्छिष्टाः प्रजा जायन्ते। अत्योऽसीत्याह।
तस्मादश्वः सर्वान्पशून्त्येति। तस्मादश्वः सर्वेषां पशूनां
श्रेष्ठं गच्छति॥ ३२॥

प्र यशः श्रेष्ठमाप्नोति। य एवं वेद। नरोऽस्यर्वाऽसि
सप्तिरसि वाज्यसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे।
ययुर्नामाऽसीत्याह। एतद्वा अश्वस्य प्रियन्नामधेयम्।

प्रियेणैवैनन्नामधेयेनाभि वंदति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य।
नाम्ना चेद्धयेते। मित्रमेव भवतः॥३३॥

आदित्यानां पत्वाऽन्विहीत्याह। आदित्यानेवैनं गमयति।
अग्नये स्वाहा स्वाहेन्द्राग्निभ्यामिति पूर्वहोमां जुहोति। पूर्व
एव द्विषन्तम्भ्रातृव्यमिति क्रामति। भूरसि भुवे त्वा भव्याय
त्वा भविष्यते त्वेत्युत्सृजति सर्वत्वाय। देवा आशापाला
एतन्देवेभ्योऽश्वमेधाय प्रोक्षितङ्गोपायतेत्याह। शतं वै तल्प्या
राजपुत्रा देवा आशापालाः। तेभ्य एवैनं परि ददाति। ईश्वरो
वा अश्वः प्रमुक्तः परा परावतङ्गन्तोः। इह धृतिः स्वाहेह
विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमन्तिः स्वाहेति चतृषु पत्सु
जुहोति॥३४॥

एता वा अश्वस्य बन्धनम्। ताभिरेवैनम्बध्नाति। तस्मादश्वः
प्रमुक्तो बन्धनमा गच्छति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनं न
जहाति। राष्ट्रं वा अश्वमेधः। राष्ट्रे खलु वा एते व्यायच्छन्ते।
येऽश्वमेध्यः रक्षन्ति। तेषां य उद्वचं गच्छन्ति। राष्ट्रादेव ते
राष्ट्रङ्गच्छन्ति। अथ य उद्वचं न गच्छन्ति॥३५॥

राष्ट्रादेव ते व्यवच्छिद्यन्ते। परा वा एष सिंच्यते।
योऽबलोऽश्वमेधेन यजते। यदमित्रा अश्वं विन्देरन्।
हन्येतास्य यज्ञः। चतुः शता रक्षन्ति। यज्ञस्याघाताय।
अथान्यमानीय प्रोक्षेयुः। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥३६॥

गच्छति भवतः पत्सु जुहोति न गच्छन्ति नवं च॥ [९]

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन यजेयेति। स तपोऽतप्यत।
तस्य तेषानस्य। सप्तात्मनो देवता उदक्रामन्। सा
दीक्षाऽभवत्। स एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्।
तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव
तैर्यजमानोऽव रुन्धे॥३७॥

सप्त जुहोति। सप्त हि ता देवता उदक्रामन्। अन्वहं जुहोति।
अन्वहमेव दीक्षामव रुन्धे। त्रीणि वैश्वदेवानि जुहोति।
चत्वार्योद्ग्रहणानि। सप्त सम्पद्यन्ते। सप्त वै शीर्षण्याः
प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे॥३८॥

एकविंशतिं वैश्वदेवानि जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकः।
द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य
एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। तद्वै व्यक्षत्रम्। सा श्रीः।
तद्ब्रध्नस्य विष्टपम्। तत्स्वाराज्यमुच्यते॥३९॥

त्रिंशतमौद्ग्रहणानि जुहोति। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं
विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। त्रेधा विभज्य देवतां
जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां
लोकानामास्यै। एषां लोकानां क्लृप्त्यै। अप वा एतस्मात्प्राणाः
क्रामन्ति॥४०॥

यो दीक्षामतिरेचयति। सप्ताहं प्रचरन्ति। सप्त वै शीर्षण्याः
प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे।

पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। सर्वं वै पूर्णाहुतिः। सर्वमेवाप्नोति।
अथो इयं वै पूर्णाहुतिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठति॥४१॥

रुन्धे प्राणान्दीक्षामवं रुन्ध उच्यते कामन्ति तिष्ठति॥—————[१०]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं न किञ्चनोदयच्छत्। तं
वैश्वदेवान्येवोदयच्छन्। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। यज्ञस्योद्यत्यै।
स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहा। स्वाहाऽधीतं मनसे स्वाहा।
स्वाहा मनः प्रजापतये स्वाहा। काय स्वाहा कस्मै
स्वाहा कतमस्मै स्वाहेति प्राजापत्ये मुख्ये भवतः।
प्रजापतिमुखाभिरेवैनं देवताभिरुद्यच्छते॥४२॥

अदित्यै स्वाहाऽदित्यै मह्यै स्वाहाऽदित्यै सुमृडीकायै
स्वाहेत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनं प्रतिष्ठायोद्यच्छते।
सरस्वत्यै स्वाहा सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा सरस्वत्यै पावकायै
स्वाहेत्याह। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनमुद्यच्छते। पूष्णे स्वाहा
पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहेत्याह। पशवो
वै पूषा। पशुभिरेवैनमुद्यच्छते। त्वष्ट्रे स्वाहा त्वष्ट्रे तुरीपाय
स्वाहा त्वष्ट्रे पुरुरूपाय स्वाहेत्याह। त्वष्टा वै पशूनां
मिथुनानां रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति। अथो
रूपैरेवैनमुद्यच्छते। विष्णवे स्वाहा विष्णवे निखुर्यपाय
स्वाहा विष्णवे निभूयपाय स्वाहेत्याह। यज्ञो वै विष्णुः।
यज्ञायैवैनमुद्यच्छते। पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। प्रत्युत्तब्ध्यै
सयत्वाय॥४३॥

यच्छते पुरुरूपाय स्वाहेत्याहाष्टौ च॥—————[११]

सावि॒त्रम॒ष्टाक॑पालं प्रा॒तर्निर्व॑पति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गा॒य॒त्रं
प्रा॒तः स॒वनम्। प्रा॒तः स॒वनादे॒वैनं॑ गा॒य॒त्रियाश्छ॑न्द॒सोऽधि॑
निर्मि॑मीते। अथो॑ प्रा॒तः स॒वनमे॒व तेना॑प्रोति। गा॒य॒त्रीं छ॑न्दः।
स॒वि॒त्रे प्र॑सवि॒त्र एका॑दशकपालं म॒ध्यन्दि॑ने। एका॑दशाक्षरा
त्रि॒ष्टुप्। त्रै॒ष्टुभं॑ मा॒ध्यं दि॒नं स॒वनम्। मा॒ध्यं दि॒नादे॒वैनं॑
स॒वना॒त्रि॒ष्टुभ॒श्छ॑न्द॒सोऽधि॑ निर्मि॑मीते॥४४॥

अथो॑ मा॒ध्यं दि॒नमे॒व स॒वनं॑ तेना॑प्रोति। त्रि॒ष्टुभं॑ छ॑न्दः। स॒वि॒त्र
आ॑सवि॒त्रे द्वा॑दशकपालमपरा॒ह्णे। द्वा॑दशाक्षरा जग॑ती। जा॒ग॒तं
तृ॒तीय॑स॒वनम्। तृ॒तीय॑स॒वनादे॒वैनं॑ जग॑त्याश्छ॑न्द॒सोऽधि॑
निर्मि॑मीते। अथो॑ तृ॒तीय॑स॒वनमे॒व तेना॑प्रोति। जग॑तीं छ॑न्दः।
ई॒श्व॒रो वा अ॒श्वः प्र॑मु॒क्तः परा॑ परा॒वतं॑ गन्तो॑ः। इ॒ह धृ॒तिः
स्वाहे॑ह वि॒धृतिः॑ स्वाहे॑ह रन्तिः॑ स्वाहे॑ह रम॑तिः॑ स्वाहे॑ति
चत॑स्र आ॒हुती॑र्जुहोति॥४५॥

चत॑स्रो दि॒शः। दि॒ग्भिरे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति। आश्व॑त्थो
व्र॒जो भ॑वति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। अश्वो॑ रू॒पं
कृ॒त्वा। सो॑ऽश्व॑त्थे सं॒वत्स॒रम॑तिष्ठत्। तद॑श्व॒त्थस्या॑श्व॒त्थत्व॑म्।
यदाश्व॑त्थो व्र॒जो भ॑वति। स्व ए॒वैनं॑ यो॒नौ प्र॑ति॒ष्ठाप॑यति॥४६॥

त्रि॒ष्टुभ॒श्छ॑न्द॒सोऽधि॑ निर्मि॑मीते जुहोति नव च॥—————[१२]

आ ब्रह्म॑न्ब्राह्म॒णो ब्र॑ह्मवर्च॒सी जा॑यता॒मित्या॑ह। ब्रा॒ह्म॒ण ए॒व

ब्रह्मवर्चसं दधाति। तस्मात्पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्य जायत।
 आऽस्मिन्नाष्ट्रे राजन्यं इषव्यः शूरो महारथो जायतमित्याह।
 राजन्यं एव शौर्यं महिमानं दधाति। तस्मात्पुरा राजन्यं
 इषव्यः शूरो महारथोऽजायत। दोग्ध्रीं धेनुरित्याह।
 धेन्वामेव पयो दधाति। तस्मात्पुरा दोग्ध्रीं धेनुरजायत।
 वोढाऽनुङ्घानित्याह॥४७॥

अनुङ्घ्येव वीर्यं दधाति। तस्मात्पुरा वोढाऽनुङ्घानं जायत।
 आशुः सप्तिरित्याह। अश्वं एव जवं दधाति। तस्मात्पुराऽऽशुरश्वोऽजायत।
 पुरन्ध्रियोषेत्याह। योषित्येव रूपं दधाति। तस्मात्स्त्री युवतिः
 प्रिया भावुका। जिष्णू रथेष्ठा इत्याह। आ ह वै तत्र जिष्णू
 रथेष्ठा जायते॥४८॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। सभेयो युवेत्याह। यो वै पूर्ववयसी।
 स सभेयो युवा। तस्माद्युवा पुमान्प्रियो भावुकः। आऽस्य
 यजमानस्य वीरो जायतमित्याह। आ ह वै तत्र यजमानस्य
 वीरो जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। निकामेनिकामे नः
 पर्जन्यो वर्षत्वित्याह। निकामेनिकामे ह वै तत्र पर्जन्यो
 वर्षति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। फलिन्यो न ओषधयः
 पच्यन्तामित्याह। फलिन्यो ह वै तत्रौषधयः पच्यन्ते। यत्रैतेन
 यज्ञेन यजन्ते। योगक्षेमो नः कल्पतामित्याह। कल्पते ह वै
 तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते ॥४९॥

अनुङ्घानित्याह जायते वर्षति सप्त च॥ [१३]

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्नश्वमेधमधत्त।
तं देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यदश्वमेधः। अप्येव
नोत्रास्त्विति। तेभ्य एतानन्नहोमान्प्रायच्छत्। तानंजुहोत्।
तैर्वै स देवानंप्रीणात्। यदन्नहोमां जुहोति॥५०॥

देवानेव तैर्यजमानः प्रीणाति। आज्येन जुहोति। अग्नेर्वा
एतद्रूपम्। यदाज्यम्। यदाज्येन जुहोति। अग्निमेव
तत्प्रीणाति। मधुना जुहोति। महृत्यै वा एतद्देवतायै रूपम्।
यन्मधु। यन्मधुना जुहोति॥५१॥

महतीमेव तद्देवतां प्रीणाति। तण्डुलैर्जुहोति। वसूनां
वा एतद्रूपम्। यत्तण्डुलाः। यत्तण्डुलैर्जुहोति। वसूनेव
तत्प्रीणाति। पृथुकैर्जुहोति। रुद्राणां वा एतद्रूपम्।
यत्पृथुकाः। यत्पृथुकैर्जुहोति॥५२॥

रुद्रानेव तत्प्रीणाति। लाजैर्जुहोति। आदित्यानां वा
एतद्रूपम्। यल्लाजाः। यल्लाजैर्जुहोति। आदित्यानेव
तत्प्रीणाति। कुरम्बैर्जुहोति। विश्वेषां वा एतद्देवानां रूपम्।
यत्कुरम्बाः। यत्कुरम्बैर्जुहोति॥५३॥

विश्वानेव तद्देवान्प्रीणाति। धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राणां
वा एतद्रूपम्। यद्धानाः। यद्धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राण्येव
तत्प्रीणाति। सक्तुभिर्जुहोति। प्रजापतेर्वा एतद्रूपम्।
यत्सक्तवः। यत्सक्तुभिर्जुहोति॥५४॥

प्रजापतिमेव तत्प्रीणाति। मसूस्यैर्जुहोति। सर्वासां वा
 एतद्देवतानां रूपम्। यन्मसूस्यानि। यन्मसूस्यैर्जुहोति।
 सर्वा एव तद्देवताः प्रीणाति। प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति।
 प्रियाङ्गा ह वै नामैते। एतैर्वै देवा अश्वस्याङ्गानि
 समदधुः। यत्प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति। अश्वस्यैवाङ्गानि
 सन्दधाति। दशान्नानि जुहोति। दशाक्षरा विराट्।
 विराट्कृत्स्नस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ॥५५॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथुकैर्जुहोति क्रम्बैर्जुहोति सक्तुभिर्जुहोति प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति
 चत्वारि च (अन्नहोमानाज्येनाग्नेर्मधुना तण्डुलैः पृथुकैर्लाजैः क्रम्बैर्धानाभिः सक्तुभिर्मसूस्यैः
 प्रियङ्गुतण्डुलैर्दशान्नानि द्वादश।)॥ [१४]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं रक्षांस्यजिघांसन्।
 स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तान्जुहोत्। तैर्वै
 स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
 तैर्यजमानो रक्षांस्यपहन्ति। आज्येन जुहोति। वज्रो वा
 आज्यम्। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षांस्यपहन्ति॥५६॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखत
 एवास्य प्राणं दधाति। अन्नहोमाञ्जुहोति। शरीरवदेवाव
 रुन्धे। व्यत्यासं जुहोति। उभयस्यावरुद्धौ। नक्तं जुहोति।
 रक्षंसामपहत्यै। आज्येनान्ततो जुहोति॥५७॥

प्राणो वा आज्यम्। उभयत एवास्य प्राणं दधाति।

पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च। एकस्मै स्वाहेत्याह। अस्मिन्नेव
लोके प्रतितिष्ठति। द्वाभ्यां स्वाहेत्याह। अमुष्मिन्नेव
लोके प्रति तिष्ठति। उभयोरिव लोकयोः प्रति तिष्ठति।
अस्मिंश्चामुष्मिंश्च। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वे पुरुषः
शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमव रुन्धे। सहस्राय स्वाहेत्याह।
आयुर्वे सहस्रम्। आयुरेवाव रुन्धे। सर्वस्मै स्वाहेत्याह।
अपरिमितमेवाव रुन्धे॥५८॥

एव यज्ञाद्रक्षास्यपहन्यन्ततो जुहोति शताय स्वाहेत्याह सप्त च॥—————[१५]

प्रजापतिं वा एष ईप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजंत इति।
अथो आहुः। सर्वाणि भूतानीति। एकस्मै स्वाहेत्याह।
प्रजापतिर्वा एकः। तमेवाप्नोति। एकस्मै स्वाहा द्वाभ्यां
स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। अभिपूर्वमेव सुवर्गं लोकमेति।
एकोत्तरं जुहोति॥५९॥

एकवदेव सुवर्गं लोकमेति। सन्ततं जुहोति। सुवर्गस्य
लोकस्य सन्तत्यै। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वे पुरुषः
शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमवरुन्धे। सहस्राय स्वाहेत्याह।
आयुर्वे सहस्रम्। आयुरेवाव रुन्धे। अयुताय स्वाहा
नियुताय स्वाहा प्रयुताय स्वाहेत्याह॥६०॥

त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकानव रुन्धे। अर्बुदाय
स्वाहेत्याह। वाग्वा अर्बुदम्। वाचमेवाव रुन्धे। न्यर्बुदाय

स्वाहेत्याह। यो वै वाचो भूमा। तन्न्यर्बुदम्। वाच एव
भूमानुमव रुन्धे। समुद्राय स्वाहेत्याह ॥६१॥

समुद्रमेवाप्रोति। मध्याय स्वाहेत्याह। मध्यमेवाप्रोति।
अन्ताय स्वाहेत्याह। अन्तमेवाप्रोति। परार्धाय स्वाहेत्याह।
परार्धमेवाप्रोति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहेत्याह।
रात्रिर्वा उषाः। अहर्व्युष्टिः। अहोरात्रे एवावरुन्धे। अथो
अहोरात्रयोरेव प्रतितिष्ठति। ता यदुभयीर्दिवा वा नक्तं
वा जुहुयात्। अहोरात्रे मोहयेत्। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै
स्वाहोदेष्ट्यते स्वाहोद्यते स्वाहेत्यनुदिते जुहोति। उदिताय
स्वाहा सुवर्गाय स्वाहा लोकाय स्वाहेत्युदिते जुहोति।
अहोरात्रयोरव्यतिमोहाय ॥६२॥

एकोत्तरं जुहोति प्रयुताय स्वाहेत्याह समुद्राय स्वाहेत्याहाहर्व्युष्टिः सप्त च ॥—[१६]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्यंश्चनामानि जुहोति। उभयोरेवैनं
लोकयोर्नामधेयं गमयति। आयनाय स्वाहा प्रायणाय
स्वाहेत्युद्वावाञ्जुहोति। सर्वमेवैनमस्कन्त्रं सुवर्गं लोकं
गमयति। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वहोमाञ्जुहोति।
पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति। पृथिव्यै
स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह। यथायजुरेवेतत्। अग्नये
स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वदीक्षा जुहोति। पूर्वं एव द्विषन्तं
भ्रातृव्यमतिं क्रामति ॥६३॥

पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्येकविंशिनीं दीक्षां जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं इमे लोकः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। भुवो देवानां कर्मणेत्यृतुदीक्षा जुहोति। ऋतून्वास्मै कल्पयति। अग्नये स्वाहा वायवे स्वाहेति जुहोत्यनन्तरित्यै॥६४॥

अर्वाङ्यज्ञः सङ्क्रामत्वित्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याप्त्यै। भूतं भव्यं भविष्यदिति पर्याप्तीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य पर्याप्त्यै। आ मे गृहा भवन्त्वित्याभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याभूत्यै। अग्निना तपोऽन्वभवदित्यनुभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यानुभूत्यै। स्वाहाऽऽधिमाधींताय स्वाहेति समस्तानि वैश्वदेवानि जुहोति। समस्तमेव द्विषन्तं भ्रातृव्यमिति क्रामति॥६५॥

द्व्यः स्वाहा हनूभ्यां स्वाहेत्यङ्गहोमाञ्जुहोति। अङ्गेअङ्गे वै पुरुषस्य पाप्मोपश्लिष्टः। अङ्गादङ्गादेवेन पाप्मनस्तेन मुञ्चति। अञ्जेताय स्वाहा कृष्णाय स्वाहा श्वेताय स्वाहेत्यश्वरूपाणि जुहोति। रूपैरेवेन समर्धयति। ओषधीभ्यः स्वाहा मूलैभ्यः स्वाहेत्योषधिहोमाञ्जुहोति। द्वय्यो वा ओषधयः। पुष्पैभ्योऽन्याः फलं गृह्णन्ति। मूलैभ्योऽन्याः। ता एवोभयीरव रुन्धे॥६६॥

वनस्पतिभ्यः स्वाहेति वनस्पतिहोमाञ्जुहोति। आरण्यस्यान्नाद्यस्यावरु
मेषस्त्वा पचतैरवृत्तित्यपाव्यानि जुहोति। प्राणा वै देवा
अपाव्याः। प्राणानेवाव रुन्धे। कूप्याभ्यः स्वाहाञ्चः
स्वाहेत्यपाञ्जुहोति। अप्सु वा आपः। अन्नं वा
आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदव
रुन्धे॥६७॥

पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्व एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमिति कामत्यनन्तरित्यै कामति रुन्धे जायत एकं
च॥—————[१७]

अम्भाञ्सि जुहोति। अयं वै लोकोऽम्भाञ्सि। तस्य
वसवोऽधिपतयः। अग्निर्ज्योतिः। यदम्भाञ्सि जुहोति।
इममेव लोकमव रुन्धे। वसूनाञ्जु सायुज्यं गच्छति।
अग्निं ज्योतिरव रुन्धे। नभाञ्सि जुहोति। अन्तरिक्षं वै
नभाञ्सि॥६८॥

तस्य रुद्रा अधिपतयः। वायुर्ज्योतिः। यन्नभाञ्सि जुहोति।
अन्तरिक्षमेवाव रुन्धे। रुद्राणाञ्जु सायुज्यं गच्छति। वायुं
ज्योतिरव रुन्धे। महाञ्सि जुहोति। असौ वै लोको
महाञ्सि। तस्यादित्या अधिपतयः। सूर्यो ज्योतिः॥६९॥

यन्महाञ्सि जुहोति। अमुमेव लोकमव रुन्धे। आदित्यानाञ्जु
सायुज्यं गच्छति। सूर्यं ज्योतिरव रुन्धे। नमो राज्ञे नमो
वरुणायेति यव्यानि जुहोति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। मयोभूर्वातो
अभि वातून्ना इति गव्यानि जुहोति। पशूनामवरुद्धौ।

प्रा॒णाय॒ स्वाहा॑ व्या॒नाय॒ स्वाहेति॑ सन्ततिहोमाञ्जुहोति।
सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॒ सन्तत्यै॑ ॥ ७० ॥

सि॒ताय॒ स्वाहाऽसि॒ताय॒ स्वाहेति॑ प्रमु॒क्तीर्जुहोति॑। सुव॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॒ प्रमु॒क्त्यै। पृथि॒व्यै स्वाहाऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहेत्या॑ह।
य॒थाय॒जुरे॒वैतत्। द॒त्वते॒ स्वाहाऽद॒न्तका॑य॒ स्वाहेति॑
शरी॒रहो॑माञ्जुहोति। पि॒तृलो॒कमे॒व तैर्यज॑मानोऽव॒ रुन्धे।
कस्त्वा॑ युनक्ति॒ स त्वा॑ युन॒क्तिति॑ परि॒धीन् यु॑नक्ति। इ॒मे वै
लो॒काः परि॑धयः। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान् यु॑नक्ति। सुव॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॒ सम॑ष्ट्यै ॥ ७१ ॥

यः प्रा॑ण॒तो य आ॑त्म॒दा इति॑ म॒हिमा॒नौ जुहोति॑। सुव॒र्गो
वै लो॒को महः॑। सुव॒र्गमे॒व ताभ्यां॑ लो॒कं यज॑मानोऽव॒
रुन्धे। आ ब्र॒ह्मन्ब्राह्म॑णो ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी जा॑यता॒मिति॑ सम॑स्तानि
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सानि॑ जुहोति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒व तैर्यज॑मानोऽव॒ रुन्धे।
जज्ञि॑ बीज॒मिति॑ जुहोत्यन॑न्तरित्यै। अ॒ग्नये॒ सम॑नमत्पृथि॒व्यै
सम॑नम॒दिति॑ सन्नतिहोमाञ्जुहोति। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॒
सन्न॑त्यै। भू॒ताय॒ स्वाहा॑ भविष्य॒ते स्वाहेति॑ भू॒ताभ॒व्यौ होमौ॑
जुहोति। अ॒यं वै लो॒को भू॒तम् ॥ ७२ ॥

अ॒सौ भ॑विष्यत्। अ॒नयो॑रे॒व लो॒कयोः॒ प्रति॑तिष्ठति।
सर्व॑स्याप्त्यै॑। सर्व॑स्याव॒रुद्धौ। यदक्र॑न्दः प्रथ॒मं जा॑यमान॒
इत्य॑श्वस्तो॒मीयं॑ जुहोति। सर्व॑स्याप्त्यै॑। सर्व॑स्य॒ जित्यै॑।
सर्व॑मे॒व तेना॑प्नोति। सर्व॑ जयति। योऽश्व॑मे॒धेन॒ यज॑ते ॥ ७३ ॥

य उ चैनमेवं वेद। यज्ञं रक्षांस्यजिघांसन्। स
 एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानं पश्यत्। तानं जुहोत्। तैर्वै स
 यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
 तैर्यजमानो रक्षांस्यपहन्ति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै
 स्वाहेत्यन्ततो जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥ ७४॥

वै नभांसि सूर्यो ज्योतिः सन्तत्यै समष्ट्यै भूतं यजते नवं च॥—————[१८]

एकयूपो वैकादशिनीं वा। अन्येषां यज्ञानां यूपा भवन्ति।
 एकविंशिन्यश्वमेधस्य। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै।
 बैल्वो वा खादिरो वा पालाशो वा। अन्येषां यज्ञक्रतूनां
 यूपा भवन्ति। राज्जुदाल एकविंशत्यरत्निरश्वमेधस्य।
 सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। नान्येषां पशूनां तैजस्या
 अवदन्ति। अवदन्त्यश्वस्य॥ ७५॥

पाप्मा वै तैजनी। पाप्मनोऽपहत्यै। प्लक्षशाखायामन्येषां
 पशूनामवदन्ति। वेतसशाखायामश्वस्य। अप्सुयोनिर्वा
 अश्वः। अप्सुजो वेतसः। स्व एवास्य योनाववं द्यति।
 यूपेषु ग्राम्यान्पशून्त्रियुञ्जन्ति। आरोकेष्वारण्यान्धारयन्ति।
 पशूनां व्यावृत्यै। आ ग्राम्यान्पशून्लभन्ते। प्रारण्यान्त्सृजन्ति।
 पाप्मनोऽपहत्यै॥ ७६॥

अश्वस्य व्यावृत्यै त्रीणि च॥—————[१९]

राज्जुदालमग्निष्ठं मिनोति। भ्रूणहत्याया अपहत्यै।

पौतुद्रवावभितो भवतः। पुण्यस्य गन्धस्यावरुद्धौ।
 भ्रूणहृत्यामेवास्मादपहत्य। पुण्येन गन्धेनोभयतः परि
 गृह्णाति। षड्वैलुवा भवन्ति। ब्रह्मवर्चसस्यावरुद्धौ। षड्वादिराः।
 तेजसोऽवरुद्धौ॥ ७७॥

षड्वालाशाः। सोमपीथस्यावरुद्धौ। एकविंशतिः सम्पद्यन्ते।
 एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रय
 इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः।
 सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। शतं पशवो भवन्ति॥ ७८॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति
 तिष्ठति। सर्वं वा अश्वमेध्याप्रोति। अपरिमिता भवन्ति।
 अपरिमितस्यावरुद्धौ। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्।
 दक्षिणतोऽन्येषां पशूनामवद्यन्ति। उत्तरतोऽश्वस्येति। वारुणो
 वा अश्वः॥ ७९॥

एषा वै वरुणस्य दिक्। स्वायामेवास्य दिश्यवद्यति।
 यदितरेषां पशूनामवद्यति। शतदेवत्यं तेनाव रुन्धे।
 चितेऽग्नावधिं वैतसे कटेऽश्वं चिनोति। अप्सुर्योनिर्वा
 अश्वः। अप्सुजो वैतसः। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति।
 पुरस्तात्प्रत्यश्वं तूपरं चिनोति। पश्चात्प्राचीनं गोमृगम्॥ ८०॥

प्राणापानावेवास्मिन्त्सम्यञ्चौ दधाति। अश्वं तूपरं
 गोमृगमिति सर्वहुतं एताञ्जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै।

आत्मनाऽभि जुहोति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति।
 सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य एवं वेद। अथो वसोरेव
 धारां तेनाव रुन्धे। इलुवर्दाय स्वाहा बलिवर्दाय
 स्वाहेत्याह। संवत्सरो वा इलुवर्दः। परिवत्सरो बलिवर्दः।
 संवत्सरादेव परिवत्सरादायुर्व रुन्धे। आयुरेवास्मिन्दधाति।
 तस्मादश्वमेधयाजी जरसा विस्रसामुं लोकमेति॥८१॥

तेजसोऽव रुद्धौ भवन्त्यश्वौ गोमृगमिलुवर्दश्चत्वारि च॥ [२०]

एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः।
 यथा वा अश्वा वृषभा वा वृषाणः सङ्स्फुरेरन्। एवमेव
 तत्स्तोमाः सङ्स्फुरन्ते। यदेकविंशाः। ते यत्समृच्छेरन्।
 हन्येतास्य यज्ञः। द्वादश एवाग्निः स्यादित्याहुः। द्वादशः
 स्तोमः॥८२॥

एकादश यूपाः। यद्द्वादशोऽग्निर्भवति। द्वादश मासाः
 संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। यद्दश यूपा
 भवन्ति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव
 रुन्धे। य एकादशः। स्तन एवास्यै सः॥८३॥

दुह एवेनां तेन। तदाहुः। यद्द्वादशोऽग्निः स्याद्द्वादशः
 स्तोम एकादश यूपाः। यथा स्थूरिणा यायात्। तादृक्तत्।
 एकविंश एवाग्निः स्यादित्याहुः। एकविंशः स्तोमः।
 एकविंशतिर्यूपाः। यथा प्रष्टिभिर्याति। तादृगेव तत्॥८४॥

यो वा अ॒श्वमे॒धे ति॒स्रः क॒कुभो॒ वेद॑। क॒कुद्ध॒ राज्ञा॑
 भवति। ए॒कवि॒ंशोऽग्नि॑र्भवति। ए॒कवि॒ंशः स्तोमः॑।
 ए॒कवि॒ंशति॒र्यूपाः॑। ए॒ता वा अ॒श्वमे॒धे ति॒स्रः क॒कुभः॑। य ए॒वं
 वेद॑। क॒कुद्ध॒ राज्ञा॑ भवति। यो वा अ॒श्वमे॒धे त्रीणि॑ शी॒र्षाणि॒
 वेद॑। शिरो॑ ह॒ राज्ञा॑ भवति। ए॒कवि॒ंशोऽग्नि॑र्भवति।
 ए॒कवि॒ंशः स्तोमः॑। ए॒कवि॒ंशति॒र्यूपाः॑। ए॒तानि॒ वा अ॒श्वमे॒धे
 त्रीणि॑ शी॒र्षाणि॑। य ए॒वं वेद॑। शिरो॑ ह॒ राज्ञा॑ भवति॥८५॥

द्वादशः स्तोमः स एव तच्छिरो ह॒ राज्ञा॑ भवति पद च॥—————[२१]

दे॒वा वा अ॒श्वमे॒धे पव॑माने। सु॒व॒र्गं लो॒कं न प्राजा॑नन्। तमश्वः
 प्राजा॑नात्। यद॑श्वमे॒धेऽश्वे॑न॒ मेध्ये॑नोद॑श्चो बहि॑ष्पवमा॒नं
 सर्प॑न्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्रजा॑त्यै। न वै म॑नुष्यः सु॒व॒र्गं
 लो॒कमञ्ज॑सा वेद। अश्वो॑ वै सु॒व॒र्गं लो॒कमञ्ज॑सा वेद।
 यदु॑द्गातोद्गाये॑त्। यथा॑ क्षे॒त्रज्ञोऽन्ये॑न॒ प॒था प्र॑तिपा॒दये॑त्।
 तादृ॑क्तत्॥८६॥

उ॒द्गा॒तार॑म॒प॒रुध्य॑। अश्व॑मुद्गी॒थाय॑ वृणीते। यथा॑ क्षे॒त्रज्ञोऽञ्ज॑सा
 नय॑ति। ए॒वमे॒वैन॑मश्वः सु॒व॒र्गं लो॒कमञ्ज॑सा नयति। पुच्छ॑म॒न्वा
 र॑भन्ते। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। हिं क॑रोति। सामै॒वाकः॑।
 हिं क॑रोति। उ॒द्गी॒थ ए॒वास्य॑ सः॥८७॥

वड॑बा॒ उप॑ रुन्धन्ति। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्रजा॑त्यै। अथो॒
 यथो॑पगा॒तार॑ उप॒गाय॑न्ति। तादृ॑गे॒व तत्। उद॑गासीदश्वो

मेध्य॒ इत्या॑ह। प्रा॒जाप॒त्यो वा अश्वः॑। प्र॒जाप॑तिरुद्गी॒थः।
 उ॒द्गी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॑ ऋ॒क्साम॑यो॒रेव॑ प्रति॑ तिष्ठति।
 हि॒र॒ण्येनो॒पाक॑रोति। ज्योति॑र्वै हि॒र॒ण्यम्। ज्योति॑रे॒व मु॑ख॒तो
 द॑धाति। यज॑माने च प्र॒जासु॑ च। अथो॑ हि॒र॒ण्यज्योति॑रे॒व
 यज॑मानः सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति॥८८॥

तत्स उ॒पाक॑रोति च॒त्वारि॑ च॥ [२२]

पु॒रु॒षो वै य॒ज्ञः। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। यदश्वे॑ प॒शून्त्रि॑यु॒ञ्जन्ति॑।
 य॒ज्ञादे॒व तद्य॒ज्ञं प्रयु॑ङ्क्ते। अश्वं॑ तू॒परं॑ गो॒मृग॑म्। तान॑ग्नि॒ष्ठ
 आल॑भते। से॒नामु॒खमे॒व तत्स॑द्ध्यति। तस्मा॑द्राज॒मुखं॑ भी॒ष्मं
 भावु॑कम्। आ॒ग्नेयं॑ कृ॒ष्णग्री॑वं पु॒रस्ता॑ल॒लाटे॑। पूर्वा॑ग्निमे॒व तं
 कु॑रुते॥८९॥

तस्मा॑त्पूर्वा॒ग्निं पु॒रस्ता॑त्स्थापयन्ति। पौ॒ष्णम॒न्वश्च॑म्। अन्नं॑ वै
 पू॒षा। तस्मा॑त्पूर्वा॒ग्नावा॑हार्य॒मा ह॑रन्ति। ऐ॒न्द्रा॒पौ॒ष्णमु॒परि॑ष्ठात्।
 ऐ॒न्द्रो वै रा॑ज॒न्योऽन्नं॑ पू॒षा। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति।
 तस्मा॑द्राज॒न्योऽन्ना॑दो भावु॑कः। आ॒ग्नेयौ॑ कृ॒ष्णग्री॑वौ बाहु॒वोः।
 बा॒हुवो॑रे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते॥९०॥

तस्मा॑द्राज॒न्यो बा॒हुब॒लीभा॑वु॑कः। त्वा॒ष्टौ लो॑मशस॒क्थौ
 स॒क्थ्योः। स॒क्थ्योरे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते। तस्मा॑द्राज॒न्य
 ऊ॒रुब॒लीभा॑वु॑कः। शि॒तिपृ॑ष्ठौ बा॒र्हस्प॒त्यौ पृ॑ष्ठे।
 ब्र॒ह्मव॒र्चस॑मे॒वोप॑रि॒ष्ठाद्ध॑त्ते। अथो॑ क॒वचे॑ ए॒वैते॑ अ॒भितः॑

पर्यू॑हते। तस्मा॑द्राज॒न्यः सन्न॑द्धो वी॒र्यं करो॑ति। धा॒त्रे
पृ॑षोद॒रम॒धस्ता॑त्। प्र॒तिष्ठा॑मेवैतां कु॒रुते। अथो॑ इयं वै धा॒ता।
अ॒स्यामे॒व प्र॒ति तिष्ठ॑ति। सौ॒र्यं ब॒लक्षं पु॒च्छे। उ॒त्सेध॑मे॒व तं
कु॒रुते। तस्मा॑दु॒त्सेध॑म्भ॒ये प्र॒जा अ॒भिस॑ऽश्रयन्ति॥११॥

कुरु॑ते ध॒त्ते कुरु॑ते पञ्च॑ च॥ [२३]

सा॒ङ्ग्रह॑ण्या चतु॑ष्टय्यो यो वै यः पि॒तृश्च॒त्वारो यथा॑ नि॒क्तं प्र॒जाप॑तये त्वा यथा॑ प्रोक्षि॑तं
वि॒भूरा॑ह प्र॒जाप॑तिरकामयताश्वमे॒धेनं॑ प्र॒जाप॑तिर्न किञ्च॒न सा॑वि॒त्रमा ब्रह्म॑न्प्र॒जाप॑तिर्दे॒वैभ्यः॑
प्र॒जाप॑ती रक्षा॑सि प्र॒जाप॑तिमीप्सति वि॒भूर॑श्चना॒मान्य॑म्भा॑स्येक॒यूपो रा॒ज्जु॑दालमेकवि॑शो
दे॒वाः पुरु॑ष॒स्त्रयो॑वि॑शतिः॥२३॥

सा॒ङ्ग्रह॑ण्या तस्मा॑दश्वमेधया॒जी यत्प॑रि॒मिता॒ यद्य॑ज्ञमुखे यो दी॒क्षा॒न्दे॒वाने॒व त्रयं॑ इ॒मे सि॒तायं
प्रा॒णापा॒नावे॒वास्मि॑न्तस्मा॑द्राज॒न्यं ए॒कं न॑वतिः॥११॥

सा॒ङ्ग्रह॑ण्या स॑ऽश्रयन्ति॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥नवमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपांक्रामत्।
तमष्टादशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तमाप्नोत्। तमात्त्वाऽष्टादशिभिरवारुन्ध।
यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। यज्ञमेव तैरात्त्वा यजमानोऽवरुन्धे।
संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा। यदष्टादशिनः। द्वादश मासाः
पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरोऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव
तैरात्त्वा यजमानोऽवरुन्धे। अग्निष्ठेऽन्यान्पशून्पाकरोति।
इतरेषु यूपेष्वष्टादशिनोऽजामित्वाय। नवनवालभ्यन्ते
सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां पितापुत्रौ।
व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरङ्गामयोग्रामान्तौ स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा
अरण्येष्वजायेरन्। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः।
यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे यजमानमरण्यं मृतं हरेयुः।
अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति। यत्पशून्नालभेत।
अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥३॥

यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशून्नालभेत। तेनैव पशूनवरुन्धे।
यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्ययज्ञवेशसाय। अवरुद्धा अस्य पशवो
भवन्ति। न यज्ञवेशसम्भवति। न यजमानमरण्यम्मृतं

हरन्ति। ग्राम्यैः सः स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो
नाम। सं पितापुत्राववस्यतः। समध्वानः क्रामन्ति।
समन्तिकङ्ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः
परिमोषिण आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामुत्सृजेत्स्यंतस्त्रीणि च॥ [१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकावव रुन्धीयेति। स
एतानुभयान्पशून्पश्यत्। ग्राम्याश्चरण्याश्च। तानालभत।
तैर्वै स उभौ लोकाववारुन्ध। ग्राम्यैरेव पशुभिरिमं
लोकमवारुन्ध। आरण्यैरमुम्। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते।
इममेव तैर्लोकमव रुन्धे। यदारण्यान्॥५॥

अमुनैः। अनवरुद्धो वा एतस्य संवत्सर इत्याहुः। य
इतइतश्चातुर्मास्यानि संवत्सरं प्रयुङ्क्त इति। एतावान् वै
संवत्सरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः पशव
आलभ्यन्ते। प्रत्यक्षमेव तैः संवत्सरं यजमानोऽवरुन्धे।
वि वा एष प्रजया पशुभिरुद्ध्यते। यः संवत्सरं प्रयुङ्क्ते।
संवत्सरः सुवर्गो लोकः॥६॥

सुवर्गन्तु लोकन्नापराधोति। प्रजा वै पशव एकादशिनी।
यदेत एकादशिनाः पशव आलभ्यन्ते। साक्षादेव प्रजां
पशून् यजमानोऽवरुन्धे। प्रजापतिर्विराजमसृजत। सा
सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्। तान्दशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तामाप्रोत्।
तामाप्त्वा दशिभिरवारुन्ध। यद्दशिनं आलभ्यन्ते॥७॥

वि॒राज॑मे॒व तैरा॒त्वा यज॑मा॒नोऽव॑रुन्धे। एका॑दश द॒शत॑
आल॑भ्यन्ते। एका॑दशाक्षरा त्रि॒ष्टुप्। त्रैष्टु॑भाः प॒शवः॑।
प॒शूने॒वाव॑रुन्धे। वै॒श्वदे॒वो वा अ॑श्वः। ना॒नादे॒वत्याः॑
प॒शवो॑ भवन्ति। अ॑श्वस्य सर्व॒त्वाय॑। ना॒नारू॒पा भव॑न्ति।
तस्मा॑न्ना॒नारू॒पाः प॒शवः॑। ब॒हुरू॒पा भव॑न्ति। तस्मा॑द्ब॒हुरू॒पाः
प॒शवः॑ समृ॒द्धौ॥८॥

आ॒र॒ण्य॑ल्लो॒को द॒शिनं॑ आल॑भ्यन्ते ना॒नारू॒पाः प॒शवो॑ द्वे च॥—————[२]

अ॒स्मै वै लो॒काय॑ ग्रा॒म्याः प॒शव॑ आल॑भ्यन्ते।
अ॒मुष्मा॑ आ॒र॒ण्याः। यद्ग्रा॒म्यान्प॒शूना॑ल॒भते॑। इ॒ममे॒व
तैर्लो॒कम॑व॒रुन्धे॑। यदा॑र॒ण्यान्। अ॒मुन्तैः। उ॒भया॑न्प॒शूना॑ल॒भते॑।
गा॒म्याऽश्वा॑र॒ण्याऽश्वा॑। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॒रव॑रु॒द्धौ। उ॒भया॑न्प॒शूना॑ल॒भते॑॥९
गा॒म्याऽश्वा॑र॒ण्याऽश्वा॑। उ॒भय॑स्या॒न्नाद्य॑स्याव॒रुद्धौ॑। उ॒भया॑न्प॒शूना॑ल॒भते॑।
गा॒म्याऽश्वा॑र॒ण्याऽश्वा॑। उ॒भये॑षां प॒शूना॑मव॒रुद्धौ॑। त्रय॑स्त्रयो
भव॑न्ति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॑मात्यै॑। ब्र॒ह्मवा॑दि॒नो
वद॑न्ति। कस्मा॑त्स॒त्यात्॥१०॥

अ॒स्मिँल्लो॒के ब॒हवः॑ का॒मा इति॑। यत्स॑मा॒नीभ्यो॑
दे॒वता॑भ्यो॒ऽन्ये॑ऽन्ये प॒शव॑ आल॑भ्यन्ते। अ॒स्मिन्ने॒व
तल्लो॒के का॒मा॑न्दधाति। तस्मा॑द॒स्मिँल्लो॒के ब॒हवः॑ का॒माः।
त्र॒याणा॑न्त्र॒याणा॑ः स॒ह व॒पा जु॑होति। त्र्या॑वृ॒तो वै दे॒वाः।
त्र्या॑वृ॒त इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॑मात्यै॑। ए॒षां लो॒काना॑
कृ॒त्यै। पर्य॑ग्निकृ॒ताना॑र॒ण्यानु॑त्सृ॒जन्त्य॑हि॒सायै॑॥११॥

अवरुद्धा उभयान्पशूनालभते सत्यादहिंसायै॥ [३]

युञ्जन्ति ब्रध्नमित्याह। असौ वा आदित्यो ब्रध्नः।
आदित्यमेवास्मै युनक्ति। अरुषमित्याह। अग्निर्वा अरुषः।
अग्निमेवास्मै युनक्ति। चरन्तमित्याह। वायुर्वै चरन्।
वायुमेवास्मै युनक्ति। परितस्थुष इत्याह॥१२॥

इमे वै लोकाः परितस्थुषः। इमानेवास्मै लोकान्
युनक्ति। रोचन्ते रोचना दिवीत्याह। नक्षत्राणि वै रोचना
दिवि। नक्षत्राण्येवास्मै रोचयति। युञ्जन्त्यस्य काम्येत्याह।
कामानेवास्मै युनक्ति। हरी विपक्षसेत्याह। इमे वै हरी
विपक्षसा। इमे एवास्मै युनक्ति॥१३॥

शोणा धृष्णू नृवाहसेत्याह। अहोरात्रे वै नृवाहंसा।
अहोरात्रे एवास्मै युनक्ति। एता एवास्मै देवता युनक्ति।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। केतुं कृण्वन्नकेतव इति ध्वजं
प्रतिमुञ्चति। यश एवैनं राज्ञाङ्गमयति। जीमूतस्येव भवति
प्रतीकमित्याह। यथायजुरेवैतत्। ये ते पन्थानः सवितः
पूर्व्यास इत्यध्वर्युर्यजमानं वाचयत्यभिजित्यै॥१४॥

परा वा एतस्य यज्ञ एति। यस्य पशुरुपाकृतोऽन्यत्र
वेद्या एति। एतंस्तोतरेतेन पथा पुनरश्वमावर्तयासि न
इत्याह। वायुर्वै स्तोता। वायुमेवास्य परस्ताद्वधात्यावृत्यै।
यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
स्कन्दति। यदस्योपाकृतस्य लोमानि शीयन्ते। यद्वालेषु

का॒चाना॒वय॑न्ति। लोमा॑न्ये॒वास्य॒ तत्सम्भ॑रन्ति॥१५॥

भूर्भुवः॒ सुव॑रिति॒ प्राजा॒पत्या॒भिरा॑वयन्ति। प्रा॒जा॒प॒त्यो
वा अश्वः॑। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑या॒ सम॑र्धयन्ति। भूरिति॒
महि॑षी। भुव॒ इति॑ वा॒वाता॑। सुव॑रिति॒ परिवृ॑त्ती। ए॒षां
लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। हि॒र॒ण्ययाः॑ का॒चा भ॑वन्ति। ज्योति॒र्वै
हि॒र॒ण्यम्। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः॥१६॥

ज्योति॑श्चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। स॒हस्र॑म्भवन्ति।
स॒हस्र॑सम्मि॒तः सुव॑र्गो लो॒कः। सुव॑र्गस्य॒ लोक॑स्या॒भिजि॑त्यै।
अप॒ वा ए॒तस्मा॒त्तेज॑ इन्द्रि॒यं प॒शवः॒ श्रीः क्रा॑मन्ति।
योऽश्व॑मे॒धेन॒ यज॑ते। वस॑वस्त्वाऽञ्जन्तु गाय॒त्रेण॒ छन्द॑सेति॒
महि॑ष्य॒भ्यन॑क्ति। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। तेजो॑ गाय॒त्री।
तेज॑सै॒वास्मै॑ तेजोऽव॑रुन्धे॥१७॥

रु॒द्रास्त्वा॑ञ्जन्तु त्रैष्टु॒भेन॒ छन्द॑सेति॒ वावा॑ता। तेजो॒ वा
आ॒ज्यम्। इन्द्रि॒यन्निष्टु॑प। तेज॑सै॒वास्मा॑ इन्द्रि॒यमव॑रुन्धे।
आ॒दि॒त्यास्त्वा॑ऽञ्जन्तु जा॒गते॑न॒ छन्द॑सेति॒ परिवृ॑त्ती। तेजो॒
वा आ॒ज्यम्। प॒शवो॒ जग॑ती। तेज॑सै॒वास्मै॑ प॒शूनव॑रुन्धे।
प॒त्नयो॑ऽभ्य॑ञ्जन्ति। श्रि॒या वा ए॒तद्रूप॑म्॥१८॥

यत्प॒त्नयः॑। श्रि॒यमे॒वास्मि॑न्तद॑धति। नास्मा॒त्तेज॑ इन्द्रि॒यं
प॒शवः॒ श्रीरप॑ क्रा॒मन्ति। ला॒जी (३) ज्छा॑ची (३)
न् यशो॑म॒माँ(४) इत्यति॑रिक्त॒मन्न॑मश्वा॒योपा॑हरन्ति।
प्र॒जामे॒वान्ना॒दीं कु॑र्वते। ए॒तद्दे॒वा अन्न॑मत्तै॒तदन्न॑मद्धि

प्रजापत् इत्याह। प्रजायामेवान्नाद्यन्दधते। यदि नावजिघ्रैत्।
अग्निः पशुरासीदित्यवघ्रापयेत्। अव हैव जिघ्रति।
आक्रान् वाजी क्रमैरत्यक्रमीद्वाजी द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी
सुधस्थमित्यश्वमनुमन्त्रयते। एषां लोकानामभिजित्यै।
समिद्धो अञ्जन्कृदरं मतीनामित्यश्वस्याप्रियो भवन्ति
सरूपत्याय॥१९॥

परितस्थुष इत्याहमे एवास्मै युनत्तद्यभिजित्यै भरन्त्यश्वमेधो रुन्धे रूपञ्जिघ्रति त्रीणि च॥[४]

तेजसा वा एष ब्रह्मवर्चसेन व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते।
होता च ब्रह्मा च ब्रह्मोद्यं वदतः। तेजसा चैवैनं ब्रह्मवर्चसेनं
च समर्धयतः। दक्षिणतो ब्रह्मा भवति। दक्षिणतआयतनो वै
ब्रह्मा। बारुहस्पत्यो वै ब्रह्मा। ब्रह्मवर्चसमेवास्य दक्षिणतो
दधाति। तस्मादक्षिणोऽर्धो ब्रह्मवर्चसितरः। उत्तरतो होता
भवति॥२०॥

उत्तरतआयतनो वै होता। आग्नेयो वै होता। तेजो वा अग्निः।
तेज एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरोऽर्धस्तेजस्वितरः।
यूपमभितो वदतः। यजमानदेवत्यो वै यूपः। यजमानमेव
तेजसा च ब्रह्मवर्चसेनं च समर्धयतः। किं स्विदासीत्पूर्वचित्तिरित्याह
द्यौर्वै वृष्टिः पूर्वचित्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमवरुन्धे। किं स्विदासीद्बृहद्वय इत्याह। अश्वो
वै बृहद्वयः। अश्वमेवावरुन्धे। किं स्विदासीत्पिशङ्गिलेत्याह।
रात्रिर्वै पिशङ्गिला। रात्रिमेवावरुन्धे। किं स्विदासीत्पिलिप्पिलेत्याह।

श्रीर्वै पिलिप्पिला। अन्नाद्यमेवावरुन्धे॥२२॥

कः स्विदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य
एकाकी चरति। तेज एवावरुन्धे। क उस्विञ्जायते
पुनरित्याह। चन्द्रमा वै जायते पुनः। आयुरेवावरुन्धे।
किं स्विद्धिमस्य भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्।
ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे। किं स्विदावपनं महदित्याह॥२३॥

अयं वै लोक आवपनम्महत्। अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति।
पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिवै परोऽन्तः
पृथिव्याः। वेदिमेवावरुन्धे। पृच्छामि त्वा भुवनस्य
नाभिमित्याह। यज्ञो वै भुवनस्य नाभिः। यज्ञमेवावरुन्धे।
पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य रेत इत्याह। सोमो वै
वृष्णो अश्वस्य रेतः। सोमपीथमेवावरुन्धे। पृच्छामि
वाचः परमं व्योमेत्याह। ब्रह्म वै वाचः परमं व्योम।
ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे॥२४॥

होता भवति वै वृष्टिः पूर्वचित्तिरन्नाद्यमेवावरुन्धे महदित्याह सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतश्चत्वारिं

च॥ [५]

अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन यजते।
प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहेति संज्ञप्यमान आहुतीर्जुहोति।
प्राणानेवास्मिन्दधाति। नास्मात्प्राणा अपक्रामन्ति।
अवन्तीः स्थावन्तीस्त्वाऽवन्तु। प्रियन्त्वा प्रियाणाम्।
वर्षिष्ठमाप्यानाम्। निधीनान्त्वा निधिपतिः हवामहे वसो

मुमेत्याह। अपैवास्मै तद्धुवते॥२५॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हुवते। त्रिः परियन्ति।
त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः
परियन्ति। षट्स्वप्नन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनन्धुवते।
अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति॥२६॥

ये यज्ञे धुवनन्तन्वते। नवकृत्वः परियन्ति। नव वै पुरुषे
प्राणाः। प्राणानेवात्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति। अम्बे
अम्बाल्यम्बिक इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनम्। सुभगे
काम्पीलवासिनीत्याह। तप एवैनामुपनयति। सुवर्गे लोके
सम्प्रोर्ण्वाथामित्याह॥२७॥

सुवर्गमेवैनां लोकं गमयति। आऽहमंजानि गर्भधमा
त्वमंजाऽसि गर्भधमित्याह। प्रजा वै पशवो गर्भः।
प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। देवा वा अश्वमेधे पवमाने।
सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः प्राजानात्।
यत्सूचीभिरसिपथान्कल्पयन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य
प्रज्ञात्यै। गायत्री त्रिष्टुब्जगतीत्याह॥२८॥

यथायजुरेवैतत्। त्रय्यः सूच्यो भवन्ति। अयस्मर्यो रजता
हरिण्यः। अस्य वै लोकस्य रूपमयस्मर्यः। अन्तरिक्षस्य
रजताः। दिवो हरिण्यः। दिशो वा अयस्मर्यः। अवान्तरदिशा
रजताः। ऊर्ध्वा हरिण्यः। दिश एवास्मै कल्पयति। कस्त्वा

छति॒ कस्त्वा॒ विशा॒स्तीत्या॒हाहि॑सायै॥ २९॥

हुवते॒ काम॒न्त्यूर्वा॒थामित्या॑ह जगतीत्या॑ह कल्पयत्येकं च॥ [६]

अप॒ वा ए॒तस्मा॒च्छ्री॒ राष्ट्र॑ङ्गमति। योऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते।
ऊ॒र्ध्वामे॑ना॒मुच्छ्र॑यता॒दित्या॑ह। श्रीर्वै राष्ट्र॑मश्वमे॒धः।
श्रिय॑मे॒वास्मै॒ राष्ट्र॑मूर्ध्वमुच्छ्र॑यति। वेणु॒भार॑ङ्गिरा॒विवे॑त्या॒ह। राष्ट्रं॑
वै भारः॑। राष्ट्र॑मे॒वास्मै॒ पर्यू॑हति। अथा॑स्या॒ मध्य॑मे॒धता॒मित्या॑ह।
श्रीर्वै राष्ट्र॑स्य॒ मध्य॑म्॥ ३०॥

श्रिय॑मे॒वावरु॑न्धे। शी॒ते वा॒ते पु॒नन्नि॑वेत्या॒ह। क्षेमो॒ वै राष्ट्र॑स्य
शी॒तो वा॒तः। क्षेम॑मे॒वावरु॑न्धे। यद्ध॑रि॒णी यव॑म॒त्तीत्या॑ह। वि॒द्वे
ह॑रि॒णी। राष्ट्रं॑ यवः॑। विशं॑ चै॒वास्मै॒ राष्ट्रं॑ च॒ समी॑चीं दधाति।
न पुष्टं॑ प॒शु म॑न्यत॒ इत्या॑ह। तस्मा॒द्राजा॑ प॒शून् पु॑ष्यति॥ ३१॥

शू॒द्रा यद॑र्य॒जारा॒ न पो॑षाय॒ धना॑य॒तीत्या॑ह। तस्मा॑द्वैशीपु॒त्रन्नाभि॑षि॒ञ्चन्ते॑
इ॒यं य॒का श॑कु॒न्तिके॒त्या॑ह। वि॒द्वे श॑कु॒न्ति॒का। राष्ट्र॑मश्वमे॒धः।
विशं॑ चै॒वास्मै॒ राष्ट्रं॑ च॒ समी॑चीं दधाति। आ॒हल॑मि॒ति
स॑र्प॒तीत्या॑ह। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्राय॒ विशः॑ स॒र्पन्ति॑। आ॒हत॑ङ्ग॒भे प॑स॒
इत्या॑ह। वि॒द्वे ग॑र्भः॥ ३२॥

रा॒ष्ट्रं प॑सः॑। राष्ट्र॑मे॒व वि॒श्याह॑न्ति। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं विशं॑ घातु॒कम्।
मा॒ता च॑ ते पि॒ता च॑ त॒ इत्या॑ह। इ॒यं वै मा॒ता। अ॒सौ पि॒ता।
आ॒भ्यामे॒वेन॑ प॒रिद॑दाति। अ॒ग्रं वृ॒क्षस्य॑ रो॒हत॒ इत्या॑ह। श्रीर्वै
वृ॒क्षस्या॒ग्रम्। श्रिय॑मे॒वावरु॑न्धे॥ ३३॥

प्रसुलामीति ते पिता ग॒भे मुष्टिम॑तः स॒यदित्या॑ह। वि॒द्वै ग॒भः।
 रा॒ष्ट्रम्मुष्टिः॑। रा॒ष्ट्रमे॒व वि॒श्याह॑न्ति। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं वि॒शं घातु॑कम्।
 अप॒ वा ए॒तेभ्यः॑ प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति। ये य॒ज्ञेऽपू॑तं वदन्ति।
 द॒धिक्रा॑व्णो अ॒कारिष॑मिति॑ सुर॒भि॒मती॑मृचं वदन्ति। प्रा॒णा
 वै सु॑र॒भयः॑। प्रा॒णाने॒वात्म॑न्दधते। नै॒भ्यः प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति।
 आपो॑ हि ष्ठा म॒योभुव॑ इत्य॒द्विर्मा॑र्जयन्ते। आपो॑ वै सर्वा
 दे॒वताः॑। दे॒वता॑भिरे॒वात्मानं॑ पवयन्ते॥ ३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गर्भो रुन्धे दधते चत्वारि च॥ [७]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जाः सृ॒ष्ट्वा प्रे॒णाऽनु॑ प्रावि॑शत्। ताभ्यः पुनः
 सम्भ॑वितु॒न्नाश॑करोत्। सोऽब्र॑वीत्। ऋ॒ध्रव॑दित्सः। यो मे॒तः पुनः॑
 सम्भ॑र॒दिति॑। तन्दे॒वा अ॑श्वमे॒धेनै॒व सम्भ॑रन्। ततो॑ वै त
 आ॑र्ध्रुवन्। योऽश्वमे॒धेन॑ यज॑ते। प्र॒जाप॑तिमे॒व सम्भ॑रत्यु॒धोति॑।
 पुरु॑ष॒माल॑भते॥ ३५॥

वैरा॒जो वै पुरु॑षः। वि॒राज॑मे॒वाल॑भते। अथो॒ अन्नं॑ वै
 वि॒राट्। अन्न॑मे॒वावरु॑न्धे। अश्व॒माल॑भते। प्रा॒जाप॑त्यो वा
 अश्वः॑। प्र॒जाप॑तिमे॒वाल॑भते। अथो॒ श्रीर्वा॑ एक॑शफम्।
 श्रिय॑मे॒वावरु॑न्धे। गा॒माल॑भते॥ ३६॥

य॒ज्ञो वै गौः॑। य॒ज्ञमे॒वाल॑भते। अथो॒ अन्नं॑ वै गौः।
 अन्न॑मे॒वावरु॑न्धे। अ॒जा॒वी आल॑भते भू॒म्ने। अथो॒ पुष्टि॑र्वै भू॒मा।
 पुष्टि॑मे॒वावरु॑न्धे। पर्य॑ग्निकृतं पुरु॑षश्चा॒र॒ण्याश्चोत्सृ॑जन्त्यहि॑सायै।
 उ॒भौ वा ए॒तौ प॒शू आल॑भ्येते। यश्चा॑व॒मो यश्च॑ पर॒मः।

तैऽस्योभये यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता
अभिहुता भवन्ति। नैनन्दङ्खवः पशवो यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा
अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता हिंस्रसन्ति। योऽश्वमेधेन
यजते। य उ चैनमेवं वेद॥३७॥

लभते गामालभते परमोऽष्टौ च॥ [८]

प्रथमेन वा एष स्तोमेन राध्वा। चतुष्टोमेन कृतेनायानामुत्तरेहन्।
एकविंशे प्रतिष्ठायां प्रति तिष्ठति। एकविंशत्प्रतिष्ठायां
ऋतूनन्वारोहति। ऋतवो वै पृष्ठानि। ऋतवः संवत्सरः।
ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रतिष्ठाय। देवता अभ्यारोहति। शक्ररयः
पृष्ठम्भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दः। अन्येऽन्ये वा एते पशव
आलभ्यन्ते॥३८॥

उतेव ग्राम्याः। उतेवारण्याः। अहरेव रूपेण समर्धयति।
अथो अहं एवैष बलिर्हियते। तदाहुः। अपशवो वा एते।
यदजावयश्चारण्याश्च। एते वै सर्वे पशवः। यद्व्या इति।
गव्यान्पशूनुत्तमेऽहं नालभते॥३९॥

तेनैवोभयान्पशूनवरुन्धे। प्राजापत्या भवन्ति। अनभिजितस्याभिजित्यै
सौरीर्नव श्वेता वशा अनूबन्ध्या भवन्ति। अन्तत एव
ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। सोमाय स्वराज्ञेऽनोवाहावनद्वाहाविति
द्वन्द्विनः पशूनालभते। अहोरात्राणामभिजित्यै। पशुभिर्वा
एष व्युध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। छगलङ्कल्माणङ्किदिदीविं
विदीगयमिति त्वाष्ट्रान्पशूना लभते। पशुभिरेवात्मानं

समर्धयति। ऋतुभिर्वा एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते।
 पिशङ्गास्त्रयो वासन्ता इत्यृतुपशूनालभते। ऋतुभिरेवात्मान्
 समर्धयति। आ वा एष पशुभ्यो वृश्च्यते। योऽश्वमेधेन
 यजते। पर्यग्निकृता उत्सृजन्त्यनाव्रस्काय॥४०॥

लभ्यन्ते लभते त्वाष्ट्रान्पशूनालभतेऽष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिरकामयत महानन्नादः स्यामिति। स एतावश्वमेधे
 महिमानावपश्यत्। तावंगृहीत। ततो वै स महानन्नादोऽभवत्।
 यः कामयेत महानन्नादः स्यामिति। स एतावश्वमेधे महिमानौ
 गृहीत। महानेवान्नादो भवति। यजमानदेवत्या वै वृषा।
 राजा महिमा। यद्वृषाम्महिम्नोभयतः परियजति। यजमानमेव
 राज्येनोभयतः परिगृह्णाति। पुरस्तात्स्वाहाकारा वा अन्ये
 देवाः। उपरिष्ठात्स्वाहाकारा अन्ये। ते वा एतेऽश्व एव
 मेध्य उपभेदेऽवरुध्यन्ते। यद्वृषाम्महिम्नोभयतः परियजति।
 तानेवोभयान्प्रीणाति॥४१॥

परियजति षट्॥ [१०]

वैश्वदेवो वा अश्वः। तं यत्प्राजापत्यं कुर्यात्। या
 देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन व्यर्धयेत्। देवताभ्यः
 समदन्दध्यात्। स्तेगान्दष्ट्राभ्याम्मण्डूकां जम्येभिरिति।
 आज्यमवदानं कृत्वा प्रतिसङ्ख्यायमाहुतीर्जुहोति। या एव
 देवता अपिभागाः। ता भागधेयेन समर्धयति। न देवताभ्यः
 समदं दधाति॥४२॥

चतुर्दशैताननुवाकाञ्जुहोत्यनन्तरित्यै। प्रयासाय स्वाहेति
 पञ्चदशम्। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासशः
 संवत्सर आप्यते। देवासुराः संयन्ता आसन्। तैऽब्रुवन्नग्रयः
 स्विष्टकृतः। अश्वस्य मेध्यस्य वयमुद्धारमुद्धारामहे।
 अथैतानभि भवामेति। ते लोहितमुदहरन्त। ततो देवा
 अभवन्॥ ४३ ॥

पराऽसुराः। यत्स्विष्टकृद्भ्यो लोहितं जुहोति भ्रातृव्याभिभूत्यै।
 भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। गोमृगकण्ठेन
 प्रथमामाहुतिं जुहोति। पशवो वै गोमृगः। रुद्रोऽग्निः
 स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते।
 न तत्र रुद्रः पशूनभिर्मन्यते॥ ४४ ॥

अश्वशफेनं द्वितीयामाहुतिं जुहोति। पशवो वा एकशफम्।
 रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो
 यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिर्मन्यते। अयस्मर्येन
 कमण्डलुना तृतीयाम्। आहुतिं जुहोत्यायास्यो वै प्रजाः।
 रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो
 यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः प्रजा अभिमन्यते॥ ४५ ॥

दधात्यभ्वन्मन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥ ————— [११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीयमभवत्।
 यदश्वस्तोमीयं जुहोति। समेधमेवैनमालभते। आज्येन

जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽश्वस्तोमीयम्।
मेधेनैवास्मिन्मेधं दधाति। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
बृहती॥४६॥

बार्हताः पशवः। सा पशूनाम्मात्रा। पशूनेव मात्रया
समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा कनीयसीर्वा जुहुयात्।
पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
बृहती। बार्हताः पशवः। सा पशूनाम्मात्रा। पशूनेव मात्रया
समर्धयति॥४७॥

अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। द्विपाद्वै पुरुषो
द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया समर्धयति। तदाहुः। अश्वस्तोमीयं
पूर्वं होतव्यां (३) न्द्विपदां (३) इति। अश्वो वा
अश्वस्तोमीयम्। पुरुषो द्विपदाः। अश्वस्तोमीयं हुत्वा
द्विपदा जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव
चतुष्पदः प्रतिष्ठायपति। द्विपदा हुत्वा। नान्यामुत्तरामाहुतिं
जुहुयात्। यदन्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठायामश्ववेत।
द्विपदा अन्ततो जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥४८॥

बृहत्त्यर्धयति स्थापयति पञ्च च॥

[१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सौऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्।

यत्संवत्सरमिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। सावित्रियो भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यान्नश्यति यो निलयते। अस्यां वाव तं विन्दन्ति। न वा इमाङ्कश्चनेत्याहुः। तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति। यत्सावित्रियो भवन्ति। सवितृप्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतङ्गन्तोः। यत्सायन्धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै॥५०॥ यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। यत्सायन्धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं प्रजाः क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। तस्माद्विवा नष्टैष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते सायन्धृतीर्जुहोति। अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो अहोरात्राभ्यामेवास्मै योगक्षेमं कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥ [१३]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रङ्गामति। योऽश्वमेधेन यजते। ब्राह्मणौ वीणागायिनौ गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा। श्रियमेवास्मिन्तद्धतः। यदा खलु वै पुरुषः श्रियमश्नुते। वीणाऽस्मै वाद्यते। तदाहुः। यदुभौ ब्राह्मणौ गायताम्॥५२॥ प्रभ्रंशुकास्माच्छ्रीः स्यात्। न वै ब्राह्मणे श्री रमत इति। ब्राह्मणोऽन्यो गायेत्। राजन्योऽन्यः। ब्रह्म वै ब्राह्मणः। क्षत्रं राजन्यः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतः

श्रीः परिगृहीता भवति। तदाहुः। यदुभौ दिवा गायेताम्।
अपास्माद्राष्ट्रङ्गामेत्॥५३॥

न वै ब्राह्मणे राष्ट्रं रमत इति। यदा खलु वै राजा कामयते।
अथ ब्राह्मणञ्जिनाति। दिवा ब्राह्मणो गायेत्। नक्तं राजन्यः।
ब्रह्मणो वै रूपमहः। क्षत्रस्य रात्रिः। तथा हास्य ब्रह्मणा च
क्षत्रेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृहीतम्भवति। इत्यददा इत्ययजथा
इत्यपच इति ब्राह्मणो गायेत्। इष्टापूर्तं वै ब्राह्मणस्य॥५४॥

इष्टापूर्तेनैवैनं स समर्धयति। इत्यजिना इत्ययुध्यथा
इत्यमुं सङ्ग्राममहन्निति राजन्यः। युद्धं वै राजन्यस्य।
युद्धेनैवैनं स समर्धयति। अक्लृप्ता वा एतस्यर्तव इत्याहुः।
योऽश्वमेधेन यजत इति। तिस्रोऽन्यो गायति तिस्रोऽन्यः।
षट्क्षम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेवास्मै कल्पयतः। ताभ्यां
संस्थायां। अनोयुक्ते च शते च ददाति। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति॥५५॥

गायेताङ्गामेद्ब्राह्मणस्य कल्पयतश्चत्वारि च॥ [१४]

सर्वेषु वा एषु लोकेषु मृत्यवोऽन्वायन्ताः। तेभ्यो यदाहुतीर्न
जुहुयात्। लोकलोक एनं मृत्युर्विन्देत्। मृत्यवे स्वाहा
मृत्यवे स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। लोकाल्लोकादेव
मृत्युमवयजते। नैनं लोकलोके मृत्युर्विन्दति। यदमुष्मै
स्वाहाऽमुष्मै स्वाहेति जुह्वत्सश्चक्षीत। बहुं मृत्युममित्रं

कुर्वीत। मृत्यवे स्वाहेत्येकस्मा एवैकां जुहुयात्। एको वा अमुष्मिल्लोके मृत्युः॥५६॥

अशनया मृत्युरेव। तमेवामुष्मिल्लोकेऽवयजते। भ्रूणहृत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति। भ्रूणहृत्यामेवाव यजते। तदाहुः। यद्भ्रूणहृत्या पात्र्याऽथ। कस्माद्यज्ञेऽपि क्रियत इति। अमृत्युर्वा अन्यो भ्रूणहृत्याया इत्याहुः। भ्रूणहृत्या वाव मृत्युरिति। यद्भ्रूणहृत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति॥५७॥

मृत्युमेवाहुत्या तर्पयित्वा परिपाणं कृत्वा। भ्रूणघ्ने भेषजं करोति। एतां ह वै मुण्डिभ औदन्यवः। भ्रूणहृत्यायै प्रायश्चित्तिं विदां चकार। यो हास्यापि प्रजायां ब्राह्मणं हन्ति। सर्वस्मै तस्मै भेषजं करोति। जुम्बकाय स्वाहेत्यवभृथ उत्तमामाहुतिं जुहोति। वरुणो वै जुम्बकः। अन्तत एव वरुणमवयजते। खलतेर्विक्रिधस्य शुक्लस्य पिङ्गाक्षस्य मूर्धं जुहोति। एतद्वै वरुणस्य रूपम्। रूपेणैव वरुणमवयजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥—————[१५]

वारुणो वा अश्वः। तन्देवतया व्यर्धयति। यत्प्राजापत्यं करोति। नमो राज्ञे नमो वरुणायेत्याह। वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽश्वाय नमः प्रजापतय

इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति।
नमोऽधिपतय इत्याह॥५९॥

धर्मो वा अधिपतिः। धर्ममेवावरुन्धे। अधिपतिरस्यधिपतिम्मा
कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासमित्याह। अधिपतिमेवैनं
समानानां करोति। मान्येहि मयि धेहीत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते।
उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति। आलब्धाय स्वाहेति
नियुक्ते जुहोति। हुताय स्वाहेति हुते जुहोति। एषां
लोकानामभिजित्यै॥६०॥

प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यश्चवते। योऽश्वमेधेन यजते।
आग्नेयमैन्द्राग्रमाश्विनम्। तान्यशूलभते प्रतिष्ठित्यै। यदाग्नेयो
भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवता एवावरुन्धे। ब्रह्म वा
अग्निः। क्षत्रमिन्द्रः। यदैन्द्राग्नो भवति॥६१॥

ब्रह्मक्षत्रे एवावरुन्धे। यदाश्विनो भवति। आशिषामवरुन्धे।
त्रयो भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रतिष्ठिति।
अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपाल इति दशहविषमिष्टिं निर्वपति।
दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे।
अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतस इति याज्यानुवाक्या भवन्ति
सर्वत्वाय ॥६२॥

अधिपतय इत्याहभिजित्या ऐन्द्राग्नो भवति रुन्ध एकं च॥—————[१६]

यद्यश्वमुपतपद्विन्देत्। आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत्। सौम्यं

च॒रुम्। सा॒वि॒त्रम॒ष्टाक॑पालम्। यदा॑ग्ने॒यो भ॑व॒ति। अ॒ग्निः सर्वा॑
दे॒वताः॑। दे॒वता॑भि॒रे॒वैन॑मिषज्यति। यत्सौ॒म्यो भ॑व॒ति। सोमो॑
वा ओष॑धीना॒ः राजा॑। याभ्य॑ ए॒वैनं वि॑न्दति॥६३॥

ताभि॑रे॒वैन॑मिषज्यति। यत्सा॑वि॒त्रो भ॑व॒ति। स॒वि॒तृप्र॑सूत
ए॒वैन॑मिषज्यति। ए॒ताभि॑रे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिर्भिषज्यति। अ॒ग॒दो
हैव॑ भ॒वति। पौ॒ष्णं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ श्लो॒णः स्यात्। पू॒षा
वै श्लौ॒ण्यस्य॑ भिषक्। स ए॒वैन॑मिषज्यति। अ॒श्लो॒णो हैव॑
भ॒वति॥६४॥

रौ॒द्रं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ म॒हती॑ दे॒वता॑ऽभि॒मन्ये॑त। ए॒तद्दे॒व॒त्यो
वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वता॑या भिषज्यति। अ॒ग॒दो हैव॑ भ॒वति।
वै॒श्वान॒रं द्वा॑द॒शक॑पालं निर्व॑पेन्मृ॒गाख॑रे यदि॑ नागच्छे॑त्।
इ॒यं वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। इ॒यमे॒वैन॑म॒र्चिभ्या॑ परि॒रोध॑मानयति।
आ॒हैव॑ सु॒त्यम॑हर्गच्छति। यद्य॑धी॒यात्॥६५॥

अ॒ग्नये॑ऽहो॒मुचे॑ऽष्टाक॑पालः। सौ॒र्यं प॑यः। वा॒य॒व्यं
आ॒ज्यभा॑गः। यज॑मानो वा अ॒श्वः। अ॒हंसा॒ वा ए॒ष
गृ॑हीतः। यस्या॒श्वो मे॑धा॒य प्रो॑क्षितोऽध्येति॑। यद॑हो॒मुचे॑
निर्व॑पति। अ॒हंस॑ ए॒व तेन॑ मुच्यते। यज॑मानो वा अ॒श्वः।
रेत॑सा॒ वा ए॒ष व्य॑ध्यते॥६६॥

यस्या॒श्वो मे॑धा॒य प्रो॑क्षितोऽध्येति॑। सौ॒र्यं रेतः॑। यत्सौ॒र्यं प॑यो
भ॒वति। रेत॑सै॒वैन॒ः स स॑म॒र्धय॑ति। यज॑मानो वा अ॒श्वः।

गर्भैर्वा ए॒ष व्यु॑ध्यते। यस्याश्चो॒ मेधा॑य॒ प्रोक्षि॑तोऽध्येति॑।
वा॒य॒व्या॑ गर्भाः॑। यद्वा॑य॒व्यं आ॒ज्य॑भागो॒ भव॑ति। गर्भैरे॒वैन॒॑स
स॒ सम॑र्धयति। अथो॒ यस्यै॒षाऽश्व॑मे॒धे प्राय॑श्चित्तिः क्रि॒यते॑।
इ॒ष्ट्वा व॑सी॒यान्भव॑ति॥६७॥

विन्दत्यश्लो॒णो ह॒व भ॑वत्यधी॒याद॑ध्यते॒ गर्भैरे॒वैन॒॑स स॒ सम॑र्धयति॒ द्वे च॑॥—————[१७]

तदा॑हुः। द्वा॒द॒श ब्र॑ह्मो॒दनान्त्स॒॑स्थि॑ते॒ निर्व॑पेत्। द्वा॒द॒शभि॑र्वेष्टि॑भिर्यजे॒ते।
यदि॑ष्टि॒भिर्यजे॑त। उ॒प॒नामु॑क ए॒नं य॒ज्ञः स्या॑त्। पापी॑या॒स्तु
स्या॑त्। आ॒प्तानि॒ वा ए॒तस्य॒ छन्दा॒॑सि। य ई॒जानः॑। तानि॒
क ए॒ताव॑दाशु पु॒नः प्र॑युं जी॒तेति॑। सर्वा॒ वै स॒॑स्थि॑ते॒ यज्ञे॑
वागा॑प्यते॥६८॥

साप्ता भ॑वति या॒तया॑ग्नी। कू॒रीकृ॑तेव॒ हि भ॑वत्यरु॑ष्क॒ता। सा न
पुनः॑ प्र॒युज्ये॑त्याहुः। द्वा॒द॒शैव ब्र॑ह्मो॒दनान्त्स॒॑स्थि॑ते॒ निर्व॑पेत्।
प्र॒जाप॑ति॒र्वा औ॒दनः॑। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। उ॒प॒नामु॑क ए॒नं य॒ज्ञो
भ॑वति। न पापी॑यान्भवति। द्वा॒द॒श भ॑वन्ति। द्वा॒द॒शमा॑साः
सं॒वत्स॒रः। सं॒वत्स॒र ए॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति॥६९॥

आ॒प्यते॒ सं॒वत्स॒र ए॒कं च॑॥—————[१८]

ए॒ष वै वि॒भूर्नाम॑ य॒ज्ञः। सर्व॒॑ ह॒ वै तत्र॑ वि॒भु भ॑वति। यत्रै॒तेन॑
य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै प्र॒भूर्नाम॑ य॒ज्ञः। सर्व॒॑ ह॒ वै तत्र॑ प्र॒भु
भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वा ऊ॒र्जस्वा॒न्नाम॑ य॒ज्ञः।
सर्व॒॑ ह॒ वै तत्रो॑र्जस्व॒द्भव॑ति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै

पयस्वान्नामं यज्ञः॥७०॥

सर्वं ह वै तत्र पयस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै विधृतो नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विधृतम्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै व्यावृत्तो नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र व्यावृत्तम्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रतिष्ठितो नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रतिष्ठितम्भवति॥७१॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै तेजस्वी नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र तेजस्वि भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै ब्रह्मवर्चसी नाम यज्ञः। आ ह तत्र ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा अतिव्याधी नाम यज्ञः। आ ह वै तत्र राजन्योऽतिव्याधी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै दीर्घो नाम यज्ञः। दीर्घायुषो ह वै तत्र मनुष्या भवन्ति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै क्लृप्तो नाम यज्ञः। कल्पन्ते ह वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥७२॥

पयस्वान्नामं यज्ञः प्रतिष्ठितम्भवति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते पद्व (एष वै विभूः प्रभूरूर्जस्वान्यस्वान् विधृतो व्यावृत्तः प्रतिष्ठितस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यतिव्याधी दीर्घः क्लृप्तो द्वादश ॥)॥—[१९]

तार्प्येणाश्वं संज्ञपयन्ति। यज्ञो वै तार्प्यम्। यज्ञेनैवेनं समर्धयन्ति। यामेन साम्ना प्रस्तोताऽनूपतिष्ठते। यमलोकमेवेनं गमयति। तार्प्यं च कृत्यधीवासे चाश्वं संज्ञपयन्ति। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैव पशूनवरुन्धे।

हिरण्यकशिपु भवति। तेजसोऽवरुद्धौ॥७३॥

रुक्मो भवति। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै। अश्वो भवति। प्रजापतेरास्यै। अस्य वै लोकस्य रूपन्तार्प्यम्। अन्तरिक्षस्य कृत्यधीवासः। दिवो हिरण्यकशिपु। आदित्यस्य रुक्मः। प्रजापतेरश्वः। इममेव लोकन्तार्प्येणाप्नोति॥७४॥

अन्तरिक्षं कृत्यधीवासेन। दिवः हिरण्यकशिपुना। आदित्यः रुक्मेण। अश्वेनैव मेध्येन प्रजापतेः सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्। सार्ष्टिताः समानलोकतामाप्नोति। योऽश्वमेधेन यजते। य उ चैनमेवं वेद॥७५॥

अवरुद्ध्या आप्नोत्यष्टौ च॥

[२०]

आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। तेऽङ्गिरस आदित्येभ्यः। अमुमादित्यमश्वं श्वेतं भूतं दक्षिणामनयन्। तेऽब्रुवन्। यन्नो नैष्ट। स वर्यो भूदिति। तस्मादश्वः सवर्येत्याह्वयन्ति। तस्माद्यज्ञे वरो दीयते। यत्प्रजापतिरालब्धोऽश्वोऽभ तस्मादश्वो नाम॥७६॥

यच्छ्वयदरुरासीत्। तस्मादर्वा नाम। यत्सद्यो वाजान्त्समजयत्। तस्माद्वाजी नाम। यदसुराणां लोकानादत्त। तस्मादादित्यो नाम। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्। सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिमुपवपति। योनिमन्तमेवैनमायतनवन्तं करोति॥७७॥

योनिमानायतनवान्भवति। य एवं वेद। प्राणापानौ वा एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। प्राणापानावेवावरुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। ओजो बलमेवावरुन्धे। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्। सूर्योऽग्न्येयोनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिश्चिनोति। तावर्काश्वमेधौ। अर्काश्वमेधावेवावरुन्धे। अथो अर्काश्वमेधयोरेव प्रतितिष्ठति॥ ७८॥

नामं करोति सूर्योऽग्न्येयोनिरायतनश्चत्वारि च॥ [२१]

प्रजापतिं वै देवाः पितरम्। पशुम्भूतम्मेषायालभन्त। तमालभ्योपावसन्। प्रातर्यष्टास्मह इति। एकं वा एतद्देवानामहः। यत्संवत्सरः। तस्मादश्वः पुरस्तात्संवत्सर आलभ्यते। यत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः। यत्सद्यो मेधोऽभवत्॥ ७९॥

तस्मादश्वमेधः। वेदुकोऽश्वमाशुम्भवति। य एवं वेद। यद्वै तत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः प्रजापतेः पशूनामनुरूपतमः। आऽस्य पुत्रः प्रतिरूपो जायते। य एवं वेद। सर्वाणि भूतानि सम्भृत्यालभते। समैनन्देवास्तेजसे ब्रह्मवर्चसाय भरन्ति। योऽश्वमेधेन यजते॥ ८०॥

य उ चैनमेवं वेद। एतद्वै तद्देवा एतान्देवताम्। पशुम्भूतम्मेषायालभन्त। यज्ञमेव। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। कामप्रं यज्ञमकुर्वत। तेऽमृतत्वमकामयन्त।

तैऽमृतत्वमंगच्छन्। योऽश्वमेधेन यजते। देवानामेवायनेनैति॥८१॥
 प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मामेव
 गच्छति। एतस्य वै रूपेण पुरस्तात्प्राजापत्यमृषभं तूपरं
 बहुरूपमालभते। सर्वेभ्यः कामेभ्यः। सर्वस्याप्त्यै। सर्वस्य
 जित्यै। सर्वमेव तेनाप्रोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन
 यजते। य उ चैनमेवं वेद॥८२॥

मेधोऽभ्युद्यजत एति वेद॥ [२२]

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य
 लोमं लोमं जुहोति। अहोरात्रे वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी।
 यत्सायं प्रातर्जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति।
 एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य लोमं लोमं
 जुहोति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे वेद। अश्वस्यैव
 मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। द्रश्पूर्णमासौ वा अश्वस्य मेध्यस्य
 पदे॥८३॥

यद्द्रश्पूर्णमासौ यजते। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति।
 एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य पदेपदे
 जुहोति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनं वेद। अश्वस्यैव
 मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। असौ वा आदित्योऽश्वः।
 स आहवनीयमागच्छति। तद्विवर्तते। यदग्निहोत्रं जुहोति।
 अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। एतदनुकृति ह

स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहति॥८४॥

पदे अग्निहोत्रं जुहोति त्रीणि च॥—————[२३]

प्रजापतिस्त्रिमंष्टादशिभिः प्रजापतिरकामयतोभावस्मै युञ्जन्ति तेजसाऽपंप्राणा अपश्रीरूर्ध्वा
प्रजापतिः प्रेणाऽनुं प्रथमेन प्रजापतिरकामयत महान्वैश्वदेवो वा अश्वोऽश्वस्य प्रजापतिस्तं
यज्ञक्रतुभिरपश्रीब्राह्मणौ सर्वेषु वारुणो यद्यश्वन्तदाहुरेष वै विभूस्ताप्येणादित्याः प्रजापतिं
पितरं यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी त्रयोविंशतिः॥२३॥

प्रजापतिरस्मिंल्लोक उत्तरतः श्रियमेव प्रजापतिरकामयत महान्यत्प्रातः प्र वा एष एभ्यो
लोकेभ्यः सर्वं ह वै तत्र पयः स्वद्य उ चैनमेवं वेदं चत्वार्यशीतिः॥८४॥

प्रजापतिरश्वमेधं जुहति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु॥
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु॥
आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॑तोऽमु॒तः॑॥१॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह सं॑श्चस्कर॒र्द्धिया॑। वा॒य्वश्चा॑
रश्मि॑पत॒यः। मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भुव॑न॒सूव॑रीः।
पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सु॒त। म॒हाना॑ग्नीर्महामा॒नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः
स्वः॑। दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सु॒त॥२॥

अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पार॑धम्। अ॒पाघ्ना॑म॒प
चा॒वर्ति॑म्। अ॒पदे॒वीरि॑तो हि॒त। वज्रं॑ दे॒वीर॑जी॒ताꣳश्च। भुव॑नं
दे॒व॒सूव॑रीः। आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदी॑षत।

शि॒वा नः॑ श॒न्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृ॒डीका॑
सर॑स्वति। मा ते॒ व्यो॑म स॒न्दृशि॑॥३॥

[२४]

स्मृ॒तिः प्र॒त्यक्ष॑मैति॒ह्यम्। अनु॑मानश्चतुष्टयम्। ए॒तैरादि॑त्य-
मण्ड॑लम्। सर्वै॑रेव॒ विधा॑स्यते। सूर्यो॑ मरी॑चिमाद॑त्ते।
सर्व॑स्माद्भुव॑नाद॒धि। तस्याः॑ पाकवि॑शेषेण। स्मृ॒तं
का॑लवि॒शेष॑णम्। न॒दीव॒ प्रभ॑वात्का॒चित्। अ॒क्षय्या॑त्स्यन्द॒ते
य॑था॥४॥

तां नद्योऽ॒भि स॑माय॒न्ति। सो॒रुः सती॑ न नि॒वर्त॑ते। ए॒वं
ना॒नास॑मुत्था॒नाः। का॒लाः संवत्स॑रः श्रि॒ताः। अणु॑शश्च
म॑ह॒शश्च। सर्वे॑ समव॒यत्रि॑तम्। सतैः॑ स॒र्वैः स॑मावि॒ष्टः। ऊ॒रुः
स॑न्न नि॒वर्त॑ते। अधि॑संवत्सरं वि॒द्यात्। तदे॒वं लक्ष॑णे॥५॥

अणु॑भिश्च म॑हद्भिश्च। स॒मारूढः॑ प्र॒दृश्य॑ते। संवत्स॑रः
प्र॒त्यक्षे॑ण। ना॒धिस॑त्वः प्र॒दृश्य॑ते। प॒टरो॑ विक्लि॑धः पि॒ङ्गः।
ए॒तद्व॑रुणलक्ष॑णम्। यत्रै॒तदु॑प॒दृश्य॑ते। स॒हस्रं॑ तत्र॒ नीय॑ते।
ए॒कः हि॑ शिरो ना॒ना मुखे॑। कृ॒त्स्नं त॑द्व॒तुल॑क्ष॑णम्॥६॥

उभय॑तः सप्तै॑न्द्रिया॒णि। ज॒ल्पितं॑ त्वे॒व दि॒ह्यते॑। शुक्ल॑कृष्णो
संवत्स॑रस्य। दक्षि॑णवाम॑योः पा॒र्श्वयोः॑। तस्यै॒षा भव॑ति। शु॒क्रं
तै॑ अ॒न्यद्य॑ज॒तं तै॑ अ॒न्यत्। वि॒षु॒रूपे॑ अ॒हनी॑ द्यौरि॑वासि। विश्वा॑
हि मा॒या अव॑सि स्वधावः। भ॒द्रा तै॑ पूष॑न्नि॒ह रा॒तिर॒स्त्विति॑।

नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नऽऽदित्यः संवत्सर
एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं
रूपम्। योऽस्य महानर्थं उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं
कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

[२५]

साकञ्जानां सप्तथमाहुरेकजम्। षडुद्यमा ऋषयो देवजा
इति। तेषामिष्टानि विहितानि धामशः। स्थात्रे रजन्ते
विकृतानि रूपशः। को नु मर्या अमिथितः। सखा
सखायमब्रवीत्। जहाको अस्मदीषते। यस्तित्याज
सखिविदं सखायम्। न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति।
यदीं शृणोत्यलकं शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति। ऋतुरऋतुना
नुद्यमानः। विननादाभिधावः। षष्टिश्च त्रिंशका वल्गाः।
शुक्लकृष्णौ च षाष्टिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसन्तो
वसुभिः सह। संवत्सरस्य सवितुः। प्रैषकृत्प्रथमः स्मृतः।
अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥

अमूश्च परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदृश्यते।
एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु
वक्ष्यामः। ऋतूनां तन्निबोधत। शुक्लवासा रुद्रगणः।
ग्रीष्मेणऽऽवर्तते सह। निजहन् पृथिवीं सर्वाम्॥१०॥

ज्योतिषाऽप्रतिख्येन सः। विश्वरूपाणि वासांसि।

आदित्यानां॑ निबोध॑त। संवत्सरीणं॑ कर्मफलम्।
 वर्षाभिर्ददता॑ सह। अदुःखो॑ दुःखचक्षुरिव। तद्भा॑ऽऽपीत
 इव॑ दृश्यते। शीतेना॑व्यथयन्निव। रुरुदक्ष॑ इव॑ दृश्यते।
 ह्लादयते॑ ज्वलतश्चैव। शाम्यतश्चास्य॑ चक्षुषी। या वै प्रजा
 भ्रं॑श्यन्ते। संवत्सरात्ता भ्रं॑श्यन्ते। याः प्रतितिष्ठ॑न्ति।
 संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठ॑न्ति। वर्षाभ्य॑ इत्यर्थः॥११॥

[२६]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने॑ क॒नीनि॑के। आङ्गे॑ चाद्रणं
 नास्ति। ऋभूणां॑ तन्निबोध॑त। क॒नका॑भानि॑ वासा॑सि।
 अ॒हता॑नि निबोध॑त। अन्नम॑श्नीत॑ मृज्मी॑त। अ॒हं वो
 जीव॑नप्रदः। ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते। श॒रद्य॑त्रोप॒दृश्य॑ते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त॑ इव। वा॒तव॑न्तो म॒रुद्ग॑णाः।
 अ॒मृतो॑ जेतुमिषु॑मुखमिव। सन्नद्धाः॑ सह॑ दद॑शे॒ ह।
 अप॒ध्वस्तैर्व॑स्तिव॑र्णैरिव। वि॒शि॒खासः॑ क॒पर्दि॑नः। अ॒क्रुद्ध॑स्य
 योत्स्य॑मानस्य। क्रुद्धस्यै॒व लोहि॑नी। हे॒मतश्चक्षु॑षी वि॒द्यात्।
 अ॒क्ष्णयोः॑ क्षिप॑णोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं॑ दे॒वल॑ोकेषु। म॒नूना॑मु॒दकं॑ गृहे। ए॒ता वा॒चः प्र॑वद॒न्तीः।
 वैद्यु॑तो॒ यान्ति॑ शैशि॑रीः। ता अ॒ग्निः प॑र्वम॒ना अ॒न्वैक्ष॑त। इ॒ह
 जी॑वि॒काम॑परिपश्यन्। तस्यै॒षा भ॑वति। इ॒हेह॑वः स्वत॒पसः॑।
 मरु॑तः सूर्य॑त्वचः। शर्म॑ स॒प्रथा॑ आवृ॑णे॥१४॥

[२७]

अतिताम्राणि वासांसि। अष्टिवज्रिशतघ्निं च। विश्वे देवा
विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असञ्चत। नैव देवो न मर्त्यः। न
राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृक्कच्चन
विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरार्तिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वम्रिरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनु-
रित्युज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य।
एतद्रुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरार्तिः। शिर उत्पिपेष। स
प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य
स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं
वेद॥१६॥

[२८]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्चात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं
न वासांसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न
हिंसातः। सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्षिः।
सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि
निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै
सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं
आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः
सह। इन्द्राय सर्वान्कामानभिवहति। स द्रप्सः। तस्यैषा
भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अ॑शुमती॑मतिष्ठत्। इ॒यानः कृ॒ष्णो द॒शभिः
स॒हस्रैः॑। आव॑र्तमिन्द्रः श॒च्या ध॒मन्त॑म्। उ॒प्सुहि तं
नृ॒मणाम॑थ॒द्रामि॑ति। ए॒तयै॑वेन्द्रः स॒लावृ॑क्या स॒ह। अ॒सुरान्
प॑रिवृ॒श्चति॑। पृथि॑व्य॒शुम॑ती। ताम॒न्वव॑स्थितः सं॒वत्स॒रो दि॒वं
च॑। नै॒वं वि॒दुषाऽऽचा॑र्या॒न्तेवा॑सिनौ। अ॒न्यो॒न्यस्मै॑ द्रु॒ह्याता॑म्।
यो द्रु॒ह्यति॑। भ्र॒श्यते॑ स्वं॒र्गालो॒कात्। इ॒त्यृ॒तुम॑ण्ड॒लानि॑।
सूर्य॑मण्ड॒लान्या॑ख्या॒यिकाः। अ॒त ऊ॒र्ध्वं स॑र्निर्व॒चनाः॥१९॥

[२९]

आ॒रोगो भ्रा॒जः प॒टरः प॒तङ्गः॑। स्व॒र्णरो ज्यो॑तिषि॒मान्
वि॒भासः॑। ते अ॒स्मै स॑र्वे दि॒वमा॑त॒पन्ति॑। ऊ॒र्जं दु॒हाना
अ॒नप॑स्फुर॒न्त इ॒ति। क॒श्यपोऽष्ट॑मः। स म॒हामे॑रुं न
ज॒हाति॑। तस्यै॒षा भ॑वति। य॒त्ते शि॒ल्पं क॒श्यप॑ रोच॒नाव॑त्।
इ॒न्द्रि॒याव॑त्पुष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑ अ॒र्पिताः स॒प्त
सा॒कम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे
कश्यपाज्योतिर्लभन्ते। तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्द्धमति।
भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त
शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्सप्त
सूर्यानि। पञ्चकर्णो वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न

हि शेकुमिव महामैरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं
परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामैरुम्।
एकं चाजुह्वतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति।
तस्मादिह तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त
सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते
अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति।
सप्तत्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त दिशो
नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः
सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति।
एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा
भवति। यद्वाव इन्द्र ते शतं शतं भूमीः। उतस्युः। नत्वा
वज्रिन्सहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां
नानासूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टौत
ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्।
चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्।
सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥२५॥

[३०]

क्वेदमभ्रं निविशते। कायं संवत्सरो मिथः। काहः क्वेयं

दैव रा॒त्री। क्व मा॒सा ऋ॒तवः॑ श्रिताः। अ॒र्द्धमा॒सा मु॒हूर्ताः।
नि॒मेषा॑स्तु॒टिभिः॑ सह। क्रे॒मा आ॒पो नि॑वि॒शन्ते। य॒दीतो॑
यान्ति॒ सम्प्र॑ति। का॒ला अ॒प्सु नि॑वि॒शन्ते। आ॒पः सू॒र्ये
स॒माहि॑ताः॥ २६॥

अ॒भ्रा॒ण्यपः॑ प्र॒पद्य॑न्ते। वि॒द्युत्सू॒र्ये स॒माहि॑ता। अ॒नव॑र्णे इ॒मे
भू॒मी। इ॒यं चा॑ऽसौ च॒ रोद॑सी। किं॑ऽस्वि॒दत्रा॑न्त॒रा भू॒तम्।
ये॒नेमे॑ वि॒धृते॑ उ॒भे। वि॒ष्णुना॑ वि॒धृते॑ भू॒मी। इति॑ व॒त्सस्य॑
वेद॑ना। इ॒रा॒वती॑ धे॒नुम॑ती हि भू॒तम्। सू॒यव॑सिनी॒ मनु॑षे
द॒शस्यै॑॥ २७॥

व्य॑ष्ट॒भ्राद्रोद॑सी॒ विष्ण॑वे॒ते। दा॒ध॒र्थं पृ॒थि॒वीम॒भितो॑
म॒यू॒खैः। किं॑ तद्वि॒ष्णोर्ब॑लमा॒हुः। का॒ दी॒प्तिः किं॑
प॒राय॑णम्। ए॒को य॒द्धार॑यद्दे॒वः। रे॒जती॑ रोद॒सी उ॒भे।
वा॒ताद्वि॒ष्णोर्ब॑लमा॒हुः। अ॒क्षरा॑दी॒प्तिरु॑च्य॒ते। त्रि॒पदा॑द्धार॑यद्दे॒वः।
यद्वि॒ष्णोरे॑क॒मुत्त॑मम्॥ २८॥

अ॒ग्नयो॑ वा॒यव॑श्चै॒व। ए॒तद॑स्य प॒राय॑णम्। पृ॒च्छामि॑ त्वा प॑रं
मृ॒त्युम्। अ॒वम॑ म॒ध्यम॑श्चतु॒म्। लो॒कं च॒ पु॒ण्य॑पा॒पाना॑म्।
ए॒तत्पृ॑च्छामि॒ सम्प्र॑ति। अ॒मुमा॑हुः प॑रं मृ॒त्युम्। प॒वमा॑नं तु
म॒ध्यम॑म्। अ॒ग्निरे॒वाव॑मो मृ॒त्युः। च॒न्द्रमा॑श्चतु॒रुच्य॑ते॥ २९॥

अ॒ना॒भो॒गाः प॑रं मृ॒त्युम्। पा॒पाः सं॑यन्ति॒ सर्व॑दा। आ॒भो॒गास्त्वे॒व
सं॑यन्ति। य॒त्र पु॑ण्यकृ॒तो ज॑नाः। ततो॑ म॒ध्यम॑मा॒यन्ति॑।

चतुर्मासि च सम्प्रति। पृच्छामि त्वां पापकृतः। यत्र यातयते
यमः। त्वं नस्तद्ब्रह्मन् प्रब्रूहि। यदि वैत्थाऽसतो गृहान्॥३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्घ्नन्ति सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु।
तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य
कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र तेऽयोनिजा जनाः।
मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः स्वकर्मभिः॥३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं मृत्युं
जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्ब्राह्मणः। दीर्घश्रुतमो
भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धगमनः। तस्यैषा
भवति। आयस्मिन्त्सप्त वासवाः। रोहन्ति पूर्या रुहः॥३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुतमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति।
कश्यपः पश्यको भवति। यत्सर्वं परिपश्यतीति
सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने
नयं सुपथां राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि
विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं
विधेमेति॥३३॥

[३१]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो
नर्यापाश्च। पङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्।
एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः।

नीलार्चिश्च पीतका[॥]र्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैका-
दशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला
अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं
वैद्युतो हि नुस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामः हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानुभ्राट्। अङ्घ्रिर्बम्भारिः।
हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्तसूर्यवर्चाः।
कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च महादेवाः। रश्मयश्च
देवा गरगिरः॥३६॥

नैनं गरो हि नुस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी
बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्।
अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः
स्वतपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये
चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति।
वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिर्विपरीताः। सप्तभिर्वा
तैरुदीरिताः। अमूल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति।
समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं

जिन्वन्त्यग्रंय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा
उपासन्ते। म॒हर्षि॑मस्य गो॒प्तार॑म्। ज॒मद॑ग्निमकुर्वत।
ज॒मद॑ग्निराप्यायते। छन्दो॑भिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोम॑स्य
तृ॒प्तासः॑ ॥ ३९ ॥

ब्रह्म॑णा वी॒र्या॑वता। शि॒वा नः॑ प्र॒दिशो॑ दि॒शः। तच्छं
योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीः
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मानु॑षेभ्यः। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्।
शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे। सोम॑पा (३) असोम॑पा
(३) इति निगद॑व्याख्याताः ॥ ४० ॥

[३२]

स॒हस्र॑वृ॒दि॒यं भू॑मिः। प॒रं व्यो॑म स॒हस्र॑वृत्। अ॒श्विना॑
भु॒ज्यु॑नास॒त्या। वि॒श्वस्य॑ जग॒तस्प॑ती। जा॒या भू॑मिः
प॑तिव्यो॒म। मि॒थुन॑न्ता अ॒तुर्य॑थुः। पु॒त्रो बृ॑हस्प॑ती रु॒द्रः।
स॒रमा॑ इति॑ स्त्रीपु॒मम्। शु॒क्रं वा॑म॒न्यद्य॑ज॒तं वा॑म॒न्यत्।
विषु॑रूपे अह॑नी द्यौरि॑व स्थः ॥ ४१ ॥

विश्वा॑ हि मा॒या अव॑थः स्वधावन्तौ। भद्रा॑ वा॑ पूषणावि॒ह
रा॒तिर॑स्तु। वासा॑त्यौ चि॒त्रौ जग॑तो नि॒धानौ॑। द्यावा॑भूमी च॒रथः॑
स॒ꣳ सखा॑यौ। ताव॑श्विना॑ रा॒सभा॑श्वा॒ हव॑ मे। शु॒भस्प॑ती
आ॒गत॑ꣳ सूर्य॑या॑ स॒ह। त्यु॒ग्रो॒ह भु॑ज्युम॑श्विनोदमे॒घे। र॒यिं
न कश्चि॑न्ममृ॒वां (२) अवा॑हाः। तमू॑हथु॒नो॒भिरा॑त्म॒न्वती॑भिः।
अ॒न्तरि॑क्षप्रु॒ङ्गिर॑पोदकाभिः ॥ ४२ ॥

ति॒स्रः, क्ष॒प॒स्त्रि॒हा॒ति॒व्रज॑द्भिः। नास॑त्या भु॒ज्यु॒मू॒ह॒थुः
प॒त॒ङ्गैः। स॒मु॒द्र॒स्य॒ ध॒न्वं॒त्रा॒र्द्र॒स्य॑ पा॒रे। त्रि॒भी॒र॒थैः श॒त॒प॒द्भिः
ष॒ड॒श्वैः। स॒वि॒तारं॒ वि॒त॒न्व॒न्त॒म्। अ॒नु॒ब॒ध्रा॒ति॒ शा॒म्ब॒रः।
आ॒प॒पूर॑ष॒म्ब॒रश्चै॒व। स॒वि॒तारे॒प॒सो॑ऽभवत्। त्य॑ सु॒तृ॒प्तं
वि॑दि॒त्वै॒व। ब॒हु॒सो॒म गि॒रं व॑शी॥४३॥

अ॒न्वे॒ति॒ तु॒ग्रो व॑क्रि॒या॒न्त॒म्। आ॒य॒सू॒या॒न्त॒सो॒म॑तृ॒प्सु॒षु। स
स॒ङ्गाम॑स्त॒मो॒द्यो॑ऽत्यो॒तः। वा॒चो गाः पि॑पा॒ति॒ तत्। स
त॒द्गो॒भिः स्त॒वा॑ऽत्ये॒त्य॒न्ये। र॒क्ष॒सा॑न॒न्वि॒ताश्च॑ ये। अ॒न्वे॒ति॒
परि॑वृ॒त्या॒ऽस्तः। ए॒वमे॒तौ स्था॑ अ॒श्वि॒ना। ते ए॒ते द्युः पृ॒थि॒व्योः।
अ॒ह॒र॒हृ॒र्ग॒र्भं द॑धा॒थे॥४४॥

तयो॑रे॒तौ व॒त्सा॒व॒हो॒रा॒त्रे। पृ॒थि॒व्या अ॒हः। दि॒वो रा॒त्रिः।
ता अ॒वि॑सृ॒ष्टौ। द॒म्प॒ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ व॒त्सौ।
अ॒ग्नि॒श्चा॒दि॒त्यश्च॑। रा॒त्रे॒र्व॒त्सः। श्वे॒त आ॒दि॒त्यः। अ॒हो॑ऽग्निः॥४५॥
ता॒म्रो अ॑रु॒णः। ता अ॒वि॑सृ॒ष्टौ। द॒म्प॒ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ
व॒त्सौ। वृ॒त्रश्च॑ वै॒द्युत॑श्च। अ॒ग्ने॒र्वृ॒त्रः। वै॒द्युत॑ आ॒दि॒त्यस्य॑। ता
अ॒वि॑सृ॒ष्टौ। द॒म्प॒ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ व॒त्सौ॥४६॥

उ॒ष्मा च॑ नी॒हारश्च॑। वृ॒त्र॒स्यो॒ष्मा। वै॒द्युत॑स्य॒ नी॒हारः। तौ ता॒वे॒व
प्र॒ति॒प॒द्ये॒ते। से॒य॑ रा॒त्रीं ग॒र्भि॒णीं पु॒त्रेण॒ सं॒व॑सति। तस्या॒ वा
ए॒तदु॒ल्ब॒णम्। य॒द्रा॒त्रौ र॒श्मयः॑। यथा॒ गोर्ग॒र्भि॒ण्या॑ उ॒ल्ब॒णम्।
ए॒वमे॒तस्या॑ उ॒ल्ब॒णम्। प्र॒ज॒यि॒ष्णुः प्र॒ज॒या च॑ प॒शुभि॑श्च भ॒वति॑।
य ए॒वं वे॒द। ए॒तमु॒द्य॒न्त॒मपि॑य॒न्तं चे॒ति। आ॒दि॒त्यः पु॒ण्य॑स्य

वृत्सः। अथ पवित्राङ्गिरसः॥४७॥

[३३]

पवित्रवन्तः परिवाजमासते। पितृषां प्रत्नो अभिरक्षति व्रतम्।
महः समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम्।
पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते। प्रभुर्गात्राणि पर्येषिविश्वतः।
अतप्ततनूर्न तदामो अंश्रुते। श्रुतास इद्वहन्तस्तत्समाशत।
ब्रह्मा देवानाम्। असंतः सद्ये ततक्षुः॥४८॥

ऋषयः सप्तात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्यश्च। नक्षत्रैः
शङ्कृतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य।
अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृशे कुहचिद्विवेयुः।
अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति।
तत्सवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तत्सवितुर्वृणीमहे। वयं देवस्य
भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरं भगस्य धीमहि।
अपांगूहत सविता तृभीन्। सर्वान्दिवो अन्धसः। नक्तं
तान्यभवन्दृशे। अस्थ्यश्ना सम्भविष्यामः। नाम नामैव नाम
मै॥५०॥

नपुंसकं पुमांश्च स्मि। स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः।
यजेऽयक्षि यष्टाहे च। मया भूतान्ययक्षत। पशवो मम
भूतानि। अनूबन्धोऽस्म्यहं विभुः। स्त्रियः सतीः। ता उमे

पु॒ंस आ॑हुः। पश्य॑दक्ष॒ण्वान्नवि॑चेत॒दन्धः। क॒विर्यः पु॒त्रः स
इ॒मा चि॑केत॥५१॥

यस्ता वि॑जानात्स॒वितुः पि॒तास॑त्। अ॒न्धो मणि॑मविन्दत्।
तम॑नङ्गुलि॒राव॑यत्। अ॒ग्नीवः प्रत्य॑मुश्चत्। तमजि॑ह्वा अ॒सश्च॑त्।
ऊ॒र्ध्वमूल॑म॒वाक्छा॒खम्। वृ॒क्षं यो वेद॑ सम्प्र॒ति। न स जा॒तु
जनः॑ श्रद्द॒ध्यात्। मृ॒त्युर्मा मा॒र्यादि॑तिः। ह॒सित॑ रु॒दितं
गी॒तम्॥५२॥

वीणा॑पणव॒लासि॑तम्। मृ॒तं जी॒वं च यत्किञ्चित्। अ॒ङ्गानि
स्ने॒व वि॒द्धि तत्। अ॒तृष्य॑स्तृष्य॒ध्याय॑त्। अ॒स्माज्जा॒ता
मे॒ मिथू॑ चरन्। पु॒त्रो निर्ऋ॑त्या॒ वैदे॒हः। अ॒चेता॑ यश्च
चेत॑नः। स॒ तं मणि॑मविन्दत्। सोऽन॑ङ्गुलि॒राव॑यत्। सोऽग्नी॒वः
प्रत्य॑मुश्चत्॥५३॥

सोऽजि॑ह्वो अ॒सश्च॑त्। नैत॑मृषिं विदित्वा न॒गरं प्र॑विशेत्। य॒दि
प्र॒विशे॑त्। मि॒थौ चरि॑त्वा प्र॒विशे॑त्। तत्स॑म्भ॒वस्य॑ व्र॒तम्।
आ॒तम॑ग्रे र॒थं तिष्ठ॑। एका॑श्चमे॒कयो॑र्जनम्। एक॑चक्र॒मेक॑धुरम्।
वा॒तघ्रा॑जिग॒तिं वि॑भो। न॒ रि॒ष्यति॑ न व्य॒थते॥५४॥

ना॒स्याक्षो॑ या॒तु स॑ज्जति। यच्चे॒तान् रोहि॑ताश्चा॒ग्नेः। र॒थे
यु॒क्ताऽधि॑तिष्ठति। एक॑या च दश॑भिश्च॒ स्वभू॑ते। द्वाभ्या॑मिष्ट॒ये
वि॑श॒त्या च। तिसृ॑भिश्च॒ वह॑से त्रि॑श॒ता च। नियु॑द्धि॒र्वाय॑विह
ता॑ विमु॒ञ्च॥५५॥

आत॑नुष्व॒ प्रत॑नुष्व। उ॒द्धमऽऽध॑म् सन्ध॑म्। आ॒दित्ये
चन्द्र॑वर्णा॒नाम्। गर्भ॑माधै॒हि यः पु॒मान्। इ॒तः सि॒क्तः
सूर्य॑गतम्। च॒न्द्रम॑से॒ रसं॑ कृधि। वारा॑दं ज॒नया॑ग्रेऽग्निम्। य
एको॑ रु॒द्र उच्य॑ते। अ॒स॒ङ्ख्या॒ताः स॑हस्रा॒णि। स्मर्य॑ते॒ न च
दृश्य॑ते॥ ५६॥

ए॒वमे॒तं नि॑बोधत। आ॒म॒न्द्रैरि॑न्द्र॒ हरि॑भिः। या॒हि म॒यूर॑रोमभिः।
मा त्वा केचि॑न्नियेमु॒रि॒न्न पा॒शिनः॑। द॒ध॒न्वेव॑ ता इ॒हि।
मा म॒न्द्रैरि॑न्द्र॒ हरि॑भिः। या॒मि म॒यूर॑रोमभिः। मा मा
केचि॑न्नियेमु॒रि॒न्न पा॒शिनः॑। नि॒ध॒न्वेव॑ तां (२) इ॒मि। अणु॑भिश्च
म॑हद्भिश्च॥ ५७॥

नि॒घृष्वैर॑स॒मायु॑तैः। का॒लैर्हरि॑त्व॒माप॑नैः। इन्द्रऽऽया॑हि
स॒हस्र॑युक्। अ॒ग्निर्वि॑भ्राष्टि॒वसनः॑। वा॒युः श्वे॑त॒सिक॑द्रुकः।
स॒व॒त्स॒रो वि॑षू॒वणैः॑। नित्या॒स्तेऽनु॑च॒रास्त॒वा। सु॒ब्रह्म॑ण्योः
सु॒ब्रह्म॑ण्योः सु॒ब्रह्म॑ण्योम्। इन्द्रऽऽग॑च्छ॒ हरि॑व आ॒गच्छ॑
मे॒धाति॑थेः। मे॒ष वृ॑षणश्च॑स्य मे॒ने॥ ५८॥

गौ॒राव॑स्क॒न्दि॒न्नह॑ल्या॒यै जा॒र। कौ॒शिक॑ब्रा॒ह्मण॑ गौ॒तम॑ब्रुवा॒ण।
अ॒रु॒णाश्वा॑ इ॒हाग॑ताः। वस॑वः पृथि॒वि॒क्षितः॑। अ॒ष्टौदि॑ग्वा॒स॒सो॒ऽग्नयः॑।
अ॒ग्निश्च॑ जा॒तवे॑दा॒श्चेत्ये॑ते। ताम्रा॑श्वा॒स्ताम्र॑थाः।
ताम्र॑वर्णा॒स्तथा॑ऽसि॒ताः। दण्ड॑ह॒स्ताः॑ खाद॒ग्दतः॑। इतो॑ रु॒द्राः
परा॑ङ्ग॒ताः॥ ५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इति। बृहस्पतिश्च सविता च।
 विश्वरूपैरिहऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा इति
 तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च। कालावयवानामितः
 प्रतीज्या। वासात्या इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं
 करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति।
 वाश्रेवं विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि।
 ब्रह्मण आस्तरणमसि। ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥६०॥

[३५]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद
 न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।
 अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न
 चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममं
 दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं
 महीम् षु। अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता
 स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः।
 अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये
 जातास्तन्वः परि। देवां (२) उपप्रैत्सप्तभिः॥६२॥

परा मार्ताण्डमास्यत्। सप्तभिः पुत्रैरदितिः। उपप्रैत्पूर्य
 युगम्। प्रजायै मृत्यवे तत्। परा मार्ताण्डमाभरदितिः।

ताननु॑क्र॒मिष्या॑मः। मि॒त्रश्च॑ वरु॑णश्च। धा॒ता चा॑र्य॒मा च॑।
अ॒ंशश्च॑ भग॑श्च। इन्द्र॑श्च वि॒वस्वा॑श्चेत्ये॒ते। हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भो
ह॒ंसः शु॑चिषत्। ब्रह्म॑ज॒ज्ञानं॑ तदि॒त्प॒दमि॑ति। ग॒र्भः
प्रा॒जाप॑त्यः। अथ॑ पु॒रुषः स॒प्त पु॒रुषः॥६३॥

[य॒था॒स्थानं॑ ग॒र्भि॒ण्यः]

[३६]

योऽसौ॑ त॒प॒न्नुदे॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दायो॒देति॑। मा
मे॑ प्र॒जाया॑ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॑दायोद॒गाः। अ॒सौ
योऽस्त॑मेति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दाया॒ऽस्तमे॑ति। मा मे॑
प्र॒जाया॑ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॑दाया॒ऽस्त॑ङ्गाः। अ॒सौ
य आ॒पूर्य॑ति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरा॒पूर्य॑ति॥६४॥

मा मे॑ प्र॒जाया॑ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरा॒पूरि॑ष्ठाः।
अ॒सौ योऽप॑क्षीयति। स सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑क्षीयति। मा
मे॑ प्र॒जाया॑ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑क्षेष्ठाः। अ॒मूनि॑
नक्ष॑त्राणि। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॑ चोत्स॑र्पन्ति
च। मा मे॑ प्र॒जाया॑ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृ॒पत्
मोत्सृ॑पत्॥६५॥

इ॒मे मा॒सा॑श्चार्ध॒मा॒साश्च॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॑
चोत्स॑र्पन्ति च। मा मे॑ प्र॒जाया॑ मा प॑शूनाम्। मा मम॑

प्रा॒णैरपंप्रसृ॑पत् मोत्सृ॑पत्। इ॒म ऋ॒तवः॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑
प्रा॒णैरपंप्रस॑र्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति च। मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्।
मा मम॑ प्रा॒णैरपंप्रसृ॑पत् मोत्सृ॑पत्। अ॒यꣳ सं॑वत्सरः। सर्वे॑षां
भू॒तानां॑ प्रा॒णैरपंप्रस॑र्पति॒ चोत्स॑र्पति च॥६६॥

मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरपंप्रसृ॑पत् मोत्सृ॑पत्।
इ॒दम॑हः। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरपंप्रस॑र्पति॒ चोत्स॑र्पति च। मा
मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरपंप्रसृ॑पत् मोत्सृ॑पत्।
इ॒यꣳ रा॒त्रिः। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरपंप्रस॑र्पति॒ चोत्स॑र्पति च।
मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरपंप्रसृ॑पत् मोत्सृ॑पत्।
ॐ भूर्भुवः॒ स्वः। ए॒तद्वो मि॒थुनं॑ मा नो मि॒थुनꣳ री॒द्वम्॥६७॥

[३७]

अथऽऽदि॒त्यस्या॑ष्टपु॒रुष॑स्य। वसू॒नामा॑दि॒त्यानाꣳ स्था॒ने
स्व॒तेज॑सा भा॒नि। रु॒द्राणा॑मा॒दि॒त्यानाꣳ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा
भा॒नि। आ॒दि॒त्याना॑मा॒दि॒त्यानाꣳ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
स॒ताꣳ स॒त्या॒नाम्। आ॒दि॒त्यानाꣳ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
अ॒भिधू॑न्वता॑म॒भिघ्न॑ताम्। वा॒तव॑तां म॒रुता॑म्। आ॒दि॒त्यानाꣳ
स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ऋ॒भूणा॑मा॒दि॒त्यानाꣳ स्था॒ने
स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वि॒श्वे॑षां दे॒वा॒नाम्। आ॒दि॒त्यानाꣳ स्था॒ने
स्व॒तेज॑सा भा॒नि। सं॑वत्सर॑स्य स॒वितुः॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ स्था॒ने
स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ॐ भूर्भुवः॒ स्वः। र॒श्मयो॑ वो मि॒थुनं॑ मा

नो मिथुनं रीद्वम्॥६८॥

[३८]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६९॥

[३९]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।

प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां
 रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां
 स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने
 स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने
 स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा
 भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः
 स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७१॥

[४०]

अथाग्रेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
 भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
 भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
 भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
 भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
 नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस
 उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य
 स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं
 मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७२॥

[४१]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ
 यस्मिन्त्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥७३॥

[४२]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो
 वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रेः
 पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्।
 त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्टादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति।
 आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि।
 चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्येवा। एवा ह्यग्ने।
 एवा हि वायो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि
 देवाः॥७४॥

[४३]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च
 सूर्यश्च। सह संश्वस्करद्धिया। वाय्वश्चा रश्मिपतयः।
 मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे
 सुत। महानाम्नीर्महामानाः। महसो महसः स्वः॥७५॥

दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सु॒त। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा
रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पार॑घम्। अपा॑घ्नामप॑चाव॒र्तिम्।
अप॑दे॒वीरि॒तो हि॑त। वज्रं दे॒वीरजी॑तांश्च। भुव॑नं देव॒सूव॑रीः।
आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदीष॑त॥ ७६॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्ष॒भिर्यज॑त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्यशे॑म दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा विश्व॑वे॒दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु।
के॒तवो॑ अरु॑णासश्च। ऋ॒षयो॑ वात॑र॒शनाः॑। प्र॒तिष्ठाꣳ श॑तधा॑
हि। स॒माहि॑तासो सहस्र॒धाय॑सम्। शि॒वा नः॑ श॒न्तमा॑ भवन्तु।
दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृडी॒का सर॑स्वति। मा ते॒ व्योम॑
स॒न्दृशि॑॥ ७७॥

[४४]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।
अग्निर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽग्नेरायतनं
वेद॥ ७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्। आयतनवान्
भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान्
भवति। वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो

वा॒योरा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॥७९॥

आपो॑ वै वा॒योरा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽपा॒माय॑तनं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। असौ॑ वै तप॑न्नपा॒माय॑तनम्। आ॒यत॑नवान् भवति। योऽमु॒ष्य तप॑त आ॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वा अ॒मुष्य॑ तप॑त आ॒यत॑नम्॥८०॥

आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽपा॒माय॑तनं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। च॒न्द्रमा॑ वा अ॒पा॒माय॑तनम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यश्च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वै च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॥८१॥

य एवं वेद॑। योऽपा॒माय॑तनं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। नक्ष॑त्राणि वा अ॒पा॒माय॑तनम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यो नक्ष॑त्राणा॒माय॑तनं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वै नक्ष॑त्राणा॒माय॑तनम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑॥८२॥

योऽपा॒माय॑तनं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। पर्ज॑न्यो वा अ॒पा॒माय॑तनम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यः पर्ज॑न्यस्यऽऽय॒तनं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वै पर्ज॑न्यस्यऽऽय॒तनम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽपा॒माय॑तनं वेद॑॥८३॥

आ॒यत॑नवान् भवति। सं॒वत्स॑रो वा अ॒पा॒माय॑तनम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यः सं॒वत्स॑रस्यऽऽय॒तनं वेद॑।

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒ । आ॒पो वै सं॒व॒त्स॒र॒स्य॒ऽऽय॒त॒न॒म् ।
आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒ । य ए॒वं वे॒द॒ । यो॑ऽप्सु ना॒वं प्र॒ति॑ष्ठि॒तां
वे॒द॒ । प्र॒त्ये॒व ति॑ष्ठति॥८४॥

इ॒मे वै लो॒का अ॒प्सु प्र॒ति॑ष्ठि॒ताः । तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता । अ॒पा॒ः
र॒स॒मु॒द॒य॒ः स॒न्न॒ । सूर्ये॑ शु॒क्र॒ः स॒मा॒भृ॒तम् । अ॒पा॒ः र॒स॒स्य॒ यो
र॒सः॑ । तं वो॑ गृ॒ह्णाम्यु॒त्त॒म॒मि॒ति॒ । इ॒मे वै लो॒का अ॒पा॒ः र॒सः॑ ।
ते॑ऽमुष्मि॒न्नादि॒त्ये स॒मा॒भृ॒ताः । जा॒नु॒द॒घ्नीमु॒त्त॒र॒वे॒दीं खा॒त्वा ।
अ॒पां पू॒रयि॒त्वा गु॒ल्फ॒द॒घ्नम्॥८५॥

पु॒ष्कर॑पर्णेः पु॒ष्कर॑दण्डैः पु॒ष्करै॑श्च स॒ऽस्ती॒र्य॒ । तस्मि॑न्विहा॒य॒से ।
अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑प॒समा॒धाय॑ । ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो॑ वदन्ति । कस्मा॑त्प्र॒णी॒ते॒
ऽय॒म॒ग्निश्ची॑यते॑ । सा॒प्र॒णी॒ते॒ऽय॒म॒प्सु ह्य॒यं ची॑यते॑ । अ॒सौ
भु॒व॒ने॒प्यना॑हि॒ताग्नि॑रे॒ताः । तम॑भि॒त ए॒ता अ॒बी॒ष्ट॒का उप॑दधाति ।
अ॒ग्नि॒हो॒त्रे दर्श॑पूर्णमा॒सयोः॑ । प॒शुब॒न्धे चा॑तुर्मा॒स्येषु॑॥८६॥

अथो॑ आहुः । सर्वे॑षु यज्ञ॒क्रतु॑ष्वि॒ति॒ । ए॒तद्धं स्म॒ वा
आहुः॑ शण्डि॒लाः । क॒म॒ग्निं चि॑नुते । स॒त्रि॒य॒म॒ग्निं चि॑न्वा॒नः ।
सं॒व॒त्स॒रं प्र॒त्यक्षे॑ण । क॒म॒ग्निं चि॑नुते । सा॒वि॒त्र॒म॒ग्निं चि॑न्वा॒नः ।
अ॒मुमा॑दि॒त्यं प्र॒त्यक्षे॑ण । क॒म॒ग्निं चि॑नुते॥८७॥

ना॒चि॒के॒त॒म॒ग्निं चि॑न्वा॒नः । प्रा॒णान्प्र॒त्यक्षे॑ण । क॒म॒ग्निं चि॑नुते ।
चा॒तु॒र॒हो॒त्रि॒य॒म॒ग्निं चि॑न्वा॒नः । ब्र॒ह्मं प्र॒त्यक्षे॑ण । क॒म॒ग्निं चि॑नुते ।
वैश्व॑सृज॒म॒ग्निं चि॑न्वा॒नः । शरी॑रं प्र॒त्यक्षे॑ण । क॒म॒ग्निं चि॑नुते ।

उ॒पा॒नु॒वा॒क्य॑मा॒शु॒म॒ग्निं चि॑न्वा॒नः॥८८॥

इ॒माँल्लो॒कान्प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। इ॒ममा॑रुणकेतुक॒म॒ग्निं
चि॑न्वा॒न इति॑। य ए॒वासौ। इ॒तश्चा॒ऽमु॒तश्चा॒ऽव्य॑तीपा॒ती।
तमि॑ति। यो॑ऽग्नेर्मि॑थूया वेद॑। मि॒थु॒न॒वा॒न्भ॑वति। आपो॒ वा
अ॒ग्नेर्मि॑थूयाः। मि॒थु॒न॒वा॒न्भ॑वति। य ए॒वं वेद॑॥८९॥

[४५]

आपो॒ वा इ॒दमा॑सन्त्सलिलमे॒व। स प्र॒जाप॑तिरेकः पुष्करप॒र्णे
सम॑भवत्। तस्यान्त॒र्मन॑सि का॒मः सम॑वर्तत। इ॒दं
सृ॑जेय॒मिति॑। तस्मा॒द्यत्पु॑रुषो॒ मन॑साऽभि॒गच्छ॑ति। तद्वा॒चा
व॑दति। तत्कर्म॑णा करोति। तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता। का॒मस्तद॑ग्रे
सम॑वर्त॒ताधि॑। मन॑सो॒ रेतः॑ प्रथ॒मं यदा॑सीत्॥९०॥

स॒तो ब॒न्धु॒मस॑ति॒ निर॑विन्दन्। हृ॒दि प्र॒ती॒ष्या क॒वयो॑
मनी॑षेति। उपै॒नन्त॒दुप॑नमति। यत्का॑मो॒ भव॑ति। य ए॒वं
वेद॑। स तपो॑ऽतप्यत। स तप॑स्त॒त्त्वा। शरी॑रमधूनुत। तस्य
यन्मा॒समा॑सीत्। ततो॑ऽरु॒णाः के॒तवो॒ वात॑रश॒ना ऋष॑य॒
उद॑तिष्ठन्॥९१॥

ये नखाः॑। ते वै॒खान॒साः। ये वालाः॑। ते वा॑लखि॒ल्याः। यो
रसः॑। सो॒ऽपाम्। अ॒न्त॒र॒तः कूर्म॑ भू॒तं सर्प॑न्तम्। तम॑ब्रवीत्।
मम॒ वैत्व॑ङ्गा॒सा। सम॑भूत्॥९२॥

नेत्य॑ब्रवीत्। पूर्वंमे॒वाह॑मि॒हास॑मिति। तत्पु॑रुषस्य पुरुष॒त्वम्।

स स॒हस्रं॑ शी॒र्षा पुरु॑षः। स॒हस्रा॑क्षः स॒हस्रं॑ पात्। भू॒त्वोद॑तिष्ठत्।
तम॑ब्रवीत्। त्वं वै पूर्॒वः॑ सम॑भूः। त्वमि॒दं पूर्॒वः कुरु॑ष्वेति। स
इ॒त आ॒दायापः॑॥१३॥

अ॒ञ्जलि॑नां पुर॒स्तादु॑पाद॑धात्। ए॒वाह्ये॑वेति। तत॑ आ॒दित्य॑
उद॑तिष्ठत्। सा प्रा॒ची दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुर्दक्षि॑णत्
उ॒पाद॑धात्। ए॒वाह्य॑ इति। ततो॒ वा अ॒ग्निरु॑द॑तिष्ठत्। सा
दक्षि॑णा दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुः प॒श्चादु॑पाद॑धात्। ए॒वा हि
वा॒यो इति॑॥१४॥

ततो॑ वा॒युरु॑द॑तिष्ठत्। सा प्र॒तीची॑ दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुरु॑त्तर॒त्
उ॒पाद॑धात्। ए॒वाही॑न्द्रेति। ततो॒ वा इन्द्र॑ उद॑तिष्ठत्। सो॒दीची॑
दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुर्मध्यं॑ उ॒पाद॑धात्। ए॒वा हि पू॒षन्नि॑ति।
ततो॒ वै पू॒षोद॑तिष्ठत्। से॒यं दिक्॑॥१५॥

अथा॑रु॒णः के॒तुरु॑परि॒ष्टादु॑पाद॑धात्। ए॒वा हि दे॒वा इति॑।
ततो॑ दे॒वमनु॑ष्याः पि॒तरः॑। ग॒न्धर्वा॑प्सर॒सश्चो॑द॑तिष्ठन्। सो॒र्ध्वा
दिक्। या वि॒प्रुषो॑ वि॒परा॑पतन्। ताभ्यो॑ऽसु॒रा रक्षा॑सि
पिशा॒चाश्चो॑द॑तिष्ठन्। तस्मा॑त्ते परा॑भवन्। वि॒प्रुङ्गो॑ हि ते
सम॑भवन्। तदे॒षाऽभ्यनू॑क्ता॥१६॥

आपो॑ ह॒ यद्वृ॑हतीर्ग॒र्भमा॑यन्। दक्षं॑ दधा॑ना ज॒नय॑न्तीः
स्वय॑म्भुम्। तत॑ इ॒मेध्य॑सृ॒ज्यन्त॑ सर्गाः॑। अ॒द्भ्यो वा इ॒दं॑
सम॑भूत्। तस्मा॑दि॒दं॑ सर्वं॑ ब्रह्म॑ स्वय॑म्ब्विति। तस्मा॑दि॒दं॑

सर्व॑ः शिथि॑लमि॒वाऽध्रुव॑मिवाभवत्। प्र॒जाप॑ति॒र्वाव
तत्। आ॒त्मना॒ऽऽत्मानं॑ वि॒धाय॑। तदे॒वानु॑प्रावि॒शत्।
तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता॥१७॥

वि॒धाय॑ लो॒कान् वि॒धाय॑ भू॒तानि॑। वि॒धाय॑ सर्वाः॑
प्र॒दिशो॑ दि॒शश्च। प्र॒जाप॑तिः प्रथ॒मजा॑ ऋ॒तस्य॑।
आ॒त्मना॒ऽऽत्मानं॑म॒भि संवि॑वेशेति॑। सर्व॑मे॒वेद॑मा॒स्वा।
सर्व॑मव॒रुद्ध॑। तदे॒वानु॑प्रवि॒शति॑। य ए॒वं वेद॑॥१८॥

[४६]

चतु॑ष्टय्य॒ आपो॑ गृ॒ह्णाति॑। च॒त्वारि॒ वा अ॒पाः रू॒पाणि॑।
मेघो॑ वि॒द्युत्। स्त॒नयि॑तुर्वृष्टिः। तान्ये॒वाव॑रुन्धे। आ॒तप॑ति
वर्षा॑ गृ॒ह्णाति॑। ताः पु॒रस्ता॑दुप॑दधाति। ए॒ता वै ब्र॑ह्मवर्च॑स्या
आपः॑। मुख॑त ए॒व ब्र॑ह्मवर्च॑समव॑रुन्धे। तस्मा॑न्मुख॑तो
ब्र॑ह्मवर्च॑सित॑रः॥१९॥

कू॒प्या गृ॒ह्णाति॑। ता दक्षि॑णत॒ उप॑दधाति। ए॒ता वै
तेज॑स्विनी॒रापः॑। तेज॑ ए॒वास्य॑ दक्षि॑णतो द॑धाति।
तस्मा॑द्वक्षि॑णोऽर्ध॑स्तेज॑स्वित॑रः। स्था॒वरा॑ गृ॒ह्णाति॑। ताः
प॒श्चादु॑प॑दधाति। प्र॒तिष्ठि॑ता॒ वै स्था॑व॒राः। प॒श्चादे॒व प्र॒ति॑तिष्ठति।
वह॑न्तीर्गृ॒ह्णाति॑॥१००॥

ता उत्त॑रत॒ उप॑दधाति। ओज॑सा॒ वा ए॒ता वह॑न्तीरि॒वोद्ग॑तीरि॒व
आकू॑ज॒तीरि॒व धा॑वन्तीः। ओज॑ ए॒वास्यो॑त्त॒रतो॑ द॑धाति।

तस्मादुत्तरोऽर्धं ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य
उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।
पल्वल्या गृह्णाति। ता उपरिष्ठादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पल्व्याः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति। दिक्षूपदधाति।
दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते।
यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे। तं वा एतमरुणाः केतवो
वातरशना ऋषयोऽचिन्वन्। तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः।
प्रतिष्ठा९ शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसमिति।
शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य
उचैनमेवं वेद॥१०३॥

[४७]

जानुदग्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपा९ सर्वत्वाय।
पुष्करपर्ण९ रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो वै पुष्करपर्णम्।
सत्य९ रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्।
यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्धे। अथो
स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। आपमापामपः सर्वाः।
अस्मादस्मादितोऽमृतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह
संश्चस्करद्धिया इति। वाय्वश्चा रश्मिपतयः। लोकं

पृणच्छिद्रं पृण॥१०५॥

यास्ति॒स्रः पर॑म॒जाः। इन्द्र॒घोषा वो वसु॑भिरे॒वाह्ये॑वेति।
पञ्च॒चित॑य उप॒दधा॑ति। पाङ्गो॒ऽग्निः। यावा॑ने॒वाग्निः। तं चि॑नुते।
लो॒कं पृ॑णया द्वितीया॒मुप॑दधाति। पञ्च॒ पदा॒ वै वि॒राट्।
तस्या॒ वा इ॒यं पादः॑। अ॒न्तरि॑क्षं पादः॑। द्यौः पादः॑। दि॒शः
पादः॑। प॒रोर॑जाः पादः॑। वि॒राज्ये॑व प्र॒ति॑तिष्ठति। य ए॒तम॒ग्निं
चि॑नुते। य उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑॥१०६॥

[४८]

अ॒ग्निं प्र॑णीयोपसमा॒धाय॑। तम॒भित॑ ए॒ता अ॒बीष्ट॑का उप॒दधा॑ति।
अ॒ग्नि॒होत्रे॑ दर्शपूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॒न्धे चा॑तुर्मा॒स्येषु॑। अथो
आहुः। सर्वेषु॑ यज्ञ॒क्रतु॑ष्विति। अथ॑ ह स्माहारुणः
स्वा॒यम्भु॑वः। सा॒वि॒त्रः सर्वो॑ऽग्निरित्यन॑नुषङ्गं म॒न्याम॑हे। नाना॒
वा ए॒तेषां॑ वी॒र्या॑णि। क॒म॒ग्निं चि॑नुते॥१०७॥

स॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। सा॒वि॒त्रम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः।
क॒म॒ग्निं चि॑नुते। ना॒चि॒के॒तम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।
चा॒तुर्हो॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। वै॒श्व॒सृज॑म॒ग्निं
चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते॥१०८॥

उ॒पा॒नु॒वाक्य॑मा॒शुम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।
इ॒ममा॑रुणकेतु॒कम॒ग्निं चि॑न्वा॒न इति॑। वृषा॒ वा अ॒ग्निः।
वृषा॑णौ स॒स्फाल॑येत्। ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः। तस्मा॒न्नानु॑ष॒ज्यः।
सो॒त्तर॑वे॒दिषु॑ क्र॒तुषु॑ चिन्वीत। उ॒त्तर॑वे॒द्यां ह्य॑ग्निश्ची॒यते॑।

प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान् भवति। य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत् पशूनाम्। यदापः। पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान् भवति। य एवं वेद॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षणको भवति। य एवं वेद। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्। भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरश्चिन्वीत। वज्रो वा आपः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो यशस्कामः। ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्। वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरनन्तिदाहाय। न पुष्करपर्णानि हिरण्यं वाऽधितिष्ठेत्। एतस्याग्नेरनन्भ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्। नोदकस्याघातुकान्येनमोदकानि भवन्ति। अघातुका आपः। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥११३॥

[४९]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं

च नस्तन्वं च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु।
आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्भिः। अस्माकं भूत्वविता
तनूनाम्। आप्लवस्व प्रप्लवस्व। आण्डीभवज मा मुहुः।
सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुञ्चस्व स्वां पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते ते देहं
कल्पयन्तु। मा च ते ख्यास्मं तीरिषत्। उत्तिष्ठत मा स्वप्ता।
अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः। सूर्येण
सयुजोषसः। युवां सुवासाः। अष्टाचक्रा नवद्वारा॥११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्यां हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको
ज्योतिषाऽऽवृतः। यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनऽऽवृतां
पुरीम्। तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः कीर्तिं प्रजां ददुः।
विभ्राजमानां हरिणीम्। यशसा सम्परीवृताम्। पुरं
हिरण्मयीं ब्रह्मा॥११६॥

विवेशाऽपराजिता। पराडेत्यज्यामयी। पराडेत्यनाशकी।
इह चामुत्र चान्वेति। विद्वान्देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी
मन्द्रयते। यद्योषिद्यत्पतिव्रता। अरिष्टं यत्किं च क्रियते।
अग्निस्तदनुवेधति। अश्रुतांसः श्रुतासश्च॥११७॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापैक्षन्ते। इन्द्रमग्निं च
ये विदुः। सिकता इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः।
अस्माल्लोकादमुष्माच्च। ऋषिभिरदात्पृश्निभिः। अपैत वीत वि

च॑ सर्प॒तातः॑। येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॒ नूत॑नाः। अहो॑भिर॒द्विर॒क्तु-
भिर्व्य॑क्तम्॥११८॥

य॒मो द॑दात्वव॒सान॑मस्मै। नृ मु॑णन्तु नृपा॒त्वर्यः॑। अ॒कृष्टा ये
च॒ कृष्ट॑जाः। कु॒मारी॑षु क॒नीनी॑षु। जा॒रिणी॑षु च॒ ये हि॑ताः।
रेतः॑ पीता॒ आण्ड॑पीताः। अङ्गा॑रेषु च॒ ये हु॑ताः। उ॒भया॑न्
पुत्र॑पौत्र॒कान्। युवे॒ऽहं य॑मराज॑गान्। श॒तमि॑न्नु श॒रदः॑॥११९॥

अदो॒ यद्व॑ह्म॒ विल॑बम्। पि॒तृणां॑ च॒ यम॑स्य॒ चा।
वरु॑ण॒स्याश्वि॑नोर॒ग्नेः। म॒रुता॑ च वि॒हाय॑साम्। का॒मप्र॑यव॑णं मे
अस्तु॑। स ह्ये॒वास्मि॑ स॒नात॑नः। इति॑ नाको ब्र॒ह्मिश्र॑वो॒ रायो॑
धन॑म्। पु॒त्राना॑पो॒ देवी॑रि॒हऽऽहि॑त॥१२०॥

[५०]

विशी॑र्ष्णीं गृध्र॑शीर्ष्णीं च। अपे॒तो निर्ऋ॑तिः॒ ह॒थः। परि॑बाधः
श्वे॒तकु॑क्षम्। नि॒जङ्घ॑ः शब॒लोद॑रम्। स॒ तान् वा॑च्याय॒या स॒ह।
अ॒ग्ने नाश॑य स॒न्दृशः॑। ई॒र्ष्या॒सूये बु॑भुक्षाम्। म॒न्युं कृ॑त्यां च॒
दी॒धिरे। रथे॑न कि॒ःशु॑काव॑ता। अ॒ग्ने नाश॑य स॒न्दृशः॑॥१२१॥

[५१]

प॒र्जन्या॑य॒ प्रगा॑यत। दि॒वस्पु॑त्राय॒ मी॒ढुषे॑। स नो॑
य॒वस॑मिच्छतु। इ॒दं वचः॑ प॒र्जन्या॑य॒ स्वरा॑जे। हृ॒दो
अ॒स्त्वन्त॑र॒न्तद्यु॑योत। म॒योभू॑र्वातो॒ विश्व॑कृ॒ष्टयः॑ सन्त्व॒स्मे।
सु॒पिप्प॒ला ओष॑धी॒र्देव॑गो॒पाः। यो गर्भ॑मोष॒धीना॑म्। गवा॑

कृणोत्यर्वताम्। पुर्जन्यः पुरुषीणाम्॥१२२॥

[५२]

पुनर्माँमैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनर्ब्राह्मणमैतु
मा। पुनर्द्रविणमैतु मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्।
यदोषधीरप्यसंरद्यदापः। इदं तत्पुनराददे। दीर्घायुत्वाय
वर्चसे। यन्मे रेतः प्रसिच्यते। यन्म आजायते पुनः। तेन
माममृतं कुरु। तेन सुप्रजसं कुरु॥१२३॥

[५३]

अद्ध्यस्तिरोऽधाऽजायत। तव वैश्रवणः संदा। तिरोऽधेहि
सपत्नान्नः। ये अपोऽश्रन्ति केचन। त्वाष्ट्रीं मायां वैश्रवणः।
रथं सहस्रवन्धुरम्। पुरुश्चक्रं सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि
नो बलिम्। यस्मै भूतानि बलिमावहन्ति। धनं गावो हस्ति
हिरण्यमश्वान्॥१२४॥

असाम सुमतौ यज्ञियस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं
विराजम्। सुदर्शने च क्रौञ्चे च। मैनागे च महागिरौ।
शतद्वाट्टारगमन्ता। संहार्यं नगरं तव। इति मन्त्राः।
कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलिं हरेत्। हिरण्यनाभये
वितुदये कौबेरायायं बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलिं हत्वोपतिष्ठेत्।
क्षत्रं क्षत्रं वैश्रवणः। ब्राह्मणा वयं स्मः। नमस्ते

अस्तु मा मां हिंसीः। अस्मात्प्रविश्यान्नमद्धीति। अथ
तमग्निमादधीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः।
तिरोऽधा भुवः॥१२६॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां
लोकानामाधिपत्ये सीदेति। अथ तमग्निमिन्धीत।
यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः स्वाहा। तिरोऽधा
भुवः स्वाहा। तिरोऽधाः स्वः स्वाहा। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः
स्वाहा। यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीर्हुता भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत। परं
सुप्तजनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः
सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था
न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विधातुको भ्राता। ममान्तरहृदये
श्रितः॥१२८॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवधीत्। मयि
स्वाहा। राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने। नमो वयं वैश्रवणाय
कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्रवणो
ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय। महाराजाय नमः। केतवो
अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधा हि।
सुमाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु।
दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम
सन्दृशि॥१२९॥

[५४]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः
समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी।
चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयात्।
औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमि-
त्येतेनऽनुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

असञ्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये।
चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति
व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः।
अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकं संस्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा-
नः शन्तमेत्योषधीरालुभते। सुमृडीकैति भूमिम्। एवमपवर्गे।
धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्।
यथाशक्ति वा। एवस्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत।
तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[५५]

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ संस्तूयामि। व्यशेम देवहितं यदायुः।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम
ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां
वयं स्वर्गं लोकमैष्यामो वयमैष्याम इति तेऽसुराः
सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा
अमुह्युस्ते न प्राजानुस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं
लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्
प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो
यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते
यजत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत याजयेद्यजत वा
यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं
बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं
प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान्
प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत् तानि वरमवृणीतऽऽदित्यो
नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति
तस्मादुत्तिष्ठन्तं ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं योधयन्ति
यावदस्तमन्वगात्तानि ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रियाऽभिमन्त्रितेनाम

शाम्यन्ति तदु ह वा एते ब्रह्मवादिनः पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां
 गायत्रियाऽभिमन्त्रिता आप ऊर्ध्वं विक्षिपन्ति ता एता आपो
 वज्रीभूत्वा तानि रक्षांसि मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति
 यत्प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति तेन पाप्मानम् अवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तं
 यन्तम् आदित्यमभिध्यायन् कुर्वन् ब्राह्मणो विद्वान्सकलं
 भद्रमश्रुतेऽसावादित्यो ब्रह्मेति ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य एवं
 वेद॥ २॥

[२]

यद्देवा देवहेळनं देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
 मुश्चतर्तस्यर्तेन मामिता देवा जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृत-
 मूदिमा। तस्मान्न इह मुश्चत विश्वे देवाः सजोषंसः। ऋतेन
 द्यावापृथिवी ऋतेन त्वं सरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं
 चानृतमूदिमा। इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः।
 ते नो मुश्चन्त्वेनसो यदन्यकृतमारिमा। सजातशंसादुत
 जामिशंसाज्यायसः शंसादुत वा कनीयसः। अनाधृष्टं
 देवकृतं यदेनस्तस्मात् त्वमस्माञ्जातवेदो मुमुग्धि॥ ३॥

यद्वाचा यन्मनसा बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवज्ज्यां शिशैर्यदनृतं
 चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्यः प्रमुश्चतु
 चकृम यानि दुष्कृता। येन त्रितो अर्णवान्निर्बभूव येन
 सूर्यं तमसो निर्मुमोच। येनेन्द्रो विश्वा अजहादरातीस्तेनाहं
 ज्योतिषा ज्योतिरानशान आक्षि। यत्कुसीदमप्रतीत्तं मयेह

येन॑ य॒मस्य॑ नि॒धिना॒ चरा॑मि। ए॒तत्तद॑ग्रे अ॒नृणो॑ भ॒वामि॑
जी॒वन्ने॒व प्र॒ति तत्ते॑ द॒धामि॑। य॒न्मयि॑ मा॒ता यदा॑ पि॒पेष॑
यद॒न्तरि॑क्षं॒ यदा॑श॒साति॑कामामि त्रि॒ते दे॒वा दि॒वि जा॒ता
यदा॑प॒ इमं॑ मे॒ वरु॑ण॒ तत्त्वा॑ या॒मि त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं नो॑
अ॒ग्रे त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑॥४॥

[३]

यददी॑व्य॒नृणम॒हं ब॒भूवा॑दित्स॒न्वा सञ्ज॑गर॒ जनै॑भ्यः।
अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒दिन्द्र॑श्च संविदा॒नौ प्रमु॑ञ्चताम्। यद्ध॒स्ताभ्यां
च॒कर॒ किल्बि॑षाण्य॒क्षाणां॑ व॒श्रुमु॑प॒जिघ्र॑मानः। उ॒ग्रं प॒श्या
च॑ रा॒ष्ट्रभृ॑च्च॒ तान्य॑प्स॒रसा॒वनु॑दत्तामृ॒णानि॑। उ॒ग्रं प॒श्ये
रा॒ष्ट्रभृ॑त्कि॒ल्बिषा॑णि॒ यदक्ष॑वृत्त॒मनु॑दत्तमे॒तत्। ने॒न॑ ऋ॒णानृ॑णव॒
इत्स॑मानो य॒मस्य॑ लो॒के अधि॑रञ्जु॒राय॑। अ॒व ते॒ हेळ॑
उदु॑त्त॒ममि॑मं मे॒ वरु॑ण॒ तत्त्वा॑ या॒मि त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं
नो अ॒ग्रे। सङ्कु॑सुको॒ विकु॑सुको॒ निर्ऋ॑थो यश्च॑ निस्व॒नः।
तेऽ(१)स्मद्य॑क्ष॒मना॑गसो दू॒रादू॒रम॑चीचतम्। निर्य॑क्ष॒मम॑चीचते
कृ॒त्यां निर्ऋ॑तिं च। तेन॒ योऽ(१)स्मत्स॑मृच्छा॒तै तम॑स्मै
प्रसु॑वामसि। दुःश॒ःसा॒नुश॒ःसा॒भ्यां घ॒णेना॑नुघ॒णेन॑ च।
तेना॒न्योऽ(१)स्मत्स॑मृच्छा॒तै तम॑स्मै प्रसु॑वामसि। सं वर्च॑सा॒
पय॑सा॒ सन्त॑नूभि॒रग॑न्महि॒ मन॑सा॒ स॒ शिवे॑न। त्वष्टा॑ नो॒
अत्र॑ विद॑धातु रा॒योऽनु॑मार्ष्टु॒ तन्वो॑(१) यद्वि॑लिष्टम्॥५॥

[४]

आयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒द्यम॒ग्निर्वरे॑ण्यः। पुन॑स्ते प्रा॒ण आया॑ति
परा॒यक्ष्म॑ सुवामि ते। आ॒युर्दा अ॒ग्ने ह॒विषो॑ जुषा॒णो
घृत॑प्र॒तीको॑ घृतयो॑निरेधि। घृतं पी॒त्वा मधु॑ चारु॒ गव्यं॑
पि॒तेव॑ पु॒त्रम॒भिर॑क्षतादि॒मम्। इ॒मम॑ग्न॒ आयु॑षे वर्च॑से कृधि
ति॒ग्ममो॑जो वरु॒ण स॑शिश॒धि। मा॒तेवा॑स्मा अ॒दिते॑ शर्म
यच्छु॑ वि॒श्वे देवा॑ जर॑दष्टि॒र्यथा॑ऽसत्। अ॒ग्न आ॒यू॑षि पव॒स
आ सु॒वोर्ज॑मिषं च नः। आ॒रे बा॑धस्व दु॒च्छुना॑म्। अ॒ग्ने पव॑स्व
स्वपा॑ अ॒स्मे वर्चः॑ सु॒वीर्य॑म्। दध॑द्र॒यिं मयि॑ पोष॑म्॥६॥

अ॒ग्निर्ऋ॑षिः पव॑मानः पा॒ञ्चज॑न्यः पु॒रोहि॑तः। तमी॑महे
महा॑ग॒यम्। अ॒ग्ने जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जात॑वेदो
नुद॑स्व। अ॒स्मे दी॑दिहि सु॒मना॒ अहे॑ळ॒च्छर्म॑न्ते स्याम त्रि॒वरू॑थ
उ॒द्भौ। स॒हसा॑ जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताञ्जात॑वेदो
नुद॑स्व। अधि॑ नो ब्रूहि सु॒मन॑स्यमा॒नो व॒यः स्या॑म
प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्। अ॒ग्ने यो नो॑ऽभि॒तो ज॒नो वृ॒को वा॒रो
जिघा॑सति। ता॑स्त्वं वृ॒त्रहं॑ जहि वस्व॒स्मभ्य॑माभ॑र। अ॒ग्ने
यो नो॑ऽभि॒दास॑ति स॒मानो॑ यश्च॒ निष्ठः॑। तं व॒यः स॒मिधं॑
कृ॒त्वा तुभ्य॑म॒ग्नेऽपि॑ दध्म॑सि॥७॥

यो नः॑ शपा॒दश॑पतो॒ यश्च॑ नः॑ शप॑तः शपा॑त्। उ॒षाश्च॒ तस्मै॑
नि॒मृक् सर्वं॑ पा॒पः स॒मूह॑ताम्। यो नः॑ स॒पत्नो॒ यो र॑णो

मर्तोऽभिदासन्ति देवाः। इध्मस्यैव प्रक्षायतो मा तस्योच्छेषि
किं चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्मि यश्च
माम्। सर्वाऽस्तानग्ने सन्दह याऽश्वाहं द्वेष्मि ये च माम्।
यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जनः। निन्दाद्यो
अस्मान्दिप्साच्च सर्वाऽस्तान्मष्मषा कुरु। सःशितं मे
ब्रह्म सःशितं वीर्या(१)म्बलम्। सःशितं क्षत्रं मे जिष्णु
यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदैषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो
बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म् अहम्।
पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः
प्राणः पुनराकूतं म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्।
वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतासु। स
एतान्पाशान् प्रमुचन् प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्।
वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यत्सङ्गरमभिधावाभ्याशाम्।
अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तत्सुवामि।
अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य
यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष्व लोकान्कृधि
बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनैरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान्
पथो अनुष्व। स प्रजानन्प्रतिगृणीत विद्वान्प्रजापतिः
प्रथमजा ऋतस्य। अस्माभिर्दत्तं जरसः परस्तादच्छित्रं

तन्तुमनुसञ्चरेम॥१॥

त॒तं तन्तु॑मन्वे॒के अनु॑ सञ्च॑रन्ति॒ येषां॑ द॒त्तं पि॒त्र्यमा॑यनवत्।
 अ॒बन्ध्वे॒के द॑द॒तः प्र॑यच्छा॒द्वातुं॑ चेच्छ॒क्रवा॒ः सः स्व॑र्ग ए॒षाम्।
 आ॒र॒भे॒थाम॑नु स॒र॒भे॒थाः॑ स॒मा॒नं प॑न्था॒मव॑थो घृ॒तेन॑। यद्वा॑
 पूर्तं॑ परि॒विष्टं॑ यद॒ग्नौ तस्मै॑ गो॒त्राये॒ह जा॑या॒पती॑ स॒र॒भे॒थाम्।
 यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॑त द्यां यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॒ःसि॒म।
 अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑दे॒नसो॑ गा॒रु॒हप॑त्य॒ उन्नो॑ नेषद्दुरि॒ता या॑नि
 चकृ॑म। भू॒मि॒र्मा॒ताऽदि॑तिर्नो ज॒नित्रं॑ भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्षम॒भि॒शस्त॑
 ए॒नः। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॑तृयाच्छं भ॒वासि॑ जा॒मि मि॒त्वा मा
 वि॑वित्सि लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः॑ सु॒कृतो॑ म॒दन्ते॑ वि॒हाय॑ रोगं
 त॒न्वा(१)॑ स्वाया॑म्। अ॒श्लो॒णाङ्गैर॑हु॒ताः स्व॑र्गे तत्र॑ पश्येम
 पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्। यद॒न्नम॑द्यन्ते॒न दे॒वा दा॑स्यन्नदा॑स्यन्नु॒त
 वा॑ करिष्यन्। यद्दे॒वानां॑ चक्षुष्या॒गो अ॑स्ति॒ यदे॒व किं॑
 च॑ प्रतिजग्रा॒हम॑ग्नि॒र्मा तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। यद॒न्नम॑ग्निं
 बहु॒धा वि॑रू॒पं वा॒सो हि॑र॒ण्यमु॑त गा॒म॒जाम॑वि॒म्। यद्दे॒वानां॑
 चक्षुष्या॒गो अ॑स्ति॒ यदे॒व किं॑ च॑ प्रतिजग्रा॒हम॑ग्नि॒र्मा
 तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। यन्मया॑ मन॒सा वा॒चा कृ॑तमे॒नः
 कदा॑चन। सर्वस्मा॑त्तस्मा॑न्मेळितो मो॒ग्धि॒ त्वः हि॑ वे॒त्थ
 यथा॑त॒थम्॥१०॥

वात॑र॒शना॑ ह॒ वा ऋष॑यः श्रम॑णा ऊ॒र्ध्वम॑न्थि॒नो
 ब॑भूवु॒स्तानृष॑योऽर्थ॑माय॒ऽस्ते नि॒लाय॑मचर॒ऽस्तेऽनु॑प्रविशुः
 कू॒श्माण्डा॑नि ता॒ऽस्तेष्व॑न्विन्द॒ञ्छृद्ध॑या च॒ तप॑सा च॒
 तानृष॑योऽब्रुवन्क॒था नि॒लायं॑ चर॒थेति॑ त ऋ॒षीन्ब्रुव॑न्नमो
 वोऽस्तु॒ भगव॑न्तोऽस्मिन्धा॑मि॒ केन॑ वः सपर्या॑मेति॒
 तानृष॑योऽब्रुवन्प॒वित्रं॑ नो ब्रूत॒ येना॑रेपसः॒ स्यामे॑ति॒ त ए॒तानि॑
 सू॒क्तान्य॑पश्यन् यदे॒वा देव॑हेळ॒नं यददी॑व्य॒नृणम॑हं ब॑भूवऽऽयु॒ष्टे
 वि॒श्वतो॑ दध॒दित्ये॑तैराज्यं जुहु॒त वैश्वान॑राय॒ प्रति॑वेदयाम॒
 इत्यु॑पतिष्ठत॒ यद॑र्वा॒चीन॑मेनो॒ भ्रूण॑हत्यायास्तस्मा॑न्मोक्ष्यध्व॒
 इति॑ त ए॒तैर॑जुह्वु॒स्तेऽरे॑पसोऽभवन्कर्मा॑दिष्वे॒तैर्जु॑ह्यात्पू॒तो
 दे॒वलोकान्त्सम॑श्नुते॥११॥

[७]

कू॒श्माण्डैर्जु॑ह्याद्योऽपू॒त इव॒ मन्ये॑त॒ यथा॑ स्ते॒नो यथा॑
 भ्रूण॑हैवमेष भ॑वति योऽयो॒नौ रे॒तः सि॒ञ्चति॑ यद॑र्वा॒चीन॑मेनो॒
 भ्रूण॑हत्यायास्तस्मा॑न्मुच्यते याव॒देनो॑ दी॒क्षामु॑पैति दीक्षित॒ एतैः
 सं॒तति॑ जु॒होति॑ संवत्सरं दी॒क्षितो॑ भ॑वति संवत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑
 पु॒नीते॒ मासं॑ दीक्षितो भ॑वति यो मा॒सः स सं॑वत्स॒रः
 संवत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॒ चतु॑र्विंशति॒ रात्री॑र्दीक्षितो
 भ॑वति चतु॑र्विंशति॒रर्ध॑मा॒साः सं॑वत्स॒रः संवत्स॒रादे॒वऽऽत्मानं॑
 पु॒नीते॒ द्वाद॑श॒ रात्री॑र्दीक्षितो भ॑वति द्वाद॑श॒ मासाः॑

संवत्सरः संवत्सरादेवऽऽत्मानं पुनीते षड्रात्रीर्दीक्षितो
 भवति षड्वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरादेवऽऽत्मानं
 पुनीते तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो भवति त्रिपदा गायत्री
 गायत्रिया एवऽऽत्मानं पुनीते न मांसमश्रीयान्न
 स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत् जुगुप्सेतानृतात्पयो ब्राह्मणस्य
 व्रतं यवागू राजन्यस्यामिक्षा वैश्यस्याथो सौम्येष्वध्वर
 एतद्व्रतं ब्रूयाद्यदि मन्येतोपदस्यामीत्योदनं धानाः सक्तू
 घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अजान् ह वै पृथ्वींस्तपस्यमानान् ब्रह्म स्वयम्भ्वभ्यानर्षत्
 ऋषयोऽभवन्तदृषीणामृषित्वं तां देवतामुपातिष्ठन्त
 यज्ञकामास्त एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त
 यदृचोऽध्यगीषत् ताः पयआहुतयो देवानामभवन् यद्यजूंषि
 घृताहुतयो यत्सामानि सोमाहुतयो यदथर्वाङ्गिरसो
 मध्वाहुतयो यद्ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पाङ्गाथा
 नाराशंसीर्मेदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः क्षुधं पाप्मानमपाघ्नन्नपहत
 देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पञ्च वा एते महायज्ञाः संतति प्रतायन्ते सतति सन्तिष्ठन्ते
 देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति
 यदग्नौ जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः

स्वधा करोत्यप्यपस्तपितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्धूतेभ्यो बलिः
 हरति तद्धूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति
 तन्मनुष्ययज्ञः सन्तिष्ठते यत्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं
 यजुः सामं वा तद्ब्रह्मयज्ञः सन्तिष्ठते यदृचोऽधीते पयसः
 कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य
 कूल्या यत्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो
 मधोः कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मेदसः कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति
 यदृचोऽधीते पयआहुतिभिरेव तद्देवांस्तर्पयति यद्यजूंषि
 घृताहुतिभिर्यत्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वा-
 हुतिभिर्यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मेदाहुतिभिरेव तद्देवांस्तर्पयति त एनं तृप्ता
 आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च
 तर्पयन्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादच्छदिदर्श उदीच्यां
 प्रागुदीच्यां वोदित आदित्ये दक्षिणत उपवीर्योपविश्य
 हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य सकृदुपस्पृश्य
 शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य यत्रिराचामति
 तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन यजूंषि
 यत्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यत्सव्यं पाणिं पादौ

प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते
 तेनार्थवर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा
 प्राडासीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां रसो
 यद्दर्भाः सरसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा
 सपवित्रावोमिति प्रतिपद्यत एतद्वै यजुस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा
 वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाऽभ्युक्तमृचो अक्षरे परमे व्योमन्
 यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
 य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः
 स्वरित्याहैतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्ताथ
 सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पृच्छोऽर्धर्चशोऽनवानं सविता
 श्रियः प्रसविता श्रियमेवऽऽप्रोत्यथो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा
 छन्दांसि प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत् दिवा नक्तं वेति ह
 स्माऽऽह शौच आह्वेय उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत
 ब्रजन्नुताऽऽसीन उत शयानोऽधीयीतैव स्वाध्यायं तपस्वी
 पुण्यो भवति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे
 नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः नमो वाचे
 नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो
 यद्वाह्मणस्तस्मात्तरहि तेऽक्षिणं तपति तदेषाऽभ्युक्ता।
 चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा-
 द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति
 स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक्
 सायमवभृथो नमो ब्रह्मण इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप
 उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति सा दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वर्षः
 हविः स्तनयिर्बुर्वषद्धारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषद्धारो
 वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति
 विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायाः
 स्वाध्यायमधीते तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं
 नाकं रोहत्युत्तमः समानानां भवति यावन्तं ह वा इमां
 वित्तस्य पूर्णां ददत्स्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति
 भूयांसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं
 गच्छति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः
 समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उपस्युदिते
 व्रजं स्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसं

स्वाध्यायमधीते॒ सर्वा॑ल्लौ॒काञ्ज॑यति॒ सर्वा॑ल्लौ॒कान॑नृ॒णोऽनु॒-
 सञ्च॑रति॒ तदे॒षाभ्यु॑क्ता। अनृ॒णा अ॒स्मिन्न॑नृ॒णाः पर॑स्मि॒-
 स्तृती॑र्ये॒ लो॒के अ॑नृ॒णाः स्या॑म। ये दे॒व्याना॑ उ॒त पि॑तृ॒याणाः
 सर्वा॑न्प॒थो अ॑नृ॒णा आ॒क्षीये॑मेत्य॒ग्निं वै जा॒तं पा॒प्मा ज॑ग्राह
 तं दे॒वा आ॑हु॒तीभिः पा॒प्मान॑मपा॒घ्नन्ना॑हु॒तीनां य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञस्य॑
 दक्षि॑णाभिर्दक्षि॑णानां ब्राह्म॒णेन॑ ब्राह्म॒णस्य॑ छन्दो॒भिश्छन्द॑साः
 स्वाध्या॑येनाप॒हतपा॒प्मा स्वाध्या॑यो दे॒वप॑वि॒त्रं वा ए॒तत्तं
 योऽनू॑त्सृजत्यभा॒गो वा॒चि भ॑वत्यभा॒गो ना॒के तदे॒षाऽभ्यु॑क्ता।
 यस्ति॒त्याजं॑ सखि॒विद॑ः सखा॒यं न तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो
 अ॑स्ति। यदी॑ः शृ॒णोत्य॑ल॒कः शृ॒णोति॑ न हि प्र॒वेदं॑ सुकृ॒तस्य॑
 पन्था॑मिति॒ तस्मा॑त्स्वाध्या॒योऽध्ये॑त॒व्यो यं यं क्र॑तुमधी॒ते
 तेन॑ तेनास्येष्टं भ॑वत्य॒ग्नेर्वायो॑रा॒दित्य॑स्य सायु॒ज्यं गच्छ॑ति
 तदे॒षाऽभ्यु॑क्ता। ये अ॒र्वाङ्मु॒त वा पुरा॑णे वे॒दं वि॒द्वाः संम॑भितो
 वद॑न्त्यादि॒त्यमे॒व ते परि॑वदन्ति॒ सर्वे॑ अ॒ग्निं द्वि॒तीयं
 तृती॑यं च ह॒ःसमि॑ति॒ याव॑ती॒र्वे दे॒वता॒स्ताः सर्वा॑ वेद॒विदि॑
 ब्राह्म॒णे व॑सन्ति॒ तस्मा॑द्ब्राह्म॒णेभ्यो॑ वेद॒विद्भ्यो॑ दि॒वे दि॒वे
 नम॑स्कु॒र्यान्ना॒श्लीलं॑ की॒र्तये॑दे॒ता ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्य॑त इ॒व वा ए॒ष प्रे॒व रि॑च्यते॒ यो या॒जय॑ति॒ प्रति॑
 वा गृ॒ह्णाति॑ या॒जयि॑त्वा॒ प्रति॑गृ॒ह्य वाऽन॑श्न॒न्निः स्वा॑ध्या॒यं
 वे॒दम॑धी॒यीत॑ त्रिरा॒त्रं वा सा॒वित्रीं॑ गा॒यत्रीम॑न्वातिरेचयति॒ वरो॑

दक्षिणा वरैणैव वरं स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२०॥

[१६]

दुहे ह वा एष छन्दांसि यो याजयति स
येन यज्ञक्रतुना याजयेत्सोऽरण्यं परेत्य शुचौ देशे
स्वाध्यायमेवैनमधीयन्नासीत तस्यानशनं दीक्षा स्थानमुपसद
आसनं सुत्या वाग्जुहूर्मन उपभृद्धृतिर्ध्रुवा प्राणो हविः
सामाध्वर्युः स वा एष यज्ञः प्राणदक्षिणोऽनन्तदक्षिणः
समृद्धतरः॥२१॥

[१७]

कृतिधावकीर्णी प्रविशति चतुर्थेत्याहुर्ब्रह्मवादिनो मरुतः
प्राणैरिन्द्रं बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण
तस्यैतां प्रायश्चित्तिं विदां चकार सुदेवः काश्यपो यो
ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्यायां रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय
द्विराज्यस्योपघातं जुहोति कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि
काम कामाय स्वाहा कामाभिर्द्रुग्धोऽस्म्यभिर्द्रुग्धोऽस्मि काम
कामाय स्वाहेत्यमृतं वा आज्यममृतमेवऽऽत्मन्धत्ते
हुत्वा प्रयताञ्जलिः कवातिर्यङ्मुग्निमभिमन्त्रयेत् सं
माऽऽसिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः। सं
माऽयमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलेन चऽऽयुष्मन्तं करोतु
मेति प्रति हास्मै मरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं
प्रति बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरत्सर्वं सर्वतनुर्भूत्वा

सर्वमायुरेति त्रिरभिमन्त्रयेत् त्रिषत्या हि देवा योऽपूत
इव मन्येत स इत्थं जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत
एवऽऽत्मानमायुरेवऽऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेणैव वरः
स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म
प्रपद्ये ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं
ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं
प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य
यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा
विष्णुरुहृदयः संवत्सरः प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं
मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत्
इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स वा एष दिव्यः शांकरः
शिशुमारस्तः ह य एवं वेदापं पुनर्मृत्युं जयति जयति
स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते
नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य
क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि
त्वां भूतान्युप पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः
शिशुकुमाराय नमः॥२३॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
 नमो नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां
 प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः प्रतीच्यै दिशे याश्च देवता
 एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम उदीच्यै दिशे याश्च
 देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम ऊर्ध्वायै दिशे
 याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमोऽधरायै
 दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो
 नमोऽवान्तरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
 नमो नमो गङ्गायमुनयोर्मध्ये ये वसन्ति ते मे प्रसन्नात्मानश्चिरं
 जीवितं वर्धयन्ति नमो गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमो नमो
 गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमः॥२४॥

---

[२०]

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम
 ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
 करोमि॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः सुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बर्हिः। केतो
अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवक्ता। प्राणो
हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम ते नाम।
विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। आऽस्मासु
नृमण्यन्धात्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥ _____ [१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।
वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय
वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥ _____ [२]

अग्निर्होता। अश्विनाध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता।
सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रुतास्त
इन्द्र सोमाः। वातापेर्हवनश्रुतः स्वाहा॥३॥

अग्निर्होताऽष्टौ॥ _____ [३]

सूर्य ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा।

अङ्गैर्यज्ञम्। पृथिवी२ शरीरैः। वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचा।
अच्छिद्रया जुहो॥ दिवि देवावृध२ होत्रा मेरयस्व स्वाहा॥ ४॥

सूर्यं ते नव॥ _____ [४]

महाहविरहोता॥ सत्यहविरध्वर्युः। अच्युतपाजा अग्नीत्।
अच्युतमना उपवक्ता। अनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्च यज्ञस्याभिगरौ।
अयास्य उद्गाता। वाचस्पते हृद्विधे नामन्। विधेम ते नाम।
विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोममपात्। मा
दैव्यस्तन्तुश्छेदि मा मनुष्यः। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै
स्वाहा॥ ५॥

अपात्रीणि च॥ _____ [५]

वाग्धोता॥ दीक्षा पत्नी॥ वातोऽध्वर्युः। आपोऽभिगरः। मनो
हविः। तपसि जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्म स्वयम्भु। ब्रह्मणे
स्वयम्भुवे स्वाहा॥ ६॥

वाग्धोता नव॥ _____ [६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं
यशः। यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु
प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। भर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता।
स प्रतिष्ठा॥ ७॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्।
अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्ठाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं

यशः। वि॒ष्टाश्च॑ मे भूयात्। वा॒युः प॒ञ्च॑होता। स प्रा॒णः। स मे॑
ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। प्रा॒णश्च॑ मे भूयात्॥८॥

च॒न्द्रमाः ष॒ड्द्वो॑ता। स ऋ॒तून्क॑ल्पयाति। स मे॑ ददातु प्र॒जां
प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। ऋ॒तव॑श्च मे कल्पन्ताम्। अन्न॑ स॒प्त॒हो॑ता।
स प्रा॒णस्य॑ प्रा॒णः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। प्रा॒णस्य॑
च मे प्रा॒णो भू॑यात्। द्यौर॒ष्ट॒हो॑ता। सो॒ऽनाधृ॑ष्यः॥९॥

स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। अ॒नाधृ॑ष्यश्च भूयासम्।
आ॒दि॒त्यो न॑वहोता। स ते॒ज॒स्वी। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑
यशः। ते॒ज॒स्वी च॑ भूयासम्। प्र॒जाप॑तिर्दशहोता। स इ॒द॑
सर्वम्। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। सर्वं॑ च मे
भूयात्॥१०॥

प्र॒ति॒ष्ठा प्रा॒णश्च॑ मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥—————[७]

अ॒ग्नि॒र्यजु॑र्भिः। स॒वि॒ता स्तोमैः॑। इन्द्र॑ उक्थाम॒दैः।
मि॒त्रावरु॑णावा॒शिषा॑। अ॒ङ्गिर॑सो धिष्णि॒धैर॒ग्निभिः॑। म॒रुतः॑
सदो॒हवि॑र्धानाभ्याम्। आपः प्रोक्ष॑णीभिः। ओष॑धयो ब॒र्हिषा॑।
अदि॑तिर्वेद्या। सोमो॑ दीक्षया॥११॥

त्वष्टे॒ध्मेन॑। विष्णु॑र्य॒ज्ञेन॑। वस॑व आ॒ज्येन॑। आ॒दि॒त्या
दक्षि॑णाभिः। विश्वे॑ दे॒वा ऊ॒र्जा। पू॒षा स्व॑गाका॒रेण॑। बृह॑स्पतिः
पुरो॑धया। प्र॒जाप॑तिरुद्गी॒थेन॑। अ॒न्तरि॑क्षं प॒वित्रे॑ण। वा॒युः
पात्रैः॑। अ॒ह॑ श्रद्धया॥१२॥

दीक्षया पात्रैरेकं च॥—————[८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतेः। पृथ्या पृष्णः। वाग्वायोः। दीक्षा
सोमस्य। पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्।
आदित्यानां जगती। विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्क्तिः। प्रजापतेरनुमतिः। मित्रस्य
श्रद्धा। सवितुः प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो
रोहिणी। ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युत्। चतस्रो
दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च
वृष्टिश्च। त्विषिश्चापंचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृता
च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुग्दिशः षट्॥ _____ [९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पृष्णो
हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि
दक्षिणेऽग्नये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमंश्याम्। वयो दात्रे।
मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः
कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामश्च समुद्रमाविश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्।
वरुणायश्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पृष्णेऽविम्। निर्ऋत्या

अश्वतरगर्दभौ। हिमवन्तो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सराभ्यः स्रगलं
करुणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण
ओदनम्। समुद्रायार्पः॥१७॥

उत्तानायङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः
प्रत्नथा नाकमारुहत्। दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः।
स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनम्। समानमज्मा परियाति
जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय
रथम्। तेनामृतत्वमेश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु
प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता।
कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमा विश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु॥१९॥

दाता पुरुषमपः प्रतिग्रहीत्रे नव च॥ [१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्यात्मानं दशधा चरन्तम्।
अन्तः समुद्रे मनसा चरन्तम्। ब्रह्मान्वविन्दुदशहोतारमर्णे।
अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्। एकः सन्बहुधा विचारः।
शतः शुक्राणि यत्रैकं भवन्ति। सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे
होतारो यत्रैकं भवन्ति। समानसीन आत्मा जनानाम्॥२०॥

अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा। सर्वाः प्रजा यत्रैकं

भवन्ति। चतुर्होतारो यत्र सम्पदं गच्छन्ति देवैः। समानसीन
आत्मा जनानाम्। ब्रह्मेन्द्रमग्निं जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव
आत्मानं सवितारं बृहस्पतिम्। चतुर्होतारं प्रदिशोऽनु
क्लृप्तम्। वाचो वीर्यं तपसाऽन्वविन्दत्। अन्तः प्रविष्टं
कर्तारमेतम्। त्वष्टारं रूपाणि विकुर्वन्तं विपश्चिम्॥२१॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो
निचिक्वुः। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं
गुहासु। अमृतेन क्लृप्तं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं
कवयो निचिक्वुः। शतं नियुतः परिवेद विश्वा विश्ववारः।
विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्यात्मा निहितः पञ्चहोता। अमृतं
देवानामायुः प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रं राजानं सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो
निचिक्वुः। रश्मिं रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य
पदे कवयो निपान्ति। य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति।
अनिर्भिण्णः सन्नथं लोकान् विचष्टे। यस्याण्डकोशं
शुष्ममाहुः प्राणमुल्बम्। तेन क्लृप्तोऽमृतेनाहमस्मि। सुवर्णं
कोशं रजसा परीवृतम्। देवानां वसुधानीं विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामुं कलां विचक्षते। पादं षड्भौतुर्न
किलाविवित्से। येनर्तवः पञ्चधोत क्लृप्ताः। उत वा षड्धा
मनसोत क्लृप्ताः। तं षड्भौतारमृत्तुभिः कल्पमानम्।

ऋतस्य॑ प॒दे क॒वयो॑ निपा॑न्ति। अ॒न्तः प्रवि॑ष्टं क॒र्तार॑मेतम्।
अ॒न्तश्च॑न्द्रम॑सि॒ मन॑सा चर॑न्तम्। स॒हैव स॑न्तं न वि॒जान॑न्ति
दे॒वाः। इन्द्र॑स्या॒त्मान॑श्च शत॒धा चर॑न्तम्॥२४॥

इन्द्रो॑ राजा॒ जग॑तो॒ य ईशै॑। स॒प्तहो॑ता स॒प्तधा॑ वि॒क्लृप्तः॑।
परे॑ण॒ तन्तुं॑ परि॒षिच्य॑मानम्। अ॒न्तरा॑दित्ये॒ मन॑सा चर॑न्तम्।
दे॒वाना॑श्च॒ हृदयं॑ ब्रह्मा॒न्ववि॑न्दत्। ब्रह्मै॒तद्ब्रह्म॑ण॒ उज्ज॑भार। अ॒र्कश्च॑
श्चोत॑न्तश्च॒ सरि॑रस्य॒ मध्ये॑। आ यस्मि॑न्त॒सप्त॑ पे॒रवः॑। मेह॑न्ति
बहु॒लाश्च॑ श्रियम्। ब॒ह्वश्वामि॑न्द्र गोम॑तीम्॥२५॥

अच्यु॑तां बहु॒लाश्च॑ श्रियम्। स हरि॑र्वसु॒वित्त॑मः। पे॒रुरिन्द्रा॑य
पि॒न्वते। ब॒ह्वश्वामि॑न्द्र गोम॑तीम्। अच्यु॑तां बहु॒लाश्च॑ श्रियम्।
मह्य॑मिन्द्रो॒ निय॑च्छतु। श॒तश्च॑ श॒ता अ॑स्य यु॒क्ता हरी॑णाम्।
अ॒र्वाडा॑ या॒तु वसु॑भी र॒श्मिरिन्द्रः॑। प्रम॑ह॒माणो॑ बहु॒लाश्च॑
श्रियम्। र॒श्मिरिन्द्रः॑ सवि॒ता मे॒ निय॑च्छतु॥२६॥

घृ॒तं तेजो॑ मधु॒मदिन्द्रि॑यम्। मय्य॑यम॒ग्निर्दधा॑तु। हरि॑ः प॒तङ्गः॑
प॒टरी॑ सु॒पर्णः॑। दि॒विक्षि॑यो नभ॑सा॒ य एति॑। स न॒ इन्द्रः॑
का॒मव॑रं द॑दातु। पञ्चा॑रं च॒क्रं परि॑वर्तते पृथु॑। हि॒रण्य॑ज्योतिः
स॒रि॒रस्य॑ मध्ये॑। अज॑स्रं ज्योति॒र्नभ॑सा॒ सर्प॑देति। स न॒ इन्द्रः॑
का॒मव॑रं द॑दातु। स॒प्त यु॑ञ्जन्ति॒ रथ॑मेक॒चक्रम्॥२७॥

एको॑ अश्वो॒ वह॑ति स॒प्तना॑मा। त्रि॒नाभिं॑ च॒क्रम॑जर॒मन॑र्वम्।
येने॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि तस्थुः। भ॒द्रं पश्य॑न्त॒ उप॑सेदुर॒ग्रे। तपो॑

दीक्षामृषयः सुवर्विदः। ततः क्षत्रं बलमोजंश्च जातम्। तदस्मै
देवा अभि सन्नमन्तु। श्वेतः रश्मिं बौभुज्यमानम्। अपां
नेतारं भुवनस्य गोपाम्। इन्द्रं निचिंक्युः परमे व्योमन्॥२८॥

रोहिणीः पिङ्गला एकरूपाः। क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः।
शतः सहस्राणि प्रयुतानि नाव्यानाम्। अयं यः श्वेतो रश्मिः।
परि सर्वमिदं जगत्। प्रजां पशून्धनानि। अस्माकं ददातु।
श्वेतो रश्मिः परि सर्वं बभूव। सुवन्मह्यं पशून् विश्वरूपान्।
पतङ्गमक्तमसुरस्य मायया॥२९॥

हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः। समुद्रे अन्तः कवयो
विचक्षते। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। पतङ्गो वाचं
मनसा बिभर्ति। तां गन्धर्वोऽवदद्गर्भे अन्तः। तां द्योतमानाः
स्वर्यं मनीषाम्। ऋतस्य पदे कवयो निपांति। ये ग्राम्याः
पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्निस्ताः
अग्रे प्रमुमोक्तु देवः॥३०॥

प्रजापतिः प्रजयां संविदानः। वीतः स्तुकेस्तुके।
युवमस्मासु नियच्छतम्। प्र प्रं यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः
पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां
सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय
सुवीर्याय। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो
बहुधैकरूपाः। वायुस्ताः अग्रे प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः

प्रजयां संविदानः। इडांयै सृप्तं घृतवच्चराचरम्। देवा
अन्वविन्दन्गुहां हितम्। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः।
विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु।
रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपश्चिं प्रजानां वसुधानां विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छत्वेकचक्रं
व्योमन्माययां देव एकैरूपा अष्टौ च॥ [११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं विश्वतो
वृत्वा। अत्यतिष्ठद्वशाङ्गुलम्। पुरुष एवेदं सर्वम्। यद्धृतं यच्च
भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदन्नेनातिरोहति। एतावानस्य
महिमा। अतो ज्यायांश्च पूरुषः॥३२॥

पादोऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व
उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वङ्मक्रामत्।
साशनानशने अभि। तस्माद्विराडजायत। विराजो अधि
पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥३३॥

यत्पुरुषेण हविषा। देवा यज्ञमतन्वत। वसन्तो
अस्यासीदाज्यम्। ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः। सप्तास्यासम्परि-
धयः। त्रिः सप्त समिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वानाः।
अबध्नन्पुरुषं पशुम्। तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्। पुरुषं
जातमग्रतः॥३४॥

तेन देवा अयजन्त। साध्या ऋषयश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः।

सम्भृतं पृषदाज्यम्। पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्यान्।
 आरण्यान्ग्राम्याश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः। ऋचः
 सामानि जज्ञिरे। छन्दाँसि जज्ञिरे तस्मात्।
 यजुस्तस्मादजायत॥ ३५॥

तस्मादश्वा अजायन्त। ये के चौभयादतः। गावो ह जज्ञिरे
 तस्मात्। तस्माज्जाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कतिधा
 व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरू पादाबुच्येते।
 ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥ ३६॥

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पद्भ्यां शूद्रो अजायत। चन्द्रमा
 मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च।
 प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्या आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः
 समवर्तत। पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकाँ
 अकल्पयन्॥ ३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु
 पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि
 कृत्वाऽभिवदन् यदास्ते। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार।
 शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृतं इह भवति।
 नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः।
 तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते।
 यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः॥ ३८॥

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पूरुषः। अन्यत्र पूरुषः॥)॥[१२]

अ॒द्भ्यः स॒म्भू॑तः पृथि॒व्यै रसा॑च्च। वि॒श्वक॑र्मणः स॒म॒व॒र्त॒ताधि॑।
तस्य॒ त्वष्टा॑ वि॒दध॑द्रूपमे॒ति। तत्पु॑रुषस्य॒ विश्व॑माजा॒न॒म॒ग्रे।
वेदा॒हमे॒तं पु॑रुषं म॒हान्त॑म्। आ॒दि॒त्यव॑र्णं॒ तम॑सः पर॒स्तात्।
तमे॒वं वि॒द्वान॒मृत॑ इ॒ह भ॑वति। नान्यः पन्था॑ वि॒द्यते॑ऽय॒नाय॑।
प्र॒जाप॑तिश्चरति॒ गर्भे॑ अ॒न्तः। अ॒जाय॑मानो बहु॒धा
विजा॑यते॥३९॥

तस्य॒ धीराः॒ परि॑जानन्ति॒ योनि॑म्। मरी॑चीनां प॒दमि॑च्छन्ति
वे॒धसः॑। यो दे॒वेभ्य॑ आ॒त॒पति॑। यो दे॒वानां॑ पु॒रोहि॑तः। पूर्॒वो यो
दे॒वेभ्यो॑ जा॒तः। नमो॑ रु॒चाय॑ ब्रा॒ह्मये॑। रुचं॑ ब्रा॒ह्मं ज॒नय॑न्तः।
दे॒वा अ॒ग्रे तद॑ब्रुवन्। यस्त्वै॒वं ब्रा॑ह्म॒णो वि॒द्यात्। तस्य॑ दे॒वा
अ॒स॒न्वशे॑। ह्रीश्च॑ ते ल॒क्ष्मीश्च॑ प॒त्यौ। अ॒होरा॒त्रे पा॒र्श्वे। नक्ष॑त्राणि
रूप॑म्। अ॒श्विनौ॒ व्यात्त॑म्। इ॒ष्टं म॑निषाण। अ॒मुं म॑निषाण।
सर्वं॑ म॒निषा॑ण॥४०॥

जायते वशं सप्त च॥—————[१३]

भ॒र्ता स॒न्ध्रिय॑माणो बिभर्ति। ए॒को दे॒वो बहु॑धा निविष्टः। य॒दा
भा॒रं त॒न्द्रय॑ते स भ॒र्तुम्। नि॒धाय॑ भा॒रं पु॒नर॑स्तमेति। तमे॒व
मृ॒त्युम॒मृतं॑ तमाहुः। तं भ॒र्तारं॑ तमु॒ गो॒प्तार॑माहुः। स भृ॒तो
भ्रि॒यमा॑णो बिभर्ति। य ए॒नं वेद॑ स॒त्येन॑ भ॒र्तुम्। स॒द्यो जा॒तमु॑त
ज॒हात्ये॑षः। उ॒तो ज॑रन्तं न ज॒हात्ये॑कम्॥४१॥

उ॒तो ब॒हूने॒कम॑हर्जहार। अत॑न्द्रो दे॒वः स॒दमे॒व प्रा॑र्थः। यस्त॑द्वेद॒
यत॑ आ॒ब॒भूव॑। स॒न्धां च॒ या॑ꣳ स॒न्दधे॑ ब्रह्म॒णैषः॑। रम॑ते
तस्मि॑न्नु॒त जी॒र्णे श॒याने॑। नैन॑ जहा॒त्यहः॑ सु॒ पूर्व्येषु॑। त्वामापो
अनु॑ सर्वा॑श्चर॒न्ति जा॒न॒तीः। व॒त्सं प॒यसा॑ पु॒नानाः॑। त्वम॒ग्निꣳ
ह॑व्य॒वाहꣳ स॑मि॒न्त्से। त्वं भ॒र्ता मा॑त॒रिश्वा॑ प्र॒जाना॑म्॥४२॥

त्वं य॒ज्ञस्त्वमु॑वे॒वासि॒ सोमः॑। तव॑ दे॒वा ह॒वमा॑य॒न्ति सर्वे॑।
त्वमे॒कोऽसि॑ ब॒हूनु॑प्रविष्टः। नम॑स्ते अस्तु सु॒हवो॑ म ए॒धि।
नमो॑ वामस्तु शृ॒णुतꣳ ह॒वं मे। प्राणा॑पानावजि॒रꣳ स॒श्चर॑न्तौ।
ह॒यामि॑ वां ब्रह्म॒णा तू॑र्तमे॒तम्। यो मां द्वेष्टि॑ तं ज॒हितं
यु॒वाना॑। प्राणा॑पानौ संवि॒दानौ॑ ज॒हितम्। अ॒मुष्या॑सु॒नामा॑
सङ्ग॑सा॒थाम्॥४३॥

तं मे॑ दे॒वा ब्रह्म॑णा संवि॒दानौ॑। व॒धाय॑ दत्तं तम॒हꣳ ह॑नामि।
असं॑ज्ज॒जान॑ स॒त आ॒ब॒भूव॑। यं यं ज॒जान॑ स उ॒ गो॒पो अ॑स्य।
य॒दा भा॑रं त॒न्द्रय॑ते स भ॒र्तुम्। प॒रास्य॑ भा॒रं पु॒नर॑स्तमेति। तद्वे
त्वं प्रा॒णो अ॑भवः। म॒हान्भोगः॑ प्र॒जाप॑तेः। भुजः॑ क॒रिष्य॑माणः।
यद्वे॒वान्प्रा॑णयो॒ नव॑॥४४॥

एकं प्र॒जाना॑ङ्गसा॒थं न॑व॥

[१४]

हरि॑ꣳ हर॑न्त॒मनु॑य॒न्ति दे॒वाः। वि॒श्वस्ये॑शानं वृष॒भं म॑ती॒नाम्।
ब्रह्म॑ स॒रूप॑मनु॒मेद॑मागा॒त्। अ॒यनं॑ मा वि॒व॒धीर्वि॑क्रम॒स्व। मा
छि॑दो मृ॒त्यो मा॑ व॒धीः। मा मे॒ बलं॑ वि॒वृहो॑ मा प्रमो॑षीः।

प्र॒जां मा मे॑ रीरिष॒ आयु॑रु॒ग्र। नृ॒चक्ष॑सं त्वा ह॒विषा॑ वि॒धेम।
स॒द्यश्च॑क॒मा॒नाय॑। प्र॒वे॒पा॒नाय॑ मृ॒त्यवे॑॥४५॥

प्रा॒स्मा आ॒शा अ॒शृण्व॑न्। का॒मे॒ना॒ज॒न॒य॒न्मु॒नः। का॒मे॒न मे॒
का॒म आ॒गात्। हृ॒द॒या॒द्धृ॒द॒यं मृ॒त्योः। य॒द॒मी॒षा॒म॒दः प्रि॒यम्।
त॒दै॒तू॒प॒मा॒भि। परं॑ मृ॒त्यो अनु॑ प॒रे॒हि प॒न्था॑म्। य॒स्ते स्व
इ॒त॒रो दे॒व॒या॒नात्। चक्षु॑ष्म॒ते शृ॒ण्व॒ते ते॑ ब्रवी॒मि। मा नः॑ प्र॒जा
री॒रि॒षो मो॒त वी॒रान्। प्र पू॒र्व्यं म॒न॒सा व॒न्द॒मा॒नः। ना॒र्ध॒मा॒नो
वृ॒ष॒भं च॑र्ष॒णी॒नाम्। यः प्र॒जा॒ना॒मे॒क॒रा॒ण्मा॒नु॒षी॒णाम्। मृ॒त्युं
य॒जे प्र॒थ॒म॒जा॒मृ॒त॒स्य॑॥४६॥

मृ॒त्यवे॑ वी॒राश्च॑त्वा॒रि च॥ [१५]

त॒र॒णि॒र्वि॒श्व॒द॒र्श॒तो ज्यो॒ति॒ष्कृ॒द॒सि सूर्य॑। वि॒श्व॒मा भा॑सि
रो॒च॒नम्। उ॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तोऽसि॑ सूर्या॒य त्वा॒ भ्राज॑स्व॒त ए॒ष ते॒
यो॒निः सूर्या॑य त्वा॒ भ्राज॑स्व॒ते॥४७॥

[१६]

आ प्या॑य॒स्व म॒दि॒न्त॒म॒ सो॒म॒ वि॒श्वा॑भि॒रू॒ति॒भिः। भ॒वा नः॑
स॒प्र॒थ॒स्त॒मः॥४८॥

[१७]

ई॒यु॒ष्टे ये पू॒र्व॒त॒रा॒म॒प॒श्यन् व्यु॒च्छ॑न्ती॒मु॒ष॒सं म॒र्त्या॑सः।
अ॒स्माभि॑रू॒ नु प्र॑ति॒चक्ष्या॑ऽभू॒दो ते य॑न्ति॒ ये अ॑प॒री॒षु
प॒श्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि
 ज्योतिर्विदं त्वा सादयामि भास्वतीं त्वा सादयामि ज्वलन्तीं
 त्वा सादयामि मल्मलाभवन्तीं त्वा सादयामि दीप्यमानां
 त्वा सादयामि रोचमानां त्वा सादयाम्यजस्रां त्वा सादयामि
 बृहज्ज्योतिषं त्वा सादयामि बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं
 त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्रयासाय स्वाहाऽऽयासाय स्वाहा वियासाय स्वाहा
 संयासाय स्वाहोद्यासाय स्वाहाऽवयासाय स्वाहा शुचे
 स्वाहा शोकाय स्वाहा तप्यत्वै स्वाहा तपते स्वाहा
 ब्रह्महत्यायै स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा॥५१॥

[२०]

चित्त्वं संन्तानेन भवं यक्रा रुद्रन्तनिम्ना पशुपतिः
 स्थूलहृदयेनाग्निः हृदयेन रुद्रं लोहितेन शर्वं मर्तस्त्राभ्यां
 महादेवमन्तः पार्श्वेनौषिष्ठहनः शिङ्गीनिकोश्याभ्याम्॥५२॥

[२१]

तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
 स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
 शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पतिभ्यो
मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पतयः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो
मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॑ शि॒वामद॑स्तां जुष्टा॑
दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।
शर्म॑ च॒न्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्मप्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुवनं
वदिष्ये तेजो॑ वदिष्ये यशो॑ वदिष्ये तपो॑ वदिष्ये ब्रह्म॑ वदिष्ये
सत्यं॑ वदिष्ये तस्मा॑ अ॒हमिदमु॑पस्तरणमुप॑स्तृण उप॑स्तरणं
मे प्र॒जायै॑ पशूनां भूयादुप॑स्तरणम॒हं प्र॒जायै॑ पशूनां भूयासं
प्राणा॑पानौ मृत्योर्मा॑ पातं प्राणा॑पानौ मा मा॑ हासिष्टं मधु॑
मनिष्ये॑ मधु॑ जनिष्ये॑ मधु॑ वक्ष्यामि॑ मधु॑ वदिष्यामि॑ मधु॑मतीं
दे॒वेभ्यो॑ वाच॑मुद्यास॑ शुश्रू॑षेण्या॑ मनुष्ये॑भ्यस्तं मा॑ दे॒वा अव॑न्तु
शोभायै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पतिभ्यो
मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पतयः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो
मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॑ शि॒वामद॑स्तां जुष्टा॑
दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।
शर्म॑ च॒न्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्मप्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुवनं

वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
 मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यासं शुश्रूषेभ्यो मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मनं उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो
 विपश्चितः। वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इत्। मही
 देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभ्रिरसि
 नारिरसि। अध्वरकृद्देवेभ्यः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः। इन्द्रं प्राशूर्भवा
 सचा। प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः। प्र देव्येतु सूनृता। अच्छा वीरं नर्यं
 पङ्क्तिराधसम्। देवा यज्ञं नयन्तु नः। देवीं द्यावापृथिवी अनु
 मे मंसाथाम्। ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः॥३॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। इयत्यग्रं आसीः।
 ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य
 त्वा शीर्ष्णे। देवीर्वम्रीरस्य भूतस्य प्रथमजा ऋतावरीः।

ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य शिरः॥४॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। इन्द्रस्यौजोऽसि।
ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा
शीर्ष्णे। अग्निजा असि प्रजापते रेतः। ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य
शिरः॥५॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। आयुर्धेहि प्राणं धेहि।
अपानं धेहि व्यानं धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि। मनो धेहि
वाचं धेहि। आत्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि। मां धेहि मयि धेहि।
मधुं त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन त्वा
छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य
रास्नाऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य
हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पुते शिरं ऋतावरीरुद्ध्यासंमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥—————[२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रतं आधूपयतु।
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा।
ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो
बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युम्नं
चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु।

सुपा॒णिः स्व॑ङ्गुरिः। सु॒बा॒हुरु॒त श॑क्त्या॑। अप॑द्यमानः
पृथि॒व्याम्। आशा॒ दिश॒ आ पृ॑ण। उत्तिष्ठ॑ बृहन्म॑व॥१॥

ऊ॒र्ध्वस्तिष्ठ॑द्भुवस्त्वम्। सूर्य॑स्य त्वा॒ चक्षु॑षाऽन्वी॑क्षे।
ऋज॑वे॒ त्वा। साध॑वे॒ त्वा। सु॒क्षित्यै॒ त्वा भू॒त्यै
त्वा। इ॒दम॒हम॒मुमा॑मुष्याय॒णं वि॒शा प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॑सेन॒
पर्य॑हामि। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छन्द॒साऽऽच्छृ॑णद्भि। त्रैष्टु॑भेन त्वा॒
छन्द॒साऽऽच्छृ॑णद्भि। जाग॑तेन त्वा॒ छन्द॒साऽऽच्छृ॑णद्भि।
छृ॒णत्तु॑ त्वा॒ वाक्। छृ॒णत्तु॑ त्वोर्क्। छृ॒णत्तु॑ त्वा ह॒विः। छृ॒न्धि
वाच॑म्। छृ॒न्ध्यूर्ज॑म्। छृ॒न्धि ह॒विः। दे॒वं पु॒रश्चर॑ स॒ग्यासं॑
त्वा॥१०॥

पृथि॒वीं भ॑व॒ वा॒ख्यद्वा॑॥ [३]

ब्र॒ह्मन् प्र॑वर्ग्येण॒ प्रच॑रिष्यामः। होत॑र्धर्म॒मभिष्टु॑हि। अग्नी॒द्रौहि॑णौ
पुरो॒डाशा॒वधि॑श्रय। प्र॒तिप्र॑स्थात॒र्विहर॑। प्र॒स्तोतः॑ सामा॑नि
गाय। यजु॑र्यु॒क्तं॑ साम॑भि॒राक्त॑खन्त्वा। वि॒श्वैर्दे॒वैरनु॑मतं
म॒रुद्भिः॑। दक्षि॑णाभिः॒ प्रत॑तं पारयि॑ष्णुम्। स्तु॒भो वह॑न्तु
सुम॑न॒स्यमा॑नम्। स नो॒ रुचं॑ धे॒ह्यह॑णीयमानः। भूर्भु॒वः सु॑वः।
ओमिन्द्र॑वन्तः॒ प्रच॑रत॥११॥

अ॒ह॒णीय॑मानो॒ द्वे च॑॥ [४]

ब्र॒ह्मन् प्र॑चरिष्यामः। होत॑र्धर्म॒मभिष्टु॑हि। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वा।
सूर्य॑स्य॒ हर॑से त्वा। प्रा॒णाय॒ स्वाहा॑ व्या॒नाय॒ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॒

स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॒ श्रोत्रा॑य स्वाहा॑। मन॑से स्वाहा॑ वा॒चे
सर॑स्वत्यै स्वाहा॑। दक्षाय॑ स्वाहा॒ क्रत॑वे स्वाहा॑। ओज॑से
स्वाहा॒ बला॑य स्वाहा॑। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता मध्वा॑ऽनक्तु॥१२॥

पृथि॑वीं तप॑सस्त्रायस्व। अ॒र्चिर॑सि शो॒चिर॑सि ज्योति॑रसि
तपो॑ऽसि। स॒सी॑दस्व म॒हा॒ अ॑सि। शोच॑स्व दे॒ववी॑तमः।
विधू॑मम॒ग्रे अरु॑षं मि॒येध्या॑। सृ॒ज प्र॑शस्तद॒र्शत॑म्। अ॒ञ्जन्ति॑
यं प्र॒थय॑न्तो न वि॒प्राः। व॒पाव॑न्तं नाग्नि॒ना तप॑न्तः। पि॒तुर्न
पु॒त्र उ॒पसि॑ प्रेष्ठः॑। आ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॑तय॒न्नसा॑दीत्॥१३॥

अ॒ना॒धृष्या॑ पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्नेराधि॑पत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑ती
दक्षि॑णतः। इन्द्र॒स्याधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्।
दे॒वस्य॑ सवि॒तुराधि॑पत्ये। प्रा॒णं मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्तर॒तः॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रोत्रं॑ मे दाः। विधृ॑तिरु॒परि॑ष्ठात्।
बृह॒स्पते॒राधि॑पत्ये। ब्रह्म॑ मे दाः क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे धा॒ वर्चो॑
मे धाः। यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः। मनो॑ मे धाः। मनो॒रश्वा॑ऽसि
भूरि॑पुत्रा। विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि॥१५॥

सू॒पसदा॑ मे भूया॒ मा मा॑ हि॒सीः। तपो॑ष्व॒ग्रे अन्त॑रा॒
अ॒मित्रा॑न्। तपा॒श॒संमरु॑रुषः पर॑स्य। तपा॑वसो चि॒कितानो॑
अ॒चित्तान्। वि ते॑ तिष्ठन्ताम॒जरा॑ अ॒यासः॑। चि॒तः स्थ
परि॑चितः। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॒श्रय॑स्व। मा अ॑सि। प्र॒मा
अ॑सि। प्र॒तिमा॑ अ॑सि॥१६॥

स॒म्मा अंसि। वि॒मा अंसि। उ॒न्मा अंसि। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्द्धि-
र॒सि। दि॒वं तप॑सस्त्रायस्व। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न ऊ॒नम्।
आप्या॑यय हरि॒वो वर्ध॑मानः। य॒दा स्तो॒तृभ्यो॒ महि॑ गो॒त्रा
रु॒जासि॑। भू॒यिष्ठ॑भाजो॒ अध॑ ते स्याम। शु॒क्रं ते अ॒न्यद्य॑ज॒त
ते अ॒न्यत्॥१७॥

वि॒षु॒रूपे॒ अह॑नी॒ द्यौरि॑वासि। वि॒श्वा हि मा॒या अव॑सि
स्वधा॒वः। भ॒द्रा ते पू॑षन्नि॒ह रा॒तिर॑स्तु। अ॒र्हन्बि॑भर्षि
साय॑कानि॒ धन्व॑। अ॒र्हं नि॒ष्कं य॑ज॒तं वि॒श्वरू॑पम्। अ॒र्हं
नि॒दन्द॑यसे॒ विश्व॑म॒भुव॑म्। न वा ओ॒र्जीयो॑ रु॒द्र त्वद॑स्ति।
गा॒य॒त्रम॑सि। त्रै॒ष्टुभ॑मसि। जा॒ग॒तम॑सि। मधु॒ मधु॒ मधु॑॥१८॥

अ॒न॒क्त॒सादी॑दु॒त्तर॑तः पा॒हि प्र॑ति॒मा अंसि॑ य॒ज॒तन्ते॑ अ॒न्य॒ज्जाग॑तम॒स्येकं॑ च॥—————[५]

द॒श प्रा॒चीर्द॑श॒ भासि॑ दक्षि॒णा। द॒श प्र॒तीची॑र्द॒श भा॒स्युदी॑चीः।
द॒शोर्ध्वा॑ भा॒सि सु॑मन॒स्यमा॑नः। स नो॒ रुचं॑ धे॒ह्यहृ॑णीयमानः।
अ॒ग्नि॒ष्ट्वा वसु॑भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु गा॒य॒त्रेण॒ छन्द॑सा। स मां
रुचि॑तो रौचय। इन्द्र॑स्त्वा रु॒द्रेर्दक्षि॑णतो रौचयतु त्रै॒ष्टुभे॑न॒
छन्द॑सा। स मां रुचि॑तो रौचय। वरु॑णस्त्वादित्यैः प॒श्चाद्रो॑चयतु
जा॒ग॒तेन॒ छन्द॑सा। स मां रुचि॑तो रौचय॥१९॥

द्यु॒ता॒नस्त्वा॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रु॒त्तर॑तो रौचय॒त्वानु॑ष्टुभे॒न छन्द॑सा।
स मां रुचि॑तो रौचय। बृ॒ह॒स्पति॑स्त्वा वि॒श्वेर्दे॒वैरु॑परि॒ष्टाद्रो॑चयतु
पा॒ङ्केन॒ छन्द॑सा। स मां रुचि॑तो रौचय। रो॒चि॒तस्त्वं दे॒व घ॑र्म

दे॒वेष्व॑सि॒। रो॒चि॒षी॒याहं॑ म॒नुष्ये॑षु। स॒म्रा॑ङ्घ्र॒म रु॒चि॒तस्त्वं॑
 दे॒वेष्व॑यायु॒ष्माऽस्ते॒ज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्य॑सि। रु॒चि॒तो॑ऽहं
 म॒नुष्ये॑ष्व॒यायु॒ष्माऽस्ते॒ज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भू॑यासम्। रु॒ग॑सि।
 रु॒चं म॑यि॒ धेहि॑॥२०॥

म॒यि रु॒क्। द॑शं पु॒रस्ता॑द्रोच॒से। द॑शं दक्षि॒णा। द॑शं प्र॒त्यङ्।
 द॑शोदङ्। द॑शो॒र्ध्वो भा॑सि सुम॒न॒स्य॑मा॒नः। स नः॑ स॒म्रा॒डिष॒मूर्जं॑
 धेहि॑। वा॒जी वा॒जिनै॑ पवस्व। रो॒चि॒तो घ॒र्मो रु॑ची॒य॥२१॥

रोच॒य धेहि॑ नवं च॥ [६]

अप॑श्यं गो॒पाम॑नि॒पद्य॑मानम्। आ च॒ परा॑ च पृ॒थिभि॑श्चर॒न्तम्।
 स स॒ध्रीचीः॑ स वि॒षूची॑र्वसा॒नः। आ व॑रीवर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः।
 अत्र॑ प्रा॒वीः। मधु॒ मा॒र्ध्वीभ्यां॑ मधु॒ मा॒धूची॑भ्याम्। अनु॑ वां
 दे॒ववी॑तये। स॒म॒ग्निर॒ग्निना॑ गत। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑ण
 रोच॑ते॥२२॥

स्वाहा॑ स॒म॒ग्निस्त॑प॒सा गत॑। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑णारोचिष्ट। ध॒र्ता दि॒वो विभा॑सि रज॑सः। पृ॒थि॒व्या ध॒र्ता।
 उ॒रोर॒न्तरि॑क्षस्य ध॒र्ता। ध॒र्ता दे॒वो दे॒वाना॑म्। अम॑र्त्यस्तपो॒जाः।
 हृ॒दे त्वा॒ मन॑से त्वा। दि॒वे त्वा॒ सूर्या॑य त्वा॥२३॥

ऊ॒र्ध्वमि॑मम॒ध्वरं॑ कृ॒धि। दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रा यच्छ॑। वि॒श्वासां॑
 भुवां॑ पते। वि॒श्वस्य॑ भुवनस्पते। वि॒श्वस्य॑ मनसस्पते। वि॒श्वस्य॑
 वच॑सस्पते। वि॒श्वस्य॑ तपसस्पते। वि॒श्वस्य॑ ब्रह्मणस्पते।

दे॒व॒श्रू॒स्त्वं दे॒व घ॒र्म दे॒वान्मा॑हि। त॒पो॒जां वाच॑म॒स्मे नि॒यच्छ॑
दे॒वा॒यु॒वम्॥२४॥

ग॒र्भो दे॒वाना॑म्। पि॒ता म॑ती॒नाम्। पतिः॑ प्र॒जाना॑म्। मतिः॑
क॒वी॒नाम्। सं दे॒वो दे॒वेन॑ सवि॒त्रा य॑तिष्ठ। स॒ सूर्ये॑णारु॒क्त।
आ॒यु॒र्दा॒स्त्वम॒स्मभ्य॑ घ॒र्म वर्चो॑दा अ॒सि। पि॒ता नो॑ऽसि
पि॒ता नो॑ बो॒ध। आ॒यु॒र्द्धा॒स्तनू॑धाः प॒यो॒धाः। वर्चो॑दा व॒रिवो॑दा
द्र॒वि॒णो॒दाः॥२५॥

अ॒न्त॒रि॒क्ष॒प्र उ॒रोर्व॑री॒यान्। अ॒शी॒महि॑ त्वा॒ मा मा॑ हि॒सीः।
त्वम॑ग्रे गृ॒हप॑तिर्वि॒शाम॑सि। वि॒श्वा॑सां॒ मानु॑षी॒णाम्। श॒तं
पू॒र्भिर्य॑विष्ठ पा॒ह्य॒हंसः॑। स॒मे॒द्धार॑ श॒त॒ हिमाः॑।
त॒न्द्रा॒वि॒ण॒ हार्दि॑वान॒म्। इ॒हैव॑ रा॒तयः॑ सन्तु। त्व॒ष्टी॑मती
ते स॒पेय॑। सु॒रेता॑ रे॒तो द॑धाना। वी॒रं वि॑देय॒ तव॑ स॒न्दृशि॑।
माऽह॑ रा॒यस्पोषे॑ण॒ वि योष॑म्॥२६॥

रोच॑ते सूर्याय त्वा दे॒वा॒यु॒वं द्रवि॑णो॒दा द॑धाना॒ द्वे च॑॥ [७]

दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो
ह॒स्ता॑भ्या॒माद॑दे। अ॒दित्यै॑ रा॒स्ना॑सि। इ॒ड ए॒हि। अ॒दित॑ ए॒हि।
स॒र॒स्वत्ये॑हि। अ॒सा॒वेहि॑। अ॒सा॒वेहि॑। अ॒सा॒वेहि॑॥२७॥

अ॒दित्या॑ उ॒ष्णीष॑म॒सि। वा॒युर॑स्यै॒डः। पू॒षा त्वो॑पाव॑सृजतु।
अ॒श्विभ्या॑ प्र॒दाप॑य। यस्ते॒ स्तनः॑ श॒शयो॑ यो म॒योभूः॑। येन॑
वि॒श्वा पु॒ष्यसि॑ वा॒र्या॑णि। यो र॒त्न॒धा व॑सु॒विद्यः॑ सु॒द॒त्रः।

सरस्वति॒ तमि॒ह धात॑वेकः। उ॒स्रं घ॒र्म॒॑ शि॑ष। उ॒स्रं घ॒र्म॑
पा॒हि॥ २८॥

घ॒र्माय॑ शि॑ष। बृ॒ह॒स्पति॑स्त्वोप॑सीदतु। दान॑वः स्थ॒ पे॒र॑वः।
वि॒ष्व॒ग्व॒तो लो॑हि॒तेन॑। अ॒श्विभ्या॑॑ पि॒न्वस्व॑। सर॑स्वत्यै
पि॒न्वस्व॑। पू॒ष्णे पि॑न्वस्व। बृ॒ह॒स्पत॑ये पि॒न्वस्व॑। इन्द्रा॑य
पि॒न्वस्व॑। इन्द्रा॑य पि॒न्वस्व॑॥ २९॥

गा॒य॒त्रो॑ऽसि। त्रैष्टु॑भोऽसि। जा॒ग॒तम॑सि। स॒होर्जो॑
भा॒गेनो॑प॒मेहि॑। इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः सार॒घस्य॑। घ॒र्म
पा॒त व॑सवो॒ यज॑ता॒ वट्। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑
वृष्टि॑वन॒ये जु॑होमि। मधु॑ ह॒विर॑सि। सूर्य॑स्य॒ तप॑स्तप।
द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामि॥ ३०॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामि। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॑ भर्तु॑
शके॑यम्। तेजो॑ऽसि। तेजो॑ऽनु प्रेहि॑। दि॒वि॒स्पृ॒ङ्गा मां हि॒॑सीः।
अ॒न्तरि॑क्ष॒स्पृ॒ङ्गा मां हि॒॑सीः। पृथि॒वि॒स्पृ॒ङ्गा मां हि॒॑सीः।
सुव॑र॒सि सुव॑र्मे यच्छ। दि॒वं यच्छ॑ दि॒वो मां पा॑हि॥ ३१॥

एहि॑ पाहि पि॒न्वस्व॑ गृह्णामि॒ नवं च॑॥ _____ [८]

स॒मु॒द्राय॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। स॒लि॒लाय॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑।
अ॒ना॒धृ॒ष्याय॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। अ॒प्र॒ति॒धृ॒ष्याय॑ त्वा॒ वाता॑य॒
स्वाहा॑। अ॒व॒स्य॑वे॒ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। दु॒व॒स्वते॑ त्वा॒ वाता॑य॒
स्वाहा॑। शि॒मि॒द्वते॑ त्वा॒ वाता॑य॒ स्वाहा॑। अ॒ग्नये॑ त्वा॒ वसु॑मते॒

स्वाहा॥ सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहा॥ वरुणाय त्वाऽऽदित्यवते
स्वाहा॥ ३२॥

बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा॥ सवित्रे त्वर्भुमते
विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहा॥ यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते
पितृमते स्वाहा॥ विश्वा आशा दक्षिणसत्। विश्वा
देवानयाडिह। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य। मधोः पिबतमश्विना।
स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय। शं यजुर्भिः। अश्विना घर्म पातं
हार्दिवानम्॥ ३३॥

अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी मंसाताम्।
स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावद्। घर्ममपातमश्विना हार्दिवानम्।
अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी अमंसाताम्।
तं प्राव्यं यथा वद्। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै॥ ३४॥

दिवि धां इमं यज्ञम्। यज्ञमिमं दिवि धाः। दिवं गच्छ।
अन्तरिक्षं गच्छ। पृथिवीं गच्छ। पञ्च प्रदिशो गच्छ।
देवान्घर्मपान्गच्छ। पितृन्घर्मपान्गच्छ॥ ३५॥

आदित्यवते स्वाहा हार्दिवानं पृथिव्या अष्टौ च॥ ————— [९]

इषे पीपिहि। ऊर्जे पीपिहि। ब्रह्मणे पीपिहि। क्षत्राय पीपिहि।
अद्भ्यः पीपिहि। ओषधीभ्यः पीपिहि। वनस्पतिभ्यः पीपिहि।
द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि। सुभूताय पीपिहि। ब्रह्मवर्चसाय
पीपिहि॥ ३६॥

यज॑मानाय पी॒पिहि। मह्यं॑ ज्यैष्ठ्या॑य पी॒पिहि। त्विष्यै॑ त्वा।
द्यु॒मनाय॑ त्वा। इन्द्रि॒याय॑ त्वा भू॒त्यै॑ त्वा। धर्मा॑ऽसि सु॒धर्मा मे॑
न्य॒स्मे। ब्रह्मा॑णि धारय। क्ष॒त्राणि॑ धारय। विशं॑ धारय। नेत्वा॒
वातः॑ स्कु॒न्दया॑त्॥ ३७ ॥

अमुष्य॑ त्वा प्रा॒णे सा॑दयामि। अ॒मुना॑ स॒ह नि॑रर्थं गच्छ।
यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। पू॒ष्णे शर॑से स्वाहा॑। ग्राव॑भ्यः
स्वाहा॑। प्र॒तिरे॒भ्यः स्वाहा॑। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ऽस्वाहा॑। पि॒तृभ्यो॑
घर्म॑पेभ्यः स्वाहा॑। रु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे स्वाहा॑॥ ३८ ॥

अ॒ह॒ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्यो॒ति॒ज्योति॑षाऽस्वाहा॑।
रा॒त्रि॒ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्यो॒ति॒ज्योति॑षाऽस्वाहा॑।
अपी॑परो माऽहो रा॒त्रियै॑ मा पाहि। ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने स॒मित्।
तया॑ स॒मि॒ध्यस्व। आयु॑र्मे दाः। वर्च॑सा मा॒ङ्गीः। अपी॑परो मा
रा॒त्रिया॑ अ॒हो मा पाहि॥ ३९ ॥

ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने स॒मित्। तया॑ स॒मि॒ध्यस्व। आयु॑र्मे दाः।
वर्च॑सा मा॒ङ्गीः। अ॒ग्नि॒ज्योति॑र्ज्योति॒र॒ग्निः स्वाहा॑। सूर्यो॑
ज्योति॒ज्योतिः॑ सूर्यः॑ स्वाहा॑। भूः॑ स्वाहा॑। हु॒तं ह॒विः। मधु॑
ह॒विः। इन्द्र॑तमेऽग्नौ॥ ४० ॥

पि॒ता नो॑ऽसि मा मां हि॑सीः। अ॒श्यामं॑ ते देवघर्म। मधु॑मतो
वाज॑वतः पि॒तुम॑तः। अ॒ङ्गिर॑स्वतः स्वधा॒विनः॑। अ॒शीम॑हि त्वा
मा मां हि॑सीः। स्वाहा॑ त्वा सूर्य॑स्य र॒श्मिभ्यः॑। स्वाहा॑ त्वा

नक्षत्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि स्कन्दयाद्रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहाऽहो मा पाह्यग्नौ सप्त च॥—[१०]

घर्म या ते दिवि शुक्। या गायत्रे छन्दसि। या ब्राह्मणे। या हविर्द्धने। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। घर्म या तेऽन्तरिक्षे शुक्। या त्रैष्टुभे छन्दसि। या राजन्ये। याऽऽग्नीध्रे। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा॥४२॥

घर्म या ते पृथिव्या ५ शुक्। या जागते छन्दसि। या वैश्ये। या सदसि। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। अनुनोऽद्यानुमतिः। अन्विदनुमते त्वम्। दिवस्त्वा परस्पायाः। अन्तरिक्षस्य तनुवः पाहि। पृथिव्यास्त्वा धर्मणा॥४३॥

व्यमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः। क्षत्रस्य तनुवः पाहि। विशस्त्वा धर्मणा। व्यमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। प्राणस्य त्वा परस्पायै। चक्षुषस्तनुवः पाहि। श्रोत्रस्य त्वा धर्मणा। व्यमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। वल्गुरसि शं युधायाः॥४४॥

शिशुर्जनधायाः। शं च वक्षि परि च वक्षि। चतुः सक्तिर्नाभिर्ऋतस्य। सदो विश्वायुः शर्म सप्रथाः। अप द्वेषो अपह्वरः। अन्यद्वतस्य सश्विम। घर्मैतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्। तेन वर्धस्व चाऽऽ च प्यायस्व। वर्धिषीमहि च वयम्। आ च प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पृथ्व्यविद्वानम्।
अग्निर्ध्याक्षाः। रुद्रोऽधिपतिः। समुहमायुषा। सं प्राणेन। सं
वर्चसा। सं पयसा। सं गौपत्येन। स५ रायस्पोषेण॥४६॥

व्यसौ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिक्रददृषा
हरिः। महान्मित्रो न दर्शतः। स५ सूर्येण रोचते। चिदसि
समुद्रयोनिः। इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो
भुरण्युः। महान्तसुधस्थे ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। विश्वावसु५ सोम गन्धर्वम्।
आपो ददृशुर्षीः। तदृतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रो रारहाण
आंसाम्। परि सूर्यस्य परिधी५ रपश्यत्। विश्वावसुरभि तन्नो
गृणातु। दिव्यो गन्धर्वो रजसो विमानः। यद्वा घा सत्यमुत
यन्न विद्म॥४७॥

धियो हिन्वानो धियु इन्नो अव्यात्। सस्त्रिमविन्दच्चरणे
नदीनाम्। अपावृणोद्दुरो अश्मव्रजानाम्। प्रासाङ्गन्धर्वो
अमृतानि वोचत्। इन्द्रो दक्षं परिजानादहीनम्। एतत्त्वं
देव घर्म देवो देवानुपागाः। इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्।
सोमपीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेण। सुमित्रा न
आप ओषधयः सन्तु॥४९॥

दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः।
उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्। इममूषुत्यमस्मभ्य५

स॒निम्। गा॒य॒त्रं नवी॑या॒सम्। अ॒ग्ने॑ दे॒वेषु॑ प्र॒वोचः॥५०॥

याऽऽग्नी॑ध्रे॒ तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॒ धर्म॑णा शं॒ युधा॑याः प्या॒सिषी॑महि॒ पोषे॑ण॒ निष॑न्तो वि॒द्म
स॑न्त्व॒ष्टौ॥ [११]

म॒हीनां॑ पयो॑ऽसि॒ विहि॑तं दे॒व॒त्रा। ज्यो॒तिर्भा॑ अ॒सि
व॒न॒स्पती॑ना॒मोष॑धीना॒स्र॒ रसः॑। वा॒जिनं॑ त्वा वा॒जिनो॑ऽव॒
न॒यामः॑। ऊ॒र्ध्वं मनः॑ सु॒वर्ग॑म्॥५१॥

[१२]
अ॒स्का॒न्द्यौः पृ॑थि॒वीम्। अ॒स्का॑नृष॒भो यु॒वा॒गाः। स्क्॒न्ने॒मा वि॒श्वा
भु॒व॑ना। स्क्॒न्नो य॒ज्ञः प्र॒ज॑नयतु। अ॒स्का॑न॒ज॑नि॒ प्रा॒ज॑नि। आ
स्क्॒न्नाज्जा॑यते॒ वृषा॑। स्क्॒न्नात् प्र॒ज॑निषीमहि॥५२॥

[१३]
या पु॒रस्ता॑द्वि॒द्युदा॑प॒तत्। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। या
द॑क्षि॒ण॒तः। या प॒श्चात्। योत्त॑र॒तः। योप॑रि॒ष्टाद्वि॒द्युदा॑प॒तत्।
तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑॥५३॥

[१४]
प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॑ स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॑
श्रो॒त्राय॑ स्वाहा॑। मन॑से॒ स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै॒ स्वाहा॑॥५४॥

[१५]
पू॒ष्णे स्वाहा॑ पू॒ष्णे शर॑से॒ स्वाहा॑। पू॒ष्णे प्र॑प॒त्थ्याय॑ स्वाहा॑
पू॒ष्णे न॒रन्धि॑षाय॒ स्वाहा॑। पू॒ष्णेऽङ्घ्रि॑णये॒ स्वाहा॑ पू॒ष्णे न॒रुणा॑य॒

स्वाहा॥ पूष्णे साकेताय स्वाहा॥५५॥

[१६]

उदस्य शुष्माद्भानुर्नार्त बिभर्ति। भारं पृथिवी न भूम।
प्र शुक्रैतु देवी मनीषा। अस्मत्सुतष्टो रथो न वाजी।
अर्चन्त एके महि साममन्वत। तेन सूर्यमधारयन्। तेन
सूर्यमरोचयन्। घर्मः शिरस्तदयमग्निः। पुरीषमसि सं
प्रियं प्रजया पशुभिर्भुवत्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५६॥

[१७]

यास्तै अग्र आर्द्रा योनयो याः कुलायिनीः। ये तै
अग्र इन्द्रवो या उ नाभयः। यास्तै अग्रे तनुव ऊर्जो
नाम। ताभिस्त्वमुभयीभिः संविदानः। प्रजाभिरग्रे द्रविणेह
सीद। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥५७॥

[१८]

अग्रिरसि वैश्वानरोऽसि। संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि।
इदावत्सरोऽसीदुवत्सरोऽसि। इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि।
तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्।
शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासाश्चार्द्धमासाश्च
कल्पन्ताम्। ऋतवस्ते कल्पन्ताम्। संवत्सरस्तै कल्पताम्।

अ॒होरा॒त्राणि॑ ते कल्पन्ताम्। एति॒ प्रेति॒ वीति॒ समित्यु॑दिति।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वर्त॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवः
सीद॥५८॥

चित्तयो नवं च॥ _____ [१९]

भूर्भुवः॑ सुवः॑। ऊ॒र्ध्व ऊ॒षुण॑ ऊ॒तयै॑। ऊ॒र्ध्वो नः॑ पा॒ह्य॑ ह॒सः।
वि॒धुन्द॑द्रा॒ण॑ स॒मने॑ बहुनाम्। युवा॑न॒ः सन्त॑ पलि॒तो ज॑गार।
दे॒वस्य॑ पश्य काव्यं॑ महि॒त्वाद्या॑ म॒मारं॑। स॒ह्यः स॒मान॑। यदृ॒ते
चि॒दभि॑श्रिषः॑। पु॒रा ज॒र्तृभ्य॑ आ॒तृदः॑। स॒न्धा॒ता स॒न्धिं म॒घवा॑
पुरो॒वसुः॑॥५९॥

निष्कर्ता॑ वि॒हुतं॑ पुनः॑। पुन॑रू॒र्जा स॒ह र॒य्या। मा नो॑ घर्म
व्यथि॑तो वि॒व्यथो॑ नः। मा नः॑ पर॒मध॑रं मा रजो॑ऽनैः।
मोष्व॑स्मा॒ऽस्तम॑स्यन्त॒रा धा॑ः। मा रु॒द्रिया॑सो अ॒भिगु॑र्वृ॒धानः॑।
मा नः॑ क्रतु॑भिर्हीडि॒तेभि॑र॒स्मान्। द्विषा॑सुनीते॒ मा परा॑ दाः।
मा नो॑ रु॒द्रो नि॒रृति॑र्मा नो॒ अस्ता॑। मा द्यावा॑पृथि॒वी
ही॒डिषा॑ताम्॥६०॥

उप॑ नो मि॒त्रावरु॑णावि॒हाव॑न्तम्। अ॒न्वादी॑ध्याथामि॒ह नः॑
सखा॑या। आ॒दि॒त्यानां॑ प्रसि॑तिरहेतिः। उ॒ग्रा श॒तापा॑ष्ठा
घ॒विषा॑ परि॑ णो वृणक्तु। इ॒मं मे॑ वरुण॒ तत्त्वा॑ यामि। त्वं नो॑
अ॒ग्ने स त्वं नो॑ अ॒ग्ने। त्वम॑ग्ने अ॒यासि॑। उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑।
उ॒दुत्यं॑ चि॒त्रम्। वयः॑ सु॒पर्णाः॥६१॥

पुरोवसुर्हीडिषाता॑ सु॒पर्णाः॥ _____ [२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः।
 मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुङ्घर्मो विभातु मे। आकूत्या
 मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पर्यसा
 सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षेत्रेण यशसा सह। सत्येन
 तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य सुम्नमशीमहि।
 तस्य भक्षमशीमहि। तस्य त इन्द्रेण पीतस्य मधुमतः।
 उपहृतस्योपहतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥ [२१]

यास्ते अग्रे घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। असुक्रानाहुतिश्च।
 अशनया च पिपासा च। सेदिश्रामतिश्च। एतास्ते अग्रे
 घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
 द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक्र स्त्रीहितिश्च स्त्रिहितिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च
 भीमा च। सदाग्री सेदिरनिरा। एतास्ते अग्रे घोरास्तनुवः।
 ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च
 विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। सहस्रहाश्च

सह॑मानश्च॒ सह॑स्वाङ्श्च॒ सही॑याङ्श्च। ए॒त्य॒ प्रेत्य॑
वि॒क्षिपः॑॥६६॥

[२५]

अ॒हो॒रा॒त्रे त्वोदी॑रयताम्। अ॒र्ध॒मा॒सास्त्वोदी॑ जयन्तु।
मा॒सा॑स्त्वा श्रपयन्तु। ऋ॒तव॑स्त्वा पचन्तु। सं॒व॒त्स॒रस्त्वा
ह॒न्त्वसौ॑॥६७॥

[२६]

खट् फट् ज॒हि। छि॒न्धी भि॒न्धी ह॒न्धी कट्। इति॑ वाचः
क्रू॒राणि॑॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र वि॒चर॑न्त्स्पाशयस्व। स्व॒प॒न्त॑मिन्द्र पशु॒म॒न्त॑मिच्छ।
वज्रे॑णा॒मुं बो॑धय दुर्वि॒दत्र॑म्। स्व॒प॒तो॑ऽस्य॒ प्रह॑र॒ भो॒ज॒नेभ्यः॑।
अ॒ग्ने अ॒ग्निना॑ सं॒व॒दस्व। मृ॒त्यो मृ॒त्युना॑ सं॒व॒दस्व।
नम॑स्ते अस्तु भगवः। स॒कृ॒त्ते अ॒ग्ने नमः॑। द्वि॒स्ते
नमः॑। त्रि॒स्ते नमः॑। च॒तु॒स्ते नमः॑। प॒ञ्च॒कृ॒त्वस्ते॑ नमः॑।
द॒श॒कृ॒त्वस्ते॑ नमः॑। श॒त॒कृ॒त्वस्ते॑ नमः॑। आ॒स॒ह॒स्र॒कृ॒त्वस्ते॑
नमः॑। अ॒प॒रि॒मि॒त॒कृ॒त्वस्ते॑ नमः॑। नम॑स्ते अस्तु मा मा
हि॒ःसीः॑॥६९॥

त्रिस्ते नमः सप्त च॥

[२८]

असृ॑न्मुखो रुधि॒रेणा॒व्य॑क्तः। य॒मस्य॑ दूतः श्वपा॒द्विधा॑वसि।
गृ॒ध्रः सु॒पर्णः॑ कु॒णपं॑ निषे॒वसे॑। य॒मस्य॑ दूतः प्रहि॑तो भ॒वस्य॑

चोभयोः॥७०॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्दैव्यभिरायसि। द्विषन्तं मेऽभिराय।
तं मृत्यो मृत्यवे नय। स आर्त्यार्तिमाच्छतु॥७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडंको वदति वाचमेताम्।
तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यं कृणुतं
गृहेषु॥७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुर्हणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो
वदद्विषन्तं मेऽव बाधासै॥७३॥

[३२]

इत्थादुलूक आपप्तत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत
आगतः। तमितो नाशयाग्रे॥७४॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नः परावद।
तान्मृत्यो मृत्यवे नय। त आर्त्याऽऽर्तिमाच्छन्तु। अग्निनाऽग्निः
संवदताम्॥७५॥

[३४]

प्रसार्यं सुक्थ्यौ पतंसि। सुव्यमक्षिं निपेपि च। मेहकस्य
चनाममत्॥ ७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जमदग्निना।
विश्वावसोर्ब्रह्मणा हतः। क्रिमीणां राजा। अप्येषां
स्थपतिरुहः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा अथो
क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशातिका हताः।
श्वेताभिः सह सर्वे हताः॥ ७७॥

[३६]

आहूरावद्य। शृतस्य हविषो यथा। तत्सत्यम्। यदमुं यमस्य
जम्भयोः। आदधामि तथा हि तत्। खण्णम्मसि॥ ७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण त्वा
भृगूणां चक्षुषा प्रेक्षे। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि।
अघस्य त्वा धारया विद्धामि। अधरो मत्पदस्वाऽसौ॥ ७९॥

[३८]

उत्तुद शिमिजावरि। तल्पेजे तल्प उत्तुद। गिरी रनु
प्रवेशय। मरीचीरुप सन्नुद। यावदितः पुरस्तादुदयाति
सूर्यः। तावदितोऽमुं नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं

द्विष्मः॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्धायि
भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं
नृम्णायि नृम्णम्। निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो
वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्न ज्योतीः॥८१॥

[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा
श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।
अन्तरिक्षः समित्॥८२॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे।
सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। द्यौः समित्।
तामादित्यः समिन्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा।
आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन।
अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि
सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। अग्ने व्रतपते व्रतं
चरिष्यामि॥८४॥

तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्। वायो व्रतपतु आदित्य व्रतपते।
 व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्।
 द्यौः समित्। तामादित्यः समिन्धे। साऽऽदित्यः समिन्धे।
 तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।
 अन्तरिक्षः समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे।
 तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा।
 वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। पृथिवी
 समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामहः
 समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया।
 यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि
 सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। आदित्य
 व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि। वायो
 व्रतपतेऽग्रे व्रतपते। व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं
 तन्मेऽराधि॥८८॥

समित्समिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनाद्यौ च॥[४१]

शं नो वातः पवतां मातरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः। अहानिश्
 भवन्तु नः शः रात्रिः प्रतिधीयताम्। शमुषा नो व्युच्छतु

शमादित्य उदेतु नः। शिवा नः शन्तमा भव सुमृडीका
 सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि। इडाये वास्त्वसि
 वास्तुमद्वास्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तोश्छित्स्मह्यवास्तुः
 स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठसि
 प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायोश्छित्स्मह्यप्रतिष्ठः स
 भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषजं
 वि वात वाहि यद्रपः। त्वं हि विश्वभेषजो देवानां दूत
 ईयसे। द्वाविमौ वातौ वात आ सिन्धोरा परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यददो वातते
 गृहोऽमृतस्य निधिर्हितः। ततो नो देहि जीवसे ततो
 नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह आवह वात आवातु
 भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्र ण आयूँषि तारिषत्।
 इन्द्रस्य गृहोऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे
 अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः
 सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनार्ता देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखुणं
 प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं
 म उर्वन्तरं बृहदग्रयः पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या
 स्वस्तिमान्तया स्वस्त्या स्वस्तिमानंसानि। प्राणापानौ
 मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मयि मेधां मयि
 प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र

इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो
दधातु॥९०॥

द्युभिर्ऋतुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः। तन्नो
मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः। कया
नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा। कया शचिष्ठया वृता।
कस्त्वा सत्यो मदानां म॑हिष्ठो मत्सदन्धसः। दृढाचिदारुजे
वसु। अभी षु णः सखीनामविता जरितृणाम्। शतं
भवांस्यूतिभिः। वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो
नाधमानाः। अप ध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेव
बुद्धान्॥९१॥

शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये। शं योरभिस्रवन्तु
नः। ईशाना वार्याणां क्षयन्तीश्चरषणीनाम्। अपो याचामि
भेषजम्। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा
मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन। महे रणाय चक्षसे। यो वः
शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः। उशतीरिव मातरः।
तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ॥९२॥

आपो जनयथा च नः। पृथिवी शान्ता साऽग्निना
शान्ता सा मे शान्ता शुचं शमयतु। अन्तरिक्षं
शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मे शान्तं शुचं शमयतु।

द्यौः शान्ता साऽऽदित्येन शान्ता सा मे शान्ता शुचः
 शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षः शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः
 शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः
 शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः
 शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः
 पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः
 शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाहः शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं
 द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एह
 श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि
 मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा माः श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा
 प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मा मा हांसिषुः। उदायुषा
 स्वायुषोदोषधीनाः रसेनोत्पुर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृताः
 अनु। तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः
 शतं जीवेम शरदः शतं नन्दांम शरदः शतं मोदांम
 शरदः शतं भवांम शरदः शतः शृणवांम शरदः शतं
 प्रब्रवांम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्
 सूर्यं दृशे। य उदगान्महतोऽर्णवाँद्विभ्राजमानः सरिरस्य
 मध्यात्स मा वृषभो लोहिताक्षः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु।
 ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण आवपनमसि
 धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं

दिवं दाधार पृथिवी५ सदेवां यदहं वेद तदहं धारयाणि
 मा मद्देदोऽधिविस्त्रसत्। मेधामनीषे माविशता५ समीची
 भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।
 आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा
 स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम।
 ब्रह्म प्रावादिष्म तन्नो मा हासीत्। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥१३॥

परावतो दधातु बद्धां जिन्वथ दृशे सप्त च॥—————[४२]

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
 वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
 मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
 मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यास५ शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
 शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
 वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
 मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यास५ शुश्रूषण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु

शोभायै पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं नस्तन्नो मा हांसीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

देवा वै स॒त्रमा॑सत। ऋ॒द्धि॑परिमितं यश॑स्कामाः। तै॑ऽब्रुवन्।
यन्नः॑ प्रथ॒मं यश॑ ऋ॒च्छात्। सर्व॑ेषां नस्तत्स॒हास॑दिति। तेषां॑
कुरु॑क्षेत्रं वेदि॑रासीत्। तस्यै॑ खाण्ड॒वो दक्षि॑णा॒र्द्ध आ॑सीत्।
तूर्ध्व॑मुत्तरा॒र्द्धः। प॒रीण॑ज्जघना॒र्द्धः। म॒रव॑ उत्करः॥१॥

तेषां॑ म॒खं वैष्ण॑वं यश॑ आर्च्छत्। तन्न्य॑कामयत।
तेनाप॑क्रामत्। तं दे॒वा अन्वा॑यन्। यशो॑ऽव॒रुरु॑त्समानाः।
तस्या॑न्वागतस्य। स॒व्याद्ध॑नुरजायत। दक्षि॑णादिष॒वः।
तस्मा॑दिषुध॒न्वं पु॑ण्यजन्म। य॒ज्ञज॑न्मा हि॥२॥

तमेक॑ऽ सन्तम्। ब॒हवो॑ नाभ्य॑धृष्णुवन्। तस्मा॑देकमिषुध॒न्वि॒नम्।
ब॒हवो॑ऽनिषुध॒न्वा नाभि॑धृष्णुवन्ति। सो॑ऽस्मयत। एकं॑
मा सन्तं ब॒हवो॑ नाभ्य॑धर्षिषुरिति। तस्य॑ सिष्मि॒याण॑स्य
तेजो॑ऽप॑क्रामत्। तद्दे॒वा ओष॑धीषु न्य॑मृजुः। ते श्या॒माका॑
अभवन्। स्म॒याका॑ वै नामै॒ते॥३॥

तत्स्म॒याका॑नाऽ स्मयाक॒त्वम्। तस्मा॑द्दीक्षितेनापि॒गृह्य॑
स्मेत॒व्यम्। तेज॑सो धृ॒त्यै। स धनुः॑ प्रतिष्क॒भ्याति॑ष्ठत्। ता
उ॒प॒दीका॑ अब्रुवन्वरं वृणा॑महे। अथ॑ व इ॒मं र॑न्धयाम। यत्र॑
क्व॑ च॒ खना॑म। तद॒पोऽभि॑तृण॒दामे॑ति। तस्मा॑दुप॒दीका॑ यत्र॑
क्व॑ च॒ खन॑न्ति। तद॒पोऽभि॑तृन्दन्ति॥४॥

वारैवृत्॒ः ह्या॑साम्। तस्य॒ ज्याम॑प्यादन्। तस्य॒
धनु॑र्विप्रव॑माणः॒ शिर॒ उद॑वर्तयत्। तद्वा॑वापृथि॒वी
अनु॑प्राव॑र्तत। यत् प्राव॑र्तत। तत्प्र॑वर्ग्यस्य प्रव॑र्ग्यत्वम्।
यद्धौ॑(४)इत्यप॑तत्। तद्घ॑र्मस्य॒ घर्म॑त्वम्। म॒ह॒तो
वी॒र्य॑मप॑त्तदिति। तन्म॑हावी॒रस्य॑ महावी॒रत्वम्॥५॥

यद॒स्याः स॒मभ॑रन्। तत्स॒म्राज्ञः॑ स॒म्रा॒द्वम्। त॒ः स्तु॑तं
दे॒वता॑स्त्रेधा व्य॑गृह्णत। अ॒ग्निः प्रा॑तः स॒व॒नम्। इन्द्रो॑ मा॒ध्यं
दि॒नः॒ स॒व॒नम्। वि॒श्वेदे॒वास्तृ॑तीयस॒व॒नम्। तेनाप॑शी॒र्ष्णा य॒ज्ञेन॑
यज॑मानाः। नाशि॒षोऽवा॑रु॒न्धत। न सु॑व॒र्गं लो॒कम॑भ्य॒जय॑न्।
ते दे॒वा अ॒श्विना॑वब्रुवन्॥६॥

भि॒षजौ॒ वै स्थः॑। इ॒दं य॒ज्ञस्य॒ शिरः॑ प्रति॑धत्त॒मिति॑।
ताव॑ब्रूतां वर॑ वृणाव॒है। ग्र॒ह ए॒व ना॒वत्रा॑पि गृह्य॒तामिति॑।
ताभ्या॑मे॒तमा॑श्वि॒नम॑गृह्णन्। तावे॒तद्य॒ज्ञस्य॒ शिरः॑ प्रत्य॑धत्ताम्।
यत्प्र॑वर्ग्यः। तेन॒ सशी॑र्ष्णा य॒ज्ञेन॑ यज॑मानाः। अवा॒शिषो॑-
ऽरु॒न्धत। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। यत्प्र॑वर्ग्यं प्रवृ॑णक्ति।
य॒ज्ञस्यै॒व तच्छि॑रः प्रति॑दधाति। तेन॒ सशी॑र्ष्णा य॒ज्ञेन॑
यज॑मानः। अवा॒शिषो॑ रु॒न्धे। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कं ज॑यति।
तस्मा॑दे॒ष आ॑श्वि॒नप्र॑वया इ॒व। यत्प्र॑वर्ग्यः॥७॥

उत्क॑रो ह्ये॒ते तृ॑न्दन्ति महावी॒रत्वम॑ब्रुवन्नजयन्त्स॒प्त च॥

[१]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति प्र॒सू॒त्यै। च॒तु॒र्गृही॒तेन॑ जुहोति। चतु॑ष्पादः

प॒शवः॑। प॒शून्ने॒वाव॑रुन्धे। चत॑स्रो दि॒शः। दि॒क्ष्वे॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति।
छन्दा॑ंसि दे॒वेभ्योऽपा॑क्रामन्। न वो॑ऽभा॒गानि॑ ह॒व्यं
व॑क्ष्याम॒ इति॑। तेभ्य॑ ए॒तच्च॑तुर्गृही॒तम॑धारयन्। पु॒रो॒नु॒वा॒क्या॒यै
या॒ज्या॒यै॥८॥

दे॒वता॑यै वष॑ट्काराय॑। यच्च॑तुर्गृही॒तं जु॒होति॑। छन्दा॑ंस्ये॒व
तत् प्री॑णाति। तान्य॑स्य प्री॒तानि॑ दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑हन्ति।
ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒त॒व्यं दी॑क्षितस्य॑ गृ॒हा(३)इ न
हो॒त॒व्या(३)मि॑ति। ह॒वि॒र्वै दी॑क्षितः। य॒ज्जु॑ह॒यात्। ह॒विष्कृ॑तं
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑द॒ध्यात्। यन्न जु॑ह॒यात्॥९॥

य॒ज्ञ॒प॒रुर॒न्तरि॑यात्। य॒जु॒रे॒व व॑देत्। न ह॒विष्कृ॑तं यज॑मानम॒ग्नौ
प्र॒दधा॑ति। न य॑ज्ञ॒प॒रुर॒न्तरे॑ति। गा॒य॒त्री छन्दा॑ंस्यत्य॑मन्यत।
तस्यै॑ वष॑ट्कारो॑ऽभ्यय्य॒ शिरो॑ऽच्छिनत्। तस्यै॑ द्वे॒धा र॑सः
परा॑पतत्। पृ॒थि॒वीम॒र्द्धः प्रा॑वि॒शत्। प॒शून्म॒र्द्धः। यः पृ॑थि॒वीं
प्रा॑वि॒शत्॥१०॥

स ख॑दि॒रोऽभ॑वत्। यः प॒शून्। सोऽजा॑म्। यत्खा॑दि॒र्यभि॑र्भवति।
छन्द॑सामे॒व रसे॑न य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यदौदु॑म्बरी।
ऊ॒र्वा उ॑दुम्ब॒रः। ऊ॒र्जे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वै॒णवी॑।
तेजो॑ वै वे॒णुः॥११॥

तेज॑सै॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वैक॑ङ्क॒ती। भा
ए॒वाव॑रुन्धे। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॑स॒व इत्य॑भि॒माद॑त्ते

प्रसू॒त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॒मित्या॑ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यु
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामित्या॑ह॒ यत्यै॑। वज्रं॑ इव॒ वा ए॒षा।
यद॒भ्रिः। अ॒भ्रिर॑सि॒ नारि॑र॒सीत्या॑ह॒ शान्त्यै॑॥१२॥

अ॒ध्वर॑कृ॒द्देवे॒भ्य इत्या॑ह। य॒ज्ञो वा अ॑ध्व॒रः। य॒ज्ञकृ॒द्देवे॒भ्य
इति॒ वावै॑तदा॒ह। उत्ति॑ष्ठ ब्रह्म॒णस्प॑त॒ इत्या॑ह। ब्रह्म॑णै॒व
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽ॒च्छैति॑। प्रै॒तु ब्रह्म॑ण॒स्पति॑रित्या॒ह। प्रेत्यै॒व
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽ॒च्छैति॑। प्र दे॒व्यैतु॑ स॒नृते॒त्याह॑। य॒ज्ञो वै
स॒नृता॑। अ॒च्छा वी॒रं न॑र्यं प॒ङ्क्ति॑रा॒धस॒मित्या॑ह॥१३॥

पा॒ङ्क्तो हि य॒ज्ञः। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु न॒ इत्या॑ह। दे॒वाने॒व य॒ज्ञनि॑यः
कुरु॑ते। दे॒वी द्या॒वापृ॑थि॒वी अ॒नु मे म॑सा॒थामि॒त्याह॑।
आ॒भ्यामे॒वानु॑मतो य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॒म्भ॑रति। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य
म॒खस्य॑ शि॒र इत्या॑ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य य॒ज्ञस्य॑
शि॒र इति॒ वावै॑तदा॒ह। म॒खाय॑ त्वा म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्ण
इत्या॑ह। नि॒र्दिश्यै॒वैन॑द्धरति॥१४॥

त्रि॒रह॑रति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑
शि॒रः स॒म्भ॑रति। तू॒ष्णीं च॑तुर्थं॑ ह॑रति। अ॒प॑रि॒मिता॑दे॒व
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॒म्भ॑रति। मृ॒त्ख॒नाद॑ग्रे ह॑रति। तस्मा॑न्मृ॒त्ख॒नः
के॒रु॒ण्य॑तरः। इ॒य॒त्यग्रं॑ आसी॒रित्या॑ह। अ॒स्यामे॒वाछ॑म्ब॒द्धारं॑
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॒म्भ॑रति। ऊ॒र्जं वा ए॒तं र॑सं पृथि॒व्या
उ॒प॒दी॒का उ॒द्दि॑हन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं
पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः।
यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति। य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय
वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र पराक्रमत॥१६॥

तन्नाद्धियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सोऽद्धियत।
सोऽब्रवीत्। ऊतिं वै मे धा इति। तदृतीकानामृतीकत्वम्।
यदृतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति। अग्निजा असि
प्रजापते रेत इत्याह। य एव रसः पशून्प्राविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पञ्चैते सम्भारा भवन्ति। पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव
यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्गाम्याणां पशूनां चर्मणा
सम्भरेत्। ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्। कृष्णाजिनेन सम्भरति।
आरण्यानेव पशूञ्छुचार्पयति। तस्मात्समावत्पशूनां
प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कनीयाः सः। शुचा ह्यृताः। लोमतः
सम्भरति। अतो ह्यस्य मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति।
रक्षसामपहत्यै। बहवो हरन्ति। अपंचितिमेवास्मिन्दधति।
उद्धते सिकतोपोमे परिश्रिते निदधति शान्त्यै। मदन्तीभिरुप
सृजति॥१९॥

तेज एवास्मिन्दधाति। मधु त्वा मधुला करोत्वित्याह।
ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो दधाति। यद्गाम्याणां पात्राणां कपालैः

स॒सृ॒जेत्। ग्रा॒म्याणि॒ पात्रा॑णि शु॒चाऽर्प॑येत्। अ॒र्म॒क॒पा॒लैः
 स॒सृ॒जति॑। ए॒तानि॒ वा अ॑नु॒पजी॒वनी॒यानि॑। तान्ये॒व
 शु॒चा॒र्पय॑ति। श॒र्करा॑भिः स॒सृ॒जति॒ धृत्यै॑। अथो॑ श॒न्त्वाय॑।
 अ॒ज॒लो॒मैः स॒सृ॒जति॑। ए॒षा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूः। यद॒जा।
 प्रि॒ययै॒वेन॑ त॒नुवा॒ स॒सृ॒जति॑। अथो॑ तेज॑सा। कृ॒ष्णा॒जि॒नस्य॑
 लो॒म॒भिः स॒सृ॒जति॑। य॒ज्ञो वै कृ॑ष्णा॒जि॒नम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञः
 स॒सृ॒जति॑॥ २०॥

याज्याये न जुहुयादविंशद्वेणुः शान्त्यै पङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति पुराक्रमताविंशत्
 प्रजायमानानां सृजति शन्त्वायाद्यौ च॥ [२]

परि॑श्रिते करोति। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सस्य॑ परि॑गृहीत्यै। न कु॒र्वन्न॒भि
 प्रा॑ण्यात्। यत्कु॒र्वन्न॒भि प्रा॑ण्यात्। प्रा॒णाञ्छु॑चा॒र्पयेत्। अ॒प॒हाय॑
 प्रा॑णिति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। न प्र॑व॒र्ग्यं चादि॒त्यं चा॒न्तरे॑यात्।
 यद॑न्तरे॒यात्। दु॒श्च॒र्मा स्यात्॥ २१॥

तस्मान्नान्तराय्यम्। आ॒त्म॒नो गोपी॑थाय॑। वेणु॑ना करोति।
 तेजो॒ वै वेणुः॑। तेजः॑ प्र॒व॒र्ग्यः। तेज॑सै॒व तेजः॑ स॒म॒र्द्धय॑ति।
 म॒खस्य॑ शिरो॒ऽसीत्या॑ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः।
 यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥ २२॥

तस्मादेवमाह। य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थ॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञस्य॑ ह्ये॒ते
 प॒दे। अथो॑ प्रति॑ष्ठित्यै। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छन्द॑सा करोमीत्याह।
 छन्दो॑भिरे॒वेन॑ करोति। त्र्यु॒द्धिं करोति॑। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः।

ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। छ॒न्दो॑भिः करोति॥२३॥

वी॒र्यं॑ वै छ॒न्दा॑सि। वी॒र्ये॑णै॒वेनं॑ करोति। य॒जुषा॑ बि॒लं करोति॑
व्यावृ॑त्यै। इ॒यं तं करोति॑। प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञमु॑खेन॒ सम्मि॑तम्।
इ॒यं तं करोति॑। य॒ज्ञप॑रुषा॒ सम्मि॑तम्। इ॒यं तं करोति॑। ए॒ताव॑द्वै
पुरु॑षे वी॒र्यम्॑। वी॒र्य॑सम्मि॒तम्॥२४॥

अप॑रिमि॒तं करोति॑। अप॑रिमि॒तस्याव॑रुद्धौ। प॒रि॒ग्री॒वं
क॑रोति॒ धृत्यै॑। सूर्य॑स्य॒ हर॑सा श्रा॒येत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॑वैतत्।
अ॒श्वश॑केन॒ धूप॑यति। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः स॑यो॒नित्वा॑य।
वृ॒ष्णो अ॒श्वस्य॑ नि॒ष्पद॑सीत्या॑ह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्यो
वृषा॑ऽश्वः। तस्य॒ छ॒न्दा॑सि नि॒ष्पत्॥२५॥

छ॒न्दो॑भिरे॒वेनं॑ धूपयति। अ॒र्चिषे॑ त्वा शो॒चिषे॑ त्वेत्या॑ह। तेजं
ए॒वास्मि॑न्दधाति। वा॒रु॒णोऽभी॑द्धः। मै॒त्रियो॑पैति॒ शान्त्यै॑। सि॒द्धौ
त्वेत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॑वैतत्। दे॒वस्त्वा॑ स॒वितो॑द्व॒प॒त्वित्या॑ह।
स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वेनं॑ ब्र॒ह्म॑णा दे॒वता॑भि॒रुद्व॑पति। अप॑द्य॒मानः
पृ॒थि॒व्यामा॑शा॒ दिश॑ आ॒पृणे॑त्या॑ह॥२६॥

तस्मा॑द॒ग्निः सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑ विभा॑ति। उ॒त्तिष्ठ॑ बृ॒हन्म॑वो॒र्ध्वस्तिष्ठ॑
ध्रु॒वस्त्वमि॑त्या॒ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ई॒श्वरो॑ वा ए॒षोऽन्धो॑ भवि॑तोः।
यः प्र॑व॒र्ग्यम॑न्वीक्ष॑ते। सूर्य॑स्य त्वा॒ चक्षु॑षाऽन्वी॑क्ष॒ इत्या॑ह।
चक्षु॑षो गोपी॒थाय॑। ऋ॒जवे॑ त्वा सा॒धवे॑ त्वा सु॒क्षित्यै॑ त्वा
भू॒त्यै त्वेत्या॑ह। इ॒यं वा ऋ॒जुः। अ॒न्तरि॑क्षं सा॒धु। अ॒सौ

सुक्षितिः॥२७॥

दिशो भूतिः। इमानेवास्मै लोकान्कल्पयति। अथो
प्रतिष्ठित्यै। इदमहममुमामुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन
पर्यूहामीत्याह। विशैवेनं पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहति। विशेति
राजन्यस्य ब्रूयात्। विशैवेनं पर्यूहति। पशुभिरिति वैश्यस्य।
पशुभिरेवेनं पर्यूहति। असुर्य पात्रमनाच्छृणम्॥२८॥

आच्छृणत्ति। देवत्राकः। अजक्षीरेणाऽऽच्छृणत्ति। पुरं वा
एतत्पयः। यदजक्षीरम्। पुरमेणैवेनं पयसाऽऽच्छृणत्ति।
यजुषा व्यावृत्त्यै। छन्दोभिराच्छृणत्ति। छन्दोभिर्वा एष
क्रियते। छन्दोभिरेव छन्दाऽस्याच्छृणत्ति। छृन्धि
वाचमित्याह। वाचमेवावरुन्धे। छृन्ध्यूर्जमित्याह।
ऊर्जमेवावरुन्धे। छृन्धि हविरित्याह। हविरेवाकः।
देवं पुरश्चर सध्यासन्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्॥२९॥

स्याद्यत् प्रवर्ग्यश्छन्दोभिः करोति वीर्यसम्मितं छन्दांसि निष्पत्पृणेत्याह
सुक्षितिरनाच्छृणञ्छन्दाऽस्याच्छृणत्त्यष्टौ च॥ [३]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामो होतर्धर्ममभिष्टुहीत्याह। एष वा एतर्हि
बृहस्पतिः। यद्वह्मा। तस्मा एव प्रतिप्रोच्य प्रचरति।
आत्मनोऽनात्यै। यमाय त्वा मखाय त्वेत्याह। एता वा
एतस्य देवताः। ताभिरेवेन९ समर्द्धयति। मदन्तीभिः
प्रोक्षति। तेज एवास्मिन्दधाति॥३०॥

अ॒भि॒पूर्व॑ प्रोक्ष॑ति। अ॒भि॒पूर्व॑मे॒वास्मि॒न्तेजो॑ दधाति। त्रिः
प्रोक्ष॑ति। त्र्या॑वृद्धि॒ यज्ञः॑। अथो॑ मे॒ध्य॒त्वाय॑। होता॒ऽन्वा॑ह।
रक्ष॑साम॒प॑ह॒त्यै। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॑ऽ सन्त॑त्यै। त्रि॒ष्टुभः॑
स॒तीर्गा॑य॒त्रीरि॒वान्वा॑ह॥ ३१॥

गा॒य॒त्रो हि प्रा॒णः। प्रा॒णमे॒व यज॑माने दधाति। सन्त॑त॒मन्वा॑ह।
प्रा॒णाना॑म॒न्नाद्य॑स्य॒ सन्त॑त्यै। अथो॑ रक्ष॑साम॒प॑ह॒त्यै।
यत्प॑रि॒मिता अनु॑ब्रूयात्। प॑रि॒मित॒मवरु॑न्धीत। अ॒प॑रि॒मिता
अन्वा॑ह। अ॒प॑रि॒मित॒स्यावरु॑द्ध्यै। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑॥ ३२॥

यत्प्र॑व॒र्ग्यः। ऊ॒र्ध्व॒ञ्जः। यन्मौ॒ञ्जो वे॒दो भव॑ति। ऊ॒र्ज॑व
य॒ज्ञस्य॒ शिरः॒ सम॑र्द्धयति। प्रा॒णा॒हुती॑र्जु॒होति॑। प्रा॒णाने॒व
यज॑माने दधाति। स॒प्त जु॑होति। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः
प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता
म॒ध्वा॑ऽन॒क्तित्या॑ह॥ ३३॥

तेज॑सै॒वैन॑मनक्ति। पृथि॒वीं तप॑स॒स्त्राय॑स्वेति॒ हिर॑ण्य॒मुपा॑स्यति।
अ॒स्या अन॑तिदाहाय। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। प्र॒ल॒वाना॑दी॒प्योपा॑स्यति। दे॒वता॑स्वे॒व
य॒ज्ञस्य॒ शिरः॒ प्रति॑दधाति। अ॒प्र॑तिशी॒र्णाग्रं॑ भवति।
ए॒तद्व॑र्हि॒रह्यै॑षः॥ ३४॥

अ॒र्चि॒रसि॑ शोचि॒रसी॒त्याह॑। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्ब्रह्मव॒र्चसं॑ दधाति।
स॒सी॑दस्व म॒हाऽ अ॒सीत्या॑ह। म॒हान् ह्यै॑षः। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑

वदन्ति। एते वाव त ऋत्विजः। ये दशपूर्णमासयोः। अथ
कथा होता यजमानायाऽऽशिषो नाशास्तु इति। पुरस्तादाशीः
खलु वा अन्यो यज्ञः। उपरिष्ठादाशीरन्यः॥ ३५॥

अनाधृष्या पुरस्तादिति यदेतानि यजूंष्याह। शीर्षत एव
यज्ञस्य यजमान आशिषोऽवरुन्धे। आयुः पुरस्तादाह। प्रजां
दक्षिणतः। प्राणं पश्चात्। श्रोत्रमुत्तरतः। विधृतिमुपरिष्ठात्।
प्राणानेवास्मै समीचो दधाति। ईश्वरो वा एष
दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति॥ ३६॥

मनोरश्वासि भूरिपुत्रेतीमामभिमृशति। इयं वै मनोरश्वा
भूरिपुत्रा। अस्यामेव प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय। सूपसदा मे
भूया मा मा हिंसीरित्याहाहिंसायै। चितः स्थ परिचित
इत्याह। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्यज्ञस्य।
यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मरुतो
रश्मयः॥ ३७॥

स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवादित्यं रश्मिभिः
पर्यूहति। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोके रश्मिभिः पर्यूढः।
तस्माद्राजा विशा पर्यूढः। तस्माद्भामणीः संजातैः पर्यूढः।
अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आच्छत्। यद्वैकङ्कताः
परिधयो भवन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश भवन्ति॥ ३८॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवावरुन्धे। अस्ति

त्रयोदशो मास इत्याहुः। यत्रयोदशः परिधिर्भवति।
तेनैव त्रयोदशं मासमवरुन्धे। अन्तरिक्षस्यान्तर्द्धिरसीत्याहु
व्यावृत्त्यै। दिवं तपसस्त्रायस्वेत्युपरिष्ठाद्धिरण्यमधि निदधाति।
अमुष्या अनंतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः
परिगृह्णाति। अर्हन् बिभर्षि सायंकानि धन्वेत्याह॥३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागतमसीति
धुवित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनोति।
प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति। त्रिः परियन्ति।
त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थ्सम्पद्यन्ते।
षड्वा ऋतवः। ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। दुश्कर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। यत् त्रिः परीत्य चतुर्थं पर्येति। एतां ह
वा अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्कर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थं
परीयात्। आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै धुवित्राणि।
अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै। विनिषद्य
धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै। सर्वतो धून्वन्ति। तस्मादयं सर्वतः
पवते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहेप उपरिष्ठादाशीरन्यो व्यास्थापर्यन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम

समंष्ट्रे द्वे च॥

[४]

अ॒ग्नि॒ष्ठा व॒सु॒भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु गाय॒त्रेण॑ छन्द॒सेत्या॑ह।
 अ॒ग्नि॒रे॒वैनं॑ व॒सु॒भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयति गाय॒त्रेण॑ छन्द॒सा।
 समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। इन्द्र॑स्त्वा
 रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रो॑चयतु त्रैष्टु॒भेन॑ छन्द॒सेत्या॑ह। इन्द्र॑ ए॒वैनं॑
 रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रो॑चयति त्रैष्टु॒भेन॑ छन्द॒सा। समा॑रुचि॒तो
 रो॑चयेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। वरु॑णस्त्वाऽऽदि॒त्यैः
 प॒श्चाद्रो॑चयतु जा॒गते॑न॒ छन्द॒सेत्या॑ह। वरु॑ण ए॒वैनं॑मादि॒त्यैः
 प॒श्चाद्रो॑चयति जा॒गते॑न॒ छन्द॒सा॥ ४३ ॥

समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। द्यु॒तान॒स्त्वा
 मा॒रुतो॑ म॒रुद्वि॑रुत्तरतो रो॑चय॒त्वानु॑ष्टु॒भेन॑ छन्द॒सेत्या॑ह।
 द्यु॒तान॒ ए॒वैनं॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्वि॑रुत्तरतो रो॑चय॒त्वानु॑ष्टु॒भेन॑
 छन्द॒सा। समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते।
 बृह॑स्पति॒स्त्वा वि॒श्वेर्दे॒वैरु॒परि॑ष्टाद्रोचयतु पा॒ङ्केन॑ छन्द॒सेत्या॑ह।
 बृह॑स्पति॒रे॒वैनं॑ वि॒श्वेर्दे॒वैरु॒परि॑ष्टाद्रोचयति पा॒ङ्केन॑ छन्द॒सा।
 समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते॥ ४४ ॥

रो॒चि॒तस्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वेष्व॑सीत्या॑ह। रो॒चि॒तो ह्ये॒ष दे॒वेषु॑।
 रो॒चि॒षी॒याहं म॑नु॒ष्यैष्वि॑त्या॑ह। रोच॑त ए॒वैष म॑नु॒ष्येषु॑। स॒म्रा॑ङ्घ्र॒र्म
 रुचि॑तस्त्वं दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्यसी॑त्या॑ह।
 रुचि॑तो ह्ये॒ष दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी। रुचि॑तोऽहं
 म॑नु॒ष्यैष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भू॒यास॑मित्या॑ह।

रुचि॒त ए॒वैष॑ म॒नुष्ये॑ष्वायु॒ष्माऽस्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी
 भ॑वति। रु॒गंसि॒ रुचं॑ मयि॒ धेहि॑ मयि॒ रुगि॑त्याह।
 आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते। तं यदे॒तैर्यजु॑र्भि॒ररो॑चयित्वा। रुचि॒तो
 घ॒र्म इति॑ प्रब्रूयात्। अ॒रोचु॑कोऽध्व॒र्युः स्यात्। अ॒रोचु॑को
 यज॑मानः। अथ॒ यदे॒नमे॒तैर्यजु॑र्भी रोचयित्वा। रुचि॒तो घ॒र्म
 इति॑ प्राह॑। रोचु॑कोऽध्व॒र्युर्भव॑ति। रोचु॑को यज॑मानः॥४५॥

पश्चाद्गोचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा समारुचितो रोचयेत्याहाशिषमेवैतामाशास्ते
 शास्तेऽष्टौ च॥

[५]

शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत् प्र॑व॒र्ग्यः। ग्री॒वा उ॑प॒सदः॑।
 पु॒रस्ता॑दुप॒सदा॑ प्र॒वर्ग्यं॑ प्रवृ॑णक्ति। ग्री॒वास्वे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः
 प्र॑ति॒दधा॑ति। त्रिः प्र॑वृ॒णक्ति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व
 लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑ शि॒रोऽव॑रुन्धे। षट्थ॑सम्प॑द्यन्ते। षड्वा
 ऋ॒तवः॑॥४६॥

ऋ॒तुभ्य॑ ए॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रोऽव॑रुन्धे। द्वा॒दश॑कृ॒त्वः प्र॑वृ॒णक्ति।
 द्वा॒दश॑ मा॒साः सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑रादे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रोऽव॑रुन्धे।
 चतु॑र्विं॒शतिः॑ सम्प॑द्यन्ते। चतु॑र्विं॒शति॑रर्द्धमा॒साः।
 अ॒र्द्धमा॒सेभ्य॑ ए॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रोऽव॑रुन्धे। अथो॒ खलु॑।
 स॒कृदे॒व प्र॑वृ॒ज्यः। ए॒कं हि॑ शि॒रः॥४७॥

अ॒ग्नि॒ष्टोमे॑ प्रवृ॒णक्ति। ए॒तावा॑न् वै य॒ज्ञः। या॒वा॑न॒ग्नि॒ष्टोमः॑।
 या॒वा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। नो॒क्थ्ये॑ प्रवृ॒ज्यात्।
 प्र॒जा वै प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्ये॑ प्रवृ॒ज्यात्। प्र॒जां प॒शून्स्य॑

निर्दहेत्। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यं गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः। प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यं गोपामित्याह। असौ वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव प्रजानां गोप्तरं कुरुते। अनिपद्यमानमित्याह॥४९॥

न ह्येष निपद्यते। आ च परां च पृथिभिश्चरन्तमित्याह। आ च ह्येष परां च पृथिभिश्चरति। स सध्रीचीः स विषूचीर्वसान् इत्याह। सध्रीचींश्च ह्येष विषूचीश्च वसानः प्रजा अभि विपश्यति। आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्याह। आ ह्येष वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु माध्वीभ्यां मधु माधूचीभ्यामित्याह। वासन्तिकावेवास्मा ऋतू कल्पयति। समग्निरग्निना गतेत्याह॥५०॥

ग्रेष्मावेवास्मा ऋतू कल्पयति। समग्निरग्निना गतेत्याह। अग्निर्ह्यैवैषोऽग्निना सङ्गच्छते। स्वाहा समग्निस्तपसा गतेत्याह। पूर्वमेवादितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। धर्ता दिवो विभासि रजसः पृथिव्या इत्याह। शारदावेवास्मा ऋतू कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रां यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाँल्लोकान्त्सन्दधाति। विश्वासां भुवां पत इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मा ऋतू

कल्पयति। देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहीत्याह।
 शैशिरावेवास्मा ऋतू कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे
 नियच्छ देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः।
 तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता
 मतीनामित्याह। प्रजा वै मृतयः। तासामेष एव पिता। यत्
 प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्ह्येष
 प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ट
 स९ सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवादित्यं प्रवर्ग्यं च
 स९शास्ति। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असीत्याह।
 आशिषमेवैतामाशास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह।
 बोधयत्येवैनम्। न वै तेऽवकाशा भवन्ति। पत्नियै दशमः।
 नव वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा
 विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य
 शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः। ऋत्विजोऽवेक्षन्ते।
 एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत।
 प्रजानां९ सृष्ट्यै। रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो

वर्षति। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एधन्ते।
रुचितमवेक्षन्ते। रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो
भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवेक्षन्ते। सर्वमायुरयन्ति। न पत्यवेक्षेत।
यत्पत्यवेक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वस्यै निर्दहेत्। यन्नावेक्षेत।
न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्। तिरस्कृत्य यजुर्वाचयति।
प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह।
सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणुतन्निपद्यमानमित्याह गतेत्याह शारदावेवास्मां ऋतू कल्पयति
रुन्धे कवीनामित्याह प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च॥—————[६]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आददेऽदित्यै
रास्नाऽसीत्याह यजुष्कृत्यै। इड एह्यदित एहि
सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै देवनामानि।
देवनामैरेवैनामाह्वयति। असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह।
एतानि वा अस्यै मनुष्यनामानि॥५८॥

मनुष्यनामैरेवैनामाह्वयति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः।
ऋतुभिरेवैनामाह्वयति। अदित्या उष्णीषमसीत्याह।
यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वत्सः।
पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः॥५९॥

स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑योपाव॑सृजति। अ॒श्विभ्यां॑ प्रदा॑पयेत्या॒ह।
अ॒श्विनौ॑ वै दे॒वानां॑ भि॒षजौ॑। ताभ्या॑मेवास्मै॑ भेष॒जं क॑रोति।
यस्ते॒ स्तनः॑ शशय॑ इत्या॒ह। स्तौत्ये॒वैनाम्॑। उ॒स्रं घ॑र्म॒ः
शि॒ःषो॒स्रं घ॑र्मं पा॒हि घ॑र्माय॑ शि॒ःषेत्या॑ह। यथा॑ ब्रूयादमु॒ष्मै
दे॒हीति॑। ता॒दृगे॒व तत्। बृ॒हस्प॑ति॒स्त्वोप॑ सीद॒त्वित्या॑ह॥६०॥

ब्र॒ह्म वै दे॒वानां॑ बृ॒हस्प॑तिः। ब्र॒ह्मणै॒वैना॑मुप॑सीदति। दान॑वः स्थ
पे॒र॑व॒ इत्या॑ह। मे॒ध्याने॒वैनान्क॑रोति। वि॒ष्व॒ग्वृ॒तो लो॑हि॒तेने॒त्याह॑
व्यावृ॑त्त्यै। अ॒श्विभ्यां॑ पि॒न्वस्व॒ सर॑स्वत्यै पि॒न्वस्व॒ पू॒ष्णे
पि॒न्वस्व॒ बृ॒हस्प॑तये पि॒न्वस्वे॒त्याह॑। ए॒ताभ्यो॑ ह्येषा॑ दे॒वता॑भ्यः
पि॒न्व॑ते। इन्द्रा॑य पि॒न्वस्वेन्द्रा॑य पि॒न्वस्वे॒त्याह॑। इन्द्र॑मे॒व
भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति। द्वि॒रिन्द्रा॑येत्या॒ह॥६१॥

तस्मा॑दिन्द्रो॑ दे॒वता॑नां भूयिष्ठ॒भाक्त॑मः। गा॒य॒त्रोऽसि॒ त्रैष्टु॑भोऽसि॒
जा॒ग॒तमु॒सीति॑ शफोपय॑मानाद॑त्ते। छ॒न्दो॑भिरे॒वैना॑नाद॑त्ते।
स॒होर्जो॑ भा॒गेनो॑पमे॒हीत्या॑ह। ऊ॒र्ज ए॒वैनं॑ भा॒गम॑कः।
अ॒श्विनौ॑ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॒ शिरः॑ प्र॒ति॒दध॑तावब्रूताम्।
आ॒वाभ्या॑मे॒व पूर्वा॑भ्यां॒ वष॑द्वि॒याता॒ इति॑। इन्द्रा॑श्वि॒ना म॑धुनः
सा॒र॒घस्ये॒त्याह॑। अ॒श्विभ्या॑मे॒व पूर्वा॑भ्यां॒ वष॑द्व॒रोति॑। अथो॑
अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति॥६२॥

घ॒र्म पा॑त वसवो॒ यज॑ता॒ वडि॒त्याह॑। वसू॑ने॒व भा॑ग॒धेये॑न॒
सम॑र्द्धयति। यद्व॑षद्व॒र्यात्। या॒तया॑माऽस्य वष॑द्वारः स्या॑त्। यन्न

वषट्कुर्यात्। रक्षाँसि यज्ञं हन्युः। वडित्याह। परोक्षमेव
वषट्करोति। नास्य यातयामा वषट्कारो भवति। न यज्ञं
रक्षाँसि घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये जुहोमीत्याह। यो वा
अस्य पुण्यो रश्मिः। स वृष्टिवनिः। तस्मा एवैनं जुहोति।
मधुं हविरसीत्याह। स्वदयत्येवैनम्। सूर्यस्य तपस्तपेत्याह।
यथायजुरेवैतत्। द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामीत्याह।
द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं परिगृह्णाति॥६४॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामीत्याह। अन्तरिक्षेणैवैनमुपयच्छति।
न वा एतं मनुष्यो भर्तुमर्हति। देवानां त्वा पितृणामनुमतो
भर्तुं शकेयमित्याह। देवैरेवैनं पितृभिरनुमत आदत्ते। वि
वा एनमेतदर्द्धयन्ति। यत्पश्चात्प्रवृज्यं पुरो जुह्वति। तेजोऽसि
तेजोऽनु प्रेहीत्याह। तेजं एवास्मिन्दधाति। दिविस्पृङ्गा
मां हिंसीरन्तरिक्षस्पृङ्गा मां हिंसीः पृथिविस्पृङ्गा मां
हिंसीरित्याहाहिंसायै॥६५॥

सुवँरसि सुवँर्मे यच्छ दिवं यच्छ दिवो मां पाहीत्याह।
आशिषमेवैतामाशांस्ते। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
आत्मा वायुः। उद्यत्य वातनामान्याह। आत्मन्नेव यज्ञस्य
शिरः प्रतिदधाति। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै।
पञ्चाह॥६६॥

पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अ॒ग्नये॑
 त्वा॒ वसु॑मते॒ स्वाहे॑त्याह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॑र्वसु॒मान्।
 तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य॒ त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह।
 च॒न्द्रमा॒ वै सोमो॑ रु॒द्रवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय
 त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह॥६७॥

अ॒प्सु वै वरु॑ण आदि॒त्यवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
 बृह॑स्पत॒ये त्वा वि॒श्वदे॑व्यावते॒ स्वाहे॑त्याह। ब्रह्म॑ वै
 दे॒वानां॑ बृह॑स्पतिः। ब्रह्म॑णै॒वैनं॑ जुहोति। स॒वित्रे॑ त्व॒र्भुमते॑
 वि॒भुमते॑ प्र॒भुमते॑ वाज॑वते॒ स्वाहे॑त्याह। सं॒वत्स॒रो वै
 सं॒वित॒र्भुमान् वि॒भुमान्प्र॒भुमान् वाज॑वान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑
 जुहोति। य॒माय॒ त्वाऽङ्गि॑रस्वते पि॒तृमते॑ स्वाहे॑त्याह। प्रा॒णो
 वै य॒मोऽङ्गि॑रस्वा॒न्पितृ॑मान्॥६८॥

तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
 दश॑ सम्प॑द्यन्ते। दशा॑क्षरा वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्।
 वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॑रुन्धे। रौहि॑णाभ्यां॒ वै दे॒वाः सु॑व॒र्गं
 लो॒कमा॑यन्। तद्रौ॑हि॒ण्यो रौहि॑ण॒त्वम्। यद्रौ॑हि॒णौ भव॑तः।
 रौहि॑णाभ्यामे॒व तद्य॑ज॒मानः सु॑व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अ॒ह॒ज्योतिः॑
 के॒तुना॑ जुषता॑ सु॒ज्योति॒ज्योति॑षा॒ꣳ स्वाहा॑ रा॒त्रिज्योतिः॑
 के॒तुना॑ जुषता॑ सु॒ज्योति॒ज्योति॑षा॒ꣳ स्वाहे॑त्याह।
 आ॒दि॒त्यमे॒व तद॑मु॒ष्मि॑ल्लो॒केऽह्ना॑ प॒रस्ता॑द्वा॒धार। रा॒त्रिया॑

अवस्तात्। तस्मात्सावादित्योऽमुष्मिल्लोकेऽहोरात्राभ्यां
धृतः॥६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहार्द्धयति ग्रन्थि गृह्णात्यहिंसायै पञ्चाऽहादित्यवन्ते
स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि च॥ [७]

विश्वा आशा दक्षिणसदित्याह। विश्वानेव देवान्प्रीणाति।
अथो दुरिष्ट्या एवैनं पाति। विश्वा देवानयाडिहेत्याह।
विश्वानेव देवान्भागधेयेन समर्द्धयति। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य
मधोः पिबतमश्विनेत्याह। अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति।
स्वाहाऽग्नये यज्ञियायु शं यजुर्भिरित्याह। अभ्येवैनं धारयति।
अथो हविरेवाकः॥७०॥

अश्विना घर्मं पातं हार्दिवानमहर्दिवाभिरूतिभिरित्याह।
अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति। अनु वां द्यावापृथिवी
मंसातामित्याहानुमत्यै। स्वाहेन्द्राय स्वाहेन्द्रावडित्याह।
इन्द्राय हि पुरो हूयते। आश्राव्याह घर्मस्य यजेति।
वषट्कृते जुहोति। रक्षसामपहत्यै। अनुयजति स्वगाकृत्यै।
घर्ममपातमश्विनेत्याह॥७१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। अनु वां द्यावापृथिवी
अमंसातामित्याहानुमत्यै। तं प्राव्यं यथावण्णमो दिवे
नमः पृथिव्या इत्याह। यथायजुरेवैतत्। दिविधा इमं यज्ञं
यज्ञमिमं दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। दिवं

गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छेत्याह। एष्वेवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठापयति। पञ्च प्रदिशो गच्छेत्याह॥७२॥

दिक्ष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्यर्मपान्गच्छ पितृन्यर्मपान्गच्छे-
त्याह। उभयेष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते। वरुणः
पर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः। यत्प्राङ्पिन्वते।
तद्देवानाम्। यद्दक्षिणा। तत्पितॄणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्रुद्राणाम्।
प्राश्चमुदञ्चं पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा
अनु दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते। अन्तःपरिधि
पिन्वयति॥७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिह्यूर्जे पीपिहीत्याह।
इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह।
यजमानायैवैतामाशिषमाशास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहीत्याह।
आत्मन एवैतामाशिषमाशास्ते। त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय
त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। धर्मासि सुधर्मा मे
न्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति
यद्यभिचरेत्। अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं
गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैव सह निरर्थं
गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः।

ताभ्यं ए॒वैनं जुहोति। ग्रा॒वभ्यः स्वाहेत्या॑ह। या ए॒वान्तरिक्षे॑
वाचः॑॥ ७६॥

ताभ्यं ए॒वैनं जुहोति। प्र॒तिरे॒भ्यः स्वाहेत्या॑ह। प्रा॒णा वै
दे॒वाः प्र॒तिराः। तेभ्यं ए॒वैनं जुहोति। द्या॒वापृ॒थिवी॒भ्यां
स्वाहेत्या॑ह। द्या॒वापृ॒थिवी॒भ्यामे॒वैनं जुहोति। पि॒तृभ्यो॑
घ॒र्मपे॒भ्यः स्वाहेत्या॑ह। ये वै यज्वा॑नः। ते पि॒तरो॑ घ॒र्मपाः।
तेभ्यं ए॒वैनं जुहोति॥ ७७॥

रु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे स्वाहेत्या॑ह। रु॒द्रमे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति।
स॒र्वतः॑ स॒मन॑क्ति। स॒र्वत॑ ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। उद॑श्चं
नि॒रस्य॑ति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑ दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॒शि रु॒द्रं
नि॒रव॑दयते। अ॒प उ॒पस्पृ॑शति मे॒ध्यत्वा॑य। ना॒न्वीक्षे॑त।
यद॒न्वीक्षे॑त॥ ७८॥

चक्षु॑रस्य प्र॒मायु॑कः स्यात्। तस्मा॒न्ना॒न्वीक्ष्यः॑। अ॒पी॒परो॑
माऽहो॑ रात्रि॒यै मा पा॒ह्येषा॑ ते अ॒ग्ने स॒मि॒त्तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्वायु॑र्मे
दा॒ वर्च॑सा माऽऽञ्जीरि॒त्याह॑। आ॒युरे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति।
अ॒पी॒परो॑ मा॒ रात्रि॒या अ॒हो मा पा॒ह्येषा॑ ते अ॒ग्ने
स॒मि॒त्तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्वाऽऽयु॑र्मे दा॒ वर्च॑सा माऽऽञ्जीरि॒त्याह॑।
आ॒युरे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति। अ॒ग्नि॒ज्योति॒ज्योति॑र॒ग्निः
स्वाहा॑ सूर्यो॑ ज्योति॒ज्योतिः॑ सूर्यः॑ स्वाहेत्या॑ह।
य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒त॒व्यम॑ग्नि॒होत्रा॑(३)न

होत॒व्या(३)मि॒ति॥ ७९॥

यद्य॒जुषा जुहु॒यात्। अय॑थापूर्व॒माहु॑ती जुहु॒यात्। यन्न
जुहु॒यात्। अ॒ग्निः परा॑भवेत्। भूः स्वाहेत्ये॒व होत॒व्यम्।
य॒थापूर्व॒माहु॑ती जुहोति॑। ना॒ग्निः परा॑भवति। हु॒तः ह॒विर्मधु॑
ह॒विरि॒त्याह॑। स्व॒दय॑त्ये॒वैन॑म्। इन्द्र॑तमे॒ऽग्रावि॒त्याह॑॥ ८०॥

प्रा॒णो वा इन्द्र॑तमो॒ऽग्निः। प्रा॒ण ए॒वैन॑मिन्द्र॑तमे॒ऽग्नौ जु॑होति।
पि॒ता नो॑ऽसि॒ मा मां हि॑ःसी॒रित्या॒हाहि॑ःसायै। अ॒श्याम॑
ते दे॒व घ॑र्म॒ मधु॑मतो॒ वाज॑वतः॒ पितु॑मत॒ इत्या॑ह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। स्व॒धावि॒नोऽशी॑महि॒ त्वा मा मां
हि॑ःसी॒रित्या॒हाहि॑ःसायै। तेज॑सा॒ वा ए॒ते व्य॑ध्यन्ते। ये
प्र॒वर्ग्ये॑ण॒ चर॑न्ति। प्राश्न॑न्ति। तेज॑ ए॒वात्म॑न्दध॒ते॥ ८१॥

सं॒वत्स॑रं न मा॒ः सम॑श्जीयात्। न रा॒मामु॑पेयात्। न मृ॒न्मये॑न
पि॒बेत्। नास्य॑ रा॒म उच्छि॑ष्टं पि॒बेत्। तेज॑ ए॒व तत्स॑ःश्यति।
दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः। वि॒भ्राजि॑
सौ॒र्ये ब्र॑ह्म॒सन्त्य॑दधत। यत्किं च॑ दि॒वाकी॒र्त्यम्। तदे॒तेनै॒व
व्र॑तेना॒गोपा॑यत्। तस्मा॑दे॒तद्व्र॑तं चा॒र्यम्। तेज॑सो गोपी॒थाय॑।
तस्मा॑दे॒तानि॒ यजू॑ःषि वि॒भ्राजः॑ सौ॒र्यस्ये॒त्याहुः। स्वाहा॑ त्वा
सू॒र्यस्य॑ रु॒श्मिभ्य॑ इति॑ प्रा॒तः स॑ःसा॒दय॑ति। स्वाहा॑ त्वा
नक्ष॑त्रेभ्य॑ इति॑ सा॒यम्। ए॒ता वा ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वैन॑ः
सम॑र्द्धयति॥ ८२॥

अ॒क॒र॒श्चि॒नेत्या॑ह॒ प्र॒दि॒शो॑ ग॒च्छे॒त्या॑ह॒ पि॒तृ॒णाम॑न्तःप॒रि॒धि॒ पि॑न्वयति धा॒रये॒त्या॑ह॒ वा॒चो॑ घ॒र्मपा॑स्तेभ्यं
ए॒वैनं॑ जु॒होत्य॑न्वी॒क्षेत॑ हो॒त॒व्या॑(३)मि॒त्य॒ग्रा॒वित्या॑ह॒ दध॑तेऽगोपायत्स॒ च॥—————[८]

घ॒र्म॒ या॒ ते॒ दि॒वि॒ शु॒गि॒तिं॒ ति॒स्र॒ आ॒हु॒ती॒र्जु॒होति॑।
छ॒न्दो॑भि॒रे॒वा॒स्यै॒भ्यो॒ लो॒के॒भ्यः॒ शु॒च॒म॒व॑ यज॒ते। इ॒य॒त्य॒ग्रे॒
जु॒होति॑। अ॒थे॒य॒त्यथे॑यति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒नु॒
नो॒ऽद्या॒नु॒म॒तिरि॒त्या॒हानु॑म॒त्यै। दि॒व॒स्त्वा॑ प॒र॒स्पा॒या॒
इ॒त्या॑ह॒। दि॒व॒ ए॒वेमाँ॑ल्लो॒कान्दा॑धार। ब्र॒ह्म॑ण॒स्त्वा प॒र॒स्पा॒या॒
इ॒त्या॑ह॥८३॥

ए॒ष्वे॒व लो॒केषु॑ प्र॒जा दा॑धार। प्रा॒णस्य॑ त्वा प॒र॒स्पा॒या॒
इ॒त्या॑ह॒। प्र॒जास्वे॒व प्रा॒णान्दा॑धार। शि॒रो वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। अ॒सौ ख॒लु वा आ॑दि॒त्यः प्र॑व॒र्ग्यः। तं यद्वा॑क्षि॒णा
प्र॒त्यश्च॑मु॒दश्च॑मु॒द्वास॑येत्। जि॒ह्वं य॑ज्ञस्य॒ शि॒रो ह॑रेत्।
प्राश्च॑मु॒द्वास॑यति। पु॒रस्ता॑दे॒व य॑ज्ञस्य॒ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति॥८४॥

प्राश्च॑मु॒द्वास॑यति। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्यः पु॒रस्ता॑दु॒दैति॑।
श॒फो॒प॒य॒मा॒न्ध॒वि॒त्राणि॑ धृ॒ष्टी॒ इत्य॑न्वव॒हर॑न्ति। सा॒त्मा॒न॒मे॒वैन॑५
स॒त॒नं॒ करो॑ति। सा॒त्माऽमु॑ष्मिँ॒ल्लो॒के भ॑वति। य ए॒वं वे॒दा॒
औ॒दु॒म्ब॒राणि॑ भवन्ति। ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः॑। ऊ॒र्ज॒मे॒वाव॑रु॒न्धे।
व॒र्त्म॒ना वा अ॒न्वित्य॑॥८५॥

य॒ज्ञः र॑क्षा॒ंसि जि॒घा॒ंसन्ति॑। सा॒म्ना॑ प्र॒स्तो॒ताऽन्व॑वैति।
सा॒म् वै र॑क्षो॒हा। र॑क्ष॒साम॑प॒ह॒त्यै। त्रि॒र्नि॒ध॒न॒मुपै॑ति। त्रयं॑ इ॒मे

लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॒ रक्षा॑ꣳस्यप॑हन्ति। पुरु॑षः पुरु॑षो
नि॒धन॒मुपै॑ति। पुरु॑षः पुरु॑षो हि र॑क्ष॒स्वी। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै॥८६॥

यत्पृ॑थि॒व्यामु॑द्वा॒सये॑त्। पृथि॒वीꣳ शु॒चाऽर्प॑येत्। यद॒प्सु। अ॒पः
शु॒चा॒र्पये॑त्। यदोष॑धीषु। ओष॑धीः शु॒चाऽर्प॑येत्। यद्वन॒स्पति॑षु।
वन॒स्पती॑ञ्छु॒चा॒र्पये॑त्। हि॒रण्यं नि॒धायो॑द्वा॒सय॑ति। अ॒मृतं॒ वै
हि॒रण्य॑म्॥८७॥

अ॒मृतं॒ ए॒वैनं॒ प्रति॑ष्ठापयति। व॒ल्गुर॑सि शं॒ युधा॑या॒ इति॒
त्रिः प॑रिषिञ्च॒न्यये॑ति। त्रि॒वृद्वा अ॒ग्निः। यावा॑ने॒वाग्निः।
तस्य॒ शुच॑ꣳ शम॑यति। त्रिः पुनः॒ पर्ये॑ति। षट्थ॒सम्प॑द्यन्ते।
षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वास्य॒ शुच॑ꣳ शम॑यति। चतुः
स्र॒क्तिर्नाभि॑र्ऋ॒तस्ये॑त्याह॥८८॥

इ॒यं वा ऋ॒तम्। तस्या॑ ए॒ष ए॒व नाभिः॑। यत् प्र॑व॒र्ग्यः।
तस्मा॑दे॒वमा॑ह। स॒दो वि॒श्वायु॑रित्याह। स॒दो ही॑यम्। अप॒ द्वेषो॑
अप॒ ह्र॒ इत्या॑ह॒ भ्रातृ॑व्यापनुत्यै। घ॒र्मैत॑त्तेऽन्न॒मेत॑त्पुरी॒षमि॑ति
द॒ध्ना म॑धुमि॒श्रेण॑ पू॒रय॑ति। ऊ॒र्वा अ॒न्नाद्यं॒ दधि॑।
ऊ॒र्जैवैन॑म॒न्नाद्ये॑न॒ सम॑र्द्धयति॥८९॥

अन॑शनायुको भवति। य ए॒वं वेद॑। रन्ति॒र्नामा॑सि दि॒व्यो ग॑न्ध॒र्व
इत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॑तन्म॒हिमा॑नꣳ रन्ति॑ ब॒न्धुतां॒ व्याच॑ष्टे।
सम॑हमायु॒षा सं प्रा॑णेनेत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते। व्य॑सौ
योऽस्मा॑न्देष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्म इत्याह। अ॒भिचा॑र ए॒वास्यै॑षः।

अचि॑क्रद॒दृषा॒ हरि॑रित्या॒ह। वृषा॒ ह्येषः॥१०॥

वृषा॒ हरिः॑। म॒हान्मि॒त्रो न द॑र्श॒त इत्या॑ह। स्तौत्ये॒वैन॑मे॒तत्।
चिद॑सि॒ समु॒द्रयो॑निरित्या॒ह। स्वामे॒वैनं॑ योनिं॒ गम॑यति।
नम॑स्ते अस्तु॒ मा मां हि॑ःसी॒रित्या॑हाहि॒सायै॑। वि॒श्वाव॑सु॒ः
सोम॑ गन्ध॒र्वमित्या॑ह। यदे॒वास्य॑ क्रि॒यमा॑णस्यान्त॒र्यन्ति॑।
तदे॒वास्यै॒तेना॑ प्या॒यय॑ति। वि॒श्वाव॑सुर॒भि तन्नो॑ गृणा॒त्वित्या॑ह॥११॥

पूर्व॑मे॒वोदि॑तम्। उत्त॑रेणा॒भि गृ॑णाति। धियो॑ हिन्वा॒नो धिय॑ इन्नो॒
अव्या॑दित्या॒ह। ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयति। प्रा॒ऽऽसां॑ गन्ध॒र्वो
अ॒मृता॑नि वोच॒दित्या॑ह। प्रा॒णा वा अ॒मृताः॑। प्रा॒णाने॒वास्मै॑
कल्प॑यति। ए॒तत्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वो दे॒वानु॑पा॒गा इत्या॑ह। दे॒वो
ह्येष॑ सं दे॒वानु॑पैति॑। इ॒दम॒हं म॑नु॒ष्यो म॑नु॒ष्या॒नित्या॑ह॥१२॥

म॒नु॒ष्यो हि। ए॒ष स॒न्म॑नु॒ष्या॒नुपै॑ति॑। ई॒श्वरो॑ वै
प्र॒व॒र्ग्यमु॑द्वा॒सय॑न्। प्र॒जां प॒शून्सो॑मपी॒थम॑नु॒द्वा॒सः सोम॑
पी॒थानु॑मेहि॑। स॒ह प्र॒जया॑ स॒ह रा॒यस्पोषे॑णेत्या॒ह। प्र॒जामे॒व
प॒शून्सो॑मपी॒थमा॑त्मन्ध॒त्ते। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॑ ओष॑धयः
स॒न्त्वित्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते। दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै॒
भूया॑सु॒र्योऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॒ वयं॑ द्वि॒ष्म इत्या॑ह।
अ॒भि॒चार॑ ए॒वास्त्यैषः॑। प्र॒ वा ए॒षोऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वते। यः
प्र॒व॒र्ग्यमु॑द्वा॒सय॑ति॑। उ॒दुत्यं चि॒त्रमि॑ति॒ सौरी॑भ्या॒मृग्भ्यां॑ पुन॒रेत्य॑
गा॒र॒ह॑पत्ये जुहोति॑। अ॒यं वै लो॒को गा॒र॒ह॑पत्यः। अ॒स्मिन्ने॒व

लोके प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा आदित्यः सुवर्गो लोकः।
यत्सौरी भवतः। तेनैव सुवर्गल्लोकान्नैति॥१३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपंहत्ये वै हिरण्यमाहाह्वयति ह्येष
गृणात्वित्याह मनुष्यानित्याहास्यैषोऽष्टौ च॥—————[९]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदेभ्यो न व्यभवत्।
तदग्निर्व्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां
यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूष्प्यभवन्। शुक्रियाणां
वा एतानि शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्।
देवानामन्यत्पयः। यद्गोः पयः॥१४॥

तत्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः।
तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव
तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्द्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्यं
भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास-
येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥१५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासये-
दन्नकामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखं सन्दधात्यन्नाद्याय।
अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि
पर्यासते। परि वै तां समां प्रजा वयांस्यस्यते॥१६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय। पुरो

वां प॒श्चाद्दो॒द्वा॑सयेत्। पुर॒स्ताद्वा ए॒तज्ज्योति॑रु॒दैति॑।
तत्प॒श्चान्नि॒म्रो॑चति। स्वामे॒वैनं॑ योनि॒मनू॑द्वा॑सयति। अ॒पां
मध्य॒ उद्वा॑सयेत्। अ॒पां वा ए॒तन्मध्या॒ज्ज्योति॑रजायत।
ज्योतिः॑ प्रव॒र्ग्यः। स्वयै॒वैनं॑ योनौ॒ प्रति॑ष्ठापयति॥१७॥

यं द्वि॒ष्यात्। यत्र॒ स स्यात्। तस्यां॑ दि॒श्युद्वा॑सयेत्। ए॒ष
वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। अ॒ग्निनै॒वैनं॑ वैश्वान॒रेणा॒भि
प्रव॑र्तयति। औदु॑म्ब॒र्याः॒ शाखा॑या॒मुद्वा॑सयेत्। ऊ॒र्वा
उदु॑म्ब॒रः। अन्नं॑ प्रा॒णः। शु॒घ्रर्मः॥१८॥

इ॒दम॒हम॒मुष्या॑मु॒ष्याय॒णस्य॑ शु॒चा प्रा॒णमपि॑ द॒हामी॒त्याह॑।
शु॒चैवा॒स्य प्रा॒णमपि॑ द॒हति॑। ता॒जगा॑र्तिमा॒र्च्छति॑। यत्र॑
द॒र्भा उ॑प॒दीक॑सन्तताः स्युः। तदुद्वा॑सयेद्दृष्टि॑कामस्य। ए॒ता
वा अ॒पाम॑नू॒ज्झ्राव॑र्यो॒ नाम॑। यद्द॒र्भाः। अ॒सौ खलु॑ वा
आ॒दित्य॑ इ॒तो वृष्टि॑मुदीरयति। अ॒सावे॒वास्मा॑ आ॒दित्यो॑ वृष्टिं
निय॑च्छति। ता आपो॒ निय॑ता॒ धन्वं॑ना यन्ति॥१९॥

गोः पर्य॑ उत्तरवे॒दि॒रांसते॑ स्थापयति घ॒र्मो यन्ति॥ [१०]

प्र॒जाप॑तिः स॒म्प्रिय॑माणः। स॒म्राट्थ्स॒म्भृतः॑। घ॒र्मः प्रवृ॑क्तः।
म॒हावी॒र उद्वा॑सितः। अ॒सौ खलु॑ वावैष आ॒दित्यः॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
स ए॒तानि॑ नामा॒न्यकुरु॑त। य ए॒वं वेद॑। वि॒दुरे॑नं॒ नाम्ना॑।
ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति॥१००॥

यो वै व॒सीया॑ सं यथाना॒ममु॑प॒चर॑ति। पु॒ण्या॑र्तिं॒ वै स तस्मै॑

कामयते। पुण्या॑र्तिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद॑। तस्मा॑दे॒वं
वि॒द्वान्। घ॒र्म इति॑ दिवाऽऽच॑क्षीत। सु॒म्राडिति॑ नक्तम्। ए॒ते
वा ए॒तस्य॑ प्रि॒ये त॒नुवौ॑। ए॒ते अ॑स्य प्रि॒ये ना॒मनी॑। प्रि॒ययै॒वैनं
त॒नुवौ॑॥१०१॥

प्रि॒येण॒ नाम्ना॒ सम॑र्द्धयति। की॒र्तिर॑स्य॒ पूर्वा॑गच्छति
ज॒नता॑माय॒तः। गा॒य॒त्री दे॒वेभ्योऽप्रा॑कामत्। तां दे॒वाः
प्र॒व॒र्ग्येणै॒वानु॑ व्य॒भवन्। प्र॒व॒र्ग्येणा॑प्नुवन्। यच्च॑तुर्वि॒ंशति॑कृत्वः
प्र॒व॒र्ग्यं प्र॑वृ॒णक्ति॑। गा॒य॒त्रीमे॒व तद॑नु वि॒भवति॑। गा॒य॒त्रीमा॑प्नोति।
पूर्वा॑ऽस्य॒ जनं॑ य॒तः की॒र्तिर्ग॑च्छति। वै॒श्वदे॒वः स॑ सं॒न्नः॥१०२॥

व॒स॒वः प्र॑वृ॒क्तः। सोमो॑ऽभिकी॒र्यमा॑णः। आ॒श्विनः
प॒यस्या॑नी॒यमा॑ने। मा॒रुतः॑ क॒थन्। पौ॒ष्ण उ॑द॒न्तः।
सा॒र॒स्वतो॑ वि॒ष्यन्द॑मानः। मै॒त्रः शरो॑ गृही॒तः। तेज॑ उ॒द्यतः॑।
वा॒युर्हि॒यमा॑णः। प्र॒जाप॑तिर्हू॒यमा॑नो वाग्धु॒तः॥१०३॥

अ॒सौ खलु॑ वा॒वैष आ॑दि॒त्यः। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। स ए॒तानि॑
नामा॑न्यकुरु॒त। य एवं वेद॑। वि॒दुरे॑नं॒ नाम्ना॑। ब्र॒ह्मवा॑दिनो
वद॑न्ति। यन्मृ॒न्मय॑माहु॒तिं नाश्नु॑तेऽथ॑। कस्मा॑दे॒षोऽश्नु॑तु
इति॑। वागे॒ष इति॑ ब्रूयात्। वा॒च्यै॒व वाचं॑ दधाति॥१०४॥

तस्मा॑दश्नु॒ते। प्र॒जाप॑तिर्वा ए॒ष द्वा॑दश॒धा वि॑हि॒तः।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। यत्प्रा॑ग॒वका॒शेभ्यः॑। तेन॑ प्र॒जा अ॑सृज॒त।
अ॒व॒का॒शैर्दे॑वा॒सुरा॑न॒सृज॑त। यदूर्ध्व॑म॒वका॒शेभ्यः॑। तेना॒न्नम॑-

सृजत। अन्नं प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥१०५॥

वदन्ति तनुवा स॒स॒न्नो हूय॑मानो वा॒ग्यु॒तो द॑धात्येषः॥ [११]

स॒वि॒ता भू॒त्वा प्र॑थ॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते। तेन॒ कामा॑ः एति।
यद्वि॒तीयेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते। अ॒ग्निर्भू॒त्वा दे॒वाने॑ति। यत्तृ॒तीयेऽह॑न्प्र॒वृ॒ज्यते। वा॒युर्भू॒त्वा प्रा॒णाने॑ति। यच्च॑तु॒र्थेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते। आ॒दि॒त्यो भू॒त्वा र॒श्मीने॑ति। यत्प॑ञ्च॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते। च॒न्द्रमा॑ भू॒त्वा नक्ष॑त्राण्येति॥१०६॥

यत्ष॑ष्ठेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॒वत्स॒रमे॑ति। यत्स॑प्त॒मेऽह॑न्प्र॒वृ॒ज्यते। धा॒ता भू॒त्वा श॒क्ररी॑मेति। यद॑ष्ट॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते। बृह॑स्पतिर्भू॒त्वा गा॒य॒त्रीमे॑ति। यन्न॑व॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते। मि॒त्रो भू॒त्वा त्रि॒वृ॒त इ॒माँल्लो॒काने॑ति। यद्व॑श॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते। वरु॑णो भू॒त्वा वि॒राज॑मेति॥१०७॥

यदे॑काद॒शेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते। इन्द्रो॑ भू॒त्वा त्रि॒ष्टुभ॑मेति।
यद्वा॑द॒शेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते। सोमो॑ भू॒त्वा सु॒त्यामे॑ति।
यत्पु॑रस्ता॒दुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते। तस्मा॑दि॒तः परा॑ङ्मूँल्लो॒काः-
स्तप॑न्नेति। यदु॒परि॑ष्टादुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते। तस्मा॑द॒मुतो॒र्वा-
ङ्मूँल्लो॒काःस्तप॑न्नेति। य ए॒वं वेद॑। ऐव त॑पति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥ [१२]

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॑ य॒जुषा॑ प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॑
शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

प॒रे॒यु॒वा॑सं॒ प्र॒वतो॑ म॒हीर॑नु॒ बहु॑भ्यः पन्था॑मनपस्पशानम्।
वै॒व॒स्व॒त॑सं॒ स॒ङ्ग॒म॒नं॒ ज॒ना॒नां॒ य॒म॑सं॒ रा॒जा॒न॑सं॒ ह॒विषा॑
दुवस्यत। इ॒दं त्वा॒ व॒स्रं॑ प्रथ॒म॒न्वा॒ग॒न्न॒पै॒त॒दू॒ह॒ यदि॑हा॒बि॒भः
पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य॒ दक्षि॑णां॒ यथा॑ ते द॒त्तं बहु॑धा
वि॒ब॒न्धु॑षु। इ॒मौ यु॑न॒ज्मि॒ ते व॒ह्नी॑ अ॒सु॒नी॒था॒य वो॒ढवै॑।
या॒भ्यां॑ य॒मस्य॑ सा॒दन॑सं॒ सु॒कृ॒तां चा॒पि ग॒च्छ॒तात्। पू॒षा
त्वे॒तश्चा॑वयतु प्रवि॒द्वान॑न॒ष्टप॑शु॒र्भु॒व॒न॒स्य गो॒पाः। स त्वै॒ते॒भ्यः
परि॑ददात्पि॒तृ॒भ्योऽग्नि॑र्दे॒वे॒भ्यः॒ सु॒वि॒द॒त्रै॒भ्यः। पू॒षे॒मा आ॒शा
अनु॑वेद॒ सर्वाः॑ सो अ॒स्मा॑सं॒ अभ॑यतमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा
अ॒घृ॒णिः॒ सर्व॑वी॒रोऽप्र॑युच्छन्पु॒र ए॒तु प्रवि॑द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॑ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे पु॒रस्ता॑त्।
यत्रा॑स॒ते सु॒कृ॒तो॒ यत्र॑ ते य॒यु॒स्तत्र॑ त्वा दे॒वः सं॒वि॒ता द॑धातु।
भु॒व॒न॒स्य प॒त इ॒द॑सं॒ ह॒विः। अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॑ स्वाहा॑। पु॒रु॒षस्य॑
स॒याव॑र्यपेद॒घानि॑ मृ॒ज्महे॑। यथा॑ नो अत्र॒ नाप॑रः पु॒रा ज॒र॒स
आय॑ति। पु॒रु॒षस्य॑ स॒याव॑रि॒ वि ते॑ प्रा॒णम॑सि स्रसम्। शरी॑रेण
म॒हीमि॑हि॒ स्व॒धये॑हि॒ पि॒तृनु॑पं प्र॒जया॑ऽस्मानि॒हाव॑ह। मै॒वं मा॑ऽ
स्ता प्रि॑येऽहं दे॒वी स॒ती पि॑तृलो॒कं यदै॑षि। वि॒श्ववा॑रा॒ नभ॑सा॒

संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयसाऽभ्याववृत्स्व॥२॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उप त्वा मर्त्य
प्रेतम्। विश्वं पुराणमनु पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह
धेहि। उदीर्ष्व नार्यभि जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहि।
हस्तग्राभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि सम्बभूव।
सुवर्णं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय।
अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम।
धनुरहस्तादाददाना मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव
त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम। मणिं
हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव
त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम॥३॥

इममग्ने चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामुत सोम्यानाम्।
एष यश्चमसो देवपानस्तस्मिन्देवा अमृता मादयन्ताम्।
अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व मेदसा पीवसा
चा नेत्वा धृष्णुरहरसा जर्हृषाणो दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्ख्यातै।
मैनमग्ने विदहो माऽभिषोचो माऽस्य त्वचं चिक्षिपो
मा शरीरम्। यदा शृतं करवो जातवेदोऽथेमेनं
प्रहिणुतात्पितृभ्यः। शृतं यदा करसि जातवेदोऽथेमेनं
परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथा देवानां
वशनीर्भवाति। सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च

गच्छं पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि तत्र ते
 हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अजो भागस्तपसा तं
 तपस्व तं ते शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः। यास्ते शिवास्तनुवो
 जातवेदस्ताभिर्वहेम५ सुकृतां यत्र लोकाः। अयं वै
 त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि। वैश्वानरः पुत्रः
 पित्रे लोककृज्जातवेदो वहेम५ सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

विद्वानभ्याववृत्स्वाभिमातीर्जयेम् शरीरैश्चत्वारि च॥ [१]

य एतस्य पथो गोप्तारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो
 रक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथोभिरक्षितारस्तेभ्यः
 स्वाहाऽऽख्यात्रे स्वाहाऽपाख्यात्रे स्वाहाऽभिलालपते
 स्वाहाऽपलालपते स्वाहाऽग्नये कर्मकृते स्वाहा यमत्र
 नाधीमस्तस्मै स्वाहा। यस्तं इध्मं जुभरत्सिष्विदानो मूर्धानं
 वात तपते त्वाया। दिवो विश्वस्मात्सीमघायत उरुष्यः।
 अस्मात्त्वमधि जातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः। अग्नये
 वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा॥५॥

य एतस्य त्वत्पञ्च॥ [२]

प्र केतुना बृहता भ्रात्यग्निराविर्विश्वानि वृषभो रौरवीति।
 दिवश्चिदन्तादुप मामुदानडपामुपस्थे महिषो ववर्ध। इदं
 त एकं पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्वा।
 संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थे।

नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तः हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा।
 हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्।
 अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा।
 अथा पितृन्सुविदत्राः अपीहि यमेन ये सधमादं मदन्ति।
 यौ ते श्वानौ यमरक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसा।
 ताभ्याः राजन्परि देह्येनः स्वस्ति चास्मा अनमीवं च
 धेहि॥६॥

उरुणसावसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशाः अनु।
 तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्। सोम
 एकेभ्यः पवते घृतमेकं उपासते। येभ्यो मधुं प्रधावन्ति
 ताः श्चिदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरासो ये
 तनुत्यजः। ये वा सहस्रदक्षिणास्ताः श्चिदेवापि गच्छतात्।
 तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये
 चक्रिरे महत्ताः श्चिदेवापि गच्छतात्। अश्मन्वती रेवतीः
 सः रभध्वमुत्तिष्ठत प्रतरता सखायः। अत्रा जहाम ये
 असन्नशैवाः शिवान् वयमभि वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रः सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे।
 येनापुनादिन्द्रमनार्तमात्यै तेनाहं माः सर्वतनुं पुनामि। या
 राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः।
 धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्रय्या वर्चसा
 सः सृजाथ। उद्वयं तमसस्परि पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्।

दे॒वं दे॒व॒त्रा सूर्य॒मग॑न्म॒ ज्योति॑रुत्त॒मम्। धा॒ता पु॑नातु सवि॒ता
पु॑नातु। अ॒ग्नेस्तेज॑सा॒ सूर्य॑स्य॒ वर्च॑सा॥८॥

धेद्युत्तरेमाष्टौ च॥ ————— [३]

यन्ते॑ अ॒ग्निम॑म॒न्थाम॑ वृष॒भाये॑व॒ पक्त॑वे। इ॒मन्त॑ꣳ श॒मयाम॑सि
क्षी॒रेण॑ चोद॒केन॑ च। यन्त्वम॑ग्ने॒ सम॑द॒हस्त्व॑मु॒ निर्वा॑पया॒ पुनः॑।
क्या॒म्बूर॑त्र॒ जाय॑तां पाकदूर्वा व्य॒ल्कशा॑। शी॒ति॒के शी॑ति॒काव॑ति
ह्लादु॑के॒ ह्लादु॑कावति। म॒ण्डूक्या॑ सुसङ्ग॒मये॑मꣳ स्व॑ग्निꣳ श॒मय॑।
शं ते॑ धन्व॒न्या आपः॑ श॒मु ते॑ सन्त्व॒नूक्याः॑। शं ते॑ स॒मुद्रि॑या
आपः॑ श॒मु ते॑ सन्तु॒ वर्ष्याः॑। शं ते॑ स्र॒वन्ती॑स्त॒नुवे॒ श॒मु ते॑ सन्तु॒
कूप्याः॑। शन्ते॑ नी॒हारो॒ व॑र्षतु॒ श॒मु पृ॒ष्वाऽव॑शीयताम्॥९॥

अव॑ सृज॒ पुन॑र॒ग्ने पि॒तृभ्यो॑ यस्तु॒ आहु॑त॒श्चर॑ति स्व॒धाभिः॑।
आयु॑र्वसान् उप॑ यातु॒ शेष॑ꣳ सङ्ग॑च्छतां त॒नुवा॑ जातवेदः।
सङ्ग॑च्छस्व पि॒तृभिः॑ सꣳ स्व॒धाभिः॑ स॒मिष्टा॑पूर्तेन॒ पर॑मे
व्यो॑मन्। यत्र॒ भूम्यै॑ वृणसे॒ तत्र॑ गच्छ॒ तत्र॑ त्वा दे॒वः
स॑वि॒ता द॑धातु। यत्ते॑ कृष्णः श॒कुन॑ आ॒तुतो॑द॒ पिपी॑लः
स॒र्प उ॑त वा॒ श्वाप॑दः। अ॒ग्निष्ट॑द्विश्वा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑ सोम॑श्च
यो ब्रा॑ह्म॒णमा॑वि॒वेश॑। उ॒त्ति॒ष्ठात॑स्त॒नुव॑ꣳ स॒म्भ॑रस्व॒ मेह॑
गात्र॑मव॒हा मा॑ शरी॒रम्। यत्र॒ भूम्यै॑ वृणसे॒ तत्र॑ गच्छ॒ तत्र॑
त्वा दे॒वः स॑वि॒ता द॑धातु। इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र ऊ॑त॒ एकं॑
तृती॑येन॒ ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व। सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॒ चारु॑रेधि

प्रियो देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व
परमे व्योमन्। यमेन त्वं यम्या संविदानोत्तमं नाकमधि
रोहेमम्। अश्वमेधं रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं या
राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि
जातोऽस्ययं त्वदधिजायताम्। अग्नये वैश्वानराय सुवर्गाय
लोकाय स्वाहा॥१०॥

अवशीयतां सधस्थे पञ्च च॥ [४]

आयातु देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो हवेह प्रयताभिरक्ता।
आसीदतां सुप्रयतेह बर्हिष्यूजाय जात्यै मम शत्रुहत्यै।
यमे इव यतमाने यदैतं प्रवाम्भरन्मानुषा देवयन्तः।
आसीदतः स्वमुं लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे
नः। यमाय सोमं सुनुत यमाय जुहुता हविः। यमं
हं यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कतः। यमाय घृतवद्धविर्जुहोत
प्र च तिष्ठत। स नो देवेष्वायमदीर्घमायुः प्र जीवसे।
यमाय मधुमत्तमं राज्ञे हव्यं जुहोतन। इदं नम ऋषिभ्यः
पूर्वजेभ्यः पूर्वैभ्यः पथिकृद्भ्यः॥११॥

योऽस्य कौष्ठं जगत् पार्थिवस्यैकं इद्वशी। यमं
भङ्गुश्रवो गां यो राजानपरोध्यः। यमङ्गाय भङ्गुश्रवो यो
राजानपरोध्यः। येनापो नद्यो धन्वानि येन द्यौः पृथिवी
दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिरण्याक्षानयः शफान्।

अश्वान॑नश्य॑तो दा॒नं य॒मो रा॑जाभि॒ तिष्ठ॑ति। य॒मो दा॑धार
पृथि॒र्वी य॒मो विश्व॑मिदं जग॑त्। य॒माय॑ सर्व॒मित्र॑स्थे यत्
प्रा॒णद्वायुर॑क्षितम्। यथा॑ पञ्च॒ यथा॑ षड्यथा॑ पञ्च॒ दश॑र्षयः।
य॒मं यो वि॑द्यात्स ब्रू॒याद्य॑थैक ऋषि॑र्विजान॒ते॥१२॥

त्रिक॑द्रुकेभिः पत॑ति षडु॒र्वीरेक॑मिद्धृ॒हत्। गा॒यत्री
त्रिष्टु॑च्छन्दा॑सि सर्वा॑ ता य॒म आ॑हिता। अ॒हर॑हर्नय॑मानो
गा॒मश्वं॑ पुरु॑षं जग॑त्। वैव॑स्वतो॒ न तृ॑प्यति पञ्च॑भिर्मान॒वैर्य॑मः।
वैव॑स्वते वि॒विच्य॑न्ते य॒मे रा॑ज॒नि ते ज॒नाः। ये
चे॒ह स॒त्येनेच्छ॑न्ते य उ॒ चानृ॑तवादि॒नः। ते रा॑जन्नि॒ह
वि॒विच्य॑न्तेऽथा य॑न्ति त्वा॒मुप॑। दे॒वाश्च॑ ये न॑म॒स्यन्ति॒
ब्राह्म॑णाश्चाप॒चित्य॑ति। यस्मि॑न्वृ॒क्षे सु॑प॒लाशे॒ देवैः स॒म्पिब॑ते
य॒मः। अत्रा॑ नो वि॒शप॑तिः पि॒ता पु॑रा॒णा अनु॑वेनति॥१३॥

प॒थिकृ॒द्धो वि॒जान॑तेऽनु॒ वेन॑ति॥

[५]

वैश्वान॑रे ह॒विरि॑दं जु॒होमि॑ साह॒स्रमु॑त्सः श॒तधा॑रमे॒तम्।
तस्मि॑न्नेष पि॒तरं॑ पिताम॒हं प्र॑पिताम॒हं बिभ॑र॒त्पिन्व॑माने।
द्र॒प्सश्च॑स्कन्द॒ पृथि॒वीमनु॑ द्यामि॒मं च॒ योनि॑मनु॒ यश्च॒ पूर्वः॑।
तृ॒तीयं॑ योनि॒मनु॑ स॒ञ्चर॑न्तं द्र॒प्सं जु॒होम्य॑नु॒ सप्त॑ होत्राः।
इ॒मं स॑मु॒द्रं श॒तधा॑र॒मुत्सं॑व्य॒च्यमा॑नं भुव॑नस्य॒ मध्ये॑।
घृ॒तं दुहा॑ना॒मदि॑तिं जना॒याग्रे॒ मा हि॑सीः पर॒मे व्यो॑मन्।
अपै॑त॒ वी॒त वि॑ च॒ सर्प॑तातो॒ येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॒
नू॒तनाः॑। अहो॑भिर॒द्विर॒क्तुभि॒र्व्यक्तं॑ य॒मो द॑दात्व॒वसान॑म॒स्मै।

स॒वि॒तै॒तानि॒ शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॒पस्थ॒ आद॑धे।
तेभि॑र्यु॒ज्यन्ता॑म॒घ्नियाः॥१४॥

शुनं॑ वा॒हाः शुनं॑ ना॒राः शुनं॑ कृषतु लाङ्ग॑लम्। शुनं॑ व॒त्रा
ब॑ध्यन्ता॑ शुनम॒ष्टामु॑दिङ्गय॒ शुना॑सीरा शुनम॒स्मासु॑ धत्तम्।
शुना॑सीरावि॒मां वाचं॑ यद्वि॒वि च॑क्रथुः पयः॑। तेने॒मामुप॑
सि॒ञ्चत॑म्। सीते॒ वन्दा॑महे त्वा॒ऽर्वाची॑ सुभगे भव। यथा॑
नः सु॒भगा सं॑सि यथा॑ नः सु॒फला सं॑सि। स॒वि॒तै॒तानि॒
शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॒पस्थ॒ आद॑धे। तेभि॑रदि॒ते शं भ॑व।
विमु॑च्यध्वम॒घ्निया दे॒व्याना॒ अता॑रिष्म॒ तम॑सस्पा॒रम॒स्य।
ज्योति॑रापाम॒ सुव॑रगन्म॥१५॥

प्र वा॒ता वा॒न्ति प॒तय॑न्ति वि॒द्युत॒ उदोष॑धीर्जिहते पि॒न्वते॒
सुवः॑। इरा॒ विश्व॑स्मै भुव॑नाय जायते यत्प॒र्जन्यः॑ पृथि॒वी॑
रेत॒साऽव॑ति। यथा॑ य॒माय॑ हार्म्यमव॑प॒न्पञ्च॑ मान॒वाः। ए॒वं
व॑पामि हार्म्यं यथा॑सांम जीवलो॒के भूर॑यः। चि॒तः स्थ॑ परि॒चितं॑
ऊर्ध्व॒चितः॑ श्रय॒ध्वं पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिर्वः सादयतु॒ तया॑
दे॒वत॑या। आप्या॑यस्व॒ सन्तै॑॥१६॥

अ॒घ्निया अंग॑न्म स॒प्त च॑॥ _____ [६]

उ॒त्तं त॒भ्रोमि॑ पृथि॒वीं त्वत्प॑री॒मं लो॒कं नि॒दध॑न्मो अ॒ह॑
रि॒षम्। ए॒ताः स्थू॑णां पि॒तरो॑ धारयन्तु ते॒ऽत्रा य॑मः
साद॑नात्ते मि॒नोतु॑। उप॑स॒र्प मा॒तरं॒ भूमि॑मे॒तामु॑रु॒व्यच॑सं
पृथि॒वी॑ सु॒शेवा॑म्। ऊ॒र्णम्र॑दा यु॒वति॑र्दक्षि॒णाव॑त्येषा त्वा

पातु निर्ऋत्या उपस्थे। उद्धञ्चस्व पृथिवि मा विबाधिथाः
 सूपायनास्मै भव सूपवञ्चना। माता पुत्रं यथासिचाभ्येनं
 भूमि वृणु। उद्धञ्चमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सहस्रं मित
 उप हि श्रयन्ताम्। ते गृहासो मधुश्रुतो विश्वाहास्मै शरणाः
 सन्त्वत्र। एणीर्धाना हरिणीरर्जुनीः सन्तु धेनवः। तिलवत्सा
 ऊर्मस्मै दुहाना विश्वाहा सन्त्वनपस्फुरन्तीः॥१७॥

एषा ते यमसादने स्वधा निर्धीयते गृहे। अक्षितिर्नाम ते
 असौ। इदं पितृभ्यः प्रभरेम बर्हिर्देवेभ्यो जीवन्त उत्तरं
 भरेम। तत्त्वमारोहासो मेघ्यो भवं यमेन त्वं यम्या संविदानः।
 मा त्वा वृक्षौ सम्बाधिष्ठां मा माता पृथिवि त्वम्। पितृन्
 हि यत्र गच्छास्येधांसं यमराज्ये। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधेथां
 मा माता पृथिवी मही। वैवस्वतः हि गच्छासि यमराज्ये
 विराजसि। नळं प्लवमारोहैतं नळेन पथोऽन्विहि। स त्वं
 नळप्लवो भूत्वा सन्तरे प्रतरोत्तरं॥१८॥

सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभ्यः
 पृथिवि शं भवा। षड्ढोता सूर्य ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां
 च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि तत्र ते
 हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। परं मृत्यो अनुपरैहि पन्थां
 यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते तै ब्रवीमि मा
 नः प्रजाः शरीरिषो मोत वीरान्। शं वातः शः हि ते घृणिः

शमुं ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां मे दिशः शग्माः। पृथिव्यास्त्वा
लोके सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु तया देवतया। अन्तरिक्षस्य त्वा दिवस्त्वा दिशां त्वा
नाकस्य त्वा पृष्ठे ब्रध्नस्य त्वा विष्टपे सादयाम्यमुष्य शर्मासि
पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया॥१९॥

अपूपवान्धृतवाः श्वरुरेह सीदतूत्तभ्रुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि।
योनिःकृतः पथिकृतः सपर्यत ये देवानां धृतभागा इह स्थ।
एषा ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहेऽसौ। दशाक्षरा
तां रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां
त्वा मा दम्भन्पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया
देवतया। अपूपवान्धृतवान् क्षीरवान्दधिवान्मधुमाः श्वरुरेह
सीदतूत्तभ्रुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि। योनिःकृतः पथिकृतः
सपर्यत ये देवानां शृतभागाः क्षीरभागा दधिभागा मधुभागा
इह स्थ। एषा ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहेऽसौ।
शताक्षरा सहस्राक्षरायुताक्षराऽच्युताक्षरा तां रक्षस्व तां
गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां त्वा मा दम्भन्पितरो
देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया॥२०॥

अनपस्फुरन्तीरुत्तर देवतया द्वे च॥ [७]

एतास्ते स्वधा अमृताः करोमि यास्ते धानाः परिकिराम्यत्र।
तास्ते यमः पितृभिः संविदानोऽत्र धेनूः कामदुघाः

करोतु। त्वामर्जुनौषधीनां पयो ब्रह्माण इद्विदुः। तासां त्वा
मध्यादाददे चरुभ्यो अपिधातवे। दूर्वाणां स्तम्बमाहरैतां
प्रियतमां मम। इमां दिशं मनुष्याणां भूयिष्ठानु वि रोहतु।
काशानां स्तम्बमाहर रक्षसामपहत्यै। य एतस्यै दिशः
पुराभवन्नघायवो यथा तेनाभवान्पुनः। दर्भाणां स्तम्बमाहर
पितृणामोषधीं प्रियाम्। अन्वस्यै मूलं जीवादनु काण्डमथो
फलम्॥ २१॥

लोकं पृण ता अस्य सूददोहसः। शं वातः शं हि ते
घृणिः शमु ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां ते दिशः सर्वाः।
इदमेव मेतोऽपरामार्तिमाराम काञ्चन। तथा तदश्विभ्यां कृतं
मित्रेण वरुणेन च। वरुणो वारयादिदं देवो वनस्पतिः। आत्यै
निर्ऋत्यै द्वेषाच्च वनस्पतिः। विधृतिरसि विधारयास्मदघा
द्वेषांसि शमि शमयास्मदघा द्वेषांसि यव यवयास्मदघा
द्वेषांसि। पृथिवीं गच्छान्तरिक्षं गच्छ दिवं गच्छ दिशो
गच्छ सुवर्गच्छ सुवर्गच्छ दिशो गच्छ दिवं गच्छान्तरिक्षं
गच्छ पृथिवीं गच्छाऽऽपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु
प्रति तिष्ठा शरीरैः। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं
या राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु॥ २२॥

फलं पुनातु॥

[८]

आ रोहताऽऽयुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्ठा।

इह त्वष्टा सुजनिमा सुरत्नो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः।
 यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्यन्ति कृताः। यथा
 न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूँषि कल्पयैषाम्। न हि ते
 अग्ने तनुवै क्रूरं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजं पुनर्जरायु
 गौरिवा अप नः शोशुचदधमग्रे शुशुध्या रयिम्। अप नः
 शोशुचदधं मृत्यवे स्वाहा। अनङ्गाहमन्वारभामहे स्वस्तये।
 स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः सम्पारणो भव॥२३॥

इमे जीवा वि मृतैराववर्तिन्नभूद्भ्रा देवहूतिं नो अद्य।
 प्राञ्जोगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः।
 इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुगादपरो अर्धमेतम्।
 शतं जीवन्तु शरदः पुरुचीस्तिरो मृत्युं दद्महे पर्वतेन।
 इमा नारीरविधवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा सम्मृशन्ताम्।
 अनश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्रे।
 यदाञ्जनं त्रैककुदं जातं हिमवतस्परि। तेनामृतस्य
 मूलैनारातीर्जम्भयामसि। यथा त्वमुद्विनत्स्योषधे पृथिव्या
 अधि। एवमिम उद्विन्दन्तु कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन।
 अजोऽस्यजास्मदघा द्वेषाँसि यवोऽसि यवयास्मदघा
 द्वेषाँसि॥२४॥

अपं नः शोशुचदधमग्रे शुशुध्या रयिम्। अपं नः
 शोशुचदधम्। सुक्षेत्रिया सुगातुया वसूया च यजामहे। अपं
 नः शोशुचदधम्। प्रयद्वन्दिष्ठ एषां प्रास्माकांसश्च सूरयः।
 अपं नः शोशुचदधम्। प्रयदग्नेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति
 सूरयः। अपं नः शोशुचदधम्। प्रयत्ते अग्ने सूरयो जायेमहि
 प्र ते वयम्। अपं नः शोशुचदधम्॥२५॥

त्व२ हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि। अपं नः
 शोशुचदधम्। द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेवं पारया।
 अपं नः शोशुचदधम्। स नः सिन्धुमिव नावयाति
 पर्षा स्वस्तये। अपं नः शोशुचदधम्। आपः प्रवणादिव
 यतीरपास्मत्स्यन्दतामधम्। अपं नः शोशुचदधम्।
 उद्वनादुदकानीवापास्मत्स्यन्दतामधम्। अपं नः शोशुचदधम्।
 आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाः स्वान्गृहान्। अपं नः
 शोशुचदधम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्चः पुरुषः पशुः। यत्रेदं
 ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमपं नः शोशुचदधम्॥२६॥

अधमघं चत्वारि च॥ [१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।
 अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्ठ्यै।
 मयैतां माःस्तां भ्रियमाणा देवी सती पितृलोकं यदैषि।
 विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयसाऽऽवृणीहि।
 रयिष्ठामग्निं मधुमन्तमूर्मिणमूर्जः सन्तं त्वा पयसोप

स॒स॒देम। स॒ र॒य्या स॒मु वर्च॑सा॒ सच॑स्वा नः स्व॒स्तये॑।
 ये जी॒वा ये च॑ मृ॒ता ये जा॒ता ये च॒ जन्त्याः॑। तेभ्यो
 घृ॒तस्य॑ धा॒रयितुं॑ मधु॑धारा व्यु॒न्दती। मा॒ता रु॒द्राणां॑ दुहि॒ता
 वसू॑ना॒ः स्वसा॑दि॒त्याना॑म॒मृत॑स्य॒ नाभिः॑। प्र॒णुवोच॑ चि॒कितु॑षे
 जना॑य॒ मागा॑मना॒गाम॑दि॒तिं वधि॑ष्ट। पिब॑तू॒दकं॑ तृ॒णान्य॑त्तु।
 ओमु॑त्सृजत॥ २७॥

वधिष्ट द्वे च॥ [११]

सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॒ यजु॑षां प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
 शान्तिः॑॥

सु॒मङ्ग॒लीरि॑यं व॒धूरि॑मा॒समे॑त् पश्य॑त। सौभा॑ग्यम॒स्यै
 द॒त्त्वाया॑थास्तं॒ वि परे॑तन। इ॒मां त्वमि॑न्द्र मी॒ढ्वः सु॑पु॒त्रा॒
 सु॒भगा॑ कुरु। दशा॑स्यां पु॒त्राना॑ धेहि॒ पति॑मेकाद॒शं कृ॑धि॥
 आ॒वह॑न्ती वि॒तन्वा॑ना। कु॒र्वाणा॑ ची॒रमा॑त्मनः। वासा॑सि
 मम॒ गाव॑श्च। अ॒न्नपा॑ने च॑ सर्व॒दा। ततो॑ मे श्रि॒यमा॑वह।
 ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः। शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा। शं न॒ इन्द्रो॑
बृ॒हस्प॑तिः। शं नो वि॒ष्णुरु॑रु॒क्रमः। नमो॑ ब्रह्म॑णे। नम॑स्ते वा॒यो।
त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्म॑ वदिष्यामि। ऋ॒तं
वदि॑ष्यामि। स॒त्यं वदि॑ष्यामि। तन्मा॑मवतु। तद्व॒क्तार॑मवतु।
अव॑तु माम्। अव॑तु व॒क्तारम्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥१॥

स॒त्यं वदि॑ष्यामि पञ्च॑ च॥—————[१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः॒ स्वरः॑। मात्रा॒ बलम्। सामं
सन्तानः॑। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पञ्च॑॥—————[२]

स॒ह नो॑ यशः। स॒ह नो॑ ब्रह्मव॑र्चसम्। अथातः स॒हिता॒या
उपनिष॑दं व्याख्यास्यामः। पञ्च॑स्वधिक॑रणेषु। अधि॑लोकमधि॒
ज्यौतिष॑मधिविद्यमधिप्रज॑मध्यात्मम्। ता महास॒हिता
इ॒त्याच॑क्षते। अथा॑धि॒लोकम्। पृथि॑वी पूर्वरूपम्।
द्यौरु॑त्तररूपम्। आका॑शः स॒न्धिः॥३॥

वायुः॑ सन्धानम्। इत्य॑धि॒लोकम्। अथा॑धिज्यौतिषम्। अग्निः॑
पूर्वरूपम्। आदि॒त्य उत्त॑ररूपम्। आपः॑ स॒न्धिः। वैद्यु॑तः
सन्धानम्। इत्य॑धिज्यौतिषम्। अथा॑धिविद्यम्। आचार्यः॑
पूर्वरूपम्॥४॥

अन्ते॒वास्यु॑त्तररूपम्। वि॒द्या स॒न्धिः। प्रव॑चनं सन्धानम्।

इत्यधि॑विद्यम्। अथाधि॑प्रजम्। माता पूर्व॑रूपम्।
पितोत्तर॑रूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननं॑ सन्धानम्।
इत्यधि॑प्रजम्॥५॥

अथाध्या॑त्मम्। अधरा॑हनुः पूर्व॑रूपम्। उत्तरा॑हनुरुत्तर॑रूपम्।
वाक्सन्धिः। जिह्वा॑ सन्धानम्। इत्यध्या॑त्मम्। इती॒मा
महा॑स॒ंहिताः। य ए॒वमे॒ता महा॑स॒ंहिता व्याख्या॑ता वे॒द।
सन्धी॑यते प्रज॑या प॒शुभिः। ब्रह्म॑वर्चसे॒नान्नाद्ये॑न सुवर्ग्ये॑न
लोके॑न॥६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥—————[३]

यश्छन्द॑सामृष॒भो वि॒श्वरूपः॑। छन्दो॒भ्योऽध्य॑मृता॑त्सम्ब॒भूव। स
मेन्द्रो॑ मे॒धया॑ स्पृणोतु। अ॒मृत॑स्य दे॒व धार॑णो भूयासम्। शरी॑रं
मे विच॑र॒षणम्। जिह्वा॑ मे मधु॑मत्त॒मा। कर्णा॑भ्यां भूरि॒ विश्रु॑वम्।
ब्रह्म॑णः को॒शोऽसि॑ मे॒धया॑पि॒हितः। श्रु॒तं मे॑ गोपा॒य। आ॒वह॑न्ती
वित॑न्वा॒ना॥७॥

कुर्वा॑णा चीर॑मा॒त्मनः॑। वासा॑सि॒ मम॑ गाव॑श्च। अ॒न्नपा॑ने च
सर्व॑दा। ततो॑ मे श्रिय॑माव॑ह। लो॒मशां॑ प॒शुभिः॑ सह॒ स्वाहा॑।
आ मा॑ यन्तु ब्रह्म॑चा॒रिणः॑ स्वाहा॑। वि मा॑ऽऽयन्तु ब्रह्म॑चा॒रिणः॑
स्वाहा॑। प्र मा॑ऽऽयन्तु ब्रह्म॑चा॒रिणः॑ स्वाहा॑। दमा॑यन्तु
ब्रह्म॑चा॒रिणः॑ स्वाहा॑। शमा॑यन्तु ब्रह्म॑चा॒रिणः॑ स्वाहा॑॥८॥

यशो॑ जने॑ऽसानि॒ स्वाहा॑। श्रेया॑न् वस्य॑सोऽसानि॒ स्वाहा॑। तं
त्वा॑ भग॒ प्रवि॑शानि॒ स्वाहा॑। स मा॑ भग॒ प्रवि॑श॒ स्वाहा॑।

तस्मिन्त्सहस्रंशाखे। निभंगाहं त्वयि मृजे स्वाहा। यथाऽऽपः
प्रवता यन्ति। यथा मासा अहर्जरम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः।
धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा। प्रतिवेशोऽसि प्र मां भाहि प्र मां
पद्यस्व॥१॥

[४]

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्रो व्याहृतयः। तासामुहस्मै तां
चतुर्थीम्। माहाचमस्यः प्रवेदयते। मह इति। तद्ब्रह्म। स
आत्मा। अङ्गान्यन्या देवताः। भूरिति वा अयं लोकः। भुव
इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः॥१०॥

मह इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते।
भूरिति वा अग्निः। भुव इति वायुः। सुवरित्यादित्यः।
मह इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतीरपि
महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः। भुव इति सामानि। सुवरिति
यजूरपि॥११॥

मह इति ब्रह्म। ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति
वै प्राणः। भुव इत्यपानः। सुवरिति व्यानः। मह इत्यन्नम्।
अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा।
चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वेद ब्रह्म। सर्वेऽस्मै
देवा बलिमावहन्ति॥१२॥

असौ लोको यजूरपि वेद द्वे च॥

[५]

स य ए॒षोऽन्त॑र्हृ॒दय॑ आका॒शः। तस्मि॑न्न॒यं पु॒रुषो॑ मनो॒मयः॑।
अमृ॑तो हि॒र॒ण्मयः॑। अन्त॑रेण॒ तालु॑के। य ए॒ष स्तन॑
इवाव॑लम्ब॒ते। सै॒न्द्रयो॒निः। यत्रा॒सौ के॑शान्तो वि॒वर्त॑ते।
व्य॒पोह्य॑ शी॒र्षक॑पा॒ले। भूरि॑त्य॒ग्नौ प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। भुव॒ इति॑
वा॒यौ॥१३॥

सुव॒रित्या॑दित्ये। मह॒ इति॑ ब्रह्म॑णि। आ॒प्रोति॑ स्वा॒राज्य॑म्।
आ॒प्रोति॑ मन॑स॒स्पति॑म्। वाक्प॑तिश्चक्षु॑ष्पतिः। श्रोत्र॑पतिर्वि॒
ज्ञान॑पतिः। ए॒तत्ततो॑ भवति। आ॒का॒शशरी॑रं ब्रह्म॑।
स॒त्यात्म॑प्रा॒णारा॑मं मन॑ आनन्दम्। शा॒न्ति॑समृद्धम॒मृत॑म्।
इति॑ प्राचीनयो॒ग्योपा॑स्व॥१४॥

वा॒याव॑मृतमेकं च॥ ————— [६]

पृ॒थि॒व्यन्त॑रि॒क्षं द्यौर्दि॑शोऽवा॒न्तर॑दि॒शाः। अ॒ग्नि॒र्वायु॑रा॒दित्य॑-
श्च॒न्द्रमा॑ नक्ष॑त्राणि। आप॒ ओष॑धयो॒ वन॑स्पत॑य आका॒श
आ॒त्मा। इत्य॑धिभू॒तम्। अथा॑ध्या॒त्मम्। प्रा॒णो व्या॒नोऽपा॑न
उ॒दानः॑ स॒मानः॑। चक्षुः॑ श्रोत्रं मनो॒ वाक्क॑क्। च॒र्म मा॒सः
स्ना॒वास्थि॑ म॒ज्जा। ए॒तद॑धि वि॒धाय॑र॒षिर॑वा॒चत्। पाङ्क॑ वा इ॒दं
सर्व॑म्। पाङ्के॑नै॒व पाङ्क॑ः स्पृ॒णोती॑ति॥१५॥

सर्व॑मेकं च॥ ————— [७]

ओमि॑ति ब्रह्म॑। ओमि॒तीद॑ सर्व॑म्। ओमि॒त्येत॑दनु॒कृति॑
ह स्म॒ वा अ॒प्योश्वा॑व॒येत्या॑श्वा॒वय॑न्ति। ओमि॑ति
सा॒मा॒नि गा॑यन्ति। ओ॒शोमि॑ति श॒स्त्राणि॑ श॒सन्ति॑।

ओमित्यध्वर्युः प्रतिगुरं प्रतिगृणाति। ओमिति ब्रह्मा प्रसौति।
ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह
ब्रह्मोपाप्रवानीति। ब्रह्मैवोपाप्रोति॥१६॥

ओन्दश॥—————[८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च।
तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च
स्वाध्यायप्रवचने च। अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं
च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च।
मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने
च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने
च। सत्यमिति सत्यवचा राधीतरः। तप इति तपोनित्यः
पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि
तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥—————[९]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो
वाजिनीव स्वमृतमस्मि। द्रविणं सर्वर्चसम्। सुमेधा
अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं षट्॥—————[१०]

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं
चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य
प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न

प्रमदितुव्यम्। कुशलान्न प्रमदितुव्यम्। भूत्यै न प्रमदितुव्यम्।
स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितुव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितुव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो
भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि
कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं
सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः।
तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रशंसितव्यम्। श्रद्धया देयम्।
अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। ह्रिया देयम्। भिया
देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा
वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा
धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः।
अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता
आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्।
तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा
वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु
चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमदितुव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्युक्तं च॥—[११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं

न॒ इन्द्रो॑ बृ॒हस्पतिः॑। शं नो॒ विष्णु॑रुरु॒क्रमः॑। नमो॒
ब्रह्म॑णे। नम॑स्ते वा॒यो। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वामे॒व
प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑वादिषम्। ऋ॒तम॑वादिषम्। स॒त्यम॑वादिषम्।
तन्मा॑मा॒वीत्। तद्व॒त्कार॑मा॒वीत्। आ॒वीन्मा॑म्। आ॒वीद्व॒त्कार॑म्।
ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥ २३॥

सत्यमवादिषं पञ्च च॥ — [१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नो॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।
ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु॒ मा वि॑द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑
शान्तिः॑॥

ब्रह्म॒विदा॑प्रोति॒ पर॑म्। तदेषा॑भ्यु॒क्ता। स॒त्यं ज्ञा॒नम॑न॒न्तं ब्रह्म॑।
यो वेद॑ नि॒हितं॑ गुहा॑यां पर॒मे व्यो॑मन्। सोऽ॒श्रुते॑
सर्वा॑न्कामा॑न्त॒सह॑। ब्रह्म॑णा वि॒प॒श्चिते॑ति। तस्मा॒द्वा
ए॒तस्मा॑दा॒त्मन॑ आका॒शः सम्भू॑तः। आ॒का॒शाद्वा॒युः।
वा॒यो र॒ग्निः। अ॒ग्नेरा॑पः। अ॒द्भ्यः पृ॑थि॒वी। पृ॒थि॒व्या ओष॑धयः।
ओष॑धी॒भ्योऽन्न॑म्। अन्ना॑त्पुरुषः। स वा एष॑ पुरुषोऽ॒न्नर॑समयः।
तस्ये॑दमे॒व शिरः॑। अयं॑ दक्षि॑णः प॒क्षः। अयमु॑त्तरः प॒क्षः।
अयमा॑त्मा॑। इदं॑ पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तदप्येष॑ श्लो॒को भ॒वति॑॥ १॥

अन्ना॒द्वै प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते। याः काश्च॑ पृथि॒वीः श्रि॒ताः।
अथो॑ अ॒न्नै नै॒व जी॑वन्ति। अथै॑न॒दपि॑ यन्त्यन्त॒तः। अन्न॑ः

हि भू॒तानां॑ ज्येष्ठम्। तस्मा॑त्सर्वो॒षधमु॑च्यते। सर्वं॑ वै
 तेऽन्न॑माप्नुवन्ति। येऽन्नं॑ ब्रह्मो॒पास॑ते। अन्न॑ꣳ हि भू॒तानां॑
 ज्येष्ठम्। तस्मा॑त्सर्वो॒षधमु॑च्यते। अन्ना॑द्भू॒तानि॑ जायन्ते।
 जाता॒न्यन्नै॑न वर्धन्ते। अद्य॑तेऽ॒त्ति च॑ भू॒तानि॑। तस्मा॑दन्नं
 तदु॑च्यत इति। तस्मा॑द्वा एतस्मा॑दन्नं॒रस॑मयात्। अन्योऽन्तर
 आत्मा॑ प्राण॒मयः। तेनै॑ष पूर्णः। स वा एष पुरुषवि॑ध ए॒व।
 तस्य॑ पुरुषवि॑धताम्। अन्वयं॑ पुरुष॒विधः। तस्य॑ प्राणं॑ ए॒व
 शिरः॑। व्या॒नो दक्षि॑णः प॒क्षः। अपा॒न उत्त॑रः प॒क्षः। आका॑श
 आ॒त्मा। पृथि॒वी पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तदप्येष॑ श्लो॒को भ॒वति॥२॥

प्रा॒णं दे॒वा अनु॑ प्राण॑न्ति। म॒नुष्याः॑ प॒शव॑श्च॒ ये। प्रा॒णो
 हि भू॒ताना॑मायुः। तस्मा॑त्सर्वा॒युषमु॑च्यते। सर्वमे॒व त
 आयु॑र्यन्ति। ये प्रा॒णं ब्रह्मो॒पास॑ते। प्रा॒णो हि भू॒ताना॑मायुः।
 तस्मा॑त्सर्वा॒युषमु॑च्यत इति। तस्यै॑ष ए॒व शा॒रीर आ॒त्मा।
 यः पूर्॒वस्य॑। तस्मा॑द्वा एतस्मा॑त् प्राण॒मयात्। अन्योऽन्तर
 आत्मा॑ मनो॒मयः। तेनै॑ष पूर्णः। स वा एष पुरुषवि॑ध ए॒व।
 तस्य॑ पुरुषवि॑धताम्। अन्वयं॑ पुरुष॒विधः। तस्य॑ यजु॑रे॒व
 शिरः॑। ऋ॒ग्दक्षि॑णः प॒क्षः। सामो॑त्तरः प॒क्षः। आदे॑श आ॒त्मा।
 अथ॑र्वाङ्गि॒रसः पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तदप्येष॑ श्लो॒को भ॒वति॥३॥

यतो॒ वाचो॑ निर्वर्तन्ते। अप्रा॑प्य॒ मन॑सा सु॒ह। आ॒नन्दं॑ ब्रह्म॑णो
 वि॒द्वान्। न बि॒भेति॑ कदा॒चने॑ति। तस्यै॑ष ए॒व शा॒रीर आ॒त्मा।
 यः पूर्॒वस्य॑। तस्मा॑द्वा एतस्मा॑न्मनो॒मयात्। अन्योऽन्तर आ॒त्मा

विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः पक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेद। तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्समश्नुत इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव सं भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानमुं लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुंल्लोकं प्रेत्य। कश्चित्समश्नुता(३) उ। सोऽकामयता बहु स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यता। स तपस्तप्त्वा। इदं सर्वमसृजता। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्।

तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च।
निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं
चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते।
तदप्येष श्लोको भवति॥६॥

असद्वा इदमग्रं आसीत्। ततो वै सदजायत।
तदात्मानं स्वयमकुरुत। तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै
तत्सुकृतम्। रसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी
भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश
आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष
एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां
विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष
एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव
भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदेति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्नि-
श्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य
मीमांसा भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो
दृढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा
स्यात्। स एको मानुषं आनन्दः। ते ये शतं मानुषां
आनन्दाः। स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य
चाकामहतस्य। ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स
एको देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः। स एकः पितॄणां
 चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दाः। स एकः
 आजानजानां देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते
 ये शतमाजानजानां देवानामानन्दाः। स एकः कर्मदेवानां
 देवानामानन्दः। ये कर्मणा देवानपियन्ति। श्रोत्रियस्य
 चाकामहतस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानन्दाः।
 स एको देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं देवानामानन्दाः। स एक इन्द्रस्यानन्दः।
 श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतमिन्द्रस्यानन्दाः।
 स एको बृहस्पतेरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं बृहस्पतेरानन्दाः। स एकः प्रजापतेरानन्दः।
 श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं प्रजापतेरानन्दाः।
 स एको ब्रह्मण आनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्गमति। एतं
 प्राणमयमात्मानमुपसङ्गमति। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्गमति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्गमति। एतमानन्द-
 मयमात्मानमुपसङ्गमति। तदप्येष श्लोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो
 विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एत९ ह वाव न तपति।

किमहं साधुं नाकुरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य
 एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं
 स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि
 नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो
ब्रह्मेति। तस्मा एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं
मनो वाचमिति। तं होवाच। यतो वा इमानि
भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि
संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तप्त्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्धैव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तं होवाच। तपसा ब्रह्म
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तप्त्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्धैव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तं होवाच। तपसा ब्रह्म

विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥३॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तं हौवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्ध्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तं हौवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्ध्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भार्गवी वारुणी विद्या। पुरमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजयां पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्। शरीरमन्नादम्।

प्रा॒णे शरी॑रं॒ प्रति॑ष्ठितम्। शरी॑रे प्रा॒णः प्रति॑ष्ठितः। तदे॒तदन्न॑मन्ने॒
प्रति॑ष्ठितम्। स य ए॒तदन्न॑मन्ने॒ प्रति॑ष्ठितं वेद॒ प्रति॑तिष्ठति।
अन्न॑वानन्नादो भ॑वति। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑।
म॒हान्की॒र्त्या॥ ७॥

अन्नं॑ न परि॑चक्षीत। तद्वृ॒तम्। आपो॑ वा अन्नम्॑।
ज्योति॑रन्नादम्। अ॒प्सु ज्योतिः॑ प्रति॑ष्ठितम्। ज्योति॑ष्यापः
प्रति॑ष्ठिताः। तदे॒तदन्न॑मन्ने॒ प्रति॑ष्ठितम्। स य ए॒तदन्न॑मन्ने॒
प्रति॑ष्ठितं वेद॒ प्रति॑तिष्ठति। अन्न॑वानन्नादो भ॑वति। म॒हान्भ॑वति
प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑। म॒हान्की॒र्त्या॥ ८॥

अन्नं॑ बहु॒ कुर्वी॑त। तद्वृ॒तम्। पृथि॑वी वा अन्नम्॑।
आ॒का॒शोऽन्ना॑दः। पृथि॑व्यामा॒का॒शः प्रति॑ष्ठितः। आ॒का॒शे
पृथि॑वी प्रति॑ष्ठिता। तदे॒तदन्न॑मन्ने॒ प्रति॑ष्ठितम्। स य
ए॒तदन्न॑मन्ने॒ प्रति॑ष्ठितं वेद॒ प्रति॑तिष्ठति। अन्न॑वानन्नादो भ॑वति।
म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑। म॒हान्की॒र्त्या॥ ९॥

न कश्चन॑ वसतौ प्रत्या॑चक्षीत। तद्वृ॒तम्। तस्मा॑द्यया कया
च वि॒धया॑ बह्व॑न्नं प्राप्नुयात्। अरा॑ध्यस्मा अन्नमि॑त्याचक्षते।
एतद्वै॑ मुखतोऽन्नं॑ रा॒द्धम्। मुखतोऽस्मा अ॑न्नं॑ रा॒ध्यते।
एतद्वै॑ मध्यतोऽन्नं॑ रा॒द्धम्। मध्यतोऽस्मा अ॑न्नं॑ रा॒ध्यते।
एतद्वा॑ अन्ततोऽन्नं॑ रा॒द्धम्। अन्ततोऽस्मा अ॑न्नं॑ रा॒ध्यते।
य ए॒वं वे॒द। क्षेम॑ इति वा॒चि। योग॑क्षेम इति प्रा॑णापा॒नयोः॑।
कर्म॑ति ह॒स्तयोः॑। गति॑रिति पा॒दयोः॑। विमुक्ति॑रिति

पा॒यौ। इति॑ मा॒नुषीः॑ स॒मा॒ज्ञाः। अथ॑ दै॒वीः। तृ॒प्तिरि॑ति
वृ॒ष्टौ। ब॒लमि॑ति वि॒द्युति॑। यश॑ इति॑ प॒शुषु। ज्योति॑रिति
नक्ष॑त्रेषु। प्र॒जाति॑रमृत॒मान॑न्द इत्यु॒प॒स्थे। स॒र्वमि॑त्याका॒शे।
तत्प्र॑तिष्ठेत्यु॒पासी॑त। प्र॒तिष्ठा॑वान्भ॒वति॑। तन्म॑ह इत्यु॒पासी॑त।
म॑हान्भ॒वति॑। तन्म॑न इत्यु॒पासी॑त। मा॒न॑वान्भ॒वति॑। तन्न॑म
इत्यु॒पासी॑त। न॒म्यन्ते॑ऽस्मै का॒माः। तद्व॑ह्नेत्यु॒पासी॑त।
ब्र॒ह्म॑वान्भ॒वति॑। तद्व॑ह्मणः प॒रि॒मर॑ इत्यु॒पासी॑त। प॒र्येणं॑
म्रिय॑न्ते द्विष॑न्तः स॒प॒त्नाः। प॒रि ये॑ऽप्रि॒या भ्रा॑तृ॒व्याः। स
यश्चा॑यं पु॒रुषे॑। यश्चा॑सा॒वादि॑त्ये। स ए॒कः। स य॑ ए॒वंवि॑त्।
अस्मा॑ल्लो॒कात्प्रे॒त्या। ए॒तम॑न्नम॒यमा॑त्मानमु॒प॑सङ्क॒म्य। ए॒तं
प्रा॑णम॒यमा॑त्मानमु॒प॑सङ्क॒म्य। ए॒तं म॑नोम॒यमा॑त्मानमु॒प॑-
सङ्क॒म्य। ए॒तं वि॑ज्ञानम॒यमा॑त्मानमु॒प॑सङ्क॒म्य। ए॒तमा॑नन्दम॒य-
मा॑त्मानमु॒प॑सङ्क॒म्य। इमाँ॑ल्लो॒कान्का॑मा॒न्त्री का॑मरू॒प्यनु॑स॒श्चर॑न्।
ए॒तत्सा॑म गा॒यन्ना॑स्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३) वु।
अ॒हम॑न्नम॒हम॑न्नम॒हम॑न्नम्। अ॒हम॑न्ना॒दो(२)ऽह॑मन्ना॒दो(२)-
ऽह॑मन्ना॒दः। अ॒ह॒ः श्लो॒क॒कृ॒द॒ह॒ः श्लो॒क॒कृ॒द॒ह॒ः श्लो॒क॒कृ॒त्।
अ॒हम॑स्मि प्रथ॒मजा॑ ऋ॒ता(३) स्य॑। पूर्॒वं दे॒वेभ्यो॑ अ॒मृत॑स्य
ना(३) भा॒इ। यो मा॑ द॒दाति॑ स इ॒देव॑ मा(३) वाः।
अ॒हम॑न्नम॒न्नम॑दन्त॒मा(३) द्वि॑। अ॒हं वि॒श्वं भु॑वं न॒मभ्य॑भ॒वाम्।
सु॒व॒र्न ज्योतीः॑। य ए॒वं वेद॑। इत्यु॒प॒निष॑त्॥१०॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै। ते॒ज॒स्वि

ना॒व॒धी॒त॒म॒स्तु॒ मा वि॑द्विषा॒व॒है॑ । ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥ दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

॥ अम्भस्य पारे ॥

अम्भस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे महतो महींयान्।
शुक्रेण ज्योतींषि समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः॥
यस्मिन्निदं सं च विचैति सर्वं यस्मिन्देवा अधि विश्वे
निषेदुः। तदेव भूतं तदु भव्यमा इदं तदक्षरे परमे व्योमन्॥
येनाऽऽवृतं खं च दिवं महीं च येनाऽऽदित्यस्तपति
तेजसा भ्राजसा च। यमन्तः समुद्रे कवयो वयन्ति यदक्षरे
परमे प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः प्रसूती तोयेन जीवान्
व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्पशूँश्च विवेश
भूतानि चराचराणि॥ अतः परं नान्यदणीयसं हि परात्परं
यन्महतो महान्तम्। यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं
तमसः परस्तात्॥१॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनाम्। इष्टापूर्तं
बहुधा जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य नाभिः॥
तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः। तदेव शुक्रममृतं
तद्ब्रह्म तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरे विद्युतः

पुरुषादधि। कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः॥
 अर्द्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरश्च कल्पन्ताम्। स आपः
 प्रदुधे उभे इमे अन्तरिक्षमथो सुवः॥ नैनमूर्ध्वं न तिर्यश्च
 न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येशे कश्चन तस्य नाम
 महद्यशः॥ २॥

न सन्दृशेतिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्।
 हृदा मनीषा मनसाऽभिकृतो य एनं विदुरमृतास्ते
 भवन्ति॥ अद्भ्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ॥ एष हि
 देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वा हि जातः स उ गर्भे अन्तः।
 स विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखोऽस्तिष्ठति
 विश्वतोमुखः॥ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त
 उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां नमति सं पतत्रैर्द्यावापृथिवी
 जनयन्देव एकः॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि विद्वान् यत्र
 विश्वं भवत्येकनीलम्। यस्मिन्निदं सं च विचैकं स ओतः
 प्रोतश्च विभुः प्रजासु। प्र तद्वोचे अमृतं नु विद्वान्गन्धर्वो
 नाम निहितं गुहासु॥ ३॥

त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेदं सवितुः पिताऽसत्।
 स नो बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि
 विश्वा। यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये धामान्यभ्यैरयन्त।
 परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान् परि
 दिशः परि सुवः। ऋतस्य तन्तुं विततं विचृत्य

तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। पुरीत्य लोकान्पुरीत्य भूतानि
पुरीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
ऋतस्यऽऽत्मनऽऽत्मानमभिसम्बभूव। सदसस्पतिमद्भुतं
प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि मेधामयासिषम्। उदीप्यस्व
जातवेदोऽपघ्नन्निर्ऋतिं मम॥४॥

पशूँश्च मह्यमावह जीवं च दिशो दिश। मा नो
हिंसीज्जातवेदो गामश्वं पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्न आगहि
श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्रः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो रुद्रः
प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो
रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि।
तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय
धीमहि॥५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय
धीमहि। तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे
सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय
विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्।
नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः
प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदृष्टाय धीमहि॥६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे
महद्युतिकराय धीमहि। तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्।
वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः
प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि। तन्नो
दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं
दूर्वा दुःस्वप्ननाशनी। काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः
परि॥ ७ ॥

एवानो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च। या शतेन प्रतनोषि
सहस्रेण विरोहसि। तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा
वयम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिरसा
धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्धेनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन
शतबाहुना। मृत्तिके हन मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्।
मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमन्त्रिता। मृत्तिके देहि मे
पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥ ८ ॥

मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद मृत्तिके। तया हुतेन पापेन
गच्छामि परमां गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे॒ ततो॑ नो॒ अभयं॑ कृधि। मघ॑वन्छु॒ग्धि तव॑
तन्न॑ ऊ॒तये॑ वि॒द्विषो॑ वि॒मृधो॑ जहि। स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा
वि॒मृधो॑ व॒शी। वृषेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्करः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु।
आपा॑न्तमन्युस्तृ॒पल॑प्रभर्मा॒ धुनिः॑ शिमी॑वाञ्छ॒रुमा॑ ऋ॒जीषी॑।
सोमो॑ वि॒श्वान्य॑त॒सावना॑नि॒ नार्वा॑गिन्द्र॑ प्रति॒माना॑निदेभुः॥ १॥

ब्रह्म॑जज्ञानं प्रथ॒मं पु॒रस्ता॑द्वि॒सीम॑तः सुरु॒चो वे॑न आ॒वः।
सबु॑धिया॒ उप॒मा अ॑स्य वि॒ष्टाः स॒तश्च॒ योनि॑मस॒तश्च॒ वि॒वः।
स्यो॒ना पृ॑थिवि॒ भवा॑ऽनृ॒क्षरा॑ नि॒वेश॑नी। यच्छा॑नः शर्म॑ सप्र॒थाः।
ग॒न्धद्वा॒रा दु॑राध॒रूपा॑ नि॒त्यपु॑ष्टां करी॒षिणी॑म्। ई॒श्वरी॑ ऋ॒
सर्व॑भू॒तानां॑ तामि॒होप॑ह्वये श्रियम्। श्री॑र्मे भ॒जतु॑ अल॒क्ष्मी॑र्मे
न॒श्यतु॑ विष्णु॑मुखा॒ वै दे॒वाश्छ॑न्दोभि॒रिमाँ॑ल्लो॒कान॑नप॒जय्य॑म॒भ्यज॑यन्।
म॒हाः इन्द्रो॑ वज्रबाहुः षोड॒शी शर्म॑ यच्छतु॥ १०॥

स्व॒स्ति नो॑ म॒घवा॑ करोतु॒ हन्तु॑ पा॒प्मानं॑ योऽस्मा॑न्
द्वेष्टि॑। सो॒मान॒ः स्वर॑णं कृणु॒हि ब्र॑ह्मणस्पते। क॒क्षीव॑न्तं
य औ॒शिज॑म्। शरी॑रं यज्ञशम॒लं कु॑सी॒दं तस्मि॑न्त्सीदतु॒
योऽस्मा॑न् द्वेष्टि॑। चर॑णं प॒वित्रं॒ वित॑तं पु॒राणं॑ येन॑ पू॒तस्तर॑ति
दुष्कृ॑तानि। तेन॑ प॒वित्रे॑ण शुद्धेन॑ पू॒ता अति॑ पा॒प्मान॒मरा॑तिं

तरेम। स॒जोषा॑ इन्द्र॒ सग॑णो म॒रुद्भिः॑ सोमं॑ पिब वृत्रहञ्छूर
वि॒द्वान्। ज॒हि शत्रूँ॑ रप॒ मृधो॑ नुद॒स्वाथाभ॑यं कृणुहि
वि॒श्वतो॑ नः। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासु॒र्योऽस्मान् द्वेष्टि॑ यं च॑ व॒यं द्विष्मः॑। आपो॒ हि ष्ठा म॑यो
भुव॒स्ता न॑ ऊ॒र्जे द॑धातन॥११॥

म॒हेर॑णाय॒ चक्ष॑से। यो वः॑ शि॒वत॑मो रस॒स्तस्य॑ भाजयते॒ ह
नः॑। उ॒श॒तीरि॑व मा॒तरः॑। तस्मा॒ अर॑ङ्ग॒ मामवो॑ यस्य॒ क्षया॑य॒
जिन्व॑था। आपो॑ ज॒नय॑था च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिर॑ण्यशृङ्गं वरु॑णं प्रप॑द्ये ती॒र्थं मे॑ देहि याचि॑तः। यन्मया॑
भु॒क्तम॑साधू॒नां पा॑पेभ्यश्च प्र॒तिग्र॑हः। यन्मे॑ मन॑सा वा॒चा क॑र्मणा
वा दु॑ष्कृतं कृतम्। तन्न॒ इन्द्रो॑ वरु॑णो बृह॒स्पतिः॑ सवि॒ता
च॑ पुनन्तु पुनः॑ पुनः॑। नमो॒ऽग्नये॑ऽप्सुमते॒ नम॒ इन्द्रा॑य॒ नमो॑
वरु॑णाय॒ नमो॑ वारु॒ण्यै नमो॑ऽद्भ्यः॥१२॥

यद॒पां क्रू॑रं यद॑मे॒ध्यं यद॑शान्तं तदप॑गच्छतात्।
अ॒त्या॒शना॑दती॒पाना॑द्यच्च उ॒ग्रात् प्र॑तिग्रहात्। तन्नो॒ वरु॑णो
रा॒जा पा॑णिना॒ ह्यव॑मर्शतु। सो॒ऽहम॑पापो वि॒रजो॑ निर्मु॒क्तो
मु॒क्तकि॑ल्बिषः। नाक॑स्य पृ॒ष्ठमारु॑ह्य गच्छेद्ब्रह्म॑सलो॒कता॑म्।
यश्चा॒प्सु वरु॑णः स पु॒नात्व॑घमर्षणः। इ॒मं मे॑ गङ्गे यमुने
सर॑स्वति॒ शुतु॑द्रि॒ स्तोम॑ꣳ सचता॒ परु॑ष्ण्या। अ॒सि॒क्रिया॑

मरुद्वृधे वितस्तयाऽऽर्जीकीये शृणुह्या सुषोमया। ऋतं च
सत्यं चाभीद्धान्तपसोऽध्यजायत। ततो रात्रिरजायत ततः
समुद्रो अर्णवः॥१३॥

समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत। अहोरात्राणि
विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी। सूर्याचन्द्रमसौ धाता
यथापूर्वमकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो
सुवः। यत्पृथिव्यां रजस्व मान्तरिक्षे विरोदसी।
इमांस्तदापो वरुणः पुनात्वधमर्षणः। पुनन्तु वसवः
पुनातु वरुणः पुनात्वधमर्षणः। एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य
गोप्ता। एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योर्हिरण्मयम्।
द्यावापृथिव्योर्हिरण्मयं सञ्श्रितं सुवः॥१४॥

स नः सुवः सञ्शिशधि। आर्द्रं ज्वलन्ति ज्योतिरहमस्मि।
ज्योतिर्ज्वलन्ति ब्रह्माऽहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माऽहमस्मि।
अहमस्मि ब्रह्माऽहमस्मि। अहमेवाहं मां जुहोमि
स्वाहा। अकार्यकार्यवकीर्णी स्तेनो भ्रूणहा गुरुतल्पगः।
वरुणोऽपामधमर्षणस्तस्मात्पापात् प्रमुच्यते। रजो
भूमिस्त्वमां रोदयस्व प्रवदन्ति धीराः। पुनन्तु ऋषयः
पुनन्तु वसवः पुनातु वरुणः पुनात्वधमर्षणः। आक्रान्तसमुद्रः
प्रथमे विधर्मं जनयन्मृजा भुवनस्य राजा। वृषां पवित्रे
अधि सानो अव्यं बृहत्सोमो वावृधे सुवान इन्दुः॥१५॥

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जा॒तवे॑दसे सु॒नवाम् सोम॑मरातीय॒तो निज॑हाति वेदः। स
 नः पर॑षदति दुर्गाणि॒ विश्वा॑ ना॒वेव॒ सिन्धुं॑ दुरि॒ताऽत्य॑ग्निः।
 ताम॒ग्निर्व॑र्णां तप॑सा ज्वल॒न्तीं वैरोच॑नीं कर्म॒फलेषु॑ जुष्टा॑म्।
 दुर्गां दे॒वीः शरण॑म॒हं प्रप॑द्ये सु॒तर॑सि तरसे॒ नमः॑। अग्ने॒ त्वं
 पा॑रया॒ नव्यो॑ अ॒स्मान्त्स्व॒स्तिभिर॑ति दुर्गाणि॒ विश्वा॑। पू॒श्च
 पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी भवा॑ तो॒काय॒ तन॑याय॒ शं योः॑। विश्वा॑नि
 नो दुर्ग॑हा जा॒तवेदः॑ सिन्धुं॑ न ना॒वा दुरि॑ताति पर॑षि।
 अग्ने॑ अत्रि॒वन्मन॑सा गृणा॒नोऽस्माकं॑ बोध्यवि॒ता त॒नूना॑म्।
 पृ॒तना॒जित॑ः स॒ह॒मान॑म॒ग्निमु॒ग्रं हु॑वेम पर॒मात्स॒धस्था॑त्। स
 नः पर॑षदति दुर्गाणि॒ विश्वा॑ क्षाम॑द्दे॒वो अति॑ दुरि॒ताऽत्य॑ग्निः।
 प्र॒त्नोषि॑ क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च॑ होता॒ नव्य॑श्च॒ सत्सि॑।
 स्वाश्चा॑ग्ने॒ तनु॑वं पिप्रय॑स्वास्मभ्य॒ च सौ॑भ॒गमाय॑जस्व।
 गोभि॑र्जुष्ट॒मयु॑जो निषि॑क्तं तवे॑न्द्र विष्णो॒रनु॑सश्च॒रेम॑। नाक॑स्य
 पृ॒ष्ठम॒भि सं॒वसानो॑ वैष्ण॑वीं लो॒क इ॒ह मा॑दयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूर॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वा॒हा भुवो॑ वा॒यवे॒ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॒
 सुव॑रादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वा॒हा भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑
 स्वा॒हा नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॑रोम्॥१७॥

[३]

भूरन्नम॑ग्नये॑ पृथिव्यै॑ स्वाहा॒ भुवोऽन्न॑ वा॒यवेऽन्तरिक्षाय॑
स्वाहा॒ सुव॒रन्नमादित्याय॑ दि॒वे स्वाहा॒ भूर्भुवः॑ सुव॒रन्नं
च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः स्वाहा॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑
सुव॒रन्नमो॑॥१८॥

[४]

भूर॑ग्नये॑ च पृथिव्यै॑ च॒ मह॑ते च॒ स्वाहा॒ भुवो॑ वा॒यवे॑ चान्तरिक्षाय॑
च॒ मह॑ते च॒ स्वाहा॒ सुव॒रादित्याय॑ च॒ दि॒वे च॒ मह॑ते च॒ स्वाहा॒
भूर्भुवः॑ सुव॑श्चन्द्रम॑से च॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च दि॒ग्भ्यश्च॑ मह॑ते च॒ स्वाहा॒
नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॑र्मह॒रोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पा॒हि नो॑ अ॒ग्न ए॒न॑से स्वाहा॒ पा॒हि नो॑ वि॒श्ववे॑द॑से स्वाहा॒ यज्ञं॑
पा॒हि वि॒भा॒व॑सो स्वाहा॒ सर्वं॑ पा॒हि श॑त॒क्र॑तो स्वाहा॒॥२०॥

[६]

पा॒हि नो॑ अ॒ग्न ए॒क॑या॒ पा॒ह्यु॑त॒ द्वि॒तीय॑या॒ पा॒ह्यूर्जं॑ तृतीय॑या॒
पा॒हि गी॒र्भिश्च॑ त॒सृभिर्व॑सो स्वाहा॑॥२१॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छ॑न्द॒सामृष॑भो वि॒श्वरू॑प॒श्छ॑न्दो॒भ्यश्छ॑न्दा॑ऽस्यावि॒वेशः॑

सता९ शि॒क्यः पु॒रोवा॒चो॑प॒निष॒दिन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठ इ॒न्द्रिया॒य
ऋषि॑भ्यो॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॒ सुव॒श्छन्द॑
ओम्॥ २२॥

[८]

नमो॑ ब्रह्म॑णे धा॒रणं॑ मे अ॒स्त्वनि॑राकरणं धा॒रयि॑ता भूयासं
कर्ण॑योः श्रुतं॑ मा च्यो॑ढ्वं ममा॒मुष्य॑ ओम्॥ २३॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋ॒तं तपः॑ स॒त्यं तपः॑ श्रु॒तं तपः॑ शा॒न्तं तपो॑ दा॒नं तपो॑ यज्ञ॒स्तपो॑
भूर्भुवः॒ सुव॒र्ब्रह्मै॒तदुपा॑स्यै॒तत्तपः॑॥ २४॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा॑ वृ॒क्षस्य॑ स॒म्पुष्पि॑तस्य दू॒राद्गन्धो॑ वा॒त्ये॒वं पु॒ण्यस्य॑ क॒र्मणो॑
दू॒राद्गन्धो॑ वा॒ति॒ यथा॑ऽसि॒धारां॑ क॒र्तेऽव॑हितामव॒क्रामे॑ यद्यु॒वे
यु॒वे ह वा॑ वि॒ह्वयि॑ष्यामि क॒र्तं प॑तिष्या॒मीत्ये॒वम॒नृता॑दा॒त्मानं॑
जु॒गुप्से॑त्॥ २५॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अ॒णोर॒णीया॑न्मह॒तो म॒हीया॑ना॒त्मा गु॒हायां॑ नि॒हितो॑ऽस्य
ज॒न्तोः॑। तम॑क्रतुं पश्यति वी॒तशो॒को धा॒तुः प्र॒सादा॑न्महि॒मानं॑-

मीशम्। सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्मात्सप्तार्चिषः समिधः
 सप्त जिह्वाः। सप्त इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा
 गुहाशयां निहिताः सप्तसप्त। अतः समुद्रा गिरयश्च
 सर्वेऽस्मात्स्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः। अतश्च विश्वा
 ओषधयो रसाश्च येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा। ब्रह्मा देवानां
 पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो
 गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।
 अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बर्हीं प्रजां जनयन्तीं
 सरूपाम्। अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां
 भुक्तभोगामजोऽन्यः॥ २६॥

हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा
 ऋतं बृहत्। घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो
 घृतमुवस्य धाम। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं
 वृषभ वक्षि हव्यम्। समुद्रादूर्मिमधुमां उदारदुपां शुनां
 सममृतत्वमानद। घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा
 देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन्
 यज्ञे धारयामा नमोभिः। उप ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुः
 शृङ्गोवमीद्वोर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे
 शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति
 महो देवो मर्त्यां आविवेश॥ २७॥

त्रिधा॑ हि॒तं प॒णिभिर्गु॒ह्यमा॑नं॒ गवि॑ दे॒वासो॑ घृ॒तमन्व॑विन्दन्।
 इन्द्र॑ एक॒ꣳ सूर्य॑ एकं॒ जजान॑ वे॒नादेक॑ꣳ स्व॒धया॑
 निष्ट॑तक्षुः। यो दे॒वानां॑ प्रथ॒मं पु॒रस्ता॑द्वि॒श्वाधि॑यो रु॒द्रो
 म॒हर्षिः॑। हि॒र॒ण्यग॒र्भं प॑श्यत॒ जाय॑मानꣳ स नो॑
 दे॒वः शु॒भया॑ स्मृ॒त्या संयु॑नक्तु। यस्मा॒त्परं॑ नाप॒रम॑स्ति
 किञ्चि॑द्यस्मा॒न्नाणी॑यो न ज्यायो॑ऽस्ति कश्चित्। वृ॒क्ष इ॒व
 स्तब्धो॑ दि॒वि ति॑ष्ठत्ये॒कस्ते॒नेदं पूर्णं॑ पु॒रुषे॑ण॒ सर्वम्॑। न
 कर्म॑णा न प्र॒जया॑ धने॒न त्यागे॑नैके अमृ॒तत्व॑मा॒न॒शुः।
 परे॑ण॒ नाकं॑ नि॒हितं॑ गुहा॒यां वि॒भ्राज॑ते यद्य॒तयो॑ वि॒शन्ति॑।
 वे॒दान्त॑वि॒ज्ञान॑सुनि॒श्चितार्थाः॑ स॒न्ध्यास॑यो॒गाद्य॑तयः शुद्ध॒सत्त्वाः॑।
 ते ब्र॑ह्मलो॒के तु परा॑न्त॒काले॑ परा॒मृता॑त्प॒रिमु॑च्यन्ति॒ सर्वे॑।
 द॒हं वि॒पापं॑ प॒रमे॑ऽश्मभू॒तं यत्पु॑ण्डरी॒कं पु॒रम॑ध्यसꣳस्थम्।
 तत्रा॑पि द॒हं गु॒गनं॑ वि॒शोक॑स्तस्मिन् यद॒न्तस्तदु॑पा॒सित॑व्यम्।
 यो वे॒दादौ॑ स्व॒रः प्रो॒क्तो वे॒दान्ते॑ च प्र॒तिष्ठि॑तः। तस्य॑
 प्र॒कृति॑लीनस्य॒ यः परः॑ स म॒हेश्वरः॑॥२८॥

[१२]

॥ नारायणसूक्तम् ॥

स॒हस्र॑शीर्षं दे॒वं वि॒श्वाक्षं॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्। वि॒श्वं ना॒राय॑णं
 दे॒वम॑क्षरं॑ प॒रमं॑ प॒दम्। वि॒श्वतः॑ प॒रमा॑न्नित्यं वि॒श्वं
 ना॒राय॑णꣳ ह॒रिम्। वि॒श्वमे॒वेदं॑ पु॒रुष॑स्तद्वि॒श्वमु॑पजीवति।

पतिं विश्वस्य ऽऽत्मे श्वरं ५ शाश्वतं ५ शिवमच्युतम् । नारायणं
महाज्ञेयं विश्वात्मानं पुरायणम् । नारायणपरो ज्योतिरात्मा
नारायणः परः । नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः
परः । नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः । यच्च
किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयते ऽपि वा ॥ अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं
व्याप्य नारायणः स्थितः ॥ २९ ॥

अनन्तमव्ययं कविं ५ समुद्रे ऽन्तं विश्वशम्भुवम् । पद्मकोश
प्रतीकाशं ५ हृदयं चाप्यधोमुखम् । अधो निष्ठा
वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति । ज्वालामालाकुलं
भाती विश्वस्य ऽऽयतनं महत् । सन्ततं ५ शिलाभिस्तु-
लम्बत्याकोशसन्निभम् । तस्यान्ते सुषिरं ५ सूक्ष्मं तस्मिन्त्सर्वं
प्रतिष्ठितम् । तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः ।
सोऽग्रभुग्विभजन्तिष्ठन्नाहारमजरः कविः । तिर्यगूर्ध्वमधः
शायी रश्मयस्तस्य सन्तता । सन्तापयति स्वं देहमापादतलमस्तकः ।
तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः । नीलतोयद-
मध्यस्थाद्विद्युल्लेखेव भास्वरा । नीवारशूकवत्तन्वी पीता
भास्वत्यणूपमा । तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा
व्यवस्थितः । स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः
परमः स्वराट् ॥ ३० ॥

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आ॒दि॒त्यो वा ए॒ष ए॒तन्मण्ड॑लं त॒पति॑ तत्र॒ ता
ऋ॒चस्त॑दृ॒चां मण्ड॑लं॒ स ऋ॒चां लो॒कोऽथ॑ य ए॒ष
ए॒तस्मिन्मण्ड॑लेऽर्चि॒र्दीप्य॑ते तानि॒ सामा॑नि॒ स सा॒म्रां
मण्ड॑लं॒ स सा॒म्रां लो॒कोऽथ॑ य ए॒ष ए॒तस्मिन्मण्ड॑लेऽर्चि॒षि
पु॒रुष॑स्तानि॒ यजूं॑षि॒ स यजु॑षां मण्ड॑लं॒ स यजु॑षां लो॒कः
सैषा त्र॒य्येव॑ वि॒द्या त॑पति॒ य ए॒षोऽन्तरा॑दि॒त्ये हि॒र॒ण्यः
पु॒रुषः॥ ३१॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आ॒दि॒त्यो वै तेज॒ ओजो॒ बलं॒ यश॑श्चक्षुः॒ श्रोत्र॑मा॒त्मा मनो॑
म॒न्युर्मनु॑र्म॒त्युः स॒त्यो मि॒त्रो वा॒युरा॑का॒शः प्रा॒णो लो॑क॒पालः
कः किं कं तत्स॒त्यमन्न॑मायु॒रमृ॑तो जी॒वो वि॒श्वः क॒तमः
स्व॑य॒म्भुः प्र॒जाप॑तिः संवत्स॒र इति॑ संवत्स॒रोऽसा॑वादि॒त्यो
य ए॒ष पु॒रुष॑ ए॒ष भू॑ताना॒मधि॑पतिर्ब्रह्म॒णः सायु॑ज्यं॒
सलो॒कता॑माप्नोत्ये॒तासा॑मेव दे॒वता॑नां॒ सायु॑ज्यं॒ सार्ष्टि॑तां॒
समा॑नलो॒कता॑माप्नोति॒ य ए॒वं वेदै॑त्युपनिषत्॥ ३२॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

नि॒ध॒नप॑तये॒ नमः॑। नि॒ध॒नप॑तान्तिकाय॒ नमः॑। ऊ॒र्ध्वाय॒
नमः॑। ऊ॒र्ध्वलि॑ङ्गाय॒ नमः॑। हि॒र॒ण्याय॒ नमः॑। हि॒र॒ण्यलि॑ङ्गाय॒

नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः। दिव्याय नमः।
दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय
नमः। शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय
नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय नमः। आत्माय नमः।
आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः।
एतत्सोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गं स्थापयति पाणिमन्त्रं
पवित्रम्॥ ३३ ॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः। भवे भवे
नाति भवे भवस्व माम्। भवोद्भवाय नमः॥ ३४ ॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः
कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो
बलाय नमो बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय नमो
मनोन्मनाय नमः॥ ३५ ॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरघोरंतरेभ्यः। सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो

नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्यः॥ ३६॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो रुद्रः
प्रचोदयात्॥ ३७॥

[२०]

॥ ऊर्ध्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणो-
ऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदाशिवोम्॥ ३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतये-
ऽम्बिकापतये उमापतये पशुपतये नमो नमः॥ ३९॥

[२२]

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं
विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः॥ ४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्महो
नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च
यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥ ४१॥

[२४]

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे। वो चेम् शन्तम९ हृदे।
सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् ॥

यस्य वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रतिष्ठिताः प्रत्येवास्याहुतय-
स्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृणुष्व पाज् इति पञ्च॥४४॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषां सर्वभूतानां
माता मेदिनी महती मही सावित्री गायत्री जगत्पुत्री पृथ्वी
बहुला विश्वा भूता कतमा का या सा सत्येत्यमृतेति
वसिष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः
पशव आपोऽमृतमापोऽन्नमापः सम्राडापो विराडापः
स्वराडापश्छन्दाऽस्यापो ज्योतीऽप्यापः सत्यमापः सर्वा

दे॒वता॒ आपो॒ भूर्भुवः॒ सुव॒राप् ओम्॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः पुनन्तु पृथि॒वीं पृथि॒वी पृ॒ता पु॒नातु॒ माम्। पुनन्तु
ब्रह्म॑ण॒स्पति॑र्ब्रह्म॑पृ॒ता पु॒नातु॒ माम्। यदुच्छि॑ष्टमभौ॑ज्यं यद्वा
दुश्चरि॑तं मम॑। सर्वं पुनन्तु मामापोऽस॒तां च॑ प्रति॒ग्रह॑ः
स्वाहा॑॥४७॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्ष॑न्ताम्। यदह्ना पाप॑मका॒रिष॑म्। मनसा वाचा॑ हस्ताभ्याम्।
पद्भ्यामुदरे॑ण शि॒श्जा। अह॑स्तद॒वलु॑म्पतु। यत्किं च॑ दुरि॒तं
मयि॑। इदमहं माममृ॑तयो॒नौ। सत्ये ज्योतिषि जुहो॑मि
स्वाहा॑॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्ष॑न्ताम्। यद्वात्रिया पाप॑मका॒रिष॑म्। मनसा वाचा॑
हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरे॑ण शि॒श्जा। रात्रि॑स्तद॒वलु॑म्पतु।
यत्किं च॑ दुरि॒तं मयि॑। इदमहं माममृ॑तयो॒नौ। सूर्ये ज्योतिषि जुहो॑मि
स्वाहा॑॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं
छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आया॑तु वर॑दा दे॒वी अ॒क्षरं॑ ब्रह्म॒सम्मि॑तम्। गा॒य॒त्रीं छ॒न्द॑सां
मा॒तेदं॑ ब्र॒ह्म जु॑षस्व॒ मे॥५१॥

[३४]

ओजो॑ऽसि॒ सहो॑ऽसि॒ बल॑मसि॒ भ्राजो॑ऽसि॒ दे॒वानां॑ धाम्
नामा॑सि॒ विश्व॑मसि॒ विश्वा॑युः॒ सर्व॑मसि॒ सर्वा॑युरभिभू॒रों
गा॒य॒त्रीमा॑वा॒हया॑मि॒ सा॒वि॒त्रीमा॑वा॒हया॑मि॒ सर॑स्वतीमा॒वा॒ह॒-
या॑मि॒ छ॒न्द॒ऋषी॑नावा॒हया॑मि॒ श्रि॒यमा॑वा॒हया॑मि॒ गा॒य॒त्रिया॑
गा॒य॒त्रीच्छ॑न्दो॒ विश्वा॑मित्र॒ ऋषिः॑ स॒विता॑ दे॒वता॑ऽग्नि॒मुखं॑
ब्रह्मा॑ शिरो॒ विष्णु॑र॒हृदय॑ रु॒द्रः शि॒खा पृ॒थि॒वी
योनिः॑ प्रा॒णापा॑नव्या॒नोदान॑समा॒ना स॒प्रा॒णा श्वे॒तव॑र्णा
सा॒ङ्ख्या॒यन॑सगो॒त्रा गा॒य॒त्री च॒तुर्विं॑शत्यक्षरा त्रि॒पदा॑ षट्कुक्षिः
पञ्च॑शीर्षोपनयने वि॒नियो॑ग॒ ओं भूः। ओं भुवः। ओ॑
सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओ॑ स॒त्यम्।
ओं तत्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यं॒ भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि। धियो॒ यो
नः॑ प्रचो॒दया॑त्। ओमापो॒ ज्योती॑रसोऽमृतं॒ ब्रह्म॑ भूर्भुवः॒

सुव॒रोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उ॒त्तमे॑ शिख॑रे जा॒ते भू॒म्यां प॑र्वत॒मूर्ध॑नि। ब्रा॒ह्म॒णै॑भ्योऽभ्य॑नुज्ञा॒ता
ग॒च्छ दै॑वि य॒थासु॑खम्। स्तुतो मया वरदा वैदमा॒ता
प्रचोदय॑न्ती पवने॑ द्विजा॒ता। आयुः पृथि॑व्यां द्रवि॑णं
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं मह्यं॑ दत्त्वा प्रजातुं ब्र॒ह्मलो॒कम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृ॒णिः सूर्य॑ आदि॒त्यो न प्रभा॑ वा॒त्यक्ष॑रम्। मधुं॑ क्षरन्ति
तद्र॑सम्। स॒त्यं वै तद्र॑स॒मापो॒ ज्योती॒रसो॒ऽमृतं॑ ब्रह्म॒ भूर्भुवः॑
सुव॒रोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्म॑मेतु माम्। मधु॑मेतु माम्। ब्रह्म॑मेव मधु॑मेतु माम्। यास्ते॑
सोम प्र॒जाव॑त्सोभि॒ सो अ॒हम्। दुःस्व॑प्र॒हन्दु॑रुष्यह। यास्ते॑
सोम प्रा॒णां॒स्तां जु॑होमि। त्रिसु॑पर्ण॒मया॑चितं ब्राह्म॒णाय॑
दद्यात्। ब्रह्म॑ह॒त्यां वा ए॒ते घ्न॑न्ति। ये ब्रा॑ह्म॒णास्त्रि॑सु॒पर्णं
पठ॑न्ति। ते सोमं प्राप्नु॑वन्ति। आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पुन॑न्ति।
ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधया॥ मधु मेधया॥ ब्रह्ममेव मधु मेधया॥ अद्या नो
 देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम्। परा दुष्वप्रिय९ सुवा।
 विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुवा। यद्भद्रं तन्म आ
 सुवा। मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः
 सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिव९ रजः। मधु
 द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमा९ अस्तु सूर्यः।
 माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
 दद्यात्। भ्रूणहत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।
 ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म मेधवा॥ मधु मेधवा॥ ब्रह्ममेव मधु मेधवा॥ ब्रह्मा
 देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो
 गृध्राणां९ स्वधितिर्वनानां९ सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।
 ह९सः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसदृतसद्योमसदजा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं
 बृहत्। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहत्यां
 वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं
 प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥ मेधासूक्तम् ॥

मे॒धा दे॒वी जु॒षमा॑णा न॒ आगा॑द्वि॒श्वार्ची॑ भ॒द्रा सु॑मन॒स्यमा॑ना।
त्वया॒ जुष्टा॑ जु॒षमा॑णा दुरु॒क्ता न्वृ॑हद्वदे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑॥ त्वया॒
जुष्टे॑ ऋषि॒र्भव॑ति दे॒वि त्वया॒ ब्रह्मा॑ऽऽग॒तश्री॑रु॒त त्वया॑। त्वया॒
जुष्टे॑श्चि॒त्रं वि॑न्दते वसु॒ सा नो॑ जुषस्व॒ द्रवि॑णो न मे॒धे॥५८॥

[४१]

मे॒धां म॒ इन्द्रो॑ ददातु मे॒धां दे॒वी सर॑स्वती। मे॒धां मे॑
अ॒श्विना॑वु॒भावार्ध॑त्तां पुष्क॑रस्रजा। अ॒प्सरा॑सु च॒ या मे॒धा
ग॒न्धर्वेषु॑ च॒ यन्मनः॑। दे॒वीं मे॒धा सर॑स्वती॒ सा मां॑ मे॒धा
सुरभि॑र्जुषता॒ं स्वाहा॑॥५९॥

[४२]

आ मां॑ मे॒धा सुरभि॑र्वि॒श्वरू॑पा॒ हिर॑ण्यवर्णा॒ जग॑ती जग॒म्या।
ऊ॒र्जस्व॑ती॒ पय॑सा॒ पिन्वं॑माना॒ सा मां॑ मे॒धा सु॒प्रती॑का
जुष॑न्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मय्य॒ग्निस्तेजो॑ दधातु मयि॑ मे॒धां मयि॑
प्र॒जां मयीन्द्र॑ इन्द्रि॒यं द॑धातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयि॑
सूर्यो॑ भ्राजो॑ दधातु॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपै॑तु म॒ृत्यु॒रमृ॑तं न॒ आग॑न्वैवस्व॒तो नो॒ अभ॑यं कृ॒णोतु॑।
प॒र्णं व॒नस्प॑ते॒रिवा॒भि॒नः शी॑यता॒ र॒यिः स च॑ ता॒न्नः
श॒ची॒प॒तिः॥६२॥

[४५]

परं॑ म॒ृत्यो॒ अनु॒ परै॑हि प॒न्थां यस्ते॒ स्व इ॒तरो॑ दे॒व्याना॑त्।
चक्षु॑ष्मते शृ॒ण्व॒ते ते॑ ब्रवी॒मि मा नः॑ प्र॒जा री॑रिषो॒ मोत॑
वी॒रान्॥६३॥

[४६]

वा॒तं प्रा॒णं म॒नसा॑ऽन्वा र॒भाम॑हे प्र॒जाप॑तिं यो भुव॑नस्य
गो॒पाः। स नो॑ म॒ृत्योस्त्रा॑यतां पा॒त्व ह॑सो॒ ज्यो॒ग्जी॒वा
ज॒राम॑शीमहि॥६४॥

[४७]

अ॒मु॒त्र भू॒या॒दध॒ यद्य॑मस्य बृ॒हस्प॑ते अ॒भि॒श॑स्ते॒रमु॑ञ्चः।
प्र॒त्यौ॒ह॒ताम॒श्वि॒ना मृ॒त्युम॑स्माद्दे॒वाना॑म॒ग्ने भि॒षजा॒ शची॑भिः॥६५॥

[४८]

हरि॑रु॒ हर॑न्त॒मनु॑यन्ति दे॒वा वि॒श्वस्ये॑शा॒नं वृ॒षभं॑ म॒तीना॑म्।
ब्र॒ह्म स॒रूप॑म॒नुमे॑दमा॒गाद॑य॒नं मा वि॒व॒धीर्वि॒क्रम॑स्व॥६६॥

[४९]

शल्लकैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्-
ऋध्वाऽति मृत्युं तराम्यहम्॥६७॥

[५०]

मा छिदो मृत्यो मा वधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां
मा मे रीरिष आयुरुग्र नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा न
उक्षितम्। मा नोऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तनुवो
रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु
रीरिषः। वीरान्मा नो रुद्र भामितोऽवधीर्हविष्मन्तो नमसा
विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बभूव।
यत्कांमास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो
रयीणाम्॥७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पतिर्वृ॒त्रहा वि॒मृधो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॒तु नः॑
स्व॒स्ति॒दा अ॒भय॑ङ्करः॥ ७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्राः ॥

त्र्य॒म्बकं॑ य॒जामहे॑ सु॒गन्धिं॑ पु॒ष्टि॒वर्ध॑नम्। उ॒र्वा॒रु॒कमि॑व
बन्ध॑नान्मृत्यो॒र्मुक्षी॑य॒ माऽमृ॑ता॒त्॥ ७३॥

[५६]

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशा॒ मृत्यो॑ म॒र्त्याय॑ ह॒न्त॑वे। तान् य॒ज्ञस्य॑
मा॒यया॑ सर्वा॒नव॑ य॒जामहे॑॥ ७४॥

[५७]

मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑ मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑॥ ७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

दे॒वकृ॑त॒स्यै॒नसो॑ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। म॒नुष्य॑कृ॒तस्यै॒नसो॑-
ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। पि॒तृकृ॑त॒स्यै॒नसो॑ऽव॒यज॑न॒मसि॑
स्वाहा॑। आ॒त्मकृ॑त॒स्यै॒नसो॑ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑।
अ॒न्यकृ॑त॒स्यै॒नसो॑ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। अ॒स्मत्कृ॑त॒स्यै॒नसो॑-
ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यद्वि॒वा च॑ न॒क्तं चै॑न॒श्चकृ॑म
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यत्स्व॒पन्त॑श्च जाग्र॑त॒श्चैन॑श्चकृ॑म

तस्यावयजनमसि स्वाहा॥ यत्सुषुप्तंश्च जाग्रतश्चैनंश्चकृम
 तस्यावयजनमसि स्वाहा॥ यद्विद्वाँसुश्चाविद्वाँसुश्चैनंश्चकृम
 तस्यावयजनमसि स्वाहा॥ एनस एनसोऽवयजनमसि
 स्वाहा॥ ७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो देवाश्चकृम जिह्वा गुरुमनंसो वा प्रयुती देव हेडनम्।
 अरावा यो नो अभि दुच्छुनायते तस्मिन्तदेनो वसवो निधेतन
 स्वाहा॥ ७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्नमो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति नाहं
 करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं
 कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥ ७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्नमो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति नाहं
 करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं
 कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥ ७९॥

[६२]

॥विराजहोममन्त्राः॥

तिलाञ्जुहोमि सरसा५ सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु
स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपान५ सर्वेषां५ श्रियै स्वाहा।
श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं
बहुपुत्रताम् । श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः
पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं
नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः । गोस्तेय५ सुरापानं भ्रूणहत्या
तिला शान्ति५ शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च
कीर्तिं चानृण्यताम् । ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम् । श्रद्धामेधे प्रजा
तु जातवेदः सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः५ स्वाहा। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतो-
बुद्ध्याकृतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः५ स्वाहा। त्वक्कर्ममा५सरुधिरमेदोमज्जास्नायवो-
ऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः५
स्वाहा। शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजङ्घाशिश्रोपस्थपायवो
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः५ स्वाहा।
उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि

ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासः स्वाहा॥८२॥

[६५]

पृथिव्यप्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासः स्वाहा। शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे
शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा।
मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासः स्वाहा। अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासः स्वाहा। आत्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं
विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा। अन्तरात्मा मे शुद्ध्यन्तां
ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा। परमात्मा मे
शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा। क्षुधे
स्वाहा। क्षुत्पिपासाय स्वाहा। विविट्यै स्वाहा। ऋग्विधानाय
स्वाहा। कृषौत्काय स्वाहा। ओः स्वाहा। क्षुत्पिपासामलं
ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम्। अभूतिमसंमृद्धिं च सर्वान्निर्णुद
मे पाप्मानं स्वाहा। अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-
मानन्दमय-मात्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासः स्वाहा॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अग्नये स्वाहा। विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा। ध्रुवाय भूमाय

स्वाहा॥ ध्रुवक्षितये स्वाहा॥ अच्युतक्षितये स्वाहा॥ अग्रये
स्विष्टकृते स्वाहा॥ ॥ धर्माय स्वाहा॥ अधर्माय स्वाहा॥ अद्भ्यः
स्वाहा॥ ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा॥८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः स्वाहा॥ गृह्याभ्यः स्वाहा॥ अवसानेभ्यः
स्वाहा॥ अवसानपतिभ्यः स्वाहा॥ सर्वभूतेभ्यः स्वाहा॥
कामाय स्वाहा॥ अन्तरिक्षाय स्वाहा॥ यदेजति जगति
यच्च चेष्टति नाम्नो भागोऽयं नाम्ने स्वाहा॥ पृथिव्यै स्वाहा॥
अन्तरिक्षाय स्वाहा॥८५॥

दिवे स्वाहा॥ सूर्याय स्वाहा॥ चन्द्रमसे स्वाहा॥ नक्षत्रेभ्यः
स्वाहा॥ इन्द्राय स्वाहा॥ बृहस्पतये स्वाहा॥ प्रजापतये स्वाहा॥
ब्रह्मणे स्वाहा॥ स्वधा पितृभ्यः स्वाहा॥ नमो रुद्राय पशुपतये
स्वाहा॥८६॥

देवेभ्यः स्वाहा॥ पितृभ्यः स्वधाऽस्तु। भूतेभ्यो नमः।
मनुष्येभ्यो हन्ता॥ प्रजापतये स्वाहा॥ परमेष्ठिने स्वाहा॥
यथा कूपः शतधारः सहस्रधारो अक्षितः। एवा मै अस्तु
धान्यं सहस्रधारमक्षितम्। धनधान्यै स्वाहा॥ ये भूताः
प्रचरन्ति दिवानक्तं बलिमिच्छन्तो वितुदस्य प्रेष्याः।
तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु
स्वाहा॥८७॥

ओं तद्ब्रह्म। ओं तद्वायुः। ओं तदात्मा। ओं तत्सत्यम्।
 ओं तत्सर्वम्। ओं तत्पुरोर्नमः॥ अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां
 विश्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमिन्द्रस्त्व९ रुद्रस्त्वं
 विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः। त्वं तदाप आपो ज्योती
 रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां मपाने
 निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 श्रद्धायां मुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां ९ समाने
 निविष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय॥
 अमृतोपस्तरणमसि॥ श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मां विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥ श्रद्धायां मपाने
 निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। अपानाय
 स्वाहा॥ श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो
 मां विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥ श्रद्धायां मुदाने
 निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय। उदानाय
 स्वाहा॥ श्रद्धायां ९ समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मां विशाप्रदाहाय। समानाय स्वाहा॥ ब्रह्मणि म
 आत्माऽमृतत्वाय। अमृतापिधानमसि॥८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविश्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां मपाने निविश्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां व्याने निविश्यामृतं हुतम्। व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां मुदाने निविश्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व।
 श्रद्धायां समाने निविश्यामृतं हुतम्। समानमन्त्रेनाप्या-
 यस्व॥ ९० ॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः
 प्रभुः प्रीणार्तिं विश्वभुक्॥ ९१ ॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्म आसन्। नसोः प्राणः। अक्षयोश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्।
 बाहुवोर्बलम्। ऊरुवोरोजः। अरिंष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः।
 तनुवां मे सह नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः॥ ९२ ॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयं सुपर्णा उपं सेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः। अपं
ध्वान्तमूर्णुहि पृथि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्भनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मां विशान्तकः। तेनान्नेनाप्या-
यस्व॥१३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥१४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमांशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि। त्वं
वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः॥१५॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिवने मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन
मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्धिमनु
सन्तिष्ठस्वोप ते यज्ञ नम उप ते नम उप ते नमः॥१६॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

स॒त्यं परं परं॑ स॒त्यं स॒त्येन॒ न सु॒वर्गाल्लो॒काच्च॑वन्ते
 क॒दाच॑न स॒तां हि स॒त्यं तस्मा॑त्स॒त्ये र॑मन्ते तप॒ इति॑
 तपो॒ नान॑श॒नात्परं॑ यद्धि परं तप॒स्तद्दु॒र्द्धर्षं॑ तद्दुरा॑ध॒र्षं
 तस्मा॑त्तप॒सि र॑मन्ते दम॒ इति॑ निय॒तं ब्र॒ह्मचा॒रिण॑स्तस्मा॒दमे॑
 रमन्ते॒ शम॒ इत्य॑रण्ये मु॒नय॑स्तस्मा॒च्छमे॑ रमन्ते दानमिति॑
 सर्वा॑णि भू॒तानि॑ प्र॒शंस॑न्ति दाना॒न्नाति॑ दु॒ष्करं॑ तस्मा॑द्दाने
 र॑मन्ते ध॒र्म इति॑ ध॒र्मेण॑ सर्वमि॒दं परि॑गृही॒तं ध॒र्मा॒न्नाति॑
 दु॒श्चरं॑ तस्मा॑द्ध॒र्मे र॑मन्ते प्र॒जन् इति॑ भूयां॑ स॒स्तस्मा॒द्भूयि॑ष्ठाः
 प्र॒जाय॑न्ते तस्मा॒द्भूयि॑ष्ठाः प्र॒जन॑ने रमन्तेऽग्नय॒ इत्या॑ह
 तस्मा॑द॒ग्नय॒ आधा॑तव्या अ॒ग्निहो॑त्रमित्या॑ह तस्मा॑द॒ग्निहो॑त्रे
 र॑मन्ते य॒ज्ञ इति॑ य॒ज्ञो हि दे॒वास्तस्मा॑द्य॒ज्ञे र॑मन्ते मान॒समिति॑
 वि॒द्वां स॒स्तस्मा॑द्वि॒द्वांसं॑ ए॒व मा॑न॒से र॑मन्ते न्या॒स इति॑
 ब्र॒ह्मा ब्र॒ह्मा हि परः॑ परो॑ हि ब्र॒ह्मा तानि॑ वा ए॒तान्य॑व॒राणि॑
 परा॑ंसि न्या॒स ए॒वात्य॑रेचय॒द्य ए॒वं वेदे॑त्युपनिषत्॥१७॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्रा॒जाप॒त्यो हा॑रुणिः सुप॒र्णयः॑ प्र॒जाप॑तिं पि॒तर॒मुप॑ससार
 किं भ॑गव॒न्तः प॑र॒मं व॑द॒न्तीति॑ तस्मै प्रो॒वाच॑ स॒त्येन॑
 वा॒युरावा॑ति स॒त्येना॑ऽऽदि॒त्यो रो॑चते दि॒वि स॒त्यं वा॒चः

प्रतिष्ठा सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति
 तपसा देवा देवतामग्रं आयुन्तपसर्षयः सुवरन्वविन्द
 तपसा सपत्नान् प्रणुदामारातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं
 तस्मात्तपः परमं वदन्ति दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति
 दमेन ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छन्दमो भूतानां दुराधर्षं दमे
 सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धमः परमं वदन्ति शमेन शान्ताः
 शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दच्छमो भूतानां
 दुराधर्षच्छमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं वदन्ति दानं
 यज्ञानां वरूथं दक्षिणा लोके दातारं सर्वभूतान्युपजीवन्ति
 दानेनारातीरपानुदन्त दानेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति दाने
 सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदन्ति धर्मो विश्वस्य जगतः
 प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति
 धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति प्रजननं वै
 प्रतिष्ठा लोके साधु प्रजायास्तन्तुं तन्वानः पितृणामनृणो
 भवन्ति तदेव तस्यानृणं तस्मात् प्रजननं परमं वदन्त्यग्नयो
 वै त्रयीं विद्या देवयानः पन्थां गार्हपत्य ऋक्पृथिवी
 रथन्तरमन्वाहार्यपचनो यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः
 सामं सुवर्गो लोको बृहत्तस्मादग्नीन्परमं वदन्त्यग्निहोत्रं
 सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं यज्ञक्रतूनां
 प्रायणं सुवर्गस्य लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं
 वदन्ति यज्ञ इति यज्ञो हि देवानां यज्ञेन हि देवा दिवं गता

य॒ज्ञेना॑सुरा॒नपा॑नुदन्त य॒ज्ञेन॑ द्विष॒न्तो मि॒त्रा भ॑वन्ति य॒ज्ञे
सर्वं॑ प्र॒तिष्ठि॑तं तस्मा॑द्य॒ज्ञं प॑र॒मं वद॑न्ति मान॒सं वै प्रा॑जाप॒त्य
प॒वित्रं॑ मान॒सेन॒ मन॑सा सा॒धु प॑श्यति मान॒सा ऋष॑यः प्र॒जा
अ॑सृजन्त मान॒से सर्वं॑ प्र॒तिष्ठि॑तं तस्मा॑न्मान॒सं प॑र॒मं वद॑न्ति
न्या॒स इ॒त्याहु॑र्मनी॒षिणो॑ ब्र॒ह्माणं॑ ब्र॒ह्मा वि॒श्वः क॒तमः स्व॑य॒म्भुः
प्र॒जाप॑तिः संवत्स॒र इति॑ संवत्स॒रोऽसावा॑दित्यो य ए॒ष
आ॑दि॒त्ये पुरु॑षः स प॑रमे॒ष्ठी ब्र॒ह्मात्मा याभि॑रादि॒त्यस्त॑प॒ति
र॒श्मिभि॑स्ताभिः प॒र्जन्यो॑ वर्षति प॒र्जन्ये॑नौषधिवनस्प॒तयः
प्र॒जाय॑न्त ओषधिवनस्प॒तिभि॑रन्नं भव॒त्यन्नेन॑ प्रा॒णाः प्रा॒णैर्बलं
बले॑न॒ तप॑स्तप॑सा श्र॒द्धा श्र॒द्धया॑ मे॒धा मे॒धया॑ मनी॒षा
मनी॑षया॒ मनो॑ मन॑सा॒ शान्तिः॑ शान्त्या॑ चि॒त्तं चि॒त्तेन॑ स्मृतिः॑
स्मृत्या॑ स्मार्ः॑ स्मारे॑ण वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाने॑नात्मानं वेदयति
तस्मा॑दन्नं ददन्त्सर्वा॑ण्येतानि ददा॒त्यन्ना॑त् प्रा॒णा भ॑वन्ति
भू॒तानां॑ प्रा॒णैर्मनो॑ मन॑सश्च वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाना॑दान॒न्दो ब्र॑ह्मयोनिः
स वा ए॒ष पुरु॑षः पञ्च॒धा पञ्चा॑त्मा येन॒ सर्व॑मिदं प्रोतं
पृथि॑वी चा॒न्तरि॑क्षं च॒ द्यौश्च॑ दि॒शश्चावा॑न्तरदि॒शाश्च॑ स वै
सर्व॑मिदं जग॒त्स च॒ भूतः॑ स भ॒व्यं जि॑ज्ञासकृ॒त ऋ॑त॒जा
रयि॑ष्ठाः श्र॒द्धा स॒त्यो मह॑स्वान्त॒पसो॑ वरि॒ष्ठाद्वा॒त्वा तमे॑वं
मन॑सा ह॒दा च॒ भूयो॑ न मृत्युमुप॑याहि वि॒द्वान्तस्मा॑न्या॒समेषां॑
तप॑सामतिरि॒क्तमाहु॑र्वसु॒र्ण्वो वि॒भूर॑सि प्रा॒णे त्वम॑सि सन्धा॒ता
ब्र॒ह्म त्वम॑सि वि॒श्वसृ॑क्तेजो॒दास्त्वम॑स्य॒ग्नेर्वचो॑दास्त्वम॑सि

सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे
 त्वा महस ओमित्यात्मानं युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां
 गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो
 महिमानमित्युपनिषत् ॥ १८ ॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्यात्मा यजमानः श्रद्धा पत्नी
 शरीरमिध्ममुरो वेदिलोमानि बर्हिर्वेदः शिखा हृदयं यूपः
 काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निः शमयिता दक्षिणा वाग्घोता
 प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा श्रोत्रमग्नीद्यावद्वियते
 सा दीक्षा यदश्नाति यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते
 तदुपसदो यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं
 तदाहवनीयो यदस्य विज्ञानं तज्जुहोति यत्सायं प्रातरत्ति
 तत्समिधो यत्सायं प्रातर्मध्यं दिनं च तानि सवनानि
 ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ येऽर्द्धमासाश्च मासाश्च
 ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये सवत्सराश्च
 परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा एतत्सत्रं यन्मरणं
 तदेवभूथ एतद्वै जंरामर्यमग्निहोत्रं सत्रं य एवं विद्वानुदगयने
 प्रमीयते देवानामेव महिमानं गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं
 गच्छत्यथ यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा

चन्द्रमसः सायुज्यं गच्छत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसोर्महिमानौ
ब्राह्मणो विद्वानभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति
तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत्॥१९॥

[८०]

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥ हरिः ओम्॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकृतं क्लृप्तम्। श्रेयो वसीय
आयत्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्त्सम्भान्।
ज्योतिष्मांस्तेजस्वानातपस्त्तपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता
विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया
सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी।
दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥५॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः सः शान्तः शान्तः। आभवन्प्रभवन्त्-
सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं सः स्तुतं कल्याणं
विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि तेजः समिद्धम्। अरुणं
भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्। सविता प्रसविता दीप्तो
दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्जलिता तपन्वितपन्त्सन्तपन्।
रोचनो रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो वामः। सुता सुन्वती
प्रसुता सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीती प्रपा सम्पा
तृप्तिस्तर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा।
अभिशास्ताऽनुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषा-

दय॑न्त्स॒ऽसाद॑नः स॒ऽसन्नः स॒न्नः। आ॒भूर्वि॒भूः प्र॒भूः
 श॒म्भूर्भुवः॑। प॒वित्रं प॒वियि॑ष्यन्मृतो मे॒ध्यः। यशो॑
 यश॑स्वाना॒युर॒मृतः॑। जी॒वो जी॑विष्यन्त्स्वर्गो लो॒कः।
 सह॑स्वान्त्सही॒यानो॑ज॒स्वान्त्सह॑मानः। जय॑न्नभि॒जय॑न्त्सु-
 द्र॒वि॒णो द्र॒वि॒णो॒दाः। आ॒र्द्रप॑वित्रो ह॒रि॒केशो॑ मोदः प्र॒मोदः॥३॥

अ॒रु॒णोऽरु॒णर॑जाः पु॒ण्डरी॑को वि॒श्वजि॑दभि॒जित्। आ॒र्द्रः
 पि॒न्व॒मा॒नोऽन्न॑वा॒न्नस॑वा॒निरा॑वान्। स॒र्वो॒षधः स॑म्भ॒रो
 मह॑स्वान्। ए॒ज॒त्का जी॑व॒त्काः। क्षु॒ल्ल॒काः शि॑पिविष्ट॒काः।
 स॒रि॒स्र॒राः सु॒शेर॑वः। अ॒जि॒रासो॑ गमि॒ष्णवः॑। इ॒दानीं
 त॒दानी॑मे॒तर॑हि॒ क्षि॒प्रम॑जि॒रम्। आ॒शु॒र्नि॒मेषः॑ फ॒णो
 द्रव॑न्नति॒द्रव॑न्। त्वर॑ऽस्त्वर॑माण आ॒शुरा॑शी॒याञ्ज॑वः। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑
 उ॒क्थ्योऽति॑रा॒त्रो द्वि॑रा॒त्रस्त्रि॑रा॒त्रश्च॑तूरा॒त्रः। अ॒ग्नि॒र॒ऋतुः॑ सूर्य
 ऋ॒तुश्च॒न्द्रमा॑ ऋ॒तुः। प्र॒जाप॑तिः संवत्स॒रो म॒हान्कः॥४॥

[१]

भूर॑ग्निं च॑ पृथि॒वीं च॑ मां च॑। त्री॑ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॑वा सी॒द।
 भुवो॑ वा॒युं चा॒न्तरि॑क्षं च॑ मां च॑। त्री॑ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॑वा सी॒द।
 स्व॑रादित्यं च॑ दि॒वं च॑ मां च॑। त्री॑ऽश्च॑ लो॒कान्त्स॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॑वा सी॒द।

भूर्भुवः स्वश्चन्द्रमसं च दिशश्च मां च। त्रींश्च लोकान्त्संवत्सरं
च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थ योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः।
चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्रे। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्रे।
यत्ते अग्रे न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरस-
श्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि
सञ्चितश्चास्यग्रे। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्रे। मा ते अग्रे
च येन माऽति च येनाऽऽयुरावृक्षि। सर्वेषां ज्योतिषां
ज्योतिर्यददावुदेति । तपसो जातमनिभृष्टमोजः। तत्ते
ज्योतिरिष्टके। तेन मे तप। तेन मे ज्वल। तेन मे दीदिहि।
यावद्देवाः। यावदसांति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥६॥

[३]

संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि। इदावत्सरोऽसीदुवत्सरोऽसि।
इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो
दक्षिणः पक्षः। वरुषाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो
मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्॥७॥

अहोरात्राणीष्टकाः। ऋषभोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्यां दिशि
महीयसे। ततो नो मह आवह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिश

आवा॑हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑विवा॑हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑संवा॑हि।
चि॒त्त्या चि॒ति॒मापृ॑ण। अचि॑त्त्या चि॒ति॒मापृ॑ण। चि॒दसि॑
समु॒द्रयो॑निः॥८॥

इ॒न्दुर्दक्षः॑ श्ये॒न ऋ॒तावा॑। हि॒र॒ण्यपक्षः॑ शकु॒नो भु॑र॒ण्युः।
म॒हान्त्स॒धस्थे॑ ध्रु॒व आ॒निष॑त्तः। नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑
हि॒सीः। ए॒ति प्रे॒ति वी॒ति स॒मित्यु॒दि॒ति। दि॒वं मे॑ यच्छ।
अ॒न्तरि॑क्षं मे॑ यच्छ। पृ॒थि॒वीं मे॑ यच्छ। पृ॒थि॒वीं मे॑ यच्छ।
अ॒न्तरि॑क्षं मे॑ यच्छ। दि॒वं मे॑ यच्छ। अ॒ह्ना प्र॑सा॒रया॒ रात्र्या॑
सम॑च। रात्र्या॑ प्र॑सा॒रया॒ अ॒ह्ना सम॑च। का॒मं प्र॑सा॒रया॒
का॒मं॒ सम॑च॥९॥

[४]

भूर्भु॒वः स्वः॑। ओ॒जो ब॒लम्। ब्र॒ह्म क्ष॒त्रम्। यशो॑ म॒हत्। स॒त्यं
तपो॑ ना॒म। रू॒पम॒मृत॑म्। चक्षुः॑ श्रो॒त्रम्। म॒न आ॒युः। वि॒श्वं यशो॑
म॒हः। स॒मं तपो॑ ह॒रो भाः॑। जा॒तवे॑दा॒ यदि॑ वा पा॒वको॑ऽसि॑।
वै॒श्वान॒रो यदि॑ वा वैद्यु॒तोऽसि॑। शं प्र॒जाभ्यो॑ यज॑मानाय
लो॒कम्। ऊ॒र्जं पु॒ष्टिं द॑द॒द्भ्याव॑वृ॒त्स्व॥१०॥

[५]

रा॒ज्ञीं वि॒रा॒ज्ञीं। स॒म्रा॒ज्ञीं स्व॒रा॒ज्ञीं। अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॑ ह॒रो
भाः। अ॒ग्नि॒रिन्द्रो॑ बृ॒हस्प॑तिः। वि॒श्वे दे॒वा भु॑र्व॒नस्य॑ गो॒पाः। ते
मा॒ सर्वे॑ यश॑सा॒ स॒सृ॑जन्तु॥११॥

[६]

अस॑वे॒ स्वाहा॒ वस॑वे॒ स्वाहा॑। वि॒भु॒वे॒ स्वाहा॒ वि॒व॑स्वते॒
स्वाहा॑। अ॒भि॒भु॒वे॒ स्वाहा॑ऽधि॒पत॑ये॒ स्वाहा॑। दि॒वां पत॑ये॒
स्वाहा॑ऽह॒स्प॒त्याय॒ स्वाहा॑। चा॒क्षु॒ष्म॒त्याय॒ स्वाहा॑
ज्योति॑ष्म॒त्याय॒ स्वाहा॑। रा॒ज्ञे स्वाहा॑ वि॒रा॒ज्ञे स्वाहा॑।
स॒म्रा॒ज्ञे स्वाहा॑ स्व॒रा॒ज्ञे स्वाहा॑। शू॒षा॒य स्वाहा॑ सू॒र्या॒य
स्वाहा॑। च॒न्द्रम॑से॒ स्वाहा॑ ज्योति॑षे॒ स्वाहा॑। स॒स॒र्पा॒य स्वाहा॑
क॒ल्या॒णा॒य स्वाहा॑। अ॒र्जु॒नाय॒ स्वाहा॑॥१२॥

[७]

वि॒प॒श्चिते॒ पव॑मानाय गायत। म॒ही न धा॑राऽत्य॒न्धो अ॑र्षति।
अहि॑र॒ह जी॑र्णामति॑स॒र्पति॒ त्वच॑म्। अत्यो॒ न क्री॑ड॒न्नस॑र॒द्वृषा॒
ह॒रिः। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽसि मृ॒त्यवे॑ त्वा जुष्टं गृह्णामि। ए॒ष ते
योनि॑र्मृ॒त्यवे॑ त्वा। अप॑मृ॒त्युम॑प॒क्षुध॑म्। अपे॒तः श॒पथं॑ जहि।
अधा॑ नो अ॒ग्न आ॑व॒ह। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्निग॑म्॥१३॥

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॒ पाशाः॑। मृ॒त्यो म॑र्त्या॒य ह॑न्त॒वे। तान्
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑। सर्वा॑न॒वय॑जामहे। भ॒क्षोऽस्य॑मृत॒भक्षः॑।
तस्य॑ ते मृ॒त्युपी॑तस्यामृत॒वतः॑। स्व॒गाकृ॑तस्य मधु॒मतः॑।
उप॑हूत॒स्योप॑हूतो भक्षयामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुर्य॒ज्ञानां॑
वाक्। असा॒वेहि॑॥१४॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॒वेहि॑। ब॒धि॒र आ॑क्रन्दयितर॒पान॑।
असा॒वेहि॑। अ॒ह॒स्तोस्त्वा॒ चक्षुः॑। असा॒वेहि॑। अ॒पा॒दाशो॒ मनः॑।

असावेहिं। कवे विप्रचित्ते श्रोत्रं। असावेहिं॥१५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामास्यमृतो मर्त्येषु। तं त्वाऽहं
तथा वेदं। असावेहिं। अग्निर्मे वाचि श्रितः। वाग्धृदये। हृदयं
मयि। अहममृतं। अमृतं ब्रह्मणि। वायुर्मे प्राणे श्रितः॥१६॥

प्राणो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं ब्रह्मणि। सूर्यो
मे चक्षुषि श्रितः। चक्षुरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं
ब्रह्मणि। चन्द्रमा मे मनसि श्रितः॥१७॥

मनो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो मे
श्रोत्रं श्रिताः। श्रोत्रं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं
ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी
मे शरीरे श्रिता। शरीरं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतं।
अमृतं ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं ब्रह्मणि। इन्द्रो
मे बलं श्रितः। बलं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं
ब्रह्मणि। पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः॥२०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं ब्रह्मणि। ईशानो
मे मन्यो श्रितः। मन्युरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं
ब्रह्मणि। आत्मा मे आत्मनि श्रितः॥२१॥ आत्मा हृदये।
हृदयं मयि। अहममृतं। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा

पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्। वैश्वानरो
रश्मिभिर्वावृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवान्सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त।
तान्व्यद्यत्। यद्वद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्।
तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः। वि च हैवास्य
तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो आहुः।
सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्यं
मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्च मे
पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्टा वा। वि च हैवास्यैते देवते
पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्यहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणो प्रश्नान्प्रोच्य
प्रजिघाया। परेहि। प्लक्षं दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थ
सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो
मा प्राहैषीत्। वेत्थ सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स
होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरंजसीति। कस्तद्यत्पुरोरंजा
इति। एष वाव स पुरोरंजा इति होवाच। य एष तपति।
एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष्ट इति। सत्य इति। किं
तत्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच पृक्षो दय्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयान्भविष्यामि। यो मां सावित्रे समवादिष्टेति॥२७॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषां सावित्रे संवदेते। सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनुं ह वा अस्मा असौ तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाहं संज्ञानं विज्ञानं दर्शां दृष्टेति। एष एव तत्॥२८॥

अथ यदाहं। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्येव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाहं। चित्रः केतुर्दाता प्रदाता संविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रैः॥२९॥

अथ यदाहं। पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एष एव तत्। एष ह्येव तैर्ऽर्धमासाः। एष मासाः। अथ यदाहं। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते यज्ञक्रतवः। एष ऋतवः॥३०॥

ए॒ष सं॑वत्स॒रः। अथ॒ यदा॑ह। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मि॒ति। ए॒ष ए॒व
तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्तः। ज॒न॒को ह॒ वैदे॑हः।
अ॒होरा॒त्रैः स॒माज॑गाम। त॒ ५ हो॑चुः। यो वा अ॒स्मान् वेद॑।
वि॒जह॑त्पा॒प्मान॑मेति॥ ३१॥

सर्व॑मायुरेति। अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्या॒मुष्मिँ॑ल्लो॒के-
ऽन्नं॑ क्षीयत॒ इति॑। वि॒जह॑द्ध॒ वै पा॒प्मान॑मेति। सर्व॑मायुरेति।
अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्या॒मुष्मिँ॑ल्लो॒केऽन्नं॑ क्षीयते। य
ए॒वं वेद॑। अ॒हीना॒ हाऽऽश्व॑थ्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार॥ ३२॥

स हं ह॒ ५ सो हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॑र्गं लो॒कमि॑याय।
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। ह॒ ५ सो ह॒ वै हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा।
स्व॑र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। य ए॒वं वेद॑।
दे॒वभा॒गो हं श्रौ॑त॒रूषः॑। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार। त॒ ५ ह॒
वा॒गदृ॑श्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥ ३३॥

सर्वं॑ बत गौत॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॑वाच। कैषा
वा॒गसी॑ति। अ॒यम॒ह ५ सा॒वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गुह्यं
महो॑ बिभ्र॒दिति॑। ए॒ताव॑न्ति ह गौत॒मः। य॒ज्ञोप॑वी॒तं कृ॑त्वाऽधो
निप॑पात। नमो॒ नम् इति॑॥ ३४॥

स हो॑वाच। मा भै॒षीर्गौ॑तम। जि॒तो वै ते॑ लो॒क इति॑।
तस्मा॑द्ये के च सा॒वि॒त्रं वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॑काः। स यो
ह॒ वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒द ५ श्रि॒याऽभि॑षि॒क्तं वेद॑। श्रि॒या

हैवाभिषिच्यते। घृणिरिति द्वे अक्षरे। सूर्य इति त्रीणि।
आदित्य इति त्रीणि॥३५॥

एतद्वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदं श्रियाऽभिषिक्तम्। य एवं वेद।
श्रिया हैवाभिषिच्यते। तदेतदृचाऽभ्युक्तम्। ऋचो अक्षरे परमे
व्योमन्। यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। यस्तं न वेद किमृचा
करिष्यति। य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति। न ह वा
एतस्यर्चा न यजुषा न साम्नाऽर्थोऽस्ति। यः सावित्रं वेद॥३६॥

तदेतत्परि यद्वैवचक्रम्। आर्द्रं पिन्वमानं स्वर्गे लोक एति।
विजहृद्विश्वा भूतानि सम्पश्यत्। आर्द्रो ह वै पिन्वमानः।
स्वर्गे लोक एति। विजहृन्विश्वा भूतानि सम्पश्यन्। य
एवं वेद। शूषो ह वै वाष्ण्यः। आदित्येन समाजंगाम।
तं होवाच। एहि सावित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः
पारयिष्णुरमृतात्सम्भूत इति। एष वाव स सावित्रः। य एष
तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवेनं तदुवाच॥३७॥

[९]

इयं वाव सुरघा। तस्या अग्निरेव सारघं मधु। या एताः
पूर्वपक्षापरपक्षयो रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते
मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतश्च मधुवृषाश्च वेद।
कुर्वन्ति हास्येता अग्नौ मधु। नास्येष्टापूर्तं धयन्ति। अथ यो
न वेद॥३८॥

न हास्यैता अग्नौ मधु कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूरतम्। यो ह
वा अहोरात्राणां नामधेयानि वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति।
संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एतावन्नुवाकौ पूर्वपक्षस्या-
होरात्राणां नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता
सुन्वतीति। एतावन्नुवाकावपरपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि।
नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद॥३९॥

यो ह वै मुहूर्तानां नामधेयानि वेद। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।
चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनु-
मन्तेति। एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न
मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वा
अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि वेद। नार्धमासेषु
न मासेष्वार्तिमाच्छति। पवित्रं पवियिष्यन्त्सह-
स्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एतेऽनुवाका
अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह
वै यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि वेद।
न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। अग्निष्टोम
उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एतेऽनुवाका
यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि॥४१॥

न यं॑ज्ञ॒क्र॒तुषु॒ न॒र्तुषु॒ न सं॑वत्स॒र आ॒र्ति॒मा॒र्च्छ॑ति। य ए॒वं वे॑द। यो ह॒ वै मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्तान् वे॑द। न मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्तेष्वार्ति॒मा॒र्च्छ॑ति। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मिति। ए॒ते वै मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्ताः। न मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्तेष्वार्ति॒मा॒र्च्छ॑ति। य ए॒वं वे॑द। अथो॒ यथा॑ क्षेत्र॒ज्ञो भू॒त्वाऽनु॑प्रविश्यान्न॒मत्ति॑। ए॒वमे॒वैतान्क्षे॑त्र॒ज्ञो भू॒त्वाऽनु॑प्रविश्यान्न॒मत्ति॑। स ए॒तेषा॑मे॒व सं॑लो॒कता॑ ५ सायु॑ज्यमश्नुते। अप॑ पुनर्मृत्युं ज॑यति। य ए॒वं वे॑द॥४२॥

[१०]

कश्चि॑द्ध॒ वा अ॒स्माल्लो॒कात्प्रेत्य॑। आ॒त्मानं॑ वे॑द। अ॒यम॒हम॒स्मीति॑। कश्चित्स्व॑ं लो॒कं न प्र॑तिप्रजा॑नाति। अ॒ग्निमु॑ग्धो ह॒ैव धू॑मता॑न्तः। स्व॑ं लो॒कं न प्र॑तिप्रजा॑नाति। अथ॒ यो ह॒ैवैत॑म॒ग्निः सा॑वि॒त्रं वे॑द। स ए॒वास्माल्लो॒कात्प्रेत्य॑। आ॒त्मानं॑ वे॑द। अ॒यम॒हम॒स्मीति॑॥४३॥

स स्व॑ं लो॒कं प्र॑तिप्रजा॑नाति। ए॒ष उ॑ वे॒वैनं॑ तत्सा॑वि॒त्रः। स्व॒र्गं लो॒कम॒भिव॑हति। अ॒होरा॒त्रैर्वा इ॒दं स॑युग्मिः॑ क्रियते। इ॒तिरा॒त्राया॑दीक्षिषत। इ॒तिरा॒त्राय॑ व्र॒तमुपा॑गुरिति। तानि॒हाने॑वं वि॒दुषः॑। अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के शे॑व॒धिं ध॑यन्ति। धी॒तः ह॒ैव स शे॑व॒धिमनु॑ पर॑ति। अथ॒ यो ह॒ैवैत॑म॒ग्निः सा॑वि॒त्रं वे॑द॥४४॥

तस्य॑ ह॒ैवाहो॑रा॒त्राणि॑। अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के शे॑व॒धिं न ध॑यन्ति।

अधीत॑ ह॒व स शै॒वधि॒मनु परै॑ति। भ॒रद्वा॑जो ह
 त्रि॒भिरायु॑र्भिर्ब्र॒ह्मच॑र्यमु॒वा॒स। त॑ ह॒ जी॒र्णिः॑ स्थ॒वि॒रः॑
 शया॑नम्। इन्द्र॑ उप॒व्रज्यो॑वाच। भ॒रद्वा॑ज। यत्तै
 चतु॑र्थमायु॒र्दद्या॑म्। किमे॑नेन कुर्या॒ इति॑। ब्र॒ह्मच॑र्यमे॒वैने॑न
 चरे॑यमिति॒ होवाच॥ ४५॥

त॑ ह॒ त्री॒न्गिरि॒रूपान॑विज्ञा॒तानि॑व द॒र्श॒यां च॑कार। तेषा॑
 है॒कैक॑स्मान्मु॒ष्टिनाऽऽदे॑। स हो॑वाच। भ॒रद्वा॑जेत्या॒मन्त्र्य॑। वेदा
 वा ए॒ते। अ॒न॒न्ता वै वेदाः॑। ए॒तद्वा ए॒तैस्त्रि॒भिरायु॑र्भि॒रन्व॑-
 वोच॑थाः। अथ॑ त॒ इत॑र॒दन॑नू॒क्तमे॒व। एही॑मं वि॒द्धि। अ॒यं वै
 स॑र्ववि॒द्येति॑॥ ४६॥

तस्मै॑ है॒तम॒ग्निः॑ सा॒वि॒त्रमु॑वाच। त॑ स वि॒दित्वा॑। अ॒मृ॒तो
 भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यम्। अ॒मृ॒तो
 है॒व भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यम्। य ए॒वं
 वेद॑। ए॒षो ए॒व त्रयी॑ वि॒द्या॥ ४७॥

याव॑न्त॑ ह॒ वै त्र॒य्या वि॒द्यया॑ लो॒कं ज॑यति। ताव॑न्तं लो॒कं
 ज॑यति। य ए॒वं वेद॑। अ॒ग्ने॒र्वा ए॒तानि॑ ना॒मधे॑या॒नि। अ॒ग्ने॒रे॒व
 सायु॑ज्य॑ सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। वा॒यो॒र्वा ए॒तानि॑
 ना॒मधे॑या॒नि। वा॒यो॒रे॒व सायु॑ज्य॑ सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं
 वेद॑। इन्द्र॑स्य॒ वा ए॒तानि॑ ना॒मधे॑या॒नि॥ ४८॥

इन्द्र॑स्यै॒व सायु॑ज्य॑ सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑।

बृहस्पते॒र्वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। बृहस्पते॒रेव सायु॑ज्यं
 सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तानि॑
 नाम॒धेया॑नि। प्र॒जाप॑ते॒रेव सायु॑ज्यं सलो॒कता॑माप्नोति।
 य ए॒वं वेद॑। ब्रह्म॑णो वा ए॒तानि॑ नाम॒धेया॑नि। ब्रह्म॑ण
 ए॒व सायु॑ज्यं सलो॒कता॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। स वा
 ए॒षोऽग्नि॑र॒पक्ष॑पुच्छो वा॒युरे॒व। तस्या॒ग्निर्मु॒खम्। अ॒सावा॑दित्यः
 शि॒रः। स यदे॒ते दे॒वते॒ अन्त॑रेण। तत्सर्व॑ सी॒व्यति॑।
 तस्मा॑त्सावि॒त्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः
 समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लो॒कोऽसि॑ स्व॒र्गोऽसि॑। अ॒न॒न्तोऽस्य॑पा॒रोऽसि॑। अक्षि॑तो-
 ऽस्य॑क्ष॒य्योऽसि॑। तप॑सः प्र॒तिष्ठा॑। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं
 य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भूतम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑
 जन॑यि॒ता। तं त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॑क्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 साद॑यतु। तया॑ दे॒वतया॑ऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१॥

तपो॑ऽसि लो॒के श्रि॒तम्। तेज॑सः प्र॒तिष्ठा॑। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं
 य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भूतम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑
 जन॑यि॒तु। तत्त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॑क्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा

सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥२॥

तेजोऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य
जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री।
तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥६॥

अग्निरसि पृथिव्यां श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा।

त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥७॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य जनयितृ। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥८॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥९॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघमक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१०॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥११॥

च॒न्द्रमा॑ अस्यादि॒त्ये श्रि॒तः। नक्ष॑त्राणां प्र॒तिष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य
जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१२॥

नक्ष॑त्राणि स्थ च॒न्द्रम॑सि श्रि॒तानि॑। स॒ंवत्स॒रस्य॑ प्र॒तिष्ठा
युष्मासु॑। इ॒दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्।
विश्व॑स्य भ॒र्तृणि॑ विश्व॑स्य जनयि॒तृणि॑। तानि॑ व॒ उप॑दधे
काम॒दुघा॒न्यक्षि॑तानि। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१३॥

स॒ंवत्स॒रोऽसि॑ नक्ष॑त्रेषु श्रि॒तः। ऋ॒तूनां॑ प्र॒तिष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य
जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१४॥

ऋ॒तवः॑ स्थ स॒ंवत्स॒रे श्रि॒ताः। मा॒सानां॑ प्र॒तिष्ठा युष्मासु॑।
इ॒दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्।
विश्व॑स्य भ॒र्तारो॑ विश्व॑स्य जनयि॒तारः॑। तान् व॒ उप॑दधे
काम॒दुघा॒नक्षि॑तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द॥१५॥

मा॒साः स्थ॒र्त॒षु श्रि॒ताः। अ॒र्धमा॒सानां॑ प्र॒तिष्ठा युष्मासु॑।
इ॒दम॒न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्।

विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे
कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं
सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व
उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थोऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य प्रतिष्ठे।
युवयोऽरिदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यौ। ते वामुपदधे कामदुघे
अक्षिते। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
सीद॥१८॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्या। अन्नादाः स्थान्नदुघो युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं भूतमनुप्रभूता।

त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑
भ॒र्त्री वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॒त्री। तां त्वोप॑दधे का॒मदु॒घाम॑क्षिताम्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा
सी॑द॥ २० ॥

ओजो॑ऽसि॒ सहो॑ऽसि। ब॒लम॑सि॒ भ्राजो॑ऽसि। दे॒वानां॑
धा॒मामृ॑तम्। अम॑र्त्यस्तपो॒जाः। त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं
वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑
ज॒नयि॒ता। तं त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॑क्षितम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥ २१ ॥

[१]

त्वम॑ग्ने रु॒द्रो अ॒सुरो॑ म॒हो दि॒वः। त्वं श॒र्धो मा॑रु॒तं पृ॒क्ष
ई॒शिषे। त्वं वा॒तैर॑रु॒णैर्या॑सि शङ्ग॒यः। त्वं पू॒षा वि॑ध॒तः पा॑सि
नु त्म॒ना। दे॒वा दे॒वेषु॑ श्रय॒ध्वम्। प्रथ॑मा द्वितीये॑षु श्रय॒ध्वम्।
द्विती॑यास्तृतीये॑षु श्रय॒ध्वम्। तृती॑याश्चतुर्थे॑षु श्रय॒ध्वम्। च॒तु॒र्थाः
पञ्च॑मे॒षु श्रय॑ध्वम्। प॒ञ्च॒माः ष॒ष्ठे॒षु श्रय॑ध्वम्॥ २२ ॥

ष॒ष्ठाः स॑प्त॒मे॒षु श्रय॑ध्वम्। स॒प्त॒मा अ॑ष्ट॒मे॒षु श्रय॑ध्वम्। अ॒ष्ट॒मा
न॑व॒मे॒षु श्रय॑ध्वम्। न॒व॒मा द॑श॒मे॒षु श्रय॑ध्वम्। द॒श॒मा ए॑काद॒शेषु॑
श्रय॒ध्वम्। ए॒का॒द॒शा द्वा॑द॒शेषु॑ श्रय॒ध्वम्। द्वा॒द॒शाऋ॑योद॒शेषु॑
श्रय॒ध्वम्। त्रयो॑द॒शाश्च॑तुर्द॒शेषु॑ श्रय॒ध्वम्। च॒तु॒र्द॒शाः प॑ञ्चद॒शेषु॑
श्रय॒ध्वम्। प॒ञ्च॒द॒शाः षोड॑श॒ेषु श्रय॑ध्वम्॥ २३ ॥

षोड॒शाः स॑प्तद॒शेषु॑ श्रयध्वम्। स॒प्तद॒शा अ॑ष्टाद॒शेषु॑ श्रयध्वम्।
 अ॒ष्टाद॒शा ए॑कान्नवि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। ए॒कान्नवि॒ंशा वि॒ंशेषु॑
 श्रयध्वम्। वि॒ंशा ए॑कवि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। ए॒कवि॒ंशा
 द्वावि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। द्वावि॒ंशास्त्रयोवि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्।
 त्रयोवि॒ंशाश्चतुर्वि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। च॒तुर्वि॒ंशाः प॑ञ्चवि॒ंशेषु॑
 श्रयध्वम्। प॒ञ्चवि॒ंशाः ष॑ड्वि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्॥ २४॥

ष॒ड्वि॒ंशाः स॑प्तवि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। स॒प्तवि॒ंशा अ॑ष्टावि॒ंशेषु॑
 श्रयध्वम्। अ॒ष्टावि॒ंशा ए॑कान्नत्रि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्।
 ए॒कान्नत्रि॒ंशास्त्रि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। त्रि॒ंशा ए॑कत्रि॒ंशेषु॑
 श्रयध्वम्। ए॒कत्रि॒ंशा द्वात्रि॒ंशेषु॑ श्रयध्वम्। द्वात्रि॒ंशास्त्रयस्त्रि॒ं-
 शेषु॑ श्रयध्वम्। दे॒वास्त्रि॒रेकाद॒शास्त्रि॒यस्त्रि॒ंशाः। उत्त॑रे
 भव॑ता। उत्त॑रव॒र्त्मान् उत्त॑रस॒त्त्वानः। यत्का॑म इ॒दं जु॒होमि॑।
 तन्मे॒ समृ॑ध्यताम्। व॒य॑ः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑
 स्वः॑ स्वाहा॑॥ २५॥

[२]

अ॒ग्नावि॑ष्णू स॒जोष॑सा। इ॒मा व॑र्धन्तु वां॒ गिरः॑।
 द्यु॒मैर्वाज॑भिराग॑तम्। रा॒ज्ञीं वि॒राज्ञी॑। स॒म्राज्ञी॑ स्व॒राज्ञी॑।
 अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॒ हरो॒ भाः। अ॒ग्निः सोमो॒ बृह॑स्पतिः। वि॒श्वे
 दे॒वा भुव॑नस्य गो॒पाः। ते सर्वे॑ स॒ङ्गत्य॑। इ॒दं मे॒ प्राव॑न्ता॒ वचः॑।
 व॒य॑ः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑ स्वः॑ स्वाहा॑॥ २६॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अन्नमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं
तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते।
सोमं वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते।
मित्रं सत्यानां पते। वरुण धर्मणां पते॥२७॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते।
बृहस्पते ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रोचेऽहं स्वयम्। रुचा
रुरुचे रोचमानः। अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ
प्रजनौ प्रजायेय। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः
स्वः स्वाहा॥२८॥

[४]

सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः। सप्तरषयः सप्त धामं
प्रियाणि। सप्त होत्रा अनुविद्वान्। सप्त योनीरापृणस्वा
घृतेन। प्राची दिक्। अग्निर्देवता। अग्निः स दिशां देवं
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा
दिक्। इन्द्रो देवता॥२९॥

इन्द्रः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासति। प्रतीची दिक्। सोमो देवता। सोमः स
दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति।
उदीची दिक्। मित्रावरुणौ देवता। मित्रावरुणौ स दिशां
देवौ देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति॥३०॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता। बृहस्पतिः स दिशां देवं

दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। इ॒यं दिक्।
अदि॑तिर्दे॒वता॑। अदि॑तिः॒ स दि॒शां दे॒वीं दे॒वता॑नामृच्छतु।
यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। पु॒रुषो॑ दिक्। पु॒रुषो॑ मे॒
का॒मा॒न्त्सम॑र्धयतु॥ ३१॥

अ॒न्धो जा॒गृ॒विः प्रा॒ण। अ॒सा॒वेहि॑। ब॒धि॒र आ॑क्रन्दयितरपान।
अ॒सा॒वेहि॑। उ॒षस॑मुषसमशीय। अ॒हम॑सो॒ ज्योति॑रशीय।
अ॒हम॑सोऽपोऽशीय। व॒यः॒ स्या॑म॒ पत॑यो रयीणाम्। भूर्भुवः॒
स्वः॑ स्वाहा॥ ३२॥

[५]

यत्तेऽचि॑तं॒ यदु॑ चि॒तं ते॑ अ॒ग्ने। यत्त॑ ऊ॒नं यदु॑ तेऽति॑रिक्तम्।
आ॒दि॒त्यास्त॑दङ्गिरसश्चिन्वन्तु। वि॒श्वे ते॑ दे॒वाश्चि॑तिमापूरयन्तु।
चि॒तश्चा॑सि॒ सश्चि॑तश्चास्यग्ने। ए॒तावा॑श्चा॒सि भू॒याश्चा॑स्यग्ने।
लो॒कं पृ॑ण च्छि॒द्रं पृ॑ण। अथो॑ सीद शि॒वा त्वम्। इन्द्रा॑ग्नी त्वा॒
बृ॒हस्प॑तिः। अ॒स्मिन् योना॑वसीषदन्॥ ३३॥

तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः।
सोमः॑ श्री॒णन्ति॒ पृ॒श्नयः॑। जन्म॑ दे॒वानां॒ विशः॑। त्रि॒ष्वा
रो॒चने॑ दि॒वः। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। अ॒ग्ने दे॒वा
इ॒हाऽऽव॑ह। ज॒ज्ञानो॑ वृ॒क्तब॑र्हिषे। अ॒सि हो॒ता न॒ ईड्यः॑।
अ॒गन्म॑ म॒हा मन॑सा॒ यवि॑ष्ठम्॥ ३४॥

यो दी॒दाय॑ समि॒द्ध स्वे दुरो॑णे। चि॒त्रभा॑नू रोद॑सी अ॒न्तरु॑र्वी।
स्वा॑हुतं वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यश्च॑म॥ मे॒धा॒का॒रं वि॒दथ॑स्य प्र॒साध॑नम्।

अ॒ग्निः॑ हो॒तारं॑ परि॒भूत॑मं म॒तिम्। त्वाम॑र्भ॒स्य ह॒विषः॑
समा॒नमि॑त्। त्वां म॒हो वृ॑णते नरो नान्यं त्वत्। म॒नुष्व॑त्त्वा
नि॒धीम॑हि। म॒नुष्व॑त्समि॒धीम॑हि। अ॒ग्ने म॒नुष्व॑द॒ङ्गिरः॑॥३५॥

दे॒वान्दे॑वाय॒ते य॑ज। अ॒ग्निर्हि॑ वा॒जिनं॑ वि॒शे। ददा॑ति
वि॒श्वच॑र॒षणिः॑। अ॒ग्नी रा॒ये स्वा॒भुवम्॑। स प्री॒तो या॑ति वा॒र्यम्॑।
इष॑ऽ स्तो॒तृभ्य॑ आ॒भर॑। पृ॒ष्टो दि॒वि पृ॒ष्टो अ॒ग्निः पृ॑थि॒व्याम्।
पृ॒ष्टो वि॒श्वा ओष॑धी॒रावि॑वेश। वै॒श्वान॑रः स॒हसा॑ पृ॒ष्टो अ॒ग्निः।
स नो॑ दि॒वा स रि॒षः पा॑तु न॒क्तम्॑॥३६॥

[६]

अ॒यं वाव॑ यः पव॑ते। सो॑ऽग्निर्ना॒चिके॑तः। स य॒त्प्राङ् प॑व॑ते।
तद॑स्य॒ शिरः॑। अथ॒ यद॑क्षि॒णा। स दक्षि॑णः प॒क्षः। अथ॒
य॒त्प्र॒त्यक्। तत्पु॑च्छ॒म्। यदु॑दङ्ङि॒ः। स उत्त॑रः प॒क्षः॥३७॥

अथ॒ यत्सं॑वा॒ति। तद॑स्य स॒मञ्च॑नं च प्र॒सार॑णं च। अथो॑
स॒म्पदे॑वा॒स्य सा॑। स॒ ह वा अ॑स्मै स का॒र्मः प॑द्यते। यत्का॑मो
यज॑ते। यो॑ऽग्निं ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। यो ह॒ वा
अ॒ग्नेर्ना॑चिके॒तस्या॒ऽऽय॑त॒नं प्र॑ति॒ष्ठां वेद॑। आ॒य॑त॒नवा॑न्भवति।
गच्छ॑ति प्र॒तिष्ठा॑म्॥३८॥

हि॒र॒ण्यं वा अ॒ग्नेर्ना॑चिके॒तस्या॒ऽऽय॑त॒नं प्र॑ति॒ष्ठा। य ए॒वं
वेद॑। आ॒य॑त॒नवा॑न्भवति। गच्छ॑ति प्र॒तिष्ठा॑म्। यो ह॒ वा
अ॒ग्नेर्ना॑चिके॒तस्य॒ शरी॑रं वेद॑। स॒शरी॑र ए॒व स्व॑र्गं लो॒कमे॑ति।

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद।
सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तमो
भाय्यात्॥ ३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकैऽमुष्मिंश्च
भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ
हैते वरीयांसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः ह
वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्।
अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः
परेणाऽऽदित्यम्॥ ४०॥

अनन्तः ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं
नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथो यथा
रथे तिष्ठन्पक्षसी पर्यावर्तमाने प्रत्यपेक्षते। एवमहोरात्रे
प्रत्यपेक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥ ४१॥

[७]

उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ। तस्य ह नचिकेता
नाम पुत्र आस। तः ह कुमारः सन्तम। दक्षिणासु
नीयमानासु श्रद्धाऽऽविवेश। स होवाच। तत् कस्मै मां
दास्यसीति। द्वितीयं तृतीयम्। तः ह परीत उवाच। मृत्यवै
त्वा ददामीति। तः ह स्मोत्थितं वाग्भिवदति॥ ४२॥

गौतम कुमारमिति। स होवाच। परेहि मृत्योर्गृहान्। मृत्यवे
वै त्वाऽदामिति। तं वै प्रवसन्तं गन्तासीति होवाच। तस्य
स्म तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृहे वसतात्। स यदि त्वा पृच्छेत्।
कुमार कति रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रतिब्रूतात्। किं
प्रथमां रात्रिमाश्रा इति॥४३॥

प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूँस्त इति। किं
तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। तं वै प्रवसन्तं जगाम।
तस्य ह तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृहे उवास। तमागत्य पप्रच्छ।
कुमार कति रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रत्युवाच॥४४॥

किं प्रथमां रात्रिमाश्रा इति। प्रजां त इति। किं
द्वितीयामिति। पशूँस्त इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां
त इति। नमस्ते अस्तु भगव इति होवाच। वरं वृणीष्वेति।
पितरमेव जीवन्नयानीति। द्वितीयं वृणीष्वेति॥४५॥

इष्टापूर्तयोर्मेऽक्षितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं
नाचिकेतमुवाच। ततो वै तस्येष्टापूर्ते ना क्षीयेते।
नास्येष्टापूर्ते क्षीयेते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचितिं ब्रूहीति
होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽप
पुनर्मृत्युमजयत्॥४६॥

अप पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य

उं चैनमेवं वेदं। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स
 हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्।
 तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं
 प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे
 प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्विरण्यं कनिष्ठं
 धनानाम्। भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयजः हि। स वै तमेव
 नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनेष्यत्। तां स्वायैव हस्ताय
 दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत दक्षिणां
 प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। एतद्ध
 स्म वै तद्विद्वांसो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्यां
 दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां
 प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै
 दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं व्रीणाति॥४९॥

[८]

तः हैतमेकं पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसंमित
 एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा कुर्यात्। एतमग्निं कामेन
 व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः। कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये
 वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा भूयिष्ठा आहुतयो हूयेरन्।
 एतमग्निं कामेन समर्धयति। स एनं कामेन समृद्धः॥५०॥

कामेन॑ सम॑र्धयति। अथ॑ हैनं॑ पु॒रर्ष॑यः। उ॒त्तर॑वेद्यामे॒व
स॒त्रिय॑मचिन्वत। ततो॒ वै तेऽवि॑न्दन्त प्र॒जाम्। अ॒भि स्व॑र्गं
लो॒कम॑जयन्। वि॒न्दत॑ ए॒व प्र॒जाम्। अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं
ज॑यति। योऽग्निं॑ ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑
हैनं॑ वा॒युर्ऋ॑द्धि॒कामः॥५१॥

य॒था॒न्यु॒प्तमे॒वोप॑दधे। ततो॒ वै स ए॒तामृ॑द्धिमा॒र्धोत्। या॒मिदं॑
वा॒युर्ऋ॑द्धः। ए॒तामृ॑द्धिमृ॒धोति॑। या॒मिदं॑ वा॒युर्ऋ॑द्धः। योऽग्निं॑
ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑ हैनं॑ गो॒बलो
वा॒र्णाः प॒शुकामः॑। पा॒ङ्कमे॒व चि॑क्ये। प॒ञ्च पु॒रस्ता॑त्॥५२॥

प॒ञ्च दक्षि॑ण॒तः। प॒ञ्च प॒श्चात्। प॒ञ्चोत्तर॑तः। ए॒कां म॒ध्ये।
ततो॒ वै स स॒हस्रं॑ प॒शून्प्रा॑प्नोत्। प्र स॒हस्रं॑ प॒शूना॑प्नोति।
योऽग्निं॑ ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑ हैनं॑
प्र॒जाप॑ति॒र्ज्यैष्य॑कामो॒ यश॑स्कामः प्र॒जन॑नकामः। त्रि॒वृत॑मे॒व
चि॑क्ये॥५३॥

स॒प्त पु॒रस्ता॑त्। ति॒स्रो दक्षि॑ण॒तः। स॒प्त प॒श्चात्। ति॒स्र उ॑त्तर॒तः।
ए॒कां म॒ध्ये। ततो॒ वै स प्र यशो॑ ज्यैष्य॑माप्नोत्। ए॒तां प्रजा॑तिं
प्राजा॑यत। या॒मिदं॑ प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते। त्रि॒वृद्वै ज्यैष्य॑म्। मा॒ता
पि॒ता पु॒त्रः॥५४॥

त्रि॒वृत्प्र॑जन॑नम्। उ॒पस्थो॑ योनि॑र्मध्य॒मा। प्र यशो॑
ज्यैष्य॑माप्नोति। ए॒तां प्रजा॑तिं प्रजा॑यते। या॒मिदं॑ प्र॒जाः

प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद।
अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स
ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥ ५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं
वेद। अथ हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे।
ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमजयत्। अभि स्वर्गं लोकं
जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स
यदीच्छेत्॥ ५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्या-
दुत्सर्पेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु। तेजसा
यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति।
अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा दक्षिणा
नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्येहीति
प्राची जुषाणा वेत्वाज्यस्य स्वाहेति सुवेणोपहत्याऽऽहवनीये
जुहुयात्॥ ५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति।
पुरीषमुपधाय। चितिकृतिभिरभिमृश्य। अग्निं प्रणीयोप-
समाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति
शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णु इति वसोर्धारायाः।
अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति
विश्वप्रीः॥ ५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति।
 अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं
 तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां
 सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं
 तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी
 उरवश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिर्भजयति॥
 कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा
 अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः
 कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा
 वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति।
 एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं
 चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य
 वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्।
 शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः

पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निरग्निमयः
 पुनर्णवः। अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति।
 आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
 चैनमेवं वेद॥६२॥

---

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः
 समाप्तः॥२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम तं काममग्ने। आशानां त्वा
 विश्वा आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो
 भूतस्य कामस्तदग्ने। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो
 रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्यंश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो
 देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहुः स्विष्टम्॥१॥

---

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
 प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति।
 तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
 तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्।
 एष्टयो ह वै नाम। ता इष्टय इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया

इ॒व हि दे॒वाः॥२॥

तमाशाँऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्राम्यसि। अहमु
वा आशाँऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्याऽऽशा
भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। आशायै चरुम्।
अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽऽशाऽभवत्। अनु
स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यऽऽशा भवति। अनु
स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं
वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽऽशायै स्वाहा।
अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय
स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥३॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन वै श्राम्यसि। अहमु
वै कामोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यः कामो
भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। कामाय चरुम्।
अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यः कामोऽभवत्। अनु
स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य कामो भवति।
अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
कामाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥४॥

तं ब्रह्मा॑ब्रवीत्। प्रजा॑पते ब्रह्म॑णा वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॒
वै ब्रह्मा॑स्मि। मां नु यज॑स्व। अथ॑ ते ब्रह्म॑ण्वान् य॒ज्ञो
भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॒
कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। ब्रह्म॑णे च॒रुम्।
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ ब्रह्म॑ण्वान् य॒ज्ञोऽभ॑वत्। अनु॑
स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। ब्रह्म॑ण्वान् ह॒ वा अ॑स्य य॒ज्ञो भ॑वति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य
उ॒ चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑
ब्रह्म॑णे॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥५॥

तं य॒ज्ञोऽब्र॑वीत्। प्रजा॑पते य॒ज्ञेन॒ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॒
वै य॒ज्ञोऽस्मि॑। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यो य॒ज्ञो
भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॒
कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। य॒ज्ञाय॑ च॒रुम्।
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यो य॒ज्ञोऽभ॑वत्। अनु॑
स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह॒ वा अ॑स्य य॒ज्ञो भ॑वति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य
उ॒ चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑
य॒ज्ञाय॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥६॥

तमापो॑ऽब्रुवन्। प्रजा॑पतेऽप्सु वै सर्वे॑ कामाः॑ श्रि॒ताः। व॒यमु॒

वा आपः स्मः। अस्मान्नु यजस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः श्रयिष्यन्ते। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अद्ध्यश्चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मिन्सर्वे कामा अश्रयन्त। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वे ह वा अस्मिन्कामाः श्रयन्ते। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥७॥

तमग्निर्बलिमानब्रवीत्। प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि भूतानि बलिं हरन्ति। अहमु वा अग्निर्बलिमानस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सर्वाणि भूतानि बलिं हरिष्यन्ति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अग्नये बलिमते चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मै सर्वाणि भूतानि बलिमहरन्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि ह वा अस्मै भूतानि बलिं हरन्ति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽग्नये बलिमते स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते

स्वाहेति॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविवित्ससि।
अहमु वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते
सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अनुवित्त्यै
चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्।
अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यानुवित्तिर्भवति।
अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ
चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽनुवित्त्यै
स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा। प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥९॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। दिवःश्येनयोऽनु-
वित्तयो नाम। आशा प्रथमा रक्षति। कामो द्वितीयाम्।
ब्रह्म तृतीयाम्। यज्ञश्चतुर्थीम्। आपः पञ्चमीम्।
अग्निर्बलिमान्तषष्ठीम्। अनुवित्तिः सप्तमीम्। अनु ह
वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गं लोके भवति।
य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ चैना एव वेद। तास्वन्विष्टि।
पष्ठौहीवरा दद्यात्कृ५ सं च। स्त्रियै चाऽऽभार५ समृद्ध्यै॥१०॥

[२]

तपसा देवा देवतामग्र आयन्। तपसर्षयः स्वरन्विन्दन्।

तपसा सपत्नान्प्रणुदामारातीः। येनेदं विश्वं परिभूतं यदस्ति।
प्रथमजं देवः हविषा विधेम। स्वयम्भु ब्रह्म परमं तपो
यत्। स एव पुत्रः स पिता स माता। तपो ह यक्षं प्रथमः
सम्बभूव। श्रद्धया देवो देवत्वमश्नुते। श्रद्धा प्रतिष्ठा लोकस्य
देवी॥११॥

सा नो जुषाणोपं यज्ञमागात्। कामवत्साऽमृतं दुहाना। श्रद्धा
देवी प्रथमजा ऋतस्य। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। ताः
श्रद्धाः हविषा यजामहे। सा नो लोकममृतं दधातु। ईशाना
देवी भुवनस्याधिपती। आगात्सत्यः हविरिदं जुषाणम्।
यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च विश्वं। तस्मै विधेम हविषा
घृतेन॥१२॥

यथा देवैः सधुमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्।
यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च सर्वं। तत्सत्यमर्चदुपं यज्ञं
न आगात्। ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे
सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि
देवः सहस्रः सहीयान्। स नो जुषाण उपं यज्ञमागात्।
आकूतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।
उपहृवेऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।
येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः।

अतिं पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।
ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा
दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा
भुवः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहः
स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं
यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभि-
रन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो
ह वै नाम। ता इष्टय इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव
हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै
तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति।
अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं
निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
सत्यं तपोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा
अस्य तपो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

त३ श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै श्रद्धाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्या श्रद्धा भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्य श्रद्धा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा श्रद्धायै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१७॥

त२ सत्यमब्रवीत्। प्रजापते सत्येन वै श्राम्यसि। अहमु वै सत्यमस्मि। मां नु यजस्व । अथ ते सत्यं सत्यं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। सत्याय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं सत्यमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य सत्यं भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा सत्याय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१८॥

तं मनोऽब्रवीत्। प्रजापते मनसा वै श्राम्यसि। अहमु वै मनोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं मनो भविष्यति।

अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं
नि॒र॒व॒पत्। मन॑से च॒रुम्। अनु॑म॒त्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑
स॒त्यं मनो॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्य५ ह॒ वा
अ॑स्य॒ मनो॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑
स्वाहा॑ मन॑से स्वाहा॑। अनु॑म॒त्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑।
स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥१९॥

तं चर॑णमब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ चर॑णेन॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒ वै
चर॑णमस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं चर॑णं भविष्यति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं
नि॒र॒व॒पत्। चर॑णाय च॒रुम्। अनु॑म॒त्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑
स॒त्यं चर॑णमभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्य५ ह॒ वा
अ॑स्य॒ चर॑णं भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑
स्वाहा॑ चर॑णाय स्वाहा॑। अनु॑म॒त्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑।
स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥२०॥

ता वा ए॒ताः प॒ञ्च स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः। अ॒पा॒घा॒ अनु॑वित्तयो॒
नाम॑। तपः॑ प्रथ॒मा५ र॑क्षति। श्र॒द्धा द्वि॒तीया॑म्। स॒त्यं तृ॒तीया॑म्।
मन॑श्चतु॒र्थी॑म्। चर॑णं प॒ञ्चमी॑म्। अनु॑ ह॒ वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति।
का॒म॒चा॒रोऽस्य॑ स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति। य ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्य॑ज॑ते।
य उ॑ चै॒ना ए॒वं वे॑द। तास्व॑न्विष्टि। प॒ष्ठौही॒वरां॑ द॒द्यात्क॑५ सं

च। स्त्रियै चाऽऽभारं समृद्धौ॥२१॥

[४]

ब्रह्म वै चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधियज्ञो निर्मितः। नैनं
शप्तम्। नाभिचरितुमागच्छति। य एवं वेद। यो ह वै
चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं वेद। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा
हास्मै दिशः कल्पन्ते। वाचस्पतिरहोता दशहोतृणाम्।
पृथिवी होता चतुर्होतृणाम्॥२२॥

अग्निरहोता पञ्चहोतृणाम्। वाग्योता षड्होतृणाम्।
महाहविरहोता सप्तहोतृणाम्। एतद्वै चतुर्होतृणां
चतुर्होतृत्वम्। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः
कल्पन्ते। य एवं वेद। एषा वै सर्वविद्या। एतद्वेषजम्। एषा
पङ्क्तिः स्वर्गस्य लोकस्याञ्जसाऽयनिः स्मृतिः॥२३॥

एतान् योऽध्यैत्यछदिर्दर्शे यावत्तरसम्। स्वरेति। अनपब्रवः
सर्वमायुरेति। विन्दते प्रजाम्। रायस्पोषं गौपत्यम्।
ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति। स्पृणोत्यात्मानम्।
प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।
स्वरेति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।
प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्दशहोतारमुदञ्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं यजुषी
पत्यौ च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुर्होतारम्। पश्चादुदञ्चं
पञ्चहोतारम्। उत्तरतः प्राञ्चं षड्होतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं
सप्तहोतारम्। हृदयं यजूंषि पत्यश्च । यथावकाशं ग्रहान्।
यथावकाशं प्रतिग्रहल्लोकं पृणाश्च। सर्वा हास्येता देवताः
प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः। वज्रैणैव
पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः। एतावान्
वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव लोकं
पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानहीनेन। अथो
सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरैणैव वरं स्पृणोति। आत्मा हि वरः।
एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः स्वर्गो
लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति।
शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रतिष्ठति। सहस्रं ददाति। सहस्रसंमितः स्वर्गो लोकः।
स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति।
सर्वाणि वयांसि॥२९॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदि न विन्देत्।

मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्।
यस्मै कामायाग्निश्चीयते। पृष्ठौहीं त्वन्तर्वतीं दद्यात्। सा हि
सर्वाणि वयाँसि। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्ध्यै॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो
ददाति। तेनऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि
देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्।
नेतरेषु यज्ञेषु। यो ह वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयितव्यान्
वेद॥३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैनँ सोमपीथो नमति। एते वै
चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयितव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः।
तेभ्यो यदक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टँ स्यात्। अग्निमस्य
वृक्षीरन्। तेभ्यो यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते।
नास्याग्निं वृञ्जते॥३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा
सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्।
शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं
चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या
वा। वीर्येण वा एष व्यध्यते। योऽग्निं चिनुते॥३३॥
यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानाँ सायुज्यम्।

सा॒र्ष्टि॒ताः॑ स॒मान॒लो॒कता॑मा॒प्नोति॑ । य ए॒तम॒ग्निं चि॑न्नु॒ते ।
य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑ । ए॒तदे॒व सा॑वि॒त्रे ब्रा॒ह्म॑णम् । अथो॑
नाचि॒केते॑ ॥ ३४ ॥

[५]

यच्चा॒मृतं॑ यच्च॒ मर्त्य॑म् । यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न । सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः
कृ॒त्वा । उप॑ का॒मदु॒घा दधे॑ । तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्र॒ह्म॑णा । तया॑
दे॒वत॑या ऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द । सर्वाः॑ स्त्रियः॒ सर्वा॑न्पु॒ंसः । सर्व॑
न स्त्री॑पु॒मं च॒ यत् । सर्वा॑स्ताः । याव॑न्तः पा॒ंसवो॑ भू॒मेः ॥ ३५ ॥

सङ्ख्या॑ता दे॒वमा॒यया॑ । सर्वा॑स्ताः । याव॑न्त॒ ऊषाः॑ पशूनाम् ।
पृथि॒व्यां पुष्टि॑र्हि॒ताः । सर्वा॑स्ताः । याव॑तीः॒ सिक॑ताः॒ सर्वाः॑ ।
अ॒प्स्व॑न्तश्च॒ याः श्रि॑ताः । सर्वा॑स्ताः । याव॑तीः॒ शर्करा॑ धृत्यै ।
अ॒स्यां पृथि॒व्यामधि॑ ॥ ३६ ॥

सर्वा॑स्ताः । याव॑न्तो ऽश्मा॒नो ऽस्यां॑ पृथि॒व्याम् । प्र॒ति॒ष्ठासु॑
प्रति॑ष्ठिताः । सर्वा॑स्ताः । याव॑तीर्वी॒रुधः॑ सर्वाः॑ । वि॒ष्टिताः॑
पृथि॒वीमनु॑ । सर्वा॑स्ताः । याव॑ती॒रोष॑धीः॒ सर्वाः॑ । वि॒ष्टिताः॑
पृथि॒वीमनु॑ । सर्वा॑स्ताः ॥ ३७ ॥

याव॑न्तो वन॒स्पत॑यः । अ॒स्यां पृथि॒व्यामधि॑ । सर्वा॑स्ताः ।
याव॑न्तो ग्रा॒म्याः प॒शवः॑ सर्वे॑ । आ॒र॒ण्याश्च॑ ये । सर्वा॑स्ताः ।
ये द्वि॒पाद॑श्चतु॒ष्पादः॑ । अ॒पाद॑ उ॒दर॑स॒र्पिणः॑ । सर्वा॑स्ताः ।
याव॑दाञ्जनमुच्यते ॥ ३८ ॥

दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नु॒षम् । सर्वा॒स्ताः ॥ याव॑त्कृ॒ष्णा॒य॑स॒ ५ सर्व॑म् ।
 दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नु॒षम् । सर्वा॒स्ताः । याव॑ल्लो॒हा॒य॑स॒ ५ सर्व॑म् ।
 दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नु॒षम् । सर्वा॒स्ताः । सर्व॑ ५ सी॒स॒ ५ सर्व॑ त्र॒पु ।
 दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नु॒षम् ॥ ३९ ॥

सर्वा॒स्ताः । सर्व॑ ५ हि॒र॑ण्य॒ ५ रज॑तम् । दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नु॒षम् ।
 सर्वा॒स्ताः । सर्व॑ ५ सुव॑र्ण॒ ५ हरि॑तम् । दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नु॒षम् ।
 सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा । उप॑ का॒म॒दु॒घा द॑धे । तेन॑र्षि॒णा तेन॑
 ब्र॒ह्म॑णा । तया॑ दे॒व॒त॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द ॥ ४० ॥

[६]

सर्वा॑ दि॒शो दि॒क्षु । यच्चा॒न्त॒र्भू॑तं प्र॒ति॑ष्ठि॒तम् । सर्वा॒स्ता
 इष्ट॑काः कृ॒त्वा । उप॑ का॒म॒दु॒घा द॑धे । तेन॑र्षि॒णा तेन॑
 ब्र॒ह्म॑णा । तया॑ दे॒व॒त॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द । अ॒न्त॒रि॒क्षं च॑
 के॒वल॑म् । यच्चा॒स्मिन् न॑न्त॒राहि॑तम् । सर्वा॒स्ताः । आ॒न्त॒रि॒क्ष्यंश्च॑
 याः प्र॒जाः ॥ ४१ ॥

ग॒न्ध॒र्वाप्स॑रसंश्च॒ ये । सर्वा॒स्ताः । सर्वा॑नु॒दा॒रान्त॑स॒लिलान् ।
 अ॒न्त॒रि॒क्षे प्र॒ति॑ष्ठि॒तान् । सर्वा॒स्ताः । सर्वा॑नु॒दा॒रान्त॑स॒लिलान् ।
 स्था॒व॒राः प्रो॒ष्या॑श्च॒ ये । सर्वा॒स्ताः । सर्वा॑ धु॒नि ५
 सर्वा॑न्ध्व॒ ५ सान् । हि॒मो यच्च॑ शी॒यते॑ ॥ ४२ ॥

सर्वा॒स्ताः । सर्वा॑न्म॒री॒चीन् वि॑त॒तान् । नी॒हा॒रो यच्च॑ शी॒यते॑ ।
 सर्वा॒स्ताः । सर्वा॑ वि॒द्युतः॑ सर्वा॑न्त॒स्तन॑यि॒बून् । हा॒दुनी॑र्यच्च॑

शी॒यते॑। सर्वा॒स्ताः। सर्वाः॑ स्र॒वन्तीः॑ स॒रितः॑। सर्व॑मप्सुच॒रं च॒
यत्। सर्वा॒स्ताः॥४३॥

याश्च॑ कू॒प्या याश्च॑ ना॒द्याः॑ समु॒द्रियाः॑। याश्च॑ वैश॒न्तीरु॒त
प्रा॑स॒चीर्याः॑। सर्वा॒स्ताः। ये चो॒त्तिष्ठ॑न्ति जी॒मूताः॑। याश्च॑
व॒र्षन्ति॑ वृ॒ष्टयः॑। सर्वा॒स्ताः। तप॑स्तेज॒ आका॒शम्।
यच्चा॑ऽऽका॒शे प्र॑ति॒ष्ठितम्। सर्वा॒स्ताः। वा॒युं वया॑ंसि
सर्वा॑णि॥४४॥

अ॒न्त॒रि॒क्षच॒रं च॒ यत्। सर्वा॒स्ताः। अ॒ग्निः॑ सूर्यं च॒न्द्रम्। मि॒त्रं
वरु॑णं भग॒म्। सर्वा॒स्ताः। स॒त्यः॑ श्र॒द्धां तपो॑ दम॒म्। नाम॑
रू॒पं च॑ भू॒ताना॑म्। सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑
दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा
सी॑द॥४५॥

[७]

सर्वा॑न्दि॒वः॑ सर्वा॑न्दे॒वान्दि॒वि। यच्चा॑न्त॒र्भूतं॑ प्र॑ति॒ष्ठितम्।
सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑
ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॑द। याव॑ती॒स्तार॑काः
सर्वाः॑। वि॒त॑ता रोच॒ने दि॒वि। सर्वा॒स्ताः। ऋ॒चो यजू॑षि
सा॒मानि॑॥४६॥

अ॒थ॒र्वाङ्गि॑रसश्च॒ ये। सर्वा॒स्ताः। इ॒ति॒हा॒स॒पुरा॑णं च॑।
स॒र्प॒दे॒व॒ज॒नाश्च॒ ये। सर्वा॒स्ताः। ये च॑ लो॒का ये चा॑लो॒काः।

अ॒न्तर्भू॑तं प्र॒ति॑ष्ठितम्। सर्वा॒स्ताः। यच्च॒ ब्रह्म॒ यच्चा॑ब्रह्म।
अ॒न्तर्ब्र॑ह्मन्प्र॒ति॑ष्ठितम्॥४७॥

सर्वा॒स्ताः। अ॒होरा॒त्राणि॑ सर्वा॒णि। अ॒र्धमा॒सांश्च॒ केव॑लान्।
सर्वा॒स्ताः। सर्वा॒नृतू॑न्सर्वा॒न्मा॒सान्। स॒वत्स॒रं च॒ केव॑लम्।
सर्वा॒स्ताः। सर्वं॒ भूत॑ꣳ सर्वं॒ भव्य॑म्। यच्चा॒तोऽधि॑भविष्यति।
सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघां॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑
ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वता॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सी॒द॥४८॥

[८]

ऋ॒चां प्रा॒चीं मह॑ती दि॒गु॑च्यते। दक्षि॑णामाहु॒र्यजु॑षामपा॒राम्।
अथ॑र्व॒णामङ्गि॑रसां प्र॒तीची॑। साम्ना॑मुदी॒ची मह॑ती दि॒गु॑च्यते।
ऋ॒ग्भिः पू॒र्वह्ने॑ दि॒वि दे॒व ई॑यते। य॒जुर्वे॑दे तिष्ठति॒ मध्ये॒ अहः॑।
सा॒मवे॑देना॒ऽस्तम॑ये मही॑यते । वेदै॑रशू॒न्यस्त्रि॑भिरे॒ति सूर्यः॑।
ऋ॒ग्यो जा॒ताꣳ सर्व॑शो मूर्ति॑माहुः। सर्वा॒ गति॑र्याजु॒षी है॒व
शश्व॑त्॥४९॥

सर्वं॒ तेजः॑ साम॒रूप्य॑ꣳ हं शश्व॑त्। सर्वꣳ हे॒दं ब्रह्म॑णा
है॒व सृ॑ष्टम्। ऋ॒ग्यो जा॒तं वैश्यं॒ वर्ण॑माहुः। य॒जुर्वे॑दं
क्ष॒त्रिय॑स्याऽऽहु॒र्योनि॑म्। सा॒मवे॑दो ब्रा॒ह्मणा॑नां प्रसू॑तिः।
पूर्वे॒ पूर्वे॑भ्यो॒ वच॑ ए॒तदू॑चुः। आ॒दर्श॑म॒ग्निं चि॑न्वा॒नाः।
पूर्वे॒ विश्व॑सृजोऽमृ॒ताः। श॒तं व॑र्षसह॒स्राणि॑। दी॒क्षिताः॑
स॒त्रमा॑सत॥५०॥

तपं आसीद्गृहपतिः। ब्रह्म ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं
ह होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज आसत्। अमृतमेभ्य
उदंगायत्। सहस्रं परिवत्सरान्। भूतं हं प्रस्तोतैषामासीत्।
भविष्यत्प्रति चाहरत्। प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं
सिषासताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा
उपगातारः। सदस्या ऋतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च
मासाश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्। अशंसद्ब्रह्मणस्तेजः।
अच्छावाकोऽभवद्यशः। ऋतमेषां प्रशास्ताऽऽसीत्।
यद्विश्वसृज आसत्॥५२॥

ऊर्ग्राजानमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौ-
द्वाव्यणः। यद्विश्वसृज आसत्। अपंचितिः पोत्रीयामयजत्।
नेष्ट्रीयामयजत्त्विषिः। आग्नीद्धाद्विदुषी सत्यम्। श्रद्धा
हैवायंजत्स्वयम्। इरा पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिन-
ड्भुविः॥५३॥

इध्मं ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषां
सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतत्राणि
तन्वानाऽहः। सङ्स्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ।
मुहूर्ताः प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्धाता। शमितोग्रो विशां
पतिः॥५४॥

वि॒श्व॒सृ॒जः प्रथ॒माः स॒त्रमा॑सत। स॒हस्र॑स॒मं प्र॑सु॒तेन॒ यन्तः॑।
 ततो॑ ह जज्ञे भुव॑नस्य गो॒पाः। हि॒र॒ण्म॒यः श॒कुनि॑र्ब्रह्म॒
 नाम॑। येन॒ सूर्य॑स्तप॑ति तेज॑से॒द्धः। पि॒ता पु॒त्रेण॑ पि॒तृमा॑न॒
 योनि॑यो॒नौ। नावे॑दवि॒न्मनु॑ते तं बृ॒हन्त॑म्। स॒र्वानु॑भु॒मात्मा॑न॒
 सम्प॑रा॒ये। ए॒ष नि॒त्यो म॑हि॒मा ब्रा॑ह्म॒णस्य॑। न क॑र्म॒णा वर्ध॑ते
 नो क॑नी॒यान्॥५५॥

तस्यै॒वाऽऽत्मा प॑द॒वित्तं वि॑दित्वा। न क॑र्म॒णा लि॑प्यते
 पाप॑केन। पञ्च॑पञ्चा॒शत॑स्त्रि॒वृतः॑ संवत्स॒राः। पञ्च॑पञ्चा॒शतः॑
 पञ्च॑द॒शाः। पञ्च॑पञ्चा॒शतः॑ सप्त॑द॒शाः। पञ्च॑पञ्चा॒शत॑
 एक॑वि॒ंशः। वि॒श्व॒सृ॒जाः स॒हस्र॑संवत्सरम्। ए॒तेन॒
 वै वि॒श्व॒सृ॒ज इ॒दं वि॒श्वम॑सृजन्त। यद्वि॒श्वम॑सृजन्त।
 तस्मा॑द्वि॒श्व॒सृ॒जः। वि॒श्वमे॑ना॒ननु॑ प्रजा॑यते। ब्रह्म॑णः सायु॑ज्य॒
 सलो॑कता॑ यन्ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒ः सायु॑ज्यम्।
 सा॒र्ष्टिता॑ः स॒मानलो॑कता॑ यन्ति। य ए॒तदु॑प॒यन्ति॑। ये
 चै॒न॒त्प्राहुः॑। येभ्य॑श्चै॒न॒त्प्राहुः॑॥५६॥ ॐ॥

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः

समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥

हरिः ॐ॥